DJELA HRVATSKIH PISACA

VIKTOR CAR EMIN

ZORA
IZDAVAČKO PODUZEĆE HRVATSKE
ZAGREB

VIKTOR CAR EMIN / DJELA I

DJELA HRVATSKIH PISACA

UREDNIK
DRAGUTIN TADIJANOVIĆ

VIKTOR CAR EMIN

UREDIO
ANTE ROJNIĆ

OPREMIO
ANTUN MEZDJIĆ

VIKTOR CAR EMIN

DJELA

I

ZIMSKO SUNCE
IZA PLIME
NOVELE

ZORA
IZDAVAČKO PODUZEĆE
ZAGREB
1956

1. *Viktor Car Emin* u mladim danima (1896)

VIKTOR CAR EMIN

»Teško je živjeti u Istri i gledati, što sam ja morao da gledam, i prijeći preko svega, kao da me se ne tiče...

Viktor Car Emin (1933)

Književno i publicističko djelo Viktora Cara Emina golemo je po svom opsegu i raznovrsno po svom karakteru. Po vremenu, u kojemu je nastajalo, ono obuhvaća raspon od gotovo sedam decenija, u kojima je pisac neprekidno djelovao i stvarao. Veoma opsežna i minuciozno izrađena bibliografija točno bilježi bogate rezultate, proizašle ispod Careva pera, kao i njihov kronološki slijed. Isto tako nije neznatna ni bibliografija radova o Viktoru Caru Eminu. Posve je razumljivo, da su Careva djela — pripovijetke, romani, drame... — kad su izašla u knjizi ili se pojavila na sceni, bila popraćena prikazima i ocjenama suvremene kritike. Isto su tako i druge neke prigode dale povoda za različite prikaze, osvrte, uspomene, bilješke. Među tim raznovrsnim prilozima ima ih nesumnjivo veoma stvarnih i sadržajnih, ali — po naravi stvari — i odveć fragmentarnih, prigodnih, koji se odnose ili na pojedina djela ili pak osvjetljuju pojedina razdoblja, a samo neki od njih daju širi pogled i zaokruženiju sliku Careva književnog stvaranja.

Izdavanje izbora Carevih djela nameće potrebu, da se opširnije progovori i cjelovitije, sve do najnovijih dana, obuhvati djelo Viktora Cara Emina, da se pokuša potpunije fiksirati i odrediti pojava ovoga pisca, njegova razvojna linija, njegovo mjesto u hrvatskoj književnosti, njegovo značenje u kulturnom i nacionalnom životu istarskih Hrvata napose. Ovo potonje naročito, jer Careva je mnogostruka i raznovrsna književna i publicistička djelatnost najuže povezana s Istrom, s njenom sudbinom, s njenim težnjama: ona je uvijek, u ovome ili onome obliku, prožeta jednom jedinstvenom mišlju: mišlju na Istru. Toj svojoj misli-vodilji dao je pisac dirljiva oduška pred desetak godina, na posljednjoj stranici svoga ratnog dnevnika *Udesni dani*, u riječima, koje osvjetljuju i njegovu ličnost i njegovo djelo:

»Istra! Moja ljubav prema njoj bila je oduvijek iskrena, idealna. I još pojačana neodoljivom čežnjom, što je često prelazila u istinski, fizički bol. Da pokušam iznijeti, što je ta mala, draga zemlja sve značila u mom životu, moglo bi gdjekojemu izgledati nevjerojatno. Isto tako nevjerojatni činili bi se i poticaji i pobude, što sam ih primao od nje u borbama za svoje najmilije

i najsvetije ideale. Možda ne će zvučiti odviše neskromno, ako kažem, da je i meni moja mala Istra bila u životu ono, što je za velikog Unamuna bila njegova mala Biskaja! I meni je kao da su riječi, što ih je slavni Bask nekom zgodom namijenio svojoj rođenoj Biskaji, izvađene iz mog srca, pa hoću njima i da završim ovaj kratki dnevnik:

»Zemljo kolijevke moje, mojih roditelja, mojih djedova, svih mojih predaka, zemljo mog djetinjstva i moje mladosti, i gdje sam stekao i drugaricu mog života i gdje su cvale sve moje ljubavi — ti si srce duše moje! Tvoje more i gore tvoje učiniše me onim, što jesam; iz tla, iz kojeg se hrane dubovi tvoji, tvoje bukve, orasi i kesteni tvoji, od toga tla dobivalo je hranu i moje srce!«

Istro moja!«

Ova karakteristična crta — najuža povezanost s Istrom, s njenim narodom, s njenim životom, s njenom borbom i slobodarskim težnjama, ukratko s njezinom sudbinom u toku gotovo punih sedam decenija — duboko prožima čitavo djelo Viktora Cara Emina, određuje mu u najvećoj mjeri značenje i smisao i daje jedinstveno i cjelovito obilježje. Za poznavanje i ocjenu Careva književnog rada taj je momenat od najodlučnije važnosti. Zato će i ovaj prikaz Careve ličnosti i Careva djela, u kojemu je književna komponenta daleko najjača i najznačajnija, polaziti od ove osnovne karakteristike.

I.

U svojoj *Autobiografiji* (1949) i drugim nekim memoarskim spisima, crticama i fragmentima, iznio je Car dosta dragocjenih podataka o sebi i o prilikama svoga vremena, naročito o svom užem liburnijskom zavičaju.

Rođen 1. XI. 1870. u Kraju, blizu Lovrana, od oca, malog čovjeka, koji se zarana uputio na more, i majke Lovranke, Car je već u svojoj dječačkoj dobi imao prilike na sebi osjetiti odraz nacionalne borbe, koja se u Istri tada bila žestoko razmahala i koja je na području školstva nalazila svoje osobito pogodno tlo. Presizanje istarskih Talijana, koji su, zahvaljujući različitim okolnostima, imali prevlast i u školstvu, osobito se očitovalo u težnji za odnarođivanjem hrvatske djece. Austrijski državni zakon od godine 1869. davao je doduše objema narodnostima jednako pravo na obuku u materinskom jeziku, ali to pravo nije bilo uvijek lako ostvariti, jer su mu se Talijani, držeći pokrajinsku vlast u svojim rukama, grčevito opirali i izigravali ga. Kulturna i nacionalna zaostalost našega svijeta i njegova ekonomska ovisnost od gradova pogodovala je u tome brojčano slabijoj, ali gospodarski i kulturno tada nadmoćnijoj talijanskoj buržoaziji. Žrtve odnarođivanja nisu bile samo djeca, kako to bilježi sam Car u autobiografskoj crtici *Žrtve svoga vremena* (1948).

»Putujući jednom svojom dijecezom — pripovijeda on na jednom mjestu — upita biskup Dobrila nekoga seljačkog dječarca:

— Kako govoriš, mali?

— Hrvatski!

— Dobro! Eto, vidiš! Ti si, dakle, Hrvat!

— Aj vero nisam!

Da je mene pitao, biskup bi, u ono vrijeme, dobio isti odgovor.

U riječima onog seljančeta — nastavlja Car — ima ipak jedno priznanje: dječak otvoreno priznaje, da govori hrvatski. A koliko je bilo naših, koji su — u prvim godinama Dobrilina biskupovanja — i to nijekali! Zar nije negdje u ono vrijeme moj lovranski »principal« Jure Cupar odsjekao javno u općinskom vijeću: »Prisegujem se na Boga, da ja hrvatski ne govorim i ne razumem!« A to je onaj Cupar, o čijem je ocu godine 1859. prigodom otvorenja nove ceste Rijeka—Lovran narodni pjevač pjevao

Cupar svilnem va odiću
Smokav nosi va košiću
Za nadarit svoji gosti,
Al ni korba žira dosti...

I potomak toga Cupara — pola vijeka zatim — kune se Bogom da ne govori i da ne razumije hrvatski! I tu svoju zakletvu izriče u narječju hrvatskom!«

A zatim nastavlja Car jednako neugodnim primjerima.

»Dostajalo je ponekad, da naš čovjek od običnog mornara postane »škrivan« ili kapetan, od šegrta trgovac, od samouka neko zakutno piskaralo ili da se — ukratko rečeno — na ljestvici ljudskog uspona digne ama za jedan stepen više, pa da na sve, iz čega je potekao, pogleduje okom punim preziranja i omalovažavanja. Seljak postaje njemu, pokondirenom naduvencu, sve odvratniji, a s njime i njegovi običaji, naročito jezik, onaj domaći, rođeni. I sve se trudi, da što savršenije prikrije svoje staro porijeklo i istakne svoje novopečeno, tuđinsko.«

Uostalom, i slučaj samoga Cara prilično je ilustrativan za to vrijeme. U *Autobiografiji* on, među ostalim, iznosi, kako je, budući da u Kraju nije bilo škole, dospio u školu u Lovran (u gradiću su tada samo četiri obitelji govorile talijanski!), gdje je imao muke sa svojim učiteljem, »ljutim narodnim otpadnikom«.

»U one dakle dane — priznaje iskreno — u našoj kući, kao i u mnogim drugima, hrvatska je svijest drijemala. Tako je došlo, te sam se odjednom našao između svog učitelja-otpadnika u Lovranu s jedne strane, i čeličnog Hrvata, mošćeničkog župnika s druge. Učitelj me je gurao u neku talijansku višu školu, a župnik u — hrvatsku. Majka se spremala u Egipat k ocu i najvoljela bi i mene onamo da povede. Ima — veli — tamo više francuskih škola, pa bi se neka i za mene našla. Ja sam se međutim priklonio župniku mošćeničkom i nakon izvjesne borbe pobijedio. Otići ću u Kopar, u ondješnji *Lehrerbildungsanstalt*. Velika, mogu reći, presudna prekretnica u mom, tada još mladom životu!«

Tu istu situaciju varira kasnije i donekle upotpunjuje novim podacima na jednom mjestu svojih autobiografskih zapisa *Iz mog života* (1954):

»Ni u mojem rodenom domu nije ta meni mila riječ (naime čakavska — zapravo »cakavska«, kako je na istom mjestu nekoliko redaka prije napisao) bila ni u kakvoj cijeni. Naš učitelj — nekakvi grdni otpadnik — izražavao se o njoj s prezirom, čak i s gnušanjem, dok je naš pravilni književni jezik nazivao — »trdo hrvatskim«. Njegovo je nastojanje išlo za tim, da nas, svoje bijedne učenike, sasvim potalijanči, da nas pretvori u izdajnike, izrode svog vlastitog naroda, u njegove bijesne janjičare.

Pošto sam završio četvrti razred osnovne škole, majka je otišla k njemu s nakanom da je savjetuje: kud će sa mnom. On — ni pet ni devet — uputi je, kako već napomenuh, na Rijeku, ravno u madžarsko-fijumansku gimnaziju. Međutim moja uporna ljubav k rodenom jeziku, a i dobrota majke, koja mi je pritom pomagala, doprinijeli su, te sam se na vrijeme oslobodio ne samo one tuđinske škole, već i otrovnog utjecaja učitelja-odmetnika«.

U takvim okolnostima trebalo je dašto mnogo žilave i ustrajne borbe, i nije čudo, da je hrvatski narodni pokret u Istri — uporedo s drugim nastojanjima (naročito u pogledu osvajanja općina) — borbu usmjerio na jačanje školskih pozicija, u čemu je postepeno sve više uspijevao. Borba se — kako pokazuje i Carev slučaj — često vodila ne samo za pojedinu hrvatsku školu, već i za pojedino dijete. U toj borbi, koja je apsorbirala velik broj snaga i zatalasala i najšire narodne redove, i kojoj nije nedostajala ni moralna ni materijalna pomoć iz Hrvatske, napose Zagreba, odigrala je prvorazrednu ulogu Ćirilo-Metodska družba, za čije je djelovanje nerazdruživo vezano ime Viktora Cara Emina.

Ta borba za hrvatsku školu i briga za hrvatski pomladak, kojoj se Car posvetio kao mlad učitelj, a nedugo zatim i kao tajnik i organizator spomenute Družbe, našla je nužno odraza i u Carevu književnom stvaranju. Učiteljska služba — najprije u Sovinjaku u zapadnoj Istri (1889), potom (1891) na sasvim suprotnoj strani, u selu Lipa (istočna Istra), pa u Voloskom, gdje se 1900. zahvalio na službi, da se jače preda radu u krilu Družbe — omogućila mu je da neposredno upozna život naroda i izbliza osjeti njegove potrebe i težnje za znanjem i napretkom.

Teme i motivi u vezi sa školom i u kojima će djeca i učitelji biti glavni protagonisti, nudali su se Caru tako reći sami od sebe i otada će gotovo trajno zaokupljati njegovu pažnju. Brojne njegove pripovijesti, napose u prvim godinama književnoga djelovanja, kao i mnoge stranice drugih, većih njegovih djela, odišu tom brigom za djecu i ljubavlju prema školi, koja u mladim naraštajima razvija pozitivne narodne i ljudske osobine, štiti ih od opasnosti odnarodivanja i koja po tome predstavlja čvrsto jamstvo bolje narodne budućnosti.

Objašnjenje te karakteristične pojave u Carevu stvaranju treba — kako je izloženo — tražiti ne samo u aktuelnim školskim i nacionalnim prilikama i potrebama toga vremena, nego — da tako kažemo — i u osobnom slučaju mladoga Cara. Pobuda je pisac nalazio dovoljno u životu oko sebe, ali isto tako i u vlastitim doživljajima, u vlastitom iskustvu iz svoje dječačke dobi. A na to ga je upućivao i rodoljubivi odgoj, što ga je primio u Kopru, naročito pod utjecajem profesora Frana Frankovića.

»Sušta dobrota«, veli Car za toga svog profesora rodom iz Drenove kod Rijeke (*Iz mog života*), »sav zadojen iskrenim slavenskim zanosima, što su mu ih u srce ulili njegovi negdašnji učitelji — stari romantični Ilirci. U prvoj mladosti sreo se i s po kojim od najstarijih: s Gajem, Veberom-Tkalčevićem, Preradovićem, Mažuranićem. O svakom je umio ponešto da priča. Najviše o Šenoi, Kumičiću, Vjekoslavu Klaiću i dr...«

U gradiću, kakav je bio ondašnji Kopar, koji se Cara, zbog svoje znatne historije, dosta dojmio, no u kojemu je talijanska iredenta imala jak oslonac i u redovima građanstva i među đacima talijanskog dijela preparandije, taj je rodoljubni duh dolazio u živu opreku s težnjama te iredente i s mržnjom njezinom prema Hrvatima. Zbog toga će on ostaviti to jači trag na mladom Caru, što će se dakako odraziti i u njegovim književnim radovima.

II.

Prvi Carevi književni sastavi i prvi objavljeni radovi vezani su upravo za njegovo školovanje na trojezičnoj preparandiji (hrvatsko-slovensko-talijanskoj) u Kopru i za ličnost spomenutog profesora Frankovića, kome se Car pola stoljeća kasnije odužio u *Danuncijadi*, prikazavši ga u liku Direktora.

»Teški su bili oni moji počeci! — navodi Car u *Autobiografiji*. — Imao sam za sreću dobrog profesora: Frana Frankovića. Strpljivo, posve očinski vodio je on mene kroz one moje prve poteškoće... Njegova se naklonost prema meni razbudila poslije one domaće »slobodne« zadaće. Majka otišla na Rijeku i na moru je zatekla strahovita oluja, a meni se u glavu zabila misao, da je više ne ću vidjeti. Vratila se tek sutradan i ja sam u onoj svojoj zadaći iznio onu crnu noć, one svoje užasne muke i strepnje — onako kako je uistinu bilo. Ništa nisam izmislio. Profesoru se to svidjelo, javno me pohvalio, a meni — malo me je stid reći! — nos uvis! Nisam kliknuo: — *Anch' io sono pittore!* — u one dane nisam ja, vjerojatno, ni znao za taj uzvik, što ga pripisuju Correggiu — ali se dobro sjećam, kako me je već u onom trenutku zgrabila želja, da postanem i ja pisac«.

Toj želji dao je doskora maha u pripovijesti *Bijednici*, svom prvom štampanom radu. Taj Carev prvijenac izlazio je u nekoliko nastavaka »Naše sloge« u Trstu, godine 1888. U njemu je opisao, kako je neki doseljeni talijanski trgovac upropastio troje naših ljudi: mladu ženu, koja obeščašćena poludi, njenog svekra, koga je bio teško ozlijedio, pa je starac umro, i njenog muža, koga je trgovac u zasjedi ubio. Radnja se odigrava u nekom malom selu istočne Istre. Pripovijetka nosi izrazite početničke značajke; ipak, kao da se u sirovom realističkom opisu, koji sadrži mnoštvo sitnih i posve nevažnih pojedinosti, naslućuje budući minuciozni realistički opažač.

Putopis *Put u Egipat*, za koji je Caru dao također poticaja profesor Franković, i koji je osvanuo samo pola godine kasnije na stranicama »Naše sloge« (godine 1889., u nizu nastavaka), pokazuje vidljiv napredak. Godine 1887. Car je proveo ljetne praznike kod roditelja u Port Saidu, gdje mu je otac bio službenik (strojar) u Društvu Sueskoga kanala. Na putu je, po savjetu svoga profesora, marljivo bilježio ono što je vidio i doživio, pa po svom povratku dao, doduše nepretencioznu, ali uglavnom čitku reportažu. U njoj ima, pored općenitih informacija o gradovima i krajevima, kojima je prolazio, i dobrih, razloženih zapažanja o ljudima i životu u novoj sredini, a uz mnoga opora mjesta i šture opise, čitalac nailazi i na uspjelije slike, u kojima ima i stanovite poezije i lokalne obojenosti. Rodoljubiva crta, koja tako izrazito obilježuje čitavo djelo Viktora Cara Emina, došla je jasno do izražaja već u ovom putopisu, u kojem ima mnogo aluzija na aktuelno narodnosno i političko stanje u Istri. Interesantna je u samom uvodu intonacija o hrvatskom jeziku, za koji želi svojim zemljacima u Istri dokazati, da se, suprotno onome, što tvrde protivnici u Istri, njime može dospjeti i mnogo dalje od Boke Kotorske, pa da ga zato valja govoriti, »a ne stiditi se naše najveće svetinje — našega krasnoga jezika, što mogu činiti samo propalice...«

Značajne su za mladog osamnaestgodišnjeg preparandista i neke druge refleksije, a posebno vrijedi citirati jedan detalj opisa iz Port Saida, obojen

doduše karakterističnim slavenofilstvom pa i frankofilstvom svoga vremena, ali inače — rekao bih — napisan vrlo trijezno, gotovo pronicavo.

»Imao sam više puta priliku vidjeti engleskih, talijanskih i njemačkih ratnih brodova, od kojih su prvi polazili u Indiju, drugi u Abisiniju, a posljednji, ako se ne varam, u Zanzibar, ne da među onimi narodi siju vjeru i prosvjetu, već da ih silom oružja podjarme i unište, da im otmu sve, dom i slobodu, a najposlije i život, samo da mogu zadovoljiti onoj strasti, koja ih tjera za tuđom imovinom. To je čovjekoljublje, to su ti tobožnji liberalni principi, koje ispovijedaju najprosvjetljeniji narodi, koji idu samo za tim, da ljudstvo »usreće«. Oni nastoje okoristiti se neznanjem, neslogom i divljaštvom onih naroda, proti kojim su digli svoje oružje. Ali što vidimo? Oni narodi ne mare za one, koji dolaze k njima u ime slobode i napretka, noseć im uistinu ropstvo. Kroz vjekove opirali su se i opirat će se ti nevoljnici, te žrtve tuđe strasti i pohlepe, da, opirat će se uvijek proti silnikom svojim, tiraninom i osvajačem.

U Indiji sve kipi proti silniku Englezu. Općenito je mnijenje, da će se i ta zemlja izbaviti iz ropstva, kao što je to učinila u prošlom stoljetju Sjeverna Amerika. Abisinci zadaju dosta jada svom krvniku Talijanu, koji je došao tamo, da te mirne i slobodne domorodce potlači i okuje u ropske verige. Ali Italija će dugo vremena pamtiti i ćutiti silne poraze, što ih njena vojska doživi u onoj slobodnoj zemlji. Nijemac ne prolazi nigdje bolje. Francuzi vladaju trijezno i razborito svojim naseobami, ali najbolje uspijeva u tom obziru ogromna slavenska država Rusija, i to zato, jer ona znade štovati imanje, slobodu, vjeru, jezik i običaje onih naroda, koje uzme pod svoje okrilje«.

Nakon tih prvih radova Car je neko vrijeme šutio, a onda je i on platio »svoj malen tribut stihotvorstvu«.

Pisao je pjesme, kojima se javljao povremeno na stranicama »Naše sloge« u toku pet godina. Njihov broj nije bio neznatan. Pored nekih pokušaja u stilu ondašnje tipične patriotsko-sentimentalne lirike, bilo je tu ponajviše prigodnica, ponekad vezanih i za ličnosti i događaje užeg, posve lokalnog značenja, zatim različitih drugih rodoljubno-didaktičnih pjesama, inspiriranih aktuelnim potrebama nacionalno-političke borbe. Književna vrijednost ovih pjesama bila je veoma skromna, i danas, u sklopu cjelokupnog književnog djela Viktora Cara Emina, one doista znače tek jednu, posve sporednu, prolaznu epizodu. Car nije pogriješio što je prestao pjevati, poslušavši sud i savjet Katalinićev, koji mu je rekao, da mu je proza bolja.

To razdoblje bilo je, naime, obilježeno i znatnom aktivnošću na području pripovjedačke proze, gdje se Car uspješnije snalazio. Oveći broj crtica i pripovijedaka — što ih je napisao tih godina (od objave pripovijesti *Na uzburkanom moru*, godine 1894. do pojave *Pustoga ognjišta*, godine 1900.), neke u zajednici s Rikardom Katalinićem-Jeretovim — interesantne su po tome, što otkrivaju autorove sklonosti u odabiranju motiva i predskazuju smjer njegova razvoja. Vidi se, da ga živo zanima narodni život, naročito u odrazu nacionalne borbe, sukobi zbog škole, zbog narodnog jezika u crkvi, zbog talijanskog presizanja u općini i t. d., što će, obogaćeno novim sadržajima i zrelijim pogledima, ostati i kasnije jednom od karakterističnih, upravo dominantnih crta u Carevu književnom stvaranju. A i druga, jednako dominantna crta u njegovu književnom djelu — njegova ljubav prema moru, prema našim ljudima uz more i prema životu na moru — nalazi također svoje jasne zametke u nekim sličicama i crticama iz toga razdoblja, najviše možda u pripovijesti *Na uzburkanom moru*.

U toj pripovijesti, koja je 1894. izlazila u podlistku »Naše sloge«, a pri kraju godine i posebno odštampana kao prva Careva knjiga (pod pseudonimom Vlatko Krajanin), Car je opisao »istinit događaj«, brodolom jedrenjaka »Zajednica«, negdje u istočnom Sredozemlju, o čemu je ukratko bio izvijestio riječki list »Bilancia«. Vijest je, među primorskim svijetom, bila izazvala razumljivu zabrinutost zbog posade, kojoj je međutim uspjelo da se krajnjom požrtvovnošću spasi. To je dalo mladom Caru povoda, da prema kazivanju kapetana propalog jedrenjaka opiše taj uzbudljivi događaj. Kao motto pripovijesti uzeo je jedan citat iz Carićeve knjige *Slike iz pomorskoga života*, koja ga je pratila nekoliko godina prije na brodu, kad je kao đak putovao u Egipat. Patriotska nota i ovdje se živo osjeća, ali u ovom, književno nepretencioznom opisu dramatskog događaja odjekuje još jedan glas, glas, koji odaje trijeznog mo'rioca. Ističući junaštvo i požrtvovnost naših mornara, što ga ispunja dubokim ponosom, mladi pisac u isti mah vidi i upozoruje na ujihov jadni položaj, na nepravde, što su ih morali podnositi. Riječi, što ćemo ih citirati, više su od same sućuti; to su riječi protesta, za Cara svakako karakteristične:

»Gledao sam — govori Carev subesjednik — pristare ljudine, sijede kose i brkova, koji se natjecali u radnji s ostalom momčadi, gledao sam te junačine, te vukove morske, te odvažne i srčane vojnike oceana, gledao sam ih, kako neustrašivo prkose užasnoj i prijetećoj morskoj sili, i dok sam ih motrio toli odane i poslušne, kako budno paze na svaki mig svojih gospodara, dotlem su mi u ušima odjekivale grdne one psovke i kletve, kojim se tim drugovom u nevolji kune i tijelo i dušu, i oca i majku, i Boga i svece... Sjetih se, kako se s njima obično ružno i zlo postupa, kako im se uskraćuje i hrana i plaća... Pa tada više no ikad osjetih u svom srcu grdnu i silnu nepravdu, koja im se u najviše slučajeva čini...«

I pripovijetke, o kojima će sada biti riječ, izlazile su većim dijelom na stranicama organa istarskih Hrvata, spomenute »Naše sloge«, zatim zagrebačkog »Vijenca« i sarajevske »Nade«. Uzete zajedno, one se mogu označiti kao priprava, uvod u stvaranje većih, zaokruženijih djela, čemu je Car po svom talentu i po svojim ambicijama težio. Ti radovi, od manjih, skromnih crtica, do opsežnijih slika iz istarske narodne i društvene sredine, pokazuju kako se Car razvijao, polako i postepeno, i kao promatrač ljudi i okoline, i kao pisac, u obradbi radnje i karakterizaciji likova. U uskom svakodnevnom dodiru sa životom svoga kraja, on na taj život gleda u aspektu narodne borbe, njenih ciljeva i neposrednih zadataka, a razumljivo je, što ga kao mladog i poletnog učitelja pritom najviše zaokuplja škola i njeni učenici; pravi narodni učitelj i učitelj-otpadnik (čiju je sliku ponio iz svoga djetinjstva), školska djeca i njihovi nacionalno svijesni, odnosno nesvijesni očevi, i t. d. A zatim su tu i drugi seoski likovi: narodni župnik, zvonar, bivši pomorac, isluženi kapetan ili obični ribar i t. d., na jednoj strani, a doseljeni trgovac ili odrođeni gostioničar ili kakva žena sumnjiva porijekla na drugoj, opisani uvijek sa stanovišta narodne i političke podvojenosti i naše borbe za elementarna nacionalna prava. Takvi su likovi radeni vrlo često po živim modelima, što će ostati i kasnije značajnom osobinom u piščevu postupku.

Takav je jedan lik »stari kapelan« (u crtici *Stari kapelan*, Vijenac 1896.), tip starog narodnog svećenika iz Dobriline ere, koji je ujedno bio i učitelj, i koji poslije zadnjeg sata, što ga drži malobrojnoj djeci u hrvatskoj školi,

pada mrtav, pogođen od kapi. Ubio ga nehaj nesvijesnih sumještana, koji su odlučili da šalju djecu u talijansku školu, i pogrdni izrazi što ih je od djece čuo na svoj račun.

Takvih realističkih sličica ima više. Evo još jedne: *Sličica iz Istre* (Vijenac, 1898.), koju je — kao i prvu — napisao zajedno s Katalinićem. To je poetizirana priča o jednom seljačkom djetetu, koje otac sili da ide u talijansku školu u grad, ma i ništa ne razumjelo, samo da postane »gospodin«, i o pastiru Mići, koji jedne večeri skida talijanski natpis na raskršću izvan sela, i koga zbog toga odvode u zatvor, a prati ga malo nedužno janje, na koje se baca čopor gradske djece... Isti motiv škole obrađen je i u crtici *U kušnji* (Vijenac, 1897.), u kojoj je riječ o učitelju, koji ne će da izda svoju narodnu čast, premda mu se nadzornik prijeti ponovnim premještajem u nezdravo selo, gdje je već služio i izgubio od malarije ženu i dvoje djece.

U nekim pripovijestima isprepleću se i drugi motivi, pa su likovi pomoraca i njihovih žena i djece sve češći, a sve se više čuju i uzdasi u vezi s propadanjem jedrenjaka, što ga potiskuje parobrod. U pripovijesti *Barba Mikula* (Vijenac, 1896.), koja je također plod zajedničke suradnje Jeretov-Emin, opisan je pomorac barba Mikula, »pravi tip mornara, zdrav kao dren«, koji žali za vremenima jedrenjaka. No slika se ovdje širi: barba Mikula je imao sina, koji je pao u boju kod Visa 1866., a unuk mu, uzet u njemačku kadetsku školu, zaboravio je hrvatski. Problem nacionalnog otpadništva u Istri javlja se, kako se vidi, na dvije strane, i Car (kao i Katalinić, na svoj način) ne će ni kasnije prestati da upozorava na tu opasnost, koja je prijetila Istri (i ne samo Istri) i sa zapada i sa sjevera.

U romantički obojenoj crtici *Parona Kate* (Nada, 1897.), koje su autori Jeretov-Emin, javlja se samostalnije obrađen lik primorske žene, koja je, živeći obično u sjeni muža, slabije dolazila do riječi i u literaturi. Valovi su Kati progutali oca, mladost je provela na Rijeci u službi, tamo je doživjela teško razočaranje, jer otac njenog nezakonitog djeteta ne će o njoj ni da čuje, sve dok jednog dana ipak nije, na samrtnoj postelji, pozvao Katu k sebi da je vjenča. Kata je poslije toga, baštinivši neki imetak, otvorila gostionicu, iškolala sina za liječnika i zadovoljno živi kao vlasnica gostionice, na kojoj se sada, mjesto negdašnjeg talijanskog, ističe hrvatski natpis ...

Ali ovakve, pomalo idilične, slike su rijetke. U drugom jednom portretu, *Paron Vice* (Vijenac, 1897.), opet smo u pomorskom ambijentu: paron Vice jedan je od brojnih mornara (i ovu »crtu iz Istre« napisali su Jeretov-Emin, ali nam se po zamahu i obradbi čini, da je Carev udio u njoj pretežniji), na kakve ćemo kasnije često naići: razočaran i ozlojeđen na parobrod, paron Vice pokušava da se nekako snađe, pa svojom »bracerom«, kojom uvodi stalnu dnevnu prugu između Lovina (Lovrana) i Rijeke, konkurira doduše »korijeri«, t. j. kolima nekog Martina Gambalesta, ali propada, kad je stalna parobrodarska veza povezala liburnijska mjesta s Rijekom. »Paron« Vice, kojega je jednoga dana, za nevremena, progutalo more zajedno s njegovom »bracerom«, tragičan je lik, dan živo i u suvisloj vezi sa zbivanjem oko njega, u vrijeme, kad se Opatija i susjedna joj mjesta dižu i pretvaraju u svjetska kupališta. Time se, kako se vidi, tematika postepeno sve više širi, a sagledavanje stvarnog života i ljudskih odnosa postaje sve potpunije.

Iste godine objavio je Car još dvije pripovijetke: *Tonova smrt* i *Dobri pop Marko* (obje »Vijenac«, 1897.). Jednoj i drugoj je zajednička ona karakterna crta naših ljudi, da teško podnose nepravdu, ma da u uvjetima, u kojima žive, rijetko mogu sebi pribaviti punu zadovoljštinu. Po tome je i lik mornara Tone (u prvoj pripovijesti), koga su potvorili da trga i plijeni tuđu mrežu, nemoćan i pomalo tragičan, kad pošto poto hoće da dokaže svoje poštenje. A u drugoj pripovijesti žrtva nepravde, koja dolazi od samog porečkog biskupa, pop je Marko, okrivljen i onda premješten zbog neposluha višim crkvenim vlastima, jer se u crkvi nije služio latinskim, već staroslavenskim jezikom. Marko bolno osjeća nepravdu, ali se više od njega buni njegov zvonar Frane, koji bi išao i protiv biskupa, do samog cara. A ostali svijet u župi?

»... Ostali svijet, upravo većina mještana — obrazlaže pisac — nije se upuštala u nikakva tumačenja. Zna se, kakav je naš puk; sve što mu dolazi »odozgo«, za njega je kao nekaki tajni, nedokučivi fatum, pred kojim mora da sagne glavu kao janje pod mesarskim nožem ...«

Tu crtu popustljivosti i prilagodljivosti Car objašnjuje ovdje (a slično i na nekim drugim mjestima) siromaštinom svijeta, njegovom historijskom podređenošću i, naročito, ekonomskom ovisnošću, strahom, ali će — osobito u kasnijim njegovim radovima — taj ponegdje jetki sud biti oštriji, poprimiti oblik kritike zbog nacionalne zaostalosti, nedostatka nacionalne svijesti i životne energije. Tako na primjer u »crti« *Pod stare dane* (Vijenac, 1900.), gdje starci Marko i Joško, u času kad Talijani i talijanaši, u jednom našem gradiću istočne Istre, slave pobjedu na općinskim izborima, upiru prstom na domaću neslogu u redovima našeg sitnog građanstva. A nezadovoljnik i renegat Ližio u ovoj pripovijesti stariji je brat općinskom blagajniku iz romana *Nove borbe* (1908), koji se izdvaja iz narodnih redova zbog nezadovoljenih ličnih ambicija i materijalnih interesa.

Pripovijest *Dobri pop Marko* sadrži po širini zahvata, broju lica i t. d., elemente i za mnogo veću prozu, za čitav roman. To više nije samo »portret« jednog lica, nego čitava jedna mala galerija seoskih likova, čak su tu i dvije naše zavađene obitelji i dvoje njihovih mladih, koji se vole, a i happy-end na kraju. Lica su više manje skicirana (osim popa i zvonara i još možda kojeg) i prilično jednostrano i šablonski karakterizirana (osobito novi pop, tuđinac, kao i postolar Zorzi).

Širinom zahvata i obiljem životnih podataka ističe se pripovijetka *Očalin* (Vijenac, 1898.). »Očalin« je grbavac Menego, koji kao kočijaš svojom »kripicom« održava vezu između Lovina i Rijeke. Čak je nešto i zaštedio, ali mu to odnosi doseljena Njemica Fani, kojom se oženio i koja ga, kratko vrijeme nakon vjenčanja, napusti i potajno pobjegne. Pisac je opširno iznio djetinjstvo Menega, njegovo podrijetlo i okolnosti, u kojima se odgajao i odmetnuo iz narodne sredine. Uz Njemicu Fani, ženu sumnjiva podrijetla i sumnjiva morala, tu je još jedan njezin zemljak: trgovac i gostioničar Šani, koji i imenom podsjeća na slično lice iz četiri godine mlađeg *Zimskog sunca*.

Očalin je jedna od najboljih Carevih pripovijedaka iz ovog, ranijeg razdoblja. Ne spominje je Nikola Polić bez razloga (s još nekima iz toga vremena) u dokaz tvrdnje o jakom Carevu dodiru u opisivanju ljudi »s blagim

i melankoličnim naturalistom Alphonsom Daudetom«, s kojim ga veže »i izvjesna toplina osjećaja, lijep i zanimljiv način pisanja, iskrena, malo i daleka ljubav za sitnice života malih ljudi.« (Glas Istre, 1. XI. 1945.) Slobodniji u opisivanjima, jasniji i uvjerljiviji u karakterizaciji likova, s dosta smisla za smiješan detalj, Car je u ovoj pripovijesti uspjelo dao promašenu sudbinu jednog nevoljnika, koji je bio »sam na širokom svijetu, neljubljen ni od koga, a ponižen i ruglu izvrgavan od svih.« Opis trke, kad Očalin svojom »kripicom« hoće da stigne na Rijeku prije parobroda, na kojemu su Fani i Šani, i kad se na kraju osvećuje nad sustalim konjem, sadrži u sebi istinske tragične akcente i šteta je, što se time pripovijest ne završava, jer prema kraju osjetljivo popušta u intenzitetu, pa završetak djeluje razvučeno i dosta neuvjerljivo.

U drugoj pripovijesti iz te godine, *Zvanićeva ljubav* (Nada, 1898.), Car je opisao povratak mladoga pomorca sa dugog krstarenja i njegov sukob s majkom zbog novaca, što ih je slao kući. No težište nije u tom obiteljskom sukobu, koji ima stanovitu motivaciju u siromaštvu majke i pijanstvu njenoga drugog muža, već u nekom naivnom i psihološki potpuno neobrazloženom vladanju Zvanićevu, koji gotovo istog časa, pošto se razočarao u voljenoj djevojci, s istim zanosom baca oko redom na još druge dvije djevojke, među kojima je i opet bila jedna Njemica.

Uspjeliji je Car u noveli *Neznatni ljudi* (Nada, 1900.), u kojoj skicira nekoliko pomorskih sudbina, kao starca ribara Matešu, negdašnjeg vrsnog mornara, te čudaka i strašivicu kapetana Polda, koji je jednom razbio brod, jer se bio zagledao u neke gole žene, što su se kupale uz obalu. (Jednoga i drugoga susrest ćemo u nešto drukčijoj varijanti u drami *Vicencica).* Tu je još i Tonović, koji ima za sobom mali roman, jer je morao pregorjeti ljubav zaručnice Mete, zatim starčeve dvije kćeri, pa Metin sin Dančić, koji u licu ima dosta sličnosti s Tonovićem — ukratko niz malih pomorskih i primorskih sudbina: mornarâ, koji plove dalekim morima, i mnogi se, nošeni nostalgijom vrate, a drugi ostanu u tudini, ili padnu žrtvom mora; i majkâ, ženâ i zaručnicâ, koje kod kuće strepe za njima, čeznu, venu... Pripovijest ima izvjestan sladogorki okus, elegičan prizvuk, koji će postati dosta tipičan u Carevu crtanju pomorsko-primorskog ambijenta malih, »neznatnih ljudi«, što će mu kasnije spočitavati kao znak nesnalaženja s duhom i potrebama vremena i odveć nepravo pripisivati dekadentska raspoloženja i tendence. Ma da će pisac svojim kasnijim djelima najbolje to opovrgnuti, potrebno je već i na primjeru ove novele upozoriti i na jednu drugu njenu značajku, a to je razumijevanje piščevo za nevolje i teškoće života naših mornara, koje se — kao što smo vidjeli i u pripovijesti *Na uzburkanom moru* — uzdiže do kritičke osude nepravda, kojima su mornari izloženi. Eno, Tonović je doživio dvanaest brodoloma, svaki je put izgubio svu svoju prtljagu i sitnu uštedu, ali mora biti sretan, što je izvukao živu glavu. A eno i Marina Grabovića, koga je — kako priča Mateša u *Neznatnim ljudima* — odnijelo more, dok je spasavao drugoga, njegova žena i djeca ostadoše bez hranitelja, a i bez pripomoći, dok je kapetan dobio zlatni križ...

III.

Pojava romana *Pusto ognjište* (1900), kojim započinje pravi književni uspon i afirmacija Viktora Cara Emina, podudara se s njegovim napuštanjem učiteljske službe i njegovim stalnim nastanjenjem u Opatiji. Otada se Car mogao slobodnije posvetiti nacionalno-kulturnom i političkom djelovanju, uglavnom u okviru Ćirilo-Metodske družbe, a dakako i književnom stvaranju, za koje je i dotada pokazao i talenta i volje, a usto — po vlastitom priznanju — osjetio potrebu da stvori »nešto, ako ne veliko, a ono barem — oveće. Neki roman!«

Opatija je u to vrijeme bila — zajedno sa susjednim joj mjestima uz more, Voloskom i Lovranom — poznat kupališni centar, koji se sve više pretvarao u kozmopolitsko stjecište bogate, dokone publike, naročito one iz t. zv. viših krugova austrijske i mađarske metropole, Beča i Pešte. Zahvaljujući svojoj prirodnoj ljepoti i smještaju u neposrednoj blizini Rijeke, koja se željezničkim spojem preko Zagreba i Karlovca (1873) i Ljubljane (1874) jače povezuje sa zaleđem i sve više pretvara u moderni lučki emporij, liburnijska je rivijera, naročito sama Opatija, koja je nekoliko decenija prije toga bila još neznatno ribarsko naselje, zabilježila nagli uspon i gotovo neslućeni napredak. Prva je villa u Opatiji doduše podignuta još godine 1844. (villa Angiolina) — kad po prilici datira i početak naglog jačanja brodarstva i razvoj Rijeke kao pomorske luke — ali tek osamdesetih godina udareni su temelji modernom razvoju Opatije, kad je bečko »Društvo Južne željeznice« odlučilo da je pretvori u kupalište i klimatsko lječilište. Godine 1884. sagrađen je usred lovorove šume prvi hotel (Kvarner), tri godine kasnije drugi i tako redom. Među prvim gostima nalaze se istaknuti članovi Habsburške kuće, za njima će kasnije doći i neke okrunjene glave, dašto ne same, i negdašnje malo naselje sve je više vrvjelo strancima, koji su tom kraju i životu u njemu davali poseban, kozmopolitski pečat.

»Tih gostiju — bilježi Car u svojem članku *Opatija u filmu* — biva u nas iz godine u godinu sve više. Neki dolaze i odlaze, pogdjekoji ostaju i tu se pomalo usidruju: jedni kao pratnja visoke gospode, drugi kao posluga u hotelima, treći kao trgovci, obrtnici, a nerijetki i kao superhohštapleri, maitres de plaisir, snobovi, prepredeni lukavci i tako redom. Prava invazija tipova iz svih krajeva Evrope...«

Sliku Opatije, kako se već bila formirala početkom našeg stoljeća, one Opatije, u kojoj se još dvadesetak godina prije, t. j. 1882., »nije govorio ni jedan drugi jezik nego hrvatski« (Car), dao je Stjepan Miletić u jednom feljtonu, pod naslovom »U posjetu kod istarskog pjesnika« (Obzor, 14. IV. 1902.), u kojemu iznosi svoje dojmove sa čitanja *Zimskog sunca* na jednom užem književnom sastanku u kući Viktora Cara Emina. Uvodno poglavlje tog feljtona nadasve je karakteristično.

— Eto me opet u Opatiji! Krasno li se stere modro more pred mojim okom, obrubljeno visovima naših otoka. Sa tjemena hrvatskih gora bijeli se svježi snijeg... Rijeka sva tone u sunčanom sjaju. Nebo se modri azurnom bojom. U perivoju vrvi šaroliki otmjeni svijet u svijetlim proljetnim odijelima. Valovi »sezone« dižu se još visoko. Svuda veseo smijeh i žamor. Glazba igra: »An der schönen blauen Donau«, a i manje melodiozni zvukovi raznih stranih jezika dopiru nam do ušiju. Čuješ i njemački i rumunjski i francuski i engleski, koji put i poljski. Onamo na visini Ville

Angioline eto grupe Mađara, koja sa onog uzvišenog mjesta više u svom materinjem jeziku onako sve do preko mora.

U internacionalnom smo mjestu, i da zatvorimo oči, jedva bismo znali, nalazimo li se u Ostendeu, Trouvillu, Baden-Badenu ili Karlovim Varima...

Veliki hoteli u rukama su međunarodnoga društva sa sjedištem u Belgiji, restauranti, confisserije, kavane, dućani, sve je to u posjedu tudinaca, a tek čedni natpis, kojim se zabranjuje konjima i psima prolaz kroz perivoj, pokazuje i hrvatski tekst uz potpis općinskoga poglavarstva...

Tako izgleda Opatija — raj Istre — na prvi pogled. To joj je površina. Ali kao što i more svoj biser krije u dubini, tako se i ispod ove lako gibljive, fluktuirajuće površine, nalaze granitne naslage narodnoga života.«

I Miletić vidi znakove probuđenoga narodnog života: narod živi i osjeća u jeziku materinskom, svećenik glagolja njegovim jezikom, naš radiša-mornar gradi na domaćem žalu kolibu, a »naši sokolovi, pomorski kapetani, ma zvale im se lađe i »Gödöllö« i »Siraly« i »Arpad« i »Jokai« — hrvatski govore i tuže se, kad ih Zagrepčani i lijepe Zagrepčanke nagovaraju njemački.« Kolu političkih prvaka pridružili su se vatreni mladi rodoljubi, od roditelja još u talijanskoj kulturi odgojeni — svi oni dižu visoko hrvatski barjak, rade kao mravi, posluju dan i noć. »I tako je — hvala njima — općina svjetske kupelji Opatije danas u hrvatskim rukama, a nemoćan je bijes Nijemaca i Talijana...«

Hrvatski narodni pokret u Istri, koji Miletić točno označuje kao baštinika negdašnjeg ilirskoga zanosa u Hrvatskoj, imao je u to vrijeme u Opatiji svoje čvrsto uporište. Opatija je sve više preuzimala donedavno vodeću ulogu nedalekog, ali ipak perifernoga Kastva, koji je ostajao sve više po strani. U to vrijeme gospodarski razvoj Istre i potrebe narodnoga pokreta, koji je svoje težište sve više pomicao prema zapadu, obujmljujući čitavu Istru, nužno su dovodili do jačanja dvaju novih centara onkraj Učke: Pazina usred Istre i Pule na njenom jugu. Opatija je sa susjednim Voloskom postala središte istočne Istre, usklađujući svoju ulogu i svoje zadatke s druga dva spomenuta centra. Njena je uloga bila utoliko značajnija, što je po svom turističkom glasu bila u neku ruku kopča Istre s ostalim svijetom, u prvom redu dakako sa Zagrebom i Hrvatskom. Jer Opatija je bila i stjecište mnogih naših hrvatskih književnika, učenjaka i političara, a nisu bili rijetki ni ostali slavenski gosti, napose Česi. Njih nije zanosila — kako svjedoči Miletić i toliki drugi — samo ljepota prirode i ostale čari Opatije, nego i žilava narodna borba, koja se tada vodila u Istri na sličnim temeljima kao i u ostalim tada nacionalno ugroženim slavenskim krajevima velike austro-ugarske monarhije. Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru, osnovana godine 1893. u Puli sa zadatkom da otvara hrvatske i slovenske škole u mjestima, gdje su državne austrijske i pokrajinske školske vlasti takve škole kratile, premjestila je već druge godine (1894) svoje sjedište u Opatiju. U Opatiji je izlazio neko vrijeme (1900—1904) i »Narodni list«, koji je suzbijao pokušaje razbijanja hrvatskog narodnog pokreta u istočnoj Istri i propagandu protiv Hrvatske, a nekoliko godina kasnije izlazit će ovdje i »Mladi Istranin« odnosno »Mladi Hrvat«, kojemu je Car zajedno s Katalinićem bio urednik, a Nazor i Josip Milaković glavni suradnici.

Dok je Družba kao općenarodna ustanova, kojoj su bili na čelu najistaknutiji istarski narodni prvaci, djelovala u čitavoj Istri uglavnom kao

obrana od talijanskog presizanja na području školstva, dotle se u samoj Opatiji i njenoj najbližoj okolici, u lokalnim razmjerima, vodila borba osobito protiv njemačke infiltracije. Prije četiri pet decenija Talijani su se u Opatiji mogli izbrojiti na prste jedne ruke, ali su zato doseljeni Nijemci bili sve brojniji i agresivniji. Najprije su sami o svom trošku bili podigli protestantsku crkvu, a onda još i drugu, monumentalnu crkvu, zatim su osnovali — pomoću Schulvereina i Südmarke — svoju osnovnu i građansku školu, a namjeravali su kasnije otvoriti i njemačku gimnaziju, što je dalo povoda opatijskim rodoljubima, da osnuju nižu hrvatsku gimnaziju.

Ali se život u malim mjestima i gradićima istočne Istre, gdje se najvećim dijelom pruža pozornica Carevih novela, pripovijedaka i romana (naročito u prvoj, glavnoj fazi do Prvoga svjetskoga rata), ne iscrpljuje jedino i sasvim u narodnosnim borbama. Paralelno s njome, često u vezi s njome, odigravale su se društvene i ekonomske promjene od velikog značenja. Takva je jedna promjena pojava parobroda i u vezi s njime propadanje jedrenjaka, koja pojava nije pogodila samo riječko brodarstvo, nego i ostale centre brodarstva u Hrvatskom Primorju i Dalmaciji.

Brodovlasnici i pomorci s istočne istarske obale, napose Voloskog i Lovrana, imali su u razvoju riječkoga brodarstva znatan udio. To brodarstvo doživjelo je — kako to prikazuje R. F. Barbalić u zborniku *Rijeka*, (Matica Hrvatska, Zagreb, 1953.) — najjače blagostanje poslije godine 1848. Međutim već šezdesetih godina parobrodi tršćanskog »Austrijskog Lloyda«, koji se pojavljuju i u Rijeci, konkuriraju sve jače riječkom brodarstvu, jedrenjacima, i na jadranskim i na mediteranskim prugama, a poslije otvorenja Sueskoga kanala i na prugama Dalekog Istoka. U riječku luku dolaze i prvi strani, engleski i francuski parobrodi. Od sedamdesetih godina dalje broj jedrenjaka Rijeke konstantno opada. Od 264 jedrenjaka godine 1870. ostaje ih godine 1900. samo 42, dok je istovremeno promet parobroda u riječkoj luci porastao više nego peterostruko.

Tu tešku krizu mnogi brodovlasnici nisu izdržali. Neki su tražili načina da se prilagode novoj situaciji i sami, ili udružujući se, pokušavali sreću s parobrodima, te tako udarili temelje kasnijoj izgradnji moderne trgovačke mornarice; drugi su, jednako poduzetni, prelazili na druga privredna polja, u trgovinu, industriju, bankarstvo; treći su ulazili u službu »Austrijskoga Lloyda« i »Adrie«, odlazili u Ameriku, u Sueski kanal, ili otvarali pomorske agencije u stranim lukama; a četvrti, oni najnesnalažljiviji — tih nije bio malen broj — i dalje drže svoje jedrenjake i slijepo vjeruju, da će se ponovo vratiti njihovo vrijeme i da će jedrenjaci istisnuti parobrode.

U taj svijet — svijet naših pomoraca: principala, kapetana i mornara u ovo prijelomno doba — zahvatio je Car u času, kad je *Pustim ognjištem* — hoteći da se okuša na većem zadatku, nego što su bile »crte« i portreti iz istarskoga života — započeo niz svojih većih djela, u kojima je kao malo koji pisac do njega dao široku sliku naših ljudi na moru i uz more, njihova života, njihovih sudbina.

More i život na njemu privlačili su njegovu pažnju odavna. Rođen blizu mora, zavolio je zarana more, na kojemu je njegov djed izgubio svoju jedri-

licu i po kojemu je njegov otac od mladosti svoje plovio. On sam nije doduše bio određen za more, ali je intenzivno živio s njim, osjećao s njegovim ljudima. Tako i na Rijeci, kad je napustivši mađarsku gimnaziju (prije nego je dospio u Kopar) pokušao sreću kao šegrt u nekoj trgovini mješovite robe.

»Naše najčešće mušterije bili su mornari. Kupili bi paket duhana, nabili njime lule, pripalili pa udarili u pričanja o dalekom svijetu, o Oceanu i njegovim pomamnim goropadima i sve tako. Mene su ta morska ćaskanja interesirala sve više, te ja gutao i gutao...

I brodovi su se opskrbljivali u našem dućanu, u prvom redu provijantom. Pojedini mornari i za svoje lične potrebe. Osobito u danima pred odlazak broda. S njima dolazile su i žene, da im u tome budu pri ruci. Odabrale bi kavu, čaj, i još po koju drugu đakoniju, kojima će njihovi mili zasladivati svoje gorke časove na brodu.

Te su se nabavke vršile obično u prvi mrak. Kupljene stvari posložile bi se u vozić, a na meni je bilo da ga doguram do mjesta na obali, gdje je bio privezan čamac gotov da mornare poveze na »radu«, do usidrenog broda.

Putem su žene jecale, muževi ih mirili. Žalosno, pomalo i čudno činilo mi se sve to. Noć se sve dublje spuštala, vjetar kroz konoplje zviždao, sve je nekako sanljivo i bolno, dok je s plinskih ferala svijetlo titralo kao ono sa voštanih duplijera na sprovodu...

Ta mi slika nije nikada ispala iz pameti...« (*Iz moga života*).

S jedne romantične točke, nekoliko koraka od rodne kuće, s t. zv. Kuka, koji se okomito dizao iz mora, gdje je u dokolici čitao knjige, zagledao bi se u jedrenjake, koji su ponosno plovili razapetim jedrima, ili lijeno puzli kad nije bilo vjetra prema Velim vratima na jugozapad, ili u obratnom pravcu prema Rijeci. Gledao je u te lađe i njihova jedra, zanosio se njima i mislio

»na majke i sestre, žene i vjerenice, što u ovaj mah, uperenim durbinima i razigranih srdaca čeznu za blagim vjetrićem, koji će i njihove dugo iščekivane drage primaći bliže. Što je pak do mene, moja je mašta sva u pričama, što sam ih tada slušao o dalekim morima, o bučnim lukama, o orijaškim talasima s perjanicama bijelim, kroz koje su i ove lađe prošle, pa sveđ čekam da na njih nadovežem sve ono bajoslovno, o čemu će mi mornari na povratku pričati...« (*Bijela romantika*).

Ali premda ga je u mašti zanosila romantika dalekih putovanja, Car nije, kako se vidi iz ovih uspomena, kao i iz njegovih najranijih radova, zatvarao oči pred naličjem »bijele romantike«. Zato u svojim opisima mornarskog života, koji je dobro poznavao, premda nije (osim u mladosti) plovio morem, i za koje treba zacijelo tražiti prve književne sklonosti i inspiracije u *Slikama iz pomorskog života* Jurja Carića, ne će nimalo zanemariti teške uvjete života na brodu u krutom okršaju s pobješnjelim elementom ili zbog često nељudskih odnosa, koji na brodu vladaju i nepravednih postupaka, kojima su mornari izloženi. A nisu mu izmakle ni one tihe, prigušene, ali zato ne manje bolne drame mladih žena i zaručnica, koje će u kućnoj zabiti mjesecima i mjesecima iščekivati njihov povratak, neke i posve uzalud...

IV.

Doista, Caru nije bilo potrebno da se koleba kuda će, kad se odlučio da jače okuša svoj literarni talenat.

»I ja zagrabim — objašnjuje u *Autobiografiji* — u ono, što mi je i oku i srcu najbliže bilo: u more i život na njemu. Bijela jedra na Kvarneru sve rjeđa, svakim danom sve ih više potiskuje pobjedonosna para. Jedrenjaci leže ili raspremljeni u lukama ili na dnu mora, potopljeni u svrhe spekulacije. Mornari se silom prilika povukli na suho, gdje će — kako su govorili — čekati, dok se stvari ne promijene. Doći će vrijeme, umovahu, kad će ponestati ugljena i more će opet sinuti jedrima. I bulje u pučinu, što se više crni od prokletog dima. Ni pola jada, da su ti parobrodi naši! Tuđi su, iz dalekih strana, sa s v o j i m kapetanima i mornarima. A ti, domaći mornaru, puši u dlane! — gundali obeshrabreni morski vuci. Na tom »debaklu«, na tom opadanju i raspadanju ja sam se inspirirao za svoj prvi roman, *Pusto ognjište*...«

U romanu prevladava sumoran štimung propadanja, umiranja, kako je to — prigodom izlaska knjige — bio konstatirao već Milan Marjanović za veći dio tadašnje hrvatske realističke proze.

Kapetan Bartol Šimetić, vlasnik jedrenjaka »Mimice«, koji se nakon dugog izbivanja vraća u rodni kraj (okolica Lovrana), ne nalazi kod kuće ženu: nastradala je nedugo prije u oluji, vraćajući se na malom brodu s Rijeke. Ostala mu je kćerka Mimica, ali i nju će nedugo zatim zakopati: tiha i nježna djevojka bila se, više pod utjecajem majke, zaručila za talijanaša Nina Belića, a kad ju je ovaj surovo ostavio, Mimica zapadne u očaj i tugu, iz koje nije znala izlaza. Fiksna ideja, da nema prava više na osobnu sreću, premda nije sama ništa kriva, toliko je obuzima i muči, da odbija čestitog mladića Marjana, koji odlazi u Ameriku, a ona sve više vene, dok ne umre. U međuvremenu je Bartol, pod težinom nedaća, što su ga već na moru pratile, na dražbi izgubio jedrenjak, a onda mu je još i kuća dospjela u tuđe ruke. Njegovo je ognjište opustjelo u punom smislu riječi. Srvan i uništen, kapetan Bartol odlazi ponovno na more, sada kao treći kapetan na nekom parobrodu.

Kad se roman (1900) pojavio u izdanju Matice Hrvatske, ime dotle slabo poznatog pisca pobudilo je znatnu pažnju i prve ozbiljne kritike. Milan Marjanović, koji će godinama pažljivo pratiti Carev razvoj, poveo je povodom toga (u sarajevskoj »Nadi«, 1901.) raspravu o hrvatskoj novijoj realističkoj prozi ističući, da je »decentralizovana«, t. j. da svaki kraj daje svoju gotovo uvijek stalnu, često jednostrano značajnu notu.

»Ogromni dio hrvatske pripovijetke od zadnjih deset godina ima — ističe među ostalim Marjanović — jednu temeljnu zajedničku crtu: prikazuje kako naš svijet u sukobu s novim duhom i novim prilikama, što ih donosi novo doba — propada i gine... Ali što je najvažnije i najznačajnije, najveći je dio pisaca na pogledu toga umiranja dušom i tijelom na strani umirućih i bijednih, a taj novi duh, te nove prilike, to što ubija ljude — redovito je tuđinstvo, pa naravno da je prema tomu zlo i nemoralno, iskvareno...«

Naši su realistički pisci, prema Marjanovićevu mišljenju, premalo objektivni, zapadaju u sentimentalizam i šablonu, premalo su kritički.

»... sve sam to morao spomenuti zato — zaključuje svoja razmatranja — jer i Car spada među nesumnjive talente lokalnih novelista sa svim dobrim i zlim stranama, jer bi on mogao da se još koječeg odvikne, da ne zađe u manir (jedro i parnjača), jer je u *Pustom ognjištu* pokazao mnogo dobrih svojih strana...«

Kao dobre strane navodi, da se radnja izvija polagano, odmjereno, da je građa pomnjivo izgrađena prema svrsi i promišljeno grupirana, ali da je u drugoj polovici pisca izdala snaga. Hvali neke sporedne likove, za koje veli da su sve originalne primorske figure, izrazite i jasne.

Među ovim likovima ističe se na prvom mjestu lik »Francuza« Jožeta — zacijelo rađenog po živom originalu. To je nesumnjivo jedan od najuspjelijih Carevih likova u romanu; živa, markantna pojava primorskog »originala«, koji ima svoju fizionomiju, svoj jezik, svoju filozofiju, lik paćenika i izopćenika s dubokim crtama ljudskosti i neke posebne tragike. Zanimljivo je, da takvih uspjelih, toplo i uvjerljivo ocrtanih likova primorskih pučana ima gotovo u svim pripovijetkama Carevim, i premda to najčešće nisu glavna, već epizodna lica, ona se redovno uzdižu do važnih aktera, koji daju poseban ton i poseban pučki kolorit mnogim Carevim pripovijestima i romanima.

Dosta je uspio i lik kapetana Bartola, poštenjačine, koji ni u najtežoj nevolji ne će da se nepošteno okoristi. Hrvatski osjeća i misli, te mu je krivo, što mu se kćerka, bez njegova znanja i privole, zaručila za talijanaša. Opisi, kad se u društvu mešetara Zaneta, u očajnom raspoloženju nakon dražbe svoga broda na Rijeci, sjeća svoje mladosti i oživljuje neke svoje doživljaje u argentinskim i ruskim lukama, predstavljaju najljepše i najslikovitije stranice romana. Međutim, kapetan Bartol pati od prevelike pasivnosti. Odveć zapomaže i meditira, neodlučan je i bespomoćan. A to još više vrijedi za njegovu kćerku Mimicu, neko suviše bezizražajno, astralno lice, gotovo slijepo podređeno majčinoj volji ne samo za njena života, nego i poslije njene smrti, te nikako ne može učiniti onaj jedini odlučni korak, koji bi značio izlaz i za nju i za oca. Umjesto toga ona prinosi tešku životnu žrtvu za volju fiksne ideje o potrebi ispaštanja neke fiktivne krivice.

Oko toga centralnoga lika, koji je ostao neobjašnjen i neuvjerljiv, kretao se ne samo Marjanovićev prigovor nego i Hranilovićev (u Vijencu, 1901.) i Čedomila Jakše (u Glasniku Matice Dalmatinske, 1901.), koji iznose uglavnom iste zamjerke, ma da se u ostalim sudovima razilaze. Sravnjujući prigovore i pohvale ovih triju, tada istaknutih kritičara, od kojih je Marjanović najviše ušao u predmet, moglo bi se uz neke rezerve reći, da je njihova ocjena bila prilično realna i za Cara, gotovo debitanta, uglavnom povoljna.

Drugi Carev roman, *Usahlo vrelo* (Matica Hrvatska, 1904.), znači u mnogo čemu nastavak u tretiranju problema načetog u *Pustom ognjištu*. I dalje smo u Lovinu, ali se sada već osjeća dah novoga vremena: stari se principali i kapetani doduše i dalje ne snalaze i uglavnom bespomoćno jadikuju, ali se zato javljaju mladi. Riječi kritike o uzrocima propadanja odjekuju češće sa stranica ovog romana, u kojemu glavni junak, mladi Ivan Ivančić, po povratku iz Amerike, traži putove izlaska iz krize. Već na prvim stranicama romana, u sceni Ivanova susreta sa strinom Anastazijom, javljaju se prvi akordi glavnog motiva. Evo kako govori i rezonira strina Anastazija:

— A, na što smo spali? Od dva broda i jedine palače!... Sjećaš li se, kad su mi kuću nazivali »palačom«? Pa eto, kuda je sve dospjelo i kako se sve porušilo i otišlo... E dä, tako je, kad u čovjeka nema daljega pogleda...

Tu časkom prestane, a potom proslijedi:

— Nego ima toga i drugdje. I svi vele: »Jedro nas ubilo« — i uvijek tako! A što jedro!... Sami ste se ubili, sami, sami! Bilo za doba otvoriti oči, a ne godine i godine tvrdokorno, glupo i smiješno mlatiti praznu slamu i neprestano plesti nekakve kombinacije, tako mutne, tako... Nego...

Ona mahne prijezirno rukom, pa zaigra prstima po stolu.

Mladi je čovjek udivljeno posmatrao njeno suho lice, navraskano mrežom nabora, što joj ih urezale unutarnje boli i zle prilike.

— I vi, strino... I vi? Ali čujte, to su moje misli, moje misli — primi je on za ruku i živo joj je stisne. — Moje su to misli!...

Oči mu živo igrale, a lice se sve jače i jače rumenilo.

A te njegove misli, to su misli o društvenom i materijalnom progresu, do kojeg se dolazi po cijenu najtežeg zalaganja i neminovnih žrtava — kako je to i sam osjetio u Americi, probijajući se mučno kroz život — i koje će Ivančić nastojati da primijeni u svom kraju. Pritom maša, kao o nekom dosta dalekom idealu, o zbliženju čovječanstva, koje će ljubav povezati u veliku obitelj. No za to su potrebni vjekovi; a prije toga ljubav treba da obuhvati pojedince, pa male skupine i narode, koji se moraju boriti za svoje mjesto pod suncem.

Za tu svoju misao Ivančić će nastojati da predobije svoje mještane, iznoseći pred njih prijedlog o osnivanju parobrodarske zadruge, videći u maši, kako prvi domaći parobrod ponosno siječe valove. Tu misao Car je simbolički povezao s legendom o presahlom vrelu i silnom blagu zakopanom do njega, koje će se otkriti, kad dva mlada srca pridonesu kao žrtvu ono, što im je najmilije. Tu žrtvu podnijet će Ivančić i Anđelina, koji će se odreći vlastite ljubavne sreće za volju većeg, općeg ideala. Misao žrtve imala je ovdje više opravdanje i smisao. U tom isticanju potrebe žrtvovanja vlastitih, pojedinačnih interesa, širim nacionalnim potrebama, kao i u isticanju ideje aktiviteta i smišljenog programa, na kolektivnoj osnovi, leži posebno značenje ovoga romana, u kojemu je, u ličnosti glavnog protagoniste, Car sažeo svoje poglede, svoju ljubav prema moru kao izvoru života i napretka.

Kritika (Marjanović, Budisavljević, Albertinov) pozdravila je ovu glavnu ideju romana, koji je i u literarnom pogledu značio očit napredak. U velikom broju više manje živih i uvjerljivih lica naročito se ističe glavni lik Ivana Ivančića, kroz kojega dašto progovara najvećim dijelom sam autor; lik entuzijaste, koji se romantički zanosi svojim velikim planovima, ali je uz to dovoljno realan, da i po cijenu razočaranja i najtežih odricanja ide uporno svom praktičnom cilju.

Marjanović je opet bio najopsežniji, pa ga je rasprava o *Usahlom vrelu* navela i na ove konstatacije:

»Car ne spada — pisao je on (Lovor, 1905.) — u literarne pionire, ali on se sve više i više, i to s uspjehom, otima epigonstvu. *Usahlo vrelo* znači u tome oveći napredak i Caru treba još samo jedan, iako najodlučniji korak, pa da postane izrazita literarna osobnost. Danas je on još uvijek tek marljiv, savjestan i zauzetan pisac s lijepim intencijama, s velikom voljom za rad i napredak, s mnogo talenta

i shvaćanja, pisac iskren, korektan i pošten. Manjka mu još ipak markantno obilježje ličnosti. Ali on se zamjetno diže i u tome je Car vrlo zanimljiv i poučan predmet za literarni studij«.

Pošto je pozitivno istakao tendenciju i kratko iznio sadržaj, Marjanović nastavlja:

»Kompozicija je pripovijesti, to se bez okolišanja može reći, tako promišljeno, tako sabrano, sastavljena, da može služiti skeletom za jednu grandioznu radnju... Ako prispodobimo ovu pripovijest sa prijašnjim Carevim radnjama, onda ćemo odmah opaziti velik napredak u koncentraciji radnje, u sintetičnom rasporedu i spletu glavnih linija, te morati priznati, da je *Usahlo vrelo* s te, arhitektonske, unutarnje strane zamisli, po samom nacrtu pripovijesti, bez sumnje najljepše, najsabranije, a možda i najpodesnije za radnju velikog stila, što nalazimo u našoj novelistici zadnjih godina....«

Međutim obradba nije — po Marjanovićevu mišljenju — u skladu s planom i rasporedom. Ona je premekana, previše — korektna. Pisac nije — veli on — propustio ni jedan detalj, svaki je pokret motivirao, vodio računa o svakom mogućem trzaju, o svakoj nijansi duše i života. Jezik je bujniji nego obično, probraniji i nije monoton. Pisac je potražio fine prispodobe, nastojao je da zgusne svoj stil, umio naći dobre epitete, znao naći i silnih slika. Ali Marjanović bi ipak radije i manje »pravilne korektnosti«, a više »elementarne, nesputane snage i spontanosti«, čime je, čini nam se, dosta točno upozorio i na jedan od znatnijih nedostataka *Usahloga vrela*, koji će se i kasnije javljati u Carevoj prozi.

Na ova dva romana — *Pusto ognjište* i *Usahlo vrelo* — nastavlja se, doduše ne po vremenskom slijedu, već idejno-tematski, roman *Iza plime* (Matica Hrvatska, 1913.) tvoreći s njima zaokruženu trilogiju, kojoj je dio tadašnje kritike našao u pogledu motiva stanovitih sličnosti s Vojnovićevom *Dubrovačkom trilogijom*. Nije samo ambijent isti u sva tri romana, nego su im i ekonomsko-socijalni problemi slični ili veoma bliski, a ukoliko su pak različiti, rezultat je to promjena, do kojih je razvojem vremena na istom području došlo. A više od svega zajednička im je autorova težnja, da sliku ekonomsko-socijalnih promjena i njihov odraz na ljude psihološki objasni i produbi.

Roman *Iza plime* obraća našu pažnju na socijalne i ekonomske promjene, koje se događaju ne toliko na moru, koliko na kraju, uz more, usred liburnijske rivijere. Ponovno je riječ o starim pomorcima, propalim brodovlasnicima i bivšim kapetanima, ali ne jedino o njima. Oni su se povukli s mora, more ih je zapravo odbacilo, pa sada nasukani, ni na kopnu ni na moru, kukavno provode život: neki od njih kao da prkose vremenu, hrane se iluzijama, u koje i sami slabo vjeruju, a drugi opet nekako životare, nastojeći se prilagoditi novom životu, koji oni slabo shvaćaju i koji prema njima nema mnogo smilovanja. Drugi, mlađi i novi svijet daje ton životu modernoga kupališnoga centra, koji se svakog dana sve više uzdiže. To su jednim, većim, dijelom stranci (Nijemci), koji naviru u sve većem broju, kupuju zemljišta, grade vile uz more i potiskuju naš domaći svijet s obale. Ali uz njih love u mutnom i mnogi naši: jedni nastoje da se kao posrednici i sluge

dodvore strancima i za njih društveno i poslovno privežu, zadovoljni ako ih zapadne neka mrvica, koja će im omogućiti laganu i bezbrižnu egzistenciju. Ovakvi ne prezaju ni od najgorih postupaka, kojima profaniraju sebe i škode narodnoj borbi, što se i dalje grčevito vodi, sad ne više samo za jezik u školi i općinskoj upravi, nego za zemlju i za iskorištavanje novih ekonomskih izvora i pozicija. Drugi, manji broj naših ljudi, ulazi u konkurenciju sa strancima, pa se i sam poslovno angažira, otkupljuje posjede negdašnjih principala i razvija planove kako da uloži i poveća stečeni kapital.

Roman daje u isti mah široku sliku propadanja starog i dotrajalog i nastajanja novog života. Nacionalne suprotnosti i neprekinuta politička borba, koja se u tom kraju (kao dijelu Istre) vodi — i u ovom romanu jarko osvijetljena — još jače zapleće i zaoštrava antagonizme i daje im onu njihovu karakterističnu boju i smisao. Galerija likova neobično je velika, slika društva s njegovim različitim reprezentantima i njihovim oprečnim interesima živa i šarolika.

Agoniju propadanja utjelovljuje snažan lik nekada bogatog principala Marina Palmića, koji se grčevito, ali bezizgledno bori da se održi u svojoj negdašnjoj moći i ugledu. Atmosferu raspadanja pisac je ocrtao već u uvodnom poglavlju romana, u prvom prizoru susreta starog Palmića s Nikom Rajkovićem, koji je svojim zdravljem, svojom vanjštinom sušta protivnost sijedome, obnemoglom principalu. Vratio se Rajković iz Amerike, da u ime bogatog iseljenika Marunića — čijom je kćeri zaručen — uredi s Palmićem neke novčane račune, i sada ga drži u šakama, njega, onog istog Palmića, koji ga je, zatekavši ga jednom, osam godina ranije, s kćerkom Klarom, izbacio iz kuće ne hoteći ni čuti da bi mu mogao postati zet — on, student, parazit. Susret se odigrava u istoj sobi, koja budi uspomene utoliko jače, što se u njoj odonda još nije ništa promijenilo, pa čak ni pomaknulo.

»Sve su slike osim one požutjele karte na istom mjestu — slike brodova, pa trošni, u zlatne okvire uokvireni portreti nekih umrlih članova obitelji. Ni taj stol se nije makao ni knjižnica s ono nekoliko pretinaca starinskih oglodanih knjiga, ni drevni sat na hodniku s nerazmjerno dugim njihalom i teškim utezima. I crnom kožom prevučeni divan, i stôci, i zavjese na prozorima, i ono šareno cvijeće, kojim su obojadisane stijene, i onaj golemi šareni kolut na stropu, s kojega i sada visi staromodna lampa na tri pocrnjela lanca sve — pa i onaj neodređeni ali tako osebujni miris, što struji iz te stare, patricijske sobe — sve je ostalo kao onda. Promijenila se tek glava i pleća starine Palmića: progrušala kosa, pobijeljela sasvim, koža se nabrala, pleća upala, a leđa se pognula...«

I naglo prekinuti roman između Nika Rajkovića i Palmićeve Klare — koja se ubrzo poslije raskida bila vjenčala za kapetana Karla Tominovića, kome se međutim na moru zameo trag — nastavit će se u novim, izmijenjenim prilikama. Tuđinac je na našu obalu — kako Rajković veli na jednom mjestu — »donio zlata, znanja, velikih zamisli, kojima je dao i život...« Naši su ljudi uzeli zlato, t. j. počeli prodavati zemlju, neki iz obijesti i pohlepe za lagodnim životom, drugi iz nužde, i tuđinac se sve više širio, a naši uzmicali sada i na kopnu. I stari je Palmić propadao; pogodilo ga je najprije more, ali i ne samo more, kako se to vidi iz njegovih riječi Rajkoviću:

— Reći ću ti: ja sam ti u maloj neprilici. Kuća nahero, a znaš i zašto... — nadoda postajavši trenutak, pa nastavi smjerno i pokorno, kao da mu se ispovijeda: — Ti znaš, da mi djeca nisu donijela dobra. Žene, igra, nerad, a sve na moj račun.

Valjda si čuo, kako su svršili: jedan od rana zadobivenih radi neke cure, drugi od svoje ruke zbog dugova, kojih ja nijesam mogao da namirim. Preostao mi zet — Karlo — jedino svijetlo u ovoj mojoj starosti...«

I dok Palmićevima prijeti propast, koje prave razmjere starac i ne sluti, kćerka Klara, tip turgenjevskih ladanjskih žena, nježna i lirski osjećajna, prikriva pred ocem pravu istinu i nastoji da katastrofu nekako zadrži, bar dok je otac živ, kad je ne može spriječiti. Neko vrijeme čini se, kao da je ključ u Rajkovićevim rukama: on u časovima zanosa razvija i neke političke i gospodarske osnove, kako bi se trebalo suprotstaviti strancu, čak se probija i u prve narodne redove, ali kako je zapravo slabić i neodlučan, a k tome i materijalno ovisan o Maruniću, on u odlučnom času okreće leđa Klari i odriče se svojih osnova. Poslije nekih peripetija s Nijemcem Leitnerom, Palmićeve Murvice prelaze u ruke Marunića i njegova zeta, stari Palmić, doznavši prije toga istinu, umre od kapi, a Klara i njena kći Verica, zajedno s isto takvim životnim brodolomcem, negdašnjim kapetanom Ivišom, odlaze u Ameriku s čvrstom odlukom, da će se u nedalekoj budućnosti vratiti.

Ono što je karakteristično za Cara, i što je i u dosadašnjim njegovim radovima došlo do izražaja, ovdje je snažnije izraženo: lica su, naročito stari Palmić i neka druga, kao na pr. stari Fabijo, Iviša i dr., oštrije i potpunije karakterizirana, a društvene i psihološke suprotnosti mnogo jače naglašene. Psihološka analiza provedena je dosljednije, pa je po širini zahvata i po književnoj obradbi roman *Iza plime* snažna slika nacionalnih i, još više, društvenih suprotnosti u gradićima liburnijske rivijere, u doba njihova naglog razvoja u moderna ljetovališta početkom našega stoljeća. To nije samo, uglavnom tmurna, slika »kozmopolitskog« društva, stranih doseljenika i njihovih domaćih pripuza, nego u isti mah i prilično oštra kritika domaće društvene sredine: mlitavosti i nesnalažljivosti, povodljivosti za strancem, ksenomanije i ostalih mana našega svijeta, među kojima nije posljednja ni ona, da od sitnih, lokalnih i kampanilističkih egoizama i zadjevica, kakvih je u tim mjestima bilo, nisu vidjeli zajedničke veće izvanjske opasnosti, pa se onda dodvoravaju strancu i popuštaju mu. Vrijednost romana je više u slici vremena, koju Car daje u dosta oštrim obrisima, u opisu sredine u času preobrazbe i formiranja našega građanskog i malograđanskog društva (u malim razmjerima, dakako); u onom isprepletanju sudbina i lomljenju karaktera — a manje u kompoziciji i fabuli, koja se često lomi. To nije slika elegičara, koji plače za prošlošću, nego je to u znatnoj mjeri kritika. A kritizirajući negativne pojave svoje sredine, Car ne zaboravlja da često, makar i deklarativno, istakne i onu karakterističnu crtu našega narodnog otpora, po kome smo se i održali. Tu nacionalnu misao izražava u ovom romanu najjasnije na usta staroga rezonera Fabija, koji vidi zlo oko sebe, upozorava i druge neprekidno na njega i kritizira, ali ipak vjeruje, i uporno širi tu vjeru oko sebe, da će na kraju narodni otpor trijumfirati nad strancima i njihovim svijesnim ili nesvijesnim domaćim pomagačima. A na tu misao otpora nadovezuje se — makar i ponešto neodređeno — i druga misao aktiviteta, koju ovdje zastupaju stari Iviša i »mali« Marijan, u svom traženju novih izvora, kad se bilo pročulo, da bi mjesto moglo ostati bez vode. Pa ako na kraju nosioci tih ideja u romanu moraju ustuknuti pred strancima i domaćima, bogatim Marunićem

i pokvarenim Rajkovićem, ipak je pesimistični dojam znatno ublažen i autor ne ostavlja čitaoca bez neke nade u budućnost.

Zanimljiva je bila reakcija na ovaj roman. Dok su neki, kao na pr. Andrija Milčinović (Književne novosti, br. 1, 1914.) pisali, da je to »najbolji roman, što smo ga dobili natrag pet, šest pa i deset godina«, i da u Carevu djelu znači »... vrhunac i visinu, na kojoj dosada nije bio«, dotle su drugi, kao na pr. Milan Ogrizović (Savremenik, 1914. br. 4), čija je kritika bila dosta oštra, napisali, da *Iza plime* nije uopće roman, već »poluuspjela pripovijest«. Središte zbivanja morao je — misli Ogrizović — biti stari Palmić, umjesto što je radnja grupirana »oko blijedog, izmišljenog, nesimpatičnog i nekarakternog Rajkovića«. Tom čovjeku, nastavlja kritičar, dao je pisac »isto tako izmišljenu i isto tako papirnatu družicu Klaru...«, za koju je još Ogrizović dodao, da uopće nije živa žena, pitajući se, kakva je to duša uopće, i što je u njoj žensko i — još jedno njegovo pitanje! — zašto imamo u našoj literaturi Đalskijeve i Leskovarove žene i da čemu Matica izdaje Turgenjeva?

A bilo je i drugih glasova. Katolička »Hrvatska prosvjeta« (1914, broj 1) donijela je doduše općenito povoljan prikaz, ali s ovom karakterističnom ogradom na kraju: »Požaliti se mora, što je Viktor Car Emin erotski dio romana natrunio mjestimice sasvim nepotrebnim simpatičnim opisima putenosti. Kada li će se naši pripovjedači uzvinuti u ovoj temi do tankoćutnosti Kristove nauke?« A časopis »Hrvatska straža« (Rijeka — Krk, 1914) polemizirajući sa »Savremenikom« i nadovezujući na mišljenje »Hrvatske prosvjete« u svojoj »analizi« ovog socijalno-psihološkog romana ističe, da »ovaj roman nije kadar da ikoga oplemeni«. I dalje: »Da nije u romanu prikazana borba proti tudinštini, ne bi u njemu bilo nikakove ma i malo više ideje, nego bi sve bilo prosto blato, kupljeno sa »dna života«, koje Car Emin razgrće pred čestito hrvatsko čitateljstvo.« Slično je pisao i »Katolički list«: »Mi ne možemo ovoga romana pohvaliti, jer se u njemu nalazi više mjesta, koja povređuju kršćansku moralku...«

Ovi ne samo različiti nego i oprečni, upravo kontradiktorni sudovi, kakvih ne će ni kasnije nedostajati, karakteristični su ne toliko za samu književnu vrijednost ovoga romana, koja nije nimalo sporna — jer *Iza plime* u dotadanjem Carevu djelu doista označuje najviši uspon — koliko po tome, što pokazuju, da se Car svojim djelom zapravo sve jače i uspješnije afirmirao.

V.

U to vrijeme Car je, pored ove trilogije, koja daje glavni pečat njegovoj književnoj djelatnosti do kraja Prvoga svjetskoga rata i markantno obilježuje njegovu književnu fizionomiju uopće, imao za sobom još i *Zimsko sunce* i roman *Nove borbe*, pored nekih manjih novelističkih radova, kao *Kontesa Nina, U mraku* i drugih, u kojima kao da nastavlja — u zanimljivim jarkim kontrastima — svoj novelistički rad iz prve faze, samo s više oštrine u zapažanju, s više književnog iskustva u obradbi.

Pod ironičnim naslovom *Kontesa Nina* (1902) obrađen je dosta banalni motiv: ljubavna idila između lijepe siromašne ribareve kćerke Nine i mla-

doga njemačkoga grofa, koja se za »kontesu« svršava gorkim razočaranjem i — nezakonitim djetetom. »Kontesa« Nina je još jedno nesretno biće iz Careve galerije ženskih priprostih, dobrih i naivnih likova, koja ne mogu da ostvare životnu sreću. Čak i onda, kad se Nini pruža prilika da nađe utjehu u ljubavi s jadnim Kostom, ljudi je u tome spriječe: radi sreće svoje male Julke, ona se još jednom odriče vlastite sreće...

U noveli *U mraku* motiv je malo neobičan: Anka Marčelić saznaje na svoj 24. rođendan, da je ona zapravo kćerka nekog posjednika Steina. Mati, pod teretom krivnje, koja je izbila na sudu u Voloskom, umire, a nad njenim odrom kćerka se i njen otac (zapravo poočim) Mato Marčelić nekako smiruju, ma da ih i nadalje muči misao na prošlost, koja se ne da izbrisati iz svijesti. Naslov *U mraku* ovdje odražava i realnu atmosferu mraka, koja obavija radnju novele, kao i mrak u srcima ljudi, izvor nekih tajanstvenih sila, što neumitno tište sudbine spomenutih lica. Branimir Livadić je — kad je novela izašla kasnije u knjizi — pohvalio u »Savremeniku« (1908) Cara, kako »malo koji od hrvatskih pisaca umije bolje izraditi nacrt pripovijetke ili romana«, ali mu je opravdano prigovorio (donekle Marjanovićevim riječima iz *Usahloga vrela*), da mu obradba nije na visini sižea.

Zimsko sunce stoji nekako zasebno u odnosu prema ostalim, dosada spomenutim Carevim djelima. Ne samo po različitoj, dramskoj formi, po ambijentu i ljudima, već po svom motivu, u kojemu je patriotska žica — živa i u dotadašnjim radovima — ovdje mnogo otvorenije i jače zazvučala i doskora neobično snažno odjeknula s pozornice. Veliki uspjeh, što ga je djelo postiglo na sceni u Zagrebu i u ostalim hrvatskim gradovima, dao je povoda veoma toplim i oduševljenim iskazima simpatija i Caru osobno kao autoru, i kao predstavniku narodne borbe istarskih Hrvata. Po tome ono zauzima značajno mjesto u Carevu književnom stvaranju.

Zimsko sunce, objavljeno godine 1903., a prije toga igrano u Zagrebu kao prva domaća premijera u sezoni 1902—1903., nastalo je iz piščevih izrazito nacionalnih pobuda, u želji da izrazi nacionalno-političku borbu istarskih Hrvata i da joj posredno posluži. Car je u to vrijeme bio angažiran u borbi i kao tajnik Ćirilo-Metodske družbe i kao urednik »Narodnog lista«. Želio je — kako sam kaže u *Autobiografiji* — da potakne jači interes za Družbu, koji je bio počeo jenjavati. Naumio je bio napisati roman, ali je ispala drama ili, kako ju je autor obilježio u podnaslovu, »slika iz istarskog života u četiri čina«, u kojoj je, prikazujući na jednoj strani Hrvate, a na drugoj otpadnike, talijanaše, ocrtao borbu u vrijeme političkih izbora osamdesetih godina. Pozornica je i ovoga puta Lovin, a i brojni likovi uzeti su iz poznate pomorsko-primorske sredine, koja je ovdje još i proširena nekim veoma uspjelim epizodnim likovima. Središnji lik je Jelka Borović, koja — uzdignuta gotovo u sferu simbola — u okviru toga sukoba proživljuje tiho i svoju intimnu dramu, jer su joj braća prvaci hrvatske stranke, a muž joj Kamilo kandidat na talijanskoj listi. Na kraju Hrvati pobjeđuju, a i Jelka doživljuje sreću, jer joj se muž vraća u hrvatsko kolo, od kojega je bio krivnjom nesvijesnog oca, a i zaslugom talijanskih škola, otpao.

Drama je prožeta snažnom rodoljubnom notom, ima u njoj zanosnog, romantički obojenog patosa, naročito u prizorima Jelke i njene braće. Likovi su u većini dosta šablonski ocrtani, ali se težište sukoba ipak ne svodi na jednostavnu, crno-bijelu formulu: domaćin-tuđinac, nego autor traži uzroke nedaćama i u vlastitim redovima, upozorujući na naše mane i okrivljujući za njih i naše ljude. Tu se uz pjesnika javlja u njemu kritičar i rezoner, koji ne zatvara oči pred činjenicama, pa kao lijek našim nedaćama propovijeda potrebu smišljenog, upornog, odlučnog rada i razvijanje vlastitih narodnih energija, kojima se valja suprotstaviti neprijatelju.

Prvi je na *Zimsko sunce* upozorio Stjepan Miletić u spomenutom već feljtonu u »Obzoru« (14. IV. 1902.), u kojemu je opisao svoje dojmove iz Opatije, i poslije jednog susreta s Carem, koji mu je čitao svoj dramski prvijenac, javno izrazio želju, da »krasno djelo Carevo« dospije što prije na pozornicu Hrvatskoga narodnog kazališta i u edicije Matice Hrvatske. Dne 10. prosinca 1902. održana je premijera, o kojoj su svi tadašnji zagrebački dnevnici, izuzevši vladine »Narodne novine«, pohvalno izvijestili. No vrhunac uspjeha postignut je na drugoj reprizi 6. I. 1903. Predstavi je prisustvovao i Car, kome su na pozornici predani lovor-vijenci uz prigodne govore i oduševljene ovacije naročito omladine, koja ga je u trijumfu odvezla u Grand-hotel u Ilici, gdje su autora posebno pozdravili najistaknutiji predstavnici književnog i kulturnog života tadašnjeg Zagreba.

U čemu je bila prodorna i sugestivna snaga *Zimskoga sunca*? Očito u nacionalnoj ideji komada, u toplom, iskrenom patriotskom čuvstvu, kojim je pisac zaodjeo svoj igrokaz, u živom, optimističkom zanosu, koji iz njega struji, i koji je — u posljednjoj godini Khuenove vladavine u Hrvatskoj — nužno nalazio odjeka u redovima rodoljubnoga građanstva i omladine.

Marjanović je, objašnjavajući uspjeh drame i slavlje, što ga je autor doživio u Zagrebu, pisao (Obzor, 10. I. 1903.), da se Carev uspjeh »nema toliko pripisati d r a m i, koliko jednoj m i s l i, koja u drami slavi slavlje«. Postavivši pitanje, zašto se Zagreb, »i to cijeli Zagreb koliko dolazi u kazalište... bez sustezanja dao zanijeti onom mišlju, koja vlada Carevom dramom«, Marjanović odgovara, da nije dovoljno objašnjenje, što je Careva drama rodoljubna, jer da su i drugi pisali rodoljubne drame, ali da nisu doživjeli Careva slavlja. Njegov je zaključak, da je tajna u tome, što patriotizam *Zimskoga sunca* »nije osnovan na nekom patriotskom imperativu, na apstraktnoj formuli, ili da kažem vulgarnije: nije osnovan ni na kakvu »programu« — nego je osnovan na živoj ljubavi prema narodu, na tom vječnom izvoru svakog patriotizma.« I, očito aludirajući na naš poslovični patriotizam, koji se zasnivao na ispraznom historizmu, dodaje kako je »Careva drama jasno dokazala da nema ljubavi domovine bez ljubavi naroda i to ne »platonske«, »nazdravičarske« ili »humane« ljubavi, nego one žive ljubavi, koja od čitava naroda čini braću...«

Tadašnja kazališna kritika, koja je, pod dojmom patriotskog zanosa, mjestimično i pretjerala u ocjeni književne i scenske vrijednosti *Zimskoga sunca*, nije ipak prešutjela, uključivši ovamo i Marjanovića (koji je pisao još i u »Vijencu«, 1903.), ni njegove nedostatke. »Osobe često dolaze i odlaze dosta slučajno, više se pripovijeda nego radi, Kamilo je više pasivna hamletska narav...« — pisao je »Obzor«. Kritičar »Hrvatske«, glasila Stranke

prava, zabilježio je (11. XII. 1902.) u svom panegiriku, da je *Zimsko sunce* »najbolja društvena moderna drama, koja je prikazivana na našoj pozornici...«, ali je ipak benevolentno prigovorio, da u drami »katkada ima nešto previše hiperestetičnoga čuvstvovanja, osobito u značaju Jelke...« i da pisac »u tim čuvstvima katkad zaboravlja mjeru«. »Hrvatsko pravo« iznosi slične zamjerke kao i »Obzor«, a zatim još dodaje, da je čudno također, »da je sve one scene, pače i onu intimnu između muža i žene, smjestio autor u gostionu...« da na kraju zaključi, kako sve te pogreške rado oprašta piscu »za volju totalnog dojma i plemenite tendence«. A interesantno je, da je tri godine kasnije Ivan Krnic (u »Savremeniku«, 1906.), u jednom retrospektivnom pregledu konstatirao, kako treba s poštovanjem govoriti o izvornom komadu, koji se preko dvije godine držao na repertoaru. »Takvi su komadi kod nas rijetke ptice, a eto među njih spada i Carevo *Zimsko sunce*, koje se — dodaje malo zatim — ubraja »među najveće uspjehe naše izvorne dramatike«.

Pa i kasnije, kad je godine 1930. — povodom piščeve šezdesetgodišnjice — *Zimsko sunce* bilo obnovljeno na zagrebačkoj pozornici (u izvedbi ansambla Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca), publika i kritika primili su to »možda najkarakterističnije Carevo djelo« (Josip Horvat, »Jutarnji list«, 6. XII. 1930.) s velikim simpatijama, opet najviše zbog njegova iskreno izraženog patriotskog osjećaja, što je i tada dirao srca, dočaravajući, u živim i uzbudljivim prizorima, sliku Istre i njene nacionalne borbe.

Romanom *Nove borbe* zahvatio je Car također u političko zbivanje u Istri. Opisao je novija strujanja i diferencijacije, do kojih je, u redovima narodnoga pokreta u Istri, bilo došlo prvih godina ovoga stoljeća pojavom bojovnoga klerikalizma pod utjecajem iz susjedne Slovenije, gdje su frontovi, duhovni i politički, bili već mnogo jasnije obilježeni. S pozornice pomalo silazi (ili bi trebala da siđe) generacija, koja je postepeno osvajala nacionalne pozicije i uspješno završila jedan period nacionalne borbe. Novo vrijeme donosi nove društvene i političke probleme, pred kojima isključivo nacionalna pitanja gube svoju nekadašnju važnost. Nove generacije imaju nove poglede i nova rješenja. Predstavnik stare generacije je dugogodišnji lovranski načelnik, bivši kapetan Dujam, lik čestitog borca, koji ima protiv sebe ne samo Talijane i talijanaše, nego i mladoga kapelana, mračnog eksponenta klerikalizma. Tu je zatim i općinski činovnik Petar Medenić, koji dosta blijedo predstavlja mladi, socijalistički orijentiran naraštaj. Petar je protiv staroga načelnika, ali kad se borba protiv kapelana zaoštrila, on je uz sijedoga Dujma. I dok se tako zaoštrava borba, u kojoj načelnik Dujam — snažan lik, kojemu je autor poklonio najveću pažnju — na kraju pada, dotle doseljeni Nijemci kupuju zemlju iz ruku naših ljudi, šire se, pri čemu im pomaže i načelnikov beskrupulozni i pokvareni zet Baldo, pronevjeritelj općinske blagajne, druga mračna figura u romanu. U njemu je Car anticipirao kritiku onoga mlađeg sloja naših ljudi, koji — pod utjecajem novih prilika, u težnji za lagodnim životom, bez čvršće nacionalne i moralne osnove — ne prezaju ni pred kriminalom. Iz takvog je kruga na primjer i Batičić (*Iza plime*), a mnogo se od njih ne razlikuje ni sam Rajković iz istog romana.

Roman *Nove borbe*, koji je najprije izlazio u »Savremeniku« (1908), a onda je, mjestimično preraden i dotjeran, štampan nakon osamnaest godina u knjizi (Beograd, 1926.), nema u Carevu stvaranju značenje ostalih romana, o kojima je bila riječ. Stilski ujednačeniji, njemu nedostaje — pored ostaloga — topline i poetskog zanosa, što inače karakterizira Careve uspjelije radove.

Kritika je, kad se roman pojavio u knjizi, iznijela (Krešimir Georgijević, »Vijenac«, 1927.; Vice Zaninović, »Savremenik«, 1927.) — pored nekih priznanja (psihološka analiza Dujmove ličnosti, na pr.) — dosta ozbiljnih prigovora: potencirana tendencioznost, koja se ogleda u crtanju nekih likova, patetičnost i knjiškost dijaloga, a »Hrvatska prosvjeta« posve je odbacila ovo »tendenciozno djelo«.

No bilo je i očitih nesporazuma izazvanih samim naslovom romana i vremena, u kome je knjiga izašla. U *Autobiografiji* spominje pisac, kako se, nakon trećeg ili četvrtog nastavka, bila digla s klerikalnog tabora na njega i na roman velika graja i da je roman za kaznu ostao sahranjen u »Savremeniku«. Kad je poslije nešto manje od dvadeset godina djelo ipak izašlo u knjizi, neki su kritičari, umjesto da su roman smjestili u vremenski okvir, u kojemu je prvotno nastao, pisali o stanovitom razočaranju. Godine 1926., u jeku teške borbe i progona, kojima su pod talijanskim fašizmom bili podvrgnuti istarski Hrvati, njima su se borbe od unatrag dva decenija pričinile anahronizmom i oni bi bili u romanu radije vidjeli odjek aktuelnih, najnovijih borba. No pritom kao da su bili previdjeli okolnost, kada je djelo napisano i zašto je onako kasno štampano. Uostalom, ni godine 1926. nije roman, ako baš hoćemo, bio tako neaktuelan, jer se i tih godina u Istri, unatoč teškom vanjskom pritisku, osjećala stanovita podvojenost na dva tabora, na »liberalce« i »klerikalce«, kao da negdašnje opreke nisu bile izglađene i kao da su bili preostali neki stari, još nepročišćeni računi. Kritičari, nadalje, kao da nisu vidjeli, da je roman *Nove borbe*, premda se tematski i tendencijom razlikuje od pripovijedaka i romana, što ih je Car imao dotle za sobom, ipak samo korak dalje u sklopu čitavoga njegova djela, u kojemu kontinuirano daje sve širu, društvenu i političku, sliku svoga zavičaja u jednom određenom vremenu.

Do kraja Prvoga svjetskoga rata, koji tvori snažnu prekretnicu u novoj historiji Istre, a time i u Carevu književnom stvaranju, Car je napisao još niz novela i roman *Pod sumnjom*. Neke od novela sakupio je u zbirci *Starci* (1917), koja »osvaja... Čehovljevim načinom pisanja i njemu bliskim načinom opažanja« (Nikola Polić). Zbirka sadrži šest pripovijedaka — *Starci*, *Budakova želja*, *Zvonareva kći*, *Drugo svijetlo*, *Mutni vidici*, *Juranova prijetnja*. Ona se i kao cjelina, a pogotovo neki njeni dijelovi, nesumnjivo ubraja u najbolju Carevu prozu.

U naslovnoj pripovijesti *Starci* (1914), sigurno najuspjelijoj, pisac je, obradivši motiv, kakav već nalazimo i kod nekih starijih realista (kod Kozarca na primjer), dao autentičnu sliku dvoje primorskih (liburnijskih) staraca u gostima kod pogospodenoga sina. Likovi staraca, u kojima kao da je Car anticipirao Gervaisove nonice i noniće, njihovi postupci, njihova psi-

hologija, topla domaća atmosfera, kojom ih pisac okružuje — sve to daje ovoj pripovijesti punu umjetničku draž. — »Starci« su veoma lijepa idila svoje vrsti — pisao je Vladimir Nazor (2. VI. 1914.) Caru — tiha, diskretna. Ona umjerena doza humora dava joj veću draž i pravi je življom. Napisana je laganom rukom pa je zato fino ispala . . .«

U *Budakovoj želji* (1914), u jednoj od rijetkih pripovijesti, kojoj nije pozornica istočna Istra, autor nas prenosi na sjeverozapadnu obalu Istre. Iznenaduje u njoj snažno ocrtani lik seljaka, njegova duboka privrženost i ljubav prema zemlji. Tu istu crtu: upravo instinktivnu privrženost i ljubav prema svojoj zemlji, za koju se grčevito bori, kao i bunt protiv stranca, koji mu je otima, izrazio je Car i u realistički snažnoj pripovijesti *Juranova prijetnja*, u kojoj dolazi do izražaja njegova poznata sklonost prema neobičnim tipovima, od društva zapostavljenim i odbačenim, kakav je i nijemi i suludi Juran. A vidljiva je ta sklonost i u noveli *Mutni vidici* (1910), u kojoj se javlja lik čudaka Valentina, umjetnika-slikara, koji je pisca zaokupljao još od rane mladosti, i o kojemu je ostavio spomena na više mjesta. Novela je pisana u obliku pisama dviju mladih učiteljica. Njihov mladenački žar i romantični zanos prema životu i prema pozivu ustupa ubrzo mjesto razočaranju i klonuću: zbilja maloga, zabitnog istarskog seoceta, u kojemu je služila, razbila je ubrzo mnoge iluzije jednoj od njih, Julki, a drugoj, Silvi, život je slomio krila nakon kratkotrajne ljubavne idile s nekim visokim ruskim vojnim dostojanstvenikom, koji je bio dolutao u Opatiju, tamo se zaljubio, ali po povratku u Rusiju ubrzo zaboravio tu svoju opatijsku ljubav. Godine 1919. napisao je Car epilog *Mutnim vidicima*, iz kojega saznajemo, da su se Julka i Silva, preboljevši pretrpjele krize, prilagodile životnoj prozi, štoviše Julka se (početak je to talijanske okupacije) uvrstila u redove onih, koji se borbom odupiru tudincu.

Ostale dvije novele — *Zvonareva kći* i *Drugo svijetlo* — ma da ne dosežu poetske vrijednosti *Staraca* i pregnantnosti *Budakove želje*, ipak se i po svojim motivima i po svojoj umjetničkoj obradbi cjelovito uklapaju u ovu prozu, u kojoj su se piščev smisao za realistički detalj, lakoća pričanja, topli poetski zanos i sklonost za psihološku analizu i finu psihološku karakterizaciju, našli u punoj mjeri na okupu, skladno povezani i uravnoteženi. Pjesnik i pripovjedač Viktor Car Emin ovdje je progovorio umjetnički slobodnije nego u drugim svojim djelima, neposrednije, iskrenije. Slično je svojedobno istakao i Slavko Cihlar, koji je pojavu zbirke popratio oduševljenim prikazom u nekoliko brojeva »Primorskih novina« (24.—29. III. 1919.), zaključujući na kraju, da je »Viktor Car Emin pisac prvoga reda, da je on jedini u novije doba potpuno i cjelovito dao sliku primorja, ne suhoparno, folklorističkí, već živo, psihološki i da je — a to je glavno — iskren. Ta iskrenost i intimnost su prva i posljednja nota Careva književnog rada . . .«

Romanom *Pod sumnjom* (Matica Hrvatska, 1918.) Car je, ostajući u svom liburnijskom ambijentu, posegnuo za građom iz prošlosti i u svom književnom stvaranju inaugurirao nov žanr: historijski roman. *Pod sumnjom* stoji nekako po sredini između dotadanjih socijalno-psiholoških i socijalno-političkih pripovijedaka i romana i kasnijih njegovih velikih historijskih panorama — i po vremenu nastanka, i po fakturi.

Roman se odigrava tridesetih godina prošlog stoljeća, uglavnom na uskom pojasu između Kastva i Voloskoga, a sastoji se iz dva dijela. U prvome je težište na ljubavno-psihološkoj, ponešto romantičnoj fabuli: mlada i lijepa Vološćanka Tilda pošla je malim čamcem ususret mužu, kapetanu na jedrenjaku »Astrea« u momentu, kad je brod polako plovio prema Martinšćici, u lazaret. Brodu se, pod prijetnjom smrtne kazne, nije smio nitko približiti, jer dolazi iz okužena kraja. Plod toga ljubavnog pohoda bilo je dijete, koje je svojim roditeljima, napose majci, pribavilo mnogo gorkih časova, jer je tajna noćnog sastanka i prekršaj zakona o karanteni izbio jasno na vidjelo. U drugom dijelu romana u središtu radnje je Tildin muž, Lucio, koji se vratio iz daleka svijeta, gdje je, u dodiru s naprednim idejama, izgradio viziju boljega života, za koji se u svom kraju i sam bori. Bilo je to doba Metternichove crne reakcije, ali i predilirskoga svitanja u Zagrebu i Hrvatskoj, koje se osjeća polako i u istočnoj Istri. Dok je u prvom dijelu pisac poklonio najveću pažnju psihološkoj analizi Tilde, njenim postupcima, njenom sukobu s okolinom i lokalnim nosiocima reakcije, dotle u drugom dijelu izbija u prvi plan njen muž i borba protiv Metternichova policijskog sistema. Car je ovaj roman pisao s osobitim obzirom na prilike uoči Prvoga svjetskog rata u Istri, našavši tako mogućnost da slobodnije iskali svoja antiaustrijska, slobodarska načela. »Historija mu je — ustanovio je Milčinović (Savremenik, 1919.) — okvir, zapravo ni to, već dodatak, privjesak, i *Pod sumnjom* bi mogao u svojoj jezgri biti roman iz jučerašnjih dana jednako kao što je iz tridesetih godina.«

Na osnovu historijskih dokumenata i ostalih podataka Car je oživio atmosferu onoga mračnog doba punog predrasuda, krutosti zakona, policijsko-špijunskoga duha — atmosferu maloga primorskog mjesta (Voloskog) s njegovim brojnim tipovima. Manje sretan u dijalozima kao i onda kad iznosi svoje poglede na pojedina pitanja u životu i zbivanja u svijetu, Car je mjestimično dao vrlo lijepih — iako kratkih — opisa mora i prirode. Lik Tilde, osjećajne i temperamentne žene, iako nije do kraja izrađen, doima se ipak dosta uvjerljivo. Kao i nad mnogim drugim Carevim ženskim likovima, tako i nad Tildom kao da lebdi neki fatum, protiv kojega je teško boriti se. Ali za razliku od svojih posestrima iz *Pustoga ognjišta* i *Usahloga vrela*, ona uspješno izdrži borbu do kraja. Po tome se, po odvažnosti, vještini i odlučnosti, Tilda približuje Anji iz *Presječenih puta*. Treba ovdje reći još i to, da je pisac u njenom liku upozorio (ma da više usput) na važan problem jednog dijela primorskih (pomorskih) brakova, kada mladi muž, često odmah iza vjenčanja, odlazi na duga putovanja, što ponekad traju i godinama, a mlada žena ostaje kod kuće, strpljivo čeka i vene . . . Značajne su u tom pogledu riječi, kojima Celestin prekorava Tildina oca, zasukanog birokratu i slugana:

»A tko ti brani biti pametan? Budi kao i drugi ljudi i ne kudi kćer! Nju je na brod natjerao jedan jači zakon, napisan u krvi i mesu, a ne na papiru kao onaj . . . Tebi, vidim, ne ide to nikako u glavu. Nije ni čudo. Otkada živiš u božjem zakonu, nisi se nikada ni za jedan dan otkinuo od svoje žene, dok nesretni pomorci i njihove žene . . . Njih pitaj, kakva je to muka biti jedno od drugoga odijeljen godinu, dvije i više. Zato daj prirodi, što joj ide, i znaj, da su do danas na njoj mnogi prelomili zube.«

Od ostalih likova i ovdje su uspjelije epizodne figure, među njima naročito Caru omiljeli lik narodnog svećenika, popa-buntovnika Andre, tip puč-

kog osobenjaka, koji je u svojoj kući sprijateljio psa, mačku i zeca. Za razliku od Lucija, koji je u svijetu upio karbonarske ideje, pop Andre je tip narodnjaka, koji se zanosi idejom ilirizma i mašta o slavenstvu. Roman i završava u osvitu ilirskih dana, optimistički, afirmacijom nacionalne ideje — jugoslavenske i slavenske.

Mišljenja kritike bila su i ovoga puta dosta razrožna, pa je vrijedno za ilustraciju neke glasove i citirati. Dok je Milčinović napisao, da je Car svojim djelom *Pod sumnjom* dao roman, »koji u svemu odgovara njegovim dojakošnjim radnjama, pa niti zaostaje niti odskače od ostalih njegovih radova, nego je zanimljiv i vrijedan pokušaj našeg novog historijskog romana«, dotle je jedan dio kritike sasvim negativno ocijenio djelo. Mate Dvorničić, na pr., koji u romanu hvali (Obzor, 10. V. 1949.) samo završnu scenu, a od svih likova jedino popa Andru kao »umjetnički savršen portrait«, (dok je, dodajmo, taj isti lik za Milčinovića neuspio), prigovara Caru i to, da ne donosi vjerne slike naših Istrana, već da unosi francuske tipove i da njegova lica ne misle i ne govore kao što Istrani misle i govore — što, dakako, treba odlučno otkloniti.

VI.

Talijanska okupacija Istre potkraj 1918. bacila je zemlju u najteže nacionalno ropstvo. Kulturni i nacionalni život istarskih Hrvata bio je nemilice ugušivan, škole i ustanove zatvorene. Inteligencija bila je prva na udaru, pa su mnogi iz njenih redova ubrzo bili prisiljeni zbog terora napustiti zemlju, a mnoge je na emigraciju u Jugoslaviju ili u zemlje preko mora prisilila ekonomska bijeda. Među onima, koji su ostali u Istri i nastavili nacionalno-kulturnu djelatnost, koliko je u novim prilikama bilo moguće, bio je i Viktor Car Emin. Neko je vrijeme, do odluke u Rapallu, 12. XI. 1920., djelovao u Sušaku, Bakru i Kraljevici u sklopu Narodnoga vijeća, a onda se početkom 1921. vratio u Opatiju, gdje je ostao do godine 1929. Svoje raspoloženje pri tom povratku opisao je u impresivnoj crtici *U nove borbe*. Surađivao je redovito u istarskoj štampi (najviše u »Istarskoj riječi«), a neko je vrijeme uređivao i »Mladog Istranina« — nastavak predratnog »Mladog Hrvata«. Taj ga je, uglavnom »sitniji«, rad prilično zaokupljao, pogotovo prvih nekoliko godina, tako da mu za književno stvaranje preostaje manje vremena. Ipak se javlja i u književnim časopisima — »Književni jug« (pripovijetka *Strah*), »Savremenik« (epilog *Mutnim vidicima*, crtica *Moj povratak*), »Mladost« (*U tudinskoj službi*) i dr. Ti, većinom manji, sastavi izraz su novih, teških prilika, patriotski snažno obojeni. To pogotovo vrijedi za dječje priče (djelomično od Cara, djelomično od Katalinića) *Iz podjarmljenih krajeva* objavljene u Zagrebu 1921., i za dramu *Mrtva straža*, prikazivanu prvi put u Zagrebu (pseudonim Mladen Jelušić) godine 1923.

Mrtva straža (štampana godine 1946. pod izmijenjenim naslovom *Na straži* i s promijenjenim završetkom), nastala pod dojmom ugovora u Rapallu, crta porazan odjek, što ga je ta odluka izazvala među našim svijetom u Istri. U drami vlada teška atmosfera potištenosti i nasilja, što ih okupator provodi. U liku Mare Slavićeve (koja po subjektivnom osjećaju neke krivnje,

što joj ne dopušta da ostvari svoj životni san, podsjeća donekle na Mimicu iz *Pustog ognjišta*), autor kao da je želio simbolizirati tragiku čitave zemlje, kao što je u njenoj majci Flori, podrijetlom tuđinki, htio prikazati strani elemenat, koji se sve više i sve kobnije uvlači u našu zemlju. Marin djed, Mate Slavić, reprezentira one, koji su nerazdvojno vezani za zemlju i ne daju se od nje ni nasiljem otrgnuti. Ta ideja privrženosti rođenoj grudi, koja u sebi sadrži klicu aktivnog otpora protiv tuđina, osjećajno je i mjestimično snažno dramatski izražena, pa zamjerke, koje bi se mogle iznijeti (a koje je dio kritike i iznesao prigodom premijere), kao na pr. romantičko-simbolična koncepcija likova, deklarativnost i knjiškost dijaloga i t. d., blijede i dolaze tek u drugi plan. U novoj varijanti dobila je ta ideja dosljedniji završetak: Mara se na kraju osvećuje nad čovjekom, koji ju je, u zatvoru, silovao, i bježi — 1920., kada se drama zbiva — preko granice, da se, naslućujemo, dvadesetak godina kasnije svrsta u redove onih, koji su Istri godine 1945. donijeli slobodu.

Sličnog je žanra i roman *Naša Mare*, nastao nekoliko godina kasnije i štampan godine 1931.—1932. u »Ženskom listu« (Zagreb). U njemu je Car — živeći već tada u Sušaku — također posegao u život istarskih Hrvata prvih godina talijanske okupacije. Roman se, po riječima samoga pisca, zasniva na realnim podacima; no ne samo sudbina glavnog lika, nego i nekih drugih lica ocrtana je prema živim modelima. Roman se odigrava većim dijelom u jednom mjestu istočne Istre, nakon čega se pozornica prenosi u Trst, pa u neki grad u unutrašnjosti Italije. Pored romantičko-idealističke Mare (koja se za Prvog svjetskog rata othranila, poput toliko druge istarske djece, u Slavoniji!) i nekih njenih mještana, tu je i jedan naš čovjek iz Proštine (jugoistočna Istra), koji bježi preko granice, pa neki simpatični Talijan Fabrizzi, mazzinijevac, zatim Marina majka, koju je ona potražila u velikom gradu, Marin bogati očuh, koji je od Lukovića postao De Luca, i t. d. Roman je sav u fabuli, u događajima, koji se živo i brzo izmjenjuju, ali bez dublje unutarnje veze i bez prave motivacije. Car je u ovom romanu više reporter, koji niže obilje detalja, negoli pažljiv i muniziozan pisac, koji umije izabrati materijal, dobro ga rasporediti i umjetnički nadahnuto obraditi. Zbog toga ovaj roman, iako u doba, kad je štampan, svjež i aktuelan po građi, ne djeluje živo i uvjerljivo.

Godinu dana kasnije objavljuje Car još jedan roman, kojemu je pozornica njegov uži zavičaj: *Među dva ognjišta* (Novosti, 1934). Pisac je, prema jednoj bilješci u vezi s objavom ovog romana, koji se odigrava prije Prvoga svjetskog rata i nekoliko godina kasnije, djelo napisao posljednje godine svoga boravka u Istri. Gledajući oko sebe sama raskopana ognjišta, uzeo je za središte svoje radnje jednu razmetnutu porodicu. Muž na jednoj strani, u Americi, žena na drugoj, dijete na trećoj strani, kod majčinih roditelja, koji ga uvjeravaju, da će se otac i mati vratiti. Ta uvjerenja prešla su djetetu toliko u krv, da je ono i poslije, pošto je razabralo žalosnu istinu, prožeto istim uvjerenjem, i svoj mladi život udesilo tako, da bude veza, koja će

jednoga dana privući rastavljene roditelje u novi dom, što će ga za njih sagraditi.

Oko toga glavnog lika, mladoga, umjetnički nadarenog Šiška, povezao je Car veći broj različitih domaćih lica (među njima ponovno slikara Valentina, čiji je Šiško bio bliski rodak), a od stranih jednog arhitekta, čiju je djelatnost povezao s gradevnim razvojem liburnijske rivijere. Evo za ilustraciju Careve metode pisanja i za odnos njegov prema moru jednog opisa, u kojemu je riječ o kapetanu Juraniću i njegovu unuku Šišku.

»U kući kapetana Juranića štošta je udešeno kao na brodu. U jednom kutu »salice«, s koje četvora vrata vode u sobe i kuhinju, visi zvono, a malo po strani, nasred stijene, starinska ura kukavica. Na nju mora mali Šiško, kapetanov unuk, strogo da pazi i čim ura, na priliku ujutro, zakuka, da je točno osam sati, dužnost mu je da skoči na stolac, dohvati zvečak i udari po zvonu. Ta se igra ponavlja o podne, u četiri sata i u osam uveče: svakog puta, kad treba da se »mijenja straža«.

Prozori i vrata nose imena pojedinih jedara, pa kad stari vikne, da se otvori ili zatvori ovaj »papafig« ili ono »kontra«, mali mora odmah da trkne, da tu zapovijed na odredenom prozoru ili na vratima izvrši. Iza ručka, pod prvim udarom vjetra, djed će na shodu pod brajdom da pričvrsti nekakvo staro jedro, a »škotu« da preda Šišku, nek je čvrsto drži, što nije uvijek ni lako, naročito za jačih nasrtaja vjetra, kad se platno silno napuni i nadune. Sjedeći do njega, stari kapetan zapovijeda: pritegni, spusti — i u uzduhu pravi rukama nekakve kretnje, kao da okreće kotač kormila. Pritom neprestano grizucka svoju kratku lulu, a s ustiju je ne skida, ni onda, kad u njoj nema ni jednog dima.

Veče ispunjaju pripovijesti o znamenitim moreplovcima španjolskim i portugalskim: o Diazu, Cortezu, Magellanu. Kapetan upliće u to i koji svoj doživljaj po moru ili na kojem dalekom kraju, pa kad kukavica otkuka svojih osam sati, Šiško se opet penje na stolac i zvoni kao na misu. Onda u »kajitu«, a kapetan će s lulom da ostane u »salici« sâm na straži.

Sâm sa svojim mislima: većma tmurnim negoli svijetlim...«

Ali u to vrijeme (kad izlazi *Naša Mare* i *Medu dva ognjišta)* Car ima za sobom i niz novela, koje su štampane u zagrebačkim i beogradskim književnim časopisima. U jednima obraduje motive iz života svojih zemljaka pod Italijom *(Mali Učkarić,* 1925., *Bez domovine,* 1926.—27. i dr.); u drugima, brojnijima, ponovno se vraća svojim omiljenim pomorskim temama; pred očima čitalaca opet se redaju likovi kapetana i mornara sa svojim zanimljivim životnim historijama; likovi naših autentičnih primorskih ljudi, jednostavnih, skromnih i nenametljivih, koji pod magijom Careva pera ožive, otkrivajući svoje unutrašnje bogatstvo, bistrinu i širinu svojih pogleda, svoju žilavost, vještinu i srčanost u borbi sa strašnim elementom i svoju veliku, ali zatomljenu čežnju za svojim zavičajem, s kojim ostaju najdublje povezani. Tada svaki od njih — makoliko međusobno bliski — progovara svojim vlastitim jezikom, iznosi ono što je dugo krio u životu, što je duboko pohranjeno u njemu ležalo: bolne intimne drame, koje su se odigrale kod kuće, ili pak različite dogodovštine, kojima je pozornica paluba malenoga broda na dalekoj, nepreglednoj pučini. Na tom području Car je u desetak i više godina između dva rata ostvario niz novela nejednake vrijednosti *(Na valovima, Mali od foguna, Na grebenu, Njegov udes, Res nullius, Pod južnim krstom* i t. d.), kojima je tematski znatno proširio krug svoga dotadanjeg interesa i još jače utvrdio svoju reputaciju pomorskog pisca i pripovjedača. Njima — a i još nekim kasnijim radovima — Car je ne samo uspješno nastavio tradicije naših malobrojnih pomorskih pisaca, nego i izgradio, u tom

specifičnom literarnom žanru, vlastitu, veoma izrazitu fizionomiju. Malo je tko, a možda i nitko u hrvatskoj literaturi do njega tako mnogostrano i tako dosljedno ulazio u tu bogatu materiju, iz nje crpao motive i oblikovao ih s toliko razumijevanja, s toliko psihološkog uživljavanja i s toliko ljubavi prema našem čovjeku.

U opisivanju primorskog i pomorskog svijeta istočne Istre Car je nužno doticao i susjednu Rijeku i okolni kraj, kojemu je kasnije, preselivši se na Sušak, poklonio još veću pažnju. Tako su, među ostalim, nastala u to vrijeme dva veća djela iz njegova ciklusa o moru i pomorcima: komedija *Vicencica* i roman *Vitez mora.*

Izvedena na početku sezone 1933.—1934. na sceni Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, a godinu dana kasnije štampana u knjizi (s predgovorom Nikole Polića), *Vicencica* je slika Rijeke i riječkog života prvih godina njenog pripojenja Italiji. I dok je pod neposrednim dojmom potpisivanja Rapallskog ugovora 1920. napisao dramu o Istri, punu bola i tragike, nevoljna sudbina Rijeke inspirirala ga je na pomalo bezazlenu i dobroćudnu komediju, u kojoj se narugao jednom dijelu njenih odrođenih građana, »fijumanaca«, koji su u prošlosti okretali leđa svome narodu, a sada, otriježnjeni od ludih snova, vjeruju u čudo, očekujući spas za svoj grad izvana, iz Amerike. Na taj motiv bila bi se dala napisati mnogo žučnija komedija, upravo satira. Ali nije srž *Vicencice* u tome, već u drugome: u crtanju jednog dijela naših primorskih ljudi, naših pomoraca, i u onoj posebnoj, toploj atmosferi, kojom je obavijen ovaj komad, te djeluje kao dirljiva, nostalgična elegija, kao pjesma naših čežnja vezanih za ovaj grad, kad je još bio mrtav i u tudim rukama. Ta čežnja sadržana je i u staroj popularnoj riječkoj pjesmici o Vicencici, što evocira jednu realnu Vicencicu, neku ljupku mladu gostioničarku, ali ima ovdje u komediji pomalo i simbolički prizvuk. Po tome se i glavno lice komedije, mala činovnica neke pomorske agencije u likvidaciji, naziva Vicencica. Fabulu komedije tvori njena ljubav prema kapetanu Žiži, o kome se bio pronio glas, da je poginuo na moru, ali se odjednom živ i zdrav vraća, na čemu se i osniva zaplet komedije. No življi i uvjerljiviji od njih oboje jesu originalni likovi dvaju mornara: barba Frane i barba Serafina (kojega već poznajemo iz *Neznatnih ljudi),* dvaju oprečnih tipova, modeliranih očito prema živim uzorima, od kojih je prvi štošta doživio, ali ne umije da priča, a drugi (naročito plastičan) manje je iskusio, ali ima zato bujnu maštu i — spretniji jezik.

Vicencica je zaključni i, po sudu kritike, umjetnički najzreliji dio Careve dramske trilogije o našim krajevima, koje je još unatrag nešto više od deset godina Rječina dijelila od prirodne matice; ozbiljni i tragični ton prvih dvaju dijelova *(Zimsko sunce, Na mrtvoj straži)* ovdje je upotpunjen vedrim, poetičnim akordima i optimističkom poantom.

Roman *Vitez mora* (1939) nadovezuje se idejno na *Usahlo vrelo;* u njemu je pisac, dajući sliku poslijeratnih društvenih odnosa, umjetnički nastojao da izrazi svoje poglede na važnost našeg mora za naš narodni život, upuću-

juči na potrebu boljeg razumijevanja njegove uloge i jačeg povezivanja s njime.

Roman se zbiva na Sušaku, poslije Prvoga svjetskog rata, u krugu obitelji kapetana Jandra, koju je rat nagrizao i u kojoj se polako gubi veza sa starim pomorskim tradicijama. Kapetan Jandro bio je smatran mrtvim poslije torpediranja i propasti njegova broda »Urana«, pa zato njegov iznenadni povratak nakon šest godina izbivanja izaziva u kući (jer mu se žena htjela već preudati) psihološke potrese i trzavice, koje budu na kraju sretno prebrođene.

U malobrojnim sudovima, koji su o njemu izrečeni, roman je povoljno ocijenjen (Antun Barac, Jakša Ravlić, Radojica Barbalić). »Jedno čega žalim da nema u romanu — primijetio je Ravlić — a što bi i sam naslov tražio, jesu opisi mora. Taj vitez mora trebao bi da se kreće u samom dekoru morskome, međutim se to samo na nekoliko mjesta spominje.« (Jadranska straža, 1940.)

Tih nekoliko godina uoči Drugoga svjetskog rata, u dobi, kada mnogi pripovjedači davno već prestaju pisati, sedamdesetgodišnji Car kao da se stvaralački podmladio, dao je još dva opsžna djela, dva historijska romana: *Presječeni puti* i *Suor Aurora Veronika*, koji, pisani u njegovoj poznatoj realističkoj maniri, predstavljaju u stanovitom smislu kvintesencu njegova dugogodišnjeg književnog rada, rezultate bogatoga književnoga i životnog iskustva. Marljivi i minuciozni promatrač realnoga života oko sebe, koji se ni prije nije gubio u sitnim, svakodnevnim pitanjima, i nije se ograničavao na izolirane sudbine istarsko-primorskoga svijeta, već sagledavao i prikazivao život naroda ili njegovih dijelova u njegovoj uzročnosti i povezanosti s nacionalno-političkim zbivanjem i društvenim i ekonomskim promjenama, Car se uoči Drugoga svjetskog rata, kao da predosjeća strahovitu oluju, obraća historiji, da na njenim primjerima osvijetli smisao i našega suvremenog zbivanja, da upozori na gotovo iste, konstantne snage, koje nam prijete izvana katastrofom i da pokaže na izvore našeg otpora i našega nacionalnog održanja.

Dvadesetak godina prije toga Car je u romanu *Pod sumnjom* obradio historijsko razdoblje uoči ilirizma, a sada je u *Presječenim putima* i *Suor Aurori Veroniki* zašao mnogo dalje u historiju i odgrnuo zastor, iza kojeg se pokazala mnogo šira pozornica s daleko većim brojem protagonista i statista.

U *Presječenim putima* (Sušak, 1938.) pisac nas uvodi u šesnaesto stoljeće i u tragičnom liku legendarnog branitelja Klisa, Petra Kružića, gospodara Lupoglava u srednjoj Istri, crta period krvavih borba za obranu Klisa od Turaka, a paralelno s time daje sliku zavojevačkih težnja i diplomatskih spletaka, što se, u to vrijeme, u Beču, Veneciji i Rimu snuju i provode na štetu našeg teritorija, Istre i Dalmacije.

U drugom romanu, *Suor Aurora Veronika* (Sušak, 1940.) vrijeme je pomaknuto za jedno i po stoljeće naprijed, pozornica zbivanja je uglavnom kraj oko Rijeke, a glavoo lice najmlađa kćerka Petra Zrinskoga, Zora Veronika, koja je poslije katastrofe u Bečkom Novom Mjestu pročamila ostatak

svog mladog života kao austrijski sužanj u Celovcu i tamo kao duvna našla smrt u samostanu.

Oba su romana, naročito *Presječeni puti*, široko koncipirana. Pored znatnog broja historijskih ličnosti — samoga Petra Kružića i njegova sina Frana i niza drugih hrvatskih i talijanskih veličina tog vremena — Car je u *Presječenim putima* izveo na pozornicu velik broj izmišljenih lica i oko njih spleo živu i na mjestima veoma napetu fabulu, vodeći čitaoca iz srednje i istočne Istre u Split i njegovu okolicu s Klisom, zatim u zapadne istarske gradove, Pulu i Kopar, pa dalje u Veneciju i Rim. Prizori se, na štetu psihološke uvjerljivosti, nižu jedan za drugim u brzom slijedu, a različita geografska i društvena sredina, s premalo izdiferenciranim likovima, daje romanu efektnu slikovitost. Pisac je s osobitom pomnjom obradio društvene, političke i kulturne prilike u samoj Istri, i sukob, koji se, između dva suprotna tabora, na kulturnom i duhovno-vjerskom planu u njoj tada, uoči Reformacije, sve jače ocrtavao, naglašavajući pritom one crte, u kojima se očitovala naša iskonska težnja za očuvanjem narodnoga bitka.

U drugom romanu, koji boluje od sličnih nedostataka, Car je radnju većim dijelom smjestio u Hrvatsko Primorje, zatim nas preko Graca vodi u Celovac, dok se s druge strane redaju, ne tako živi i blještavi kao u prethodnom romanu, prizori iz Venecije, Rima i Pariza. Naslovno lice je Aurora Veronika Zrinski, patnički ali i odveć pasivni lik u romanu, u čijem je centru zapravo mali naš primorski svijet, sa svojim otporom protiv eksponenata bečkog dvora i riječkih jezuita.

Antun Barac je — u »Vjesniku« 1. XI.1945., — upozorio na oba romana (»Dva prešućena romana«) i među ostalim spočitnuo, da se predstavnici naše dnevne kritike prije rata, kad su oba djela izašla, nisu ni osvrnuli na njih »zakriljujući se tobožnjim estetičkim razlozima, a u stvari, jer su dobro osjećali, što pisac hoće«. Ako Barčeve riječi vrijede za *Suor Auroru*, koja je štampana na trošak Carevih prijatelja za piščev 70. rođendan (1. XI. 1940.), dakle već u drugoj godini rata i nekoliko mjeseci prije osovinskog napadaja na Jugoslaviju, to za *Presječene pute* nikako ne vrijedi. O njima su veoma pohvalno pisali, među ostalima, Mate Balota (»... u ovom velikom Carevom romanu ima toliko našeg, istarskog i hrvatskog, da zaslužuje da ga više čitaju bar Istrani, Primorci i Dalmatinci, i svi oni, koji hoće da stvore jadransku orijentaciju...« — Istarski glas, Zagreb, 10. I. 1940.); zatim Josip Horvat (»Car Emin napisao je svoj uspjeli roman u najboljim tradicijama Augusta Šenoe...« — Jutarnji list, Zagreb, 13. VI. 1938.), pa Milan Marjanović (»... Odmakle godine piščeve nisu oslabile njegovu imaginaciju i sladost pričanja; može se čak konstatirati, da je u mnogočemu ovaj posljednji historijski roman ne samo na šire raspreden i pomnije rađen, sa više erudicije od ranijih, nego da je i po kompoziciji i po mnogim figurama i scenama sočniji, značajniji i umjetnički proživljeniji od mnogih ranijih«. — Vidici, Beograd, 1—2, 1939.) i još neki drugi, koji su također s priznanjem pisali o ovoj knjizi. Ako priznamo, dakle, da je *Suor Aurora*... bila uistinu prešućena, za *Presječene pute* moramo reći, da su imali ne samo dovoljno publiciteta (a pobrinula se za to, na svoj, negativni, način, dakako, i tadanja klerikalna štampa), nego i veoma laskavih, upravo prelaskavih kritika.

Danuncijada i *Udesni dani* — dva posljednja veća djela — vezana su za razdoblje Drugoga svjetskog rata. *Danuncijada — romansirana kronisterija riječke tragikomedije 1919—1921* (Zagreb, 1946.). pisana je u toku samoga rata, »između sirena i skloništa«, ali je nastala ili, bolje, nastajala dugo prije toga. Četiri i više decenija prije nego je romansirao njegovu riječku epizodu, Car je u opatijskom »Narodnom listu« (1901) reagirao na D'Annunzijev propagandni put po Dalmaciji, koji je u sebi nosio klice budućih sve bučnijih i agresivnijih talijanskih nacionalističkih aspiracija na naše obale, vezanih poslije toga sve jače za ime ovoga pjesnika, da bi godine 1919. dovele do njegova upada u Rijeku. Pisac, koji se tada sklonio u Bakar, otada »nije imao mira« od D'Annunzija. Kada se radi *Presječenih puta* i *Suor Aurore*... dublje pozabavio historijom Rijeke, odlučio je da iznese i povijest D'Annunzijeve riječke pustolovine. Sazrela je definitivno ta odluka godine 1940., u dane kada je fašistička Italija zagazila u rat.

»U trenutku, kad su s onu stranu mosta najbučnije odjekivale stare danuncijanske parole, ja sam — pun srdžbe, osvete i mržnje — sjeo za sto, da u jednom svom novom djelu salijem na Gabrijela svu bujicu svoga bijesa... Međutim — dodaje Car iskreno (u *Autobiografiji)* — izišlo je drukčije. Što sam dublje ronio u neka njegova djela, sve sam više podlijegao čaru, što je strujao iz izvjesnih stranica njegove knjige *Laudi*, njegovih drama i romana. Osjećao sam se kao upola svladan... Nisam mogao da blagosivljem, a ni da proklinjem. Iznosio sam događaje onako, kako su se odvijali...«

Tako je nastala *Danuncijada,* u kojoj je Car opisao D'Annunzijeve neposredne priprave u Veneciji, odakle se, preko maloga gradića Ronchi, na čelu svojih legionara u tajnosti uputio na Rijeku. Detaljno je prikazao svih sedamnaest mjeseci njegove vladavine na Rijeci, od svečanog patetičnog ulaska u grad mjeseca rujna 1919., do prilično neslavnog odlaska u siječnju 1921. Slijedeći kronološki glavne događaje, koji su se zbili u to vrijeme na Rijeci kao i na široj, jadranskoj, pa i evropskoj pozornici (koliko su bili u vezi sa sudbinom grada na Rječini), pisac je — radi ilustracije svogá »junaka« i čitave tadašnje političke atmosfere — razvio niz karakterističnih slika i sličica, u kojima se odražava život Rijeke, sa svim svojim ponekad dramatskim a ponekad groteskním peripetijama u onim neizvjesnim danima pretfašističke mòre. U D'Annunziju je Car, uza sve poštovanje prema njemu kao pjesniku, vidio uglavnom ambiciozna, neuravnotežena pustolova, koji se u to doba zanosio mnogo većim planovima, kojima je riječki pothvat trebao biti samo predigra, odskočna daska za daleko veće političke podvige, koji su mu se međutim jadno izjalovili.

Danuncijada nije roman, ni historija, već romansirana historijska kronika, u Carevu stvaranju po formi novo, osebujno djelo, kojim je on proširio svoje izražajne mogućnosti, tematski i idejno obogatio svoj golemi opus, kroz koji se od *Pustog ognjišta* i *Zimskoga sunca* provlači konstantna jedna misao: briga za sudbinu našeg čovjeka i čitavoga našega kraja na obalama Kvarnera i podno Učke, želja da bude istinskim tumačem njegovih težnja, njegovih nacionalnih i ljudskih prava.

Ta misao došla je napose do izražaja u *Udesnim danima* (Zagreb, 1951.), uzbudljivim zapisima iz ratnih dana, u kojima je Car, u vezi s ratnom

dramom, u obliku dnevnika, dao sliku svojih intimnih subjektivnih raspoloženja, nada i klonuća, a specijalno svoje privrženosti Narodnooslobodilačkoj borbi i velike ljubavi prema Istri i njenoj slobodi.

VII.

Premda ovime nije posve iscrpljen pregled književne i književno-publicističke djelatnosti Viktora Cara Emina (izostali su na pr. neki novelistički radovi starijeg datuma, zatim monografija o Matku Mandiću iz 1938., a od najnovijih, poslijeratnih, valja, među ostalim, spomenuti pripovijetku *Dva se rukava prazna na vjetru njišu,* zatim knjižicu uspomena o Družbi Ćirilo-Metodskoj), ipak se na kraju, na osnovu onoga, što je dosada rečeno, mogu posebno istaknuti neke od markantnijih i karakterističnijih crta Careva, u prvom redu, literarnog profila.

Viktor Car Emin je pjesnik i pisac istočne Istre. Uski obalni pojas između Voloskog i Brseča pozornica je najvećega broja njegovih crtica, slika, pripovijedaka, romana i drama.

To je onaj isti kraj i isti oni ljudi, koje nalazimo i u istarskim pripovijetkama Brsečanina Evgenija Kumičića. Već zbog toga neki su kritičari doveli Cara u vezu s Kumičićem i vidjeli u njemu običnog nastavljača, a neki su pošli dalje i bez mnogo ustručavanja upisivali mu to direktno kao minus (Hrvatska prosvjeta, povodom pojave romana *Nove borbe,* 1927.). Međutim, iako se u početku može govoriti o stanovitim utjecajima (na pr. u tendenciji i u crtanju likova), dvadeset godina mladi Car po svom se djelu bitno razlikuje od Kumičića. Ako jesu neki problemi ostali isti (na pr. borba protiv tuđinske infiltracije), vrijeme je ipak bilo različito, a s time u vezi iskrsla su i mnoga nova pitanja, nacionalna i socijalna, koja je Car pratio izbliza i bio s njima življe i neposrednije povezan. Iako ima nesumnjivo i u njega podosta romantičkih elemenata pa i literarne konstrukcije na štetu životne djelatnosti, Car je, po svom umjetničkom postupku, svojim najboljim djelima ipak bliži realnom životu od Kumičića, razvijeniji je kod njega smisao za psihološku analizu, a da se i ne govori o temeljnoj razlici u crtanju i oblikovanju likova, u čemu je Car potpuniji od doista jednostranoga Kumičića, kojemu su — kako je Nikola Polić možda i sam odveć jednostrano, u svojoj paraleli, napisao — »svi Hrvati poštenjaci, a svi odnarođeni talijanaši i Talijani sami lupeži i razbojnici«. Pa ako se, prigodice, moglo donekle opravdano govoriti o Caru kao nastavljaču Kumičića, danas, kada pred sobom imamo impozantno djelo Viktora Cara Emina, nije teško ustanoviti, koliko je ovaj pisac — kako su to već istakli i Barac i Polić i Zaninović — pošao mnogo dalje i kako je duboko zahvatio u život svoga zavičaja, kako ga je u velikom broju svojih djela mnogostrano osvijetlio i dao ne samo sliku toga kraja i ljudi svoga vremena, sa svim njihovim brigama i nevoljama, radostima i žalostima, nego — u nekim svojim djelima — prešao te okvire i dao nacionalno-političku problematiku cijele Istre, pa i cijeloga Kvarnerskog bazena, kao dio naše jadranske pomorske problematike. U tome je šire značenje Car Eminove proze: ma da je samo u manjem dijelu svojih novela

izravno obradivao život istarskoga sela preko Učke, ostajući ograničen svojim motivima na liburnijski pojas istočne Istre i uglavnom na njegovu pomorsku i malograđansku sredinu, Car je ipak književni tumač čitave Istre. Mnoga pitanja — naročita ona nacionalno-politička — bila su ne samo slična nego i jednaka za cijelu Istru, a težnje naroda istovetne. Radnja *Zimskog sunca* i *Na straži* mogla se odigravati u svakom dijelu istarskog poluotoka, kao što i pozornica mnogih pripovijedaka nije nužno morala biti Liburnija. Umjetnički tumač u prvom redu svoga kraja uz more, ispod Učke, Car nije ipak svoje djelo omeđio uskim regionalnim duhom. Sa svih stranica njegovih djela izbija široko nacionalno i socijalno shvaćanje ljudi toga kraja, formirano u teškoj životnoj i nacionalnoj borbi, u dodiru s morem i njegovim širokim, prostranim horizontima i u osjećaju sudbinske povezanosti s nacionalnim zaleđem, odakle su istarski Hrvati stoljećima trajno crpli svoje životne sokove.

U času, kad se Viktor Car Emin jače probija na književnu pozornicu (oko 1900.), susrećem se u časopisima i na knjigama imena naših najistaknutijih realista: Đalskoga, Kumičića, Josipa Kozarca, Novaka, Leskovara i Draženovića, a pišu i stariji, Josip Eugen Tomić i Ferdo Becić. Pored njih se javlja još čitav niz imena, koja su danas ili već zaboravljena ili su ostavila posve slabi trag u hrvatskoj književnosti, a na pomolu su već bili i neki mlađi, koji će unijeti nove poglede u književnost. U borbi, koja se doskora razmahala između »starih« oko Matice Hrvatske i »mladih« na čelu s Ivanovim, Car će nekako ostati po strani. Živeći izvan književnoga i političkoga centra, zaokupljen važnim nacionalnim radom u izloženoj sredini, Viktor Car Emin niti je imao volje niti smisla za književne raspre i teoretske obračune. Povezujući svoje literarne ambicije i svoj talenat s nacionalnom borbom istarskih Hrvata, Car je, koliko god su mu prilike dopuštale, radije marljivo pisao i svojim pripovijestima i *Zimskim suncem* popularizirao i podupirao tu borbu. Živo i neposredno zahvaćanje u tu borbu i život malog istarskog puka, koji je nastojao da realistički iznese, zatim zdravi patriotski osjećaj, u kojemu je bilo mnogo iskrenog zanosa i topline, pribavili su mu uz priznanja kritike i sklonost širokih redova čitalaca i gledalaca. Nastavljajući na tradicije spomenutih realista (od kojih se Đalski i Leskovar, Vojnović i Novak spominju i kao izravni uzori), ugledajući se, kao i većina njih, ponajviše u ruske pripovjedače, osobito Turgenjeva i Čehova, Car je i onda, kad su modernisti jače došli do riječi, ostao i u izboru tematike i u svom umjetničkom postupku uglavnom na istim pozicijama. Ipak se ne može poreći, da u svoje pripovijedanje ne nastoji unijeti i modernije izražajne elemente. Vidi se osobito po nekim novelama (na pr. u pripovijesti iz riječkih radničkih krugova *Na valovima života*, Savremenik 1907.), napose pak u zbirci *Starci*, u izboru motiva s psihološkim sukobom, u dočaravanju većinom sumorne atmosfere i u onoj karakterističnoj sklonosti za fina psihološka nijansiranja, po čemu ova zbirka ide u red najviših Carevih umjetničkih dostignuća.

Caru su često — prilično opravdano — spočitavali zastarjeli stil i zanemareni dijalog. Marjanović mu je — u vezi s *Usahlim vrelom* — bio poželio više elementarnosti. Kritičari su mu prigovarali i to, da je po svom interesu okrenut više prošlosti. A bilo je prigovora i na račun njegovih sklonosti za opisivanje sumornih raspoloženja. Nikola Polić ga na jednom mjestu (u predgovoru *Vicencici*) naziva pjesnikom rezignacije i nestajanja, pjesnikom dekadanse, izumiranja. Ako bismo i usvojili poneka od ovih mišljenja — jer pojedina djela daju za to povoda — to ona u prosuđivanju čitave slike ovoga pisca, kad valja uzeti u obzir njegovo golemo djelo u cjelini, nisu od bitnog značenja. Jer Viktor Car Emin u biti svojoj ipak je, kako se to vidi iz većine njegovih djela, aktivist, koji ni u svojim najsumornijim tekstovima, ni onda kada je najviše zaokupljen problemom propadanja, ne gleda bez pouzdanja u budućnost ,a u nekim djelima direktno potiče na otpor i potrebu akcije. Uostalom karakter mnogih njegovih djela, u kojima je nacionalno-patriotska tendencija živo obilježena, nije mu ni dopuštao pesimističkih i bezizlaznih rješenja. Naprotiv, kako su godine odmicale, a iskustvo — književno i životno — bivalo sve veće, Car je tom svom pouzdanju davao sve upornije maha.

Car je, općenito uzevši, dolazio dosta sporo do priznanja. Poslije prvih, dosta povoljnih ocjena, ta su priznanja kasnije nerijetko bila samo polovična, sudovi su često bili više nego jednostrani, a nekada i posve oprečni, kao na pr. u slučaju romana *Iza plime*, kad su najpohvalnija priznanja s jedne strane bila s druge strane popraćena oštrim kritikama, koje su išle do posvemašnje negacije.

Između dva rata dodir između Cara i književnih faktora u Hrvatskoj bio je sve slabiji i, ako se izuzmu neka prigodna priznanja, sve hladniji. Poziciju Viktora Cara Emina u tadašnjoj književnoj situaciji objašnjuje i okolnost, da je neka svoja djela izdao u vlastitoj nakladi ili da su ona izašla zalaganjem njegovih prijatelja. Uzroka takvom stanju ima više, ali se oni višemanje svode na tadašnje naše abnormalne političke i kulturne prilike.

Danas je položaj Viktora Cara Emina jasno određen, njegova književna vrijednost po zasluzi, pravednije ocijenjena (Barac, Zaninović i dr.), dakako ne bez obzira na veliki ugled, što ga uživa i zbog svog patriotskog rada, s kojim je njegovo književno djelovanje nerazlučivo povezano, i bez kojega se Careva književna fizionomija ne da u potpunosti shvatiti i ocijeniti.

U životu istarskih Hrvata uloga Viktora Cara Emina, kao kulturnog i nacionalnog radnika, od izvanredne je važnosti, i nije pretjerano reći, da je njegovo mjesto u prvim redovima, odmah do najistaknutijih istarskih prvaka. U krugu samih pripovjedača iz Istre ili onih, koji su književno izrazili Istru, mjesto književnika Viktora Cara Emina također je izuzetno. Prije njega je Istra dala romanopisca Evgenija Kumičića, pa nešto kasnije i drugog pripovjedača, Antuna Tentora. Prvi je hrvatskim čitaocima otkrio istočnu Istru, a drugi je kasnije s manjim uspjehom opisivao jugozapadnu Istru. Kao prozaist, svojim kraćim crticama i pjesmama u prozi, istakao se i Rikard Katalinić Jeretov, a poslije rata javio se i Ante Dukić. O Istri su prije Prvoga svjetskog rata napisali veoma vrijedna književna djela i drugi: Vladimir Nazor i Franjo Horvat Kiš. Ipak nitko nije u tako širokoj slici prikazao Istru kao Viktor Car Emin, nitko se nije s njome toliko živo srastao kao on, koji gotovo sedam desetljeća povezuje svoje književne napore s njezinim životom, s njezinom sudbinom, te je i danas — i pored nekih novijih, poslijeratnih pokušaja — zapravo jedini njen izraziti i tipični prozaist.

Po svemu tome, po čitavom svom golemom opusu, Car zauzima istaknuto mjesto u hrvatskoj književnosti. Formiravši se na tradicijama hrvatskoga realizma početkom ovog stoljeća, Viktor Car Emin zatvara svojim najboljim djelima, pripovijestima i romanima iz istarskoga i pomorskoga života krug tih naših realista, dok se njegovi kasniji radovi, napose romani *Presječeni puti* i *Suor Aurora Veronika*, te *Danuncijada* — znaci doista izvanredne Careve književne vitalnosti — mogu uzeti kao hvalevrijedan i plemenit napor, da se, tada već u poodmaklim godinama, umjetnički prilagodi potrebama i duhu novoga vremena, što je u *Danuncijadi* — bližoj našem duhu i po temi i po obradi — nesumnjivo ostvario s najviše uspjeha.

ANTE ROJNIĆ

BIBLIOGRAFIJA RADOVA VIKTORA CARA EMINA

Književna i publicistička djelatnost Viktora Cara Emina vrlo je obilna. On je uređivao opatijski *Narodni list* (1900—1902, 1904), *Mladi Istranin* (1909), *Mladi Hrvat* (1910—1914), *Mornar* (1929—1939), *Mladi stražar* (1930—1932), bio saradnik mnogih časopisa *(Vijenac, Nada, Lovor, Savremenik, Književni jug, Jugoslavenska njiva, Srpski književni glasnik, Jadranska straža, Mladost, Korablja, Život i rad, Hrvatsko kolo,* i t. d.) i listova *(Naša sloga, Novi list, Obzor, Primorske novine, Adriatico jugoslavo, Istarska riječ, Novosti, Politika, Vjesnik, Glas Istre, Riječki list,* i t. d.). Nije se javljao samo pod punim imenom, već i pod različitim pseudonimima: Emin, Vlatko Krajanin, Barba Tončić, Barba Šime, Lujo Dorčić, Vinodolski (u *Novostima*), Kapitan Jadre (u *Mornaru*), Rokac (najčešće u *Istarskoj riječi),* Mladen Jelušić, Veljko, i dr., a često je priloge štampao anonimno.

Izraditi temeljitu i iscrpnu bibliografiju ovako plodnog i raznovrsnog pisca, koji je, k tome, objavljivao svoje priloge pod različitim šiframa ili bez potpisa — teško je, gotovo nemoguće. Pregledao sam glavne naše časopise i mnoge listove, u kojima je Car Emin saradivao, ali pretpostavljam, da ipak nisam uspio zabilježiti svu književnu, a naročito publicističku djelatnost, pa zbog toga ovaj popis radova smatram samo prilogom bibliografiji djela Viktora Cara Emina, ma da ona ipak sadrži najveći i najvažniji dio štampanih tekstova.

Bibliografiju radova Viktora Cara Emina objavio sam prvi put u *Hrvatskom kolu* 1950. (br. 4), ali sam tada, zbog prostora, morao izostaviti mnoge priloge, a naročito one manje, štampane u *Mladom Istraninu, Mladom Hrvatu, Mladom stražaru, Mornaru, Istri,* i t. d. Međutim, materijal, do kojega sam već tada bio došao, upotpunio sam u toku daljih godina, a pregledao sam i sređeni dio građe u Leksikografskom institutu.

Nastojao sam, da priloge, koji su ponovno štampani u nekom listu ili časopisu, ne navodim na posebnom mjestu, već uz onu godinu, kada su prvi put objavljeni. Međutim, nisam taj postupak svugdje primijenio, a nisam se pogotovu toga držao, kada se radilo o prilogu, koji je izašao pod novim naslovom.

Zabilježio sam također prikaze i bilješke o Carevim djelima, bez obzira na njihovu vrijednost, jer sam htio na taj način osvijetliti, kako je štampa primala pojedine njegove radove i kako se prema njima odnosila.

I. Posebna izdanja

NA UZBURKANOM MORU, pripovijest, Trst 1894., pod pseudonimom Emin. Vlastita naklada.

Napomena: Preštampano iz »Naše sloge« (Trst), 1894., br. 30-42, 26. VII. — 18. X.

STRIGA LEGA, igrica u stihovima. Volosko 1895.

Napomena: Podatak o mjestu i godini štampanja od V. Cara Emina.

PUSTO OGNJIŠTE, pripovijest iz istarskog života, Zagreb 1900., str. 5—262. Izdanje Matice Hrvatske.

ZIMSKO SUNCE, slika iz istarskog života u 4 čina, Zagreb 1903., str. 5—120. Naklada Matice Hrvatske.

Napomena: Djelo je prikazano prvi put u Hrvatskom narodnom kazalištu 10. XII. 1902. i doživjelo 15 izvedaba, zatim je ponovno izvedeno 4. XII. 1930. i prikazano 8 puta.

U *Autobiografiji* (*Starci*, 1917.) Car je naveo, da se »prikazivalo i na Sušaku, Varaždinu, Karlovcu, Osijeku, Voloskom, Trstu, Lošinju, Splitu, Dubrovniku i mnogim manjim mjestima«.

USAHLO VRELO, pripovijest, Zagreb 1904., str. 5—235. Izdala Matica Hrvatska. Nagrađeno iz zaklade Dušana Kotura za god. 1902-3.

NOVELE V. CARA EMINA: I. *Kontesa Nina*, Zagreb 1906., str. 5—111. Zabavna knjižnica »Ćiril-Metodskih zidara«, knj. I.

NOVELE V. CARA EMINA: II. *Neznatni ljudi*, Zagreb 1906., str. 1—45. Zabavna knjižnica »Ćiril-Metodskih zidara«, knj. II.

NOVELE V. CARA EMINA: III. *U mraku*, Zagreb 1907., str. 3—44. Zabavna knjižnica »Ćiril-Metodskih zidara«, knj. III.

IZA PLIME, roman, Zagreb 1913., str. 3—298. Izdanje Matice Hrvatske.

STARCI, novele, Zagreb 1917., str. 5—177. Savremeni hrvatski pisci, knj. 41., DHK.

Sadržaj: Starci, Budakova želja, Zvonareva kći, Drugo svijetlo, Mutni vidici, Juranova prijetnja (str. 5—174) i Autobiografija (str. 175—177).

POD SUMNJOM, roman iz tridesetih godina, dio I.—V.), Zagreb 1918., str. 3—210. Izd. Matice Hrvatske.

PUT OKO ZEMLJE u sedam dana, po Herbertu Strangu, Zagreb 1918., str. 5—172. Izdala Uprava Mladog Hrvata.

Napomena: Knjiga na koricama ima naslov: Herbert Strang *Put oko zemlje*, a na prvoj strani: *Oko zemlje u sedam dana* po Herbertu Strangu. Djelo je priredio V. Car Emin po engleskom originalu (podatak od V. C. E.) i napisao predgovor »Našim mladim čitateljima« (str. 3—4).

IZ PODJARMLJENIH KRAJEVA, priče za djecu, napisali Rikard Katalinić Jeretov — Lujo Dorčić (pseud. V. Cara Emina), Zagreb 1921., str. 7—84. Ilustrirao Mirko Uzorinac.

Sadržaj: Mila i dobra djeca — Pjesma mladih jadranskih bjegunaca (R. K. J.) — Mladi junak — Bez škole (Lujo Dorčić) — Na povratku iz Rusije — Ne će talijanskih darova — Mali beskućnik (Lujo Dorčić) — Vila s Učke gore, slika u I. činu — Vrata (B.) — »Otpjevač« Zvanić (Lujo Dorčić) — Pod Velebitom (R.).

NEVIDLJIVI JURIĆ, vesela igra za djecu u 2 čina, Zagreb 1922., str. 7—57. Dječje igre, br. 1. Naklada St. Kugli.

Napomena: Igrano u Zagrebu 13. II. 1937. (*Istra*, 1937., br. 6, str. 4.).

NOVI ROBINZONI (pripovijest), sa slikama. Po francuskom priredio, Zagreb. 1922., str. 5—75 (11 poglavlja). Biblioteka »Mladog Istranina«, svezak 1.

Napomena: Pripovijest je prvi put objavljena u *Mladom Hrvatu* (1913).

ISTARSKE NARODNE PJESME, Opatija 1924., str. 3—230.

Napomena: Knjiga je izašla prvi put u Trstu 1880., a uredio ju je dr. Matko Laginja. Drugo izdanje, 1924., priredio je V. Car Emin, ali to nije iznijeto u knjizi. O izdanju vidi u Kronološkom pregledu štampanih radova (g. 1924.)!

NOVE BORBE, roman iz Istre. Beograd 1926., str. 3—197 (ćirilicom). Izdanje Srpske književne zadruge.

Napomena: Prvi put štampano u *Savremeniku*, g. 1908.

Nova izdanja: Nove borbe, Zagreb 1949. (s Autobigrafijom).

IZGUBLJENI, roman iz pomorskog života. Po engleskom priredio (Barba Šime).

Napomena: Preštampano iz *Istarske riječi* (Trst) 1928., str. 1—39. Navod »Istarske riječi« (br. 42, 18. X. 1928.) i *Istre* (Zagreb 1929, br. 3).

VICENCICA, komedija u 3 čina, Sušak 1934., str. 5—75. Primorski štamparski zavod.

Sadržaj: Predgovor Nikole Polića »Pod vodama babilonskim« (str. 5—12) i »Vicencica« (str. 14—75).

Napomena: Prikazana prvi put u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu 26. X. 1933. i izvedena 7 puta.

MATKO MANDIĆ, osvrt na njegov život i rad, Samobor 1938., str. 5—54.

PRESJEČENI PUTI, historijski roman, Samobor—Sušak 1938. Vlastita naklada, str. 3—351.

Sadržaj: Antikrst na vidiku. U sjeni krilatog lava. I protiv zvijezda. Duh meštra Blaža. Epilog. Rječnik.

VITEZ MORA, roman,, Split 1939., str. 3—213. Izdanje »Jadranske straže«. Ilustrirao akad. slikar A. Maurović.

Napomena: Preštampano iz časopisa »Jadranska straža«, g. 1938., 1939. i 1940.

SUOR AURORA VERONIKA, historijski roman, Sušak 1940. Naklada autorovih prijatelja i štovatelja. Tiskara Dragutina Spillera u Samoboru, str. 3—352.

Sadržaj: R. Katalinić Jeretov: Dvije riječi o sedamdesetgodišnjici V. C. E. (str. 3—6). V. Car Emin: Suor Aurora Veronika (str. 7—344). Roman ima dva dijela (I. dio: Na lagunama, Nebeske ljestve, Marko Škinela, Sestre; — II. dio: U sjeni sv. Vida, Pauci, Trostruki vitez, U očekivanju, Vječiti glasnik, Podmukle sile). — Napomene (uz roman) i rječnik (str. 345—352).

NA STRAŽI, drama u 3 čina, Zagreb 1946., str. 5—75. Izdanje Nakladnog zavoda Hrvatske. Kazališna biblioteka, knj. 2.

Sadržaj: Posveta (str. 5.). Na straži (str. 8—74). Napomena (str. 75).

Napomena: Prikazana prvi put u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu 11. XI. 1923. pod naslovom *Mrtva straža*, pod pseudonimom Mladen Jelušić; doživjela je 8 izvedaba.

DANUNCIJADA, romansirana kronisterija riječke tragikomedije 1919—1921, Zagreb 1946., str. 9—596. Izdanje Nakladnog zavoda Hrvatske.

Sadržaj: Predgovor. Prvo vrijeme — Peto vrijeme (str. 9—588).

MALI OD FOGUNA, pripovijest, Zagreb 1949., str. 22 + (2). Izdanje Nakladnog zavoda Hrvatske. Narodna knjižnica.

Napomena: Preštampano iz »Mladosti« (Zagreb), g. 1927., VIII.

NOVE BORBE. roman istarskog života početkom dvadesetog stoljeća. Novo, definitivno izdanje. Zagreb 1949., str. 7—249. Izd. Nakladnog zavoda Hrvatske.

Sadržaj: Nove borbe (str. 7—221) i Autobiografija (str. 223—249).

UDESNI DANI. *Dnevnik. Članci i feljtoni.* Zagreb 1951., str. 7—441. Izdanje Zore. Državnog izdavačkog poduzeća Hrvatske. Uredio Ante Rojnić.

Sadržaj: I. Udesni dani (iz moga dnevnika od 1. VII. 1943. do 1. XII. 1945.). Posveta. Uvodna riječ. U agoniji fašizma. Na pragu slobode (str. 7—192). — II. Članci i feljtoni (str. 195—416) — A) *Za slobodu i u slobodi:* Da su živi, kojoj bi se strani priklonili (1945). Naše strepnje (1951). Sloboda ima krila (1945). Dva spomena (1945). Felix Peršić (1946). Ostvarenje najvećih ideala Istre (1947). U petoj godišnjici pogibije mučeničkog sela Lipe (1949). Sve kao u nekoj priči (1949). Bijela romantika (1950). Od »Naše sloge« do »Riječkog lista« (1950). — B) *Na stražarskom mjestu:* U nove borbe (1921., 1950.). Otvoreno pismo riječkom biskupu Ugu Camozzu (1945). U znaku iznudivanja (1946). Kakvi su bili i kako su govorili (1946). Naši ljudi ne će iz jedne vreće u drugu (1946). Francuska i mi (1946). »Lipa broda — loša kapitana« (1946). Što je pak ovo? (1947) Sitnice, koje ne valja podcjenjivati (1948). Još koju o rafineriji »ognjem izgorjeloj« (1949). Literatura gospodina Carla Sforze (1951). Politika funte mesa (1951). — C) *Naša draga ognjišta:* Naša draga istarska ognjišta (1945). Danas vjerujemo u vas, naše najmlade (1945., povodom otvorenja hrvatske gimnazije u Opatiji). U predolujnoj tišini (1945). Zaslužna narodna ustanova (1946). Kako je nastala drama »Na straži« (1946). Najljepša naša istarska knjiga (1948). Tragom starih riječi (1949). Kako je Matica Hrvatska osvajala Istru. — D) *Zemlje i gradovi:* Jedan neizrečeni govor u riječkom teatru Verdi (1945). Vicencice moja (1946). Jedna uspomena iz Pule (1947). Opatija u filmu (1948., 1949.). Sudbina jedne istarske Bastilje (1950). Kopar u narodnim borbama Istre (1951). — E) *Ličnosti i portreti:* Angelo Vivante (1945). Uz jednu staroslavnu knjigu (1945). Sjećanja na popa Luku (1946). Pjesnik na brdima Istre (1946). U spomen Josipa Kraljića (1948). Žrtve svoga vremena, autobiografijska crtica (1948). O osamdesetgodišnjici R. Katalinića Jeretova (1949). Vatroslav Jagić i Istra (1949). Zjenica oka našega: Iz mojih uspomena na F. Supila (1950). Moja sjećanja na Vladimira Nazora (1950). — III. Napomene uz ovo izdanje *(Ante Rojnić)*, str. 419—432; V. Car Emin, književnik, novinar i publicista *(Ante Rojnić)*, str. 433—441.

OJ MORE DUBOKO (pripovijetke), Rijeka 1952., str. 7—191. Izdavačko poduzeće »Pomorstvo«. Pomorska biblioteka, ser. IV., knj. 1. S portretom pišćevim. Pripremio za štampanje Radojica F. Barbalić.

Sadržaj: I. Uvod (o V. Caru Eminu, str. 7—9). — II. Pripovijetke (str. 11—188): Pod južnim krstom. Res nullius. Kapetan Tuna. Vječiti brodolomac. Kroz maglu i tišinu. Kapetan ciklon. Marina. Kapetanica na brodu. Njegov udes. Na grebenu. — III. Tumač manje poznatih riječi (str. 189—191).

Napomena: U predgovoru je rečeno, da je najveći dio ovih pripovijedaka bio objavljen u časopisu »Jadranska straža«, ali ih je Viktor Car pregledao prije davanja u štampu, »tako da ovdje izlaze u konačnom obliku«.

MOJE USPOMENE NA DRUŽBU SV. ĆIRILA I METODA ZA ISTRU, Zagreb 1953., str. 4—141. Uredili Josip Demarin i Tone Peruško. Izdao Pedagoško-književni zbor u spomen šezdesetgodišnjice osnivanja društva »Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru«.

Sadržaj: Riječ urednika (J. Demarin), str. 7—9. Predgovor pisca (V. C. E.). Moje uspomene na Družbu sv. Ćirila i Metoda. »Gore nego sada nije nam još nikada bilo«. Na obranu. Veliki dani. Iz svih krajeva dolazi pomoć. Naša najveća snaga. Kamen do kamena. Vrata se školska otvaraju. Pioniri jedne lijepe misli. Među narodom. U godinama velikog rata. Zaključna riječ (str. 11—109). Pravila »Družbe sv. Ćirila i Metoda« (str. 110—113). Bilješka o piscu. Pogovor (T. Peruško). str. 115—141.

II. Kronološki pregled štampanih radova

1888.

Pripovijest

BIJEDNICI Naša sloga (Trst), XIX, br. 25—28, 17. VI. — 12. VII. (pod pseudonimom: Vlatko Krajanin).

Napomena: U raspravi »Matko Mandić« (Samobor 1938.) Car je na str. 20. naveo, da se u »*Našoj slozi« najprije javljao kraćim dopisima.* I zatim je nastavio: »Jedan moj dopis iz Mošćenice zadao je uredniku Matku Mandiću čak i malo glavobolje; po meni napadnuti načelnik nešto se bio naogušio, ali smo se ipak nekako izvukli, i meni su i unaprijed bili otvoreni stupci »Naše sloge«. E, ali dopisi su dopisi, a ono, što ja njemu (sada, 1888. g.) nosim jedna je mala pripovijest, *moj* — da tako kažem — *literarni prvenac!* I ja segnuh rukom u džep, izvadih rukopis i predadoh mu ga — da znate s koliko zebnje! Dok je urednik prebirao one moje listiće, ja sam gledao u stranu, u jedan kut sobice, gdje su bile jedna na drugoj naslagane tri škrinje, a na njima kup svakojakih novina... I tako prolazilo vrijeme. Naposljetku Mandić diže oko s mog rukopisa i reče tonom, u kome bijaše mnogo dobrohotnosti: — Ovi će vaši »Bijednici« ući...!« — A u »Autobiografiji« (Nove borbe, Zagreb, 1949.) Car je iznio, da je u »Našoj slozi« pisao i »*satiričke feljtone u narječju čakavskom*« (str. 228.), a radio je to prije i poslije objavljivanja ove pripovijesti.

1889.—1890.

Putopis

PUT U EGIPAT Naša sloga (Trst), XX, 1889., br. 1—17, 3. I. — 25. IV.; i 1890., XXI, br. 18—31, 24. IV. — 31. VII. (pod pseudonimom: Vlatko Krajanin).

1893.

Pjesme

NA IMENDAN VEL. G. RAJMUNDA JELUŠIĆA, ŽUPNIKA U BERSEČU Naša sloga (Trst), XXIV, br. 36, 17. IX (pod pseud. Emin).

VILO MOJA Naša sloga (Trst), XXIV, br. 48, 30. XI. (pod pseud. Emin).

1894.

Pjesme

ISTARSKE (posvećeno sjeni velikog biskupa) Naša sloga (Trst), XXV, br. 1, 4. I. (pod pseud. Emin).

NA GROBU PREMINULOG POBRATIMA IVANA PERČIĆA, PRAVNIKA Naša sloga (Trst), XXV, br. 13, 29. III. (pod pseud. Emin).

MOME RODU Naša sloga (Trst), XXV, br. 17, 26. IV. (pod pseud. Emin).

ISTARSKI HRVATI DRU ANTI STARČEVIĆU Naša sloga (Trst), XXV, br. 26, 28 VI. (pod pseud. Emin).

DOSELJENIKOM Naša sloga (Trst), XXV, br. 29, 19. VII. (pod pseud. Emin).

CRNOJ DRUŽBI Naša sloga (Trst), XXV, br. 35, 30. VIII. (pod pseud. Emin).

POBRATIMU RIKARDU KATALINIĆU JERETOVU Naša sloga (Trst), XXV, br. 36, 16. IX. (pod pseud. Emin).

OPATIJSKIM HRVATICAMA (prigodom otvorenja ženske podružnice sv. Ćirila i Metoda u Opatiji) Naša sloga (Trst). XXV, br. 46, 15. XI. (pod pseud. Emin).

HRVATSKIM MAJKAMA Naša sloga (Trst), XXV, br. 47, 22. XI. (pod pseud. Emin).

BOŽIĆNO DRVO Naša sloga (Trst), XXV, br. 51—52, 20. XII. (pod pseud. Emin).

LJUBAV NIJE ŠALA Iskra (Zadar), IV, br. 6, str. 41, 25. III. (pod pseud. Emin).

Pripovijesti i putopisi

U OČAJANJU Dom i svijet (Zagreb), str. 267—269, 287—288 (pod pseud. Emin).

NA UZBURKANOM MORU (istinit događaj) Naša sloga (Trst), XXV, br. 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 42, 26. VII. — 18. X. (pod pseud. Emin); — Na uzburkanom moru, Trst 1894. (pod pseud. Emin).

IZLET NA UČKU Hrvatska (Zagreb), br. 181, 182, 184, 185, 188, 189, 11. VIII. — 25. VIII. (pod pseud. Emin).

IZLET OKO KRKA Hrvatska (Zagreb), br. 256, 257, 258, 259, 260, 262, 12. XI. — 19. XI. (pod pseud. Emin).

POSEBNO IZDANJE

Pripovijest

NA UZBURKANOM MORU, pripovijest (pod pseud. Emin), Trst 1894. Vlastita naklada.

Napomena: Knjižicu sam tražio u mnogim bibliotekama, ali je nisam mogao naći. Zbog toga sam se obratio V. Caru Eminu i zamolio ga za osnovne podatke. On mi je odgovorio: »*Na uzburkanom moru*« (istinit događaj) počeo je izlaziti u podlistku Naše Sloge 26. VII. 1894. pod pseudonimom Emin. Potkraj te iste godine štampanje je u podlistku obustavljeno, jer je uto pripovijetka bila pretiskana u posebnu knjižicu, malog formata — svega oko 70 stranica. Vlastita naklada. Ni kod mene nije se sačuvao nijedan primjerak. Čisti prihod bio je namijenjen Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru«.

Godina izlaženja ove knjige različito je datirana (1894, 1895). U autobiografskom zapisu »Iz mog života«, štampanom 1954., V. C. E. je naveo, da je pripovijest objavljena u posebnoj knjižici 1894. (Rad 1954, str. 40).

1895.

Pjesme

NA GROBU DRA. ANTUNA DUKIĆA, ZASTUPNIKA NARODA Naša sloga (Trst), XXVI, br. 3, 17. I. (pod pseud. Emin).

»LUTTO CITTADINO«, posvećeno stanovitim lakrdijašem Naša sloga (Trst), XXVI, br. 4, 24. I. (pod pseud. Emin).

MOLI, DUŠO Naša Sloga (Trst), XXVI, br. 15, 11. IV. (pod pseud. Emin).

ČETVRT VIJEKA ŽIĆA PRIJEKA Naša sloga (Trst), XXVI, br. 27, 27. VI., str. 5. (pod pseud. Emin).

DRU. ANTI STARČEVIĆU (prigodom otvorenja velebnog doma) Naša sloga (Trst), XXVI, br. 30, 18. VII. (pod pseud. Emin).

U BOJ, U BOJ Naša sloga (Trst), XXVI, br. 32, 1. VIII. (pod pseud. Emin).

MILOM BRATU ERNESTU I VJERENICI MU KATICI MINAK Naša sloga (Trst), XXVI, br. 34, 15. VIII. (pod pseud. Viktor Emin).

PERO OHOLICA Naša sloga (Trst), XXVI, br. 35, 22. VIII. (pod pseud. Emin).

TI MI VELIŠ Naša sloga (Trst), XXVI, br. 37, 5. IX. (pod pseud. Emin). Posavska Hrvatska, 1895., II, br. 37. str. 1.

MALOSELSKIM KALABREZOM Naša sloga (Trst), XXVI, br. 39, 19. IX. (pod pseud. Emin).

SMOLIĆEVI JADI Naša sloga (Trst), XXVI, br. 46, 7. XI. (pod pseud. Emin).

VOLOSKIM HRVATICAMA (prigodom otvorenja ženske podružnice Družbe sv. Ćirila i Metoda u Voloskom) Naša sloga (Trst), XXVI, br. 52, 19. XII. (pod pseud. Emin).

NA BOŽIĆ Naša sloga (Trst), XXVI, br. 53, 24. XII. (pod pseud. Emin).

Pripovijesti i crtice

ZORNICE, adventska sličica Naša sloga (Trst), XXVI, br. 27, 25. VI. (pod pseud. Emin).

KAKO SE DADOH U »ANTISEMITE« Naša sloga (Trst), XXVI, br. 46, 47, 7. XI. i 14. XI. (pod pseud. Emin).

NA BADNJAK Naša sloga (Trst) 1895, XXVI, br. 53, 24. XII., te 1896., XXVII, br. 2, 3, 6, 7, 9, od 9. I. do 27. II. (pod pseud. Emin).

GOSPODIN BARUN Hrvatska (Zagreb), br. 49, 50, 28. II. i 1. III. (pod pseud. Emin).

Članak (dopis)

IZ RIJEKE Naša sloga (Trst) 1895., XXVI, br. 3, str. 3 (pod pseud. Rokac).

POSEBNO IZDANJE

Igra u stihovima

STRIGA LEGA, igrica u stihovima. Volosko 1895.

Napomena: Mjesto i godina štampanja navedeni prema obavijesti V. Cara Emina. Djelo je prikazivano u Voloskom-Opatiji i u nekim drugim mjestima Istre.

1896.

Pjesme

NA GROBU VRLOG HRVATA I NARODNOG DOBROTVORA MIJE D. BABIĆA Naša sloga (Trst), XXVII, br. 15, 9. IV. (pod pseud. Emin).

VELEBNOJ USPOMENI A. STARČEVIĆA Naša sloga (Trst), XXVII, br. 16, 16. IV. (pod pseud. Emin). Hrvatska domovina (Zagreb), 1896., 16. III., br. 63, str. 1.

PRIGODOM VJENČANJA ANICE TOMIČIĆEVE I DRA. MATE TRINAJSTIĆA Naša sloga (Trst), XXVII, br. 17, 23. IV. (pod pseud. Emin).

VELEUČENOM GOSPODINU DRU. A. TRESIĆU-PAVIČIĆU Naša sloga (Trst), XXVII, br. 23, 4. VII. (pod pseud. Emin).

MALOVJERCIMA Naša sloga (Trst), XXVII, br. 26, 25. VII. (pod pseud. Emin).

ČASNOM GOSPODINU IVANU MANDIĆU, MLADOMISNIKU Naša sloga (Trst), XXVII, br. 33, 15. VIII. (pod pseud. Emin).

POZDRAV BRAĆI SLOVENCIMA od učiteljskog društva Kotara Voloskog Naša sloga (Trst), XXVII, br. 41, 8. X. (pod pseud. Emin).

Pripovijesti

STARI KAPELAN, crtica iz istarskog života, Vijenac (Zagreb), XXVIII, br. 34, 22. VIII., str. 533—535 (napisali Jeretov-Emin).

BARBA MIKULA, portrait iz liburnijskog seoceta, Vijenac (Zagreb), br. 37, 12. IX., str. 581—584 (napisali Jeretov — Emin).

JOŽE, portrait iz liburnijskog seoca, Prosvjeta (Zagreb), str. 649—652 (iznijeli Jeretov — Emin).

Kozerije

LOVRANSKE PAĆUHARIJE Naša sloga (Trst), XXVII, br. 47, 19. XI. (pod pseud. Barba Tončić).

1897.

Pjesme

NA IVANJE Vijenac (Zagreb), XXIX, br. 27, 3. VII., str. 427.

U NOĆI Lovor (Zadar), I, br. 2, str. 12.

JUNAČKIM HELENIMA Lovor (Zadar), I, br. 6, str. 42.

ORIFIAMMA Lovor (Zadar), I, br. 8, str. 57—58.

ČASNOM GOSPODINU FRANU PERŠIĆU, MLADOMISNIKU Naša sloga (Trst), XXVIII, br. 46, 18. XI. (pod pseud. Emin).

Pripovijesti i crtice

PARON VICE Vijenac (Zagreb), XXIX, br. 1—3, 2. I. — 16. I., str. 6—8, 19—21, 36—38 (napisali Jeretov — Emin).

DALINA ISPOVIJEST, monolog, crtica, Vijenac (Zagreb), br. 31, 31. VII., str. 491—492 (napisali Jeretov — Emin).

U KUŠNJI Vijenac (Zagreb), XXIX, br. 32, 7. VIII., str. 505—508.

TONOVA SMRT Vijenac (Zagreb), XXIX, br. 37, 11. IX., str. 585—589. Ribarski kalendar Jadranske straže (1934), str. 124—131.

DOBRI POP MARKO Vijenac (Zagreb), br. 44—48, 30. X. — 27. XI., str. 699—700, 713—714, 731—733, 747—749, 764—766. Veliki Ćiril-Metodski kalendar za 1907., Zagreb 1906., str. 39—51 (pod naslovom: Za staro slovo).

PARONA KATE Nada (Sarajevo), III, br. 17, 1. IX., str. 323—326 (napisali Jeretov — Emin).

Kozerije

LOVRANSKE PAĆUHARIJE Naša sloga (Trst), XXVIII, br. 2, 14. I., br. 31, 5. VIII., br. 32, 12. VIII., br. 36, 9. IX. (pod pseud. Barba Tončić).

OPATIJSKE PAĆUHARIJE Naša sloga (Trst), XXVIII, br. 45, 11. XI. (pod pseud. Koserica, ?).

1898.

Pripovijesti

SLIČICA IZ ISTRE Vijenac (Zagreb), XXX, br. 3, 4, 15.—22. I., str. 34—35, 49—52 (iznijeli Jeretov — Emin).

OČALIN Vijenac (Zagreb), XXX, br. 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25. IV. — 11. VI., str. 245—248, 275—278, 307—311, 325—327, 342—345, 355—356.

ZVANIĆEVA LJUBAV Nada (Sarajevo), IV, br. 7, 8, 9, 10; 11, 12, str. 99—102, 115—118, 131—133, 149—150, 166—168, 181—183.

1900.

Pripovijesti i crtice

POD STARE DANE Vijenac (Zagreb), XXXII, str. 410—412, 426—428, 441—444, 458—459, 473—474, 489—492.

NADGROBNI SPOMENIK Prosvjeta (Zagreb), VIII, br. 1, 2, 3, 4, 5, str. 27—30, 48—51, 76—79, 106—107, 146—147.

BEZ SLUŽBE Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava, Zagreb 1900., str. 154—166.

NEZNATNI LJUDI Nada (Sarajevo), VI, br. 8, 9, 10, str. 113—115, 129—130, 145—146; — Neznatni ljudi, Novele II, Zagreb 1906. (Vidi: Posebna izdanja!)

Kozerije

BESEDA LOVRANCEM I MOŠĆENIČANOM Narodni list (Opatija), I, br. 1, 22. XI. (pod pseud. Barba Tončić).

JOŠ PAR BESED LOVRANCEM I MOŠĆENIČANOM Narodni list (Opatija), I, br. 2, 29. XI. (pod pseud. Barba Tončić).

LJUDI, SMILUJTE SE LOVRANU I MOŠĆENICAM Narodni list (Opatija), I, br. 2, 29. XI., (pod pseud. Barba Tončić).

LOVRANSKE PAĆUHARIJE Narodni list (Opatija), I, br. 4, 13. XII., (pod pseud. Barba Tončić).

Napomena: Narodni list (Volosko-Opatija), koji je izlazio 1900., 1901., 1902. i 1904., potpisivali su kao urednici Petar Rubinić (i dr. Ivan Poščić), ali ga je ustvari uredivao i većim dijelom ispunjavao V. Car Emin. List »čakavski pisan — na ustuk *Prave naše sloge*, što ju je izdavao otpadnik dr. Krstić« (»Autobiografija«, Nove borbe, Zagreb 1949., str. 229).

POSEBNO IZDANJE

PUSTO OGNJIŠTE, roman, Zagreb 1900. (Vidi: Posebna izdanja!). Propast jedara (odlomak), Almanah Jadranske straže 1925., str. 543—549.

1901.

Pripovijesti

STARI AMIRAJO Vijenac (Zagreb), XXXIII, str. 261—264, 281—282, 301—302, 321—323, 341—343.

Članci, kozerije, prikazi

KRSTIĆ JE »OBZORU« — UKRAL Narodni list (Opatija), II, br. 5, 31. I. (pod pseud. Barba Tončić).

ČA PIŠE »TETA JAMBROŽIJA« Narodni list, II, br. 5—28, 30—33, 35—37, 39—42 (pod pseud. Barba Tončić).

TALIJANSKI TANAC NA VOLOSKEM Narodni list, II, br. 8, 21. II. (pod pseud. Barba Tončić).

VOLOSKE PAĆUHARIJE Narodni list, II, br. 10, 7. III. (pod pseud. Barba Tončić).

PETAR ZRINSKI (E. Kumičića), bilješka, Narodni list, II, br. 13, 28. III.

VAPAJ IZ ISTRE Obzor (Zagreb), XLII, br. 243, 22. X. str. 1—2. Narodni list (Opatija), br. 46, 14. XI.

1902.

Novele, pripovijesti, crtice

U SJENI SMRTI Nada (Sarajevo), VIII, br. 19, 20, 21, str. 253—256, 269—271, 281—283.

KONTESA NINA Vijenac (Zagreb), XXXIV, br. 14—24, 3. IV.—12. VI., str. 209—372 (u nastavcima); — Kontesa Nina, Novele I, Zagreb 1906. (Vidi: Posebna izdanja).

U MRAKU Glasnik Matice dalmatinske, knj. III., str. 213—239; — Novele III, Zagreb 1907. (Vidi: Posebna izdanja).

JEDINA SUZA, sličica, Domaće ognjište (Zagreb), g. 1902.—1903., knj. III, sv. 3, str. 41—42 (studeni 1902.).

Članci

U ISTRI Obzor (Zagreb), 8. XI., br. 257 (nepotpisano).

DRUŽBA SV. ĆIRILA I METODA g. 1901. (izvještaj tajnika o radu Družbe) Hrvatska (Zagreb) 1902., br. 137, 138, 139, 140, 17. — 20. VI.

Napomena: U »Autobiografiji« (Nove borbe, Zagreb 1949.) V. Car Emin je naveo, da je funkciju tajnika Družbe vršio još »u godinama 1895., 1896., i 1897... ali tajno, da se vlasti ne dosjete, budući da je Družba u ono vrijeme bila smatrana kao neko subverzivno, za javne namještenike nepodesno leglo« (str. 229).

USPOMENI PROFESORA IVANA SABLJAKA Narodni list (Opatija), III, br. 22, 28. V., str. 2.

Kozerije

VOLOSKE PAĆUHARIJE Narodni list (Opatija), III, br. 18, 1. V., br. 20, 15. V. (nepotpisane).

PAĆUHARIJE Narodni list (Opatija), III, br. 30, 24. VII., str. 2 (nepotpisane).

Napomena: Za mnoge priloge, objavljene u »Narodnom listu« (Volosko-Opatija) anonimno, nije lako utvrditi autorstvo.

1903.

Pjesma u prozi

PROSLOV V. CARA EMINA krasnoslovljen po gospođi Ružički-Strozzi na velikom koncertu... u korist Družbe Ćirila i Metoda za Istru. Hrvatska (Zagreb), br. 61, 16. III.; — Hrvatsko pravo (Zagreb), br. 2203, 16. III.

Pripovijesti i crtice

UZALUD Vijenac, XXXV, br. 4, str. 107—110.

POD PEPELOM Novi list (Rijeka), VI, br. 42—44, 21. II. — 24. II.

STARCI (novelica) Jadran (Trst) 15. VI. i 27. VI., br. 10 i br. 12. E. (Emin, Viktor Car?)

Članci

MATE MANDIĆ Jadran (Trst), 11. IV. br. 1.

POSLJEDNJI OBRENOVIĆ (Dojmovi) Jadran (Trst) 20. VI., br. 11.

POSEBNO IZDANJE

ZIMSKO SUNCE, slika iz istarskog života u 4 čina, Zagreb 1903. (Vidi: Posebna izdanja!)

Napomena: Drama prikazana prvi put u Hrv. nar. kazalištu u Zagrebu 10. XII. 1902.

1904.

Pripovijest

ROMANCA Sijelo za zabavu i pouku (Prag), 1904.—1905., I, br. 6, str. 143—146.

Članci

KAKO SE OSNIVAJU HRVATSKE ŠKOLE U ISTRI Obzor, XLV, 4. I. I., br. 2 (uvodnik, nepotpisan. Vidi Spomen knjigu »Obzora« 1935.)

GORI SRCA Narodni list (Opatija), IV, br. 2, 14. I. (uvodnik, nepotpisan, podatak od pisca).

Napomena: Mnogi su prilozi objavljeni u »Narodnom listu« (Volosko-Opatija) anonimno.

PRVI POZDRAV »NARODNOM DOMU« U VOLOSKOM Narodni list (Opatija), 11. II. (nepotpisan).

E. KUMIČIĆ (nekrolog) Narodni list (Opatija), 19. V.

POSEBNO IZDANJE

USAHLO VRELO, roman, Zagreb 1904. (Vidi: Posebna izdanja!)

1905.

Pjesma u prozi

PROSLOV ZA KONCERT »KLUBA ĆIRILO-METODSKIH ZIDARA« Hrvatstvo (Zagreb), II, 9. I. br. 6, str. 2.

Pripovijesti

ISPOVIJEST Domaće ognjište (Zagreb), V, sv. 1, str. 1—4.

POD JESEN Lovor (Zadar), sv. IV, str. 101—109.

Govori i članci

SPROVOD DRA. DINKA VITEZIĆA I OPROSNI GOVOR V. CARA EMINA Hrvatstvo (Zagreb), II, br. 4, 5. I., str. 4—5.

V. CAR EMIN I VJEKOSLAV SPINČIĆ: DRUŽBA SV. ĆIRILA I METODA (uvodnik) Hrvatstvo (Zagreb), II, br. 127, 3. VI., str. 1.

ANONIM: NAŠI DOPISI (Varaždin) Obzor, 1905., br. 3, 5. I., str. 4 (donosi zahvalnicu V. C. E.).

1906.

Pripovijesti

POD VALOM ŽIVOTA, Savremenik, I, knj. II, str. 55—63.

ZA STARO SLOVO, Veliki Ćiril-Metodski koledar za 1907., Zagreb 1906., str. 39—51.
Napomena: Objavljeno pod naslovom »Dobri pop Marko«, Vijenac 1897.

URBAN, Sijelo za zabavu i pouku (Prag), 1905—1906, II, br. 7, str. 162—167.

Dramska slika

ĐURĐICA, igra u 2 čina, Mladi Istranin (Mali Lošinj), I, br. 6, str. 94—96, br. 7—8, str. 108—118.

Članak

DRUŽBA SV. ĆIRILA IN METODA ZA ISTRO (iz poročila tajnika V. Cara Emina) Edinost (Trst), XXXI, br. 154—157.

POSEBNA IZDANJA

NOVELE V. CARA EMINA, II (Neznatni ljudi), Zagreb 1906. (Vidi: Posebna izdanja!)
Napomena: Štampano prvi put u »Vijencu«, 1902.

NOVELE V. CARA EMINA, II (Neznatni ljudi), Zagreb 1906. (Vidi: Posebna izdanja!)
Napomena: Štampano prvi put u »Nadi« (Sarajevo) 1900.

1907.

Pjesme

SUHI LIST Narodna prosvjeta (Pula), II, br. 4, str. 62—69.

ISTARSKIM SOKOLOVIMA SPINČIĆU-MANDIĆU-LAGINJI Mladi Istran, II, br. 6, str. 129.

Drama (igrokaz, komedija)

PRVA BURA, vesela igra u 1 činu, Kalendar »Svačić«, IV, str. 24—32.
Napomena: Najavljena u »Vijencu« 1905. (str. 516) pod naslovom *Dvije kaplje kiše.* — Prikazana na Radio-Zagrebu 21. X. 1940. u izvedbi M. H. K. D.

ZLATNA BOLEST, komedija u 3 čina
Napomena: Ovu komediju navodi Drag. Prohaska u svome »Pregledu...« (Zagreb 1921.), o njoj govori opširnije I. Esih u knjizi »Hrvatski pripovjedači« (Zagreb 1926.), a spominju je i drugi, koji su pisali o V. Caru Eminu. Kako, međutim, nisam mogao utvrditi, da je negdje štampana, obratio sam se V. Caru, koji mi je ovo odgovorio: »*Zlatnu bolest* sam bio ponudio teatru. Tadašnji direktor drame, ako se ne varam, Vojnović, zvao me, da dodem u Zagreb, da provedem neke preinake. Ja sam se tih preinaka uplašio i povukao dramu. I spalio je. Odlučio sam, da ne ću više pisati drame, ali me je rapalska katastrofa potakla, da ponovo pokušam nešto i u teatru«. Kako je došlo do toga, da su je spomenuti pisci citirali, pa čak izlagali njezin sadržaj? Oni su se oslonili na nekoliko oglasa u štampi prigodom predaje Careve drame kazalištu (na pr., Savremenik 1906., g. I., knj. II, str. 455, Obzor 1907., br. 210, i dr.), a nisu te oglase provjerili.

Članak

PROSLOV V. CARA EMINA U VOLOSKOM Novi list (Rijeka), X, br. 130.

POSEBNO IZDANJE

NOVELE V. CARA EMINA, III. (U mraku), Zagreb 1907. (Vidi: Posebna izdanja!)
Napomena: Štampano prvi put u »Glasniku Matice dalmatinske«, g. 1902.

1908.

Roman

NOVE BORBE Savremenik, III, br. 1—12 (u nastavcima).
Nove borbe, Beograd 1926., izd. SKZ (posebno izdanje) — Nove borbe, s Autobiografijom (str. 223—249), Zagreb 1949., izd. Nakladnog zavoda Hrvatske.

Članci

U MEDVEJI, uspomena na S. S. Kranjčevića, Savremenik, III, br. 12, str. 736—737.

(VJEKOSLAV SPINČIĆ) Spomen knjiga proslave 60-godišnjice zastupnika naroda prof. V. Spinčića, Kastav 1909 (govor V. C. E., tajnika »Družbe«, održan 22. X. 1908., str. 15—16).

Razno

(U SLAVU POBJEDE) Veliki Ćiril-metodski kalendar za 1908. g. donio je u članku »K izborima u Istri« ovu obavijest: »Proslava je počela prologom *U slavu pobjede,* koji je za ovu priliku napisao g. V. C., a krasnoslovila gda markiza Ružička Strozzi« (str. 94).

1909.

Članak

TRST ZA ISTARSKU I SLOVENSKU »DRUŽBU« Riječki novi list, III, br. 41.

Razno

MLADI ISTRANIN, list za mladi svijet (Opatija), g. I. Uredili V. Car Emin i R. Katalinić Jeretov.
Prilozi V. Cara Emina u »Mladom Istraninu«:

DOBRILA, pripovijest, br. 1, str. 10—14.

OPATIJSKE PRIČE (Agava, Crkva, pjesma, Jelačić ban), br. 1, str. 14—19 (pod šifrom E.).

VOJSKA, pripovijest, br. 1, str. 19—21 (pod pseud. Lujo Dorčić).

IZ MOJE TORBICE, zbirka pričica, br. 1—12, str. 22—23, 39—43, 60—63, 80—84, 99—103, 119—123, 141—145, 178—182, 198—204, 223—224, 246—247 (pod pseud. Tončić).

I ONI HOĆE DA ZNADU, pripovijest, br. 2, str. 28—34.

STARI BARJAKTAR, pripovijest, br. 3, str. 45—46.

IZ TUĐINE, pripovijest, br. 4, str. 66—70.

MALA AŇĐE I PAS TURKO, priča, br. 3, str. 57—58 (pod pseud. L. Dorčić).

PRVI TRAVNJA, crtica, br. 4, str. 70—71 (pod pseud. L. Dorčić).

IVAN VITEZ TRNSKI (povodom 90. g.), br. 5, str. 86—88.

KAKO JE JURIĆU PRESJELA VEČERA, br. 5, str. 92—94, iz češkoga (nepotpisano).

SLIKA, pripovijest, br. 6, str. 106—109.

SIROČE DINKO, pripovijest, br. 10, str. 185—189.

SOKOLSKI DAN, pripovijest, br. 11, str. 206—209.

VESELE ZGODE MAJMUNA FLOKA, pripovijest, br. 11 (str. 211—216) i br. 12 (str. 235—239).
Napomena: Pripovijest je izlazila u nastavcima g. 1910. (br. 1—7). Na str. 163 (g. 1910.) navedeno je: *S češkog* V. Car Emin.

RIJEČ NAŠIM ČITATELJIMA, br. 12, str. 225—227 (V. Car Emin i R. Katalinić Jeretov).
Napomena: U »Autobiografiji« (Starci, Zagreb 1917.) V. Car Emin je kazao: »Ja sam se u listu potpisivao svojim pravim imenom, a onda i različnim pseudonimima, kao Lujo Dorčić, Tončić, i t. d.«

1910.

Novela

MUTNI VIDICI, iz pisama dviju učiteljica, Savremenik, V, br. 3, 4, 6, 7, 9, 10, str. 154—158, 269—275, 444—449, 524—532, 655—663, 742—747; — Starci, novele, Zagreb 1917.
Napomena (Vidi i prilog u »Savremeniku« 1919., str. 504—508!).

Članci

NAZOR, feljton Savremenik, V, str. 457 (s oznakom — *e).*

ZNAMENOVANJE ISTARSKE DRUŽBE (govor tajnika V. Cara Emina) Obzor, br. 158, 11. VI.

PETRU FLEGU U SPOMIN Edinost (Trst), XXXV, br. 162, str. 3.

IZVJEŠĆE TAJNIKA DRUŽBE V. CARA EMINA NA SKUPŠTINI DRUŽBE U CRESU Riječki novi list, IV, br. 138—140.

Razno

MLADI HRVAT, list za mladi svijet (Opatija), g. II. Uređuju V. Car Emin i R. Katalinić Jeretov.
Prilozi V. Cara Emina u »Mladom Hrvatu«:

NA BAĐNJAK, pripovijest, br. 1, str. 2—8.
Napomena: »Savremenik« je u jednom osvrtu (1910., str. 78) naročito istakao »rodoljubljem prodahnutu priču »Na badnjak«.

VESELE ZGODE MAJMUNA FLOKA, šaljiva pripovijest, br. 1 (str. 18—23), br. 2 (str. 41—47), br. 3 (str. 61—65), br. 4 (str. 86—88), br. 5 (str. 110—114), br. 6 (str. 138—140), br. 7 (str. 160—165). *Po češkom* V. Car Emin (str. 165).

DOGOĐAJ U MALOM ZABITNOM SELU, priča, br. 2, str. 29—31.

MALI JUNAK, pripovijest (po francuskom), br. 3, str. 55—59.

DVA MALA POŠTENJAKOVIĆA, crtica, br. 3, str. 65—66 (pod pseud. Lujo Dorčić).

TKO UMIJE, NJEMU DVIJE, crtica, br. 3, str. 73 (pod pseud. Dorčić).

BOLESNA MAJKA, pripovijest, br. 4, str. 80—84.

BOGATA I SIROMAŠNA DJECA, crtica, br. 4, str. 96 (pod pseud. L. Dorčić).

RAZBACANI GROBOVI, članak, br. 5, str. 101—102.

ŠTO SVE MOŽE TOČKA-ZAREZ, priča, br. 5, str. 107—109 (pod pseud. L. Dorčić).

SKROMNA ŽELJA, crtica, br. 5, str. 115—116.

UMIRU DOBRI STARCI (uspomeni monsignora Petra Flega), br. 6, str. 125—126.

VESELE ZGODE MAJMUNA FLOKA, šaljiva pripovijest, br. 6, 7, str. 138—140, 160—163 (po češkom: V. Car E.).

MALI BUBNJAR, pripovijest, br. 6, str. 129—132 (pod šifrom E.).

ZAČUĐENA REPATICA, priča, br. 6, str. 135—138 (pod pseud. Lujo Dorčić).

USPOMENI MALOG MUČENIKA MARJANA ZORIČIĆA, br. 8—9, str. 173—175.

BOJ NA MORU, br. 8-9, str. 191—196 (nepotpisano).

SIROTE, igra u 3 čina, br. 8-9, (str. 183—190), br. 10 (str. 221—228), br. 11 (str. 242—246).

JUNAK NOVOGA DOBA, br. 11, str. 239—240 (pod šifrom C.).

VESELE ZGODE MAJSTORA LISJAKA I KUNELIĆA FLIKA, šaljiva pripovijest, br. 8-9 (str. 196—202), br. 10 (str. 233—235), br. 11 (str. 256—259), br. 12 (279—282): izlazila u nastavcima g. 1911. (br. 1, 2, 11) pod pseud. L. Dorčić (vidi str. 266, g. 1911.).

MISLIO, DA JE ŠPANJOLAC, crtica, br. 11, str. 249—251.

SVRGNUTI KRALJ, pripovijest, br. 11, str. 251—253 (pod pseud. Lujo Dorčić).

VATRA NA MORU, priča, br. 12, str. 275—276.

IZ MOJE TORBICE, br. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8-9, 11, 12, str. 51—52, 73—75, 97—99, 120—123, 145—147, 170—171, 207—210, 259, 282—284 (pod pseud. Tončić).

1911.

Izvještaj o Družbi Ćirilo-Metodskoj

RAD DRUŽBE SV. ĆIRILA I METODA (izvješće g. V. Cara Emina na skupštini Družbe) Riječki novi list, g. V., br. 128-129.

Razno

MLADI HRVAT, list za mladi svijet (Opatija), g. III. Uređuju V. Car Emin i R. Katalinić Jeretov.

Prilozi V. Cara Emina u »Mladom Hrvatu«:

SVETA NOĆ, pripovijest, br. 1, str. 1—6.

BOŽIĆ U GORSKIM KRAJEVIMA, bilješka, br. 1, str. 15 (pod pseud. L. Dorčić)

VESELE ZGODE MAJSTORA LISJAKA I KUNELIĆA FLIKA, šaljiva pripovijest (izlazila g. 1910., br. 8-9, 10, 11, 12), g. 1911., br. 1 (str. 24—25), br. 2 (str. 49—50), br. 11 (str. 265—266) pod pseud. L. Dorčić (vidi str. 266).

PODMARŠAL ĐURO ČANIĆ, dobrotvor naše Istre (nekrolog), br. 2, str. 29—33. Narodna prosvjeta (Pazin-Pula), 1911., g. VI., br. 1, str. 8—10.

JOŠ JEDNA VESELA ZGODA MAJMUNA FLOKA, br. 3, str. 72—74 (nepotpisano).

PAS, KOJI GOVORI, priča, br. 3, str. 58—59 (pod pseud. L. Dorčić).

NEMIRNA NOĆ, pripovijest, br. 4, str. 84—87.

JURIĆEVI PRIJATELJI, šaljiva priča, br. 4, str. 97—99.

TABOR, priča, br. 5, str. 102—106.

BORBA ZEMLJE I MORA, članak, br. 5, str. 111—114 (pod pseud. L. Dorčić).

CIGANI, pripovijest, br. 6, str. 126—130.

NOVOVJEKI MUČENICI, članak, br. 6, str. 134—137 (pod pseud. L. Dorčić).

PROBUDIT ĆE SE LAV, priča, br. 7, str. 154.

PRAVI DRUG, pričica, br. 7, str. 170 (pod pseud. L. Dorčić).

MALI SOKO, pripovijest, br. 8-9, str. 174—178.

POVRATAK, pripovijest, br. 8-9, str. 181-184 (pod pseud. L. Dorčić).

SOKOLSKO VEĆE U BAKRU, članak, br. 8-9, str. 188—190.

BEZ DOMOVINE, pripovijest, br. 10, str. 221—224.; — Mladost (Zagreb), 1927., g. V., br. 6, str. 121—122.

NESPRETNI JURIĆ, priča za djecu, br. 8-9, str. 209-211, br. 10, str. 238—239 (pod pseud. Lujo Dorčić).

TALIJANSKO-TURSKI RAT, članak, br. 11, str. 249—252 (pod pseud. Lujo Dorčić).

MALI ARAPIN, sličica iz talijansko-turskog rata, br. 11, str. 252—255.

VESELE ZGODE MAJSTORA LISJAKA I KUNELIĆA FLIKA, br. 11, str. 263—266 (pod pseud. L .Dorčić).

DVA STRANA PUTNIKA, priča, br. 12, str. 270—273 (pod oznakom E. C.).

KRALJ BUM-BUM I NJEGOVE ČIŽME, priča, br. 12, str. 285—287 (pod pseud. L. Dorčić).

IZ MOJE TORBICE, zbirka pričica, br. 1 (str. 26—27), 2 (str. 50—51), 3 (str. 73), 8-9 (str. 217—219), 10 (str. 242—244), 11 (str. 267—268), pod pseud. Tončić.

1912.

Pripovijetka

DVA SRCA Strossmayerov koledar za 1912., V, str. 25—30; — Venac (Beograd) 1933—1934, knj. XIX., sv. 6, str. 363—373.

BUDI HVALJENO, Biskup dr. Josip Dobrila. Spomen-knjiga stogodišnjice njegova rođenja. Uredio A. Kalac. Pazin 1912 (str. 315—326).

Govori i članci

ROVERIJA I DOBRILA, Biskup dr. Josip Dobrila. Spomen-knjiga stogodišnjice njegova rođenja. Pazin 1912 (str. 303—304, pod šifrom C.).

JEDAN HRVATSKI NARODNI I KULTURNI RAD. Govor V. Cara Emina, tajnika Družbe sv. Ćirila i Metoda, Riječki novi list, VI, br. 120—123.

GOSPOĐI EDMEI GOTHARDI Riječki novi list, VI, br. 141.

Razno

MLADI HRVAT, list za mladi svijet (Opatija), g. IV. Uređuju V. Car Emin i R. Katalinić Jeretov.

Prilozi V. Cara Emina u »Mladom Hrvatu«:

KAD ZABIJELI SNIJEG, priča, br. 1, str. 15—17 (pod pseud. Lujo Dorčić).

BRODOLOM (objašnjenje uz sliku), br. 1, str. 19—21 (pod šifrom C.).

LJUBI NAROD SVOJ, priča, br. 1, str. 22—23.

PREVARIO SE KIKI, šala, br. 1, str. 28—30 (pod pseud. Veljko).

Napomena: Prilozi, koji su izašli pod pseudonimom Veljko, pripadaju također V. Caru Eminu. U njima se susrećemo često s licima, koja nalazimo u pripovijestima izašlim s potpisom V. Cara Emina (Kum Flik, majmun Flok i dr.).

IZ MOJE TORBICE, zbirka šala, br. 1 (str. 30—31), 2 (str. 62—63), 3 (str. 94—95), 4 (str. 125—127), 5 (str. 159—160), 6 (str. 190—191), 7-8 (str. 238—239), 9 (str. 270—271), 10 (str. 301—303), 11 (str. 335), 12 (str. 263), pod pseud. Tončić.

U TUĐINSKOJ ŠKOLI, pripovijest, br. 2. str. 34—35. Mladost 1923., g. II., br. 1, str. 11—12.

JEDNA ŠKOLA DRUŽBE SV. ĆIRILA I METODA ZA ISTRU, br. 2, str. 35—37 (pod pseud. L. Dorčić).

JURIĆEV SAN, priča, br. 2, str. 59—62 (pod pseud. Veljko).

DO TRINAEST GODINA (po Vj. Klaiću), članak. br. 3, str. 67—69.

OSTAVLJENA DEVA (objašnjenje uz sliku), br. 3. str. 71—73 (pod pseud. L. Dorčić).

FLOK U AEROPLANU, priča, br. 3, str. 89—93 (pod pseud. Veljko).

OTAC ISTARSKIH HRVATA (povodom 100 g. rođenja biskupa Jurja Dobrile), članak, br. 4, str. 98—100.

JUŽNI POL OTKRIVEN, članak, br. 4, str. 114—117 (pod pseud. L. Dorčić).

MAMINO ZLATO, sličica, br. 4, str. 118—119 (pod šifrom V.).

VRIJEME JE ZLATO, pričica, br. 4, str. 120—121 (pod šifrom V.).

DOSJETLJIVI MALI KITAJCI (objašnjenje uz sliku), br. 4, str. 123—125 (pod pseud. Veljko).

TITANIK, članak, br. 5, str. 144—147 (pod pseud. L. Dorčić).

VRAĆAJU SE, priča, str. 155—157.

MJESTO GUSKE — PAS (objašnjenje uz sliku), br. 5, str. 157—159 (pod pseud. Veljko).

KRALJEVA ĐAMIJA, crtica iz hrv. prošlosti, br. 6, str. 162—168.

PRIPOVIJEST O GOSPODINU PAUKU I GOSPOĐI MUHI, priča, br. 6, str. 168—170 (pod pseud. L. Dorčić).

BOLESNI KIKI, pričica, br. 6, str. 187—188 (pod pseud. Veljko).

PRIČA O GUSJENICI I GROBARIMA, priča, br. 7—8, str. 205—207 (pod pseud. L. Dorčić).

NEVIDLJIVI JURIĆ, priča, br. 7—8, str. 221—225 (pod pseud. Veljko).

NA NARODNI BLAGDAN, priča, br. 7—8, str. 227—229.

KUM FLIK, STRIC VUJO I KADIJA KORNJAČEVIĆ, šaljiva pripovijest, br. 7—8, str. 234—238 (pod pseud. Veljko).

KROZ VATRU (po »Našoj Slozi«), br. 9, str. 248—250.

DVA POLARNA ROBINZONA, članak, br. 9, str. 251—254 (pod pseud. L. Dorčić).

MALI LUKA NOSOBODIĆ, priča, br. 9, str. 266—267 (pod pseud. Veljko).

ZA DOMOVINU, članak, br. 10, str. 284—286.

JURIĆ KAZUJE PRIČU SAM SEBI, br. 10, str. 290—295 (nepotpisano).

VESELE ZGODE MAJMUNA FLOKA, priča, br. 10, str. 299—301 (pod pseud. Veljko).

ZA KRST ČASNI I SLOBODU ZLATNU, pouka, br. 11, str. 306—310.

MALI BUGARIN, pripovijest, br. 11, str. 312—315 (pod pseud. L. Dorčić).

ČIKA-GRGIN MAGARAC, priča, br. 11, str. 333—335 (pod pseud. Veljko).

POSLJEDNJA SLUŽBA BOŽJA U CARIGRADSKOJ CRKVI SV. SOFIJE, br. 12, str. 340—342 (pod pseud. L. Dorčić).

1913.

Izvještaj o Družbi Ćirilo-Metodskoj

GOVOR V. CARA EMINA NA GLAVNOJ SKUPŠTINI DRUŽBE Riječki novi list, VII, br. 139—141.

Razno

MLADI HRVAT, list za mladi svijet (Opatija), g. V. Uređuju V. Car Emin i R. Katalinić Jeretov.
Prilozi V. Cara Emina u »Mladom Hrvatu«:

HRISTOS SE RODI, pripovijest, br. 1, str. 2—5.

NOVI ROBINZONI, pripovijest, br. 1 (str. 12—20), 2 (str. 37—44), 3 (str. 66—74), 4 (str. 99—107), 5 (str. 132—140), 6—7 (str. 167—177), 8—9 (str. 210—221), 10 (str. 258—266), 11 (str. 292—296), 12 (str. 325—328), po *francuskom*.
Napomena: Pripovijest nije potpisana, ali potječe od V. C. E., koji ju je objavio u posebnoj knjizi 1922.

KUM FLIK, I MALA VJEVERICA, priča, br. 1, str. 27 (pod pseud. Veljko).

IZ MOJE TORBICE, zbirka šala, br. 1 (str. 29—31), 2 (str. 61—63), 3 (str. 95), 4 (str. 127), 5 (str. 159), 6—7 (str. 205—207), 8—9 (str. 254—255), 10 (str. 287), 11 (str. 319), 12 (str. 347), pod pseud. Tončić.

NA MORE, članak, br. 2, str. 34—36 (pod pseud. L. Dorčić).

IZMRCVARENA RUČICA MALA, priča, br. 2, str. 36—37 (po Vindexu: V. Car Emin).

JEDNA TAČKA, priča, br. 2, str. 60—62 (pod pseud. Veljko).

SLAVNA SMRT, članak, br. 3, str. 75—78 (pod pseud. L. Dorčić).

USKRSNA ZVONA, crtica, br. 4, str. 98—99 (priredio V. C. Emin).

JURIĆEV SAN UOČI USKRSA, priča, br. 4, str. 111—114 (pod pseud. L. Dorčić).

POSLJEDNJE ZGODE MAJMUNA FLOKA, šaljiva pripovijest, br. 4 (str. 121—126), 5 (str. 153—157), 6—7 (str. 200—205), 8—9 (str. 245—249), 10 (str. 282—287), 11 (str. 315—319).
Napomena: Pripovijest nije potpisana, ali nesumnjivo potječe od V. C. E.

JURIĆ U MLINU, pričica, br. 5, str. 157—159 (pod pseud. Veljko).

PTIČJI ZBOR NA KOSOVU, priča, br. 6—7, str. 163—166.

NAJBOLJI ODGOVOR, pripovijest, br. 11, str. 297—299.

KUM FLIK I JURIĆEVE LUTKE, šala, br. 12, str. 345—347 (pod pseud. Veljko).

POSEBNO IZDANJE

IZA PLIME, roman, Zagreb 1913. (Vidi: Posebna izdanja!)

1914.

Pripovijesti

STARCI, novela, Savremenik, IX, br. 5, str. 245—251; — Starci, novele, Zagreb 1917. (posebno izdanje).

BUDAKOVA ŽELJA, novela, Književne novosti (Zagreb—Rijeka), I, br. 5, str. 66—68; — Novosti (Zagreb), 1917., XI, br. 334, str. 2—3; — Vlad. Nazor—A. Barac: Čitanka za IV. r. srednje škole; — M. Ogrizović—Ivan Esih: Hrvatski pripovjedači, Zagreb 1926. (str. 47—51); — dr. Mihovil Kombol: Hrvatski pripovjedači osamdesetih i devedesetih godina, Zagreb 1935. (str. 202—206); — Darinka Stojanović: Antologija jugosl. pripovetke, Beograd 1938 (str. 163—168); — Milan Begović: Hrvatska proza XX. stoljeća, Zagreb 1942. (str. 71—75); — J. Horvat — P. Šegedin: Socijalistički preobražaj našega sela, Zagreb 1950. (str. 218—220); — Vice Zaninović: Čitanka iz jugoslav. književnosti za VII. r. gimn., Zagreb 1953.; — Tvrtko Čubelić: Čitanka za IV. r. gimn., Zagreb 1953., 172—174.

Razno

MLADI HRVAT, list za mladi svijet (Opatija), g. VI. Odgovorni urednik V. Car Emin.
Prilozi V. Cara Emina u »Mladom Hrvatu«:

KAKO SU JURIĆU UKRALI MAGARCA, šaljiva priča, br. 1, str. 26—27 (pod pseud. Veljko).

MALI DANE, priča, br. 1, str. 28—30 (pod pseud. Veljko).

IZ MOJE TORBICE, zbirka pričica, br. 1 (str. 31), 2 (str. 58—60), 3 (str. 92—93), 4 (str. 125), 5 (str. 157), 6 (str. 189—190), 7 (str. 220—221), pod pseud. Tončić.

MITAR SE VRATIO, pripovijetka, br. 2, str. 48—50.

AH, TAJ JURIĆ, šaljiva priča, br. 2, str. 56—57 (pod pseud. Veljko).

AKO BI VAS TJERALI, pripovijetka, br. 3, str. 66—70 (pod pseud. Lujo Dorčić).

I OPET FLOK, šaljiva priča, br. 3 (str. 90—92), 4 (str. 123—125), 5 (str. 210—211), 7 (str. 210—211), pod pseud. Veljko.

ISUS (po Pascoliju), crtica, br. 4, str. 98; — Istarska riječ (Trst) 1927., br. 15.

JEZERO (objašnjenje), br. 4, str. 99—101 (po češkom L. Dorčić).

MRTVO SELO — UBILO GA VINO, pripovijest, br. 4, str. 115—117.
Napomena: Vidi bibliografiju iz g. 1930.!

LIJENČINA JURIĆ, šaljiva priča, br. 5, str. 154—156 (pod pseud. Veljko).

JURIĆEVO JUNAŠTVO, šaljiva priča, br. 7 (pod pseud. Veljko).
Napomena: U »Autobiografiji« (Nove borbe, Zagreb 1949.) V. Car Emin je naveo, da je »prvi list, što su ga u samom početku rata (1914) u Istri ukinuli, bio naš *Mladi Hrvat*« (str. 233).

1915.

Pripovijest

ZVONAREVA KĆI, novela, Savremenik, X, br. 5—6, str. 191—199. — Starci, novele, Zagreb 1917. (posebno izdanje); — dr. David Bogdanović: Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola, Zagreb 1926.

1916.

Pripovijest

JURANOVA PRIJETNJA Savremenik, XI, br. 9—12, str. 277—289; — Starci, novele, Zagreb 1917 (posebno izdanje).

1917.

Članci

ZA NAŠU DJECU Narodni list (Zadar), LVI, br. 59.

GOLGOTA ŽENE PRIMORKINJE Ženski svijet (Zagreb), I, str. 27—30.

POSEBNO IZDANJE

STARCI, novele, Zagreb 1917. (Vidi: Posebna izdanja!)
Sadržaj: Starci, Budakova želja, Zvonareva kći, Drugo svijetlo, Mutni vidici, Juranova prijetnja — i Autobiografija (str. 175—177).

1918.

Pjesma u prozi

PELINOM OVJENČANOM PJESNIKU (O 10-godišnjici smrti S. S. Kranjčevića) Jugoslavenska žena (Zagreb), II, str. 439—440.

Pripovijetke, crtice

NE DOLAZE Književni jug (Zagreb, I, br. 3—4, str. 119—127.

U KAVEZU Književni jug, I, br. 12, 16. VI., str. 436—440.

DJECA ZA KRUHOM Primorske novine (Sušak), br. 132, 12. VI.

IDU TUŽNA DJEČICA NAŠA Primorske novine (Sušak), br. 169, 27. VII.

Članci

KOD ISTARSKE DJECE U SV. IVANU ZELINI Hrvatski list (Pula), IV, br. 1042.

PRVI DAR K NARODNOM BLAGDANU (Vrlo poštovanoj braći Gavrilovićima, veleindustrijalcima u Petrinji) Hrvatski list (Pula), IV, br. 1066; — Banovac (Petrinja), 1918., XXIX, br. 27, 6. VII., str. 1.

ISTRA PREMA HRVATSKOJ I ITALIJI Jugoslavenska njiva, II, br. 44, 45, str. 740—744, 755—761.

U SPOMEN KAZIMIRA JELUŠIĆA Primorske novine (Sušak), br. 222, 28. IX.

POSEBNA IZDANJA

POD SUMNJOM, roman, Zagreb 1918. (Vidi: Posebna izdanja!)

OKO ZEMLJE U SEDAM DANA. (Napisao) Strang Herbert. Priredio s engleskog (V. Car Emin.) Zagreb 1918. Izdala Uprava Mladog Hrvata, str. 3—172 (Vidi: Posebna izdanja!)

1919.

Pripovijesti

STRAH Književni jug, knj. III., str. 83—94.

IZ PISAMA DVIJU UČITELJICA (epilog novele »Mutni vidici«, Savremenik, 1910.). Savremenik, XIV, br. 11—12, str. 504—508.

Članci i bilješke

LA BEFFA DELLA MONTAGNA OSSIA GABRIELE D'ANNUNZIO SUL VELEBIT Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 1, 1. III. (potpisano: E.).

VITA E MIRACOLI DEI CELEBRI FIUMANI: DOTT. GINO ANTONI Adriatico jugoslavo (Zagreb) I, br. 4, 22. III. (pod šifrom: Un vecchio Fiumano).

VITA E MIRACOLI DEI CELEBRI FIUMANI: MUSSIÙ ANDRÈ OSSOINÁCH Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 5, 5. IV. (pod šifrom: Un vecchio Fiumano).

LA QUESTIONE DI FIUME ED IL PUNTO DI VISTA DEL »SECOLO« Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, 4, 22. III. (pod šifrom: Un vecchio Fiumano).

FOGLI VOLANTI (leggenda) Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 4, 22. III. (pod šifrom: E.).

TUTTO PASSA (monologo d'un Ungherese) Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 6, 5. IV.

Napomena: Članak nije potpisan, ali vjerojatno potječe od Cara Emina, budući da je o istoj temi, o A. Osojnaku, pisao u br. 5.

VITA E MIRACOLI DEI CELEBRI FIUMANI: EDOARDO SUŠMEL Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 8, 19. IV. (pod šifrom: E.).

E DOV'É OGGI IL VINDICE E L'ACCUSATORE Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 9, 26. IV. (pod šifrom: E.).

SLAVKO RAHELIĆ. HISTOIRE D'UN PETIT HEROS Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 11, 10. V. (pod šifrom: E.).

IL CREPUSCOLO D'UN POETA (SEM BENELLI) Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 12, 17. V. (pod šifrom: E.).

FIUME É UN PORTO DI QUARTO ORDINE Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 12, 17. V. (pod šifrom: E.,?), bilješka.

CARLO I. D'AUSTRIA VUOLE CHE FIUME SIA ITALIANA Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 13, 24. V. (pod šifrom: E.,?), bilješka.

WILSON E GLI ITALIANI Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 13, 24. V. (pod šifrom E.), bilješka.

IL CARABINIERE ED IL CANE Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 14, 31. V. (pod šifrom E.).

I JUGOSLAVI PREISTORICI AGGRESSORI DELL'ITALIA Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 14, 31. V. (pod šifrom: E.), bilješka.

VITA E MIRACOLI DEI CELEBRI FIUMANI: UN CAPITANO HOST Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 15, 7. VI. (potpisano: Un jugo-italo-slavo-fiumano di Fiume).

PAGINA DI LUDIBRIO Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 15, 7. VI. (pod šifrom: E.), bilješka.

L'IMPERIALISMO ITALIANO E LA »WESTMINSTER GAZETTE« Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 15, 7. VI. (pod šifrom: E.), bilješka.

GRANDE FALO DI LIBRI CROATI Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 16, 21. VI. (pod šifrom E.), bilješka.

FIUME-OLOCAUSTA (Parla il grande) Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 18, 27. VI.

Napomena: Članak je potpisan šifrom Un fiumano di Fiume i vjerojatno potječe od V. Cara.

APPUNTI (Spudoratezza ronniniana; — All'erta—Jugoslavia) Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 18, 27. VI. (pod šifrom: E.), bilješka.

APPUNTI Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 19, 5 VII. (članak nepotpisan).

FIUME NEL SANGUE Adriatico jugoslavo (Zagreb). I, br. 20, 12. VII. (pod šifrom: m,?).

IL BRUTTO QUARTO D'ORA D'UN POETA E LA CUCAGNA NEL C. N. DI FIUME Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 20, 12. VII.

Napomena: Članak je potpisan šifrom *m*, a potječe vjerojatno od V. Cara, budući da je o istoj temi, o Sem Benelliju, pisao već u br. 12.

APPUNTI (Cavalleria fiumana; — La gara in Kantrida) Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 21, 19. VII. (pod šifrom: E.), bilješka.

PEI FRANCESI TRUCIDATI A FIUME Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 21, 19. VII. (pod šifrom: E.), bilješka.

VERSO L'INELUTTABILE Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 21, 19. VII. (pod šifrom: m,?), uvodnik.

APPUNTI (IL DUCA D'ABBAZIA) Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 22, 26. VII. (pod šifrom: E.), bilješka.

APPUNTI (Fiatore sarebbe anche una provocazione?) Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 24, 9. VIII. (pod šifrom: E.), bilješka.

ILLUSTRAZIONE DELLA CRONACA DEL TERRORE IN ISTRIA Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 25, 16. VIII. (pod šifrom E.), bilješka.

APPUNTI (Gentilezze italo-fiumane; Le sensibilità del Commendatore dott. Grossich; a proposito della commissione d'inchiesta) Adriatico jugoslavo (Zagreb). I, br. 25, 16. VIII. (pod šifrom: E.), bilješka.

APPUNTI: VITA E MIRACOLI DEI CELEBRI FIUMANI Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 26, 23. VIII.
Napomena: Potpisano šifrom Un jugo-italo-slavo, ali vjerojatno potječe od V. Cara, jer je o sličnoj temi objavio više priloga.

LE COLPE DEGLI JUGOSLAVI Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 27, 30. VIII. (pod šifrom: E.).

APPUNTI: IL GRIDO DI FIUME Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 27, 30. VIII. (pod šifrom: E.), bilješka.

VITA E MIRACOLI DEI CELEBRI FIUMANI: DOTT. ANTONIO GROSSICH. Il canto del cigno. Adriatico jugoslavo (Zagreb), I, br. 29, 13. IX.
Napomena: Potpisano šifrom Un fiuman di quei vecci, a potječe vjerojatno od V. C., jer je o istoj temi pisao u br. 25.

LETTERA FIUMANA: CARO LIONELLO (dr. Leonello Lenac) Adriatico jugoslavo (Zagreb), II, br. 1, 5. I.
Napomena: Članak nije potpisan, ali vjerojatno potječe od V. Cara.

1921.

Crtice

MOJ POVRATAK Savremenik, XVI, br. 3, str. 185—186; — Književne novine (Beograd) 1950., 31. X. (pod naslovom »*Vraćanje pod novi jaram i u nove borbe*«); — Jadranski koledar 1957., III, str. 169—170; — Vardar (kalendar) 1927., XVI, str. 70—71.

STARI BARJAKTAR, sličica iz austrijskih vremena, Pučki prijatelj (Trst), XXII, br. 48, 17. XI., str. 2 (pod pseud. Barba Šime).

SVETI MIKULA Pučki prijatelj (Trst), XXII, br. 50, 8. XII., str. 2 (pod pseud. Barba Šime).

STARI URBAN, Pučki prijatelj (Trst), XXII, br. 52, 22. XII. (pod pseud. Barba Šime).

Razno

IZ MOJE TORBICE Pučki prijatelj (Trst), XXII, br. 49, 1. XII., str. 3 (pod pseud. Barba Šime).
Napomena: Objavljeno je još nekoliko priloga pod gornjim naslovom, ali bez potpisa.

POSEBNO IZDANJE

Rikard Katalinić Jeretov — Lujo Dorčić (pseud. V. Cara Emina): IZ PODJARMLJENIH KRAJEVA, priče za djecu, Zagreb 1921. (Vidi: Posebna izdanja!).
Sadržaj: Mila i dobra djeca — Pjesma jadranskih bjegunaca (R. K. J.) — Mladi junak — Bez škole (Lujo Dorčić) — Na povratku iz Rusije — Ne će talijanskih darova — Mali beskućnik (Lujo Dorčić) — Vila s Učke gore, slika u 1 činu — Vrata (B.) — »Otpjevač« Zvanić (Lujo Dorčić) — Pod Velebitom (R.).

1922.

Crtice

BEZ DOMOVINE Pučki prijatelj (Trst), XXIII, br. 6, 9. II., str. 2 (pod pseud. Barba Šime).

JURIĆ I TALIJANSKI UČITELJ Pučki učitelj (Trst), XXIII, br. 17, 27. IV., str. 2 (pod pseud. Barba Šime).

NA STRAŽI Pučki prijatelj (Trst), XXIII, br. 26, 29. VI., str. 2 (pod šifrom C.).
Napomena: U »Pučkom prijatelju« (Trst) Car se 1921. i 1922. javljao češće anonimnim prilozima. Za neke od njih lako je utvrditi autorstvo (na pr., »Probudit će se lav«, br. 22, 1. VI. 1922., »Priča o malenom Juriću, koji je tražio raj na zemlji«, br. 45 — 51, 16. XI. — 28. XII.).

Članci

RIJEKA Vardar kalendar, XI, str. 83—88.

IZ RIJEKE (Pismo iz Rijeke) Stara Naša Sloga (Trst) 1922., knj. I., br. 1 (31. VIII.), str. 2, br. 2, str. 2, br. 4, str. 3, br. 6, str. 3, br. 8, str. 2, br. 13, str. 3, br. 14, str. 1—2, br. 15, str. 2, br. 17, str. 3, br. 18, str. 2—3 (pod pseud. Rokac).

Razno

»MLADI ISTRANIN« (Trst), g. I.
Prilozi V. Cara Emina u »Mladom Istraninu«:

SVETI SAVA, članak, br. 2, str. 1—3 (pod pseud. Barba Šime).

ROĐENJE KRALJEVIĆA MARKA, članak, br. 3, str. 17—19 (pod pseud. Barba Šime).

JURIĆEV SAN, priča, br. 1, str. 3, br. 2, str. 10—11, br. 3, str. 19—21 (pod pseud. Barba Šime).

PRIČA O RUNOLISTU, legenda, br. 4, str. 25—26 (pod pseud. Barba Šime).

DOBRA DJECA, priča, br. 5, str. 33—36 (pod pseud. Barba Šime).

SPALJENE KNJIGE, crtica iz Istre, br. 6, str. 41—43 (pod pseud. Barba Šime). Mladost 1923., I., br. 6, str. 2—3.

MALI UČKARIĆ, priča, br. 8, str. 57—59; — Mladost (Zagreb) 1925./26., g. IV., str. 77—78.

LIJEPA RAŠA, priča, br. 9, str. 65—68 (pod pseud. Barba Šime); — Novosti (Zagreb) 1927., XXII, br. 30, str. 9.

JURIĆ-KRALJ, priča, br. 10, str. 77—78, br. 11, str. 84—85 (pod pseud. Barba Šime).

NA GROBU ČIKA JOVE, članak, br. 12, str. 89—91 (pod pseud. Barba Šime).

I SLIJEPI VIDE, br. 13, str. 97—98 (pod pseud. Barba Šime).

UGRABLJENA JE ZEMLJA TEŠKA, priča, br. 15, str. 113—115 (pod pseud. Barba Šime).

NA VRATIMA TAMNICE, priča, br. 18, str. 137—139 (pod pseud. Barba Šime).

PRAVI DRUG, crtica, br. 18, str. 140—141 (preveo Lujo Dorčić).

I OPET JURIĆ, priča, br. 19, str. 146 (pod pseud. Barba Šime).

JURIĆ DAJE LEKCIJE O PRISTOJNOSTI, priča, br. 20, str. 156 (pod pseud. Barba Šime).

POSEBNA IZDANJA

NEVIDLJIVI JURIĆ, vesela igra za djecu u 2 čina, Zagreb 1922. (Vidi: Posebna izdanja!).
Napomena: Igrano u Zagrebu 13. II. 1937.

NOVI ROBINZONI, po francuskom priredio V. C. E., Zagreb 1922. (Vidi: Posebna izdanja!)
Napomena: Pripovijest prvi put štampana u »Mladom Hrvatu«, 1913.

1923.

Priče i crtice

USKRSNA ZVONA, priča, Istarska riječ (Trst), tjednik za pouku, gospodarstvo i politiku, izlazi svakog četvrtka. G. I, br. 12, 29. III.; — Danica (koledar za 1924.), str. 30—32.

NA NARODNI BLAGDAN, priča, Istarska riječ (Trst), I, br. 26, 5. VII. pod pseud. Barba Šime).

U TUĐINSKOJ SLUŽBI, sličica iz Istre, Mladost (Zagreb), str. 11—12.

Drama

MRTVA STRAŽA, drama u 3 čina.
Napomena: Prikazana 11. XI. 1923. pod pseud. Mladen Jelušić u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu.

Posebno objavljena pod naslovom »Na straži«, Zagreb, 1946.

Članci

PISMA IZ RIJEKE (I OPATIJE) Istarska riječ (Trst), I, br. 1—15, 37, 38, 43, 47, 50 (pod pseud. Rokac).

DOPISI IZ RIJEKE (pod pseud. Ninetta) Istarska riječ, I, br. 25 (28. VI.), 27 (12. VII.), 28 (19. VII.).

JURINA I FRANINA Istarska riječ (Trst), I.
Napomena: Tone Peruško je pisao, da je V. C. E. počeo pisati u »Našoj slozi« *Jurinu i Franinu*, pa da je s time nastavio u »Istarskoj riječi« (Glas Istre, 1. XI. 1945.). Prilozi pod naslovom *Jurina i Franina* izašli su u brojevima 3—4, 6—18, 21—28, 30—35, 37—41, 43, 45, 46, 48, 49, 51, 52. Ne mogu utvrditi, koji od njih potječu od V. Cara Emina; on mi je izjavio, da ih je »sastavljao većim dijelom sam«.

Razno

»MLADI ISTRANIN« (Trst), prilog tršćanske »Istarske riječi«, g. II.
Prilozi V. Cara Emina u »Mladom Istraninu«:

KRUH NAŠ SVAKIDAŠNJI, br. 1, str. 1—3 (pod pseud. Barba Šime).

BAN JELAČIĆ U ISTRI, br. 3, str. 17—19 (pod pseud. Barba Šime).

PRIČA O DOBROJ I ZLOJ VILI, priča, br. 5, str. 33—35 (pod pseud. Barba Šime).

UKLETI VITEZ, priča, br. 7, str. 49—51 (pod pseud. Barba Šime).

PTIČJI ZBOR NA KOSOVU, priča, br. 10, str. 73—75 (pod pseud. Barba Šime).

MALI PRIJATELJ PTICA, priča, br. 12, str. 89—92 (pod pseud. Barba Šime).

UBOGI TOMO, priča, br. 18, str. 137—138 (pod pseud. Barba Šime).

DVA STRANA PUTNIKA, legenda, br. 22-23, str. 170—172 (pod šifrom: E. C.).

1924.

Pripovijest

MOJE NEGDAŠNJE ZORNICE Istarska riječ (Trst), II, br. 55, 20. XII. (pod pseud. Barba Šime).

Članci

DOPISI IZ RIJEKE Istarska riječ (Trst), II, br. 1—3, 6—14, 18—55 (pod pseud. Rokac).

FRANINA I JURINA Istarska riječ (Trst), II, br. 1—4, 6—16, 19—21, 23—42, 46—51, 53—55.
Napomena: Prilozi nisu potpisani, a ne potječu svi od V. C. Vidi objašnjenje u »Napomeni« za 1923. g.

Razno

MLADI ISTRANIN (Trst), prilog tršćanske »Istarske riječi«, g. III.
Prilozi V. Cara Emina u »Mladom Istraninu«:

RUŽA, priča, br. 2, str. 15 (pod pseud. b. š.).

PČELA I GOLUBICA, priča, br. 3, str. 23 (pod pseud. b. š.).

MALI UČITELJ, MALO GRAMATIKE I OSTALE POUČNE I ZABAVNE PRIČICE, br. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 15, str. 31, 39—40, 47, 55, 63, 71, 95 i 119 (pod pseud. b. š.).

PROKLET BIO IZDAJICA, br. 23, str. 179—180 (pod pseud. Barba Šime).

POSEBNO IZDANJE

ISTARSKE NARODNE PJESME, Opatija 1924., str. 3—230.
Napomena: Knjiga je izašla prvi put u Trstu 1880., a uredio ju je dr. Matko Laginja. *Drugo izdanje, 1924. g., priredio je V. Car Emin*, ali to nije iznijeto u knjizi. Zadržao je »gotovo sve narodne pjesme, što su izašle u I. izdanju«, kako je rečeno u Predgovoru, a unio je i neke nove, dakle: upotpunio.

1925.

Pripovijesti

NIČIJI Srpski književni glasnik, knj. XIV., br. 3, 4, str. 161—171, 256—268.

VRATILE SE VILE Mladost (Zagreb), 1925.—1926., IV, br. 2, str. 30—32.

MALI UČKARIĆ Mladost (Zagreb), 1925.—1926., IV, str. 77—78. — Vidi g. 1922.

LJUBIČASTI VEO Jugoslavenska njiva,, IX, knj. I., str. 267—270.

AKO BI VAS TJERALI Istarska riječ (Trst), III, br. 2, 8. I. (pod pseud. Lujo Dorčić).

PROPAST JEDARA (iz »Usahlog vrela«) Almanah Jadranske straže 1925., br. 543—549.

NAJBOLJI ODGOVOR, Mirka Divkovića »Hrvatska čitanka« za III. r. sred. šk., Zagreb 1925, str. 70—72.

Članci

BRATU DR. MIRKU VRATOVIĆU Istarska riječ (Trst), III, br. 9, 26. II. (pod pseud.: Barba Šime).

DOPISI IZ RIJEKE Istarska riječ (Trst), III, br. 1—40, 45, 48—53 (pod pseud. Rokac).

JEDNA DIVNA KNJIGA (»Nada srpske Golgote«) Istarska riječ (Trst), III, br. 52, 24. XII. (pod pseud.: Barba Šime).

FRANINA I JURINA Istarska riječ, III. g., br. 3—29, 31—35, 37—41, 43—51, 53.
Napomena: Prilozi nisu potpisani. Vidi objašnjenje u »Napomeni« za 1923. g.

Razno

»MLADI ISTRANIN« (Trst), prilog tršćanske »Istarske riječi«, g. IV.
Prilozi V. Cara Emina u »Mladom Istraninu«:

JURIĆEV SAN, priča, br. 1, 2, str. 3, 10—11 (pod pseud. Barba Šime).

BARBA ŠIME PRIČA (iz zbirke »Prepričane priče«), br. 5, str. 33—34.

VESEO JE MALI PERIĆ, priča, br. 8, str. 50—51 (pod pseud. Barba Šime).

JOŠ O KUMU LISCU I KUNIĆU FLIKU, br. 9, str. 59—60 (pod pseud. Barba Šime).

I MAČKE HOĆE DA ZNADU, br. 11, str. 83 (pod pseud. Barba Šime).

MALI JURIĆ NOSOBODIĆ, priča, br. 12, str. 90—91 (pod pseud. Barba Šime).

NAŠ NEBOJŠA, priča, br. 13, str. 98—99 (pod pseud. Barba Šime).

MAJMUN FLOK, priča, br. 14, str. 106—108 (pod pseud. Barba Šime).

FLOK U AEROPLANU, priča, br. 19, str. 147—149 (pod pseud. Barba Šime).

VESELE ZGODE MAJMUNA FLOKA, priča, br. 20, str. 154—156 (pod pseud. Barba Šime).

JURIĆ I MUHE, priča, br. 20, str. 154—156 (pod pseud. Barba Šime).

KUM FLIK I STRIC VUJO, br. 21, str. 163—165 (pod pseud. Barba Šime).

KUM FLIK, STRIC VUJO I SUDAC KORNJAČEVIĆ, br. 22, str. 170—172 (pod pseud. Barba Šime).

1926.

Pripovijesti i crtice

KARMINE Srpski književni glasnik, knj. XVIII., br. 7, str. 481—489, br. 8, str. 561—569; — Ženski list (Zagreb), g. 1931, VII, br. 7, str. 19—20, br. 8, str. 20—21, br. 9, str. 18—20.

BEZ DOMOVINE Mladost (Zagreb), 1926.—1927., V, str. 121—122.

STARAC MARKO Mladi Istranin (Trst), prilog tršćanske »Istarske riječi«, V, br. 1, str. 2 (pod pseud. Barba Šime).

Članci

DRUŽBA SV. ĆIRILA I METODA Edinost, g. 1926., LI, str. 15.

DRUŽBA SV. ĆIRILA I METODA ZA ISTRU Istarska riječ (Trst), IV, br. 6 (11. II.), 7 (18. II.) i 8 (25. II.).

DOPISI IZ RIJEKE Istarska riječ (Trst), IV, br. 1—24, 28—52 (pod pseud. Rokac).

FRANINA I JURINA Istarska riječ (Trst), IV, br. 1, 2, 4—7, 9—14, 16—21, 23—32, 34, 36—52.
Napomena: Prilozi nisu potpisani. Vidi objašnjenje u »Napomeni« za 1923. g.

POSEBNO IZDANJE

NOVE BORBE, roman iz Istre, Beograd 1926. (Vidi: Posebna izdanja!)
Napomena: Prvi put štampano u »Savremeniku« 1908.

1927.

Pripovijesti

NA VALOVIMA Mladost (Zagreb), g. 1927.—1928., g. VI., knj. VIII., br. 8, str. 169—175; — Mornar (Sušak), g. 1934., VI, br. 4 (str. 10—11), br. 5 (str. 8), br. 6 (str. 10), br. 7 (str. 9—10), br. 8 (str. 7—8), br. 10 (str. 7—8).
Napomena: Fragmenat iz pripovijesti »Na uzburkanom moru« (1894). Prvi dio prerađene pripovijesti objavljen u »Jadranskoj straži« (1928. g.) pod naslovom »Vječiti brodolomac«, a drugi dio u »Mladosti« (1927—1928) pod naslovom »Na valovima«, i u »Mornaru« (Sušak) 1934. g.

MALI OD FOGUNA Mladost (Zagreb), g. 1927.—1928., VI, br. 3, str. 49—55; — Vlad. Nazor—A. Barac: Čitanka za II. r. sred. škola; — Mali od foguna, Zagreb 1949., izd. Nakladnog zavoda Hrvatske (posebno izdanje).

SLIJEPI PROZOR Vijenac (Zagreb), V. str. 321—324; — Tisuću najljepših novela, Zagreb, sv. 76—78, str. 137—145.

NA GREBENU Hrvatsko kolo, knj. VIII., str. 81—95; — Jadranska straža (Split), 1935., XIII, br. 3, str. 109—113 pod naslovom »Kapetan Paća«; — Oj more duboko, Rijeka 1952.

PAPIRI Novosti (Zagreb), XXI., br. 106, str. 21—22; — Narodni koledar za Istru »Franina i Jurina«, g. 1928., str. 53—66.

Priče, dramska slika

ZA NAŠU DJECU (Dosjetljivi princ, Kišne kapi, Salomonova nauka, Jurić i zub) Istarska riječ (Trst), V, br. 14, 7. IV. (pod pseud. Barba Šime).

BADNJA NOĆ, slika u jednom činu, Narodni koledar za Istru »Franina i Jurina«, g. 1927., str. 6—9.

Članci

ĐALSKI Istarska riječ (Trst), V, br. 24, 16. VI. (C.?).

GAŠO LICUL Narodni koledar za Istru »Franina i Jurina«, g. 1927., str. 161—164 (pod pseud. Barba Šime).

DOPISI IZ RIJEKE Istarska riječ (Trst), V, br. 1—52 (pod pseud. Rokac).

JURINA I FRANINA Istarska riječ (Trst), V, br. 1, 2, 4—14, 16—20, 22—26, 28—31, 33—34, 36—52.
Napomena: Prilozi nisu potpisani. Vidi objašnjenje u »Napomeni« za 1923. g.

Prijevod

G. PASCOLI: ISUS, preveo Barba Šime. Istarska riječ (Trst), V, br. 15, 14. IV.

1928.

Pripovijesti

ZA MOREM Vijenac, VI, br. 6, 7—8, str. 263—266, 306—311; — Jadranska straža (Split) 1932., g. X., br. 3, 4, 5, str. 99—101, 135—136, 170—172 (pod naslovom »Čovjek od mora«).

NJEGOV UDES Jadranska straža, VI, br. 2, str. 53—55; — Oj more duboko, Rijeka, 1952.
Napomena: Nagrađena I. nagradom na II. konkursu Jadranske straže.

VJEČITI BRODOLOMAC Jadranska straža, VI, br. 8, str. 245—248; — Oj more duboko, Rijeka 1952.
Napomena: Prerađeni fragmenat pripovijesti »Na uzburkanom moru«, prvi dio (1894). Drugi dio prerađene pripovijesti objavljen je u Mladosti (1927—1928) pod naslovom »Na valovima« i u Mornaru (1934).

DRUGI POVRATAK Hrvatsko kolo IX., str. 28—37.

Crtice i kozerije

ONE TRI, crtica, Istarska riječ (Trst), VI, br. 23, 7. VI. (pod pseud. Rokac).

ŽENA SA DVIJE DUŠE, jedna kraška legenda, Novosti (Zagreb) 1928., XXII, br. 333, str. 19.

ZAGREB, JURIĆEVA ŠKOLSKA ZADAĆA Riječ (Zagreb) 1928., XXIV, br. 197, str. 3—4 (pod pseud. Barba Tončić).

VINO, JURIĆEVA ŠKOLSKA ZADAĆA Riječ (Zagreb) 1928., XXIV, br. 159, str. 3—4 (pod pseud. Barba Tončić).

GLUHONIJEMA I SLIJEPA Vez (list za istarske žene), br. 2.
Napomena: Navod »Istarske riječi« (1928., br. 8, 23. II.).

Roman

IZGUBLJENI, roman iz pomorskog života, po engleskom priredio (Barba Šime). Istarska riječ (Trst), VI, br. 1—39. I posebno izdanje (pod pseud.: Barba Šime).
Napomena: Navod Istarske riječi 1928., 18. X., br. 42 i »Istre« (Zagreb) 1929., br. 3.

Članci

DOPISI IZ RIJEKE Istarska riječ (Trst), VI, br. 1—51 (pod pseud. Rokac).

JURINA I FRANINA Istarska riječ (Trst), VI, br. 3—8, 11, 13—16, 19, 20, 22—29, 32, 34, 36—39, 41—51.
Napomena: Prilozi nisu potpisani. Vidi objašnjenje uz »Napomenu« za g. 1923.

1929.

Pripovijesti, uspomene, opis

POSLJEDNJA SLAMKA Korablja (Split), I, br. 1, str. 2—7.

KAD SE MORE NAŠALI Jadranska straža (Split), VII, br. 6, str. 173—175.

ODABRANIK MORA Kalendar »Naš mornar« (Split), II, 1929, str. 128—131.

NAŠ STARI »DALIBOR«, uspomene, Novosti (Zagreb), XIII, br. 299, 27. X., str. 23; — Novo doba (Split), 1929., XII, br. 269, str. 7; — Ribarski kalendar 1933., IV, str. 116—118; — Istarski kalendar 1936., str. 173—174; — Jadranski koledar 1936., II, str. 173—174; — Hrvatsko kolo 1950., br. 4 (pod naslovom »U drugo progonstvo«).

ISTARSKA SELA I GRADOVI: BERAM Jadranska straža (Split), VII, br. 12, str. 345—346.

KASTELANOVA KĆERKA ZVEZDANA, istoriska priča, Večernja pošta (Sarajevo), IX, br. 2543, 7. XII., str. 2—3.

ŽENA S CRIJEPOVIMA Novosti (Zagreb), XXIII, br. 337, 24. XII., str. 50. — Vardar (kalendar), 1934, XXIII, str. 132—135.

Članci

DOPISI IZ RIJEKE Istarska riječ (Trst), VII, br. 1, 2 (pod pseud. Rokac).

Razno

MORNAR (Sušak), g. I. Urednik V. Car Emin.

Prilozi V. Cara Emina u »Mornaru«:

GAJETUNSKI RAZGOVORI, br. 1, str. 2—3, br. 2, str. 2—4, br. 3, str. 2—4, br. 4, str. 2—4, br. 5, str. 2—4, br. 6, str. 2—4, br. 7, str. 2—3 (pod pseud. Dundo Simo).

KAKO SAM IH ZAVOLIO, priča, br. 1, str. 5—7.

GORE, DOLJE PO RIČKOJ PALADI, br. 1, str. 7 (pod pseud. Kapitan Jadre).

NAŠ VELIKI SLIKAR MORA (o E. Vidoviću), br. 1, str. 10 (pod šifrom E.).

NEKOĆ I SADA, br. 2, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

KAD BROD OSTARI, br. 2, str. 5—6 (o posljednjoj plovidbi parobroda Johanis).

PRVI SAVJET MLADOM I NEISKUSNOM MORNARU, br. 2, str. 7 (pod pseud. Kapitan Jadre).

ZASTAVA, br. 3, 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

IMA LI JOŠ GUŠARA, br. 3, str. 5—6 (pod pseud. Kapitan Jadre).

NAŠE MORE I SLOVENCI, članak, br. 4, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

BRATSKA SARADNJA KAPETANA I STROJARA, br. 4, str. 7—8 (pod pseud. Kapetan Jadre).

BROD I ČOVJEK, br. 4, str. 8—9 (pod šifrom: E.).

LOŽAČ, priča, br. 4, str. 10—12; — Kalendar »Naš mornar« (Split), 1933, VI, str. 112—115; — Hrvatsko kolo 1950., br. 4 (pod naslovom »Moj otac«).

ZA MORNARE, br. 5, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

MORNAR PRAVOGA KOVA, br. 5, str. 5—7 (pod pseud. Kapetan Jadre).

JOŠ O DEZERTERIMA, br. 5, str. 8 (pod šifrom Kapetan P.).

GROFOVSKO DIJETE, mali od broda, br. 5, str. 10—11 (priredio Lujo Dorčić).

»MALI OD FOGUNA« JURIĆ I KAMARAT FRANIĆ, br. 5, str. 9—10, br. 6, str. 11, br. 7, str. 9—10 (nepotpisano).

JUGOSLAVIJA, br. 6, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

NA DAN MRTVIH, br. 6, str. 2.

OCEANSKO GROBLJE, br. 6, str. 5—6 (priredio Kap. Jadre).

UJEDINJENJE NAŠEGA KRAJA I MORA, br. 7, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

POSLJEDNJE SLAVLJE JEDNE CARICE, br. 7, str. 5—6 (pod pseud. Lujo Dorčić).

PROSLAVLJENI PREDSTAVNIK TREĆE MORNARICE, br. 7, str. 8—9 (pod pseud. Kapetan Jadre).

MLADI STRAŽAR (Split), list podmlatka »Jadranske straže«, 1929.—1930., I. Uređuju R. Katalinić Jeretov i Ivo Lahman. Glavni saradnik V. Car Emin.
Prilozi V. Cara Emina u »Mladom stražaru«:

»VARJAG« I »KOREJEC«, br. 1, str. 6—7 (s francuskog L. Dorčić).

MLADI PRESTOLONASLEDNIK-MORNAR, br. 2, str. 18—19.

»FIRECREST«, br. 2, str. 20—22 (pod pseud. L. Dorčić).

VLAD. GORTAN, br. 3, str. 33—34 (Jeretov—Emin).

ALEM ŽERBO, br. 3, str. 38—39 (pod pseud. L. Dorčić).

»BOŽME«, br. 3, str. 40—41 (pod pseud. Barba Šime).

FRANCUZI, br. 4, str. 51—52.

SILBANSKI KRALJ I MLETAČKI ADMIRAL, br. 4, str. 53—55 (pod pseud. Barba Šime).

MOŽE LI BROD DA OSJEĆA, br. 4., str. 56—57 (pod pseud. L. Dorčić).

SV. SAVA, br. 5., str. 65—67 (pod pseud. Barba Šime).

ZABORAVLJENA STRAŽA, br. 5, str. 69—71 (s francuskog Lujo Dorčić).

STROSSMAYER, br. 6, str. 81—83.

PIERRE LOTTI, br. 6., str. 88—89 (priredio L. Dorčić).

USIJANE GLAVICE MALE, br. 6., str. 89—90 (pod pseud. Barba Šime).

LAĐE U ŽALOSTI, br. 7, str. 99—100.

KULA SVJETILJA, br. 7, str. 104—105 (pod pseud. Barba Šime).

BAN DR. MATKO LAGINJA, br. 8, str. 113—114.

ŠKOLSKI BROD, br. 8, str. 115—117 (pod pseud. Barba Šime).

S BRODOM U SMRT, br. 8, str. 121—122 (pod pseud. L. Dorčić).

KRALJICA MORA, DUBROVAČKI GOSPAR I SIROMAŠNI USKOK, br. 9—10, str. 133—134.

CRNOGORKA, br. 9—10, str. 135—136 (pod pseud. L. Dorčić).

NA STRAŽI, priča, br. 9—10, str. 139—140; — Mali Istranin (Zagreb) 1933., g. IV., br. 9—10, str. 132—134.

MALI KRISTIJAN (prikaz o Andersenu), br. 9—10, str. 141—142 (pod pseud. Barba Šime).

JURIĆ I ROBINZON, pripovijest, br. 1, str. 12—13, br. 2, str. 27—28, br. 3, str. 44—45, br. 4, str. 59—60, br. 5, str. 74—76, br. 6, str. 91—92, br. 7, str. 107—108, br. 8, str. 123—124, br. 9—10, str. 152—162 (nepotpisano).

Napomena: Mnogi momenti upućuju, da je to pisao V. Car Emin (glavno lice, tema, književne crte).

1930.

Pripovijesti i crtice

U VJEČNOJ STREPNJI Riječ (Zagreb), br. 48, str. 60—61.

PREDOBRI BOŽE Mladost (Zagreb), IX, br. 7, str. 147—148.

MOJE POSLJEDNJE POSJETE, crtica, Jadranska straža (Split), VIII, br. 3, str. 71—72; — Istra (Zagreb) 1933, V, br. 19, 12. V.

POSLJEDNJA KRSNA SLAVA U OPATIJSKOJ »ZORI« Jadranska straža, VIII, br. 4, str. 103—106; — Istra (Zagreb) 1933., br. 14—16; — Kalendar »Vardar (Beograd), 1933., XXIV, str. 100—104.

MRTVO SELO, UBILO GA VINO, crtica, Narodna čitanka o zdravlju, Zagreb 1930., knj. I., uredio dr. A. Štampar, str. 207—208; — Narodna čitanka o zdravlju, Zagreb 1933., str. 201—202; — Nikolić-Bukša: Čitanka za V. r. nar. šestogod. škole, Zagreb 1933., str. 263—264.

Napomena: Vidi »Mladi Hrvat« (1914).

Članci

LOSE BLÄTTER Novosti (Zagreb), XXIV, 3. II., br. 34.

NAŠ JURIĆ U FILMU Novosti (Zagreb), XXIV, 16. II., br. 74, str. 26. Prilozi su izlazili pod pseud. Barba Šime, u nastavcima, u nedjeljnim brojevima: br. 54 od 23. II., br. 61 od 2. III., br. 68 od 9. III., br. 75 od 16. III., br. 82 od 23. III., br. 89 od 30. III., i t. d., do br. 170.

DR. MATKO LAGINJA Novosti (Zagreb), XXIV, br. 78, str. 19.

VLADIMIR GORTAN (na prvu obljetnicu mučeničke smrti) Novosti (Zagreb), XXIV, br. 287, str. 2.

NA PRVU GODIŠNJICU (Vladimir Gortan) Pučka prosvjeta (Split), X, br. 11, str. 246 (napisali Jeretov—Emin).

DR. KARLO LUKEŽ, tragična smrt istarskog pjesnika, Novosti (Zagreb), XXIV, br. 343, str. 10.

USPOMENE NA FRANA SUPILA Novosti (Zagreb), XXIV, br. 355, str. 28—29.

BESMRTNA KNJIGA Riječ (Zagreb), br. 36, 27. IX.; Istra (Zagreb), II, 27. X., br. 10, str. 6.

JEDNA USPOMENA Novo doba (Split), XIII, br. 267, str. 2 (pod šifrom: C. E. V.).

ISTRA PLAČE (nekrolog dru Matku Laginji) Istra (Zagreb), II, br. 3, 31. III., str. 2—3.

Razno

MORNAR (Sušak), g. II. Urednik V. Car Emin.

Prilozi Viktora Cara Emina u »Mornaru«:

NA PUNA JEDRA U NOVU GODINU, br. 1, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

PRED JEDNOM ČUDNOM ZAGONETKOM, br. 1, str. 6—7, br. 2, str. 5—6, br. 3, str. 7—9, br. 4, str. 6—8, br. 5, str. 6—7, br. 6, str. 5—6, pod šifrom: Kapetan P. (podatak od pisca).

NAŠI MORNARI U TUĐINI, br. 2, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

PRVI PUTNIK NA PRVOM PAROBRODU, priča, br. 2, str. 10—11 (pod pseud. Lujo Dorčić).

PREDSJEDNIK KOPAJTIĆ, br. 3., str. 9—10 (s oznakom C.).

DR. MATKO LAGINJA (nekrolog), br. 4, str. 1—2.

SVI UZ KRALJA, br. 4, str. 2—3 (pod pseud. Vinodolski).

DIJETE MORSKIH DUBINA — NAŠE GORE LIST, priča, br. 5, str. 3—5 (pod pseud. L. Dorčić).

POSLIJE LONDONSKE KONFERENCIJE, br. 5, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

IVO LAHMAN (nekrolog), br. 6, str. 1—2.

JUNAKINJA CARSTVA, br. 6, str. 9 (pod pseud. L. Dorčić).

SVI NA STRAŽU, br. 7, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

TAJNA JEDNOG NEOBIČNOG MORA, br. 7, str. 5—6 (pod pseud. B. Š.).

MORNAR STAROGA KOVA, priča, br. 7, str. 6—8.

KRALJICA KITAJSKIH GUSARA, priča, br. 7, str. 9—10 (pod pseud. Lujo Dorčić).

DOBAR PRIJATELJ NAŠEG »MORNARA«, br. 7, str. 11 (s oznakom C.).

PAŠMANSKA KATASTROFA (»Karadorđe«), br. 8, str. 1—2.

K OSAMDESETGODIŠNJICI JEDNOG NAŠEG KAPETANA (Josipa Blečića), br. 8, str. 5—6 (pod pseud. Vinodolski).

6. SEPTEMBRA, br. 9, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

IZ LONDONA U FILADELFIJU, br. 9, str. 5—7.

DJEDOVE PRIČE, br. 9, str. 12 (pod pseud. B. Š.).

KRVAVI DANI U TRSTU, br. 10, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

POLARNE TAJNE, br. 10, str. 6—7 (pod pseud. L. Dorčić).

TALIJANSKI PROCESI, br. 10, str. 10 (pod pseud. L. Dorčić).

ZA STAROST NAŠIH POMORACA, br. 11, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

NAŠE STARINE, br. 11, str. 6—7.

BIJEDNI JERKO, crtica, br. 11, str. 10—11 (pod pseud. L. Dorčić).

FRANCUZI I NAŠE UJEDINJENJE, br. 12, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

NA SAMOTNOM OTOKU, br. 12, str. 9—10 (pod pseud. L. Dorčić).

MALI OD FOGUNA I KAMAROT FRANIĆ, br. 1, str. 10, br. 2, str. 9—10, br. 3, str. 11, br. 4, str. 10—11, br. 5, str. 9—10, br. 6, str. 10, br. 7, str. 10—11, br. 8, str. 10—11, br. 9, str. 11, br. 10, str. 10—12, br. 11, str. 9—10, br. 12, str. 11—12 (pod pseud. Barba Šime, potpisan samo prilog objavljen u br. 10).

ZAROBLJENE LAĐE, br. 12, str. 12 (pod pseud. Barba Šime).

GAJETUNSKI RAZGOVORI, br. 1, str. 2—4, br. 2, str. 2—4, br. 3, str. 2—4, br. 4, str. 3—6, br. 5, str. 1—3, br. 6, str. 2—5, br. 7, str. 2—4, br. 8, str. 3—5, br. 9, str. 2—5, br. 10, str. 3—5, br. 11, str. 2—5, br. 12, str. 2—5 (pod pseud. Dundo Simo).

MLADI STRAŽAR (Split), list podmlatka »Jadranske straže«, 1930.—1931., II. Uređuju R. Katalinić Jeretov (Split) i V. Car Emin (Sušak).

Prilozi V. Cara Emina u »Mladom stražaru«:

MALI USKOK, priča, br. 1, str. 4—5 (pod pseud. L. Dorčić).

NAŠ JANKO, br. 1, str. 5—6 (pod pseud. Barba Šime).

RANJENA LAĐA, br. 1, str. 8—10 (pod šifrom C.).

BOCA U MORU, br. 1, str. 10—11 (pod pseud. L. Dorčić).

POD JEDROM, pripovijest, br. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9—10, str. 14—15, 30—31, 45—47, 62—64, 76—78, 94—95, 109—110, 125—126, 144—148 (?, nepotpisano).

DVE MINUTE ŠUTNJE, br. 2, str. 18—19.

NAŠA BRAĆA ČEHOSLOVACI, br. 2, str. 19—20.

DA VIDI MORE, br. 2, str. 20—22 (pod pseud. Barba Šime).

VAZDUŠNI ROBINZONI, br. 2, str. 27 (pod pseud. L. Dorčić).

ZA ČAST I OTADŽBINU, br. 3, str. 33—36.

GLAS BRODOVA, br. 3, str. 39—41 (pod pseud. L. Dorčić).

MI VAS NE ĆEMO ZABORAVITI, br. 4, str. 52.

TOGO JE UMRO, br. 4, str. 53 (pod pseud. L. Dorčić).

OPORUKA JEDNE LORENJANKE, br. 4, str. 55 (pod pseud. Barba Šime).

FRANCUSKA, NAŠA DRUGA DOMOVINA, br. 4, str. 56—57 (pod pseud. L. Dorčić).

ŠALE I POŠALICE, br. 4, str. 60—61, br. 5, str. 75, br. 6, str. 93, br. 7, str. 108, br. 8, str. 124—125, br. 9—10, str. 150—151 (pod pseud. Barba Šime).

KROZ MREŽU, br. 5, str. 66—67.

GAZDA OCEAN, br. 5, str. 70—71 (pod pseud. L. Dorčić).

NAŠI SLAVNI OTOCI, br. 5, str. 73.

SVETA RIJEKA MARNA, br. 6, str. 82—83.

GDJE POČINJE NOVA GODINA br. 6, str. 84 (pod pseud. L. Dorčić).

PESNIK-PROROK, br. 6, str. 88 (pod pseud. B. Š.).

POLARNI JUNAK, br. 6, str. 90 (pod pseud. Barba Šime).

DOSTOJEVSKI, br. 7, str. 100—101 (pod pseud. L. Dorčić).

LJEPOTA MORA, br. 7, str. 101—102.

SVETA KILDA, br. 7, str. 105—106 (priredio Barba Šime).

POZDRAV U NOĆI, br. 8, str. 120—121 (pod pseud. Barba Šime).

OXFORD I CAMBRIDGE, br. 8, str. 122—123 (pod pseud. L. Dorčić).

A SADA NA MORE, br. 9—10, str. 29—31.

SAVREMENI ROBINZONI, br. 9—10, str. 136—138 (pod pseud. Barba Šime).

DANIEL DEFOE, br. 9—10, str. 139—140 (pod pseud. L. Dorčić).

WALTER RALEIGH, br. 9—10, str. 142—143 (pod pseud. Kapetan Jadre).

1931.

Pripovijesti i putopisne crtice

OKOVAN DELIJA Jadranska straža (Split), IX, br. 1, str. 21—24.

IKA I LOVRAN Jadranska straža, IX, br. 10, str. 268—269.

MOJIM STARIM KRAJEM Mladost (Zagreb), 1931—1932, X, br. 1, str. 2—3.

PROBUDIT ĆE SE LAV, zapis, Prosveta (Sarajevo), XV, br. 5, maj, str. 131—132.

Roman

MATI (iz romana »Novi dom«) Ženski list (Zagreb), br. 4, str. 24—26.

NAŠA MARE, roman, Ženski list, g. 1931., br. 12, str. 18—20, — te g. 1932., br. 1—12, g. 1933., br. 1—4.

Napomena: V. C. E. je dramatizirao ovo djelo (Oče, budi volja tvoja, 1935.), a Društvo hrv. kazal. dobrovoljaca—Zagreb nagradilo je dramatizaciju. Međutim, dramatizacija nije štampana, a ni izvedena (Podatak od pisca).

Članci

PAVELIĆEVA NAJNOVIJA RABOTA Novosti (Zagreb), XXV, br. 38, 7. II., str. 2 (pod pseud. Vinodolski).

NAŠI ONAMO PREKO Istra (Zagreb), III, br. 7, 5. VII., str. 2.

ISTARSKA MATI (odlomak iz predavanja) Istra (Zagreb), III, br. 19, 1. XI., str. 7—8.

ČESI, ISTRA I JADRAN Istra (Zagreb), III, 20 XII., br. 24, str. 6.

MATKO LAGINJA (nekrolog) — kalendar »Naš mornar« (Split), 1931., IV., br. 71—74.

Razno

MORNAR (Sušak), g. III. Urednik V. Car Emin.

Prilozi V. Cara Emina u »Mornaru«:

NAŠI Ū TUĐINI, br. 1, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

NAŠI SUSJEDI NA POSLU, br. 2, str. 2 (pod pseud. Vinodolski).

NAŠ KAPETAN VAZMIĆ, crtica, br. 2, str. 5 (s oznakom C.).

I OPET NA SJEVERNI POL, br. 2, str. 6 (pod pseud. L. Dorčić).

GODIŠNJICA BRODOLOMA »DAKSE«. br. 2, str. 7 (pod pseud. Kapetan Jadre).

NAŠ ODGOVOR TALIJANIMA, br. 3, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

RIJEČ JADRANSKIM STRAŽARIMA, br. 4, str. 1—2.

NAŠ »KARAĐORĐE«, br. 4, str. 4—5 (pod šifrom E.).

NAŠI U TUĐINI, br. 4, str. 7—8 (s oznakom C.).

ANTE ŠVRLJUGA, br. 5, str. 4—5 (pod šifrom E.).

KAD SE BRODOVI ZAVADE, br. 5, str. 6—7 (pod pseud. kapetan Jadre).

MOJ PRIJATELJ KAPETAN, br. 5, str. 7—8.

DESETGODIŠNJICA OSLOBOĐENJA, br. 6, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

»PRESTOLONASLEDNIK PETAR«, našeg Jadrana kruna, br. 6, str. 5—7 (o motornom brodu).

TRI JADRANSKA DANA, br. 8, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

NAŠA RATNA LAĐA »DALMACIJA« PRED SUŠAKOM, br. 8, str. 2—3 (s oznakom C.).

NAŠ KRALJ (odlomak iz predavanja), br. 9, str. 1—3.

ISTARSKI MUČENICI, br. 9, str. 3 (pod pseud. B. Š.).

POZDRAV ZEMLJI SUNCA I LJEPOTE, br. 9, str. 6—7 (pod pseud. B. Š.).

HLJEBA, A NE POLITIKE, br. 10, str. 1 (s oznakom E.).

JADRANSKI DAN U ZAGREBU, br. 10, str. 1—4 (pod pseud. Vinodolski).

STRAŠNA KATASTROFA, br. 10, str. 7—8 (pod pseud. B. Š.).

SMRT VRIJEDNOG TRGOVCA I RODOLJUBA, nekrolog, br. 11. str. 4 (s oznakom C.).

GAJETUNSKI RAZGOVORI, br. 1, str. 2—4, br. 2, str. 3—5, br. 3, str. 2—4, br. 4, str. 2—4, br. 5, str. 2—3, br. 6, str. 2—4, br. 7, str. 2—4, br. 8, str. 3—5, br. 9, str. 4—6, br. 10, str. 4—6, br. 11, str. 1—3, br. 12, str. 1—3 (pod pseud. Dundo Simo).

MALI OD FOGUNA JURIĆ I KAMARAT FRANIĆ, br. 1, str. 8—9, br. 2, str. 8—9, br. 3, str. 8, br. 4, str. 8—9, br. 5, str. 9, br. 6, str. 9, br. 7, str. 9—10, br. 8, str. 9, br. 9, str. 9, br. 10, str. 8—9, br. 11, str. 9, br. 12, str. 6—7 (nepotpisani prilozi, ali autor označen 1930., br. 10).

ŠARGAŠKI ZAROBLJENICI, roman, br. 1, str. 9—12, br. 2, str. 9—12, br. 3, str. 9—12, br. 4, str. 9—12, br. 5, str. 9—12, br. 6, str. 10—12, br. 7, str. 10—12, br. 8, str. 10—12, br. 9, str. 10—12, br. 10, str. 9—11, br. 11, str. 9—12, br. 12, str. 7—12 (nepotpisano).

Napomena: Preradeni prijevod. »Takvih prijevoda preradio sam u listu još nekoliko, kao na pr. »Oko Ekvatora«. U tu »vrstu« ide i roman »Izgubljeni«, što je izlazio u tršćanskoj »Istarskoj riječi«, izjavio mi je V. Car Emin.

MLADI STRAŽAR (Split), list podmlatka »Jadranske straže«, 1931—1932., g. IIII. Uređuju R. Katalinić Jeretov (Split) i V. Car Emin (Sušak).
Prilozi V. Cara Emina u »Mladom stražaru«:

ŽIVIO KRALJ, br. 1, str. 2—4.

RIJEČKA LUKA, br. 1, str. 9—10 (pod pseud. Barba Šime).

ČUDNA STRAŽA, br. 1, str. 11—13 (pod pseud. Kapetan Jadre).

MLADI BRODOLOMCI, roman, br. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9—10, str. 14—15, 35—37, 56—57, 76—78, 96—98, 117—119, 135—137, 155—157, 190—194 (priredio B(arba) Š(ime), vidi str. 194).

NJ. V. PRESTOLONASLJEDNIK PETAR POZDRAVLJA, br. 2, str. 22.

JEDNA NAŠA SLAVA, br. 2, str. 25—27.

NA DNU MORA, br. 2, str. 30—31 (pod oznakom: E.).

POZDRAV S MORA, br. 2, str. 31—32.

ZAVJETNA VOŠTANICA, br. 3, str. 44—46.

SVI MORAMO BITI MORNARI, br. 3, str. 46—47 (pod pseud. Barba Šime).

ČUDAN POVRATAK, br. 3, str. 48—50 (pod pseud. B. Š.).

ČUVAR BRODA — NA SUDU, br. 4, str. 62—63.

JOŠ O POTONULOM ZLATU, br. 4, str. 72—73 (pod pseud. Barba Šime).

OTAC NAŠE ISTARSKE BRAĆE (Juraj Dobrila), br. 5, str. 82—83 (potpisano: V. C. E.).

NAPOLEONOVA ADMIRALSKA LAĐA, br. 6, str. 106 (pod pseud. L. Dorčić).

MOŠĆENIĆKA DRAGA — BISERAK LIJEPE ISTARSKE ZEMLJE, br. 6, str. 110 (potpisano: V. C. E.).

IMA LI JOŠ GROBOVA NA SVETU, br. 7, str. 122—123 (pod pseud. B. Š.).

NAŠ MORNAR, br. 7, str. 127 (pod pseud. B. Š.).

TAJANSTVENA LAĐA, br. 7, str. 128—129 (pod pseud. Kapetan Jadre).

PUT OKO SVIJETA U VELIKOJ DAVNINI, br. 7, str. 130—131 (pod pseud. L. Dorčić).

MORSKI ORAO, br. 8, str. 142—144 (pod pseud. L. Dorčić).

GROF-GUSAR, br. 9—10, str. 162—163 (pod pseud. L. Dorčić).

U KUĆI STAROGA MORNARA, br. 9—10, str. 164.

SUŠAK I — SUSAK, br. 9—10, str. 166 (pod pseud. Barba Šime).

TAJNA GULFSTRIMA, br. 9—10, str. 170 (nepotpisano).

U CIKLONU, br. 9—10, str. 171 (pod pseud. Kapetan Jadre).

»TITANIC«, br. 9—10, str. 181—182 (pod pseud. L. Dorčić),

1932.

Pripovijesti i crtice

MALEN, ALI PAPREN Mladost (Zagreb) 1932.—33., XI, br. 8, str. 170—173.
Napomena: Izašlo pod naslovom »Kroz maglu i tišinu« (1936).

ČOVJEK OD MORA Jadranska straža (Split), X, br. 3, 4, 5, str. 99—101, 135—136, 170—172.; — Vijenac (Zagreb), 1928, VI, pod naslovom »Za morem«.

RES NULLIUS Jadranska straža (Zagreb), X, br. 10, 11, 12, str. 371—373, 410—412, 462—464.; — Mladost (Zagreb) 1935.—36., XIV, br. 18, 19—20, str. 285—288, 310—320 (pod naslovom »Slučaj brika »Ivića«); — Oj more duboko, Rijeka 1932.

BAČVA NA MORU Kalendar »Naš mornar« (Split), 1932., V, str. 130—134.

STARI PUT Novo doba (Split), XV, br. 112, str. 2—3.; — Istarski kalendar, 1936., str. 109—113.

Članci

LEGENDARNI LIK JURJA DOBRILE Istra (Zagreb), IV, br. 2, 8. I., str. 1.; — Novo doba (Split), 1932., XV, br. 10, str. 3.

PEDESETGODIŠNJICA KUPALIŠTA OPATIJE Istra (Zagreb), IV, br. 20, 20. V., str. 5—6.; — Politika (Beograd), 1932., XXIX, br. 8617, str. 12.

GAJETUNSKI RAZGOVORI Istra (Zagreb), IV, br. 45, 4. XI., str. 8.; — Mornar (Sušak) 1932., br. 3, str. 3—5.

DRAGI MOJ DIJAMANTE Istra (Zagreb), br. 51—52, str. 13.

K JUBILEJU DINKA SIROVICE (8. XII. 1872. — 8. XII. 1932.) Novo doba (Split), XV, br. 284, str. 2—3.

NA USTUK MAJCI BOŽJOJ TRSATSKOJ Politika (Beograd), XXIX, br. 8666, str. 1—2.

MOJE MALO SELO Dom i škola (Zagreb), 1932.—1933., II, br. 2, str. 10 (prilog časopisu: »Dječje kolo«).

ISTARSKA MATI (predavanje V. C. E. u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu dne 24. X. 1932. prije predstave »Zimsko sunce«) Narodna zaštita (Zagreb) 1932., XVI, br. 1, str. 8—9, br. 2, str. 7.

Razno

MORNAR (Sušak), g. IV. Urednik V. Car Emin.
Prilozi V. Cara Emina u »Mornaru«:

NAŠA JUGOSLAVIJA, br. 1, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

DRAGI MOJ DIJAMANTE, br. 1. str. 3—5; — Istra 1932., br. 51—52, str. 13.

HOĆEMO LI DA SAČUVAMO NAŠE MORE, TREBA DA GA ZAVOLIMO (odlomak iz riječi V. C. E. na svečanoj akademiji Jadran. straže u Zagrebu 6. XII. 1932.), br. 1, str. 5—7.

ZAŠTO NIJE KRISTOF KOLUMBO POSTAO SVECEM, br. 1, str. 7—9 (pod pseud. Kapetan Jadre).

OKO EKVATORA, skraćen prikaz jednog krupnog pothvata, br. 1, str. 10—12, br. 2, str. 10—11, br. 3, str. 9—10, br. 4, str. 11—12, br. 5, str. 9—10, br. 6, str. 10—11, br. 7, str. 10—11, br. 8, str. 10—11, br. 9, str. 10—11, br. 10, str. 5—6, br. 11, str. 6, br. 12, str. 6—7 (nepotpisano, ali potječe od V. C. E. Autor je izjavio, da je to preveden tekst).

PRESTOLNA BESEDA NAŠEGA KRALJA, br. 2, str. 1 (pod pseud. Kapetan Jadre).

ŠTO BI ŠIGNOR COSELSCHI HTIO, br. 1, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

IZ BILJEŽAKA JEDNOG STAROG RIJEČKOG RODOLJUBA, br. 2, str. 6—7, br. 3, str. 8, br. 4, str. 10—11, br. 5, str. 7—8, br. 6, str. 8—9, br. 7, str. 9—10. Priopćio: D(orčić).

RECIMO I MI KOJU O KRIZI, br. 2, str. 7—8 (pod pseud. L. Dorčić).

MALI OD FOGUNA I KAMARAT FRANIĆ, br. 2, str. 9—10 (nepotpisano. Vidi prilog objavljen 1930. g., br. 10).

JEDAN SMIJEŠAN DOKUMENAT, br. 2, str. 9 (pod pseud. B. Š.).

DESETGODIŠNJICA JADRANSKE STRAŽE, br. 3, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

OŽIVJELA GRANICA, (utisci sa slave sušačke Trg. akademije), br. 3, str. 1—4.

JOŠ O FALSIFIKOVANOM PISMU ABRAHAMA LINCOLNA, br. 3, str. 6—7 (pod pseud. L. Dorčić).

NAJNOVIJA FAŠISTIČKA MATEMATIKA, br. 3, str. 10—11 (pod pseud. B. Š.).

PRIJE DESET GODINA, odlomak iz govora, br. 4, str. 1—2.

PRETEČA VLADIMIRA GORTANA, br. 4, str. 5 (pod pseud. Kapetan Jadre).

D'ANNUNZIO I NAŠI USKOCI, br. 4, str. 5—6 (pod šifrom E.).

GLEDAJUĆI FILM »ŽIVIO KRALJ«, br. 4, str. 6—7 (pod pseud. B. Š.).

TAJNA »MARIJE CELESTE«, br. 4, str. 7—9, br. 5, str. 6—7 (pod pseud. Kapetan Jadre).

JEDNO IME, JEDNA IDEJA, JEDNA VELIKA SNAGA (o dr. M. Tyršu), br. 4, str. 9—10 (pod pseud. Lujo Dorčić, a Vinodolski na naslovnoj strani).

SMRT VELIKOGA PRIJATELJA MORA (Vinko Dušanek), br. 5, str. 8 (pod šifrom C.).

NAJŠTEDLJIVIJI NAROD NA SVIJETU, br. 5, str. 10—11 (priredio: Barba Šime).

POLITIKA LETAKA, br. 6, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

NOVOVJEKI RIMLJANI, br. 6, str. 6—7 (pod pseud. Barba Šime).

AUŠTRIJAKI, br. 7, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

JEDNA OCEANSKA PUSTOLOVINA, br. 7, str. 4—5 (pod pseud. Barba Šime).

MEŠTROVIĆEVA RIJEČ, br. 8, str. 1—2.

NAŠI U TUĐINI, br. 8, str. 5 (s oznakom C.).

JEDNA OCEANSKA PUSTOLOVINA, br. 8, str. 7—8, br. 9, str. 5—6, br. 10, str. 4—5 (s oznakom C. u br. 10).

VIŠKI BISKUP PUŠIĆ I MIROSLAV TYRŠ, br. 9, str. 6 (pod pseud. Kapetan Jadre).

NAŠ PRIMORAC, br. 9, str. 7—8 (s oznakom C.).

SLAVLJE U NOVOME — plebiscit ljubavi, br. 10, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

MALI ISTRANIN, br. 10, str. 10 (pod pseud. Barba Šime).

NA DVADESETU GODIŠNJICU RAPALSKOG DANA, br. 11, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

OJ DOME, DOMIĆU, br. 11, str. 1—2 (pod pseud. Barba Šime).

KAD NEMA LIJEČNIKA NA BRODU, br. 11, str. 4 (pod šifrom C.).

ŠTO JE OCEAN RASTAVIO, TO JE ČOVJEČJI UM ZBLIŽIO, br. 11, str. 10 (pod pseud. Barba Šime).

NJEGOVA VISOST, NAŠ PRESTOLONASLJEDNIK MEĐU RIBARIMA, br. 11, str. 8.

IZ MOJE TORBICE, br. 11, str. 11 (pod pseud. Tončić).

KAD DRUGI NE VJERUJU U MIR, br. 12, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

DALMACIJA, br. 12, str. 5 (pod šifrom C.).

SITNICE IZ RIJEKE, br. 12, str. 5—6 (pod pseud. Barba Šime).

MORNAREVA KĆI, br. 12, str. 8—9 (pod šifrom E.).

BEZIMENI JUNACI, br. 12, str. 9 (pod šifrom C.).

BAKARSKA LEGENDA, br. 12, str. 10 (po D. Hircu B. Š.).

GAJETUNSKI RAZGOVORI, br. 1, str. 1—3, br. 2, str. 2—4, br. 3, str. 4—6, br. 4, str. 2—4, br. 5, str. 2—3, br. 6, str. 2—4, br. 7, str. 2—4, br. 8, str. 2—4, br. 9, str. 1—4, br. 10, str. 2—4, br. 11, str. 2—4, br. 12, str. 2—5 (pod pseud. Dundo Simo).

1933.

Pripovijesti

POD JUŽNIM KRSTOM Jadranska straža (Split), XI, br. 3, 4, 5, 6, str. 102—104, 146—148, 180—183, 221—223.; — Oj more duboko, Rijeka 1952.

KAPETANICA NA BRODU Novosti (Zagreb), XXVII, br. 354, 24. XI., str. 30—31.; — Naš mornar, kalendar, g. 1938. (pod naslovom »Revolucija na brodu«); — Oj more duboko, Rijeka 1952.

GLAS ZVONA Život i rad (Beograd), sv. 88, 15. IV., str. 490—497.; — Jadranski kalendar, g. 1935., str. 141—147.

MALO USPOMENA Mladost (Zagreb), g. 1933.—1934., XII, br. 1, str. 10—12.

NA DRUGOJ STRANI Pravda (Beograd), XXIX, br. 10156, str. 11.

BJEGUNAC Istra (Zagreb), V, br. 50—52, str. 20; — Mornar (Sušak), br. 7, str. 4—6.

NA STRAŽI Mali Istranin (Zagreb), 1933., IV, br. 9—10, str. 132—134; — Mladi stražar (Split) 1929.—1930., I, br. 9—10.

Dramska slika

LIPA MARE, dramatska slika u 1 činu. Biblioteka jugoslovenske škole, 1933.—1934., III, br. 1, str. 10—12.

Članci

O DESETOJ OBLJETNICI OSLOBOĐENJA SUŠAKA Jadranska straža (Split), XI, br. 4, str. 153.

JEDNA ISTARSKA USPOMENA Jadranska straža (Split), XI, br. 12, str. 495—496.

VJEKOSLAV SPINČIĆ Novosti (Zagreb), XXVII, br. 147, str. 1—3.

KRITIČAN DAN. Uspomena iz vremena talijanske okupacije na Sušaku Novosti (Zagreb), XXVII, br. 263, str. 8.

AUTOR »VICENCICE« O SVOM DJELU Novosti (Zagreb), XXVII, br. 295, 26. X.

DVIJE-TRI O »VICENCICI« Kazališni list (Zagreb), br. 4, 15. X., str. 8—10.

HOĆEMO LI DA SAČUVAMO NAŠE MORE, TREBA DA GA ZAVOLIMO Biblioteka jugoslovenske škole, 1933.—1934., III, br. 1, str. 2—4.

U ROPSTVU Istra (Zagreb), V, br. 2, 12. I., str. 3 (pod pseud. Barba Šime); — Mornar (Sušak), V, br. 1, str. 6.

PROSLAVA OSLOBOĐENJA SUŠAKA (govor) Istra (Zagreb) V, br. 10, 10. III., str. 3.

KAKO JE LOVRANSKI SV. JURAJ FAŠIZIRAN Istra (Zagreb), V, br. 11, 17. III., str. 3 (pod pseud. Barba Šime).

WILSON VJEŠAN »IN EFFIGIE« Istra (Zagreb), V, br. 12, 24. III., str. 6 (pod šifrom: B. Š.); — Mornar (Sušak), 1933, V, br. 3, str. 6.

POSLJEDNJA KRSNA SLAVA U OPATIJSKOJ »ZORI« Istra (Zagreb), V, br. 14—16. str. 18.

CRNE PAHULJICE Istra (Zagreb), V, br. 14—16, str. 3; — Mornar (Sušak), 1933, V, br. 2, str. 9.

MOJE POSLJEDNJE POSJETE Istra (Zagreb), V, br. 19, 12. V., str. 8.

ŽIVOT I RAD VJEKOSLAVA SPINČIĆA Istra (Zagreb), V, br. 22, 2. VI., str. 2—3.

LIJEPA NAŠA DOMOVINA Istra (Zagreb), V, br. 49, 8. XII., str. 6.; — Mornar (Sušak), 1933., br. 12, str. 7—8.

PRIJE TRIDESET I DVIJE GODINE Istra (Zagreb), V, br. 50—52, str. 17.

PICCOLO ITALIANO Mali Istranin (Zagreb), 1933.—1934., br. 9—10, str. 139—140.

Razno

MORNAR (Sušak), g. V. Urednik Viktor Car Emin.

Prilozi Viktora Cara Emina u »Mornaru«:

JOŠ NAS NIJE VRAG ODNIO, br. 1, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

TROGIRSKI LAVOVI, br. 1, str. 4 (pod pseud. Barba Šime).

U ROPSTVU, br. 1, str. 6 (pod pseud. Barba Šime).

ZEMLJA, KOJOJ »BOŽJI LJUDI« KRATE — MORATORIJ, br. 2, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

NAŠ SUŠAK, br. 2, str. 2—3.

ŠTO JE S LOVRANSKIM SVETIM JURJEM, br. 2, str. 5—6 (pod pseud. Barba Šime).

BRODOLOM MEDUZE, br. 2, str. 8, br. 3, str. 8—9 (pod pseud. Kapetan Jadre u br. 3).

CRNE PAHULJICE (iz istarske kronike tužne), br. 2, str. 9.

STROSSMAYEROV GLAS, br. 3, str. 1—2 (pod šifrom C.).

WILSON VJEŠAN »IN EFFIGIE«, br. 3, str. 6 (nepotpisano).

DAN MLADOSTI (Slava sušačke Trgovačke akademije), br. 3, str. 8.

»ZAHVALJUJEM JUGOSLAVIJI, DA NAM JE POSLALA PREDSTAVNIKA . . .«, br. 4, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

JEDAN HISTORIJSKI BRODOLOM, br. 4, str. 8—9 (pod pseud. B. Š.).

NE OKREĆITE SE NATRAG, br. 5, str. 1—2.

ČUVAR BRODA, br. 5, str. 3—4.

»VARJAG« i »KOREJEC«, slika iz rusko-japanskog rata, br. 5, str. 6—7 (sa francuskog Lujo Dorčić).

TETKA, br. 5, str. 8—9.

RIMSKI POZDRAV, br. 6, str. 7—8 (pod pseud. Barba Šime).

SUŠAK I — SUSAK, br. 6, str. 8 (pod pseud. Barba Šime).

KRALJICA MORA, DUBROVAČKI GOSPAR I SIROMAŠNI USKOK, br. 6, str. 9—10.

MALO GEOGRAFIJE, br. 6, str. 10 (pod pseud. B. Š.).

BJEGUNAC, br. 7, str. 4—6.

MORSKA RUŽA, priča, br. 7, str. 10 (preveo Lujo Dorčić).

DJEČJI KRSTAŠKI RAT, br. 7, str. 10 (pod pseud. B. Š.).

NJEGOVO VELIČANSTVO NAŠ KRALJ NA PLITVICAMA, br. 8, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

CARNERA, br. 8, str. 6—7 (pod pseud. Barba Šime).
HAJKA NA BROD, br. 8, str. 8 (pod pseud. B. Š.).

IZ MOJE TORBICE, br. 8, str. 10—11 (pod pseud. Tončić).

SAMO SLOŽNO, A NE SVAK PO SEBI, br. 9, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

DRAGA PALJETKOVANJA PO NAŠEM STAROM KRAJU, br. 9, str. 3—4 (pod pseud. Vinodolski).

O DJECI SVIJETLIH DANA NA MORU I NA KRAJU, br. 10, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

K JUBILEJU KAPETANA MATA TONKOVIĆA, br. 10, str. 2—4.

»NEOLOGOS PATRON« O NAŠEM ODLIČNOM ZEMLJAKU G. PAVLU GERECHTSHAMMERU, br. 10, str. 4 (pod šifrom C.).

OSTAT ĆE KLETVA, br. 10, str. 6 (pod pseud. B. Š.).

JEDNA ODLIČNA KNJIGA, br. 11, str. 6—7 (prikaz knjige dr. P. Skoka »Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu«).

PALJETKOVANJA PO NAŠEM DRAGOM KRAJU, br. 10, str. 7, br. 12, str. 7 (pod pseud. Barba Šime).

NIŠTA NOVO POD NAŠIM JUGOSLAVENSKIM SUNCEM, br. 11, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

NEKE POSLOVICE O VJETRU, br. 11, str. 7 (pod pseud. B. Š.).

VATROSLAV JAGIĆ I ISTRA, br. 11, str. 8.

BORAVIŠTE BLAŽENIH, br. 11, str. 9 (pod pseud. B. Š.).

A DA SE NISMO UJEDINILI, br. 12, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

MLADI ISTRANIN POZDRAVLJA BANA JELAČIĆA, br. 12, str. 6 (pod pseud. Barba Šime).

JOŠ JEDNO PISMO DRA. JAGIĆA, br. 12, str. 1 .

LIJEPA NAŠA DOMOVINA, br. 12, str. 7—8.

VJETAR I ŽENE, br. 12, str. 8 (pod šifrom Š.).

KAKO ĆE IZGLEDATI ZEMLJA OKO GOD. 10.000? br. 12, str. 9 (pod pseud. Lujo Dorčić).

GAJETUNSKI RAZGOVORI, br. 1, str. 2—4, br. 2, str. 3—5, br. 3, str. 2—4, br. 4, str. 2—5, br. 5, str. 2—3, br. 6, str. 2—4, br. 7, str. 2—3, br. 8, str. 2—3, br. 9, str. 1—3, br. 10, str. 4—6, br. 11, str. 2—5, br. 12, str. 2—3 (pod pseud. Dundo Simo).

1934.

Pripovijesti

POBRKANI RAČUNI Mladost (Zagreb), g. 1934.—1935., XIII, br. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, str. 43—44, 97—98, 114—116, 142—144, 167—169, 191—193.
Napomena: Prvi put izišlo u »Mornaru« 1930. g. pod naslovom »Pred jednom čudnom zagonetkom«.

VRAG ODNIO I ĆAKULE Kalendar »Naš mornar« (Split), 1934., VII, str. 134—138.

TONOVA SMRT Ribarski kalendar Jadranske straže, str. 124—131
Napomena: Prvi put štampano u »Vijencu«, 1897.

Roman

MEĐU DVA OGNJIŠTA Novosti (Zagreb), 19. I. 1934. do 8. IV. 1934. (u nastavcima), br. 19—96.

Članci

TUŽNA VOLOSKA ZVONA Istra (Zagreb), VI, br. 6, 9. II., str. 1.

DVADESET GODINA KASNIJE POLICIJA SKIDA VIJENAC... Istra (Zagreb), VI, br. 6, 9. II., str. 1.

RAT IZMEĐU ITALIJE I RIJEKE (Krvavi Božić 1920. g.) Istra (Zagreb), VI, br. 12—13, str. 6.

U SJENI SV. VIDA (Riječki biskup Sanzin i naš jezik u crkvi) Istra (Zagreb), VI, br. 12—13, str. 21 (pod pseud. Rokac).

JEDNA ISTARSKA USPOMENA Istra (Zagreb), VI, br. 19, 18. V., str. 6.

U SJENI SV. VIDA Istra (Zagreb), VI, br. 26, str. 4 (pod pseud. Rokac).

ISTORIČKI »RIŽOT« I SVEGA PO MALO Istra (Zagreb), VI, br. 29, 27. VII., str. 6 (pod pseud. Rokac); — Mornar (Sušak), 1934., VI, br. 6.

PEDESET GODINA OD PRVE PJESME R. KATALINIĆA JERETOVA Istra (Zagreb), VI, br. 30, 3. VII., str. 5 (pod pseud. Barba Šime).

Dr. ARNOŠT MUKA I ISTRA Istra (Zagreb), VI, br. 34, 31. VIII., str. 6.

DA SE NE ZABORAVI Istra (Zagreb), VI, br. 39, 5. X., str. 4 (pod pseud. Rokac).

ENGLESKA KNJIGA O TRAGEDIJI RIJEKE (»The story of Fiume and D'Annunzio« od J. Niniana Macdonalda) Novosti (Zagreb), XXVIII, br. 148, 1. VI., str. 3—4; — Istra (Zagreb), VI, br. 22, 8. VI., str. 5.

KAD SE ZAIGRALO KRVAVO KOLO. Dvadesetgodišnjica početka rata. Novosti (Zagreb), XXVIII, br. 199, str. 4.

ONI CRNI DANI Novosti (Zagreb), XXVIII, br. 301, str. 8—9.

KRALJ I SUPILO Novosti (Zagreb), XXVIII, br. 353, str. 5.

POVODOM JEDNE KNJIGE O ŽIVOTU POMORACA Jadranska straža (Split), XII, br. 6, str. 259—260.

SOKOLSKI DAN Mali Istranin (Zagreb), 1934.—35., br. 9—10, str. 129—131.

Razno

MORNAR (Sušak), g. VI. Urednik V. Car Emin.

Prilozi V. Cara Emina u »Mornaru«:

ČETRDESET I PET GODINA ŽIVOTA NAŠEGA KRALJA, br. 1, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

U SJENI SVETOGA VIDA (Riječka kronika), br. 1, str. 5—6, br. 2, str. 7, br. 3, str. 8—9, br. 4, str. 8—9, br. 5, str. 5—6, br. 7, str. 5, br. 8, str. 5—6, br. 9, str. 4—5, br. 10, str. 5—6, br. 12, str. 4—5 (pod pseud. Rokac).

U SJENI SV. VIDA (HISTORIČKI »RIŽOT« I SVEGA PO MALO), br. 6, str. 4 (pod pseud. Rokac).

KAKVIM SE MISLIMA BAVE NAŠI PODJARMLJENI U ČASOVIMA SMRTI, br. 1, str. 7 (pod pseud. B. Š.).

PARON VICE, POSLJEDNJI »TRGETAR«, pripovijest, br. 1 (str. 9—10), br. 2 (str. 9—11), br. 3 (str. 10), u zajednici sa R. Katalinićem Jeretovim; — Vijenac (Zagreb), 1897, XXIX, br. 1—3.

MI »BALKANCI«, br. 2, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

ZAŠTO JE SUVICH OTIŠAO U BEČ, br. 2, str. 3 (pod pseud. Barba Šime).

ISTARSKI PJESNIK, O KOME SE NIJE DUGO ZNALO (o Anti Dukiću), br. 2, str. 5.

NA RIJEČIMA LAVOVI, A..., br. 2, str. 5—6 (pod pseud. B. Š.).

MORNAREVA CRNA SUZA, crtica, br. 2, str. 6.

STROSSMAYER I GORUP, br. 3, str. 1—2 (pod šifrom: C.).

AGONIJA ISTARSKOG PRVAKA (nekrolog dru. Andriji Štangeru), br. 3, str. 2.

15 FEBRUARA 1804., br. 3, str. 5 (pod pseud. Vinodolski).

Dr. ŠTANGER—FRANCE BEVK, br. 3, str. 6 (pod pseud Barba Šime).

O DESET GODIŠNJICI ANEKSIJE RIJEKE, br. 4, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

USPOMENE KAPETANA VLADE IVELIĆA, br. 4, str. 4—6 .

NA VALOVIMA, br. 4, str. 10—11, br. 5, str. 8, br. 6, str. 10, br. 7, str. 9—10, br. 8, str. 7—8, br. 10, str. 7—8 (potpisan V. C. E. u br. 10); — Mladost (Zagreb), g. 1927.—1928., VI, br. 8.

KNEZ FRANKOPAN, priča, br. 5, str. 1 (pod pseud. B. Š.).

RIJEČI I PJESMICE NAŠE STARE, br. 5, str. 5 (pod pseud. B. Š.).

LOPUD, br. 6, str. 1.

DRUGA PLEVNA, br. 6, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

KAKO JE POTONUO »MONMOUTH«, br. 6, str. 4 (pod pseud. B. Š.).

I MUSSOLINI PROMIJENIO IME, br. 6, str. 6 (pod pseud. B. Š.).

HISTORIČKE LAĐE, br. 6, str. 9 (pod pseud. B. Š.).

NAŠE JUGOSLAVENSTVO, br. 7, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

PEST ZEMLJE MI PRINESITE, br. 7, str. 6.

KAD ĆE... (prikaz poezije R. Katalinića), br. 8, str. 1 (pod pseud. Barba Šime).

STARI RIMLJANI I MARE NOSTRUM, br. 8, str. 2 (pod pseud. Kapetan Jadre).

ENGLESKO-TALIJANSKO TRADICIONALNO PRIJATELJSTVO, br. 9, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

»SAN MARCO«, br. 9, str. 6 (pod pseud. Barba Šime).

»JADRAN« U VODAMA KVARNERSKIM, br. 10, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

NAŠA KRALJICA MAJKA MARIJA, br. 11, str. 3 (pod pseud. Vinodolski).

A ONI NAŠI PREKO, br. 11, str. 4 (pod pseud. Barba Šime).

ONI CRNI DANI, br. 11, str. 6—8.; — Novosti (Zagreb) 1934, br. 301.

DAN UJEDINJENJA, br. 12, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

NAŠI RIBARI MRTVOM KRALJU, br. 12, str. 4 (pod šifrom C.).

NAŠ KR. BROD »DUBROVNIK« I NELSONOV »VICTOR«, br. 12, str. 6.

NA VJENČANJU VIKTORA EMANUELA III., br. 12, str. 6 (pod šifrom C.).

GAJETUNSKI RAZGOVORI, br. 1, str. 3—4, br. 2, str. 2—3, br. 3, str. 3—5, br. 4, str. 2—4, br. 5, str. 1—3, br. 6, str. 2—3, br. 7, str. 2—3, br. 8, str. 2—4, br. 9, str. 2—3, br. 10, str. 1—3, br. 11, str. 8—10, br. 12, str. 2—3 (pod pseud. Dundo Simo).

POSEBNO IZDANJE

VICENCICA, komedija u 3 čina, Sušak 1934. (Vidi: Posebna izdanja!)

1935.

Pripovijesti i crtice

SLUČAJ BRIKA »IVIĆA« Mladost (Zagreb), g. 1935.—1936., XIV, br. 18, 19—20, str. 283—288, 310—320; — Jadranska straža (Split), g. 1932., br. 10, 11, 12 (pod naslovom »Res nullius«).

GLAS ZVONA Jadranski kalendar 1935., str. 141—147.

KAPETAN PAĆA Jadranska straža (Split), XIII, br. 3, str. 109—113; — Hrvatsko kolo, g. 1927., knj. VIII., str. 81—95 (pod naslovom »Na grebenu«).

GOSPODSKA SMRT Jadranska straža (Split), XIII, br. 9, str. 375—378.

KAD ZAKUKA »DONJE« VRIJEME Ribarski kalendar (Ilustrovani kalendar i priručnik Jadranske straže) 1935, VI, str. 119—125.

KAKO SAM IH ZAVOLIO Kalendar »Naš mornar« (Split) 1935, VIII, str. 141—145.

Članci

PRVI SUSRET S FRANJOM FLEGOM, uspomene, Jadranski kalendar (Zagreb) 1935., str. 62—67.

AGONIJA JEDNOG ISTARSKOG LISTA (»NAŠA SLOGA«) Jadranski kalendar (Zagreb) 1935., str. 177—179.

SVESLAVENSKA SVIJEST U ISTRI Vreme (Beograd), 1935., XV, br. 4669, str. 25.

V. CAR EMIN O GERVAISOVIM STIHOVIMA Istra (Zagreb), br. 10, 8. III. str. 5 (izvod iz »Mornara«).

U SJENI SV. VIDA. RIJEKA U ROKČEVIM OČIMA Istra (Zagreb), VII, br. 10, str. 5 (iz »Mornara«).

BIO SAM I JA »DIRECTEUR« FRANCUSKOG LISTA »L'ECHO DE L'ADRIATIQUE« Istra (Zagreb), VII, br. 15—17, 23. IV., str. 14.

KABALISTIKA (bilješka) Istra (Zagreb), VII, br. 32, 9. VIII., str. 2 (pod pseud. Rokac).

RIJEKA, ADDIS ABEBA I GABRIELE D'ANNUNZIO Istra (Zagreb), VII, br. 40, 4. XII., str. 4 (pod pseud. Rokac).

JEDNO MIŠLJENJE O OKUPACIJI RIJEKE Istra (Zagreb), VII, br. 50—52, 24. XII., str. 6 (C.?).

CAR EMIN O KNJIZI G. M. PEROJEVIĆA (»Klis u turskoj vlasti«) Jugoslovenski list, XIX, br. 194, str. 6.

Razno

MORNAR (Sušak), g. VII. Urednik V. Car Emin.

Prilozi V. Cara Emina u »Mornaru«:

NAPRIJED S VJEROM U BOLJE DANE, br. 1, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

GAJETUNSKI RAZGOVORI, br. 1, str 2—3, br. 2, str. 2—3, br. 3, str. 2—3, br. 4, str. 2—3, br. 5, str. 2—3, br. 6, str. 3—4, br. 7, str. 2, br. 8, str. 3, br. 10, str. 3—4, br. 11, str. 2, br. 12, str. 2—3 (pod pseud. Dundo Simo).

MUTAN PREDOSJEĆAJ, br. 1, str. 6.

U SJENI SV. VIDA (gore dolje po riječkoj palade), br. 1, str. 6, br. 2, str. 5—6, br. 3, str. 6—7, br. 4, str. 4—5, br. 5, str. 5—6, br. 6, str. 5, br. 7, str. 6, br. 8, str. 5—6, br. 9, str. 5—7, br. 10, str. 6, br. 11, str. 5, br. 12, str. 6—7 (pod pseud. Rokac).

IZ ŽIVOTA VITEŠKOG KRALJA-MUČENIKA br. 2, str. 1—2.

BEZ MATRIKULE, br. 2, str. 7—8, br. 4, str. 7—8, br. 5, str. 9 (autor pripovijesti u br. 5).

VITEŠKI KRALJ-MUČENIK KAO DIJETE U ŽENEVI, br. 3, str. 1—2.

BRODOLOM »VILE«, br. 3, str. 4 (pod šifrom C.).

ČAKAVSKI STIHOVI (o knjizi pjesama Draga Gervaisa), br. 3, str. 4 (pod pseud. B. Š.); — Istra (Zagreb), 1935, br. 10, str. 5.

GRČKA ŠKOLA, br. 4, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

JOŠ JEDAN OCEANSKI »PUSTINJAK«, br. 5, str. 4—5 (priredio B. Š.).

MI I SVIJET, br. 5, str. 6 (pod pseud. B. Š.).

PUMPA, KOJOJ NA SVIJETU NEMA RAVNE, br. 5, str. 8 (pod pseud. Lujo Dorčić).

»PRINCESA OLGA« (motorni brod), br. 6, str. 1—2 (pod šifrom C.).

FRANKOPANSKA SLAVA NA TRSATU, br. 6, str. 2—3.

JEDAN PRILOG NARODNE SVIJESTI NAŠIH STARIH POMORACA, br. 6, str. 4, br. 7, str. 4—5 (pod šifrom Š.).

IZGUBLJENI BROD, br. 6, str. 6, br. 7, str. 3 (iz engleskoga, nepotpisano,?).

IZ ŽIVOTA VITEŠKOG KRALJA UJEDINITELJA, br. 7, str. 1.

STARE RELIKVIJE MORSKE, br. 7, str. 7 (pod pseud. B. Š.).

JEDAN »NEPOZNAT« MORNARSKI »OČE NAŠ«, br. 7, str. 8 (pod šifrom C.).

BUDUĆI KRALJ JUGOSLAVIJE MOLI (iz knjige »Kralj iz legende), br. 8, str. 1.

MALE IZREŠETANE ZASTAVE (iz knjige »Kralj iz legende«), br. 9, str. 2.

TRI USAMLJENA OSTRVCA, br. 9, str. 3 (pod pseud. B. Š.).

NA PRVU OBLJETNICU SMRTI VITEŠKOG KRALJA UJEDINITELJA, br. 10, str. 2.

»JADRANSKI DAN«, br. 11, str. 1.

NA DAN MRTVIH, br. 11, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

OKRUTNA KRALJEVINA, br. 11, str. 7 (priredio Barba Šime).

STRUJA, br. 11, str. 7—8, br. 12, str. 4—5.

SUŠAK SVOME KRALJU UJEDINITELJU, br. 12, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

TRIUMFATOR (Kralj iz legende), br. 12, str. 2.

BARK »HRVATSKA«, br. 12, str. 6 (pod pseud. Barba Šime).

1936.

Pripovijesti i uspomene

MARINA Jadranska straža (Split), XIV, br. 4—11, str. 155—157, 200—202, 245—247, 285—286, 333—334, 378—379, 420—421, 468—469; — Oj more duboko, Rijeka 1952.

KROZ MAGLU I TIŠINU Kalendar »Naš mornar« (Split), IX, 1936, str. 101—109; — Oj more duboko, Rijeka 1952.

BEZ LJUBAVI Godišnjak Matice srpske (Novi Sad), g. 1936., str. 51—63.

STARI PUT Istarski kalendar, g. 1936., str. 109—113; — Novo doba (Split), 1932, XV, br. 112.

RIBAR ROKO Ribarski kalendar Jadranske straže, g. 1936., VII., str. 117—124.

Članci

SVRŠENO JE Istra (Zagreb), VIII, br. 5, 1. II., str. 4.

O NIKOLI ŽICU Istra (Zagreb), VIII, br. 12, 20. III., str. 4 (preštampano iz »Mornara«).

KVARNERSKI TRIFOLIUM Istra (Zagreb), VIII, br. 14—16, 10. IV., str. 8.

AUGUST RAJČIĆ (nekrolog) Istra (Zagreb), VIII, br. 26, 26. VI., str. 4.

I U TRENUTCIMA SVOJE NAJVEĆE LIČNE SREĆE Vardar (kalendar), 1936,

PRINC IZ LEGENDE (1916) Vardar (kalendar), 1936, XXV, str. 85—86.

SJEĆANJE NA MONSIGNORA VINKA ZAMBIĆA Novosti (Zagreb), 1936, XXX, br. 283, str. 15.

TALIJANI, MALTEZI I ENGLEZI Istra (Zagreb), VIII, 9. X., br. 41, str. 8 (pod pseud. Rokac).

NEKOLIKO USPOMENA PRIGODOM 30-GODIŠNJICE »MALOG ISTRANINA« Mali Istranin, 1935—1936., VII, br. 5, str. 68—71.

Razno

MORNAR (Sušak), g. VIII. Urednik V. Car Emin.
Prilozi V. Cara Emina u »Mornaru«:

VJEČITO SVIJETLO, br. 1, str. 1.

DOMOVINA FRA. ANDRIJE KAČIĆA, br. 1, str. 2 (pod šifrom C.).

»LIJEPA NAŠA« U ISTRI, br. 1, str. 3 (pod pseud. Vinodolski).

GAJETUNSKI RAZGOVORI, br. 1, str. 3—4, br. 2, str. 2, br. 3, str. 2—3, br. 4, str. 2, br. 5, str. 2—3, br. 6, str. 2, br. 7, str. 2—3, br. 8, str. 3, br. 9, str. 3—4, br. 10, str. 3—4, br. 11, str. 2, br. 12, str. 3—4 (pod pseud. Dundo Šimo).

NAROD O LAĐAMA, br. 1, str. 4 (pod pseud. B. Š.).

U SJENI SV. VIDA, br. 1, str. 4—5, br. 2, str. 7, br. 3, str. 6—7, br. 4, str. 4—5, br. 6, str. 6, br. 9, str. 5—6, br. 10, str. 6 (pod pseud. Rokac).

MORNAREV ZAVJET, pripovijest, br. 1, str. 8—9.

U SPOMEN KRALJA-MORNARA, br. 3, str. 1—2 (pod pseud. Vinodolski).

SLIČICA IZ ZEMLJE PODJARMLJENIH, br. 2, str. 3 (s kraticama V. C. E.).

RIJEČKA LUKA PRIJE 500 GODINA, br. 2, str. 3—4 (pod pseud. L. Dorčić).

HERR OBERBAURAT PURTSCHKA, br. 2, str. 5—6 (pod pseud. B. Š.).

TAJANSTVENI BROD, br. 2, str. 8—9, br. 3, str. 7—8, br. 4, str. 8, br. 5, str. 7—8, br. 6, str. 7—8, br. 7, str. 8—9, br. 8, str. 8—9 br. 9, str. 7—8, br. 10, str. 8—9, br. 11, str. 8—9, br. 12, str. 8—9 (nepotpisano, ali, mislim, potječe od V. C. E.).

NE VIDE (iz knjige »Kralj iz legende«), br. 3, str. 1.

TRADICIJE SUŠAČKE TRGOVAČKE AKADEMIJE, br. 3, str. 3—5 (s kraticama V. C. E.).

LOVRANSKI KVADERNI, br. 3, str. 6 (pod pseud. B. Š.).

MIRONOSAC, sličica iz prvih dana ujedinjenja, br. 4, str. 1.

1914. (Kralj iz legende), br. 5, str. 1.

POMORSKA BIBLIOTEKA JADRANSKE STRAŽE, br. 5, str. 3—4.

OSAR TUTTO, br. 6, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

KATASTROFA »MRAVA«, br. 6, str. 5, br. 7, str. 4—5.

NIJEMI VAPAJ, br. 6, str. 7 (priredio B. Š.).

PETAR II., KRALJ JUGOSLAVIJE, br. 7, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

JOŠ O KATASTROFI »MRAVA«, br. 7, str. 4—5.

»E, SAD NIŠTA VIŠE NE ŽELIM«, br. 8, str. 1—2 (nepotpisano).

MEĐU SVOJIMA (Kralj iz legende), br. 8, str. 2 (sa kraticama V. C. E.).

DOSTA JE TIH TRESIĆADA, br. 8, str. 4 (pod pseud. Barba Šime).

KAKO JE DOŠLO DO ZAPALJENJA NARODNOG DOMA U TRSTU, br. 8, str. 6 (pod pseud. L. Dorčić).

ISTARSKI MUČENICI, br. 9, str. 2 (pod pseud. Barba Šime).

TUGA ZA TRSTOM, br. 9, str. 4 (pod pseud. L. Dorčić).

NEKOLIKO STRANICA SLAVNE POVIJESTI NAŠIH USKOKA, br. 9, str. 6 (pod šifrom E.).

ONI DOBRI ODLAZE (Kralj iz legende), br. 10, str. 3 (s kraticama V. C. E.).

POURQUOI PAS, br. 10, str. 4 (pod pseud. L. Dorčić).

JEDNA STARA ZEMLJOVIDNA KARTA, br. 10, str. 4—5 (pod pseud. B. Š.).

PARIZ—JESENICE, br. 11, str. 1 (potpisano Mornar).

TKO POD DRUGIM JAMU KOPA, br. 11, str. 4 (pod pseud. B. Š.).

ČUDNO PRIVIĐENJE, iz engleskoga, br. 11, str. 6 (nepotpisano).

KAKO DA SLAVIMO DAN NAŠEG UJEDINJENJA, br. 12, str. 1—2 (pod oznakom Mornar, ?).

TRESIĆEVI ČAMCI, bilješka, br. 12, str. 3 (pod pseud. Vinodolski).

CESARE BATTISTI, br. 12, str. 5, bilješka (pod pseud. Barba Šime).

OJ DOME DOMIĆU, NI MI GA NADA TE, br. 12, str. 6 (pod pseud. Barba Šime).

UNAMUNO,, br. 12, str. 6 (pod pseud. Lujo Dorčić).

JEDNA LIJEPA TRSATSKA PRIČA, br. 12, str. 7—8 (pod pseud. L. Dorčić).

1937.

Pripovijest

DVA SVIJETA Jadranska straža (Split), XV, br. 5, str. 195—196.

Članci

KAKO SAM POČEO PISATI (odlomak iz predavanja) Jadranski koledar (Zagreb), 1937., str. 135—139.

UMJETNIKOVA SUZA (pred izvedbu Matetićevih »Roženica«) Istra (Zagreb), IX, br. 21, 28. V., str. 4.

SUDBINA BRODOLOMACA U MAGLI Kalendar »Naš mornar« (Split), X, 1937., str. 120—131.

ROŽENICE Istra (Zagreb), IX, br. 29, 23. VII., str. 4.; — Mornar (Sušak), 1937., IX, br. 7.

PETAR KRUŽIĆ I LOVRANSKA LUKA Istra (Zagreb), IX, br. 31, 6. VIII., str. 5 (pod pseud. Barba Šime).

VALENTIŇ LUKAS Novosti (Zagreb), 1937., XXXI, božićni prilog, str. 20.
MALI ISTRANIN Mali Istranin, 1937.—1938., IX, br. 9—10, str. 8.

Razno

MORNAR (Sušak), g. IX. Urednik V. Car Emin.

Prilozi V. Cara Emina u »Mornaru«:

UOČI JEDNE SLAVNE 400-GODIŠNJICE, br. 1, str. 1 (sa kraticama V. C. E.).

GAJETUNSKI RAZGOVORI, br. 1, str. 3—4, br. 2, str. 2—3, br. 3, str. 3, br. 4, str. 2—3, br. 5, str. 3, br. 6, str. 2—3, br. 7, str. 2—3, br. 8, str. 2, br. 9, str. 2—3, br. 10, str. 3—4, br. 11, str. 3—4, br. 12, str. 3—4 (pod pseud. Dundo Simo).

GENTLEMENSKA ENGLESKA, br. 1, str. 4 (Mornar, ?).

NAŠ POSLJEDNJI (o dru. Dinku Trinajstiću), br. 1, str. 3.

PETAR KRUŽIĆ, DUŠEVNI OTAC NAŠIH USKOKA — I POLJACI, br. 1, str. 7 (s oznakom: C.).

PRIPOVIJEST O MLADIĆU, KOJI JE HTIO DA BUDE KAPETAN, br. 1, str. 8—9, br. 2, str. 8, br. 3, str. 9, br. 4, str. 8—9, br. 5, str. 8—9 (nepotpisano, ?).

OSTVARILO SE, ŠTO SMO U SRCIMA NOSILI DUGO, br. 2, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

PETAR KRUŽIĆ I LOVRANSKA LUKA, br. 2, str. 4 (pod pseud. Barba Šime).

MORNARSKA SOLIDARNOST, bilješka, br. 2, str. 4 (pod šifrom V.).

SVJEĆICE NA MORU, br. 2, str. 5 (pod pseud. Barba Šime).

VRAĆAJU SE, br. 2, str. 5 pod pseud. L. Dorčić); — Mladi Hrvat (Opatija), 1912., IV, str. 155—157.

PLIVAJUĆI KOLOSI I OCEAN, br. 2, str. 7, (pod pseud. L. Dorčić).

OD FIRME »MATE ŠVRLJUGA I DRUG« DO »JADRANSKE PLOVIDBE«, br. 3, str. 4 (pod šifrom C.).

ALEKSANDRETA I NARODNE MANJINE, br. 3, str. 5 (pod pseud. L. Dorčić).

VELIKI DUBROVČANIN RUĐER BOŠKOVIĆ, br. 3, str. 5 (s kraticama V. C. E.).

MORNAR I PROMJENA VREMENA, br. 3, str. 6 (pod pseud. L. Dorčić).

KAKO SU RIJEČANI RJEŠAVALI IZVJESNE »ARHEOLOŠKE PROBLEME«, br. 3, str. 6 (pod pseud. Vinodolski).

PREZIDENT Dr. EDUARD BENEŠ, br. 4, str. 1 (Mornar, ?).

SMRT JEDNOG POŠTENJAKA (u spomen pk. Nikoli Očigriji), br. 4, str. 5 (pod šifrom C.).

»U JUGOSLAVIJI JE IPAK NAJBOLJE«, br. 4, str. 6 (pod pseud. L. Dorčić).

SVIJETLI SLAVENSKI DANI, br. 5, str. 1 (Mornar, ?).

TJERAJTE NATRAG (Kralj iz legende), br. 5, str. 2 (sa kraticama V. C. E.).

OTAC RIJEČKE REZOLUCIJE, br. 5, str. 5—6 (pod šifrom C.).

KRUNIDBENE SVEČANOSTI U LONDONU, br. 5, str. 6 (pod pseud. L. Dorčić).

TRIDESETGODIŠNJICA JEDNOG PLEBISCITA, br. 6, str. 5 (pod šifrom C.).

TAJNA JEDNOG OTOKA, br. 6, str. 7 (pod pseud. L. Dorčić).

»ROŽENICE«, br. 7, str. 5.; — Istra (Zagreb), 1937., IX, br. 7.

NA LEDENOM BRODU, br. 7, str. 6—7 (pod pseud. L. Dorčić).

ULOGA ČESKOSLOVAČKOG NARODA U SVIJETU, br. 8, str. 7—8 (pod pseud. L. Dorčić).

USPOMENI VELIKOG PRIJATELJA DRUŽBE SV. ĆIRILA I METODA ZA ISTRU, br. 9, str. 7 (sa kraticama V. C. E.).

VJERNA LAĐA, br. 9, str. 8—9, br. 10, str. 8, br. 11, str. 9, br. 12, str. 8—9 (potpis u br. 12).

OTAC I OSLOBODILAC ČESKOSLOVAČKOG NARODA, br. 10, str. 2—3 (pod pseud. Vinodolski).

NAŠI »EGIPĆANI« NA KRALJEVIM SVEČANOSTIMA U SUŠAKU, br. 10, str. 5—6 (pod šifrom C.).

NOVI DIREKTOR POMORSKOG SAOBRAĆAJA, br. 11, str. 3 (pod pseud. B. Š.).

BRODOLOM »TAMNICE NA JEDRA«, br. 11, str. 6 (pod pseud. L. Dorčić).

SV. MIKULA, br. 12, str. 5 (pod pseud. Barba Šime).

Napomena: Vjerojatno od V. C. E. potječu i drugi članci s potpisom Mornar, koji uglavnom ovdje nisu navedeni.

1938.

Pripovijesti, crtice

REVOLUCIJA NA BRODU Kalendar »Naš mornar« (Split), XI, 1938., str. 134—140.

LIJEPA RAŠA, istarska priča Mali Istranin, 1938.—1939., X, br. 5, str. 5—7.

U TUĐINSKOJ ŠKOLI, priča iz predratnog doba Mali Istranin, 1938.—1939., X, br, 9—10, str. 7—9.

Roman

VITEZ MORA Jadranska straža (Split), g. 1938., br. 7—12, g. 1939., br. 1—12, g. 1940., br. 1; — Vitez mora, Split 1939. (posebno izdanje).

Članci

STARI ISTARSKI SABORIĆI Istra (Zagreb), X, br. 21, 27. V., str. 3 (pod pseud. Barba Šime); — Mornar (Sušak) 1938., X, br. 2, str. 6.

Razno

MORNAR (Sušak), g. X. Urednik V. Car Emin.
Prilozi V. Cara Emina u »Mornaru«:

JUGOSLAVIJA U GOD. 1937., br. 1, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

GAJETUNSKI RAZGOVORI, br. 1, str. 3, br. 2, str. 1—2, br. 3, str. 4—5, br. 4, str. 3—4, br. 5, str. 3, br. 6, str. 2—3, br. 7, str. 3, br. 8, str. 3—4, br. 9, str. 2—3, br. 10, str. 3—4, br. 11, str. 3—4, br. 12, str. 2—3 (pod pseud. Dundo Simo).

SVIJETLA KRONIKA, br. 1, str. 5—6 (pod pseud. L. Dorčić).

STARI I MLADI, br. 1, str. 7, br. 2, str. 8—9, br. 3, str. 8, br. 4, str. 8, br. 5, str. 8—9, br. 6, str. 8—9, br. 7, str. 9, br. 8, str. 8—9, br. 9, str. 9, br. 10, str. 8, br. 11, str. 9, br. 12, str. 8 (nepotpisano, ?).

»ŠTA JE ŠTA«, br. 1, str. 8 (pod šifrom C.).

OD CARIGRADA DO BERLINA, br. 2, str. 1 (pod pseud. Vinodolski).

BARUN MILAN TURKOVIĆ-KUTJEVSKI, br. 2, str. 3 (sa kraticama V. C. E.).

IZLET U SVEMIR, br. 2, str. 5 (pod pseud. L. Dorčić).

STARI ISTARSKI SABORIĆI, br. 2, str. 6 (pod pseud. Barba Šime).

ŠTO ĆE BITI OD EKSPEDICIJE »SJEVERNI POL«, br. 2, str. 6 (pod pseud. L. Dorčić).

ŠTO JE OVO, br. 2, str. 7 (sa šifrom C.).

SLOBODAN SUŠAK U SLOBODNOJ JUGOSLAVIJI, br. 3, str. 2—3 (pod pseud. Vinodolski).

»PRINC PAVLE« (o mot. brodu), br. 3, str. 6 (pod šifrom C.).

SVESLAVENSKO VEĆE NA MORU, br. 3, str. 6—7 (sa kraticama V. C. E.).

AUSTRIJE NEMA VIŠE, br. 4, str. 2 (pod pseud. Vinodolski).

NA MORE!, br. 4, str. 5—6 (pod pseud. L. Dorčić).

»ZAGREBE, POĐI SRETNO U SVOJ ELEMENAT«, br. 5, str. 2 (pod pseud. Vinodolski).

TARSATIKA, br. 5, str. 4—5.

SLIKE NAŠIH STARIH POMORACA, br. 5, str. 5—6 (pod pseud. B. Š.).

POSLJEDNJA NOĆ NAPOLEONA VELIKOGA NA FRANCUSKOM TLU (bilješka), br. 5, str. 9 (pod pseud. L. Dorčić).

SPOR OKO POGAČE (iz prošlosti Martinšćice), br. 6, str. 3—4 (pod pseud. Barba Šime).

NASUKAN NA GREBENIMA, br. 6, str. 6 (pod pseud. L. Dorčić).

ČETRNAEST KRIVIH SVJEDOKA (još jedna crtica iz prošlosti Martinšćice), br. 7, str. 5 (pod pseud. Barba Šime).

FLACIUS (o knjizi dra. Mije Mirkovića) br. 7, str. 5—6 (pod pseud. B. Š.).

RIBARIJA—PEKLJARIJA, br. 7, str. 6—7 (pod pseud. L. Dorčić).

STARI I MLADI, br. 7, str. 9, br. 8, str. 8—9, br. 9, str. 9, br. 10, str. 8, br. 11, str. 9, br. 12, str. 8.

IZ PROŠLOSTI GRADA KARLOVCA, br. 8, str. 5—6 (pod šifrom C.).

PREBIRUĆI STARU JEDNU POMORSKU REVIJU, br. 8, str. 6—7, br. 10, str. 6—9 (sa kraticama V. C. E.).

KRALJEVICA, br. 9, str. 5 (pod šifrom C.).

VJEROVALI ILI NE..., br. 9, str. 6 (pod pseud. B. Š.).

DOBRO, NAŠI — AKOBOGDA, br. 9, str. 7—8 (pod pseud. L. Dorčić).

KAKO SU POSTALI »FRANINA I JURINA«, br. 9, str. 9 (pod pseud. Barba Šime).

ROMANTIKA MORA, br. 10, str. 5 (pod pseud. L. Dorčić).

SAMOTNI OTOCI, po francuskom, br. 10, str. 6 (nepotpisano).

NAŠA ZASTAVA NA MORU (31. X. 1918.), br. 11, str. 1 (pod pseud. B. Š.).

TVRDA MORNARSKA ŠKOLA, br. 12, str. 5—6 (pod pseud. Kapetan P.).

POSEBNA IZDANJA

PRESJEČENI PUTI, historijski roman. Samobor 1938. (Vidi: Posebna izdanja!).

MATKO MANDIĆ, osvrt na njegov život i rad. Samobor 1938. (Vidi: Posebna izdanja!).

1939.

Pripovijest

KAPITAN CIKLON Kalendar »Naš mornar« (Split), XII, 1939., str. 142—147; — Oj more duboko, Rijeka 1952.

Članci

POSLJEDNJI ISTARSKI VOĐA (dr. Dinko Trinajstić) Istra (Zagreb), XI, br. 9, str. 1—2, 3. III.; — Primorske novine (Sušak) 1939., 28. II.

VAŽNOST I RAZVOJ SUŠAKA KAO LUKE Jadranska straža (Split), g. XVII., br. 7, str. 268—270 (s oznakom: C.?).

Razno

MORNAR (Sušak), g. XI. Urednik V. Car Emin.

Prilozi V. Cara Emina u »Mornaru«:

GAJETUNSKI RAZGOVORI, br. 1, str. 2—3, br. 2, str. 2—3, br. 3, str. 3, br. 4, str. 4, br. 5, str. 2, br. 6, str. 2—3, br. 7, str. 3—4, br. 8, str. 4, br. 9, str. 3—4, br. 10, str. 4—5, br. 11 str. 2—4.

UOČI SEDAMDESETGODIŠNJICE R. KATALINIĆA JERETOVA, br. 1, str. 4 (pod pseud. Barba Šime).

C. A. D. i S. O. S., br. 1, str. 5 (pod pseud. L. Dorčić).

SUESKI KANAL I — MI, br. 2, str. 4 (pod pseud. Barba Šime).

BOŽANSKA SÔ, br. 2, str. 5 (pod pseud. L. Dorčić).

TRAGEDIJA JEDNOG DIVNOG NARODA, br. 4 str. 2 (sa kraticama V. C. E.).

PETAR ZRINSKI I MORE, br. 4, str. 2—3 (pod pseud. Barba Šime).

NAŠ POSLJEDNJI, br. 4, str. 5--6 (pod šifrom C.).

TVRDA MORNARSKA ŠKOLA, br. 5, str. 3 (pod pseud. Kapetan P.).

ŠEZDESETGODIŠNJICA JEDNOG MORNARSKOG SINA (o Milanu Marjanoviću), br. 6, str. 3—4 (s kraticama V. C. E.).

KATASTROFA VELIKOG TRANSATLANTIKA, br. 6, str. 6 (pod pseud. L. Dorčić).

PRIGODOM PETE OBLJETNICE SMRTI VITEŠKOG KRALJA UJEDINITELJA, br. 10, str. 1—2 (pod šifrom C.).

»PAMIR« — TORPEDIRANI TERETNI PAROBROD, br. 10, str. 5—7 (pod pseud. L. Dorčić).

NA RASTANKU (o uređivanju lista), br. 12, str. 1. (Uredništvo)

POSEBNO IZDANJE

VIJEZ MORA, roman. Split 1939. (Vidi: Posebna izdanja!).
Napomena: Preštampano iz »Jadranske straže« 1938., 1939. i 1940.

1940.

Pripovijetka

»I JOŠ JEDAN SLIJEPI PUTNIK« Jadranska straža (Split), XVIII, br. 7, str. 285—288.

Članci

KRUNIDBA PUČKOG KRALJA NA MOLATU (zgoda iz kraja 17. v.) Jadranska straža (Split), XVIII, str. 409—410.

Dr. MATKO LAGINJA I PJESMA Istra (Zagreb), br. 11, str. 7.

POSEBNO IZDANJE

SUOR AURORA VERONIKA, historijski roman. Samobor 1940. (Vidi: Posebna izdanja!).

1941.

Pripovijetka

U GULFSTRIMU Jadranska straža (Split), XIX, br. 2, 3, str. 57—59, 97—99.

1944.

Članak

DA SU ŽIVI, KOJOJ BI SE STRANI PRIKLONILI (pod pseud. »Glas iz dubine«). Izdao Propodjel Oblasnog NOO-a za Istru. Izradila tehnika »Pobjeda«, str. 10.
Napomena: Članak je napisan u proljeće 1944. g. i izišao je najprije u posebnoj brošuri. G. 1946. preštampao ga je »Istarski kalendar« i donio ovu napomenu: »Ovaj članak napisao je poznati istarski književnik Viktor Car Emin u danima, kad su najbolji sinovi Istre puškom u ruci branili nepobjedivost pravde, čast i slobodu zemlje. Veliki rodoljub i Slaven V. Car Emin shvatio je veličinu naše svete oslobodilačke borbe i svojim »Glasom iz dubine« pozivao narod na jedinstvo i borbenu slogu, pozivao ga u redove Narodnooslobodilačkog pokreta, koji je bio jedini u stanju da ostvari težnje mnogih istarskih pokoljenja.«
Istarski kalendar (Rijeka), 1946., str. 40—46; — Udesni dani (Zagreb) 1951.; — Revolucionarna Istra. »10 godišnjica osnutka 43. istarske divizije«. (Rijeka) 1954, str. 70—88.
Za partizansku štampu V. Car Emin je napisao još dva članka: »POP LUKA KIRAC U ŠUMI« i »NAROD U ISTRI BEZ SVOGA CENTRA« (Podatak V. C. E.).

1945.

Članci

SLOBODA IMA KRILA Primorski vjesnik (Rijeka), br. 151, 19. V.; — Knjiga borbe i oslobođenja 1941.—1945., izd. Prosvjete, Zagreb 1951.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

OSLOBOĐENA MOLITVA Glas Istre (Rijeka), III, br. 49, 9. VI., str. 2—3.

JEDAN NEIZREČEN GOVOR U TEATRU »VERDI« (s oznakom »Glas iz dubine) Glas Istre (Rijeka), III, br. 63, 17. VII., str. 3; — Udesni dani, Zagreb 1951.

ANGELO VIVANTE Glas Istre (Rijeka) III, br. 69, 31. VII., str. 3; — Udesni dani, Zagreb 1951.

NAŠA DRAGA ISTARSKA OGNJIŠTA Glas Istre (Rijeka), III, br. 77, 18. VIII., str. 3.

ZVONA ISTARSKIH ŠKOLA — ZVONITE! Glas Istre (Rijeka), III, br. 92, 22. IX., str. 3.

DANAS VJERUJEMO U VAS, NAŠE NAJMLAĐE (povodom otvorenja hrvatske gimnazije u Opatiji) Glas Istre (Rijeka), III, br. 98, 6. X.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

DVA POMENA Glas Istre (Rijeka), III, br. 103, 23. X., str. 3; — Udesni dani, Zagreb 1951.

POSLANICA V. CARA EMINA STARIM PRIJATELJIMA Glas Istre (Rijeka), III, br. 109, 1. XI., str. 4.

U PREDOLUJNOJ TIŠINI Glas Istre (Rijeka), III, br. 110, 3. XI., str. 3—4; — Udesni dani, Zagreb 1951.

MJESTO NEKROLOGA Glas Istre (Rijeka), III. br. 116, 17. XI., str. 3; — Udesni dani, Zagreb 1951. (pod naslovom »Uz jednu staroslavnu knjigu«).

SVIJETLI DANI Glas Istre (Rijeka), III, br. 125, 4. XII., str. 3.

KUTIJE KONZERVE UNRRA-e Glas Istre (Rijeka), III, br. 133, 22. XII., str. 4; — Udesni dani, Zagreb 1951. (pod naslovom »Otvoreno pismo riječkom biskupu Ugu Camozzu«).

1946.

Pripovijesti, crtice

BEZ SLAVE Ilustrirani vjesnik (Zagreb), 1946., br. 38, 39.

PRED ODLUČNOM BITKOM Pomorstvo, g. I., br. 2, str. 45—46.

Članci

U ZNAKU IZNUĐIVANJA Glas Istre (Rijeka), IV, br. 159, 19. II., str. 3; — Radio - Zagreb, 1946., br. 5, str. 4; — Udesni dani, Zagreb 1951.

PRED JEDNIM NOVIM RAZVODOM Glas Istre (Rijeka), IV, br. 177, 12. III.

KAKVI SU BILI I KAKO SU GOVORILI Glas Istre (Rijeka), IV, br. 179, 14. III., str. 3; — Udesni dani, Zagreb 1951.

RAD »DRUŽBE SV. ĆIRILA i METODA« U ISTRI Glas Istre (Rijeka), IV, br. 187, 23. III.; — Udesni dani, Zagreb 1951. (pod naslovom »Zaslužna narodna ustanova«).

NAŠI LJUDI NE ĆE IZ JEDNE VREĆE U DRUGU Glas Istre (Rijeka), IV, br. 195, 2. IV., str. 3; — Udesni dani, Zagreb 1951.

FRANCUSKA I MI Glas Istre (Rijeka), IV, br. 196, 197, 3. IV. i 4. IV., — Udesni dani, Zagreb 1951.

LIPA BRODA — LOŠA KAPETANA Glas Istre (Rijeka), IV, br. 200, 7. IV.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

MISLI NA USKRS Glas Istre (Rijeka), IV, br. 211, 20. IV.

PISMO DRUŠTVU KNJIŽEVNIKA HRVATSKE Glas Istre (Rijeka), IV, br. 229, 17. V.

O ROĐENDANU MARŠALA JUGOSLAVIJE TITA (IZ MOJIH USPOMENA) Glas Istre (Rijeka), IV, br. 235, 25. V.

PREBIRUĆI PO SAVREMENOJ HISTORIJI (Aimone Duca di Spoleto — Tomislav II.) Glas Istre (Rijeka), IV, br. 236, 26. V.

PISMO ANTIFAŠISTIČKOJ OMLADINI ISTRE (povodom Omladinskog tjedna) Glas Istre (Rijeka), IV, br. 250, 12. VI.

POMOZIMO UČKI Glas Istre (Rijeka), IV, br. 264, 29. VI.

MAJKO JUGOSLAVIJO, NA SVEMU TI HVALA Glas Istre (Rijeka), IV, br. 321, 9. IX., str. 3.

RIJEKA NIJE VIŠE MOSTOBRAN Glas Istre (Rijeka), IV, br. 357, 22. X., str. 3.

KAKO JE NASTALA CAR-EMINOVA DRAMA »NA STRAŽI« Glas Istre (Rijeka), IV, br. 358, 23. X., str. 3; — Kazališni list (Rijeka), g. 1946.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

ZDRAVICA MARŠALU TITU Glas Istre (Rijeka), IV, br. 359, 24. X., str. 1; — Udesni dani, Zagreb 1951. (str. 422—423).

Napomena: Zdravica je štampana na prvoj strani, u izvještaju o boravku maršala Tita na Rijeci..

NAŠI MRTVI (Feliks Peršić) Glas Istre (Rijeka), IV, br. 366, 1. XI., str. 3; — Udesni dani, Zagreb 1951.

VICENCICE MOJA Glas Istre (Rijeka), IV, br. 368, 5. XI., str. 3; — Udesni dani, Zagreb 1951.

CRTICE IZ ISTARSKE POVIJESTI POPA LUKE KIRCA Glas Istre (Rijeka), IV, br. 379, 17. XI., str. 3; — Luka Kirac: Crtice iz istarske povijesti, Zagreb 1946. (predgovor pod naslovom: Moja sjećanja na autora ovih crtica, str. 5—9); — Udesni dani, Zagreb 1951.

ISTRA U PRVOJ GODIŠNJICI PROGLAŠENJA FNRJ Glas Istre (Rijeka), IV, br. 389, 29. XI., str. 3.

NAKON ONIH SVIJETLIH SLAVENSKIH DANA Glas Istre (Rijeka), IV, br. 409, 24. XII., str. 1.

MONSIGNORE Istarski kalendar (Rijeka), str. 211—214 (pod šifrom »La voce del profondo«)

PJESNIK NA BRDIMA ISTRE (o Zdenku Štambuku) Glas Istre (Rijeka), IV, br. 390. 1. XII., str. 3.

POSEBNA IZDANJA

DANUNCIJADA, romansirana kronisterija riječke tragikomedije 1919—1921. Zagreb 1946. (Vidi: Posebna izdanja!)

NA STRAŽI, drama u 3 čina. Zagreb 1946. (Vidi: Posebna izdanja!)

Napomena: Prikazana prvi put u Hrvat. nar. kazalištu u Zagrebu 11. XII. 1923. pod naslovom »Mrtva straža«, a pod pseudonimom Mladen Jelušić.

1947.

Pripovijest

DVA SE RUKAVA PRAZNA NA VJETRU NJIŠU »Ostvarenja«, Zagreb 1947., str. 145—146.

Članci

ŠTO JE PAK OVO Riječki list, I, br. 2, 4. III., str. 3; — Udesni dani, Zagreb 1951.

RAZGOVOR S GOSPOM ERMENEJILDOM O OMLADINSKOJ PRUZI Riječki list, I, br. 67, 21. V., str. 3.

PRED TRIDESET GODINA JE UMRO FRANO SUPILO, OSNIVAČ I UREDNIK »RIJEČKOG NOVOG LISTA« (Supilo i Istra. »Riječki novi list«). Riječki list, I, br. 173, 21. IX., str. 3; — Udesni dani, Zagreb 1951. (odlomak na str. 428—430).

OSTVARENJE NAJVEĆIH IDEALA ISTRE Riječki list, I, br. 231, 29. XI., str. 3; — Udesni dani, Zagreb 1951.

PRED FESTIVALOM U OPATIJI Riječki list, I, br. 250, 21. XII., str. 2.

JEDNA USPOMENA IZ PULE Vjesnik (Zagreb), VII, br. 799, 26. XI., str. 2.; - Udesni dani, Zagreb 1951.

1948.

Crtica

ŽRTVE SVOGA VREMENA, autobiografska crtica, Hrvatsko kolo, I, br. 2, str. 279—291.

Rasprave i članci

VJEKOVNA BORBA SLOVENA ISTRE Slovensko bratstvo, br. 7—8, str. 515—534.

DOJMOVI S OPATIJSKIH FESTIVALSKIH VEČERI Riječki list, II, br. 1 (258), 1. I., str. 8.

ODJECI FESTIVALSKIH DANA Riječki list, II, br. 10 (267), 13. I., str. 3.

PRED DOLAZAK KNJIŽEVNIKA NR HRVATSKE U RIJEKU (O onima, koji su nekad dolazili) Riječki list, II, br. 97 (354), 23. IV., str. 3.

PREBIRUĆI STRANICE JEDNE DOBRE KNJIGE Riječki list, II, 24. III., br. 71 (328), str. 3.; — Udesni dani, Zagreb 1951. (na str. 426—428).

PRIPREMIMO TREĆE IZDANJE NARODNIH PJESAMA ISTRE Riječki list, II, br. 127 (384), 29. V., str. 2.; — Udesni dani, Zagreb 1951. (pod naslovom »Najljepša naša istarska knjiga«).

O PETOGODIŠNJICI OPĆE MOBILIZACIJE NARODA ISTRE Riječki list, II, br. 215 (480), 9. IX., str. 3.; — Udesni dani, Zagreb 1951. (pod naslovom »Sitnice, koje ne valja podcjenjivati«)

U SPOMEN NEDAVNO PREMINULOG ZASLUŽNOG UČITELJA I RODOLJUBA JOSIPA A. KRALJIĆA Riječki list, II, br. 250 (506), 20. X., str. 3.; — Udesni dani, Zagreb 1951. (pod naslovom »U spomen Josipa Kraljića«).

IZA MAGLENE ZAVJESE Riječki list, II, br. 284 (539), 28—29. XI., str. 6.

1949.

Pripovijesti, autobiografski zapisi

OPTANTI Istarski zbornik, Zagreb 1949., str. 146—157.

NEGDA I SADA Jugoslavenski mornar, V, br. 9, str. 423—424.

AUTOBIOGRAFIJA Nove borbe, Zagreb 1949., str. 223—249.

Članci

HRVATSKE I SLOVENSKE ŠKOLE U ISTRI UOČI TALIJANSKE OKUPACIJE 1918. Pedagoški rad (Zagreb), br. 6, str. 346—353

VATROSLAV JAGIĆ I ISTRA Književne novine (Beograd), II, br. 12, 22. III., str. 3.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

PISMO HRVATSKIM KNJIŽEVNICIMA Književne novine (Beograd), II, br. 27, 5. VII., str. 1.; — Udesni dani, Zagreb 1951. (na str. 430—432).

SVE KAO U NEKOJ PRIČI Književne novine (Beograd), II, br. 28, 12. VII., str. 2.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

JOŠ KOJU O RAFINERIJI »OGNJEM IZGORJELOJ« Književne novine (Beograd), II, br. 47, 22. XI., str. 2.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

OPATIJA U FILMU Ilustrirani vjesnik, (Zagreb), br. 175, 1. I., str. 6—7.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

TRAGOM STARIH RIJEČI Riječki list, III, br. 1 (568), 1. I., str. 6; — Udesni dani, Zagreb 1951.

O OSAMDESETGODIŠNJICI R. KATALINIĆA JERETOVA Riječki list, III, br. 5 (599), 7. I., str. 3.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

O PETOJ GODIŠNJICI POGIBIJE MUČENIČKOG SELA LIPE Riječki list, III, br. 103 (670), 1. V., str. 3.

KAD SE SVE NAŠE KULTURNO-PROSVJETNE STVARALAČKE SNAGE UDRUŽE Riječki list, III, br. 150 (690), 26. VI., str. 3.

BEZ OBZIRA NA ŽUČJU ZAPJENJENE TALASE Riječki list, III, 304 (842), 28. XII., str. 3.

POSEBNA IZDANJA

NOVE BORBE, roman iz istarskog života početkom dvadesetog stoljeća, novo, definitivno izdanje, Zagreb 1949. (Vidi: Posebna izdanja!).

MALI OD FOGUNA, pripovijest, Zagreb 1949. (Vidi: Posebna izdanja!).
Napomena: Preštampano iz »Mladosti« (Zagreb), g. 1927., VIII.

1950.

Odlomak iz romana i crtice

LUTALICE, III. poglavlje iz neobjavljenog romana, Brazda (Sarajevo), g. III., br. 11—12, str. 757—766.
Napomena: Roman napisan 1936. i predan Binozi na štampanje, ali do toga nije došlo.

VRAĆANJE POD NOVI JARAM I U NOVE BORBE Književne novine (Beograd), III, 31. X., br. 44, str. 2.
Napomena: Vidi godište 1921.: Moj povratak.

MOJ OTAC Hrvatsko kolo, 1950., br. 4, str. 587—592.
Napomena: Pripovijetka je objavljena prvi put pod naslovom »Ložač« (Mornar 1929., br. 4).

U DRUGO PROGONSTVO Hrvatsko kolo 1950, br. 4, str. 597—599.
Napomena: Vidi godište 1929.: Naš stari »Dalibor«.

Rasprave i članci

MOJA SJEĆANJA NA VLADIMIRA NAZORA Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 19., str. 7—31. Izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1950.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

UOČI IZBORA (Bez Jugoslavije — ništa o Jugoslaviji) Književne novine (Beograd), III, br. 12, 21. III., str. 1.

SUDBINA JEDNE ISTARSKE BASTILJE Književne novine (Beograd), III, br. 20, 16. V., str. 1.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

BIJELA ROMANTIKA Književne novine (Beograd), III, br. 32, 8. VIII., str. 1.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

I KNJIŽEVNICI JUGOSLAVIJE IMAJU SVOJ DOM Književne novine (Beograd), III, br. 39, 26. IX., str. 1.

»ZENICA OKA NAŠEGA« (povodom osamdesetgodišnjice Frana Supila) Književne novine (Beograd), III, br. 52, 26. XII., str. 1.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

BIT ĆE MI DRAGO... (izjava) Riječki list, IV, br. 45 (920), 22. II., str. 3.

PRED OBLASNI FESTIVAL Riječki list, IV, br. 104 (979), 1. V., str. 6.; — Kulturni radnik (Zagreb), 1950., III, br. 6, str. 219—221.

OD »NAŠE SLOGE« DO »RIJEČKOG LISTA« Riječki list, IV, br. 125 (1000), 27. V., str. 3.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

TRESLA SE BRDA — RODIO SE FIASKO Riječki list, IV, 140 (1015), 14. VI., str. 3.

DOK RADIO PRENOSI IMENA NAŠIH BRODOVA Jug. mornar, VI, br. 9, str. 304—305.

LITERARNI UKUS GĐE SKOLASTIKE Ilustrirani vjesnik (Zagreb) br. 257—258, str. 12—13.

RIJEČKI VILIM TELL Ilustrirani vjesnik (Zagreb), br. 271—272, str. 34—35.

1951.

Pripovijest

ODABRANICI Jugoslavenski mornar, VII, br. 9, str. 202—203.

Članci

NA KRILIMA BUDUĆNOSTI Književne novine (Beograd), IV, br. 16, 17. IV., str. 1.

LITERATURA GOSPODINA KARLA SFORCE Književne novine (Beograd), IV, br. 23, 5. VI, str. 1.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

POLITIKA FUNTE MESA Književne novine (Beograd), IV, br. 29, 17. VII., str. 1; — Udesni dani, Zagreb 1951.

»NJEGOV — »PETI ČIN« (o danuncijevskoj atmosferi) Borba (Zagreb), XVI, br. 272, 15. XI., str. 2.

ZA ONE NAJMLAĐE Borba (Zagreb), XVI, br. 306, 22. XII., str. 15.

»OSAR TUTTO« OPET NA DJELU Vjesnik (Zagreb), XI, br. 1964, 28. VIII.

EJA, EJA, ALALA Vjesnik (Zagreb), XI, br. 1988, 25. IX., str. 3.

DA SE NE ZABORAVI... KRVAVI TROKUT Vjesnik (Zagreb), XI, br. 2002, 12. X., str. 4—5.

PATNICA ISTRA Vjesnik (Zagreb), XI, br. 2044, 29. XI., str. 15.

NA PRAGU SLOBODE (odlomak iz knjige »Udesni dani«) Vjesnik (Zagreb), XI, br. 2070, 30. XII., str. 5.

NAŠE STREPNJE Ilustrirani vjesnik (Zagreb), br. 308, 27. VII., str. 8.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

KOPAR U NARODNIM BORBAMA ISTRE Ilustrirani vjesnik (Zagreb), br. 289, 10. III., str. 6.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

LA POLITICA DELLA LIBRA DI CARNE L'illustrato, 308 (2), p. 7.

KAKO JE MATICA HRVATSKA OSVAJALA ISTRU Udesni dani, Zagreb 1951.
Napomena: Članak je objavljen prvi put u knjizi »Udesni dani« s ovom napomenom: »Ove uspomene bile su namijenjene časopisu, koji je — pod nazivom *Istra* — imao biti pokrenut na Rijeci minule jeseni. Kako do izdanja časopisa nije došlo, članak je, iz rukopisa, preuzet u ovu knjigu.«

POSEBNO IZDANJE

UDESNI DANI. Dnevnik. Članci i feljtoni, Zagreb 1951. (Vidi: Posebna izdanja!)

1952.

Pripovijest

KAPETAN TUNA Oj more duboko, Rijeka 1952.

Članci

PISMO UREDNICIMA RIJEČKE REVIJE Riječka revija, br. 1, str. 3.

MATKO LAGINJA, ONAJ, ŠTO GA JA U SRCU NOSIM Riječka revija, g. I., br. 2, str. 69—76; — »Matko Laginja«, O stogodišnjici rođenja oca Istre (1852—1952). Rijeka 1952., Narodno sveučilište (prilog V. C. E. na str. 13—104).

USPOMENI DRA IVANA POŠČIĆA Riječka revija, br. 4, str. 202—207.

SKOKOVI U MRAČNO Književne novine (Beograd), V, br. 54, 12. IV., str. 1.

VRBNIČE NAD MOREM Kulturni radnik (Zagreb), br. 11—12, str. 536—538.

NAD SVIMA »Josip Broz Tito« (1892—1952), izd. Borbe (Beograd) 1952., str. 52—55.

RIJEČ STAROG ISTARSKOG BORCA V. CARA EMINA Borba (Zagreb), XVII, br. 69, 22. III., str. 2.

O KARDINALIMA, RODE, DA TI POJEM Borba (Zagreb), XVII, br. 315, 28. XII., str. 1—2.

VIKTOR CAR EMIN O CILJEVIMA NEOFAŠIZMA (interview) Vjesnik (Zagreb), XII, br. 2077, 7. I., str. 1.

KAD VEĆ HOĆE DA NAS VUKU ZA JEZIK Vjesnik (Zagreb), XII, br. 2098 (str. 6) i 2100 (str. 5), 1. II. — 3. II.

RIJEKA U NOVELI JULIJA CAPRINA Vjesnik (Zagreb), XII, br. 2124, 2. III., str. 4.

SJEĆANJE NA GODINU 1941. (Momenti iz prvih ratnih dana) Vjesnik (Zagreb), XII, br. 2156, 6. IV., str. 4.

POD MOROM RASELJENJA Vjesnik (Zagreb), XII, br. 2179, 1. V., str. 7.

DA VIDIMO ZBOG ČEGA NAS OPTUŽUJU Vjesnik (Zagreb), XII, br. 2194, 18. V., str. 4.

RECIMO KOJU I O ONOM NEKOM ITALU ZINGARELLIJU Vjesnik (Zagreb), XII, br. 2220, 13. VI., str. 1—2.

NJIHOVA NAJNOVIJA PAROLA Vjesnik (Zagreb), XII. br. 2254, 17. VII., str. 5.

ATLANSKI PAKT I ONI Vjesnik (Zagreb), XII, br. 2285, 17. VIII., str. 1, 4.

NA VLASTITIM MREŽAMA Vjesnik (Zagreb), XII, br. 2396, 7. XII., str. 4.

UDESNI DANI (odlomak), Naprijed (Zagreb), IX, br. 5, 25. I., str. 4.

POSEBNO IZDANJE

OJ MORE DUBOKO, pripovijetke. Rijeka 1952. (Vidi: Posebna izdanja!)

1953

Članci

OSVRT NA PROTUHRVATSKU DJELATNOST ISUSOVACA U RIJECI »Rijeka«, zbornik. Zagreb 1953. Izd. Matice Hrvatske, str. 515—522.

TRIUMF MEĐUSOBNOG RAZUMIJEVANJA Borba (Zagreb), XVIII, br. 64, 6. III., str. 3.

MOJU DRAGU DOMOVINU JUGOSLAVIJU ZAPLJUSNUO JE NOV VAL NEČUVENE NEPRAVDE Borba (Zagreb), XVIII, br. 254, 10. X., str. 3.

TO JE PLEBISCIT Borba (Zagreb), XVIII, br. 290, 19. XI., str. 2.

GLAVOBOLJE GOSPODINA ALCIDEA Vjesnik (Zagreb), XIV, br. 2472, 22. II., str. 1, 3.

SIGNORI — BUDIMO ISKRENI Vjesnik (Zagreb), XIV, br. 2569, 6. VI., str. 1.

VJEKOVI SRAMOTNI TRAJU U ODNOSU RIMA NA NAŠE NARODE Vjesnik (Zagreb), XIV, br. 2617, 2. VIII., str. 1, 4.

NAŠI DRAGI SUSJEDI. Razmišljanja o prošlosti i današnjici, Vjesnik (Zagreb), XIV, br. 2669, 2. X., str. 4.

POSEBNO IZDANJE

MOJE USPOMENE NA DRUŽBU SV. ĆIRILA I METODA ZA ISTRU. Zagreb 1953. (Vidi: Posebna izdanja!)

1954.

Autobiografski zapisi i crtica

IZ MOG ŽIVOTA Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1954., knj. 301, str. 35—73. (Vidi: poseban otisak!)

VJEČNI DUŽNIK Polet (Zagreb), br. 6, str. 321—324.

Članci

(ODGOVOR NA ANKETU O PITANJIMA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA I PRAVOPISA) Letopis Matice srpske, god. 130, knj. 374, jul-avgust, str. 10—13.

NAŠI PRVI SCENSKI POKUŠAJI 1949 — Narodno kazalište Pule — 1954 (Pet godina Nar. kazališta u Puli), Pula 1954, str. 6—7 (nepaginirano).

PRIGODOM IZDANJA »MOJIH USPOMENA NA DRUŽBU SV. ĆIRILA I METODA« Jurina i Franina (kalendar za 1954), Rijeka, str. 131—134.

(PREDGOVOR) Antologija istarskih i primorskih narodnih pjesama. Uredili D. Gervais, Lj. Brgić, V. Tomić i M. Bakarčić. Rijeka 1954, str. 5—7. Izdavačko poduzeće »Otokar Keršovani«.

ISTRA NIJE SAMA Istra i Slovensko Primorje. Izd. Muzeja Narodne revolucije u Sarajevu. Rijeka 1954.

TITO U GRČKOJ Borba (Zagreb), XIX, br. 157, 7. VI., str. 1.

DURMITOR I UČKA (povodom proslave 43. istarske brigade) Borba (Zagreb), XIX, br. 216, 6. IX., str. 2.

NAŠE MORE Vjesnik (Zagreb), XV, br. 2962, 10. IX.

O OSAMDESETGODIŠNJICI KNJIŽEVNOG RADA R. KATALINIĆA JERETOVA Riječki list (Novi list), VIII, br. 5 (2111), 8. I., str. 3.

A BLATO SE PENJE, PENJE I PENJE Novi list (Riječki list), VIII, br. 73 (2179), 28. III., str. 3. (pod pseud. »Glas iz dubine«).

SLAVNI DANI Novi list (Riječki list), VIII, br. 87 (2281), 22. VII., str. 1.

RIKARDA KATALINIĆA NEMA VIŠE Novi list (Riječki list), VIII, br. 144 (2238), str. 3.

NAKON JEDNOG RUŽNOG SNA Novi list (Riječki list), VIII, br. 194 (2287), 29—30. XI. i 1. XII., str. 7.

1955

Crtice

PRED VRATIMA RIJEKE Hrvatsko kolo M. H., Zagreb 1955, str. 7—11.

PROFESOR OD ROŽIC Rad (308) Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1955.

Članci

ONAJ NAŠ DRAGI KVARNERSKI KUTIĆ Vjesnik (Zagreb), XVI, 11. IV., str. 5.

NA ZAPOVJEDNIČKOM MOSTU Čuvar Jadrana (Split), VIII, br. 320, 1. IX., str. 5.

VICE ZANINOVIĆ

BIBLIOGRAFSKA GRAĐA O VIKTORU CARU EMINU

I. PRIKAZI POJEDINIH DJELA

1. Pusto ognjište (1900)

MILAN MARJANOVIĆ, Nada (Sarajevo), 1901., VII, br. 11, str. 175—176.

[ROBERT] P[INTAR], Vijenac (Zagreb), 1901., str. 351—354 (Vidi bilješku g. 1902., str. 834).

ČEDOMIL JAKŠA, Glasnik Matice Dalmatinske (Zadar), 1901., II, 189—190.

I[VAN] K[RNIC], Narodne novine (Zagreb), 1901., LXVII, 30. IV., br. 99.

D[INKO] S[IROVICA], Narodni list (Zadar), 1901., XL, br. 47 i 48.

S. R., Dom in svet (Ljubljana), 1901., XIV, br. 9, 577—578.

2. Zimsko sunce (1903)

MILAN MARJANOVIĆ, Vijenac (Zagreb), 1903., str. 23—25.

[MILAN] M[ARJANOVIĆ]: U čemu je snaga Careva »Zimskog sunca«, Obzor, 1903., br. 7, 10. I.

IVAN PRIJATELJ: Pismo iz Zagreba, Ljubljanski zvon, 1903., XXIII, br. 1, str. 46—50 (prikaz napisan povodom premijere u Zagrebu).

ANONIM, Obzor, 1902., XLIII, 12. XII., br. 285, str. 3. (»Hrvatska misao u Carevu »Zimskom suncu«), bilješka.

ANONIM, Obzor, 1902., 9. XII., br. 282, str. 3 (uoči premijere).

ANONIM, Obzor, 1902., 11. XII., br. 284, str. 3 (opširan prikaz drame i predstave).

ANONIM, Obzor, 1902., 12. XII., br. 285, str. 3 (»Zimsko sunce i Narodne novine«), bilješka.

ANONIM, Obzor, 1902., 15. XII., br. 287, str. 3 (o reprizi).

STJ. MILETIĆ, Obzor, 1902., 14. IV., br. 85, str. 1—2.

ANONIM, Obzor, 1903., XLIV, 7. I., br. 4, str. 1 (»Slavlje V. C. E. u Zagrebu«).

ANONIM, Narodni list (Opatija), 1902., br. 51, 18. XII.

ANONIM, Hrvatska (Zagreb), 1902., 9. XII., br. 282 (bilješka).

ANONIM, Hrvatska (Zagreb), 1902, 11. XII., br. 284 (prikaz premijere).

-dr. —ć, Narodne novine, 1902, LXVIII, 11. XII., br. 284, str. 4 (uz izvedbu »Zimskog sunca«).

— a —, Obzor, 1902., XLIII, br. 199, 30. VIII., str. 3 (poslije pokusa).

IV[ANOV, MILIVOJ DEŽMAN], Agramer Tagblatt, 1902., XVII., br. 284, str. 3.

IV[ANOV, MILIVOJ DEŽMAN], Agarmer Tagblatt, 1902., XVII, br. 287 (o reprizi »Zimskog sunca«).

IV[ANOV, MILIVOJ MEŽMAN], Agramer Tagblatt, 1903., XVIII., br. 4, str. 6. (»Izvedba »Z. sunca« i kazal. publika«).

ANONIM, Hrvatsko pravo, 1902., 11. XII., br. 2127, str. 3.
Z., Novi list (Rijeka), 1903., br. 5 (»Slavlje V. Cara E. u Zagrebu«).

ANONIM, Hrvatska, 1903., br. 4, 7. I.

L[EON] D[RAGUTINOVIĆ], Slovan (Ljubljana), 1903.—1904., II, str. 151 (prikaz knjige).

ANONIM, Obzor, 1903., 5. I., br. 3, str. 4 (Naši dopisi, Varaždin).

SV., Hrvatstvo (Zagreb), 1903., II, 13. I., br. 10, str. 3.

R[AJKO] PERUŠEK, Ljubljanski zvon, 1903., XXV, br. 2, str. 120—121 (prikaz knjige).

JOVAN HRANILOVIĆ, Hrvatsko kolo, 1906., I, str. 358, 368.

IVAN KRNIC, Savremenik (Zagreb), 1906., knj. I., str. 313—314.

LEON DRAGUTINOVIĆ, Edinost (Trst), 1910., XXXV, br. 287. str. 1.

MARIN RAJKO, Novine (Zagreb), 1915., II, 10. IX., br. 209, str. 2 (prigodom predstave).

ie [IVAN ESIH], Obzor, 1930., 9. XII.

ANTONIJA K. CVIJIĆ, Novosti (Zagreb), 1930., 30. XI.

ANONIM: Veče V. C. E. Izvedba Zimskog sunca u Kazalištu, Novosti (Zagreb) 1930., XXIV, br. 340, str. 14.

jh [JOSIP HORVAT], Jutarnji list (Zagreb), 1930., 6. XII.
V. R., Hrvatska straža (Zagreb), 1930., 12. XII.

MILAN NOVOSELOVIĆ, Književnik (Zagreb), 1931., IV, br. 1, str. 43 (povodom izvedbe Zbora Matice Hrvat. kazal. dobrovoljaca).
Z., Ženski list (Zagreb), 1931., br. 2, str. 30 (»Veliki uspjeh drame V. C. E.«).

ANONIM, Istra (Zagreb), II, 1930., br. 12, 31. XII., str. 1—2 (uvodnik).

ar [ANTE ROJNIĆ], Jutarnji list 1931., XX, 26. X., br. 7088, str. 6 (»Sinoćnja predstava Matice hrvat. kazal. dobrovoljaca«).

[ESIH IVAN]: Večer V. C. E. Uspjela priredba Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca u Malom kazalištu, Obzor, 1930., LXXI, br. 279, str. 3.

ar [ANTE ROJNIĆ], Jutarnji list, 1932., XXI, 8. II., br. 7191, str. 3 (»U spomen pedesetgodišnjice smrti biskupa Dobrile »Zimsko sunce« u Malom kazalištu«).

ANONIM, Sklad (Zagreb), 1934., III, br. 1.

3. Usahlo vrelo (1904)

M. M[ARJANOVIĆ], Lovor (Zadar), 1905., I, br. 1, str. 24—27.

ALBERTINOV, Prosvjeta (Zagreb), 1905., br. 2, 3, 4, str. 70, 102, 134—135.

M[ILAN] B[UDISAVLJEVIĆ], Letopis Matice srpske, 1905., br. 231, str. 103—104.

IVAN KRNIC, Narodne novine (Zagreb), 1904., LXX, 17. XII., br. 288, str. 1—2.

ANONIM, Hrvatska straža (Krk), 1905., III, str. 220 (»Da posvijetlimo. Dvije tri o publikacijama Mat. Hrvatske za 1904. g.«, kratki negativni osvrt).

4. Kontesa Nina, Neznatni ljudi (1906)

ANONIM, Hrvatska smotra (Zagreb), 1906., I, str. 120, 267.

5. U mraku (1907)

B. L[IVADIĆ], Savremenik, 1908. III, str. 309.

6. Iza plime (1913)

MILAN OGRIZOVIĆ, Savremenik 1914., IX, br. 4, str. 211—213.

NIKO BARTULOVIĆ, Srpski književni glasnik, 1914., XXXII, br. 9, str. 692—700.

A. M[ILČINOVIĆ], Književne novosti, 1914., I, br. 1, str. 16.

IVO ANDRIĆ, Hrvatski pokret (Zagreb), g. 1914, X, 24. II., br. 54, str. 2.

J[OSIP] D[EBEVEC], Dom in svet (Ljubljana), 1914., XXVII, br. 6, str. 197—198.

P[ETAR] G[RGEC], Hrvatska prosvjeta (Zagreb), 1914., I, br. 1, str. 54—56. — g — Katolički list (Zagreb) 1913., LXIV, br. 51, str. 606—607.

V[INKO] K[ISIĆ], Narodni list (Zadar), 1914., LIII, br. 6 (Tragedija jednog kraja).

PASTUŠKIN, Slovan (Ljubljana), 1914., XII, str. 125—126.

BRANIMIR PEKARIĆ, Hrvatski branik (Mitrovica) 1914., XXII, 21. II., br. 15, str. 1—2.

S-Č, Pravaš (Zagreb), 1914., I, br. 3, str. 67 (Dva romana: Iza plime i Posljednji Nenadić).

A. M[ILČINOVIĆ], Narodne novine (Zagreb), 1914., LXXX, 29. I., br. 23, str. 1—2.

ANONIM, Hrvatska straža (Rijeka), 1914., XII, str. 281—287.

DR. ZOBER: Iz našega slovstva po novem letu, Veda (Gorica), 1914, IV, str. 145.

7. Starci (1917)

NIKO BARTULOVIĆ, Književni jug, (Zagreb) 1918., I, br. 2, str. 84—85.

MILAN KAŠANIN, Savremenik, 1918, str. 67—70.

SLAVKO CIHLAR, Primorske novine (Sušak) 1918., III, br. 70—74, 24—29. III. (»V. C. E. — uz novele Starci«).

vk, Dom in svet (Ljubljana), 1918., XXXI, br. 3—4, str. 102.

8. Pod sumnjom (1918)

il [ANDRIJA MILČINOVIĆ], Savremenik, 1919., str. 562—563.

MATE DVORNIČIĆ, Obzor, 1919., LX, br. 104, 106.

Dr. GREGOR ČREMOŠNIK, Ljubljanski zvon, 1919., XXXIX, str. 638—640.

9. Mrtva straža (Na straži) (1923, 1946)

RIKARD KATALINIĆ JERETOV, Novosti (Zagreb), 1923., XVII, br. 309, 12. XI. (Obljetnica Rapalla, povodom premijere Mrtve straže).

J. IVAKIĆ, Teater (Zagreb), 1923., br. 5, 11. XI.

AD., Vijenac (Zagreb), 1923., str. 335—336.

S. PARMAČEVIĆ, Riječ (Zagreb), 1923., 12. XI. i 13. XI.

[MILUTIN] NEHAJEV, Jutarnji list, 1923., 13. XI.

[MILUTIN] NEHAJEV, Morgen (Zagreb), 1923., 12. XI.

[VLADIMIR] LUNAČEK, Obzor 1923., 13. XI.

ZD[ENKO] VERNIĆ, Morgenblatt (Zagreb), 1923., 12. XI.

ANONIM, Večer (Zagreb), 1923., 13. XI.

RIKARD KATALINIĆ JERETOV, Novo doba (Split) 1924., VII, br. 264, str. 3 (O Rapalskom danu. Uoči premijere Mrtve straže).

ANTONIJA K[ASSOWITZ] CVIJIĆ, Novosti (Zagreb), 1930., XXIV, br. 331, str. 11 (»C. Eminova istarska drama u pripravi Matice Hrvatskih kazal. dobrovoljaca«).

V. CAR EMIN, Glas Istre (Rijeka), 1946., br. 358, 23. X. (»Kako je nastala drama Na straži) — Kazališni list (Rijeka), 1946.; — Udesni dani, Zagreb 1951.

BRATKO KREFT, Gledališni list (Ljubljana), 1946.—1947., br. 7.

ANONIM, Glas Istre (Rijeka), 1946., 12. III., br. 177 (Drama o našim patnjama i borbama).

BLANKA SVEĆNJAK, Glas Istre (Rijeka), 1946., 29. X.

ANONIM, »Ostvarenja« (Zagreb), 1947., str. 50 (bilješka).

VILKO TEŽAK, Polet (Zagreb), 1954., g. I., br. 8, str. 497.

SMILJKA SABOL, Polet, 1954., I, br. 8, str. 497—498 (»Drama o stradanju Istre za vrijeme talijanske okupacije«).

10. Nove borbe (1908, 1926)

KRESIMIR GEORGIJEVIĆ, Vijenac (Zagreb), 1927., V, knj. VII., br. 5, str. 121—122.

BRANISLAV MILJKOVIĆ, Srpski književni glasnik (Beograd), 1927., knj. XX., br. 4, str. 297—298.

VICE ZANINOVIĆ, Savremenik, 1927., XX, br. 9—10, str. 457—458.

VICE ZANINOVIĆ, Novo doba (Split), 1927., 14. I. (»Ovogodišnja izdanja Srpske knjiž. zadruge«).

LJUBOMIR MARAKOVIĆ, Hrvatska prosvjeta (Zagreb) 1927., IV, str. 43—44; — Novi pripovjedači, Zagreb 1929. (»Tri knjige o Istri«, str. 136—138).

BOSKO NOVAKOVIĆ, Letopis Matice srpske 1927., CI, knj. 312, sv. 2—3, str. 457—456 (Dva romana).

11. Naša Mare (1931)

UREDNIŠTVO: Naša Mare, ženski list (Zagreb), 1931., VII, br. 11, str. 29 (bilješka).

12. Vicencica (1934)

RIKARD KATALINIĆ JERETOV, Novosti (Zagreb), 1933., br. 291, 22. X. (Pred premijeru V. C. Eminove »Vicencice«).

B. LIVADIĆ, Hrvatska revija (Zagreb), 1933., VI, str. 703—704.

jh [JOSIP HORVAT], Jutarnji list (Zagreb), 1933., br. 7812, 28. X.

Dr. R. MAIXNER, Obzor, 1933., br. 248, 27. X., str. 2—3.

BRANKO MAŠIĆ, Novosti (Zagreb), 1933., br. 297, 28. X.

ZD. VERNIĆ, Morgenblatt (Zagreb), 1933., 28. X.

VIKTOR CAR EMIN, Kazališni list 1933., 15. X., br. 4, str. 8—10 (Dvije - tri o »Vicencici«).

[VIKTOR CAR EMIN], Novosti (Zagreb), 1933., br. 295, 26. X. (»Autor »Vicencice« o svom djelu«).

LJUBOMIR MARAKOVIĆ, Hrvatska straža (Zagreb), 1933., V, br. 263, str. 4—5.

DINKO SIROVICA, Novo doba (Split), 1933., XVI, br. 257 (prigodom premijere).

D. Z., Jadranska straža (Split), 1933., XI, br. 12, str. 517—518 (povodom predstave u Zagrebu).

A. R. [ANTE ROJNIĆ], Jutarnji list (Zagreb), 1933., XXII, 25. X., br. 7809, str. 7 (»Nostalgija grada, koji propada. Drama o Rijeci i današnjim Riječanima. Pred prvu domaću dramsku premijeru«).

ANONIM, Novosti (Zagreb), 1933., 24. X. (bilješka).

ANONIM, Narodne novine (Zagreb), 1933., XCIX, 23. X., br. 243, str. 5 (Dvije značajne premijere u Nar. kazalištu).

D., Narodne novine (Zagreb), 1933., XCIX, 27. X., br. 247, str. 4 (o Vicencici).

ANONIM, Večer (Zagreb), 1933., 27. X.

ANONIM, Nedjelja (Zagreb), 1933., 12. XI.

NIKOLA POLIĆ, predgovor »Vicencici«, Sušak 1934. (pod naslovom »Nad vodama babilonskim«); — Istra (Zagreb), 1934., br. 12—13, str. 19.

BORIVOJE STOJKOVIĆ, Život i rad (Beograd), 1934., knj. XX., sv. 124, str. 1268—1269.

D. Z., Istra (Zagreb), 1934., 20. IV., br. 15, str. 4 (bilješka povodom izlaska knjige).

ANONIM, Istra (Zagreb), 1934., br. 25, 29. VI., str. 5 (Kritika o Carevoj drami).

R. KATALINIĆ JERETOV, Istra (Zagreb), 1934., br. 16, str. 5.

a. r. [ANTE ROJNIĆ], Istra (Zagreb), 1933., br. 44, 3. XI., str. 4.

ANONIM, Istra (Zagreb), 1933., br. 45 10. XI., str. 5 (Kritika o Carevoj »Vicencici«).

ANONIM, Glas Istre (Rijeka), 1947., 12. I.

13. Među dva ognjišta (1934)

ANONIM, Novosti (Zagreb), 1934., 19. I. (bilješka).

14. Matko Mandić (1938)

Dr. L. ČERMELJ, Istra (Zagreb), 1938., 1. VII., br. 26, str. 4.
Napomena: Najavljeno je, da će prikaz izaći i u časopisu »Misel in delo« (Ljubljana), ali nije izašao, — koliko mi je poznato.

ANONIM, Primorske novine (Sušak), 1938., 4. VI.

ar [ANTE ROJNIĆ], Obzor, 1938., 19. V., br. 114, str. 2.

ANONIM, Istra (Zagreb), 1938., br. 23, 10. VI., str. 4 (Prikazi knjige »M. Mandić«).

ar [ANTE ROJNIĆ], Jutarnji list, 1938., XXVII, 22. V., br. 9455, str. 21 (Matko Mandić, novinar i političar).

Iv., Istra (Zagreb), 1938., 2. VI., br. 22, str. 3.

TUGOMIR ALAUPOVIĆ, Istra (Zagreb), 1938., 18. VI., br. 24, str. 3 (bilješka).

15. Presječeni puti (1938)

D. Z., Novosti (Zagreb), 1937., XXXI, br. 256, str. 11 (najnoviji roman V. C. E.).

NIKO BARTULOVIĆ, Pravda (Beograd), 1939., XXXV, 9.—11. IV., br. 12360—12363, str. 49 (Roman o slavi naših uskoka u vreme Ticiana).

M. MARJANOVIĆ, Vidici (Beograd), 1939., II, str. 37—38.

DINKO SIROVICA, Novosti (Zagreb), br. 248, 10. IX.

MATE BALOTA (Mijo Mirković), Istarski glas (Zagreb), 1940., 10. I., str. 2.

ANONIM, Istra (Zagreb), 1937., br. 39, str. 3 (bilješka).

ANONIM, Primorske novine (Sušak) 1938., 23. XII. (»Istra u našoj književnosti ove godine«); — Istra (Zagreb), 1939., XI, 20. I., br. 3, str. 2.

ANONIM, Istra (Zagreb), 1939., br. 9, 3. III., str. 6 (Marjanović o C. Eminovu romanu).

ANONIM, Naše more (Zagreb), 1939., V, br. 1, februar, str. 3.

ANONIM, Jutarnji list, 1938., XXVII, br. 9484, (Roman o Petru Kružiću).

ANONIM, Jadranska straža (Split), 1939., str. 402.

ANONIM: Bare Poparića »Galijoti« (piše i o romanu V. Cara Emina »Presječeni puti«), Kršćanska škola (Zagreb), 1941., XLV, br. 7—8, str. 120—121.

A. BARAC, Vjesnik (Zagreb), 1946., 1. I. (»Dva prešućena romana«: Presječeni puti — Suor Aurora Veronika).

16. Vitez mora (1939)

ANONIM, Jadranska straža (Split), 1939., str. 263.

J. RAVLIĆ, Jadranska straža (Split), 1940., XVIII, br. 7, str. 307.

ANONIM, Istra (Zagreb), 1938., 18. VI., br. 24, str. 3 (bilješka).

17. Suor Aurora Veronika (1940)

A. BARAC, Vjesnik (Zagreb), 1946., 1. I. (»Dva prešućena romana«: Presječeni puti — Suor Aurora Veronika).

18. Danuncijada (1946)

ANTE ROJNIĆ, Republika (Zagreb), 1947., III, br. 4, str. 257—258.

DINKO SIROVICA, Slobodna Dalmacija (Split), 1946., 16. XII.

TONE PERUŠKO, Riječki list, 1947., I, 2. III., br. 1, str. 3 (Nagrađena knjiga o Rijeci).

P [PERUŠKO?], Glas Istre (Rijeka), 1946., br. 257, 21. VI.

ANONIM, Radio-Zagreb, 1946., II, br. 14, str. 4.

19. Udesni dani (1951)

B. L., Riječka revija, 1952., br. 2, str. 119—120.

20. Oj more duboko (1952)

BRANKO N. ĐUKIĆ, Letopis Matice Srpske, 1952., str. 306.

21. Moje uspomene na Družbu sv. Ćirila i Metoda (1953)

LJUDEVIT KRAJAČIĆ, Školske novine (Zagreb), 1953., 27. VI., br. 24.

TONE PERUŠKO, Školske novine (Zagreb), 1953., IV, 11. VI., br. 23, str. 1—2 (60 g. istarskog školskog društva »Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru«).

JOSIP DEMARIN, predgovor uz knjigu (pod naslovom »Riječ urednika«), str. 7—9.

M., Vjesnik (Zagreb), 1953., 3. VII. (Uspomene V. C. E.).

II. ČLANCI, ESEJI I PRIKAZI

M. OGRIZOVIĆ — I. ESIH: Hrvatski pripovjedači, Zagreb 1926., str. 44—47.

NIKO BARTULOVIĆ: Šezdesetgodišnjica V. C. E., Srpski književni glasnik (Beograd), 1930., XXXI, 522—524.

T[ONE] P[ERUŠKO]: Rijeka u Rokčevoj interpretaciji, Istra (Zagreb), 1934., br. 12—13, str. 17.

NIKOLA POLIĆ: Pod vodama babilonskim, predgovor uz »Vicencicu«, Sušak 1934. (str. 5—12).

RIKARD KATALINIĆ JERETOV, predgovor uz roman V. C. E. »Suor Aurora Veronika«, Sušak — Samobor 1940. (str. 3—6).

ANTUN BARAC: Tipovi pomoraca u djelima V. C. E., Jadranska straža (Split), 1941., XIX, br. 2, 3, str. 44—46, 87—88.

NIKOLA POLIĆ: V. C. E., pokušaj književnog profila, Glas Istre (Rijeka), 1945., 1. XI., br. 109; — Vjesnik (Zagreb), 1945., 4. XI.

RADOJICA BARBALIĆ: More i moreplovci u djelima V. C. E., Glas Istre (Rijeka), 1945., 1. XI.

VICE ZANINOVIĆ: V. C. E., povodom osamdesetgodišnjice rođenja, Hrvatsko kolo, 1950., br. 4, str. 573—586.

VICE ZANINOVIĆ: Prilog bibliografiji radova V. C. E., Hrvatsko kolo, 1950., br. 4, str. 749—763.

VICE ZANINOVIĆ: V. C. E., Književne novine (Beograd), 1950., 31. X.

IVO LADIKA: Put i pobjeda V. C. E., Brazda (Sarajevo), 1950., br. 11—12, str. 825—829.

ANTE ROJNIĆ: V. Car Emin, književnik, novinar i publicista, pogovor uz »Udesne dane«, Zagreb 1951., str. 433—441.

RADOJICA BARBALIĆ, predgovor uz knjigu »Oj more duboko«, Rijeka 1952. (str. 7—9).

VINKO ANTIĆ: Rijedak jubilej (povodom 85. g. rođenja) Riječka revija, 1955, IV, br. 5—6, str. 237—243.

III. SUSRETI I USPOMENE

STJ[EPAN] M[ILETIĆ]: U posjetu kod istarskog pjesnika, Obzor, 1902., XLIII, br. 85, 14. IV., str. 1—2.

IVAN NEVISTIĆ: Na Sušaku, Pravda (Beograd), 1932., XXVIII, br. 178, 179, 180.

V. CAR EMIN o svom radu i našim književnim prilikama (interview s Nikolom Škrgićem), Pravda (Beograd), 1938., XXXIV, br. 11956, str. 7.

NEVSKI: Na obalama Jadrana, Varaždinske novine, 1939.—40., XI, br. 570, str. 1—6.

A. VESIĆ: Posjeta pjesniku bola i mora. Razgovor s književnikom V. C. E., »15 dana« (Zagreb), 1933., III, br. 12, str. 189—191; — Novo doba (Split), 1933., XVI, br. 145.

SILVIJE: Naš dragi Car Emin, Glas Istre (Rijeka), 1945., 1. XI.

IVAN IVANČIĆ: V. C. K. kao drug, prijatelj i čovjek, Glas Istre (Rijeka), 1945., 1. XI.

JULIJA NAJMAN: Kod V. C. E. u Opatiji, Književne novine (Beograd), 1948., 24. VIII.

DRAGO GERVAIS: S V. Carem Eminom, Hrvatsko kolo (Zagreb) 1950., br. 4, str. 697—700.

M. VUCKOVIĆ: Kod V. C. E., Vjesnik (Zagreb), 1950., X, 4. XI., br. 1712, str. 2.

DRAGAN VUKOBRATOVIĆ: U posjetu kod V. C. E., Borba, 1953., 4. I., str. 7.

sn [SLOBODAN NOVAK]: S V. Carom Eminom, Vjesnik 1953., 29. XI.

D. V.: Susret, Borba, 1953., 26. VII.

DUŠ-KE: Posjet V. C. E., Riječki list (Novi list), VIII, br. 45 (2151), 23. II., str. 3.

TONE TKALČEV: U posjeti V. C. E., Novi list (Riječki list), VIII, br. 116 (2211), 31. VIII., str. 3.

IV. MANJI ČLANCI POVODOM GODIŠNJICA

ANONIM: Književnik — narodni pobornik V. C. E., prigodom 60. g. života, Pučka prosvjeta (Split), 1930., X, br. 12, str. 276.

ANONIM: V. C. E., povodom 60. g. života, Mali Istranin, 1930.—1931., II, br. 4, str. 38—40.

A[NTE] R[OJNIĆ]: V. C. E., Jutarnji list (Zagreb), 1930., XIX, 9. XI., br. 6742, str. 9 (šezdesetgodišnjica istarskog književnika i kulturnog radnika).

ANONIM, Mladost (Zagreb), 1930.—1931., IX, br. 5, str. 97 (povodom 60 godišnjice).

BOGOMIR GRKINIĆ: Šezdesetgodišnjica našeg urednika, Mornar (Sušak), 1930., II., br. 12, str. 1.

ANONIM, Riječ (Zagreb), 1930., br. 42, 8. XI.

Dr. IVO RAŽEM, Istra (Zagreb), 1930., br. 11 (posebno izdanje lista), 12. XI., str. 4.

Dr. IVO RAŽEM, Istra (Zagreb), 1930., br. 11, 27. XI., str. 6 (Šezdesetgodišnjica jednog velikog muža).

R. KATALINIĆ JERETOV, Istra (Zagreb), 1930., II, br. 11, 27. XI., str. 1—2 (uz 1. XI. 1930.).

R. KATALINIĆ JERETOV: V. C. E. (povodom 60 g.), Novosti (Zagreb), 1930., XXIV, br. 307, 6. XI., str. 2.

T[ONE] P[ERUŠKO]: V. C. E., povodom 65. godišnjice, Istra (Zagreb), 1935., VII, br. 45, 8. XI., str. 5.

ANONIM: Sedam decenija života V. C. E., Varaždinske novine, 1939.—1940., XI, br. 570, str. 4.

DINKO SIROVICA, Novosti (Zagreb), 1940., br. 302, str. 20.

ZVANE ČRNJA: Jubilej V. C. E., Primorje, 1940., III, br. 101, str. 1.

J. RAVLIĆ, Jadranska straža (Split), 1940., br. 11, str. 474 (70. godišnjica V. C. E.).

MIRKO PERKOVIĆ, Nova tribuna (Šibenik), 1940., 1. XI., br. 657 (povodom 70. godišnjice).

I[VO] K[OZARČANIN?]: Sedamdesetgodišnjica V. C. E., Hrvatski dnevnik (Zagreb), 1940., 8. XII., br. 1657, str. 13.

ĆIRO ČIČIN ŠAIN: V. C. E. (povodom 70 g.), Novo doba (Split), 1940., XXIII, br. 260, str. 10.

NIKO BARTULOVIĆ: Sedamdeset godina V. C. E., Srpski književni glasnik, 1940., LXI, br. 5, str. 391—393.

ANONIM: 70 letnik, Jutro (Ljubljana), 1940., XXI, br. 256, str. 5.

ANONIM: V. C. E. navršio je 70 g. života, Mali rodoljub, 1940.—1941., XII, br. 3, str. 33—34.

ANONIM: V. C. E. (uz 70 g. rođenja), Jutarnji list (Zagreb), 1940., XXIX, br. 10331, str. 29.

TONE PERUŠKO: 15-godišnji dječak, saradnik »Naše sloge«, Glas Istre (Rijeka), 1945., 1. XI. (povodom 75 godišnjice).

T[ONE] P[ERUŠKO]: V. C. E., Naprijed (Zagreb), 1949., 4. XI.

ANTE ROJNIĆ, Vjesnik (Zagreb), 1950., X, br. 1709, 31. X., str. 2.

DRAGO GERVAIS, Riječki list, 1950., br. 259 (1131), 1. XI., str. 3.

IVO MIHOVILOVIĆ, Republika (Zagreb), 1950., br. 10, str. 675—676.

A[NTE] R[OJNIĆ]: život i djela V. C. E., Republika (Zagreb), 1950., br. 10, str. 676—677.

R[OKSANDA] NJ[EGUŠ], Književnost (Beograd), 1950., br. 11, str. 546—547.
V. M., Borba (Zagreb), 1950., XV., br. 261, 1. XI., str. 2.

DRAGO GERVAIS, Ilustrirani vjesnik (Zagreb), 1950., br. 271—272, str. 34.

ANONIM: Nekoliko minuta sa slavljenikom, Riječki list, 1950., IV, 1. XI., br. 259 (1131), str. 3.

ANONIM: V. C. E. primio je čestitke iz cijele zemlje, Riječki list, 1950., IV, 3. XI., br. 261 (1133), str. 1.

ANONIM, Školske novine (Zagreb), 1950., I, br. 17, 4. XI., str. 3.

ANONIM: Osamdesetgodišnjica V. C. E., Radio-Zagreb, 1950., 3. XI. (bilješka).

ANTE ROJNIĆ: V. C. E., književnik i patriota (povodom 85. godišnjice života), Vjesnik (Zagreb) 1955, 28. X., br. 3314.

ANTE ROJNIĆ; Mladi V. C. E., Republika (Zagreb), 1956., XII, br. 2, str. 44—45.

V. KRAĆI OSVRTI

časopisi, listovi, posebna izdanja

M. MARJANOVIĆ: Noviji hrvatski pripovjedači. Ljubljanski zvon 1901.; — Hrvatska moderna, II., Zagreb 1951, str. 53.

JOVAN HRANILOVIĆ: Osvrt na hrvatsku beletristiku od g. 1900, Hrvatsko kolo 1906, I., str. 358.

ANONIM: Istarski sokolovi, Veliki Ćiril-Metodski koledar za 1907. Uredio Milan Ogrizović, Zagreb 1906., str. 108—109.

— r —: Zlatna bolest, komedija u 5 čina od V. C. E., Savremenik, 1906., g. I., knj. II., str. 453.

ANONIM, Riječki novi list, 1909., III, br. 128 (prikaz »Mladog Istranina«).

ANONIM: Mladi Istranin i Mladi Hrvat, Školski vjesnik (Sarajevo), 1909., str. 787.

M. BENKOVIĆ: Razbijeni snovi, Obzor, 1922., LXIII., br. 169, str. 1.

NIKO BARTULOVIĆ: More u našoj književnosti, Split 1927. (str. 32—33).

ANONIM: Naš glavni saradnik, Mladi stražar (Split), 1929., br. 2, str. 32.

ANONIM: Veče V. C. E. u Zagrebu, Istra (Zagreb), 1930., br. 10, str. 8.

ERNEST RADETIĆ: Mi Istru našu nijesmo još izgubili (odlomak iz predavanja), Istra (Zagreb), 1930., II, br. 12, 31. XII., str. 3.

JOSIP ŠILOVIĆ, Narodna zaštita (Zagreb), 1931., XV, br. 1, str. 4—5

ANONIM: Naši pisci i naše knjige, Istra (Zagreb), 1933., br. 14, str. 29.

—mć: V. C. E. (povodom premijere »Vicencice«), Narodne novine (Zagreb), 1933., br. 244, 24. X., str. 2.

T[ONE] P[ERUŠKO]: L'adriatico jugoslavo, Istra (Zagreb), 1935., br. 24, str. 5.

IVE MIHOVILOVIĆ: Ćaskanja, Istra (Zagreb), 1934., br. 49—51, str. 14.

ANONIM, Istra (Zagreb), 1935., br. 45.

LIN.: More i moreplovci u djelima E. Kumičića i V. Cara Emina. (Veoma zanimljivo predavanje prof. A. Barca), Jutarnji list (Zagreb), 1940., XXIX, br. 10346, str. 6—7.

V. BEZJAK (Otokar Keršovani): Društvene promjene u Istri, Izraz (Zagreb), 1940., II, str. 212.; — Riječka revija, 1952., br. 3, str. 68.

ANONIM, Vjesnik u srijedu (Zagreb), 1952, XII, br. 32 (2399), str. 3.

ANONIM: V. C. E. govori pred našim mikrofonom (»Jedna uspomena iz Pule«), Jug. radio, 1953., 13. VI. (bilješka).

ANONIM, Jurina i Franina (kalendar), Rijeka 1954, str. 130.

LADISLAV DORČIĆ, Školske novine (Zagreb), 1954., 7. I., str. 1 (»Učiteljska škola »V. Car Emin« u Puli proslavila 60-godišnjicu osnivanja »Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru«).

D. VUKOBRATOVIĆ: Sedam decenija na straži (povodom dodjeljivanja književne nagrade za životno djelo), Borba (Zagreb), 1955., XX, br. 106, 8. V.

ANONIM: Prvomajske nagrade Saveza književnika Jugoslavije. V. Car Emin nagraden za životno djelo..., Borba (Zagreb), 1955., 28. IV., str. 4.
Istim povodom su pisali Vjesnik (Zagreb), 28. IV. 1955., str. 1, Politika (Beograd), 28. IV. 1955., str. 7, i drugi listovi.

M. P.: U povodu dodjele nagrade (izjava V. C. E.), Vjesnik (Zagreb), 1955, 29. IV.

ZVONKO RADOŠ: V. C. Eminu predana nagrada Saveza književnika Jugoslavije, Borba (Zagreb), 1955., 18. V.

b) Pregledi književnosti, čitanke, enciklopedije...

DRAGUTIN PROHASKA: Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti, Zagreb 1921., str. 104—106.

BRANKO VODNIK: V. C. E., Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, knj. I., str. 347.

DR. DAVID BOGDANOVIĆ: Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola, Zagreb 1926. (str. 485).

V[ICE] Z[ANINOVIĆ]: V. C. E., Hrvatska enciklopedija, sv. III., str. 607.

DARINKA STOJANOVIĆ: Antologija jugosl. pripovetke, Beograd 1938. (str. 168—169).

MILAN BEGOVIĆ: Hrvatska proza XX. stoljeća, Zagreb 1942. (bilješka M. Foteza, str. 69).

SLAVKO JEŽIĆ: Hrvatska književnost, Zagreb 1944. (str. 304—305).

VICE ZANINOVIĆ: Čitanka iz jugoslav. knjiž. za VII. r. gimn., Zagreb 1953. (str. 152—153).

VI. POPIS NEKIH AUTOBIOGRAFSKIH PRILOGA

AUTOBIOGRAFIJA (str. 175—177), S t a r c i, novele, Zagreb 1917.

MOJ POVRATAK, Savremenik, 1921., br. 3, str. 185—186; — Književne novine (Beograd), 1950., 31. X., i t. d.

NAŠ STARI »DALIBOR«, Novosti (Zagreb), 1929., XIII., br. 299; — Hrvatsko kolo 1950., br. 4, (pod naslovom »U drugo progonstvo«).

LOŽAČ, Mornar (Sušak), 1929., br. 4, str. 10—12 (Pod naslovom »Moj otac« u »Hrvatskom kolu«, 1950., br. 4).

KAKO SAM POČEO PISATI (odlomak iz predavanja), Jadranski koledar (Zagreb), 1937., str. 135—139.

ŽRTVE SVOGA VREMENA, autobiografska crtica, Hrvatsko kolo Mat. Hrvatske, 1948., br. 2, str. 279—291.

AUTOBIOGRAFIJA (str. 225—249), N o v e b o r b e, Zagreb 1949.

VJEČNI DUŽNIK, Polet (Zagreb), 1954., br. 6, str. 321—324.
Isto: Rad JA, Zagreb 1954., br. 301, str. 38—40.

IZ MOG ŽIVOTA, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1954, knj. 301. str. 35—73.

VICE ZANINOVIĆ

DJELA

ZIMSKO SUNCE

SLIKA IZ ISTARSKOG ŽIVOTA U ČETIRI ČINA

(1903)

LICA

Mikula Andrinić, brodovlasnik
Lojza, njegova žena
Kamilo, njegov sin
Fortunato Barić
Lorenca, njegova žena
Marija, njihova kći
Pop Marko Borović
Dr. Miro
Nando njegova braća
Jelka, njegova sestra
Berto Kuzmić
Rozina, njegova žena
Anzelmo
Dalo
Kaštulo
Šani, gostioničar
Ližijo
Stara Marta
Zvanić
Franić
Andrijana
Trgovački pomoćnik
Više muškaraca, žena i djece

*

Čin se zbiva u Lovinju 188*.

PRVI ČIN

Soba u kući principala Mikule. Lijevo jedna, a desno druga vrata. U zatku u sredini velik balkon, s kojega je pukao vidik na more i na daleke hrvatske gore. Desno uza stijenu divan, pred njime stol, sa strane fotelji i stolice. Između balkona i vrata nalijevo starinska kredenca, u kojoj ima svakovrsnih inostranih i ponajvećma japanskih posudica od porculana. Među balkonom i lijevim uglom slike brodova, nad divanom portret Mikulina oca. U kutu nalijevo mali stôčić, na njem velik sat pokriven staklenim zvonom. S jedne i s druge strane ure po jedno stakleno zvono s umjetnim cvijećem.

PRVI PRIZOR

Mikula. Lojza

LOJZA *sjedi na divanu i uprijevši oba lakta o stô prislonila glavu o dlane obadviju ruku.*

MIKULA *(šeće odajom i puši iz lule):* U što si se to opet zamislila? *(Lojza se ne miče i ne odgovara.)* Šuti... ne odgovara. Nije fajde, kruto se zamislila... Ali kuda? U što? Da nije možda kakva stara ljubav? Hm! Tko zna? Tempi passati!...

LOJZA *(prekrsti se naglo):* ... i duha svetoga — Amen! Alaj Bog budi s tobom... Nikada od tebe ni mira, ni pokoja! Ni moliti mi ne daš, te ne daš...

MIKULA *(ironički):* A dă, eto! Ti si molila! To sam morao i slutiti. Ta kako bi drukčije i bilo?! *(Stane ispred nje.)* Samo gledaj, da ne bi ta tvoja vječna petljarenja i moljakanja napokon i dodijala Bogu! Naj-

zada i njegova će strpljivost, tako bar ja mislim, imati svoje granice, pa bi se moglo slučiti, da mu ta tvoja neprekidna zanovetanja...

LOJZA: Ali, Mikulo, ne griješi duše! Kad ćeš da molim, ne ću li sada u trenutku, koji je tako odsudan za cijeli život moga jedinoga sina!

MIKULA *(k. g.)*: Tako je! V e r a m e n t e, ženidba nije nikakav mačji kašalj: Ja to znam iz iskustva. Ali ja ipak držim, da bi tvome sinu u ovom trenutku, kako ti veliš »odsudnom«, puno više pomoglo nekoliko banaka po sto i više fiorina... à?...

LOJZA: Za pet rana božjih, kako to govoriš? Kao da je sve u novcu! A zdravlje? A sreća?

MIKULA: To je sve krasno rečeno, ali priznat ćeš i sama, da ne bi ipak zgorega bilo, kad bi mu i ona donijela štogod sa sobom.

LOJZA: Nek te za to nije skrb, ni briga. Što je naše, bit će i njegovo... Glavno je, da mu bude dobra...

MIKULA: Dobrota se, moja draga, ne jede ni varena, ni pržena. Tu treba grošâ, grošâ, a tih u nje nema, i ja ne mogu nikako da dokučim, kako moj gospodin sin nije mogao da i na tu okolnost svrne nešto više pozornosti. Toliko je najzada i zavrijedio naš položaj i naše ime. Nego ni pô jada, da je barem uzeo djevojku prema svome mišljenju.

LOJZA: Ali ako mu je tako bilo suđeno! Bog sâm zna, koliko sam ga od nje odvraćala, a on ni čuti, već uvijek: ili nju — ili nijednu. Zaman, protiv božje se volje ne može...

MIKULA: A što ima Bog tu posla! Da si ga inače odgojila, bio bi drukčiji — to je kao na dlanu.

LOJZA: I ti imaš srca ustvrditi takva šta?! Oh! Bože, ti sam znaš!... *(Zaplače.)*

MIKULA: Dašto, bez cmizdrenja nikud nikamo! Takve ste vi...

LOJZA: Onda zašto me bijediš s onoga, čemu ja nisam kriva? Jesam li ja ravnala njegovim odgojem? Je li se ikada u tom pogledu slušala moja riječ? A da jest, drukčiji bi danas bio moj Kamilo...

MIKULA: Naravno, da se tebe slušalo, on bi bio danas najmanje kakav pater gvardijan na Trsatu.

LOJZA: Rugaj se ti, rugaj! Onako bi bar bio nešto, a ovako? Ovako nije ništa, a tomu svemu si ti kriv.

MIKULA: Naravno, ja sam svemu kriv.

LOJZA: Ti, dă, ti i nitko drugi. Da ga nisi dao u onakve škole, među onakve fanatike, koji su onako grdno zavrtjeli njegovom mladom glavom, on ne bi bio zašao u ono crno iredentističko društvo i ne bi bio protjeran iz svih škola našega cesarstva.

MIKULA: Teške li nesreće! Ili misliš, da moraju svi ljudi biti profesori i liječnici, ili advokati? Moja draga! Ne misli, da je svijet u rešetu!... Onomu, tko je uman, tomu ne treba tek kojekakvih diploma, da se kroza svijet protura... Tako je bilo i s Kamilom. Da je u njega luda glava, ne bi ga bili smjestili u onakve novine, kao što je to bila »L a P a t r i a«. A naš Kamilo i jest pravi »žurnalista«. Tă i ti si sama uživala, kad nam je stigao onaj njegov lijepi članak: »Gli esuli alla madre patria«. Kao i meni tako su se i tebi ronile suze iz očiju, dok si čitala onaj krasni sastavak.

LOJZA: Istina, ja sam plakala, jer me sve, što se tiče moga sina, nagoni na suze. I moram reći: divila sam mu se.

MIKULA: No napokon! A što bi tek bilo, da nisu novine propale! Nego, to se sve dade još i popraviti. Jedino, što me muči, jest taj nesretni brak, taj neprirodni vez među njim i onom beskućnicom, koju su Bog zna kakvim razvratnim panslavističkim idejama opojila njena braća, ona tri hrvatska hajduka!

LOJZA *(kao da bi uplašeno)*: Kakvi hajduci, Mikulo? Zaboravljaš li na brata joj župnika?

MIKULA: On je, što i oni drugi, ako nije i gori. Pop je, a to je dosta.

LOJZA: Ah, Mikulo, Mikulo, kad ćeš se već jednom dozvati pameti! *(Sklopi ruke i klima glavom.)*

DRUGI PRIZOR

Predašnji. Rozina s malim Tončićem

ROZINA *(ulazeći i vodeći dečka za ruku)*: Dobar dan, šiora Lojzo! Dobar dan, šior principal! *(obazirući se, kao da se boji, da bi je tkogod mogao zateći)* Došla sam samo za hip, da vas pozdravim i da vam se kod te velike prilike naradujem. Bog dao, bilo sretno vama, a osobito mladencima!

LOJZA: Hvala ti, Rozino! Dao Bog i tebi! *(Prigne se i poljubi dijete.)* Dodi, Tončiću, časak sa mnom! *(Povede ga u sobu nadesno.)*

ROZINA *(za njom)*: A šta! Za mene je već sve svršeno. Meni je, kao da sam već prestala živjeti. Sve mi je crno pred očima i u duši. Grubo je meni, vrlo grubo.

MIKULA: Sada govoriš tako, ali dok si se udavala, pjevala si drukčiju pjesmu.

ROZINA: Znam ja to, sad plaćam... Ali, šior principal, koliko se toga od onda izmijenilo!

MIKULA: Izmijenilo, izmijenilo... A zašto si se ti izmijenila!...

LOJZA *(vraćajući se s djetetom)*: Mikulo, čemu je mučiš? *(Tončiću, podajući mu nešto slatkiša)*: Evo i tebi malo pira.

ROZINA: Reci: hvala!

TONČIĆ: Hvala!

MIKULA: Hvala! Hvala! Zašto ne: g r a z i e? Kako to đavola učiš dijete? I još se čudiš, što je muž spram tebe grub! I ja bih bio. Bih, tako mi svetoga Mikule!

ROZINA: Tä on ga je sâm tome naučio! Nego druga su onda vremena bila... Ja sam u ono doba bila sretna, a bila bih i danas, da je Berto ostao, što je i prije bio! Imao je lijepu službu, dobrih prijatelja, — pa nam je sve lijepo išlo, sve dokle se ono nije vrgao u Talijane.

MIKULA: Uradio je, što mora svaki pametan čovjek da uradi, eto!

LOJZA: Samo da bi sada bio pametan! Nego ja ću ga već ljudski ispsovati, neka mi samo dođe na oko... Možda već i danas, ta i on je među uzvanicima.

ROZINA *(preplašeno)*: Ne, zaboga, šiora Lojza! Bože sačuvaj, da sazna, da sam se na nj jadala! Ta ubio bi me! On ne smije ni znati, da sam ovdje bila. Uhvatila sam evo ovaj čas, dok je on s drugima u crkvi kod vjenčanja. *(Žureći se)* A sad idem, da me tu ne zateče. *(Mekano)* Još jednom da vam čestitam, vama i mladencima. Zdravi su, mladi i pametni, Bog će im dati sreće. A ona je dobra, Jelka! Znam ju ja, P e r l i c a je ona, tiha, prava golubica. *(Začuju se koraci; u žaru)* Nego evo ih, dolaze, joj meni! *(Ugledavši Lorencu i Fortunata, koji upravo uto ulaze, smiri se i uzdahne.)* Hvala Bogu!

TREĆI PRIZOR

Predašnji. Fortunato i Lorenca

LORENCA: Lojzo, Lojzo, za čas su ti tu! Čula sam od strane crkve velik žamor i buku. To vam je cijeli sajam, ljudî kao mravi...

ROZINA: Još jednom, bilo sretno! Zbogom, zbogom! *(Klanja se na sve strane.)* Tončiću, hodi sa mnom. Zbogom! *(Ode)*

LOJZA: A d d i o, Rozino.

ČETVRTI PRIZOR

Predašnji bez Rozine i Tončića

FORTUNATO: Mikulo, radujem ti se!

MIKULA: Méni? Ja se ne ženim.

LORENCA: Ali velim vam, pravi sajam...

LOJZA *(gledajući na vrata, kroz koja je izašla Rozina)*: Uboga žena! Tako je, kad nije u muža pameti.

LORENCA: Kad pomislim, kakav je ono bio jednom Hrvat!... Bože moj, kako se svijet mijenja!...

MIKULA: Nije Berto lud. Zna on, kako mu valja živjeti.

LOJZA *(pride k prozoru)*: Veliš, da se je vjenčanje već obavilo, a njih jošte nema...

LORENCA: Bit će velika stiska ljudi, pa dok se sve to razmakne, razrijedi...

MIKULA: Ludi svijet! Što ti njega zanima...

LOJZA *(nekako kao udivljeno)*: Moj Kamilo oženjen! Meni je to tako čudno!...

MIKULA *(porugljivo)*: I meni...

LORENCA: Bože moj, šta bih ja dala, da mi je znati, kako će im biti? On Talijan, a ona onaka Hrvatica!

LOJZA: Pitaš, kako će im biti? Lijepo, budu li se znali podnositi. Popuštat će morati jedno drugome, eto, to je sve. U tom je napokon i sva sreća.

MIKULA: U čem?

LOJZA: Ta u tom popuštanju.

MIKULA: Ja ne bih popustio.

FORTUNATO: Ni ja.

LORENCA *(porugljivo Fortunatu)*: Ne bi popustio? A zar si zaboravio, kakav si bio Hrvat prije negoli si se oženio?

MIKULA: S nama se stvar imala nešto drugačije, je li, Lojzo?

LOJZA: Ja se nisam nikada prtila u politiku.

MIKULA: No dajmo, dajmo, ipak si više naginjala na onu njihovu stranu.

LOJZA: Bože moj! Jesam li ja kriva, što su me takvu odgojili?

MIKULA: I dijete mi je htjela pokvariti. Ali tu sam ustao ja i zagrmio: Stoj! Ja ne ću, da mi jedini sin bude tek kakvogod hrvatsko čobanče!

FORTUNATO *(važno)*: Tako sam postupao i ja s našom Marijom.

LORENCA *(porugljivo)*: Pa eto, i ona ti se iznevjerila.

FORTUNATO *(žacnuto):* Tko to veli?

LORENCA: Ja tebi. A eto, gradi se, kao da ne zna ništa o tom. *(Okrene se k Lojzi i Mikuli)* Oh! cijela pokora s tim blaženim djetetom! Knjige ju pokvarile, oni nesretni hrvatski romanci i poezije.

LOJZA: Uistinu, mnogo se je već mladega svijeta dalo u tu hrvatsku politiku...

MIKULA: Moj Kamilo je, barem, što se toga tiče, tvrd kao hridina. Prava moja slika i prilika, jedino što je nešto suviše nježan, što ja, hvala Bogu, nisam.

LOJZA: Ah! nisi, ne!

FORTUNATO: Ali dečko nije, kakav je prije bio. Sada se čini, kao da je donekle — kako bih rekao? — ohladnio, što li?

MIKULA: Koješta! Premda nije nikakvo čudo, što mu glava nije sada onako posve na mjestu. Najzada — ženi se, zaljubljen je. Ali počekajte, dok se u njem slegne ta vatra, pa ćete vidjeti moga Kamila, kakav je i prije bio.

FORTUNATO: Ako ga žena ne pokvari. *(Izvana se čuje žamor glasova.)*

LOJZA: Tiho, evo ih, idu.

MIKULA *(Fortunatu):* Nije moj sin roda Fortunatova!

FORTUNATO: Dragi moj! Žena je davao, kad...

PETI PRIZOR

Predašnji. Kamilo, Jelka, Berto, Marija, nekoliko mladića i djevojaka. (Kamilo i Jelka držeći se ispod ruku stupe pred Lojzu i Mikulu)

LOJZA: Djeco moja, Bog vas blagoslovio. Moj Kamilo! *(Raširi ruke i poljubi njega, pa Jelku.)*

JELKA: Majko moja!

KAMILO *(zagrli oca):* Moj oče!

MIKULA: No, no, čemu sve te cerimonije! Najzada — nego svejedno — daj! No eto, tako...

JELKA *(ovije Mikuli ruke oko vrata):* A hoće li meni biti dopušteno, da vas i ja nazivljem svojim milim i dobrim ocem?

MIKULA: Kako? No, daj, kada su takve convenienze, i ako ti je već do toga stalo, a ti me zovi, kako te volja. Samo ne previše cerimonija, ja sam neprijatelj cerimonijama.

LOJZA: Budi bez straha, Jelko; pod našim ćeš krovom naći one, koje ti je smrt ugrabila; naći ćeš i oca i majku. Ti si odslije naša mila i draga kći. Je li, Mikulo?

MIKULA: Dä, dä, ti si od sada naša kći, kad već tako biti mora.

JELKA: Hvala vam, hvala, i vi ste moji! *(Ogrli Lojzu.)*

MIKULA: Samo pamet, i hrvatsku politiku na stranu, pa će sve dobro biti. — A što je s vama, mlada gospodo?

SVI: Veselo, gospodine principale, veselo!

BERTO: Danas će biti živo, à, kapitan Mikula?

LOJZA *(zaprijeti mu prstom):* Berto, pametan budi!

MARIJA *(Mikuli):* Gospodine kume, danas ćemo zajedno zaplesati »hrvatski«, jelte? *(Uhvati ga oko pasa i zavrti se s njime)*

MIKULA: A, gle đavola! Čekaj ti!... A, vidiš li je! Ala, daj mi mira! Tamo imaš mlađih, pa pleši s njima, ako ćeš i po tursku.

LORENCA *(Mariji poluprijekorno):* Marija!... Oh, ova djeca!

JELKA *(ogledajući se okolo):* A gdje su moja braća, da ih tu nema?

MARIJA: Nandu je u crkvi nešto pozlilo i...

JELKA *(upade joj u riječ sva preplašena):* Što veliš? Nandu pozlilo!... Nandu — zaboga?

MARIJA: Ali umiri se, nije ništa. Mala glavobolja. Miro..., gospodin Miro ostao je časak s njime dolje u vrtu. Malo svježeg zraka — i sve će proći. A gledaj je, kako se sva prepala.

JELKA *(potiše Mariji. Razgovaraju nijemo. Jelka od časa na čas pogledava prema vratima)*

LOJZA: A sada, prijatelji moji dragi, znajte, da će naši mladenci za koji čas otputovati; zato ne smijemo da gubimo vremena, već ala svi za stol. *(Mladići i djevojke kreću polako u sobu nadesno.)*

LORENCA: I vi ste dakle odlučili u Beč, à?

KAMILO: Dä.

BERTO: Čudnovato, Beč! A kako si došao do te misli, Kamilo?

JELKA *(gledajući prema glavnim vratima):* I jošte ih nema!

KAMILO: Lijepo. Ja sam bio izabrao Napulj, a Jelka Zagreb, pa da ne bude krivo ni jednome, ni drugome, odabrali smo Beč.

LOJZA: I tako radite uvijek u životu. To je najbolji put k sreći. Uvijek po sredini, uvijek po sredini! *(Ode u sobu nadesno. Za njom svi osim Mikule, Berta i Kamila. Jelka još jednom pogleda zabrinuto na glavna vrata)*

ŠESTI PRIZOR

Berto, Mikula i Kamilo

MIKULA *(Kamilu, koji hoće da pođe za Jelkom u dvoranu):* Kamilo, jednu riječ!

KAMILO: Izvolite, oče.

MIKULA: Sinko, sad je već sve gotovo, odabrao si, što ti je srce željelo, ja nemam ništa protiv toga, jer je moja želja, da budeš sretan. Ali čuvaj se, gledaj, pazi!

BERTO: I ja velim: gledaj, pazi!

KAMILO *(začudeno):* Ja vas ne shvaćam...

MIKULA: I ne zaboravi, koga si uzeo u kuću! Ja se bojim za tebe...

BERTO: I ja.

KAMILO *(k. g.):* Ja vas i opet ne shvaćam.

MIKULA: Ja se bojim, da ne ćeš biti dosta odlučan s njom, pa će ona vladati tobom... Toga se ja bojim, eto...

BERTO: I mene je toga strah. Pogledaj joj braću, kakva su.

MIKULA: Pa i otac joj je bio svojeglav. On nije ni za što bio sposoban, ali o politici je tlapio neprestano. A takva će biti i ona. Meni su pripovijedali oni, koji je dobro znaju, da u cijeloj Istri nema tako fanatične panslavistkinje, kao što je ona. Prava Ruskinja, vele ljudi. Zato, Kamilo, a t t e n z i o n !

KAMILO: Moja žena mene ljubi, to znam; a znam i to, da će ona znati štovati i moje mišljenje.

BERTO: Ali to nije dosta...

MIKULA: Naravno, da nije dosta. Ona mora ne samo štovati tvoje mnijenje, već i misliti, kao i ti što misliš. Naravno, ta kako bi drukčije i bilo!

BERTO: Molim te, ako svi mi Talijani gledamo u tebe kao u svoga vođu i prvaka, zato moraš i ti da budeš našoj stranci u svem dobrim izgledom. Talijanski se duh mora najsjajnije izvijati upravo s tvojega ognjišta!

MIKULA: To se razumije. Radi toga treba da gvožđe kuješ, dok je vruće. Ni časa ne smiješ propustiti, čuješ, ni časa!...

BERTO: Glavno je pak, da je držiš daleko od braće, da ti ne okuže kuće. Ti ih znaš, kakvi su oni dušmani svemu, što je talijansko. Pa još nešto, ali bez zamjere. Ja te na priliku nisam jošte čuo, da govoriš s njom drukčije, doli hrvatski, a to se čini, bogami, kao da je

ona već dobrano zagospodarila tobom, dapače, kao da te je već čak i pohrvatila. Je li tako, kapitane Mikulo?

MIKULA: Tako je.

KAMILO: Zar je to zbilja vaša misao? A čime sam ja zavrijedio, da tako o meni sudite? Nisam li ja onaj isti, koji sam i prije bio? Je li se u meni, bilo samo načas, uzdrmala vjera u ideale, u koje su me uputili slavni moji učitelji i kojima sam posvetio toliko lijepih godina mladosti svoje? *(blagim, ali deklamatornim tonom):* Ne, mili moji, cijelo moje biće, sve vam to gori, sve plamti ognjem, što ga u meni uspalio mili dah slatke riječi — italskog velebnog slova, kojim sam sav proniknut. Slavna riječ, koja tako nježno govori srcu, božanstveni zvuci, u kojima odjekuje sav čar latinskoga genija! I u vama se, eto, mogla poroditi misao *(iza kulisa »verglec« svira pjesmu:* O m i a p a t r i a, s e i b e l l a e p e r d u t a!), da bi se moja duša mogla oteti božanskoj muzici Danteova slova? *(Sluša kao zanesen svirku.)* Kako je to divno, kako je to božanstveno! Čini mi se, kao da sam se prenio duhom u ona zlatna herojska vremena, u doba, kad je svačija srca osvajala ljupka pjesma Verdijeva. Zovni ga, Berto, zovni čovjeka, da ga vidim, da s njime govorim... *(Berto ide k prozoru i zovne: hej! i mahne rukom onomu, što je dolje, da gore dođe. Kamilo međuto krasnoslovi i tiho pjeva):* O m i a p a t r i a, s e i b e l l a e p e r d u t a...

MIKULA: Bit će zacijelo kakav Venecijan. Dat ćemo mu da pije, pa neka pjeva. Venecijani su svi rođeni pjevači...

SEDMI PRIZOR

Prosjak i predašnji

PROSJAK *(sijed čovjek bez lijeve ruke. Govori graničarskim naglaskom):* Udijelite štogod siromahu starcu kljastu i nemoćnu. *(Svi se zagledaju razočarani)* Udijelite, da u Boga nađete!

BERTO: A odakle ste vi, čovječe?

PROSJAK: Iz hrvatske sam Like. Za mladih sam dana vojevao u Italiji i kod Custozze mi tane odnijelo ruku. Siromah sam i nemoćan, udijelite štogod jadniku.

BERTO I MIKULA *(prasnu u smijeh):* To je lijepo! Alaj smo se na pravoga namjerili! *(Oba smijući se)*

KAMILO *(učini kao da će za njima, ali se vrati, pruži starcu darak i ode šuteći oborene glave)*

PROSJAK *(za njim)*: Bog vam platio, gospodine! Pratila vas u životu sreća i dobro zdravlje! Ne znala vas tuga ni žalost, ni bol, ni muka, kao mene siromaha! Bog vam platio! *(Slijeva ulaze Nando i Miro.)*

OSMI PRIZOR

Prednašnji. Nando i Miro

MIRO: A evo nam našega Ličanina, koji uokolo svira talijanske pjesme.

PROSJAK: E, nužda, gospodine! Nekoć sam odsijecao talijanske glave, sad pak gudim talijanske pjesme. Takva je sudbina moja. Udijelite darak, gospodine.

MIRO: Evo, starče, ali da mi više niste svirali talijanski!

PROSJAK: Pa ne ću više. Da Bog plati! *(Ode)*

DEVETI PRIZOR

Nando i Miro

MIRO: No, Nando, kako je sa zdravljem?

NANDO *(koji se međuto bacio na divan)*: Glava je već bolja, tek tu... na strani srca — ja ni sâm ne znam — nekakva težina, tjeskoba nekakva. Pa i ta nesretna drhtavica, sav se tresem...

MIRO: Čudno, kako ti je ono naglo pozlilo!

NANDO: Nevoljan sam ti ja, Miro, brate, pa me sve lako potrese. Tako je bilo i danas u crkvi. Vidjeti sestru onako lijepu, onako milu...

MIRO: I to te uzrujalo! Ta naša je sestra uvijek lijepa i mila...

NANDO: Ali nikada mi se nije činila tako lijepa i tako mila, kao danas. I bio je čas, kad me nešto napalo, da poletim k njoj, da je zagrlim i ponesem kamogod daleko, daleko...

MIRO: A zašto, molim te?

NANDO: Jer mi srce zahvatila silna tuga za tom jedinom sestrom, za jedinim stvorom, koji me je oduvijek poimao i u kojem sam nalazio utjehu i nekakav slatki, umiljni, duševni mir. I pomisao, da mi se i to otimlje, stisnula mi srce do prave fizičke boli.

MIRO: Pa tko ti to otimlje?

NANDO: Taj nesretni brak. I ti kao da se čudiš! Ali ne uviđaš li, da je sada sve svršeno, i da je naša sestra za nas izgubljena, odvojena od mene, od tebe, od sve braće, koja ne će nad njom imati više nikakvih prava, ni prava na ljubav? A to isto je, bez sumnje, osjećao i brat Marko. Jesi li zamijetio, kako mu je glas vanredno drhtao, dok je na nju upravljao onaj posljednji, veliki upit?

MIRO: Moj Bože! Na što li ti sve ne pomišljaš! A ipak u svem tom ja ne vidim ništa drugo, do li samo ispunjenje najelementarnijega zakona, koji prirodom ravna.

NANDO: Eto ga s njegovom prirodom! Bez nje kao da i nema razgovora. Ali pitam ja: Gdje je srce, gdje misao, gdje osjećaj? — Ne, Miro, ti ne ljubiš sestre. Da je ljubiš, govorio bi drugačije.

MIRO: I ti veliš to meni, svome bratu, kome znaš za svaki kucaj srca! — Nando, krivo mi činiš. Ja da ne ljubim dobre naše Jelke?!

NANDO: Ali onda kako da sebi protumačim toliku ravnodušnost i hladnokrvnost upravo sada, u trenutku, gdje je faktično gubimo? Jer mi je gubimo, čuješ li? Ona nije više naša, štoviše, ona nije ni svoja više...

MIRO: A, koješta!

NANDO: I ti možeš da o tom još i sumnjaš? Zar nema ona sada svoga gospodara, koga će biti dužna da sluša, i to slijepo sluša? A ona će to i činiti — onako tiha i podatna, kao što jest. A on ne će mirovati. On će jurišati na njeno uvjerenje, posizat će za onim, što ona krije na dnu svoga srca... I ona će popustiti i ne će joj preostati drugo, no da svoju dušu toči u uspomenama na prošla vremena, kad joj je uz nas tako lijepo bilo...

MIRO: Ali ona ne smije da misli na to, ona ne smije da boli, koje bi je može biti s te strane čekale, guši u starim uspomenama, u nepreslanom žaljenju za onim, što je bilo. Morat će se braniti, i na svaku silu, koja bi išla za tim, da u njoj uguši ono, što je krvlju baštinila, morat će da odgovori odlučnim i jakim otporom...

NANDO: Ali i taj bi otpor vodio uza sve svoje prividne uspjehe porazu njene sreće, toliko više, što nema izgleda, da bi se Kamilo ikada mogao podvrći njenome mišljenju. Ta molim te, on, onakav zanesenjak, pa uz onakve savjetnike: oca i onoga otpadnika Berta!... Riječju, ja se bojim za budućnost naše Jelke.

MIRO: Ne tajim. Tvoja bojazan, Nando, nije posve bezrazložna, ali je ipak preuranjena. Najzada, mi smo svi tu. Mi, njezina braća, pripravni, da joj u svaki čas, kad bi to prilike od nas tražile, prisko-

čimo u pomoć. Uostalom nije ni ona onako krotka i podatna, kako ti misliš; ima i u nje eneržije i prirođene otporne snage; a u drugu ruku ne valja smetnuti s uma, da je Jelka žena, i da je Kamilo iskreno voli, pa se mi zato možemo mirne duše pouzdati u nju. Nije li tako?

DESETI PRIZOR

Predašnji i Jelka

JELKA *(dolazeći zdesna):* Tako sam uznemirena... ja moram vidjeti... *(Poleti k Nandu i zagrli ga)* Ah! Nando moj, u kakvom sam ja strahu bila za tebe! Rekli su mi, da ti je pozlilo. Zbilja — činiš mi se, kao da si mi nekako bolan, moj Nando! Tebi nije dobro...

NANDO: Nije ništa, tek mi se malko zamaglilo u glavi. Bit će od vrućine. Crkva bila prepuna svijeta... A velim ti — nije ništa.

JELKA *(smirenije):* Hvala Bogu! I ja da nisam ništa opazila! Pa kako da i opazim u onakvu trenutku. A ti, moj Miro, tebi nije ništa, je li, da nije? *(lukavo)* Jedino oči — tako se bar meni čini — kao da su ti nekuda nabrekle. Bit će od silne rabote, što su je imale u crkvi... I oči se utrude... A bilo je što i gledati, Marija je bila upravo prekrasna...

MIRO: Evo ti je nä.

JELKA: No, ništa, ništa. Ali gdje je Marko, da ga još nema? *(obazirući se uokolo, oprezno)* Da vas nešto pitam: Jeste li zamijetili, kako mu je glas drhtao, dok je ono u crkvi blagoslivljao mene i Kamila?

MIRO: Uistinu se činilo, da je vanredno tronut.

JELKA: A znate li, zašto? Ja mislim, da sam pogodila. Je li vam kada naša stara Ane pričala o nekoj Luciji, koju je naš Marko još kao gimnazijalac vanredno volio?

NANDO: Ane mi toga nije pričala, ali ja sam to davno znao.

JELKA: A meni nisi o tome ništa kazivao?

MIRO: Ni meni.

NANDO: A našto da kazujem? Marko je sada pop, čemu da se takve stvari iznose!

JELKA: Ali on ne mari za to. Mi smo već i razgovarali o tom.

MIRO: Ti vragoljanko jedna! A što je on na to?

JELKA: Nekoga sam ga dne zatekla vrlo dobre volje i stala sam ga onako izdaleka raspitivati o njegovu đakovanju, a onda smo sve

malo po malo prešli razgovorom na Luciju. On mi je sve iskazao, sve: i kako su se prvi put vidjeli, i kako su jedno drugome vjeru dali, da će se uzeti, pa kako se sve prekinulo, jer je pokojna naša mama htjela, da Marko bude pop, a on, da pokojnoj mami udovolji, ostavio Luciju i pošao u sjemenište...

MIRO: I ti misliš!...

JELKA: Mislim, da je Marko i danas, dok me je vjenčavao, mislio na Luciju, koja mu je bila vrlo dobra, i na ljubav, koju je morao onako naglo prekinuti, pa je bio zato onako blijed i poništen. Ubogi Marko!

NANDO *(koji se međuto približio k balkonu):* Evo ga, upravo ide.

MIRO: I ti držiš, da je on na to danas mislio? Moja Jelko! Kuda je tebe misao zanijela! *(Nasmije se ljubežljivo)*

JEDANAESTI PRIZOR

Predašnji i župnik Marko Borović

MARKO: Tu ste mi svi! Jelko! *(Zagrli je. Stanka)* Jesi li mi sada sretna i zadovoljna, à, Jelko?

JELKA: Kako ne bih bila, moj Marko! Moje je srce sada smireno; osjećam, kako mi je voljko i slatko... Samo je jedno, što mi donekle muti tu sreću moju, naime pomisao, da ne ću moći biti uvijek uz tebe, moj dragi brate. Ti znaš, kako te volim, ta bio si mi i otac i majka.

MARKO: A to i mene boli. Kad pomislim, kako će mi odsada kuća biti pusta i prazna, moje se srce upravo stisne od boli i tuge. Nego jedina mi je utjeha to, što sam te lijepo odgojio, a napokon i udomio. To je bila tako dugo teška moja misao. Ja sam se uvijek bojao, da bih mogao prije umrijeti, negoli...

JELKA: Marko!

MARKO: E, pa dašto! Ili misliš li, da ne će po mene smrt? Draga moja, ja sam ti već mali starčić. Pomisli, meni je bila dvadeset i jedna godina, kad si se ti rodila! To nije šala... Nego ostavimo to; sada je, hvala Bogu, sve dobro, samo mi ti budi sretna. *(svečano)* Mislim, da će i naša jadna mama na nebu biti zadovoljna sa mnom. Ja sam učinio, što sam mogao za sve vas. I eto, ti si, Jelko, udomljena, Miro doktor, svoj čovjek, a Nando — no dä — jedini on... *(Uzdahne)*

JELKA: Bit će i on — Nando je tako dobar.

NANDO: Ja nisam dobar, ja sam nesretan.

MARKO *(prijekornim, ali blagim glasom):* A ipak si svojoj nesreći krivac sam ti i nitko drugi. Mogao si već biti odavno profesor, čovjek ugledan i vrijedan, a ovako...

NANDO *(ogorčen):* Vi me svi osuđujete, a ja znam sâm, da pravo činim. Vi mi svi želite: Uči, svrši, budi svoj čovjek. A ne znate, koliko sam puta bio pripravan, da obračunam s ovim dojakošnjim svojim životom, kad eto, najednom zgodilo bi se nešto, što bi me u jedan mah istrglo knjizi i ja ne bih dugo vremena mogao da opet prionem uz nauku. Koliko sam vam puta to iskazao, pa me ipak još ni sada ne shvaćate!

MARKO: Ali to je zlo, brate, zlo i velika nesreća tvoja.

NANDO: Lako je vama suditi mi, ali dajte, kušajte samo iščupati iz moga srca, iz moje duše ono nešto, što me tjera i nagoni, da budem svagdje, svagdje, gdjegod se što radi o dobru domovine naše! Kušajte samo i vidjet ćete, da ćete prije iščupati srce moje, negoli da udušite u meni tajni taj osjećaj, koji pokreće čitavim mojim bićem...

MARKO: Ali pomisli, što bi bilo od nas, što od naroda našega, kad bi svak radio, kao ti što radiš? Nego eto, brate moj, uza sve to nije ovo mjesto, ni zgoda, da te prekoravam. U drugu ruku ti si već prestar, da slušaš moje opomene, ti si nepopravljiv. A ako je pisano, da i takav, kakav jesi, možeš biti na korist općoj stvari našega naroda — neka bude blagoslovljeno sve, što sam za te dao i učinio, i što ću, ako mi Bog produlji život, još dati i učiniti.

JELKA *(zagrlivši Marka i položivši ruku na Nandovo rame):* Tu te ja poznam, dobri Marko! Čuvaj mi Nanda i štedi ga. On je tako drag, on je tako sličan slici pokojne mame, onoj velikoj slici, što visi u tvojoj sobi. I kad njega gledam, mislim, da vidim onu, koje se ne sjećam, da sam je ikada vidjela, ali za koju mi srce veli, da bi me silno voljela.

MARKO *(ganuto):* Da nam je sada ovdje, da nas može vidjeti sve, ovako sjedinjene! Uboga mati!

MIRO *(položiv ruku Marku oko vrata):* Mi pozdravljamo njenu svetu sjenu, njenu dušu, dobro i milo njeno srce u tebi, brate, dobročinitelju i oče naš!

NANDO *(hoće da poljubi bratu ruku):* Dobri Marko!

MARKO: No, što je to? Jeste li ga vidjeli? Ala, ne budimo djeca! Bogu hvalite, a ne meni! Budite dobri, budite složni, ljubite se, a ljubite malko i mene, vašega staroga brata, drugo ja ne tražim... A sada, ala, dosta je toga! *(braneći se, da ga ne svlada tronuće)* No dosta!... A gdje su drugi uzvanici?

JELKA *(jecajući):* Tamo u dvorani.

MARKO *(Miru i Nandu):* Idite i vi tamo. Ja imam još nešto da kažem Jelki. Ostavite me časkom s njom nasamu. *(Sjedne)*

NANDO: Poljubi me, sestro! *(Plače)*

MIRO *(nesigurnim glasom):* Naš dobri anđele! *(Poljubi je. Odu)*

DVANAESTI PRIZOR

Marko i Jelka

JELKA *(čekajući, da Marko progovori. Klekne do njega.)* Što ti je, Marko?

MARKO: Nije ništa, časovita omaglica. Prošlo je, sad je opet dobro. Nego, Jelko, ja ne bih rado, da nas tko zateče; imam da ti nešto kažem, što ne bih rado, da svatko čuje.

JELKA: Ti me plašiš!

MARKO: Primiri se... nije ništa. Tek neko staro spominjanje, za koje mi se tako zgodno čini, da ga sada iznesem pred tvoju dušu. Ti znaš, Jelko, kako je svršila naša dobra majka. Ti znaš, kako se je teško odijelila od ovoga svijeta, odijelila se teško zato, jer je sve nas neizmjerno ljubila. A patnje su njezine bile toliko veće, što je već od prije slutila svoju skorašnju smrt. I jednoga dana, malo iza toga, što je tebe na svijet dala, pozvala me k sebi, te mi kao najstarijemu sinu odala svoju tešku slutnju i s njom skopčani strah i bojazan. Nije se ona bojala smrti radi sebe. Nju je jedino plašila misao: komu da vas ostavi. Ti si bila, Jelko, istom na svijet došla, Miru bilo devet, a Nandu petnaest godina, svi ste još bili nejaki i neopskrbljeni. Komu da vas povjeri! Otac je u ono doba dugo i često izbivao iz kuće, a uz to je i sam bio slabašan i boležljiv... To i jest najvećma mučilo našu pokojnu majku, te je natjeralo, da me k sebi pozvala, i čuj! Preda mnom se srušila na koljena i molila me i zaklinjala, neka joj obećam, da ću uvijek nad vama bdjeti i da vas ne ću zapustiti nikada. I ja sam joj sve obećao, sve, ali to je još nije primirilo. I htio sam je pridignuti sa zemlje, ali se ona nije dala. Ona me rukama obuhvatila oko koljena i jecajući, pretrgnutim riječima odala još jednu želju, a ta bijaše: da pođem u sjemenište, jer da ću samo kao svećenik moći posvetiti sve svoje sile i svu svoju ljubav vama i vašoj sreći. To mi je govorila majka i govoreći to plakala, gorko plakala...

JELKA: Uboga mati!

MARKO: Teška je to bila kušnja za srce moje. Bio sam onda mlad i... Nego što da duljim? Kako da odbijem tu zadnju želju bolesne majke? Poslušao sam je i prekinuo sa svijetom i sa — svojom srećom. Pošao sam u sjemenište... a malo zatim pozvali me k njenoj smrtnoj postelji. I čas prije nego je izdahnula, pritegla me je k sebi i molila me, da joj još jednom ponovim obećanje, da ću se za vas uvijek brinuti i da vas ne ću nikada zapustiti. A zadnja joj bila riječ, Jelice, tvoje ime... S tim imenom izvinuo se iz njezina mukortpnoga tijela i duh njezin...

JELKA: Dobra majčice moja!... *(Zaplače)*

MARKO: A ja sam učinio, koliko sam mogao, samo da udovoljim svome velikome obećanju. I ja sam strepio nad vašim glavama, nad vašom budućnošću. A tako je i u ovom svečanom trenutku. I sada moja duša ne može, a da ne drhtne nad pomišlju: kako će ti, sestrice moja, biti u novom životu, u koji si sada uljezla? Jer zlo, koje bi po nesreći imalo da tebe stigne, neprestano bi tištilo moju grud; ono bi mi bilo kao opomena pokojne majke, da nisam dosta uradio i pripazio oko tvoje sreće. Oh, da znaš, kako je meni sada pri duši...

JELKA: Ali, Marko, čemu ta bojazan? Kamilo je tako dobar, on me tako vruće ljubi... *(Marko gleda u tlo i ne odgovara. Jelka snuždeno):* No, ja znam, što tebe muči. Kamilo nije od naših. I nije, ali on je meni sam dosta puta kazao: ako može tek puko štovanje zbližiti dvije mišljenjem oprečne osobe, koliko će ih tvrđe i čvršće vezati ljubav, koja jedina ne poznaje granica, ni zemaljâ, ni narodâ, već raskidajući sve običajima i vjekovima nametnute spone, slavodobitno prelazi preko svih prirodnih i umjetnih zapreka. To veli on — Kamilo — a ja sam uvjerena, da će topli dah moje ljubavi rastopiti puno toga, što je još u krutom stanju naslagano na dnu njegova srca. Ja sam već i počela da radim u tom smislu, i eto, iako Kamilo i gleda na sve ono, što mu ja o tome govorim, s dobrostivim osmjehom, ipak mogu reći, da sam već u njegovim očima zamijetila plamovâ udivljenja, kad sam u svom zanosu slavila lijepu riječ majke i slavu zemlje naše.

MARKO: Kako mi gode te tvoje mile riječi! Poznam ja tebe i uvjeren sam, da ćeš uvijek ostati naša. Je li da hoćeš, Jelko?

JELKA *(sa smiješkom):* Da čija?

MARKO: Ti mi se smješkaš, Jelko, a još ćeš se i jače smijati, kad ti kažem, kako me je često puta u ovo potonje vrijeme napala misao, da bi nas ti mogla zaboraviti... zapustiti...

JELKA *(prijekorno):* Marko, kako to govoriš?

MARKO: No dă, to je sve onako... kako bih rekao? no, ludo je to, što ja govorim... dă, ludo, je li, Jelko? Kako bi ti mogla zaboraviti nas, svoju braću, svoje ljude? Ne, ne — ti ćeš se uvijek sjećati lijepih dana, što si ih sprovela uza svoga staroga brata, ti ćeš se uvijek sjećati onih lijepih večeri, kadno si sa mnom pjevala one lijepe naše pjesme i slušala moja pričanja o prošlosti naših ljudi i imena našega. Ti ćeš se uvijek sjećati svega toga, je li da hoćeš, Jelko? A ne ćeš nikada zaboraviti, da tvoja braća — a i svi naši ljudi — imaju mnogo neprijateljâ, koji neprestano vrebaju na ovu našu tužnu Istru s grdnom namjerom, da nam je ugrabe i da satru i unište sve, što je u njoj naše. Je li, Jelko, ti ne ćeš nikada dopustiti, da se pred tobom grdi sveto naše ime, ti ćeš uvijek čuvati u svom srcu ljubav prema našemu rodu i prema našoj Istri. Je li da hoćeš, mila sirotice moja? *(kroz plač i smijeh)* Ali što ja to govorim!... Ne, ne, ti ne ćeš, pa koliko te silili, ti ne ćeš nikada zatajiti sveto hrvatsko ime...

JELKA: Ali, Marko!...

MARKO *(drščućim glasom):* Pa i ako te Bog obdari blagoslovom svojim, čuvaj mi, Jelko, djecu, sjeti se oca i majke i braće svoje. Ne otkidaj djece svoje od nas, od staroga stabla porodice naše. Budi naša, Jelko, uvijek naša, i znaj, da ima jedno srce, jedna grud, na kojoj će lijepa tvoja glavica svagda i u svako doba naći odmora, uporišta i utjehe. A sad idi! Moje je srce s tobom, sestro! Dragi Bog neka te blagoslovi *(Hoće da pođe.)*

DVANAESTI PRIZOR

TRINAESTI PRIZOR

KAMILO: Jelko, vrijeme je, da se spremimo na put. *(Marku)* I na vas čekaju u dvorani.

MARKO *(stisne mu ruku i hoće da mu nešto kaže, ali ne može. Još jednom pogleda Jelku — pridušeno zajeca i ode.)*

KAMILO *(priđe k Jelki, zagrli je i poljubi):* Moja Jelko!

JELKA *(drščućim glasom):* Kamilo!

KAMILO: Što želiš, dušo?

JELKA *(k. g.):* Hoćeš li mi biti uvijek dobar?

KAMILO *(poljubi je živo):* Hoću, zlato moje!

JELKA: Meni i mojoj braći?

KAMILO: I tvojoj braći.

JELKA *(tiho kolebajući se):* Kamilo!

KAMILO: Dušo moja?

JELKA *(sve tiše):* A drugoj mojoj braći?

KAMILO: Kojoj braći?

JELKA *(posve tiho):* Mojoj hrvatskoj braći u Istri? *(Kamilo obori glavu)* Hoćeš li i njoj biti dobar? *(Kamilo šuti. Stanka. Jelka zajeca)*

(Zastor)

DRUGI ČIN

Soba u Šanijevoj gostionici. Slijeva jedna, a zdesna druga vrata. U zatku u sredini staklena vrata. Nadesno sofa prevučena kožom, pred njom stô i nekoliko stolaca; na suprotnoj strani pisaći stol. Na stijenama slike, što predočuju razne gorske krajeve. Sa svake strane vrata; u sredini po jedno ovećе ogledalo. U uglovima posude s palmama.

PRVI PRIZOR

Miro, Nando i Šani

(Pozornica ostane časkom prazna. U dvorani svira glazba finale duetta: »O h ! c h e l a m o r t e o g n o r a« ... *Pri svršetku zaori silan pijesak. Kroz vrata nalijevo izađe najprije Nando, za njime Miro.)*

MIRO *(sustavi se na pragu i zovne):* Šani! Šani!

ŠANI *(iznutra):* K o m a n d a , s i n j o r e ! Z i b e f e l e n ? *(Stupi na pozornicu)*

MIRO: Vi ste danas neprestano oblijetali oko nas i mamili nas na večerašnji vaš koncerat, uvjeravajući nas, da će vojnička glazba među ostalim odigrati također i nekoliko hrvatskih komada. Međutim mi još uvijek čekamo, da se to vaše obećanje ispuni. Kažite vi meni, kako da se to tumači?

ŠANI: Aber visen Zi ... la ša ... šnate ...

MIRO: Ja vas pitam, da vi meni kažete, kako da se to tumači!

ŠANI: Aber visen Zi ... šnate ... ja ... ja ...

MIRO: Ukratko: hoće li doći obećani hrvatski komadi na red? Da ili ne?

ŠANI: Aber špeter, špeter... Kvanto dutto finito... Javol, javol. Kada ales fertig, dan muzika krovatiš... Javol... javol!

MIRO: Što? »Špeter«, kada bude sve gotovo? Onda neka glazba vama udara, a ne nama. Uostalom, ja ne ću da se dulje s vama natežem, već čujte: Ili dajte glazbi nalog da odmah iza odmora zasvira koji hrvatski komad, ili... ili...

ŠANI: Aber, visen Zi... šnate... Talijani! grose rabija! *(Maše rukama, da pokaže, kako će se ovi ljutiti)*

MIRO: A, dakle njih se vi ipak plašite! Dobro, da znamo i to. Počekajte samo, pa ćemo vam i mi dati povoda s naše strane, da i s nama računate; a da to nisu samo puste prijetnje, dođite, da vidite, kako će na jedan naš mig svi naši ostaviti vašu dvoranu, da se u nju nikada više ne vrate. Nando, sa mnom! *(Učini kao da će u dvoranu, no Šani se zaleti preda nj i sustavi ga)*

ŠANI: Bitte... bitte... bitte... tutto... pono... tutto pono — muzika sonare krovatiš. Per mej duš! Sonare muzika krovatiš.

MIRO: Možemo li povjerovati vašim riječima?

ŠANI: Javol, javol!

MIRO: Prvi komad iza odmora bit će dakle hrvatski?

ŠANI: Javol, javol! Ferfluhte kombinacion! *(Ode hvatajući se za glavu)*

DRUGI PRIZOR

Nando i Miro

MIRO: I tako ćemo se mi, eto, još i ove večeri naužiti lijepe naše pjesme. Do svega se dolazi, glavno je, da se pokaže nešto odlučnosti. Dandanas — sve što si mekši, to te jače sažimaju, dok ne sažmu iz tebe i krv i sok, koji ti daje život.

NANDO: Ali ja bih ipak želio, da nas ti ljudi štuju i cijene upravo zbog nas samih, a ne ovako na silu.

MIRO: To bi i jedino pravo bilo, ali, moj dragi, proti odvratnomu umišljanju i preuzetnosti naših narodnih protivnika nema drugoga lijeka do energije, i to krepke i odlučne energije.

NANDO *(s negodovanjem)*: Ah, ta energija!

MIRO: Energija, dä, energija. Jesmo li mi krivi, da oni, što od vjekova na nas vrebaju, ne će da znadu ni za kakvu ljubav, ni za kakvu međusobnu snošljivost? Jesmo li mi krivi, što je načelo: Velika riba male jede — još i sada u svome jeku? Kad je tako, a mi se branimo: branimo se svojom snagom i energijom, koju nam je Bog dao. *(blaže)* Nego, kako da to shvatiš ti, Nando, ti, koji si tako dobar i nježan, ti, koji živiš za sebe, za onaj krug svojih dalekih ideja!

NANDO *(gorko)*: Oh! dä — kako bih ja to i shvatio...

MIRO: Evo ga nä, — već je uvrijeđen! No, nemoj tako, Nando. Ti si tako plemenit i tako poletan i svak znade, da ti nemaš drugih misli, da one o domovini, drugih želja — do one, da tvomu narodu bolje bude. Ti i plačeš... jest, brate, ja sam te vidio, gdje plačeš nad sudbinom naroda našega. Tek se pita, što ima naš narod od svega toga? Kakve li koristi, kakve li hasne?

NANDO: Jesam li ja kriv, što me svijet ne pojmi i ne shvaća? Istinita je bol, iskren je jad, što me muči radi zla udesa zemlje naše, i taj jad, tu gorku pečal ja bih htio da ulijem, da sugeriram svemu našemu narodu, da i on spozna, da vidi, kako smo mi bijedni, kako smo jadni i nevoljni. To bih ja htio, to je svrha moga djelovanja, moje pjesme, moga života. Jest, jer samo u narodu, koji je svijestan svoga jadnoga položaja i podređene svoje uloge, što je igra u kolu čovječanstva, moći će tek uzavreti žuč i takav će samo narod biti spreman da skoči, da se na život i smrt bori, da se bilo kako domogne izlaza iz toga nesretnoga položaja, te da se dovine žuđene nezavisnosti i slobode. A kako i čim hoćete da to postignete vi ljudi hladna srca, vi, vi — pusti praktičnjaci?

MIRO: Zovi nas, kako te volja, ali poreći nam ne možeš, da ima i u nas nešto ljubavi prema ovoj jadnoj zemlji, koja je i nas rodila; ali mi hoćemo svoju domovinu jaku, građenu na čvrstu temelju punu života, iz kojega će sve brizgati toplom krvlju, a ne sentimentalnim suzama. Mi hoćemo da naša domovina imponuje svijetu — čuješ li, Nando? Svijet nas ne će poštediti zato, što smo nekoć bili jaki i veliki! On hoće da računa s nama, kakvi smo danas. Svijet je zao, svijet je grabežljiv. Zato i sva naša politika treba da stoji u tom, da se ne damo proždrijeti, i baš zato treba da stojimo na praktičnom i jedino čvrstom temelju, koji opet ima da se osniva na velikoj ljubavi spram rođene grude — je li tako, Nando? A ako to vrijedi za cjelokupnu našu hrvatsku domovinu, toliko više ima da vrijedi za ovu našu malenu Istru, koju moramo očuvati našemu jeziku i našoj otadžbini. Tako je, moj Nando... a ti pjevaj nadalje i uspaljuj i uzdiži dušu i srce puku, drži budnu svijest u narodu, idi svojim putem, ali idi uz bok svome bratu praktičnjaku. Naš put je isti, kao što je isti i cilj. Jest, put je naš isti — i sve će zavisiti od toga, kako se budemo mi popu-

njavali međusobno, jer samo od takvoga duševnoga ravnovjesja u našemu narodu zavisit će i njegovo dobro. A sada, amo ruku i složno naprijed! Pjesma i proza ujedinjene, zadahnute istim duhom...

TREĆI PRIZOR

Predašnji i Marija

MARIJA: Gospodine Miro, gospodine Miro!

MIRO: Izvolite, lijepa gospođice?

MARIJA *(preplašeno):* Tamo u dvorani sve vrije. Pročulo se, da će odmah iza odmora glazba zasvirati neke hrvatske pjesme, pa se Talijani silno ljute. Osobito se na vas srde, jer drže, da je sve to vaše djelo. I groze vam se; zato me Jelka sva preplašena poslala, neka vas potražim i neka vas u njezino ime zamolim, da što prije ostavite ovu kuću, da se ne bi dogodila kakva nesreća. I ja vas molim, gospodine Miro, čuvajte se, oni su upravo bijesni... pa bi mogli...

MIRO *(sa smiješkom, mirno):* Primirite se, dobra gospođice, ne će oni meni ništa učiniti. Znam ih ja. Ta nisu oni nikakvi Talijani, već naši ljudi, naša krv... a naši su ljudi svuda kao jaganjci...

MARIJA: Ali oni vam se groze...

MIRO: Čine oni to već odavna, ali ja se ne dam prestrašiti. Uostalom... i opet velju, tu i nema nikakva straha. Pas, koji laje, ne grize. Takvi su i oni, a takvi smo i mi. Bučimo, lupamo, ali da izvršimo ono, čime se grozimo, za to u nas nema ni volje, ni odlučnosti. To izvolite vi kazati našoj Jelki... Lijepo nam je primirite i recite joj, da je uostalom daleko od mene misao, da ikoga izazivljem.

MARIJA: Ja ću je primiriti, ali vi se čuvajte... radi... radi Jelke... Vi znate, kako vas ona voli. Ne žalostite je više negoli je i sama žalosna. Tä vidite i sami, da joj nije najbolje...

NANDO: Nažalost, mi smo to i sami opazili i nikada nismo mogli doći do prilike, da je zapitamo za razlog onoj mračnoj sumornosti, kojom je sva kao obavijena. Mi rijetko zalazimo k njoj, a i ona k nama; ta vi znate, kako stari na nas poprijeko gleda. Uostalom uvjereni smo, da bi i njoj mučno bilo odati nam svoju tugu; ona zna, koliko je volimo, pa nas ne bi htjela ražalostiti. Nego, gospođice, možda je vama poznato, što muči i tišti našu dobru sestru?

MARIJA: Ona nije o tome nikada govorila sa mnom, ali ja sam koješta doznala od svoje majke, kojoj je kuma Lojza povjerila više

toga, i mogu vam reći, da kuma Lojza nema riječi, da je se nahvali, i veli, da bi sve upravo prekrasno išlo, kad ne bi imala jednu pogrešku.

MIRO: Pogrešku?

MARIJA: Jest, a ta pogreška — naravno, to govori kuma Lojza — stoji u tome, što svaki put, kada kum Mikula stane grditi Hrvate, Jelka zapadne u tako duboku tugu i mučaljivost, da joj se lijepo vide suze, kako joj rone niz lica. Kuma Lojza je kazala, da je ona Mikulu često puta prekorila s toga; ali zna se, kakav je grubijan kum Mikula, i on bi još i više grdio i napadao. Kad je takav, takav je — veli kuma Lojza — i Jelka da bi morala uzeti to u obzir, pa ne mariti za ono, što on bubnja.

MIRO: I vi mislite, da je u tome uzrok onoj sjeti i sumornosti naše Jelke?

MARIJA: Ima toga još i više. I Kamilo će imati tu svoj dijelak. Kuma Lojza je naime pripovijedala, da je on od neko doba amo postao vanredno čudan. Tako se na priliku kadšto događa, da vam Kamilo, kad Mikula stane grditi Hrvate, najednom skoči, da ih brani...

MIRO i NANDO: Ah!

MARIJA: Dä; a opet drugi put, kada kum Mikula započne da nanovo sipa sve zlo na Hrvate, onda mu se pridruži i Kamilo i u svemu mu povlađuje, a to, reći bi, da Jelku najljuće boli, jer je u takvim časovima, kako kuma Lojza pripovijeda, sva blijeda i poništena i cijelo vrijeme, dok takvi razgovori traju, njezina ramena neprestano podrhtavaju.

NANDO: Jadna moja sestro!...

MIRO: Ali kako da se tumači to Kamilovo dvoličnо držanje?

MARIJA: To ne zna ni sama kuma Lojza. Ona veli, da prije nije bio takav. On se, kaže, od neko doba ovamo često zamišljava i neprestano da pretražuje u obiteljskim spisima, a i nju — kumu Lojzu — često napada s veoma čudnim pitanjima. Tako ju je na priliku i ovih dana ispitivao, kako joj je bilo, dok je bila mlada, u kojem je jeziku općila sa svojim roditeljima, pa onda o našem mjestu: da li se je i u staro vrijeme govorilo u njem toliko talijanski i stotinu takvih stvari...

MIRO: Čudno, zaista čudno! A s Jelkom — govori li s njom kadgod o tome?

MARIJA: Reći bi, da ne govori. Tako je barem ona meni sama rekla. Ja sam je naime jednom iznenadila pitanjem: A kako se slažete vas dvoje? Ti Hrvatica, a on Talijan? — našto mi je ona odgovorila, da oni o tome nikada ne razgovaraju. No to mi je rekla nekuda tako sjetno, kao da žali, što joj nije dano, da o tome s njime razgovara.

NANDO: I to je eto ono, što joj leži na srcu, pritiščući joj ga poput teška kamena. Nije druge, naša sestra nije sretna, to sam ja već davno slutio.

MARIJA: Zato gledajte, da joj barem vi ne prouzročite kakav novi jad, kakvu novu žalost. Osobito vi, gospodine Miro. Ona zna, kako su oni drugi kivni na vas i da gledaju samo, kako bi vas uništili. Stoga se ona boji i strepi za vas. Štedite je, gospodine Miro!

MIRO: Kako ste vi dobri!

NANDO: Preporučujemo vam, gospođice, svoju sestru. Budite joj dobri i tješite je i čuvajte nam je! Ona je u nas jedina...

MARIJA: Ne bojte se. Eto i sad se vraćam k njoj da joj dojavim, kako je sve u redu i kako mi je gospodin Miro obećao, da će biti... dobar i poslušan... Je li tako? A sada zbogom! *(Ode)*

ČETVRTI PRIZOR

Miro i Nando

MIRO *(gleda za Marijom):* Krasno i milo dijete!

NANDO: Kako je dobra! Kako voli Jelku! Pa i tebe voli, Miro. Čuješ li? Ja to znam, pa i svijet nagoviješta o tome koješta.

MIRO: Ah, šta svijet! Što se sve ne govori među ljudima!

NANDO: Dä, ali u ovom slučaju... Nego, Miro, da se to obistini, vjeruj mi, svi bismo bili tako sretni, a najvećma Jelka...

MIRO: Ali ti i ne pitaš, da li ona mene voli!...

NANDO *(sa smiješkom):* Za nju sam više negoli uvjeren, a ti si se sada sam odao.

MIRO: Ja nisam kazao ništa...

NANDO *(ushićen):* Krasno, prekrasno! Da se to zgodi, Marija bi se još i više privinula k Jelki, pa bi još i bolje bdjela nad njom. Jer znaj, naša Jelka treba nekoga, tko bi nad njom bdio. Vidiš i sam, da nije sretna. Nju nešto mori i grize. Ta pogledaj je, kakva je. Kuda je dospio onaj njezin veseli izražaj lica i mili onaj osmijeh! Sve se to izgubilo pod oblakom nesklada osjećaja, koji ju tište. A tko je više zvan, da taj oblak raspršì, negoli nježna ruka druge jedne sestre? A ta druga sestra, taj andeo čuvar naše uboge Jelke, mogla bi biti samo Marija, tvoja žena. Miro, ja bih rada, da se to zbude, pa ti već sada želim najbolju sreću...

MIRO *(stisne mu ruku):* Moj Nando, moj pjesniče! *(Čuju se glasovi)*

NANDO: Tiho!... Netko dolazi... Po glasu rekao bih, da su oni, Kamilo i onaj otpadnik. I jesu — eno ih. Izidimo, da nas ne vide... Ovuda, ovuda... da se ne sretnemo s njima!

MIRO: Ali, Nando, to je kukavština.

NANDO: Naša sestra moli... *(Povuče ga za sobom. Izidu na srednja vrata)*

PETI PRIZOR

Kamilo, Berto, Šani

BERTO: I vi ćete dopustiti, da se večeras u vašoj gostionici hrvatski svira?

ŠANI: Ja... aber... visen Zi... la ša... šnate...

BERTO: Ali vi ste nama dali poštenu riječ, da se hrvatski svirati ne će, čujete li!

ŠANI: Ja majn Got! Ti trugi! *(Maše rukama, da pokaže, kao da bi se srdili.)* Ja morala, korpo te pako!

BERTO: Ali to je za nas uvreda i vi nas time odbijate, razumijete li? Ili vi mislite, da ćemo mi, Talijani, podupirati kojekakve dotepuhe, koji hoće da među nama šire panslavističke pjesme?

ŠANI: Aber um Gotes vilen, vas zol ih den mahen! Uni tira de qua, andere tira de la. Še muzika krovatiš, non fijen Taljani, und še muzika taljaniš, non fijen Hrovati. Hudič noha mol! Mi štar štufi. Mi havere uni tešti kuši grosi... ja... per mej duš! Una krante, krante glava... mi štar kome uno miništerio de prešidente de Austria mit ale dize nacioni. Ferfluhte kombinacion! *(Ode)*

ŠESTI PRIZOR

Predašnji bez Šanija

BERTO: I to nam je sve zafrigao onaj hajduk... onaj Miro. Da ga nije on nagovorio, gostioničar ne bi zacijelo došao na to, da se večeras svira hrvatski. Nego na nama je, da mu pokažemo, da smo i mi tu. Tu treba postupati odlučno, odrešito — i osujetiti to treba, čuješ li? Osujetiti...

KAMILO: Polako, Berto, samo polako! Čemu da se žestiš? Pa da bi zašto, no za dvije, tri pjesme! Ostavi ih, neka im bude...

BERTO: Koješta!

KAMILO: Pa zašto ne, kad već uživaju u takvim pjesmama...

BERTO: I to govoriš ti — ti, Kamilo?

KAMILO. No. dà. Što je pravo, pravo je.

BERTO *(začuđeno):* Sanjam li, ili to govoriš ti odista?

KAMILO: I ti se tomu čudiš?

BERTO *(ogledajući ga):* Ja te naprosto ne raspoznajem više. Ta je li moguće, da bi tako mogao govoriti onaj Kamilo, koji nas je još nedavno znao usplamćivati zanosnom i ushitnom riječju i srca nam poticati na oduševljenje, a duše dizati k velikomu idealu jedne i slavne domovine naše? Ne, taj Kamilo ti nisi, nisi...

KAMILO: I nisam.

BERTO *(vanredno začuđen):* Što čujem? Ja sam to tek onako nabacio, a ti?...

KAMILO: Pa si pogodio, vidiš!

BERTO *(prasne u bučan smijeh):* Krasna šala! On da nije više onaj, koji je i prije bio! Ha, ha, ha, ha!

KAMILO: Ja shvaćam to, što ti ove moje riječi nekako strašno zvone; ali ja bih ipak želio, da me do kraja saslušaš. Već je dosta dugo, što mi se u srce uvukao nekakav tajni nemir, i ja nisam imao dosele snage ni odlučnosti, da to ikomu povjerim. Nego rekao bih, da je sada došao čas, da i to iskažem, i to tebi, samo tebi. Mi se već, Berto, znamo od neko dvije godine, a poznavali smo se i davno prije, kada su nas oni razlozi, o kojima bi u ovaj mah bilo suvišno govoriti, držali jošte odvojene jednoga od drugoga. Ali otkada si ono prešao k nama, ja sam imao prilike, da te bolje upoznam, i kolikogod me je ona tvoja metamorfoza...

BERTO *(žacnut):* Kamilo! Valjda me ne misliš vrijeđati?

KAMILO: Naprotiv. Ja sam htio tek da napomenem, da premda mi se je ona tvoja nagla promjena nekako čudnom prividala, ipak sam te u kratko tako vruće zavolio, da sam se i sam tomu čudio. Bilo je, a i sada je nešto u tebi, što me vanredno privlači na tvoju stranu, te moram priznati, da milijega prijatelja od tebe nemam.

BERTO *(blaže):* No napokon! Reći bi, da je već sada nešto bolje!

KAMILO: I to me moje vruće i iskreno nagnuće spram tebe nuka, da tebi samomu otkrijem ono, što se u mom srcu već od nekog vremena kuha i mota...

BERTO: Iskaži dakle, ali hitro, jer da ti iskreno kažem, takvi mi se razgovori s tobom ni najmanje ne mile...

KAMILO: Ti si nešto prije napomenuo, da ja nisam onaj, koji sam nekoć bio. I nisam. Ja sam od neko doba sâm sebi postao tako čudan, tako tud, nekuda kao razdvojen, i moja duša kao da se rascijepala na dvoje, te ćutim, kako se iz nastaloga rascjepa diže u mojoj nutrinji velika sumnja: da li sam ja uistinu onaj, kakvim se sâm prikazujem i kakvim me drugi prikazuju. Ti me shvaćaš, Berto?

BERTO: Ti si, Kamilo, bolestan, eto, to je sve!

KAMILO: Ja ne znam, što je; ali to znam, da me ta čudna i mučna misao već odavna progoni. Ta mi misao dovodi pred duševno oko drevnu prošlost, a fizičko se oko moje tada i nehotice diže na portret djeda moga, na onaj portret, što visi — ti znaš — u našoj odaji za primanje.

BERTO: No, a onda?...

KAMILO: A kad ga tako gledam, meni se sve priviđa, kao da se njegove oči jače rastvaraju, i kao da u njima čitam prijekor...

BERTO: No, nisam li ti rekao, da si bolestan? Djeda mi napominješ, onu zagonetnu naturu, onoga pretjeranca, koji je imao obraza, da četrdeset osme godine sâm sastavi i prvi potpiše spomenicu, kojom je tražio, da se Lovinj pripoji Hrvatskoj? Uostalom nije on to učinio sâm iz svoje glave. Tu je imao svoje prste njegov prisni prijatelj, kanonik Mikulčić, i sve, što je činio, činio je pobudom i nagovorom toga kanonika.

KAMILO: Ali on je ipak ostao do svoje smrti pravi stari Ilirac, kakav je bio i u mladosti svojoj... Ja sam to razabrao iz pisama, što ih je za vrijeme apsolutizma pisao prijatelju kanoniku. Kakve su to bile misli, Berto!

BERTO: Misli, što mu ih drugi upiljili u glavu, eto!...

KAMILO: A moje misli? Otkuda pak one meni?

BERTO: Otkuda? Ta od oca, od kojega si ih krvlju naslijedio.

KAMILO: Pa da je i tako, otkuda mome ocu te misli? Je li i on naslijedio te misli od svoga oca, djeda moga? Nije, on ih je pošao tražiti po svijetu. Dà, on je po svijetu pobrao te misli svoje i nazore; po kavanama i novinama pokupio ih je. I tu me eto napada sumnja, da takvo što ne prodire duboko u dušu i ne ostavlja u njoj dubljih tragova... Po tom ni misao, koja pokreće moju nutrinju, nije mogla da s te strane zadobije obilježje talijanskoga duha.

BERTO: Ali ti si, Kamilo, bolestan. To su tlapnje i ništa drugo, doli puke tlapnje.

KAMILO *(zanoseći se svojom mišlju):* A majka? Bila je kći prostoga roda i nije umjela talijanski; a kako je otac od nje tražio, da pred gostima, a osobito sa mnom govori talijanski, to je često izmed nje i oca dolazilo do velikoga nesuglasja. Ona se branila, i kako je bila dobra, govorila mu, da će se već i tomu naučiti, neka se strpi samo... Ali nije išlo. Počela bi talijanski, ali riječ bi joj odmah skrenula na hrvatski. Tako i meni, dok sam bio djetetom, i eto još mi je i sada živo u pameti, kako mi ono jednom pri stolu, pred nekim stranim gostima izmakla neka hrvatska riječ. Čini mi se, da i sada gledam oca, kako je nato sav problijedio i pogledao me tako, kao da će me očima probosti. Kad su pak gosti izašli, on se mašio šibe i izbio me do krvi. Doletjela od nekuda majka, da me brani, ali u zao čas po sebe; grdno se on proderao na nju i dobacio joj sav crven od ljutine: Čobanko jedna, misliš li ti, da sam te ja zato priveo pod ovaj krov, da mi dom okužiš svojim gnjilim govorom? Tako si mogla govoriti prije, dok si u gori koze pasla, ali nipošto ovdje, a najmanje pak s mojim djetetom!... Majka nije na to odgovorila ni riječi. Poniknula je nikom i sva zastiđena od onoga, što joj je otac predbacio, gorko zaplakala. Ali je u isti mah osjetila, da je učinila nažao ocu, koji ju je ipak, ne mareći za njeno skromno podrijetlo, uzeo iz prave i istinske ljubavi, nju, pustu i neznatnu siroticu. I sakrivši rukama lice, ona se srušila pred oca na koljena i jecajući umolila ga, da joj oprosti, obećavši mu, da će ubuduće popraviti sve, što je dotada propustila. Moga je oca nato ljutina minula, on ju je pridigao sa zemlje i poljubio u lice. Nego, moja je sudbina bila riješena. Ja sam odmah zatim morao na daljnji odgoj u Trst... i eto — kakav sam se odanle vratio...

BERTO: Ja nisam bio tako sretan. Mene su drukčije odgajali. Dali me u hrvatske škole i napunili mi glavu velikohrvatskim idejama. Ali je moj zdravi razum prevladao... i ja sam danas ono, što jesam.

KAMILO *(koji neprestano slijedi samo svoju misao):* Pa i to, kud god okom svrnem, svuda i svagdje nalazim samo takve stvari, iz kojih govore hrvatski tajni glasi. Imena selâ, krajeva, potoka, uvalicâ, dragâ, poljâ, šumâ, hridinâ, bregova i humova — sva su samo hrvatska. A takvi su i ljudi, pa i oni, koji s nama drže. I tako sve to uzeto u jedno baca moju dušu i moje srce u veliki nemir. Sumnja slijedi za sumnjom, a moje srce sve većma slabi, stari utisci, što ih je prije poprimilo, jedva da odolijevaju navali novih dojmova; riječju — ja živim u nenprestanoj borbi sa samim sobom, u vječnom talasanju vanredno opprečnih osjećaja.

BERTO: Dosta je toga! Ja ti i opet velim: ti si bolestan. Jest, bolestan si, to je kao na dlanu. A znam ja, gdje je izvor toj bolesti. Tebe je, Kamilo, zarazila žena, čuješ li?

KAMILO *(odlučno):* Nije istina! Jelka nije ništa kriva. Uostalom među nama ne dolazi nikada do sličnih razgovora...

BERTO: A ja tvrdim, da je kriva... Ako nije kriva izravno, a ono svakako neizravno sikće ona u tvoju krv otrov, koji je rastrovao i rastrojio cijelo tvoje biće i učinio te posve drugim čovjekom. A to je sve njezin utjecaj — i ti još veliš, da nije ništa kriva! Jadniče, zar si obnevidio, da ne vidiš, kuda te ona vodi! Zaslijepljeni čovječe, preni se i otresi se te grdne kukavštine. *(Kamilo daje znakove nestrpljivosti)* Miruj i ne prekidaj me!... Dä, kukavština, nedostojna tebe, tvoga imena, položaja i glasa, što ga uživaš u našoj stranci. Ne, ti nisi vrijedan ni dostojan povjerenja, što ga naši ljudi polažu u tebe, ni ljubavi, što je gaje spram tebe, ni nada njihovih. Kamilo, Kamilo, kamo je tvoja pamet, tvoj razbor! Što li sve ne učini žena!

KAMILO: Ali, Berto!...

BERTO *(smijući se porugljivo):* No, sada ti ne preostaje drugo, no da na sebe navučeš ono široko bijelo ruho kakvoga hrvatskoga mužeka, pa da pođeš tamo kamo u Slavoniju, da tamo... Ha, ha, ha!

SEDMI PRIZOR

Predašnji, Dalo, Kaštulo, Marta, Zvanić i više ljudi

SVI *(nahrupivši naglo):* A, evo gospodina Kamila!

DALO: Baš nam je drago, što smo vas našli. Pročulo se, naime, da će glazba iza odmora svirati sve same hrvatske komade, pa treba da se dogovorimo, što nam je uraditi.

KAPITAN KAŠTULO: Vi ste, šior Kamilo, pametni i učeni, vi nas svjetujte...

JEDAN TRGOVAČKI POMOĆNIK: Ja bih bio za to, da se demonstrira!

BERTO: Tako je!

KAMILO: Ne, prijatelji moji, ja ne bih tako. Ako ste već došli, da u mene tražite savjeta, a vi me slušajte: ne pravite bruke. Ta čemu? Nije vrijedno.

KAPITAN KAŠTULO: Bravo, šior Kamilo! Vi mi govorite baš iz duše. Koja nam korist od zviždanja i demonstriranja!

KAMILO: A moglo bi doći i do većega zla. Stoga najbolje — mir.

NEKA ŽENA: Pravo je, pravo, šior Kamilo! Jedna riječ, pa druga, i eto najednom klanja i krvi. A čemu?

STARA MARTA: Pa proti komu ćete demonstrirati? Zar proti onim jadnim soldatima tamo, koji se cijelu bogovetnu večer muče i nadimlju, pušući u one svoje davolje strumente! Jadni soldati! Njima je i bez toga tako mučno! Bog zna, koliko vremena nisu vidjeli majke! Ah, kako se je meni ražalio onaj mladi soldat, što je preda mnom sjedio i sav nabreknut i crven u licu puhao i puhao u onaj svoj veliki trombon!... Ubogi dečko!

ZVANIĆ: Da ste je vidjeli, kako se je ljutila, dok se ono pljeskalo i tražilo b i s od kojega komada! »Mirujte! Ostavite nevoljnike u miru!« vapila ona gotovo na sav glas i dva me je puta udarila po ustima, dok sam ono vikao: b i s! b i s!... A, ženo, ženo! *(Svi se smiju)*

STARA MARTA: Vama se lako smijati, ali da vam je ondje sjediti i puhati . . . Ubogi ljudi! A osobito onaj od trombona! Onako mlad!... A kako naliči našemu Pepiću, koji je sada u Poli! Bog zna, da li pozna onaj od trombona našega Pepića...

ZVANIĆ *(smijući se)*: Ona misli, da svi soldati moraju poznati našega Pepića...

DALO: Nego što ćemo sada?

KAPITAN KAŠTULO: Dä, što ćemo sada?

TRGOVAČKI POMOĆNIK: Vratiti se u dvoranu — to nikako!

VIŠE GLASOVA: Nikako, ta rugali bi nam se...

DALO: Po tome bi možda najbolje bilo, da idemo tamo u onu dvoranu, tamo... *(Pokaže na vrata desno)*

BERTO: Dobra misao.

SVI: Zbilja, lijepa misao.

KAPITAN KAŠTULO: Ali i ostali treba da dođu.

TRGOVAČKI POMOĆNIK: Doći će i oni već. Principal Mikula mi je rekao, da će za nama, čim povečera.

DALO: A vi, šior Kamilo? Hoćete li i vi k nama?

BERTO: Naravno. Je li, Kamilo?

KAPITAN KAŠTULO: Pa tko će, ne će li naš šior Kamilo! Ta on nam je sve, što imamo: naša čast i dika.

KAMILO *(stisnuv Kaštulu ruku)*: Previše ste ljubazni, kapitane Kaštulo. Tolike hvale nisam ničim zavrijedio. Nego, dakako, doći ću i ja tamo k vama...

SVI: Bravo, šior Kamilo! Bit će zabavno. Ala hajdmo! *(Pjevajući: »N e l l a p a t r i a d i R o s s e t t i n o n s i p a r l a c h e 't a l i a n«*
(polaze polako u dvoranu nadesno)

MALI JOŽIĆ: Ja ne idem tamo, idem slušati muziku.

NJEGOV OTAC: Jožić, ala marš nutar! Dat ću ja tebi hrvatske muzike! *(Povuče ga silom za sobom)*

OSMI PRIZOR

Kamilo i Berto

BERTO: Pogledaj samo ovaj narod. Kako te to sve voli! Kako je sve spremno, da posluša svaki tvoj mig, svaku tvoju riječ. I takvomu bi ti narodu htio da okreneš leđa?

KAMILO: Ja to nisam kazao. Samo sam govorio o onim nekim sumnjama, koje me salijeću osobito u časovima, kad se na moje srce zgrnu razni utisci, što dolaze iz svijeta, za koji mi mnogo toga govori, da mi nije posve tuđ.

BERTO: Ali ja ti velim, da su sve to tek kojekakva pusta maštanja, koja nisu ništa drugo, doli plod bolesnih tvojih možđana, ili što je još vjerojatnije: zle posljedice utjecaja tvoje žene na tebe.

KAMILO: Ali rekao sam ti, da ona u sve to ni najmanje ne ulazi.

BERTO: A ja opet velim, da ulazi. Nego najzad, to je prilično svejedno. Glavno je, da se ti izliječiš. I zato je nužno, da svemu tomu pogledaš oštro u lice. Pred tobom se, eto, odjedamput razgranila staza, kojom si dosada išao. Ti stojiš tu kao na nekakvu raskršću: treba najprije da se odlučiš, kojim ćeš putem udariti. Ono, što je u tebi zdravo, moralo bi ti kazati, da je tvoja sreća jedino na putu, kojim si dosada stupao. Ali u tebi ima i mnogo bolesna, a to te bolesno tajnim, zmijskim šaptom mami na drugu stazu, kojom ti ne smiješ, ne smiješ ići. I odista, Kamilo, ruku na srce, pa mi kaži: Što bi ti na priliku počeo, da se najednom nađeš na hrvatskoj strani, okružen Hrvatima? Kako bi se snašao u krugu njihovih misli, njihovih težnja?

KAMILO: Ali ja ne velim...

BERTO: Ništa! Što ne veliš danas, mogao bi reći sjutra. Što bi ti dakle sada, da se najednom nađeš na strani hrvatskoj, među Hrvatima? Kako bi se mogao snaći među njima — ti, koji si sav zadojen latinskom kulturom, koji si sav prožet velikim mislima i činima velikih Talijana, ti, koji se tako rado raznježiš ljupkošću talijanske riječi,

koja je oduvijek podražavala sva tvoja čuvstva, potičući ih na nebesko osjećanje nedostižnih ljepota! Što bi ti takav, kakav si jošte i sada, među ljudima, koji su ti tuđi po svem: po ćudi i mišljenju i običajima, pa i jezikom? Kakvu bi ti duševnu hranu mogao crpsti od onoga maljušnoga naroda bez prošlosti, bez sadašnjosti i bez budućnosti? Oh! Kamilo moj, ostani, gdje si i sada, uštedi sebi tolika razočaranja!...

KAMILO: Ali kakva razočaranja! Ta ne vidiš li me? Ja sam onaj isti od prije. Nego, Berto, govori... govori... Tvoje riječi padaju na ostatke mojih sumnja poput teška olova, te mi se čini, kao da ih u prah pretvaraju!

BERTO: Dä, uštedi sebi tolika razočaranja! Razočaranja se obično skupo plaćaju, a tebi ih ne treba. — Hrvati? Treba ih poznati, kao što ih ja poznam, ja, koji sam tolike godine živio među njima, s njima mislio, osjećao i radio. Kako je maljušan taj narod, pa ipak kako su veliki i brojni poroci, što ih u sebi krije! Pogledaj ga u javnom, pa i u zasebnom njegovu životu, hoćeš li u društvu, ili pod njegovim krovom, on ti je svuda jednak, svuda izbijaju na vidjelo njegove zle strane, grdne mane, u kojima se rodio, u kojima živi, u kojima će i umrijeti.

KAMILO: Naprijed, Berto, naprijed!

BERTO: Pogledaj ga, kakav je: servilan i do skrajnosti nizak i puzav pred onima, koji mu kao psetu dobace kakvu košticu, ne mareći, što ga pritom nemilo guraju i biju; a gledaj ga opet, kad se nalazi u svom krugu, gledaj mu jal, zagrižljivost, mržnju, zavist, težnju za razdorom, za neslogom, svađom. I pogledaj ga, kakav je bez poleta, bez duha, bez osjećaja za išto, što se diže nad običnu njegovu razinu, i bez ljubavi za ono malo, što ima, i pogledaj njegovu nemoć, da stvori išto trajno, lijepo i veliko; pogledaj njegovu nesposobnost, da sam sobom upravlja, njegov nehaj, njegovu raspuštenost i lakoću, kojom, pošto se najeo i napio, sklanja glavu svoju pod tuđinski jaram.

KAMILO: Govori, Berto, govori... Kako mi to raščišćuje dušu od onih natruha, što su još netom na nju padale! Kako sam ja sve to idealnije shvaćao, a kako me to, što mi ti kazuješ, odaljuje i odvaja od toga!

BERTO: A kako je uzahan pogled njegov na svijet, na sve, što se oko njega zbiva! Zaman ćeš u njega tražiti odlučnosti, ustrajnosti i jake volje. Sve je u njega tjesnogrudnost, predsude i — dim, sam dim. A pogledaj, kako se sam u sebi izgriza i kako propada od poroka baštinjenih od najvarvarskijih horda, koje su po njem kroz vjekove gazile. Pogledaj mu siromaštvo, uboštvo, kojemu je opet uzrok u lijenosti i rasipnosti. Pogledaj, kako i ono malo njegovih mogućnika od

njega otpada, pa ni isti njegovi velikaši ne će da znaju za njega, jer im je uza nj tijesno, zadušljivo, mučno. A što bi ti, Kamilo, među narodom, koji nema nikakvih uvjeta, da se ikada pridigne, i koji je uz još surov, divlji, zloban, dä i zloban?...

DEVETI PRIZOR

Prethašnji i Jelka

JELKA *(uleti s krikom na Bertove posljednje riječi):* Ne vjeruj, Kamilo, ne vjeruj, ne vjeruj! *(Ovije mu ruke oko vrata i čvrsto ga drži, kao da se boji, da će joj ga tko oteti)* Nije ono istina! Kamilo, ne vjeruj, ne vjeruj! Hrvati su dobri, oni su tako dobri, Kamilo, ne vjeruj mu, ne vjeruj! Naši su ljudi dobri, jadni su i nesretni, ali dobri su oni — meni vjeruj, meni. Je li, Kamilo, ti ćeš vjerovati meni, a ne njemu? On govori tako, jer mora, jer se prodao... prodao...

BERTO *(oštro):* Gospođo, vi me vrijeđate.

JELKA: Dä, vi ste se prodali, prodali ste se. Kamilo, meni vjeruj, meni...

BERTO *(upadajući u riječ):* Gospođo, još jednom...

KAMILO: Molim te, Berto, ostavi nas časkom same.

BERTO *(dobaci Jelki pogled pun mržnje i bijesa. Ode desno)*

DESETI PRIZOR

Kamilo i Jelka

KAMILO: Ti si prisluškivala?

JELKA: Ne hoteći, Kamilo. Bila sam u strahu radi tebe, pa sam pošla, da te potražim. Tako sam slučajno sve čula, što ti je onaj zlotvor...

KAMILO *(oštro):* Zabranjujem ti, da ga u mojoj prisutnosti vrijeđaš. On je moj najbolji prijatelj.

JELKA *(potiše blagim glasom):* Ali on nije, on ne može... ne smije biti tvoj prijatelj...

KAMILO: Zar možda zato, što je vama svima zazoran i što ga se svi bojite?

JELKA: Ne, Kamilo, ni moja braća, ni oni, koji s njima jednako misle i osjećaju, ne boje ga se nimalo, a ne boje ga se zato, jer u njih

ima dosta snage i odlučnosti, da suzbiju svaki pokušaj, svaku spletku onoga izdajice...

KAMILO *(oštro):* Još ti jednom velim...

JELKA: Ali, Kamilo, ta on i jest izdajica. On je još pred dvije tri godine bio isto tako zauzet za hrvatstvo, kao i ja, kao i moja braća, kao i svi oni, koji su s nama jedni. Ali naša se stvar, Kamilo, pomiče polako naprijed, mi imamo svu silu svakojakih neprijatelja — ne ljuti se, Kamilo! — tako, da treba puno požrtvovnosti, puno samozataje i ustrajna naporna rada onima, koji hoće da se s nama i za nas bore. A u njega svega toga nije bilo, a k tomu bio se podao i razvratnu životu — i tako se eto slučilo, i on se najednom našao na strani onih, koje je dotada iz dna duše mrzio i prezirao, da im otada služi za Judin groš.

KAMILO: Izmišljotina. On da se je prodao! On radi iz vlastitoga uvjerenja... Treba ga samo slušati, kad govori... A ako vas je zapustio, uradio je to stoga, jer mu uz vas nije bilo pravo mjesto. Što bi on među vama?!...

JELKA *(gorko):* Tako? Ah! Kamilo, kako ljuto bole te tvoje riječi! Nego ja znam, ti nisi zao, iz tebe ne govori mržnja, već onaj crni zloduh. On je tobom ovladao, kako je ovladao i jednim dijelom našega puka, među koji je zasijao sjeme kobna razdora. Ali neka! Naši su ubogi ljudi prošli dosada dosta teških i velikih muka i borbâ, pa se nadaju u dobroga Boga, da će i to kakogod prebrditi, zato se oni i ne boje njega. Ali ako ga se oni ne boje, bojim ga se ja, Kamilo, jer je on meni na putu do tvoga srca, koje bih ja htjela ganuti i njegove kucaje predobiti za našu pravednu misao. A to mi on priječi, to mi on otimlje. Na putu je on mojoj sreći, i zato i samo zato ga se bojim...

KAMILO: Ti me slabo poznaš, kad misliš, da bih se ja dao skučiti pod ičiji utjecaj, pa dolazio s tvoje, ili s njegove strane. Ima u mene dosta vlastite snage, da suzbijem svaki pokušaj, koji bi bio uperen protiv moga osjećanja i uvjerenja. A što se tvoga hrvatstva tiče, znaj, da meni nije ni na kraj pameti, da žrtvujem svoju budućnost, svoje ime, svoju čast, najbolji dio svoje duše nekim nejasnim, mutnim ciljevima, utopijama neznatna narodića, s kojim me ništa ne veže, pa je suvišno — *(oštro)* i za mene do skrajnosti uvredljivo, ako me za moja čuvstva i osjećaje itko na račun pozivlje, a navlastito moja žena.

JELKA? Ali, Kamilo, kako možeš... *(Zajeca)*

KAMILO: Pa dà, tako je, i ja toga dulje trpjeti ne ću, čuješ li? *(Stanka; mekše i blaže:)* Nego eto, ja znam, ti ćeš to shvatiti i uvidjet ćeš, da tako mora biti, pa naravno... No, no, Jelko, ne plači... Eto,

bio sam nešto grub, oprosti, ne ću više... Daj mi ruku i budimo dobri... je li, Jelko?

JELKA *(jecajući):* Kako si dobar!

KAMILO *(tišim i blažim glasom):* I ti si dobra, stoga će nam biti lako, da izravnamo ovu nesuglasicu, koja je eto poput crne sjene stala među nas. A tu sjenu treba da raspršimo odmah, dok je vremena, i to prije negoli nas odijeli i odvoji. Jer, dušo moja, mi se odijeliti ne smijemo. Ta mi se tako ljubimo, je li Jelko, da se ljubimo?

JELKA: Kamilo, ti i ne znaš, kolika je moja ljubav!

KAMILO: Ja slutim, Jelko, veličinu te ljubavi, ali sva ta njena veličina, kako je ja sebi pomišljam, imala bi tek da zasine u žrtvi, koju bi ti imala prinijeti mome srcu, koje tako žarko za tebe bije. Budi, Jelko, moja, dà, sva moja, i tvoje misli neka se splinu s mojim mišljenjem, s onim mišljenjem, koje me je dosada vodilo, i koje će me voditi i ubuduće kroz cijeli moj vijek. I tvoja čuvstva, Jelko, i tvoji osjećaji neka budu u vječnom skladu, u krasnoj harmoniji s mojim osjećajima, radosti i tuge neka nam budu zajedničke i neka na strunama srdaca naših izvode iste titraje, iste zvuke. *(zanosno)* Pruži mi, Jelko, ruku, ja ću te voditi kroz samo cvijeće, što ga je kroz vjekove proizveo divni, vilinski gaj — perivoj Evrope; pruži mi dušu i srce svoje, ja ću ih okupati u česmi najveličajnije poezije, kojoj je otac Dante. Jelko, budi moja, otresi se i odreci svega, što je dosada mutilo tvoju lijepu, krasnu dušu. Budi moja, Jelko, moja, i to sva, sva...

JELKA *(šuti, stoji poniknute glave)*

JEDANAESTI PRIZOR

Predašnji i Berto

BERTO *(uleti naglo):* Kamilo! Kamilo!

KAMILO *(lecnuv se):* Što se zbilo?

BERTO *(držeći u ruci pismo):* U ovaj čas stiglo mi je iz Poreča ekspresno pismo, u kome mi javljaju, da je na jučerašnjoj sjednici našega političkoga društva proglašen kandidatom za skore izbore u našem mjestu — pogodi, tko?

KAMILO: Kako da pogodim...

BERTO: No — ti, ti, Kamilo! Pomisli samo, kakva je to čast! Ti primaš, naravno? Dopusti mi, da ti ja prvi čestitam: Živio, naš budući zastupniče!

KAMILO: Ali, Berto!...

BERTO: Kolike li sreće! Kolike li sreće! Ej, tko će se sada s principalom Mikulom! Idem, da mu prvi dojavim veselu vijest! *(Ode lijevo)*

DVANAESTI PRIZOR

Kamilo i Jelka

KAMILO: Čini mi se, kao da padam iz oblaka! Ja — zastupnik! Kakav je to osjećaj! Što mi ovo podilazi srcem i cijelom mojom nutrinom? Nekakva čudna raskoš... meni je tako ugodno. Toliko povjerenje — tolika čast! Jelko, slušaj, kako mi srce živo bije. No, a što je tebi? *(Jelka stoji nepomično i ukočeno gleda u tlo.)* Kakav je to oblak, što se i opet nadvio nad tvoje čelo? Tebi je žao? Ti ne uživaš u radosti svoga muža? Ah! I to sada, sada, kada bi jedan tvoj zagrljaj, jedan tvoj cjelov mogao da najdivnije zapečati ovaj veliki događaj! *(Ona podigne na nj oči i gleda ga dugo, potom obori glavu i uzdahne mučno)*

TRINAESTI PRIZOR

Predašnji, Mikula i Berto. Zatim Lojza, Lorenca, Fortunato i Marija

MIKULA: Što čujem? Moj Kamilo zastupnik, moj Kamilo!

BERTO: Kapitane Mikulo, tu vam je pismo, izvolite ga pročitati...

MIKULA: A, Kamilo? Je li moguće? *(Zagrli ga)* Pa zašto ne bi bilo! Bravo, Kamilo! Kolike li časti! A l t r o c h e, da si držao s onim hrvatskim petljarima tamo! *(Lojzi, koja uto dolazi:)* Vidiš, stara. Poljubi ga, bit će deputat, čuješ li?

LOJZA *(pride Kamilu i poljubi ga):* Ma — je li istina? Moj dobri Kamilo! Kako te časte! Deputat? Veliki gospodin! Ma bravo, bravo! Na Trsat ću ići, budeš li izabran, na Trsat! Lorenca, čuješ li? Moj Kamilo deputat!

MIKULA *(Fortunatu):* A, Fortunato, što ti se čini?

FORTUNATO: A Bože moj, ta on je kao stvoren za to. Pokaži mi u našem mjestu jednoga, koji bi mu bio dorastao znanjem, a i položajem, jer zaludu, kod izbora kao i svuda u životu: *l'argent fait la guerre.* Nego svakako — velika čast...

LORENCA: I te kakva! Deputat!

KAMILO: Ali, ljudi božji, vi zaboravljate, da prije svega moram biti izabran...

BERTO: To prepusti meni. A sada sa mnom! Tamo u dvorani čekaju nas sakupljeni svi naši. Hajdmo k njima, da svi zajedno proslavimo taj krasni događaj. To će nam biti ujedno i najbolja i najljepša zadovoljština za uvredu, koja će se za koji čas nanijeti našemu narodnomu dostojanstvu.

MIKULA: I ja to velim. Ostali su dakle svi u onoj drugoj dvorani? B e l l a i d e a ! I mi bismo već odavna bili došli, ali ona s i g n o r i n a ondje *(pokazuje na Mariju)* nije se nikako dala.

LORENCA: Jedva smo je nagovorili, da ide s nama.

MARIJA *(koja se je odmah, čim se je pojavila, stisnula k Jelki):* Ali ja ne idem ni sada tamo *(pokaže nadesno),* ne idem, pa Bog!

LORENCA: I ti bi ostala sama ovdje? *(Pokazuje na dvoranu lijevo.)*

MARIJA: Kako sama? Ima tamo svijeta kao mravlja.

LOJZA: Ala, Marija, poslušaj mamu!

MARIJA: U svem dà, ali u tome ne. Ja sam amo došla, da slušam muziku i hoću da je se naslušam. Do viđenja! *(Uteče u dvoranu lijevo.)*

LORENCA: Marija! Marija! Ah! Ovo dijete bit će moja smrt!

FORTUNATO: Ja idem za njom, pa ću...

LORENCA: Ah! dragi ti, ostani tu! Onakva, kakva jest, ona bi još vrsna bila i tebe tamo zadržati.

BERTO: A sad hajdmo.

MIKULA *(Kamilu):* A kad budeš izabran, sve ću stare butilje dati donesti na kuvertu. Ala nek se puca! *(Fortunato i Lorenca odlaze prvi, a zatim Mikula i Lojza.)*

BERTO *(Jelki):* Milostiva će gospođa učestvovati također u toj rijetkoj slavi svoga muža? *(Ode)*

KAMILO *(Jelki);* Zar ne ideš i ti s nama?

JELKA: Ostavi me časkom. Ja sam kao ubijena. Nije mi dobro. Doću ću već poslije.

KAMILO *(uzdahne):* Utaman, moja sreća ne može biti potpuna. Nikada! *(Ode)*

ČETRNAESTI PRIZOR

Jelka, zatim Marija

JELKA *(spusti se na stolcu, sakrije sebi rukama lice i ostane neko vrijeme ukočena, kao bez misli, bez čuvstva. Najedamput zaore iz susjedne sobe poklici:* E v v i v a K a m i l o! *Ona se strese, ustane rasko-*

lači oči, nekoliko puta naglo zakorači, zagleda se u vrata, na koja je bio izišao Kamilo, učini, kao da će i ona tamo, pa se sustavi, još jednom obuhvati lice rukama i zajeca)

MARIJA *(dolazeći oprezno):* Otišli! Hvala Bogu! Jelko! Što je tebi? Ti plačeš.

JELKA *(bacivši joj ruke oko vrata):* Marijo, kako sam ja nesretna!

MARIJA: Uboga Jelko! Ja te shvaćam, tebi je teško...

JELKA: On... on... taj zloduh nesreća je njegova i moja. On mi ga kvari i od mene odbija... Ah!

MARIJA: Da tko drugi? Kamilo je dobar, u njega je jako dobro srce i dobra duša. Sâm od sebe on te ne bi nikada ražalostio... a da nema onoga drugoga, koji ga se drži kao sjena, Kamilo bi već zacijelo bio naš...

JELKA *(gleda je dugo, a potom kao pogođena nenadanom mišlju):* N a š ? — Ti veliš: n a š ?... Ali, Marijo, ni ti nisi bila oduvijek naša?

MARIJA: I nisam.

JELKA *(govoreći žurno):* A kako je došlo do te promjene? Marijo, govori... kazuj!

MARIJA: Ja ni sama ne znam, kako. Valjda onako samo od sebe.

JELKA: Ali povod... Nekakav je povod morao biti. Možda ljubav, Marijo? Zašto odvraćaš od mene svoje lice? Zašto obaraš oči? Iskaži mi sve, iskaži kao sestri svojoj...

MARIJA: Pa kad bi bila uistinu ljubav? Da, ja sam ga upoznala, ali ne pitaj, koga! — i tako sam ga zavoljela, da... da.. da mi se srce sve rastapa, kad samo pomislim na nj... Ali ti mi se podsmjehuješ, Jelko?...

JELKA: Govori, govori dalje, to mi tako godi.

MARIJA: I svaki njegov kret, svaka se njegova riječ urezuje u moju dušu; i krug, gdje se on kreće, i mjesto i tlo, kuda ide — sve mi je to jednako i milo i drago. Osobito riječ... ona njegova plamna i žarka riječ. Po njem sam ja zavoljela hrvatski jezik, koji meni zvuči ljepše negoli ikoja pjesma, skladnije negoli ikoja glazba. I ja tu riječ ljubim, Jelko, i kad ne bih u njoj uživala, to bih smatrala velikim grijehom.

JELKA: Što si kazala?

MARIJA: Pa dà, kad i ne bi hrvatski jezik bio sladak i mekan, kao što jest, meni bi on bio drag i mio već stoga, što je to n j e g o v jezik. Mislim, da je i dužnost ljubiti ono, što ljubi onaj, koga ljubimo. *(Jelka ponikne glavom)*

PETNAESTI PRIZOR

Predašnji i Miro

MIRO: Jelko! Jelko! Svuda te tražim. Nosim ti vijest, koja će te, uvjeren sam, vanredno razveseliti.

JELKA: Vijest? Kakva vijest?

MIRO: Pročitaj ovu brzojavku. Netom sam je primio.

JELKA *(pročita brzojavku i sruši se na stolicu): Još i to, još i to!*

MIRO *(prenerážen):* Što je to, Jelko?

MARIJA *(dignuvši brzojavku, što je ispala Jelki; Miru):* Mogu li?

MIRO: Izvolite! — Ali, Jelko, što te je to najednom napalo? Tebi kao da nije milo, što me stranka ovako počastila? Ili si zlo čitala? Odlučili kandidirati mene za saborskoga zastupnika, čuješ li...

MARIJA: A to je upravo ono, što je boli. Ta borba među vama i Kamilom... Jer vi valjda i ne znate, da će njega birati Talijani...

MIRO *(u čudu):* A, je li moguće? Sad mi je sve jasno... U tom slučaju ja otklanjam... naravno... moram otkloniti...

JELKA *(ustajući):* Ne, Miro, ti ne smiješ toga učiniti; tolike žrtve ja ne tražim od tebe. Meni će biti teško, ja znam, ali tvoja budućnost!... Ne, ne, ti ne smiješ otkloniti te časti... Tebe trebaju... a ja ću već nekako... *(Obori glavu i uzdahne)*

MIRO: Dobra sestro!

JELKA: Miro, ti primaš, je li, da primaš?

MIRO: Ali kako će biti tebi, sirotici, u tom boju između muža i brata? Kako će tvoje srce moći da izdrži u silnoj smjesi tolikih oprečnih osjećaja, što će ih taj boj zacijelo izazvati u tebi?

JELKA: Bog će me krijepiti, Miro, ali ti primaš, je li?

MIRO: Ako je nužno i ako već drukčije biti ne može, učinit ću. što budu od mene tražili oni, kojima dugujem posluh. Nego ako bi mi bilo dosuđeno da pobijedim, ta će pobjeda biti za moje srce najveća žrtva, što sam je ikada položio na oltar nesretne naše zemlje. Jelko, ja primam... i u ime bijednoga naroda našega u Istri ja te molim: Prosti nama, sestrice, već sada sve one gorke pečali, što će ih tvome na dvoje rascijepanome srcu donijeti ovaj jadni bratoubilački boj.

JELKA *(primi ga za ruku i gleda mu razmiljeno u lice):* Kako vas ja sve volim, o moj Miro!

MARIJA: Evo nà, sad će slijediti očitovanje ljubavi, kako se čita u knjigama! Nego dosta je toga, a vi, gospodine Miro, znate li, što? Meni je vrlo milo, što će vas birati, jer ću vam i ja moći priskrbiti jedan glas,

— znate li? — i to glas svoga staroga djeda Anzelma. Dobri nonić čini sve, što ja hoću, pa će učiniti i to.

MIRO: Lijepa vam hvala! Kako ste ljubazni! I to je već nešto — taj glas vašega djeda, premda bi meni tako milo bilo, kad bih mogao računati također i na jedan vaš glas, gospođice!...

MARIJA: E, kad bismo mi žene imale pravo glasa!

MIRO: Ali ovaj put iznimno, gospođice, vi imate taj glas... Vi imate glas, koji bi mene vanredno usrećio. *(Stanka)*

MARIJA *(gleda ga sprva s udivljenjem, a potom čas s nerazumijevanjem, a čas kao da pogađa njegovu misao)*

JELKA *(položi jednu ruku Mariji oko vrata, a drugom pritegne brata za rame i zbliživši im naglo glave ostane neko vrijeme s njima u zagrljaju)*

MIRO: Marijo, kako vas već dugo volim!...

MARIJA: Kako je to naglo došlo!... Jelko, ti si kriva...

JELKA *(zagrli je)*: Samo mu budi uvijek dobra!

MARIJA: A on meni?

MIRO *(zagrli je)*: Moj anđele!

JELKA *(tupo gledajući preda se; u sebi)*: Dužnost je ljubiti ono, što najvećma ljubi onaj, koga ljubimo... Dužnost... rekla je... dužnost.

ŠESNAESTI PRIZOR

Predašnji i Nando

NANDO: Sad će početi! Odmor je na izmaku! Svi u dvoranu! Ala, ne gubimo vremena!... Naš svijet je silno nestrpljiv. Jedva izgleda čas, da započne glazba. Hajdmo!

MIRO: Hajdmo dakle! *(Ode s Marijom)*

JELKA *(Nandu, koji hoće da pođe za njima)*: Nando, molim te samo trenutak... imam da ti nešto kažem...

SEDAMNAESTI PRIZOR

Jelka i Nando

JELKA *(pođe do vratâ, da se uvjeri, jesu li već otišli. Časak postane na vratima, potom se naglo zaleti do Nanda i baci mu se u naručaj)*: Nando moj, — ja ne mogu više, ne mogu, ne mogu!

NANDO *(prestravljen)*: Zaboga, Jelko, što se zbilo! Govori! *(Stanka. — Zdesna dopiru poklici:* Evviva Kamilo!*)* Što je to?

JELKA: Što je? Ti mi ne znaš? Tamo je on, moj Kamilo. Oteli mi ga, Nando, ugrabili mi ga, on nije više moj, on je njihov, njihov... I čast su mu iskazali, birat će ga zastupnikom — njega, razumiješ li? Njega — moga muža! I on je odvojen od mene, i ja od njega, — nesretan on, nesretna ja... tužna sreća naša! *(Iznutra se ponavljaju poklici:* (Evviva Kamilo!) Čuj, sve ga časti, sve ga slavi, a on ne može da tu čast potpuno uživa, jer nema mene blizu. A ja bih ipak morala biti tamo, uz njega, i toplom i blagom riječi morala bih zasladiti njegovu sreću, pa, eto, što činim, gdje sam?! Zašto nisam uz njega, što me drži ovdje?! Moja dužnost bila bi da ljubim sve, što on ljubi, jer ja ga volim... čuj, ja ga obožavam, svoga Kamila! Pa što radim? Bože, daj mi spoznati, da činim krivo, prosvijetli me, Bože, i daj, da ispravim, što sam — propustila! Bože! *(Zarida)*

NANDO: Ali, Jelko! Draga sestro moja, ja te ne shvaćam, primiri se i iskaži mi, što te mori.

JELKA *(kao da u sebi govori)*: »I ja tu riječ ljubim, i kad je ne bih ljubila, i kad ne bih u njoj uživala, ja bih to smatrala velikim grijehom.« — A ja? Što činim ja?

NANDO: Jelko, tebi nije dobro, kakve su to riječi?

JELKA: To je rekla ona, Marija; ona je kazala, da je njezina dužnost, da ljubi sve ono, što ljubi onaj, koga ona ljubi. A ja, Nando, a ja?!

NANDO: Jelko, ja drškćem, ja kao da shvaćam.

JELKA: Ali zar ću ja uvijek trajati ovakav život? Zar ću ja svoju sreću zauvijek žrtvovati mislima, što ste mi ih vi ucijepili u dušu, vi, samo vi i nitko drugi?!

NANDO *(izgubljeno)*: Jelko! Jelko!

JELKA *(kao izvan sebe)*: Ja više ne mogu! Dosta sam se opirala, dosta sam se borila, ali više ne mogu, ne... Tamo je moj muž, tamo je moja ljubav, moj život, moj cijeli svijet, njemu ću se ja vratiti, uza nj hoću da živim, i svoje misli, svoje srce, svoju dušu — sve ću to postaviti pred njegove noge, sve ću dati, samo neka on meni ostane, jer ja bez njega, bez njegove cijele i potpune ljubavi živjeti ne mogu.

NANDO *(k. g.)*: Jelko, Jelko...

JELKA *(pridušeno)*: I ja sam te zvala, Nando, da ti se izjadam, da u tebe tražim utjehe, okrepe i oslona. Ti mi moraš pomoći, drugoga nemam, komu da otkrijem srce svoje. Ti si i sam nesretan, pomozi, Nando, pomozi! Tvoja riječ moći će mnogo. Ja sama ne mogu ništa, ti

me svjetuj: ti mi reci riječ, i ja ću biti mirna, ja ću biti sretna. Reci mi: Jelko, odreci se svega, slijedi svoga muža u svem, misli njegovom dušom, osjećaj njegovim srcem, to mi reci, Nando! Ionako, Nando, za nas je istarske Hrvate sve svršeno, naš narod ne će nikad biti sretan; on je malen, njega sve mrzi, njega će drugi zatrti, on ima toliko neprijatelja, njegova je borba uzaludna, on se ne će održati, ne će i ne može, on je izgubljen... Nando, ti plačeš, Nando *(zagrli ga)*, ti plačeš... i tomu sam ja kriva, ja sam te ražalostila... Nando, prosti, prosti, — tvoja Jelka je tako nesretna! *(Zaplače)*

NANDO *(iza stanke)*: Ah! kako je to boljelo!... Nego eto, prošlo je. Ali ti mi ne ćeš više nikada govoriti tako, je li, da ne ćeš, Jelko?

JELKA: Prosti, Nando, u meni kao da je sve prelomljeno, moja se pamet kao ukočila, da ni sama ne znam, što govorim, ja sam tako bijedna.

NANDO: Znao sam, da ono nije dolazilo iz srca. I neka nije. Bilo bi to tako strašno, tako grozno! Ta što bih onda ja, što Miro, a što Marko, naš dobri Marko, koji je sav utučen, otkad te je izgubio! Nego hajde, sad je prošlo. *(Odahne)* Ti si rekla: Naš je narod izgubljen. To je bila vrlo zla misao, to ti je zacijelo prišapnuo crni nekakav zloduh. Naš narod izgubljen! Naš lijepi i dobri narod! I njega da će satrti! Nema te sile, nema, nema. Koliko je pokušaja bilo, pa eto ga, on stoji — čvrst i nepomičan kao dub. Čvrst stoji narod naš na blagoslovljenom tlu otadžbine naše, gotov, da za svoju obranu zarine nokte svoje u rođene hridi i da ih se drži. U njega je sva sila žilavosti i snage, što su je naslagali u njem vjekovi. Sve je to u njem ukorijenjeno, kao što je ukorijenjena i ljubav prama zemlji, koja nas je rodila. A ta je ljubav gorostasna: Ona je u svačijoj duši, u svačijem srcu, dă, i u srcu onoga jadnoga našega čovjeka, koji nema čime ni da se prehrani. Gorostasna ljubav, koja obuhvaća sve: i zemlju i more i gore i doline, crne izdrte hridi i lijepe glatke ravnice — sve, sve obuhvaća ta ljubav. A pobuđuje ju zora, kada nam zemlju udahnjuje ružičastim dahom svojim, pobuđuje ju sunce, kad na lazurni talas našega nemirnoga mora siplje svoje zlato, pobuđuje ju i suton krajnjim daškom dana, koji zamire, a pobuđuje ju i mjesec i zvijezde, koje onako odaljene i onako goleme trepteći i s blaženim osmijehom gledaju na zemlju našu.

JELKA: Kako si mi drag! Kako plamte oči tvoje! Kako sav naličiš na pokojnu majku našu!...

NANDO: I majka naša je već čestica zemlje naše, i ona je već prah u prahu. I taj prah mora za nas biti svet, mi ga moramo ljubiti i zato nikada ne dopustiti, da tuđa stopa po njem gazi. Je li, Jelko? Je

li, sestro moja, ti ćeš uvijek ljubiti tu zemlju i taj naš sveti hrvatski prah?

JELKA: Ah, kako lijepo govoriš! Ja se kajem, Nando, ja se kajem...

NANDO: A tebi će, Jelko, biti teško... ja to znam. Ti ćeš trpjeti puno, puno. Na tvome će srcu biti uvijek otvorena rana, u koju će zarezavati ljutom oštricom oni, koje treba da ljubiš. I jadan će biti život tvoj, tužna će biti duša tvoja. Ali naša će zemlja biti ponosna tobom, naši će ljudi ljubiti trag, kojim budeš išla, a tvoj brat, siromašni hrvatski pjesnik, koji na svijetu nigdje ništa nema — on će ti oko mučeničkoga tvoga čela savijati vijenac, na kom će se kao najljepši alemi sjati suze tvoje i kao rubini blistati na njem kapi srca tvoga. Dă, lijepa moja mučenice, tebi će biti teško, tvoja će žrtva biti velika, ali toliko zavređuje od svakoga od nas ova bijedna i tužna, ali tako lijepa domovina naša. *(Glazba u dvorani nalijevo zasvira:* L i j e p a n a š a d o m o v i n o!*)* Eno, počeli su! Čuješ li ono ushitno i zanosno klicanje i pjevanje? To je naš ubogi i bijedni istarski patnik, koji tako pozdravlja majku, zlatnu domovinu svoju. Ne prolaze li te, Jelko, čudni srsi, puni prelesti, puni neiskazana milja? Što gledam? Tvoje se oči râje i nausne se tvoje spušta smiješak tihog blaženstva!... Jelko, ti si naša, naša si, naša! Sa mnom, sestro, idimo i mi tamo u naše jato, u naše kolo, podimo, da i mi pozdravimo svim srcem i svom dušom svojom lijepu našu domovinu! *(Primi je za ruku i hoće da je povede za sobom, ona se trgne, pogleda prema vratima dvorane nadesno, ostane časak kao kolebajući se: iza kratke borbe pođe za bratom u dvoranu nalijevo)*

(Zastor)

TREĆI ČIN

Pozornica predočuje mali trg uz more, od kojega ga dijeli bijelo igalo. S lijeve strane igala dižu se goleme hridine, poviše njih cesta, koja se polako gubi. Inače lijevu stranu pozornice zaprema komad vrta, pripojena ovelikoj zidanici — gostionici Nijemca Šanija. Na pročelju gostionice u sredini prostran ulaz, nad njim cimer s natpisom »Restauracion«. Iza zidanice uska ulica, a za njom niz jednostavnih pročelja manjih kućica, koje teku uporedo sa cestom lijevo. Zdesna Mikulina kuća, lijepa elegantna zidanica, za njom vrt, koji se spušta malone do samoga igala, od kojega ga dijeli put, što vodi nadesno. Na žalu lèže pritegnute dvije barke, dočim se više nadesno vide mreže obješene na prečkama. S jednoga i drugoga vrta širi se nad pozornicom lovorovo i drugo granje. Pred Mikulinom kućom izrastao krošnjast divlji kesten. Podno kestena kamen stol i sjedala. Na suprotnoj se strani diže golema murva, a pred malim se kućicama nalijevo iznad ulazâ rasplele široke »brajde«. More je mirno. Otoci Krk i Cres s dosta jasnim konturama.

PRVI PRIZOR

Mikula, Lojza i Jelka

MIKULA *(puši iz lule i šeće.)*

LOJZA I JELKA *(ukažu se iza ugla lijevo. Jelka je na pogled nekako snuždena, ide oborene glave; u ruci joj molitvenik.)*

MIKULA *(Lojzi):* Iz crkve, je li?

LOJZA: Da otkud?

MIKULA *(ironički):* Pa naravno. Osobito pak danas, kada ti biraju sina! Kako bi ti propustila pomoliti se, da bude izabran! . . .

LOJZA: Ta kako bih . . .

MIKULA: No rekao sam ja . . . Uostalom, to će mu puno pomoći . . . vanredno mnogo . . . Crna pameti!

LOJZA: Mikulo, Mikulo, stari lutorane! Kad ćeš se jednom dozvati razlogu, à? Zar se ne bojiš grijeha? Gledaj samo, da te ne stigne prst božji! *(Zamakne u kuću. Jelka za njom)*

DRUGI PRIZOR

Mikula i Dalo

MIKULA: Prst božji! Ha, ha, ha! Lude li pameti! *(Uočiv Dala, koji se pojavi iza ugla lijevo)* Hej, Dalo, kako stojimo?

DALO: Jednako. Osamdeset mi, osamdeset oni.

MIKULA: Ajajaj! A koliko je još naših?

DALO: Ima ih, ima, ali ima dosta i njihovih.

MIKULA: Koliko li ih to đavo nakotio! . . .

DALO: Ničù, bogami, da se ne zna, kako ni otkuda. Kao gljive . . . velim vam.

MIKULA: Infamija! A kuda si to upravio?

DALO: Idem po staroga Ližija, dužan mi je, pa mora s nama.

MIKULA: Bravo, Dalo, bravo, i žuri se, da te drugi ne prestignu. Znaš, kakvi su ono đavoli. *(Dalo ode)* Infamija! *(Stanka)* Infamija!

TREĆI PRIZOR

Mikula i dva ostarija gospodina

PRVI GOSPODIN *(držeći u rukama novine):* I opet jedan atentat u Trstu!

DRUGI GOSPODIN: A? A na koga?

PRVI GOSPODIN: Na namjesničku palàču!

DRUGI GOSPODIN: To je strašno! Jošte nisu ušli u trag onome atentatu na Maksimilijanov spomenik i već . . .

MIKULA *(gleda za njima):* I ovi će zacijelo s njima! Na što je to došlo! Da je na moju, sve bih ih strpao u kanuo, pa . . . *(opaziv Šanija na vratima gostionice)* Hej, digo, mister Šani!

ČETVRTI PRIZOR

Mikula i Šani

ŠANI: Komanda, sihnore?

MIKULA: Hajte ganc parada, à, mister Šani?

ŠANI: Javol, oči grose festa! Her Kamilo teputato...

MIKULA: Olrajt!

ŠANI: Mi ga fato bestelen palončini rosi farba, pianki farba und grüne farba. Grose luminacion! Ja, per mej duš, Hrovati, bu, bu, bu *(pokazuje, kako će se ljutiti)* ale cornig! Grose rabija! *(Smije se)*

MIKULA: Hajte trink... trink! A, mister Šani?

ŠANI: Se Her Kamilo teputato, mi čapa oči uno krante rauš̆o. Mi ga pona pira.. ekcelente pira. *(Tare ruke)* Mus lustik sajn, kapitano Mikula, mus lustik sajn... Javol, javol, kapitano Mikula, pim, pum! Hudič nohamol! — Krante gešefto, krante gešefto! *(opaziv Mira)* Fergluhte kombinacion! Doktor Miro! Mi škampa, mi škampa!... *(Uteče u gostionicu)*

PETI PRIZOR

Mikula i Miro

MIKULA *(opazi Mira, koji se je s nekoliko izbornika pojavio iza ćoška nadesno):* Ha, eno onoga antikrsta!

MIRO *(iz podaljega):* O, che nova kapitan Mikula?

MIKULA: Lijepo vrijeme!

MIRO: Baš lijepo, hvala Bogu!

MIKULA: Komu lijepo, komu crno...

MIRO: Kako komu, kapitane Mikulo... Vama uvijek lijepo, jer ste vazda dobre volje...

MIKULA *(u sebi):* Toliko ti...

MIRO: Zdravi bili, kapitane Mikulo, meni je ići.

MIKULA: Idite, idite, dobra sreća!

MIRO: Bit će i to, ako Bog da. *(Ode)*

MIKULA *(za njim):* Hrvatski vraže, presjest će ti, čekaj malo! Ali moj sin? Gdje je? Šta radi? Drugi se za nj ubijaju, a on... *(zovne)* Kamilo! *(Stanka)* Kamilo!

ŠESTI PRIZOR

Mikula i Kamilo

KAMILO *(pojavi se na balkonu):* Vi ste me zvali, oče?

MIKULA: Siđi, imam da ti nešto kažem...

KAMILO: Odmah. *(Nestane ga)*

MIKULA *(sâm):* Osamdeset mi, osamdeset oni. Ne bi bilo ni zlo, kad ih ne bi onaj drugi za sobom vodio cijeli bataljun... Koliko li ih je nalovio! A moj sin...

KAMILO *(stupi pred Mikulu):* Evo me, oče.

MIKULA: Koga đavla radiš gore! Svi lete — tko amo, tko tamo — a ti u kući sâm kao kakav pustinjak. Ili valjda čekaš, da Bog učini čudo, pa da ti nekoliko glasova baci iz oblaka dolje. Dragi moj, stara je riječ: ki spî, taj ne jî! Inutile, dandanas tko hoće da do čega dođe, mora da se vraški lomi i previja. Nije to tako lako...

KAMILO: I vi biste silom htjeli, da se ja natežem i ubijam o nešto, što je mojoj duši tako daleko, tako tuđe.

MIKULA: Ne bilo ti primiti... Silio te nije nitko...

KAMILO: Došlo to u čas, kad nisam mogao odbiti.

MIKULA: A sada bi mogao odbiti, je li? Rado bih znao, zašto? Valjada zato, da imaš više vremena baviti se onim starim izglodanim pergamenama, gnjilim crepovima i razbitim kamenjem, kojim si mi nakrcao kuću... Lijepa zabava!... Upravo zgodna za čovjeka tvojih godina. Još ti treba samo preslica, pa si gotov...

KAMILO: Je li moja krivnja, što moja duša ne će nikako da miruje, već neprestano radi, premišlja, pretražuje, ispituje i prosuđuje, dovodeći sadašnjost u svezu s dalekom prošlošću, s tamnim izvorima pokoljenja, među kojim sam izrastao?... Meni se...

MIKULA: Lijepo pokoljenje! Da sam znao, da ćeš biti takav, bio bih te poslao u goru, da s tim pokoljenjem koze paseš. *(Okrene se k dečku, koji se uto približio.)* Što će ovaj deran ovdje?

SEDMI PRIZOR

Predašnji i dječak

DJEČAK *(s košarom u ruci, Kamilu):* Ovo šalje otac. Veli, da ima i drugih iskopina, ali da bi trebalo, da vi sami gore dođete.

KAMILO: Pa doći ću još možda i danas. *(Otvori košaru i izvadi dva komada isklesana kamena. Dječak ode)*

OSMI PRIZOR

Predašnji bez dječaka, zatim Berto

MIKULA *(gledajući kamenje):* Vidim li dobro? Svi sveci i svetice božje! Ali, sinko, ti si se uistinu pomamio! *(Smije se)* F a m o s o! F a m o s o *(opaziv Berta, koji dolazi slijeva):* Digo, Berto, Berto, daj pristupi mrvu bliže... Ne će ti biti žao... i ne će, vjere mi.

BERTO: Evo me! Što je?

MIKULA: Pogledaj de, što naš budući deputat drži u ruci.

BERTO: Kamenje?!... *(Prasne u smijeh)*

MIKULA: Ali to nije ništa. Imao si još čuti onu dugu čitulju o nekoj svezi sadašnjosti i prošlosti, o nekim izvorima, i tko bi ti znao izbrojiti sve one velike i teške riječi, što mi ih je taj gospodin netom izbubnjao. Sve strijele nebeske!

BERTO: I tima sitnarijama bavi se glava naše stranke u času, kad nam tlo ispod nogu gori i izmiče.

MIKULA: Pa i kakvim sitnarijama! Tricama, reci, tricama, nedostojnima zrela i razborita muža.

KAMILO *(koji cijelo to vrijeme ogledava kamenje):* Nikakve trice, već sumorna misao, koja me još uvijek progoni, misao, koja od neko doba poremećuje ravnotežu duše i srca moga... ona je mene uputila na ove starinske ostanke...

BERTO: Ne razumijem ni slova.

MIKULA: Ni ja.

KAMILO: Da mi to tko drugi kaže, ali ti, Berto, ti, kome sam nedavno otkrio sve, i tu svoju misao, i tešku sumnju, koja me tako muči... i ti da me ne shvaćaš?

BERTO: Ali mi smo tu misao i tu tobožnju tvoju sumnju bacili već davno u ropotarnicu, ti se sjećaš... prigodom onoga koncerta, i eto, ja sam držao, da si već potpuno izliječen, a kad tamo...

KAMILO: Bilo je to tek onako naoko. I ja sam, priznajem, mislio, da su onim tvojim riječima u meni pokopane sve sumnje i da je u mojoj duši zauvijek uspostavljena predašnja ravnoteža; ali kad tamo, već drugi dan iza onoga našega razgovora, ona se misao u meni iznova pojavila i bacila sav moj unutarnji život u još težu sumornost čitavoga mi bića. Utaman je bilo svako moje nastojanje, da joj se oprem i da je se otresem, jer sve što dalje, to je ona zlokobna misao i s njom skopčana sumnja sve to većma rasla i rasla. Nije bilo dana, a da ne bi nadošlo štogod, što bi moju sumnju izazvalo i jače me u njoj ukrijepilo. A tako

bijaše i ovih dana, kad sam se uspeo do ruševina »Knežgrada«, gdje sam i opet našao nepobitnih dokaza, da ljudi, koji su toliko progonjeni, nisu tu od juče, već da oni imaju pravo na tu zemlju, s kojom ih vežu duboke ukorijenjene sveze, protegnute i na mnogobrojna pokoljenja, što su se tu na ovom tlu izmijenila u razdoblju od preko tisuću godina...

BERTO: Možda su i ti napisi kakav dokaz tomu?

KAMILO: Vjerojatno!

BERTO *(podrugljivo i sažalno):* Ubogi Kamilo!

MIKULA: Sinko, sinko, jesu li to misli čovjeka tvojega znanja i ranga, à?

KAMILO: Čemu me prekoravate? Jesam li ja te misli usjekao sebi u glavu? Jesam li ih ja tražio? One su same došle, čujete li? Same su došle!

MIKULA: I ti da si moj sin? I ti da si moja krv?

DEVETI PRIZOR

Predašnji, Dalo i Ližijo i nešto seljaka, Zvanić

BERTO *(opazivši Dala):* Hej, Dalo, da bravo, samo hitro.

DALO *(dolazeći ulicom zdesna vodi Ližija ispod ruke):* E, imam ga već, sad idemo u vojsku!

BERTO: Bravo! Samo da ne zakasniš.

LIŽIJO *(Dalu):* Šior, ne bi li se moglo kako drugačije, à?

DALO: Kako drugačije? Rekao sam vam: ili glasovati, ili s imanjem na dražbu. Jedno od toga dvoga! Čujete li?

LIŽIJO: Čujem, čujem, da bi tako ne čuo! Ali meni je teško, šior, što će naši ljudi, kad me vide!...

NEKI LJUDI *(pojave se iza ćoška nadesno):* A gle, i Ližijo s njima!... Lijep ste vi čovjek, Ližijo!

ZVANIĆ: Ostavite mi oca, starac je, ne mučite ga više negoli je i sam izmučen.

LIŽIJO: I to mi se imalo dogoditi sada, u času, kadno sam već jednom nogom u grobu! Ostario sam i osijedio i nikada nisam dao glasa Talijanu, a sada, sada... moram. *(Dalu):* Ali, šior, imajte smilovanja spram uboga starca, dajte, pustite me kući. *(Ljudi se razidu)*

ZVANIĆ: Dă, pustite ga, pustite starca...

DALO: Koješta! Ala, dosta je toga... A v a n t i !

MIKULA i BERTO: Tako je! Bravo, Dalo!

LIŽI JO *(Zvaniću):* Sinko moj, gledaj, kako je to, kada čovjek nije sam svoj! Zato radi, sinko, osovi se na svoje noge, otkupi sebe i svoje i budi sâm sebi gospodar, da te ne budu gonili, kao što evo gone mene starca siromaha. *(Zvanić ga zagrli)*

DALO: Hoće li već jednom biti kraj tima ćakulama! Ala sa mnom, naprijed! *(Uhvati ga za ruku)*

LIŽI JO: Idem, neka vam je moj glas.

DALO: A sada: allez, marš! *(Primi ga za lakat i ode lijevo, za njima Zvanić)*

DESETI PRIZOR

Berto, Kamilo i Mikula

MIKULA *(smijući se):* Haj, taj se razumije u posao, à?

BERTO: Dalo? Kremenjak je on, da mi ga tražiš. Nego što je tebi, Kamilo, kuda si se to opet zamislio?

KAMILO: Pred očima mi je onaj starac, ono njegovo dobro i umiljato lice, onaj mučni i patnički izražaj njegovih očiju, njegove riječi — sve, sve, sve se to usjeklo u moju nutrinju. Prava žrtva sile, grube i odvratne sile. A ja mrzim silu, mrzim je to više, što upravo njom i po njoj hoćete da pridignete mene i da me položite na podnožje, kojim već sada drma bijes uvrijeđena naroda.

MIKULA *(srdit):* Ali u koga se ovo vrglo? C h e g e n e r a z i o n ! Pi! Pi!

BERTO: Ti mrziš silu? A da te ja malo pitam: Što bi bilo od svijeta, da nema sile? Nije li izvor svega, što je nad nama, pod nama i u nama, upravo u sili? Sila je, moj dragi, ona golema struja, koja vodi čovječanstvo sveđer naprijed i naprijed, obarajući i lomeći usput sve, što bi je moglo spriječiti u slavodobitnom njenom toku. Ti mrziš silu? A sila je — bog!

MIKULA: G i u s t o ! G i u s t o ! Sila je bog. Čuješ li? Ovako se govori!

BERTO: Slabići, neznatni i nemoćni ljudi neprijatelji su svemu, što potiče k napretku. Borba, što je mi vodimo danas oko tvoga imena, i ona vodi k napretku. A budući da joj se onaj nemoćni, neznatni, slabi starac, bez uvjeta za život, hoće da protivi, sama se od sebe nameće nužda, da ga primimo za vrat te da ga silom bacimo na onu stranu tezulje, koja ima da pretegne k napretku.

MIKULA: A, čuješ li? Ja, koji nisam prošao tvoje škole, uviđam, da mora biti tako.

KAMILO: A ljudi slabi, nemoćni i jadni — zar oni ne bi smjeli imati ni prava na opstanak?

MIKULA *(šeće gore dolje):* C h e g e n e r a z i o n ! C h e g e n e r a z i o n !

BERTO: Dokle su napretku na putu, naravno da nemaju. A upravo je tako nekako i s Hrvatima u Istri. Zašto su oni tu? U koju svrhu? Što su oni dosada doprinijeli općemu napretku? Nepotrebni su, eto, pa je posve pravo, što sav napor civilizovanoga dijela pučanstva ove zemlje ide za tim, da se sile na mir, ili ako i samo pokušaju malo pridignuti glavu, da se smjesta ukrote, a ustreba li i — uduše...

MIKULA: Tako je! Trulu smokvu tresni u vatru, neka izgori! Tako sam i ja uvijek radio na brodu. Mornara, koji mi nije bio za posao, ili bi mi se u čem god suprotivio, iskrcao bih u prvoj luci, neka vozi, kuda ga voda nosi. A gle, on se tomu čudi! P o v e r o m o n d o ! C h e g e n e r a z i o n !

KAMILO: Ja se ne čudim, ja samo kažem, da je meni sve to tako tuđe, i da sve to, umjesto da smanji, ono još i povećava nemir moje duše... Osuđujte me, korite me, kudite me, recite mi, da sam smiješan, da je sve ovo, što govorim, glupo i ludo, ali ja drukčije ne mogu. Ja osjećam, ja ćutim, da vas ne razumijem, da vas ne shvaćam i da se sve više udaljujem od vas. I sve, što vam mogu reći, jest to, da neprestano žudim i čeznem za mirom, za onim pravim mirom, koji je mojoj duši tako potreban...

MIKULA: Na Trsat idi k fratrima... tamo ćeš naći mira, koliko te volja.

KAMILO *(ogorčen):* Oče, vi se šalite... Ne dajem vam krivo. Ima mislî, koje bi čovjek imao da krije u sebi i za sebe, a ne da ih otkriva i izlaže pred onima, koji ne će ili ne mogu da ih shvate. *(Uzme kamenje i zamakne u kuću)*

JEDANAESTI PRIZOR

Berto i Mikula

MIKULA: Jesi li ga čuo?

BERTO: Tomu je svemu žena kriva, znam kako je to...

MIKULA: Misliš?

BERTO: O tom sam uvjeren.

MIKULA: Možda i nemaš krivo. Prije nije bio ovakav. M a c h e ! Ni izdaleka!

BERTO: Ja sam uvjeren, da je ona ovladala njim i njegovim mislima. On je ljubi, ali prave sreće nema, a uzrok je tomu upravo u razrožnosti njihova mišljenja. A on ide za tim, da svoje mišljenje dovede u sklad s mišljenjem njezinim, i nažalost — on je već dosada na tom putu i predaleko i prekrupno zastranio.

MIKULA: Bit će, kako ti govoriš; ali ja mislim, da će već biti bolje, bude li izabran. Najzada — svaki čovjek ima u sebi jednu malu mrvicu a m b i c i o n a, to je već čovjeku u naravi. Nego, a p r o p o s i t o: Kako stojimo? Ima li koliko nade?

BERTO: Ima i — nema. Glasovi su nam svi prebrojeni. Sa starim Ližijem domogli smo se opet jednakoga broja glasova: mi 126 i oni toliko. Odlučit će pak glas staroga Anzelma.

MIKULA: Aj, aj? *(Počeše se za uhom)* Pasja noga, vidiš, to je zlo! Ona ga je hudoba malone sasvim smutila.

BERTO: A ja sam upravo došao, da govorim s Jelkom, neka ona nagovori staroga, da glasuje za Kamila.

MIKULA: Ona da ga nagovori? Ti si lud!

BERTO: Ostavite vi to meni. Ne dolazim valjda goloruk ... Nego — eto mi žene. Što će ona tu?

MIKULA *(pogleda ga; na lice mu pao izražaj nerazumijevanja. Zaklima glavom i videći Rozinu zamakne u kuću)*

DVANAESTI PRIZOR

Berto, Rozina, mali Tončić i više djece

DJECA *(viču za malim Tončićem, koga Rozina vodi za ruku):* Juda! Juda!

ROZINA: Dajte djetetu mira! ... Vidite, kako plače!

DJECA: Juda! Juda!

MALI TONČIĆ *(plače)*

ROZINA: Ala, djeco, budite dobri! Ne plači, Tončiću, ne plači.

BERTO *(učini, kao da će navaliti na djecu):* Čekajte ...

DJECA *(odu pjevajući):* B i o p r o k l e t i z d a j i c a s v o j e d o m o v i n e!

TRINAESTI PRIZOR

Berto, Rozina i Tončić

BERTO: No, čemu se ovuda povlačiš?

ROZINA: Tražim te svuda ... rado bih ...

TONČIĆ: Mama, ja nisam Juda!

ROZINA: Nisi, drago moje, nisi, nego daj, ne plači ... Berto, ja sam došla ...

BERTO: Žuri se! *(otresito)* Ja nemam vremena.

ROZINA *(povuče ga na sredinu pozornice):* Ne bih rado, da nas tko čuje ... Berto, ja bih te nešto molila, ali ne za sebe, ta šta bih ja molila za sebe! ... Ne, ne ... meni je do djeteta ... Daj, Berto, nemoj, da nas svijet proklinje ...

BERTO *(srdito):* I ti si me zato tražila?

ROZINA: Ali čuj me do kraja ... Primiri se, eto — ja ni sama ne znam, kako bih započela, meni je glava kao da bi na tisuću komada ... Meni tu *(pokaže na glavu)* tako strašno šumi, ja već ne znam, ni što bih molila, ni, ni ... *(Zajeca)*

BERTO: Ako si bolesna, a ti idi kući i lezi, a ne zabavljaj mi tu! Jesi li čula?

TONČIĆ *(plačući):* Mama, ja nisam Juda!

ROZINA: Berto, čuješ li? Zar ti ne para srce i dušu tužba ovoga ubogoga djeteta?

BERTO: Marim ja za dječje drečanje! Nego eto, ili smjesta kaži, po što si amo došla, ili idi svojim putem.

ROZINA: Ah! Berto, kako ne ćeš da me razumiješ ...

TONČIĆ: Mama, ja nisam Juda!

ROZINA: Čuješ li, Berto? Kuda god se okrenemo, sve se na nas nabacuje pogrdnim povicima, a maloga nam svi proganjaju i neprestano za njim viču: Juda! Juda! ...

BERTO: Zašto ih ne lupiš? Zašto ih ne ...

ROZINA: A i oko kuće nam se cijelo jutro kupe i sustavljaju ljudi i sve nas proklinju, osobito tebe, Berto ... Ah! kako te strašno kunu! ...

BERTO: Neka kunu ... znak, da me se boje. Uostalom, marim ja za njihove kletve, kao i za njihove blagoslove.

ROZINA: Berto, ja te zaklinjem ...

BERTO: Što zaklinješ?

ROZINA: Budi, Berto, što si jednom bio ... Bili smo tako sretni ...

BERTO *(porugljivo oponašajući je):* Bili smo tako gladni! ...

ROZINA: Bili smo tako sretni i zadovoljni. Drugačije su onda bile tvoje misli... Ti si i trpio za stvar, proti kojoj se sada boriš, Berto...

BERTO: No, pa što sam imao od toga? Mene su radi one velike demonstracije protiv talijanskih tabela bacili u tamnicu, i moja je karijera zauvijek bila uništena... *(grubo)* Da nije toga bilo, ja bih bio danas čovjek, čuješ li? Čovjek bih bio, odvjetnik, što li?

BERTO: Pa dali su ti službu, Berto...

BERTO: Lijepa služba odista... općinski tajnik... *(Nasmije se trpko)*

ROZINA: Kad ni sami nemaju više... Pa mi smo ipak živjeli...

BERTO: Jesmo, ali kako? Ni za na zub meni ni tebi. Slavna beriva... uvjeti, da bi uz njih i pas crkô. Pa onda — kakvi zahtjevi! Cio dan u onom mračnom, vlažnom i gnjilom uredu! Pa onda stotinu gospodara: sad se klanjaj lijevo, sada desno! Pa da bi kome! A onda ona zavisnost o ljudima, od kojih mnogi ne znadu potpisati ni imena svoga! Ne, ne, ja nisam mogao da to podnesem, meni je tamo bilo tijesno, pa mi je milo, što sam se za doba otkrižao. Sad sam barem svoj čovjek... mene cijene, moj se glas sluša, ja tu zapovijedam, pa i drugačije mi nije zlo.

ROZINA: Ali, Berto, sramota...

BERTO: Kakva sramota? Što mi tu klepećeš o sramoti? Je li rad sramota? Nije! A ja radim za onoga, koji me plaća. Ima li tu kakve sramote?

ROZINA: Berto, ti si muž, ti više znaš i umiješ, ali se ipak meni čini, da svaki rad nije jednako vrijedan. Berto, raditi zlo — grijeh je...

BERTO: Pa tko ti kaže, da ja zlo radim? Da je tako, ja bih danas sjedio u zatvoru, a kad tamo, evo me slobodna kao ptića. A to je znak, da u mom radu nema zla.

ROZINA: Nisu tako, Berto, zvučile tvoje riječi onda, kad si se ono vratio iz zatvora. Ti se sjećaš, kako su te dočekali naši ljudi. I slavili te i uzvisivali, a ti si stao između njih i podigao si glas i rekao: »Siromah sam, ali svoje slabe sile posvećujem jadnomu narodu našemu.« — Ah! Berto, koliko bih ja dala, da se opet vrne ono lijepo doba, one večeri, kad si mi pun zanosa čitao lijepe naše pjesme i sav oduševljen pripovijedao o svojim osnovama, o velikim osnovama cijeloga hrvatskoga naroda, a ja sam se, dok sam te slušala, opajala i ushitom sam gorjela, a to je u meni i ostalo, Berto, i to se je prelilo u ovo naše dijete... Moj Berto, pomisli na naše dijete, smiluj mu se, ne daj, da se svak na njega nabacuje blatom i grdnim uvredama, a sve radi tvoga grijeha.

BERTO: Kakvoga grijeha! Ti luduješ! Gdje je taj moj grijeh...

TONČIĆ: Mama, ja nisam Juda...

ROZINA: Čuješ li?

BERTO *(Tončiću)*: Šuti! *(Rozini)*: A ti znaj, da sam te dugo i predugo slušao i da je već meni tih tvojih prodika dosta, čuješ li? To bi lijepo bilo! Ili misliš, da sam ja radi tvojih babljih skrupula voljan, da trpim glad i da oskudijevam?

ROZINA *(sklopivši ruke i kao izgubljena)*: Molim te i zaklinjem te, kako se Bog moli i ...

BERTO: Velim ti, dosta je toga!

ROZINA *(sklopi ruke)*: Berto! Ako sam ti ikada ljubavi svojom zasladila koji čas, za taj blaženi čas i za milu glavicu ovoga našega djeteta — zaklinjem te: Okani se svega i budi, što si nekoć bio. Vrati se svojim starim mislima i osjećajima, vrati se, Berto, k svojima, koje si ljuto uvrijedio, ali koji će ti to oprostiti, tä naši su ljudi dobri, tako dobri!... I dobro će ti biti: ja ću raditi danju i noću, kidat ću od usta svojih, samo da mi ti ne oskudijevaš, ni ti, ni dijete naše. Ta ja vas oboje tako volim, vi ste mi sve, što imam dobra na svijetu, i za ovu moju ljubav, Berto *(baci se pred njega na koljena)*, zaklinjem te, smiluj se nama i onima, koji se bore za pravednu i Bogu dragu i svetu stvar... Daj, Berto!

BERTO *(pridušeno)*: Šuti! Ti buncaš! Ti luduješ! Kako bih ja mogao? Otiđi, — otiđi! I šuti, velim ti, šuti, da te nitko ne čuje, čuješ li? *(Rozina jeca)* Otiđi, ti si guja, tvoje su riječi otrov, ti si bolesna! Otiđi, nesretnice... otiđi i ne napastuj me... razumiješ li?

ROZINA *(raširivši očajno ruke)*: Berto, zaklinjem te...

BERTO *(k. g.)*: Prestani, ženski vraže! Dosta je toga! Ne ćeš me premamiti, ne, ne. Ja moram pobijediti, čuješ li? I ova će pobjeda odlučiti o cijelom mom životu, ti još ne znaš toga. *(tiše)* Današnji poraz bio bi moj poraz, moja propast. Tako mi pisali oni, kojima služim. Ja znam: oni hoće da me se riješe, ali ja ću ih se držati, jer mi je uz njih dobro; držat ću ih se kao priljepak, čvrsto i čvrsto, jesi li čula? I zato moram danas pobijediti — i jao onom, koji mi se nađe na putu, jao! jao! A ti — otale! Smjesta! Otale!

ROZINA: Berto, nemoj, nemoj! Mi ćemo odavle, ja ću raditi, bit će nam dobro. Berto, nemoj zaboga, nemoj...

BERTO: Otale, velim ti... ili...

ROZINA: Smiluj se ovome djetetu!

BERTO *(gurne je u rame. Ona jaukne i strovali se na tle)* Sve strijele! Ti tražiš moju propast!

TONČIĆ *(vapi):* Mama! Mama!

ČETRNAESTI PRIZOR

Predašnji, Jelka i Lojza

JELKA: Zaboga, što se zbilo?

BERTO: Ništa, poludjela!

LOJZA *(podiže Rozinu):* Rozino, Rozino! Sirota, gle, kako je blijeda! *(Hoće da je povuče za sobom u kuću. Jelka joj pomaže)*

BERTO *(Jelki):* Gospođo, jednu riječ!

JELKA *(oštro):* Čemu?

BERTO: Imam, da nešto s vama govorim.

JELKA *(k. g.):* Sad nije tomu vrijeme.

BERTO: Stvar je prešna.

ROZINA: Ostani, Jelko, daj!

LOJZA, ROZINA i TONČIĆ *(odu u kuću).*

PETNAESTI PRIZOR

Jelka i Berto

JELKA *(prezirno i oštro):* Govorite, što želite od mene?

BERTO: Gospođo, ono, što imam da vam kažem, za vas je od vanredne važnosti.

JELKA *(k. g.):* Molim, samo žurno...

BERTO: Ton vašega govora i vaše neraspoloženje spram mene rješavaju me svakoga daljnjega okolišanja. Gospođo, odlučni čas se približuje, kad će se pokazati, da li je izborna sreća bila na strani vašega brata, ili na strani vašega muža. Meni je pak vanredno stalo do toga, da ta sreća prevagne na stranu vašega muža. Gospođo, Kamilo mora biti danas izabran, znate li?

JELKA: Taj mi se vaš zapovjedni ton vanredno sviđa.

BERTO: Gospođo, taj vaš ponos...

JELKA: Vi to zovete ponosom? *(prezirno)* Kako vas volja.

BERTO: Prezir dakle? Izrugavanje, što li? Ali ja vam dajem riječ, da ćete ga okajati.

JELKA: Vi se grozite?

BERTO: Ja vas samo upozorujem na ono. što bi moglo nadoći. Gospođo, još jednom: Vaš muž mora biti danas izabran. Ja velim: Mora — i mora! A da do toga dođe, nužna je u prvom redu vaša pomoć.

JELKA: Moja pomoć? *(Nasmije se suho)*

BERTO: Da, vaša pomoć! Prvašnja moja misao bila je tražiti od vas, da sklonete brata...

JELKA: ... da se odreče kandidature? Lijepo!

BERTO: Pogodili ste, ali to bi sada bilo suvišno. Kamilu, da prodre, treba još samo jedan glas. Do vas je, da mu taj glas pribavite.

JELKA: I kad bih mogla, ja toga ne bih učinila.

BERTO: Ni po koju cijenu!

JELKA: Ni po koju.

BERTO: A da vam kažem: Gospođo! Od rezultata današnjega izbora zavisit će daljnja sreća vašega muža — što biste vi na to?

JELKA: Ništa, jer nisam ludo dijete, da se dam zaplašiti vašim riječima.

BERTO: Nemojte tako! Vi znate, da se ja nikada rado ne šalim. Što rekoh, ne porekoh, a do vas je, da odlučite o daljnjem udesu svoga muža.

JELKA *(ponešto uznemirena):* Ali što tražite od mene... Vi... Vi...

BERTO: Rekoh vam: Učinite, da bude danas pobjeda na strani vašega muža.

JELKA: A ja vam i opet velim: Nikada!

BERTO *(razjaren):* Ne ćete? Ali znajte, da će kucnuti čas, a taj nije daleko, te ćete uzalud proklinjati taj vaš ludi i isprazni ponos. Još imate kada. Ne ćete?

JELKA: Vaše su grožnje lažne, kao što je lažno i sve drugo, što vi govorite i radite. Nijesam dijete i velim: Ne ću!

BERTO *(bijesno):* Ne ćeš? Vraška ženo! Ti hoćeš moju propast... Platit ćeš to, čekaj!

JELKA *(preplašeno):* Zaboga!... *(Uzmakne za nekoliko koračaja.)*

BERTO *(grubo):* Čujete li? Još vam jednom, i to posljednji put velim: Gospođo, pazite, što radite, jer će biti kajanja, teška kajanja! Hoće, duše mi. *(Na cesti lijevo ukažu se Marija i Anzelmo, koga ona vodi ispod ruke.)* Vidite ih!... već idu. Marija i stari Anzelmo. Glas onoga starca odlučuje. Po tom: ili sada, ili već nikada.

JELKA: Ja velim: Nikada!

BERTO *(vadi iz džepa pismo i pokazuje joj ga):* Evo ovdje u ovom pismu stoji osuda vašega muža.

JELKA *(usplahirena):* Lažete... Moj muž... on nije... Vi lažete! Vi...

BERTO: Tu su vam, sad je vrijeme... *(pokazuje pismo).* Osuda! *(Ode naglo)*

ŠESNAESTI PRIZOR

Jelka, Marija i stari Anzelmo

MARIJA *(iz podaljega):* Evo nas, Jelko, i mi idemo u boj.

ANZELMO: Pod stare dane, à, šiora Jelka, što vam se čini?

JELKA *(gleda za Bertom, nemarno):* A lijepo, lijepo, kapitane Anzelmo.

MARIJA: A što je tebi. Jelko? *(Primi je za ruku)* Kako ti je ruka hladna!

ANZELMO: Ali je zato srce vruće. Ha, ha, ha! No, kada će, ne će li sada! Mladi ste, blago vama...

MARIJA: I blijeda si nekako! *(tiše)* Zar ti je žao, što sam djeda nagovorila, da glasuje za Mira protiv Kamila?

JELKA: Meni?... Nije... Zašto bi bilo? Nego tako... nekako mi je... u glavi... ali ne... ne, sad je prošlo... Dakle, vi idete... je li?

ANZELMO: Idemo, dà. Ali vaš Kamilo se ne će valjda ljutiti na mene?

JELKA *(nemarno):* Kamilo? Ah! dà, ne će...

MARIJA: Ali tebi nije dobro?

ANZELMO *(pogleda u nebo):* Bit će drugo vrijeme. Ja ćutim u kostima jugovinu...

JELKA *(k. g.):* Vrijeme, dà, drugo vrijeme... a vi idete?...

MARIJA *(primi je opet za ruku):* Jelko, ti dršćeš...

ANZELMO: Bit će mala febrica... valja se čuvati, oktobar mjesec je zločest... Vlaga, zločesta arija, u jednu riječ: čuvati se valja...

JELKA: Ali meni nije ništa... on me je preplašio... on, ali...

MARIJA: Tko — on? *(tiše)* Berto? A što ti je kazao?

ANZELMO: Što? On, vagabundo? On, niškoristi?

JELKA: Tako mi nešto dobacio... ali velim vam, nije ništa... ludosti njegove.

ANZELMO: Huncut nijedan!

MARIJA: I mene je pogledao tako ružno, kao da će me proždrijeti očima.

ANZELMO: I tebe? Beštija!

JELKA: Ali tko da se osvrće... *(Zaustavi riječ i zamukne.)*

MARIJA: Naravno, on se samo grozi! A mora biti bijesan. Ja sam naime čula, da ga Talijani ne će više plaćati, ne pođe li mu za rukom, da prodre kod današnjih izbora.

ANZELMO: Zato se on toliko i nateže! Nišćet ter nišćet. Nego, Marijo, ajdmo mi, da ne zakasnimo.

MARIJA: Bravo, n o n i ć u! Vidiš ga, Jelko, kakav mi je n o n i ć! Sve ga je strah, da bismo mogli zakasniti. Prava hrvatska korenika! Je li, n o n i ć u?

ANZELMO: Ti si ona prava, ti!

MARIJA: A sad ajdmo... *(Kamilo se pojavi na vratima. Iznutra glas Mikulin.)* Ha, eto Kamila! Idimo, n o n i ć u, hitro, da nas ne stigne. Zbogom, dušo! *(Ode, vodeći Anzelma ispod ruke)*

SEDAMNAESTI PRIZOR

Jelka i Kamilo

KAMILO *(na vratima):* No, idem, idem...

JELKA *(plaho):* Kamilo!?...

KAMILO *(ne odgovara. Oborivo glavu zamišljeno krene dalje)*

JELKA *(za njim sustavivši ga):* Kuda si upravio?

KAMILO *(stane i dugo je gleda):* Tebi je nešto...

JELKA *(uzbuđeno):* Nije mi dobro, strah... me je...

KAMILO: Strah?!...

JELKA *(naglo):* On ti se zagrozio...

KAMILO: Tko to?

JELKA: On, onaj zloduh — Berto... Pokazao mi i nekakvo pismo...

KAMILO: Pak?!...

JELKA: Rekao je, da je u onom pismu tvoja propast...

KAMILO: Propast?

JELKA: Dà, i još mi je kazao, da te čeka veliko zlo, ako...

KAMILO: Ako?...

JELKA: Ako mu ne pribavim glas staroga Anzelma.

KAMILO: A ti?

JELKA: Kako sam mogla!

KAMILO: No, pa čemu uzdišeš sada?

JELKA: Razumijem tvoj prijekor, ali da znaš, kako ja sva dršćem.... *(Uzdahne)* Ah! kako se ispunila zlokobna Markova slutnja!...

KAMILO: Kakva slutnja?

JELKA: I ona njegova bojazan, da nam ovaj naš brak ne će donijeti sreće... Kako se sve to ispunilo!...

KAMILO *(nakon stanke):* I ti, ti si... nesretna?!...

JELKA: Kako vidiš!... Kamilo, zašto smo se ikada upoznali?!...

KAMILO *(gleda tupo preda se):* Dă, zašto?!... Zašto?!... *(Stanka)*

JELKA: Otkada smo zajedno, nikada jednoga lijepoga časa, nikada jednoga vedroga dana!... A tako ni od one večeri, a ipak ti još ni sada ne znaš, kako je ono bilo, koliko sam trpjela i kako nisam mogla odoljeti velikoj i miloj pjesmi roda moga...

MIKULA *(s prozora):* I još si tu!? Začas će biti sve gotovo, a oni? ... Šta će svijet, kad vidi, da te tamo nema! Svak će reći, da si se sakrio od straha, ili stida... Che generazion!

KAMILO: Evo me, idem. *(Mikule nestane)*

JELKA: Kamilo, ne idi, ja te molim... ne idi...

KAMILO: Čemu taj strah?!

JELKA: On ti se tako grdno zagrozio... Ono pismo!...

KAMILO: Ne bojim se ja njega, ni ikoga... Pusti me... Meni je ići...

JELKA: Zaklinjem te, Kamilo, ostani... mogao bi dopasti zla. Moje srce sluti. Na biralištu će biti svakakvih iskaza...

KAMILO: Pusti ih, neka navaljuju... Možda će u kreševu moje srce naići na žuđeni mir... *(Hoće da ode.)*

JELKA *(drži ga):* Ali za moju ljubav... Kamilo!...

KAMILO: Za tvoju ljubav? Da znaš, na što je ta tvoja ljubav dovela srce moje i što je ona sve u njem podjarila... Tvoja ljubav? *(Nasmije se suho.)* Spomenula si onu večer, onaj koncerat, a sjećaš li se, kako sam te onom zgodom vruće zaklinjao, da budeš sva moja!?... A znaš li, kad bi me ti bila slijedila u svem, čuj, u svem, da bi danas moja duša i moje srce uživalo tihi i blaženi mir, što ga u meni narušili tvoji pogledi, tvoj glas, uzbuđujući u mojoj nutrini neku čudnu jeku, koja je bacila moju dušu i moje srce u ovako jadno i tužno stanje! *(Ode naglo)*

JELKA *(kao okamenjena):* Ah! Zašto smo se upoznali?!...

OSAMNAESTI PRIZOR

Jelka, Rozina i mali Tončić

JELKA *(ostane časkom zamišljena, gledajući sveđer za Kamilom. Odjednom se sva strese i opazivši Rozinu, koja uto s malim Tončićem izlazi iz Mikuline kuće, pristupi k njoj naglo):* Rozino, jednu riječ!

ROZINA: Jelko! Ti dršćeš!

JELKA: Nije ništa, nije ništa! Tek... Nego, Rozino, daj, da te nešto upitam. Čuj! Je li tvoj muž imao kada spram tebe kakvih tajna?

ROZINA: Prije nikada... Ali zašto to pitaš?

JELKA: Htjela bih znati, da li ti je kada govorio o nekom grijehu, ili prestupku, što bi ga bio nekoć počinio moj Kamilo?

ROZINA: Što te to najednom napalo?... Nije on meni o tom govorio nikada...

JELKA: Ni o nikakvom pismu, u kom bi napisano bilo, da...

ROZINA: Ne znam ti ja ni za kakvo pismo... *(Kratka stanka. Rozina se odjednom udari prstom po čelu.)* Ha, čekaj... ovih dana...

DEVETNAESTI PRIZOR

Predašnji i više mladića

MLADIĆI (*ulaze zdesna pjevajući:* Istrane bijedni...)

SVI: Živjeli naši! *(Mladići se skupe u hrpe i živahno razgovaraju.)*

JELKA: Svršeno je! To su naši, Mirovi su to ljudi...

ROZINA: Majčice božja! Što ću ja jadna sada! Meni je uteći, jer će začas nahrupiti svijet i... *(Hoće da pođe.)*

JELKA *(zadrži je):* Stani! Ti si rekla, da ovih dana...

ROZINA: Dă, poradi onoga pisma... *(Razgovaraju nijemo.)*

MLADIĆI *(zapjevaju):* Vrbniče nad morem, visoka planino!

DVADESETI PRIZOR

Predašnji i Šani

ŠANI: Bravo, burši! Star lustig! Lustig!

SVI: Lustig, lustig, mister Šani! Olrajt!

ŠANI: Bravo, burši! Bravo! Ki čupato fiasko, hrovatiš oder talijaniš?

SVI: Talijaniš, talijaniš...

ŠANI *(u sebi):* O, ferfluhte kombinacion! *(glasno, pljesnuv rukama)* Mi ga ditto... Ja znala, ja znala, per mej duš, ja znala! Šifijo hrovatiš! Bravo! Bravo, ih gratulire. Šifijo hrovatiš!

SVI: Živio! Živio!

ŠANI: Majne hern, ih habe ajne fane, ajne bandiera, javol, javol! Bela farba, rote farba und — und — und blau farba... javol, javol! — Počekaj malo, ajn moment. *(Zamakne u kuću)*

SVI: Bravo, Šani! Bravo, Šani! *(Smiju se i taru ruke sebi od veselja, potom se razgovaraju.)*

JELKA: I ti veliš, da je bio veseo, kad je našao ono pismo.

ROZINA: Ta velim ti, sav se kao preobrazio i kliknuo: Sad ga imam!

JELKA: I ti ne znaš, što je bilo u onom pismu?

ROZINA: Ne znam...

ŠANI *(razvija na prozoru veliku hrvatsku trobojnicu):* Šifijo! Hurra! Šifijo, šifijo! Hurra!

SVI: Živio! O l r a j t, o l r a j t!

JEDAN GLAS: Čovječina je Šani, kakvih imade malo.

DRUGI GLAS: Napokon smo se ipak namjerili jednom na tuđinca poštenjaka.

ŠANI *(dolazi na pozornicu, gledajući zastavu):* Š e n, lepo, — v a s? Per mej duš!

SVI: Bravo, Šani!

ŠANI: Atešo apisl trinkn ... Hudič! Vas? Pona pirra, komt, komt!...

SVI: O l r a j t! Ala naprijed! *(opazivši Mira, gdje dolazi)* Živio naš zastupnik! *(Odu u gostionicu.)*

ŠANI *(s kapom u ruci):* Šifijo! Šifijo zapustnik! Šifijo! *(Zamakne za mladićima)*

DVADESET I PRVI PRIZOR

Jelka, Rozina, mali Tončić i Miro

JELKA *(ugledavši Mira):* Miro?! Što se zbilo... Tako naglo!... Rozino, ja se sva tresem...

ROZINA: Ali primiri se, zaboga! Pogledaj ga samo, kako je veseo i kako mu se oči iskre! Nego — ja idem... Začas će ovud nahrupiti sva sila svijeta. Kamena mi sreća, gdje moram da se krijem od svijetla i ljudi *(Uzdahne)* Jelko, zbogom!

MIRO: Kuda to, Rozino?

ROZINA: Sakriti se moram, ta znaš, kako mi je! A tebi, Miro, čestitam, vjeruj mi, od srca čestitam... Ti znaš, da ja nisam kriva. Još jednom: radujem ti se...

MIRO *(stisne joj ruku):* Hvala, Rozino! Bog će dati, pa će jednom i nama svima biti bolje, hoće!

ROZINA: Bože daj! *(Udalji se žurno vodeći Tončića za ruku)*

DVADESET I DRUGI PRIZOR

Jelka i Miro

JELKA: Ti ovdje u ovo vrijeme?

MIRO: Ne čudi se. Ja sam tamo već obavio svoju, a ovamo me privukla misao na tebe, moja Jelko... Bojim se nereda, napadaja, koji bi te mogli raniti u srce. Naši su ljudi, premda pobjednici, vanredno ogorčeni na protivnike, pa i na Kamila...

JELKA: Zašto na njega?

MIRO: He, tko će protiv provale strasti razjarena puka! Našim je ljudima mučno, u njima već dugo ključa žuč i ogorčenje, pa eto dođe dan, kad se sve to izlije i iskali ne pitajući, tko li je kriv, tko li nije. Uostalom — ja sam već dosada upućivao naše, da tvome Kamilu štede dom i starce roditelje, pa sam upravo zato došao amo, da zapriječim svaki iskaz, svaku uvredu, koja bi se možda...

JELKA: Hvala ti, Miro! To će i Kamilu biti milo.

MIRO: Nego što je s tobom? Još mi nisi ni čestitala.

JELKA *(pruži mu ruku):* Oprosti, Miro! Da znaš, kako mi je u duši mučno i mračno!...

MIRO: Što je opet?

JELKA: Ja ni sama ne znam... Nekakav tajni glas, nekakva slutnja.

MIRO: A eto je — s njenim slutnjama!

JELKA: Ali ti i ne znaš... Berto se zagrozio... On će, kaže, Kamila ... *(Povede ga nalijevo. Mužar zatutnji prvi put. Razgovaraju nijemo. Mužar zatutnji drugi put.)*

DVADESET I TREĆI PRIZOR

Miro, Jelka, Mikula i Lojza

LOJZA: Što je to?

MIRO: Naši slave pobjedu, šioro Lojzo.

MIKULA: I vi ste došli zato amo, da nam to dojavite?

JELKA: Nije. Miro se boji, da bi mogla ovuda nahrupiti svjetina i počiniti kakav nered...

MIKULA: Zato smo mi tu. Da dođe do zgode, znali bismo se i mi braniti tako, da nama ne treba nikakvih paladina.

MIRO: Ali, kapitane, vi zaboravljate, da ja imam u vašoj kući sestru.

MIKULA: Ona ima muža, on ima da se za nju brine i nitko drugi, jeste li čuli?

LOJZA: No, Mikulo, ti ne znaš no rogoboriti. *(potiše Miru)* Dobro ste učinili, što ste došli. Ljudi ima svakojakih, moglo bi uistinu biti zla. *(Mužar zagrmi)*

MIKULA: Pukao! Ali neka! Jošte nije zadnja rečena! A gle — i onaj a r m i r a j z n e r ondje izvjesio je hrvatsku zastavu. A nedavno mi je govorio, da će... Pi! mondo ladro! Pogani svijet! *(Uto doleti Nando kao bez duše.)*

DVADESET I ČETVRTI PRIZOR

Predašnji i Nando

NANDO: Nesreća, velika nesreća! Jelko, sestro...

JELKA: Što je? Govori! Kamilo? *(Svi se zgrnu oko njega)*

NANDO: Uhapsili ga... žandari...

JELKA *(vrisne)*: Majčice moja! Kamilo moj, Kamilo! *(Sruši se Miru u naručaj)*

MIRO: Jelko! Moja Jelko!

LOJZA *(Nandu)*: Za pet rana božjih, što to govorite? Kamilo! Sinko! *(Spusti se na stolac i ostane kao okamenjena)*

MIKULA *(Nandu grubo)*: Vi ste poludjeli, čujete li? Kakve su to šale?

NANDO *(vanredno uzbuđen)*: Prijavio ga Berto, odao nekakvo pismo...

JELKA: Pismo!... Čujete li? Pismo! *(Hoće da se istrgne, no Miro je drži)*

MIKULA: Vi ste ludi! Kakvo pismo... kakvo pismo!

NANDO *(k. g.)*: Ja ne znam... Nekakav atentat u Trstu... tako nešto... Jelko, Jelko, daj se primiri!

MIKULA: Ali kada, kada, suludi stvore? Kada?

NANDO *(ogledavajući se čas na Mira, čas na Jelku)*: Jelko moja! *(Potrči k njoj i primi je za drugu ruku)*

JELKA *(kao izvan sebe)*: Ja sam kriva... ja sam kriva! Kamilo, srce moje!

MIRO i NANDO *(mireći i tetošeći Jelku)*: Dobra Jelko, mila sestrice, daj se primiri, bit će dobro, hoće, vidjet ćeš. *(Jelka neprestano stenje)*

JELKA: Ja sam kriva, ja sam kriva. *(Najedamput se trgne i vrisne.)* Pustite me k moru, pustite me! *(Braća ju silom suzdrže. Čuje se njeno tiho jecanje.)*

MIKULA *(koji se kao bez glave sprošao nekoliko puta pozornicom, zove)*: Lojzo!... Lojzo!... Što ne čuješ? Lojzo! *(Podrma je za rame.)*

LOJZA *(zatvori oči)*: Ka—mi—lo, sin—ko moj! Gdje si? Kamo su mi te odnijeli? Rano moja!...

MIKULA *(sav utučen drščućim glasom)*: Ali, Lojzo, čuj!

LOJZA: Si—na mi dajte... sina mi dajte! *(Glava joj padne na grud. Iza odulje stanke pridigne naglo glavu, skrene njom nekoliko puta, kao da nekoga traži, pa skoči na noge)* Sina mi dajte, ja ću da mi date sina, čujete li? Što ste uradili s njime? Kamo ste ga djeli? Ja ću sina... sina ću, moga Kamila!

MIKULA *(tronut)*: Lojzo, Lojzo!

LOJZA: Tko to govori? Tko? Ti, ti... I ti si tu? I ti nisi pošao za sinom?... I ti da si otac?... Ti? Ti si zvijer, zvijer!...

MIKULA: Lojzo! Tebi je zlo, Lojzo! *(Hoće da je obuhvati)*

LOJZA *(u paroksizmu svoje boli)*: Otale! Otale! Ti si ga ubio! Ja sam ga htjela imati kraj sebe i htjela sam da ga odgojim na svojim grudima onako, kako su i mene odgojili. A ti si mi ga istrgao, ti si mi ga oteo i bacio si nesretno moje dijete među zmije, koje su mu svojim otrovom otrovale i tijelo i dušu. Dă, tako si se ti igrao dušom svoga djeteta, srcem i dušom njegovom. Sve si u njem ubio ti. Sve, pa i vjeru u istoga Boga. I taj isti Bog, kome si se za života svoga toliko rugao, i on šalje sada na tebe pedepsu svoju... I dodijao si mu, i eto, srdžba je njegova pala na glavu našega djeteta, ubogoga i dobroga djeteta našega. *(Zarida bolno. Čuje se ponovno gruvanje mužara. Iz podaljega*

čuju se poklici: Živio!) Ah! Mikulo *(svečano bolno)*, ako si ikada prezrô moju riječ, nemoj je prezreti sada u teški ovaj čas! Mikulo, za ljubav našega djeteta, ja te molim, ja te prosim: smiri se s Bogom, pokaj se, moli ga za oproštaj! Bog je dobar, on će te čuti. Mikulo *(ublaženim glasom)*, Mikulo *(primi ga za oba ramena)*, daj klekni uza me, tu na tvrdo ovo tlo i moli, Mikulo, velika je moć molitve, i tko zna, možda će nam Bog ublažen molitvom tvojom vratiti sina. Daj, Mikulo, molit ću i ja s tobom. *(Sveudilj ga drži za ramena i kao da mu hoće pomoći, da klekne. Klicanje se naroda sve više približuje.)*

MIKULA *(otimljući se)*: Lojzo!... Što tražiš od mene!!... Ja... Kako...

LOJZA: Klekni, Mikulo, klekni! Zaklinjem te ljubavlju našega nesretnog djeteta, klekni! *(Sveudilj mu pritište rukama ramena.)*

MIKULA: Ali... *(Otimlje se još neko vrijeme; nekoliko puta mljasne nešto nerazumljivo, nešto nejasno, pa klone na koljena i sklopiv ruke uzme moliti. Lojza klekne do njega i udubi se u molitvu. Mužar grune. Narod se približava pjevajući:* Još Hrvatska nî propala.)

JELKA *(među oba brata, nalijevo)*: Zašto mi ne date umrijeti! *(Na pozornici se ukaže čovjek s trobojnicom, za njim povorka ljudi. Narod kliče: Živjela hrvatska Istra!)*

NANDO I MIRO *(skinuvši šešire okrenu se licem prema povorci.)*

MIRO: Evo, sestro, plod žrtve tvoje. *(Mužar zatutnji)*

(Zastor se naglo spusti)

ČETVRTI ČIN

Soba kao u prvom činu. U prozorje je zimskoga jutra. Vani je jošte tamno, tek se nad visovima suprotnih gora vidi prvi odsjev dana, što se rađa. Sobu rasvjetljuje svjetiljka sa stola.

PRVI PRIZOR

Lojza, Jelka i Andrijana

JELKA *(stoji nepomično do balkona i uronivši duboko u misli zagleda se u daljinu. Kad se zastor digne, pojavi se na vratima lijevo stara Andrijana)*

LOJZA *(nešto radi oko stola i netom spazi Andrijanu, dade joj naglim kretom znak, da se udalji i da kasnije dođe. Andrijane nestane. Iz daljine se čuje zvonjava zvona.)*

LOJZA *(uhvati se za glavu i pohiti u sobu nadesno)*: Odzvanja! *(Čuje se njezin glas iznutra.)* Mikulo! Čuješ li? Već zvoni po treći put.

MIKULA *(iznutra)*: Čujem, čujem! Odmah sam gotov.

LOJZA *(vrati se i pristupi k balkonu)*: Jelko!

JELKA *(šuti)*

LOJZA: Jelko!

JELKA *(prene se naglo)*: Majko?!

LOJZA *(ovije joj ruke oko vrata)*: I uvijek suze i samo suze! Kao da ih se nisi natočila dosta! Sirotice!

JELKA *(položi ruku na srce)*: Još ih ima, majko! Skrutile se tu poput kamena i tište mi i dave srce i ne će da provale.

LOJZA *(sklopi ruke)*: Ah, da bi nam se dragi Bog smilovao, pa da bi nam ga pustili, da se k nama što prije vrati, što prije! ... Još dva dana i Božić je tu ... Žalosni moji blagdani! *(Ide k vratima)* Još ga nema. *(Vrati se k Jelki.)* Ah! Da se vrati, da se vrati — kakva bi to bila sreća za nas, kako bi to bilo lijepo i dobro! ... Pa i bit će dobro, i ti ćeš, Jelko, biti sretna i zadovoljna i ... No, što ti je? Ti šutiš ...

JELKA *(gleda preda se nijemo)*

LOJZA: Nemoj tako, Jelko, ubit će te tuga! I meni je teško — neka Bog sâm zna — ali ipak.

JELKA: Mene je, majko, strah ...

LOJZA: Tebe je strah ... A čega?

JELKA: Kamila!

LOJZA: Njega se ti bojiš? A što te to najednom napalo?

JELKA: On zna, da sam ja svemu kriva ...

LOJZA: Majko Božja s Trsata! Ona da je kriva ... Ti još snivaš! A nije ni čudo! Uvijek udubljena u crne misli, koje grizu, grizu ... a zaman, ni ti nisi od gvožđa! Nego de, mani se toga, opremi se, evo oca, zakasnit ćete ...

DRUGI PRIZOR

Predašnje i Mikula

MIKULA *(sav zavučen u teško zimsko odijelo; upire se o štap)*: Već je zacijelo počela misa ... Koliko sam vam preporučio, da me probudite na dobu, a vi ...

LOJZA: Ura me prevarila, Mikulo; mislila sam, da je ranije, i bojala sam se, da ...

MIKULA: Ah! Uvijek taj nesretni strah! ... No, a zar ti ne ideš danas u crkvu?

LOJZA: Ne idem danas, *(smeteno)* ne ćutim se nekako najbolje — molit ću kod kuće ...

MIKULA: He, čini, što ti je drago. A jesi li ti, Jelko, gotova?

JELKA: Jesam, oče!

MIKULA: A mi onda hajdmo! *(Jelka ga primi ispod ruke. Odu.)*

LOJZA *(gleda za njima i sklopi ruke)*: Hvala tebi, Bože! Tko bi bio i pomislio, da će do toga doći! ... Nego zaman, Bog je velik! *(Vraća se k stolu; iza stanke)* Ona da je kriva! Sirotica!

TREĆI PRIZOR

Lojza i Andrijana

ANDRIJANA *(stupa oprezno i šapće žurno, pridušeno)*: Dobro jutro, šioro! Šioro Lojzo, dobro jutro!

LOJZA *(također šapće; jednako žurno, pridušeno)*: Bog dao, Andrijano! Malo ste uranili.

ANDRIJANA *(k. g.)*: I jesam malo, ali ništa za to. Nego hajdmo, ne gubimo vremena, da nas tko ne zateče. *(Izvadi iz omota karte, razredi ih na stô, hukne u njih, prekriži ih i promrmlja nešto nerazumljivo)*

LOJZA: Andrijano moja, ja sva dršćem ...

ANDRIJANA: Ne bojte se. Karte lijepo padaju. Vidjet ćete, da ne će biti zla. A sad slušajte. *(Uzimlje u ruke karte, i to dvije po dvije)* Vi imate na srcu jednu tešku žalost ... ali ta žalost će se do malo vremena, i to prije negoli se nadate, okrenuti u veliko veselje ...

LOJZA: Ah, da bi Bog dao! Naprijed, Andrijano, naprijed!

ANDRIJANA: Vidite li ovoga fanta s golubom? To znači, da će vam domala stići vijest, koja će vas vanredno razveseliti.

LOJZA: Hvala ti, Bože! Sve mi dobro kaže .. sve ...

ANDRIJANA: Vi imate u kući bolest ...

LOJZA: Jest, tako je! Mikuli mi nije nekako pravo ... ona nesreća ga je oborila. Zamalo da ga nisam izgubila. I liječnici su se već bojali ... Ah, koliko sam pretrpjela straha! ...

ANDRIJANA: Ali vašemu će se mužu skoro vratiti zdravlje i vi ćete s njim živjeti u najvećoj sreći i zadovoljstvu, kao i sada što živite ...

LOJZA: Osobito otkad se on vratio k Bogu. Ah! Mislim, da mi sada ne bi na ovom svijetu ništa trebalo, kad bi mi i sin bio tu, uza me. Nego za njega mi jošte niste kazali ništa, a ja sam vas, Andrijano, zvala.

ANDRIJANA: Na, upravo sad smo kod njega. Vidite ove dvije slike? One znače, da je vaš sin zdrav i veseo.

LOJZA: I veseo! Ah, Andrijano, je li to zbilja tako?

ANDRIJANA: Ako sumnjate, nije ...

LOJZA: Ah! Vjerujem, vjerujem. Prostite, vi znate — materino srce ...

ANDRIJANA: Evo i opet jednoga goluba. Ovaj je s pismom u kljunu. Dobar znak ... Velika novost ... No, a što je ovo? Ha, eto! Sretni ste, šioro Lojzo!

LOJZA: Andrijano, Andrijano! Sve su te vaše riječi kao melem na moje srce. Ah, kako ste mi ugodili! Bog mi ne će valjda uzeti u grijeh, što sam propustila misu za... *(Čuje se kucanje na vratima lijevo.)* Joj meni, netko ide! Evo vam, Andrijano, za vaš trud. *(Dade joj nešto sitniša)*

ANDRIJANA: Hvala vam. *(Hoće da ode. Nato uđe Rozina s malim Tončićem)*

ČETVRTI PRIZOR

Predašnji i Rozina s malim Tončićem

ANDRIJANA: Ha, eto Rozine!

LOJZA *(u čudu, u sebi)*: Ona ovdje!

ROZINA: Dobro jutro, šioro Lojzo, dobro jutro, Andrijano!

ANDRIJANA: Bog dao zdravlje, Rozino! I ti si danas uranila. Bit će što važna, dašto. Evo, ja idem... Tako, šioro Lojzo... kako sam vam ono rekla. Bog s vama!

LOJZA: Bog! Bog! Andrijano!

ROZINA: Doći ću i ja ovih dana časkom do vas...

ANDRIJANA: Dođi, sinko, dođi! *(Ode)*

PETI PRIZOR

Predašnji bez Andrijane

ROZINA: Šioro Lojzo, vi ćete se zacijelo čuditi, što me tu vidite...

LOJZA: Da ti pravo kažem...

ROZINA: Razumijem vas. Ali vi znate, da ja nisam ničemu kriva. Vi znate, koliko sam ja i sama nesretna. *(Zaplače)*

TONČIĆ *(gleda majku, plačljivo)*: Mama!

LOJZA: Nemam ja, Rozino, zla srca na tebe, ne. Bože sačuvaj! Ali ti znaš, što se sve zbilo, koliko smo morale trpjeti ja i ona uboga sirotica, a da i ne spominjem staroga, komu je to mogla biti smrt.

ROZINA: Znam ja sve to, i budite uvjereni, šioro Lojzo, da me taj grdni događaj potresao jače nego išta dosada u životu. Ali što sam mogla!... Ah, da mi nije poradi ovoga djeteta, otkad me već ne bi bilo!...

LOJZA: No, Rozino, ne griješi duše...

ROZINA: Da znate, kako je meni!... Nego, šioro Lojzo, vi još i ne znate, po što sam amo došla... Mene je gotovo strah...

LOJZA: No, što je? Govori — bez straha!

ROZINA: Šioro Lojzo, vi ste tako dobri, i samo ta vaša dobrota podaje mi snage, te mogu pred vas stupiti s ovom velikom svojom molbom. Moj vas je muž bacio u veliko zlo, u veliku nesreću, ali on je time i sâm sebi sudio. Da vam ga je bilo vidjeti, kakav je bio, kad se je ono iza izbora vratio kući! Kao pomaman zaletio se u svoju sobu, otvorio ladicu svoga stola, izvadio revolver i bio bi pucao na sebe, da nisam doletjela ja i na dobu mu istrgla oružje iz ruke. Šta ću? Otac je mojemu djetetu.

LOJZA: Ah! Crna nepameti, crna nepameti!

ROZINA: I od toga vremena on vam je sav propao. Neprestano kod kuće zatvoren, uvijek daleko od ljudi i od prijateljâ, a svi su ga zapustili. I tako se našao najednom otuđen, osamljen. I on je vidio, da mu tu nema opstanka, pa je odlučio, da će u Ameriku.

LOJZA: To je još najbolje, što može da učini.

ROZINA: I već se spremio na put. Začas će stići parobrod iz Rijeke i on će njime u Trst, a odanle u Genovu i dalje. Nego...

LOJZA: Nego što? Treba ti novaca?

ROZINA: Ne, hvala, šioro Lojzo. Pomogla sam se, kako sam znala. Prodala sam ono malo, što sam još imala, založila »luštrin« pokojne mi majke i skucala sam toliko, koliko mu treba za put. — Nešto je drugo, što me k vama vodi, šioro Lojzo. Ne tjerajte me, i čujte me, tako vam sreće vašega djeteta! On odlazi, on se više ovamo ne će vratiti, ja to znam. Nego on ide u svijet među tuđe ljude s prokletstvom jednoga cijeloga naroda na srcu i s grižnjom u duši radi zla, što ga je učinio vama i vašima. Šioro Lojzo, da ga grijeh suviše ne ubija, ja sam ga jučer na Trsatu klečeći na golim koljenima molila, da prije negoli ode, ishodi vaš oproštaj i oproštaj Jelke i šior-Mikule... I on me eto poslušao i sada čeka dolje na stubama...

LOJZA: Rozino, sve dà, ali to... zaboga! Kako bih ja mogla gledati u lice onomu, koji je kriv mojoj velikoj nesreći, koji je kriv, da mi sin, moje jedino dijete, već dva mjeseca u tamnici čami!... Ne, ne, Rozino...

ROZINA: Šioro Lojzo, i Bog je na križu prostio — prostite i vi! Dajte iskažite mi tu milost.

LOJZA: Ali Mikula i Jelka su u crkvi. A da i nisu, ja ne znam, kako bih... On je nagao, a k tomu je i bolježljiv, ja ne bih htjela nikako... Ne, ne, Bože sačuvaj...

ROZINA: Onda barem vi, šioro Lojzo, budite vi tako dobri...

LOJZA: Pa ja mu praštam i neka mu Bog oprosti!

ROZINA: Mogu li ga zvati? Bit će mu bolje, bude li to čuo iz vaših usta.

LOJZA: No daj, neka je... zovni ga... Ah, Bože!

ROZINA *(poleti k vratima i zovne):* Berto! Berto!

ŠESTI PRIZOR

Predašnji i Berto

BERTO *(bane naglo u odaju):* Evo me. *(U ruci mu ispražnjena staklenica)*

ROZINA *(začudeno):* Što imaš to u ruci?

BERTO *(pokaže staklenku):* A, evo!

ROZINA: A gdje je rakija?

BERTO: Ispio sam je.

ROZINA: Ah, jao meni sirotici!

BERTO: No čemu to kukanje? Kao da nije svejedno: ispio ju prije ili kasnije!

ROZINA: Barem pozdravi šioru Lojzu! Ah, kamena mi sreća moja!

BERTO: Pa bio bih ja to već i učinio, da me nisi ti zadržala tvojom rakijom. — Šioro Lojzo! Dobro jutro! *(Hoće da joj pruži ruku. Lojza uzmakne za korak)* Zar me se bojite! *(Parobrod zazviždne prvi put)* Ha, eto ga! *(Pjeva:* »A d d i o m i a b e l l', a d d i o!«)

ROZINA: Zar si zaboravio, po što si amo došao?

BERTO: Da tražim oproštenje, je li? No, pa eto vidiš, ni ruke mi ne da. Uostalom, čemu to oproštenje? Što sam najzada i skrivio? Prosudimo li cijelu stvar nešto iz bližega, vidjet ćemo odmah, da...

ROZINA: Ah, Berto! Berto! Šioro Lojzo, molim vas, dajte mu ruku i recite mu, da mu praštate. *(tiše)* Vidite, rakija ga smutila.

LOJZA: Evo ti ruke, Berto, neka ti prosti Bog, kao što ti i ja praštam!

BERTO: A, šiora, no. Prije svega treba da vidimo, tko ima kome da prosti — ja vama, ili vi meni...

LOJZA: I ti se usuđuješ...

ROZINA: Berto, Berto. Osvijesti se!...

BERTO: I n r a k i j a v e r i t a s — ili tako nekako govorili su stari Latini. Zato, šioro Lojzo, recite vi meni, što sam ja vama skrivio, à?

LOJZA: I još pitaš?!

BERTO: Polako! Polako! Vi ne smijete zaboraviti, da se onomadne radilo o mojoj egzistenciji i da je moja egzistencija zavisjela o izboru vašega sina! Tko je zapravo kriv — to je vaša snaha. Jedna njezina riječ, i sve bi bilo u redu, i Kamilo, mjesto u tamnici, bio bi u saboru, a meni ne bi trebalo u Ameriku. Ali ona nije htjela da učini, što sam od nje tražio, i ja sam se osvetio...

LOJZA: I to na njem, ni krivu, ni dužnu. — Jadno moje dijete!

BERTO: Ha, ha, ha! Ni krivu, ni dužnu! A tko pita u onakav čas, je li tko kriv i dužan! Ja sam u svojim rukama imao ono njegovo pismo, gdje mi iz Trsta javlja, da je i on — ako i nehotice — sudjelovao kod onog atentata na spomenik cara Maksimiljana, i okoristio sam se njime, premda sam dobro znao, da je on u onom atentatu imao otprilike toliko krivnje, koliko ja i vi, šioro Lojzo.

LOJZA: I sa svim tim!... Bog ti prostio! Nego ne čudim se ja tebi, nego onima, koji ga još tamo drže. S onolikoga zlodjela okriviti moje dobro dijete, koje ne bi ni mravu zla učinilo! On, koji nije u životu ni vidio bombe!

BERTO: To vjerujem...

LOJZA: Je li on siromah kriv, što se nepoznati zlotvor došuljao do njega i predao mu u pohranu onu škrinju pod izlikom, da se u njoj nahode likeri, kojima će pogostiti urednike »Patrije«? Je li moj Kamilo mogao znati, kakav se paklenski stroj krije u onoj škrinji? To je on saznao tek kasnije, i to slučajno, kad je već policija bila otkrila sve. Tada je on razabrao, da je ona bomba ležala toliko vremena u njegovu stanu, a tako treba razumjeti i ono njegovo pismo, što ga je tebi poslao iz Trsta. A ti si to sve znao, jer on ti je sve iskazao, i sa svim tim... Ah!

BERTO: Ali rekao sam vam, to je bilo u onaj čas, kad možda ovdje *(pokazuje na čelo)* ne bijaše sve u potpunu redu. Najzada radilo se, kako rekoh, o mojoj egzistenciji, a da to ne bijaše nikakva pusta šala, vidi se odatle, što su me odonda oni u Poreču odbili... I tako eto me odjednom na cesti. Pa ne ćete, da se osvetim? Bih, da mogu, i cijelome svijetu!... Sve bih smrvio, sve, sve...

ROZINA: Berto, Berto!...

BERTO: A za vašega sina, šioro Lojzo, neka vas nije strah. On će već biti riješen, hoće, bez sumnje. I njemu će biti opet lijepo, kao i prije što je bilo. I njemu će svijetliti sunce, sreća će ga okruživati sa svih strana, bit će mu dobro. A meni? Kako će biti meni? To vi ne pitate, je l' de? Na to vi ne pomišljate. Na to nitko ne pomišlja.

LOJZA: Sâm si sebi kriv...

BERTO: Ja kriv? Čemu? Što sam ovakav? Što sam nitkov, pokvaren i propao čovjek? A je li to moja krivnja? Ja nitkov? Dobro. Ali što su onda oni, koji su me ugađajući mojim strastima domamili do ponora, u koji me najzada i sunovratiše? I sad, kad sam pogazio svoja stara vjerovanja, pljunuo na mladenačke ideale svoje, svi me ostaviše i s odvratnošću odvratiše svoje lice od mene, kao od kakve grdne nakaze, i nazivaju me izdajicom, Efijaltom, Judom!

TONČIĆ: Juda! Juda! Juda!

BERTO: Tko? Ja Juda? Pa dà, neka je! Ja sam izdao, ja sam prodao sebe i htio sam prodati i druge. Ali kolike stotine, kolike tisuće njih čine to isto, i to dan po dan bez prekida, bez prestanka, pa ipak ne pada nikomu na um, da bi im doviknuo: izdajice! A zašto ne? Zato ne, što je njihovo izdajstvo posvećeno i zaštićeno političkim nemoralom, premda je isto tako podlo kao i moje izdajstvo.

LOJZA: Mi smo žene, Berto, nama možeš govoriti, što te volja, ali...

BERTO: Ili, mislite, da bih se ja bojao ponoviti to isto i pred muškima? Ne bih! Sve bih ja to iskazao bez obzira i bez ikakva straha svakome, pa i vašemu mužu. Čujete li? I vašemu mužu? Zar vi mislite, da je vaš muž bolji od mene? Pogledajte mu oca! *(Pokaže na portret.)* Hrvat je to bio staroga i poštenoga kova, a sin mu? A unuk? Nisu li i oni stotinu, tisuću i milijun puta pogazili ono, što je onomu ondje bilo najsvetije? A vi isti, gospo Lojzo, niste li i vi zatajili svoje porijeklo, svoje ime i svoj jezik, samo da vam bude bolje i ugodnije? A, gospo Lojzo, zašto ne odgovarate? Tražite li i sada, da u vas molim oproštenja? Nikada. Na što bih? *(grubo)* Vama će biti svima i lijepo i dobro, a mene će svi proganjati i prstom će pokazivati na mene i na moje dijete. A zašto? Jer sam uz veću buku i javno počinio nešto, što tisuće njih čine potajno i neopaženo. Ja da u vas tražim oproštenja? Ja, koji nisam ni bolji, ni gori od vas, dapače produkat sam ja svih vas, a sva moja nesreća i zla kob stoji tek u tome, što nisam u vama našao dobra primjera! Mojoj ste nesreći vi svi krivi — i vi imate obraza tražiti od mene, da vas molim za oproštenje? *(Parobrod zviždne dva puta)*

ROZINA: Sirote li mene! Evo već zviždi i po drugi put, Berto, promisli...

BERTO: Idem. Ženo! Bog s tobom! *(Poljubi je)* Tončiću, sinko! *(Prigne, se, da će ga poljubiti.)*

TONČIĆ *(otimlje se)*: Mama, ja nisam Juda... Ja nisam Juda... *(Dijete bježi od njega i plačući zaleti se u otvorenu odaju desno)*

BERTO: Što? Ni rođeni sin... ni on... ni moje vlastito dijete... Ja... ja... ja sam proklet. *(Rukne i izleti iz sobe)*

SEDMI PRIZOR

Predašnji bez Berta

ROZINA *(pođe na vrata, na koja je utekao Tončić)*: Tončiću, Tončiću! Dođi, nema nikoga više! *(Uhvati dijete za ruku i povede ga na sredinu pozornice)*: Šioro Lojzo, oprostite, on je govorio, a da nije sâm znao, što... Oprostite.

LOJZA: Prostila sam mu poradi tebe i toga djeteta.

ROZINA: I vi ne ćete imati zla srca na mene?

LOJZA: Ne ću... Ta kako bih! Ti nisi ništa kriva... Ja te žalim, jadna siroto!

ROZINA: Hvala vam od srca... A sad idem, da se i opet zavučem pod svoj krov, pod krov tuge i nevolje... *(Ođe plačući)*

OSMI PRIZOR

Lojza sama

LOJZA: Pa da nije bolje ne roditi se na svijet, negoli... Kako je ono govorio! I sada se sva tresem od straha... Crna nepameti! *(Zamisli se)* Zdrav i veseo... Putnik, koji jedva čeka, da me zagrli... tako je kazala Andrijana. Ah, da bi Bog dao! *(Posadi se na divan, prekrsti se i uzme moliti)*

DEVETI PRIZOR

Lojza, Jelka i Nando

JELKA *(potrči k Lojzi i baci joj se u naručaj)*: Majko... majčice... Kamilo je tu... Kam...

LOJZA: Kamilo! Bože! Je l' moguće? On tu, moj Kamilo! Ali gdje je?... Govori! Gdje? *(Odgurne je od sebe)*

NANDO: U crkvi je...

LOJZA: U crkvi... moj Kamilo... moj zlatni sinak! *(Istrči na vrata van)*

DESETI PRIZOR

Jelka i Nando

JELKA: Nando! Nando! *(Prisloni mu glavu na rame)*

NANDO: Eto i opet! Primiri se, znam ja, što je tebi! Silna i neočekivana radost.

JELKA: I drugo, Nando, i drugo...

NANDO: Svejedno, ali to, što si utekla iz crkve, a da ga nisi ni vidjela, nije bilo dobro... Što li će misliti on sada o tebi? Ne, nije bilo dobro... nije, nije...

JELKA: Ali ti i ne znaš svega, ti ne znaš, da — da ga se ja bojim... Čuj... ti ne znaš toga...

NANDO *(položi joj ruke na rame):* Sad vidim, da ti uistinu nije bilo dobro... A dobro ti nije ni sada... Ti da se bojiš Kamila?! Jelko, što mi to govoriš?

JELKA: Ti me još ne shvaćaš... Pomisli: on zna, da sam ja svemu kriva, svemu: njegovim patnjama, njegovoj svoj nesreći...

NANDO *(s dobrohotnim osmjehom):* Slavna je krivnja tvoja, zbog nje te već sada blagoslivlje silno mnoštvo mukotrpnih sirotana... Pa Kamilo je dobar, on već valjda i shvaća...

JELKA: Ah, kad bi to bilo! Kad bi on shvaćao, zašto je to sve onako moralo biti! Ali on toga ne shvaća i strah me je, da on toga nikada shvatiti ne će... A međutim će meni biti teško, jer čemu da tajim, ja već osjećam, da ne ću moći nikada pogledati u njegovo jadno i ispaćeno lice, a da se ne sjetim muka, što ih je prepatio radi mene... A opet i on, hoće li on moći ikada pogledati mene, a da se ne sjeti svojih muka, svojih stradanja, svoga crnoga tamnovanja?... Otuda ovaj moj strah i nemir... a onda... a onda...

NANDO: Ali Kamilo će pojmiti svu veličinu tvoje žrtve, ta on te ljubi, Jelko!

JELKA: Ljubi? A ne pitaš li, može li muž ljubiti ženu, koja ga je strovalila u onoliko zlo, kad bi jedna jedina njena riječ bila dosta, da ga spasi od nevolje i tolike sramote?

NANDO *(strogo, podignutim glasom):* Ali ti se valjda ne kaješ, što si je...

JELKA: Ne, ne kajem se... jer znam, da je i meni dužnost, da nešto dadem za sreću naših ljudi, i zato se... ne... kajem...

NANDO *(uhvati je za obje ruke):* Oj, krasna dušo moja! Kako milo, kako slatko zvuče te tvoje slatke riječi momu tužnomu srcu! Da

znaš, kako si ti u mojim očima i sjajna i veličajna rad velike svoje žrtve, posvećene najvelebnijom pjesmom: uzdasima neizmjerne tuge i boli tvoje. Takvu te ja, Jelko, nosim u srcu svome, jer u tebi gledam čisti i živi ideal prave ljubavi spram uboge Istre naše.

JELKA: A ti ćeš me, Nando, uvijek ljubiti tako... i onda, ako me Kamilo prezre, odbaci? Je li, da hoćeš? Ti ćeš pjevati lijepe pjesme i pozivati naš puk na veliko djelo oslobođenja, a ja ću moliti Boga, da mi vrati Kamilovu ljubav, da učini, kako bismo se svi našli okupljeni u jednoj misli, koja će nam svima donijeti mir i sreću. Je li, Nando?

NANDO: Tako je, moje milo dijete. I ja te već evo kroz suzu oka svoga gledam na klisuri sred rođenoga našega mora bijelu i sjajnu vjesnicu bolje sreće naše. Gledam, kako k tebi dolijeću duše naših dobrih ljudi i kao da ti tiho šapću: »Hvala, duboka i velika hvala!«... A to ti šapće i naše more, što se tako podatno k tebi spušta i diže, dok ti na rame sjeda bijela golubica, duša majke naše, koja ti tiho šapće svoj blagoslov i milo te potiče, da budeš čvrsta, da budeš jaka. *(Stanka. Izvana se čuju glasovi)*

JELKA: Evo ih, dolaze!

NANDO: Budi jaka!

JELKA *(uzbudeno):* Gle, kako drščem... I ćutim, kao da me sile ostavljaju. Nando, ovako ga ne mogu dočekati... Vodi me tamo... tamo me vodi! *(Pokazuje prema odaji nadesno. On je primi za ruku i odvede je nadesno)*

JEDANAESTI PRIZOR

Mikula, Kamilo, Lojza, Marija, Miro, Lorenca i Fortunato

LOJZA *(drži Kamila zagrljena):* Hvala Bogu, tu si mi!... Tko bi mi bio rekao, da će mi još danas onaj parobrod donijeti moje sunce! *(Poljubi Kamila)* Ali, da znaš!... Nego daj, da te se nagledam, moj golubiću lijepi... A zašto niste brzojavili?... Nego bolje, da niste. Ti znaš, kako se ja plašim brzojava... Kako mi je bilo teško i mučno bez tebe... Ah! *(Zaplače)* Ma sad je opet dobro, a ti dođi bliže, bliže svojoj majčici — tako, tako, sinko moj... *(Poljubi ga)*

KAMILO: Majko, draga majko! Ali gdje je Jelka?

MARIJA: Dà, gdje je Jelka? Kud je onako najednom izginula?

MIRO: Ni Nanda nema.

LORENCA: Da joj nije pozlilo?...

LOJZA: Ona mora biti tu... i Nando... Tâ oni su mi dojavili... Ali mogli ste doći ravno kući... Ja znam, što je... Bit će od nenadane radosti... eto... Idem da vidim, možda je u ovoj sobi. Ah, tužan čovjek! Nikada sasvim zadovoljan, nikada! *(Ode)*

DVANAESTI PRIZOR

Predašnji bez Lojze

KAMILO *(tiho Miru)*: Misliš li, da joj je uistinu pozlilo?

MIRO *(tiho)*: Što bi drugo i bilo? *(glasnije)* Ali moj brat Nando — kakav li je to čudak? Ni da bi počekao, dok se iskrcamo, nego čim nas je vidio na parobrodu, smjesta je kao mahnit otrčao. Jedva što nam je doviknuo, da ste u crkvi.

MARIJA: Sad razumijem. On je pošao u crkvu, da Jelki dojavi vaš dolazak. Nju je siroticu ta vijest tako potresla, da je morala iz crkve...

FORTUNATO *(tarući sebi ruke)*: Škuribanda je dakle prošla. Hajde, neka je — glavno je, da smo tu zdravi i veseli, à, Kamilo? *(Položi mu ruku na rame)*

KAMILO *(gleda nijemo na vrata, na koja je izašla Lojza)*

LORENCA: Pa i vrijeme je već... Ja sama ne znam, čemu su ga držali toliko vremena. A, gospodine Miro?!

MIRO *(nemarno gledajući, prema vratima nadesno)*: Takve se stvari vuku i vuku... tu se navija i desno i lijevo, samo da se čovjeka baci u kakvo protivurječje. I da nismo požurili, bilo bi se zateglo još i dalje.

MARIJA *(uznemirena)*: Ali što je s Jelkom? Ja idem da vidim...

MIRO: Idem i ja.

LORENCA: Hajdmo svi!

MIKULA *(Fortunatu)*: Idi i ti s njima. A ti, Kamilo, ostani časkom tu. Imam da ti nešto kažem. *(Odu)*

TRINAESTI PRIZOR

Mikula i Kamilo

MIKULA *(nakon stanke, kad su već svi izišli, približi se Kamilu, polako mu položi ruke oko vrata i muklo zajeca)*: Prosti mi, sinko, prosti svomu jadnomu ocu...

KAMILO: Ali — óče!

MIKULA: Ne čudi se... Do ovoga je moralo doći! Zlo djelo rađa zlim plodom, a ja sam svemu krivac, svemu. Ja sam tebe istrgao od rodenoga stabla i kao grančicu bacio sam te na tuđe tlo u misli, da ćeš tamo procvasti drugačijim cvijetom i uroditi drugačijim plodom. A ti si mi na tudem tlu povenuo i kad si mi povenuo, krute ti noge zgazile mladi život. Sinko, prosti!

KAMILO: Oče, ja ni sâm ne znam, što je... Ja vas nikada nisam čuo da tako govorite...

MIKULA: I nisi. Ja sam uvijek govorio onako, kako me naučilo more. A more je grubo, ono rijetko kad ne rogobori. A takav ti je i mornar, takav sam ti i ja. Ali dođe čas, kada se u životu dogodi nešto, što te prometne u drugoga čovjeka, što te odjednom ukroti i ponizi i što ti na usta tjera riječi, kakvima nisi otprije bio vičan. Tako se je eto dogodilo i sa mnom. Ja sam ti, kako znaš, bio blizu smrti i već sam bio bacio na svoj prošli život onaj veliki pogled, pred kojim ne ostane ništa tajno, te obračunav s Bogom još mi preostalo, da obračunam i s tobom, moj Kamilo! Ja sam zgriješio protiv tebe, jer sam te silom vodio protiv jedine, prave i jake struje, koja je, ne mareći međutim ni za mene ni za tebe, mirno proslijedila svoj veličajni tok... Ja sam to sve uvidio i znam... *(Prigne glavu i uzdahne)*

KAMILO: Čini mi se, da vas shvaćam... Jest, oče, tužna i jadna je slika moga nesretnoga položaja. Ni ja je dugo nisam mogao vidjeti, ali kad su s moje duše počele padati na nju prve zrake svijetla, tada ste mi se vi smijali i rugali se mojim mislima. I htjeli ste da iščupate te moje misli, ali one su bile jače od vas, one su ostale u meni izvodeći tajnu rabotu, koja me je imala dovesti do prave spoznaje... A tužna je i žalosna bila ta spoznaja.

MIKULA *(oborene glave, muklo)*: Prosti, sinko!

KAMILO: A te misli slijedile me i u zatvoru, i one su za teških i crnih noći dolazile k meni i otkrivale mi svu moju bijedu. A otkrio mi ju je i jadni slučaj s prijateljem Romanom, novinarom, koji je ljuto bolestan dospio u zatvor — također obijeđen veleizdajničkim činom. Taj je nesretni mladić, oče, izdahnuo u mom prisuću i ja sam vidio majku njegovu, kako se ono bacila na mrtvo njegovo tijelo i čupajući sebi sijede vlasi zazivala mrtva sina, ridala i kukala. A ja sam, oče, u kutu uzničke sobe slušao one njene riječi, što se slagale u hrvatsku pjesmu naricaljku, u pjesmu punu boli i gorčine, koja dolazi ravno iz srca. Moje se srce kidalo, moja se duša trgala i misao je moja letjela ovamo k mojoj majci... i ta se misao vraćala k meni s velikim pitanjem: Kako bi plakala moja majka, kad bi na onom odru bilo pro-

tegnuto moje mrtvo tijelo? I kao odgovor meni su u ušima zvučile one iste riječi, zaslađene mekoćom glasa majke moje. A tu je, oče, velika osuda naša, tu je prokletstvo naše, da nad grobovima djece, koja su se za života borila za tuđinske ideale, dobre majke plaču hrvatskom rođenom riječi...

MIKULA: Ja vidim, sinko, da je to sve tako teško, da ja od tebe ne mogu i ne smijem tražiti oproštenja. A to i jest kazna moja...

KAMILO: Moj oče! *(Zagrli ga i zaplače s njim. Stanka. Na vratima odaje desno pojavi se Lojza)*

ČETRNAESTI PRIZOR

Predašnji i Lojza

LOJZA: Mikula!... Gle ih, kako se ljube! Kako bi nam sada lijepo bilo, da... *(Uzdahne)*

KAMILO: Što je opet, majko?

LOJZA: Što da je? Da bih ja znala! A za nju i ne pitaš, Kamilo? Što si joj učinio? Ona kao da se tebe boji? Sve se trese... Ah, mladi ljudi! Moj Bože, je li ovo doba za takve stvari! Sad, kad bismo morali svi biti tako sretni... Nego sad će doći ovamo, a ti budi s njom... lijepo i blago. Sirotica se je dosta napatila, ter je!... A ti, stari, idi sa mnom, ostavimo ih same... *(Primi Mikulu ispod ruke)* Ah! Bože! Bože! *(Odu)*

PETNAESTI PRIZOR

Kamilo i Jelka

KAMILO *(sâm):* Ah! dà — Bože! Bože!... Nakon tolikih patnja...

JELKA *(ulazi zdesna, stupa neodlučno, plaho. Nešto podalje od njega stane upirući se jednom rukom o naslon stolice. Stanka.)*

KAMILO *(s gorčinom):* Mora da me je zatvor silno nagrdio, kad ljudi od mene tako bježe...

JELKA *(dršćućim glasom):* Kamilo!

KAMILO: Pa i mora da se čudan pričinjam, ja, ubogi i jadni uznik! Dugo nisam vidio sunca, dugo je pred mojim očima bilo sve crno i tamno, a tako crn i taman mora da se pričinjam i ja sada. Opravdana je tvoja strava. Primiri se, uklonit ću se tvojim očima, evo! *(Hoće da ode nalijevo)*

JELKA *(očajno):* Stani!

KAMILO: Čemu? Gle, kako ti glas zvuči. I sva dršćeš, a oči kao da će ti iskočiti iz očnica, pa i blijeda si...

JELKA *(pridušeno):* Kamilo, ne muči me!

KAMILO: Ta rekoše mi, da me se bojiš...

JELKA: Ne, Kamilo, ja se tebe ne bojim, ali se bojim jedne tvoje riječi, jer koliko god bila ja pripravna, da je dočekam, ipak mi srce strepi nad pomišlju, da će se ta tvoja riječ od časa na čas izvinuti iz tvojih ustiju. A ta je riječ neizbježiva, ja je čuti moram... jer me ti, Kamilo, ne ljubiš, ti me ne možeš ljubiti, ne možeš. A kako bi me i ljúbio, kad sam ja svemu kriva, ja i nitko drugi! Ti znaš sve, kako je bilo... ali tako je moralo da bude, tako i drugačije nikako... Nikako...

KAMILO: Ako misliš, da si dobro uradila, čemu onda to tvoje opravdavanje? Čemu?

JELKA: Tvoje riječi pale, Kamilo; pale poput najljuće rane. Opravdavanje — veliš! Nije to nikakvo opravdavanje, već silna unutarnja potreba, da ti iskažem, da ti saopćim, kolika je nesreća moja i kakve su strašne patnje srca moga.

KAMILO *(nasmjehne se):* Patnje? A što bih imao da kažem ja, ovako satrven i slomljen od boli i sramote?!... A ipak, jedna sama tvoja riječ, jedan sam tvoj mig...

JELKA: Znam, što kaniš reći. Ali ta riječ i taj mig nisu mogli ni smjeli da poteku od mene. I teško meni, da sam im kakogod dala slobodna maha, i sve kad bi mi u onaj čas bilo posve jasno zlo, koje te čekalo. Danas imaš pred sobom ženu, koju doduše možeš i ne ljubiti, ali kojoj ipak ne bi smio uskratiti svoje štovanje... A da se je inače dogodilo, ja ne znam, kolika bi u takvom slučaju bila ljubav tvoja, ali znam, da štovanja ne bi bilo. A gdje nema štovanja, bit će da nema mnogo ni ljubavi...

KAMILO: I ti si radi toga...

JELKA: Ne, Kamilo. Bilo je nešto posve drugo, što je u onaj mah pokretalo mojom voljom... Ti me shvaćaš?...

KAMILO: Je li to u tebi ukorijenjeno tako duboko?

JELKA: Duboko! Duboko! To se sa mnom sraslo, to se splinulo s mojom krvlju, to je, što me veže s tolikim tisućama ubogih i nevoljnih ljudi moje krvi i jezika moga, slatkoga slova, u kome mojoj duši i srcu mojemu tako tiho, tako milo zbori duša moje dobre i svete majke...

KAMILO *(počne šetati pozornicom, nakon stanke):* Osjećaš li to uistinu?

JELKA: Osjećam!

KAMILO: I taj je osjećaj u tebi zatomio glas ljubavi tvoje, onaj glas, koji ti je u onaj čas morao govoriti za mene? ...

JELKA: Da sam ja, Kamilo, onda poslušala tvoj glas, ja bih bila morala gledati, kako moj ubogi narod zapada ponovno u bijedu, u očaj, u crno beznađe, iz kojega bi se poput teškog uzdaha vijalo prokletstvo na mene, na tebe, na ognjište naše... Ne, ne! Toga ja nisam mogla učiniti, ne... nikako... nikako...

KAMILO *(nakon stanke):* Je li teška kletva naroda?

JELKA: Jest, osobito naroda, koji strada... Ali mene ta kletva ne će stići. Meni dapače preostaje velika utjeha, da će sa mnom biti zadovoljni moji ljudi, kojima sam ja žrtvovala sreću srca svoga i kojima je već počelo svitati sunce boljih dana i ljepših nadâ... Pa i sjena onoga starca, djeda tvoga *(pokazuje na portret),* mora da je također sa mnom zadovoljna...

KAMILO *(prekrsti ruke na prsima, podigne oči na portret djeda Ilirca i nijemo se zagleda u nj).*

JELKA: A tebe, Kamilo, molim, da nikada ne posumnjaš o mojoj velikoj ljubavi spram tebe. Ta ljubav bila je vanredno jaka u času, kad mi je mlado srce prvi put planulo za tobom, a danas je još jača i silnija, i znaj, da neizmjerno veliko mora biti ono, čemu sam ja prinijela žrtvom toliku ljubav... A to i jest: sreća moje tužne braće. A sada, Kamilo, evo me pripravne, da dočekam osudu tvoju. Kakva bila, ja ću joj se pokoriti, to više, što i sama znam, da sam izgubila ne samo pravo na ljubav tvoju, već i pravo, da prebivam pod ovim krovom, kojemu je moja zla kob donijela toliko jada.

KAMILO *(gleda sveudilj u portret).*

JELKA: Ti šutiš, Kamilo?

KAMILO *(gledajući u portret, prihvati Jelku za ruku):* Pogledaj staroga djeda! Ne čini li ti se, kao da se one njegove velike oči pomiču, gledajući na nas tako milo, tako ljupko? Jelko, i ja mislim, da duša moga staroga djeda mora da je negdje s tobom vanredno zadovoljna. *(Ne skidajući oka s portreta položi joj ruku na rame i nagne se k njoj, tako da im se glave dotiču.)*

JELKA: Kamilo, ti me ne odbijaš... ti... ti?

KAMILO *(privine je na grudi):* Moj zlatni anđele!

JELKA: Bože! *(Glava joj klone na njegovo rame. Stanka.)*

KAMILO: Ja da te odbijem, tebe, sunce duše moje, svijetlo života moga! Tebe odbiti? Ne, ne, ti ćeš ostati tu uza me i ja ću u tebe gledati s ponosom. *(Na ove se riječi pojavi na vratima lijevo Marko.)* Pa kad mi budu tvoji ljudi predbacivali moj jadni i pusti život, ja ću

njima doviknuti, da me ne grde radi tebe, radi one tvoje velike i svete ljubavi spram naroda tvoga, pred kojim se evo i ja klanjam, ja nevoljni, izgubljeni sin!

JELKA: Ti izgubljen?!

KAMILO: Izgubljen, izgubljen... A ne vidiš li, kako je moj duh sada utučen i kao zatvoren svakomu višemu ganuću, svakomu poletu, i to upravo sada, u doba, kad bi iz svakoga moga osjećaja, iz svakoga kreta, iz svake misli moje morali da brizgaju plamovi poletna žara i zanosa! Tu sam, na rođenoj sam grudi, u krugu svih vas, koje vas toliko ljubim, ali ipak ja se uza sve to osjećam tako osamljen i daleko od svih onih, kojima bih tako rado bio blizu...

ŠESNAESTI PRIZOR

Prednašnji i Marko

MARKO *(stupi naprijed):* Moj brate, da znaš, kako si im blizu!...

KAMILO i JELKA: Marko! *(Kamilo se i Marko ljube)*

MARKO *(Kamilu):* Blizu si im... To ti svjedoče ove moje prsi... O te prsi, brate, već se štošta prelomilo i odbilo, ali u njima još gori ona sveta vatra, koja je u svoje vrijeme buktila i u grudima onoga starca *(pokazuje na portret),* djeda tvoga. Vatra, koje bih žar želio preliti u tebe, da probuđen i okrijepljen na novi život staneš uz nas, da s nama u zajednici proslijediš lijepo djelo slavnoga djeda Ilirca. *(Poljubi ga)*

KAMILO: Vaše me riječi, dobri prijatelju moj, vraćaju k životu. Ali pitam vas, od kakve bih vam pomoći mogao biti ja, koji sam već toliko mladenačke vatre istrošio utaman podažižući se za druge, za tuđe misli. Ne, Marko moj, ja sam već odigrao svoju ulogu, odigrao sam je, istina, ututanj, ali gotovo je: uloga je odigrana. Kad već ne mogu drugo, a ja ću se skloniti u svoje skrovište i iz svoga ću kutića gledati u taj novi pokret, u sukob novih ideja, koje osvajaju, i ideja zastarjelih, lažnih, kojima je suđeno, da što prije izginu... I gledajući sve to, tko zna?... Možda će nadoći dan, kad... A, evo ih!...

SEDAMNAESTI PRIZOR

Prednašnji, Lojza, Mikula, Lorenca, Fortunato, Nando, Miro i Marija

LOJZA: Ta oni kao da i ne misle danas svršiti. *(opazivši Marka)* Ah!

MARKO *(pruži joj ruku):* Uranio, à, gospo Lojzo!? A kako i ne bih na taj lijepi glas!... Hvala Bogu! *(Rukuje se s Lojzom, Mikulom i ostalima)*

NANDO *(potiše Jelki, koja sva sjaje od blaženstva):* No, reći bi, da te je prešao strah! Kamilo, tvoju ruku!

KAMILO: I obje, Nando, i obje! *(Zagrle se)*

LOJZA: Kako nam je Bog dobar!... *(Parobrod zazviždne. Lojza se lecne.)* Evo, sad odlazi!...

MIRO: Tko to?

LOJZA: On, Berto... Ide u Ameriku...

MIKULA: Šundrao se u pô Kvarnera!

MARKO: Ostavimo ga sudu božjemu!

MARIJA *(pokaže na balkon):* A eno sunce... Gle, kako se lijepo i dostojanstveno diže!

LOJZA: Drago sunce, sreću mi je donijelo! *(Pogleda milo sina i blaženo mu se nasmiješi)*

KAMILO: A tebi, Jelko?

JELKA: Meni? Život! *(Njihove se glave dotiču)*

MARKO: A mome srcu tiho spokojstvo i tihi unutarnji mir. Smireno ću se sada povući ja u svoju crkvu, da u njoj i nadalje čuvam našu najveću svetinju, milu i svetu riječ otaca naših, i da se molim Bogu, da njegovo sveto oko i veliko srce bdije nad svima vama, kao i nad sudbinom ove tužne Istre naše...

NANDO: Tako je. A sada pozdravljeni neka budu i ti prvi traci zimskoga sunca, svijetli traci, koji u nama bude živu nadu u bolje i sretnije dane, kad će i izmučeni istarski patnik moći skinuti kapu i pokloniti se pred veličinom svoje narodne sreće, te sav blažen i uznesen pasti na grud lijepe zemlje, jedne jedine hrvatske domovine naše!

Konac

IZA PLIME

ROMAN

(1913)

I

Marin Palmić nikako se nije mogao smiriti s mišlju, da mu je more zauvijek zamelo zeta. Čitave bi sate gledao ogromnu kartu Pacifika izvješenu niza stijenu iza staroga pisaćeg stola. Izvukao ju je između druge stareži na vlažnom tavanu, i ona je još dugo zatim, osobito za južnih vremena, dosta oštro odisala plijesni. Po toj je trošnoj, požutjeloj i na mjestima izglodanoj karti danomice nešto šarao, mjerio i računao. Vele, da je ondje, između onih izgubljenih točaka Oceana, bila otrag dvije godine viđena »Lasta«, posljednji »bark« njegove nekoć brojne flote. Od toga doba nije se o brodu ni o zetu mu, kapetanu Karlu Tominoviću, ni o njegovoj vojsci čulo ništa više.

Što se dogodilo?

To ga pitanje muči i danas, u ovo svijetlo poslijepodne, i on ga je, okrenuvši se licem prema karti, uzeo da rješava kao obično na osnovi svojih nagađanja, kojima je njegova razigrana mašta podavala već i nekakav zbiljski vid.

I danas su uvenuli i nabrani prsti njegovih rukû uprti u zemljovid na zidu: kažiprst desne o točku, gdje se brodu izgubio trag, a kažiprst lijeve čas o jedno, čas o drugo ostrvo, izgubljeno u onim silnim vodama. Već je stao da po tisući put mjeri duljinu tih razmaka, kadli ga prene kucanje na vratima sobe.

Isprva se činilo, kao da nije čuo. Gotovo nevidljivo trzlo mu se ono suhe i požutjele kože na licu, a u duboko utonulim, zastrtim očima tek je načas oživio nagao, neodređen plamičak kao odsjev života, što se u nutrini sve više gubi.

Pokucalo i opet. Ovaj put i jače, tako da je starac kao zatečen uzvinuo, pa okrenuo glavu i ne zaustavivši tok svojih misli pogledao prema vratima.

Zatim se nakašlja, iz bezubnih mu se usta izvi nešto nejasno, poduseno, razbijeno, našto se vrata lagano otvore, a u sobu stupi mlad, u crno odjeven čovjek, lijepe spoljašnjosti, stasit, jak, crnomanjast. U lijevoj mu je ruci tvrd šešir, dok je desnom prošao po čelu, kao da će s njega rastjerati nešto mučno. Neprilika mu se čita i na licu, a u prvoj riječi, u kratkom pozdravu, zaigrala neka nutarnja smetnja i očevidno naprezanje, da je svlada.

Starac međuto upiraše u nj svoj ugasli pogled i sve kao da u pameti traži:

— Tko bi to mogao biti?

Zažmiri očima, pa ih opet rasklopi, a potom se malo nagne tijelom naprijed, da ga valjda bolje vidi.

— Čini se, da me ne poznajete, kapetane — reče došljak glasom, koji je već sada zvečio mnogo sigurnije i ponešto oporo.

Palmić okretaše glavom.

— Rajković, Niko Rajković — pomogne mu mladi čovjek.

Kad je to izgovorio, s lica mu nestade posljednji trag prvašnje smetnje, a na njemu sve poprimi neko samosvijesno, gotovo izazovno držanje.

— Aha! Rajković, mladi Rajković... da — dosjećaše se starac. — A, ti si, dakle — prihvati s nešto mrzovolje i razvlačeći svaku riječ — mladi Rajković. E dă — stari je umro. Žalosna smrt!

Marin pokima glavom i nastavi:

— Duplire mu nosili sami postolari i kramari. Njemu — kapetanu! Nema nas: izumrlo, izrodilo, razvodnilo se sve. Trojica smo ili četvorica u čitavoj okolici! Evo što su od nas učinile visoke škole! Visoke škole! Da su barem vama donijele štogod, a ono su vas odbile od mora, pa se sada kao žabe koprcate na suhu, gdje vam svaki čas ponestaje zraka. Bolesni amfibiji — lijepi ljudi! — nakesi se stari kapetan i rukom mu ponudi, da sjedne.

Rajković se spusti na naslonjač, namjesti se i nekako čudno, gotovo tvrdo gledaše nekoliko trenutaka na starca. Jetkost i oštrina Palmićeva glasa dovodila mu u pamet još jedan davno minuli razgovor s njime. Kako je već daleko onaj dan, kad mu ono jedna njegova jedina, ali puna prezira riječ zapečatila sudbinu i nad njegovim nemirnim srcem prelomila odsudni štap! I onda, kad je ono bio došao da mu zaprosi kćer, taj se je čovjek ispriječio na nj malone istim porugljivim i jetkim glasom:

— Šta? Ja da dâm svoju jedinu kćer studentu parasitu!... — A ni to ne bijaše sve, jer je gordi »principal« uhvatio zgodu i sasuo na nj

još i drugih nemilih riječi, i kako mu se one sada vraćale u pamet, tako se mladome čovjeku lice sve više duljilo i mrgodilo.

— Ja dolazim iz Amerike po poslu, pa me evo i k vama...

Starac se ne ganu. Oči mu nekuda dublje utonule i kao da se uvlačio u ono, što je netom izustio. To ga je, kako se u zadnje vrijeme događalo s drugim malo jačim mislima, sasvim zapremilo, pa se činilo, da je zaboravio i na došljaka i na sebe.

Rajković je to drukčije tumačio:

— Poslutio nešto — pomisli — pa se gradi nevještim.

Izvadi iz lisnice pismo i učini, da će mu ga predati.

— Ovo vam šalje Marunić.

Na to se ime starac trže, pridigne glavu i pogleda pismo.

Oblik, rukopis — sve mu je to već davno poznato. Primio je takvih pisama dosta — ali ih nije ni otvarao. Mora da ih je negdje čitava rpa.

— Ne treba mi; znam, što hoće — reče muklo.

— Ipak... — ponuka Rajković.

— Rekao sam: ne trebam...

Rajković saže ramenima i položi pismo na stô.

— Uostalom — reče nakon šutnje — meni je Marunić dao ovlaštenje, da u njegovo ime uredim s vama...

Starcu padoše obje ruke na stol. Oči mu zaigrale življe. Mogao je reći, da nema više ništa, da je sve prenio na kćer, ali ga je bilo stid da to prizna. Štoviše, u njemu je taj osjećaj pokrenuo blaže raspoloženje, lice mu postalo ljupkije, pogled se smekšao, a na uvelim usnama zatitrao čak i osmijeh.

Ta je promjena nastala u njemu u jedan mah, ali ton gospodstva i dostojanstva nije ni začas iščeznuo s njegovih kretnja, obličja i glasa. On preuze s onim smiješkom:

— Ti ne ćeš sa mnom urediti ništa. Doći će već drugi, koji će to sve izravnati. On će se vratiti... vidjet ćeš! Evo i danas čitam u novinama, da se je nedavno vratilo u San Francisco nekoliko mornara, za koje su držali, da ih je već otrag tri ili četiri godine progutalo more. Vidiš, a kad ja svojim ljudima kažem, da bi se to isto moglo pripetiti i s mojim zetom Karlom, svi mi vele, da je to bezumno. A nije! Ti si poznavao Karla: pred njim je Ocean bio kô jagnje, pa iako mu je svladao brod, ostavio mu čamce, na kojima je dopro do kraja. Eno ti karte! — nastavi okrenuvši se k zidu i pokazujući prstom sad na jedno sad na drugo mjesto. — Katastrofa se morala desiti evo ovdje, između Aucklanda i australskoga kopna. Obale puste, odijeljene od svijeta i prometa, nepristupačne, urođenici divlji — bit će da su brodolomci pali

u njihove ruke, a sada jedva čekaju zgodu, da im uteku. Ama čega nije svega bilo u onim stranama! I još vele: bezumno je nadati se...

Starac se lijevom rukom zalaktio o stô, prislonio glavu o dlan i zagledao se u kartu, pa opet kao da broji i računa.

Rajković ga je slabo slušao. Još je uvijek bio pod dojmom oživjele uspomene onog negdašnjeg poniženja... Te je uspomene budio u njemu starčev glas, koji je zvučio na vlas kao onda, kad ga je rugajući mu se odbio. Budila ih i ova soba sa svojim namještajem, što se odonda nije ni u čemu promijenio, a regbi, ni pomaknuo.

Sve su slike osim one požutjele karte na istom mjestu — slike brodova, pa trošni u zlatne okvire uokvireni portreti nekih umrlih članova obitelji. Ni taj stô se nije makao, ni knjižnica s ono nekoliko pretinaca starinskih oglodanih knjiga, ni drevni sat na hodniku s nerazmjerno dugim njihalom i teškim utezima. I crnom kožom prevučeni divan, i stôci, i zavjese na prozorima, i ono šareno cvijeće, kojim su obojadisane stijene, i onaj golemi šareni kolut na stropu, s kojeg i sada visi staromodna lampa na tri pocrnjela lanca, sve — pa i onaj neodređeni, ali tako osebujni miris, što struji iz te stare, patricijske sobe — sve je ostalo kao onda. Promijenila se tek glava i pleća starine Palmića: progrušala kosa pobijeljela sasvim, koža se nabrala, pleća upala, a leđa se pognula. Ali ga Rajković gleda baš onakva, kakav je bio onda, kad ih je ono bio zatekao dolje u vrtu. Bili su sami: Klara i on. Oko njih se priroda budila. Stabla su, istina, bila još gola, a zemlja uokolo pusta, ali je nešto bilo u zraku, po čemu se moglo naslućivati, da je proljeće blizu.

I njegovo mlado srce poćutjelo mu srh, a jednako je morala osjećati i ona, jer se sva mila i puna ljubavi bila savila oko njega u blaženu cjelovu.

Tu ih je zatekao on — stari Palmić. Pozvao je njega k sebi u ovu sobu, i oštrim mu glasom zapovjedio, da se djevojke mani, on — student — parasit.

I sada, pošto mu je evo nakon više godina iznovice čuo glas, ove ga riječi biju po glavi poput tuče, i čini mu se, da još i sada proživljuje onaj strašan trenutak, kad je ono bez riječi, zastiđen i pognute glave izašao iz starčeve sobe. Ćutio se poniženim, smrvljenim, ali ne bez nade.

— Samo da ona izdrži — mišljaše one iduće duge, besnene noći.

No ta mu se nada ubrzo razbila. Nekoliko dana poslije stigoše mu od nje dva sitna retka, a u njima jedna sasvim obična rečenica:

— Nije suđeno, zaboraviti treba!

I nijedne riječi više, nijedne žalbe, ništa, posve ništa.

Mjesec dana iza toga vjerila se ona s kapetanom Karlom Tominovićem. Taj Tominović, osim što je bio na glasu kao vrstan pomorac, bio je razvikan i kao bogat čovjek — prednost, kojom se nije mogao pohvaliti on — student-parasit...

To mu podražilo žuč, koja se malo zatim u času, kad je ostavljao domovinu, prelila, i kao da je zauvijek udušila bol za izgubljenom djevojkom.

Ostao je tek žalac... Vrijeme ga nije otupilo, jer mu evo i sada poslije osamgodišnjeg odsuća ćuti ubod. Otvorena rana traži melema; sva je prilika, da će ga i naći u zgodnom pomagalu, što mu ga je slučaj turio u ruke.

Nešto se je trpko ocrtalo oko Rajkovićevih usana. Činilo mu se gotovo nemoguće, da on, student-parasit, drži u svojim šakama toga Marina Palmića, staroga patricija, negdašnjeg mogućeg brodovlasnika, potomka onog slavnog pretura, kome se i danas na ploči sred starih zidina blista zlatnim slovima napisano ime.

Dugo je trajala šutnja. Marin je Palmić piljio u kartu, kao da će se u nju sav pretočiti, od čega mu najedamput one mnogobrojne točke, sva ona u velikom moru izgubljena ostrva, zaigrala pred očima, te umalo da mu se ne stuži. Naglo se okrene, slučajno mu pade oko na pismo, što je ležalo na stolu, trže se, podigne umorne oči na mladića, dosjeti se svemu, ustane i uze da uzrujano šeta po sobi. Diže se i Rajković i učini, kao da će se oprostiti.

Palmić stane između njega i vrata.

— A onda, znaj — ispriječi se starac sav razdražen — da sve kad bi i htio, ti me odavle ne bi maknuo. Bez nosila i četiri para ruku ne će ići — upamti to...

Onda se i opet primiri. Uvelo mu lice odrazivalo neku nemoćnu klonulost. Ona svijesnost, da je nad drugima, gubila se sasvim. Ćutio je, kao da je iznenada stala preda nj neka jača sila, koju je on već bio pokušao udušiti, a ona mu se izmakla i sada hoće da ga poklopi. Nekakav osjećaj bojazni prešao u njega. Odjedared mu se u pameti prikazalo sve nekako zamršeno: onaj Marunić, ovo pismo, pa dug — sve se to sada vrtjelo u njegovoj glavi kao aveti. A onda ga poput blijeska obuzela slutnja, da bi se to moglo i zlo svršiti, i toj se slutnji podao sasvim, tako da je Rajković mogao razabrati, kako je sada negdašnjem ponositom principalu izvirala iz stisnutih očiju, iz laganih gesta i iz poluotvorenih usta neka smjerna pokornost i skrušenost.

— Kako ćeš — prihvati on — u mojim godinama! Ta i dok si mlad, nema ti ga nad svojim ognjištem. A, što veliš ti? — upita ga gotovo prijazno.

— Moguće, ali ja toga ne osjećam — reče Rajković suho.

— Ne osjećaš? — pomakne Marin Palmić svojim rijetkim trepavicama. — Ni sada, gdje si se nakon toliko godina vratio kući!

— Ne — odgovori Rajković još i oporije, kao da hoće da ga muči. Pa nastavi gotovo porugljivo: — Jer ono, što sam nakon svoga višegodišnjeg odsuća našao ovdje, nije više moje staro ognjište — već nekakav novomodeliran kamin s nekakvim čudesnim karijatidama, koje mi nekako prikazuju naše ljude...

— A ipak — preuze Marin vidno obradovan, što se razgovor sveo tim pravcem — ja nisam, vidiš, tuđincu ustupio dragovoljno ni pedlja svoje zemlje. Što imadu moga, to im je nanijelo more, koje me izdalo... Drugi su, priznajem, prodali zemlju iz obijesti, pohlepe i sada dižu nos visoko, a ne vide, da će ih davo prije ili kasnije odnijeti — govorio starac puštajući svome davno zatomljivanom jalu da provali. Ali se ubrzo sabere, pa zaključi: — Nego, još nije sve izgubljeno, nešto se sačuvalo. Naši se još drže, a i brda su nam ostala netaknuta.

— Brda — istim će tonom Rajković — ne računaju mnogo. Čim je s njih sašao život, nema te sile, da ga opet gore privuče.

— Ostavi, još bi nam mogla poslužiti. Ti se sjećaš, što su nam bila protiv prvog našeg dušmanina...

— Ali protiv drugoga vam ne će biti od pomoći. Ovaj je jači i pametniji. On je — nastavi Rajković jetko — u malo vrijeme uradio, što mi sami ne bismo bili nikada. Donio je zlata, znanja, velikih zamisli, kojima je dao i život. Mi smo uzeli zlato, ali mu je u našim rukama vrijednost pala. A ta vrijednost pada od dana u dan, i doći će čas, kad ćete morati ili seliti ili grizuckati, što vam budu drugi dobacivali. Baš kao parasiti, kao pravi parasiti — nasmija se Rajković, a smijeh mu je zvečio kao da se negdje staklo lomi.

Poput olova padale su njegove riječi na srce Marina Palmića. Shvatio starac, kuda mladi čovjek šiba, nešto ga podbolo, da mu oštro odgovori, ali se svlada.

— Treba imati pouzdanja — preuze Palmić snizivši glas — nisu ni naši zbacili sa sebe jedan jaram, da odmah navale sebi na šiju drugi. Vidiš, i meni ovako staru dohode često u pamet davna vremena, pa mislim: još bi ova kuća mogla progovoriti! I mogla bi i hoće, neka mi se samo zet vrati...

Rajković se bio u taj razgovor dao preko volje. Spomen ga na Karla Tominovića upravo razdraži.

— Jest, pouzdanja nam treba — nastavi starac — i čuvati treba, što se još očuvati dade, jer dok imaš kamo da zarineš nogu...

Rajković ga prekine:

— Mi smo ponešto zastranili... Vrijeme odmiče, a ja bih, da već danas nešto uglavimo. Ukratko: Marunić traži svoj novac — reče Rajković sileći se da svome glasu poda što oporiju oštrinu.

Starac se iznova namrači, sagne glavu, nekako kao da skuplja niti prekinutog razgovora. Pa kao da se dosjetio, digne u jedan mah glavu:

— Ja mu ga sada ne mogu dati.

Videći da je Rajković nekako značajno sažeo ramenima i spremio se da ode, ublaži opet glas i prihvati:

— Reći ću ti: ja sam ti u maloj neprilici. Kuća nahero, a znaš i zašto... — nadoda postajavši trenutak, pa nastavi smjerno i pokorno, kao da mu se ispovijeda: — Ti znaš, da mi djeca nisu donijela dobra. Žene, igra, nerad, a sve na moj račun. Valjda si čuo, kako su svršili: jedan od rana zadobivenih radi neke cure, drugi od svoje ruke zbog dugova, kojih ja nijesam mogao da namirim. Preostao mi zet — Karlo — jedino svijetlo u ovoj mojoj starosti. Čovjek uman, pronicav, pun osnova, on će, mišljah, opet pridignuti kuću. Kad eto, kao da mi je sam davo za petama. Nestalo i njega, iščeznuo — bez traga. Svi mi vele: okani se nade, zamelo ga! A ja ne mogu vjerovati. Kako i bih! Treba znati, tko je Karlo! Zato, vidiš, još nije sve propalo; još su, kako ono mi mornari velimo, »špagi u moru«. Ti samo reci Maruniću, neka pričeka; ja ću već platiti...

Svi oni hvalospjevi, kojima je Marin obasipao svoga zeta, bili su mladome čovjeku kao igle u srce.

— Moje je vrijeme odmjereno, a nalog jasan — reče ne mijenjajući glasa. — Bit će mi žao, budem li morao postupati, kako sam ovlašten.

Starcu se zasvijetlile oči, a blijedo mu lice probi lagana rumen, natjerana mučno suzdržavanom bolju i osjećajem stida, što se pred tim mladim čovjekom toliko ponizio.

— Što? Postupati? Ako pak hoćeš znati... — htio starac nešto da kaže, ali mu se to izgubi u znaku nestrpljivosti, od koje mu se na rukama trzali prsti.

— Ovdje je punomoć... — izvadi Rajković lisnicu.

— Ja je ne priznajem — digne Palmić glasom.

— Kako vam drago! Uredit ćemo drukčije.

— Kako drukčije? — uzdrhta starac.

— Neka odluči sud, a ja ću međuto potražiti kupca.

Marinu se Palmiću još jače zasvijetlile oči.

— Ti da ćeš mojoj kući potražiti kupca? — zagrmi, a u glasu mu zatalasa gospodski povrijeđeni ponos, uzdrmana samosvijest, starina, naslijeđena gordost; sve je to planulo u njemu i tutnjelo i bunilo se. Osjećaj stida, koji ga malo prije obuzeo, pretvorio se sada u bijes i jarost protiv njega sama, što se ono malo prije ponizio, i onako se smjerno i pokorno savijao. I to upravo pred onim, koga je negda odbio, i koji valjda dolazi, da sada njega ponizi. U Marina se Palmića uzvaljala krv:

— Vidim — uskipi — hoćeš da se svetiš. Ali znaj: ja sam tu još gospodar, još... — I pruži ruku upirući kažiprstom na vrata.

Rajković problijedi. Bujica riječi već mu kidala grlo. Bilo je tu predbacivanja, prijekora, poruga. Ali se usta grčevito stisla i zle su riječi uzmakle.

Lagano se okrenu i ode bez riječi.

— Huncut! Nitkov! — grajao za njim Marin Palmić kao bjesomučan.

Rajkoviću šiknula krv u glavu, grdno se namrači, postaja i htjede da se vrati.

— Ne ću — reče nakon stanke. — Neka se trza, neka sikće, ne će dugo... Pa tako je nekako onda i meni bilo. Možda na vlas tako.

Iziđe.

Vani bilo mlako — taman kao onda... Proljeća nije vidjeti, ali se osjeća, da je negdje u zraku. Baš kao onda. A i grane čempresa šušte upravo kao onog dana...

Rajković stane nehotice.

Vrtom se razdavalo veselo dječje kliktanje popraćeno lavežem psa. Mala, u sivo odjevena djevojčica tjerala puteljkom obruč, a nekakvo staro, kudravo pseto uzvinuta repa i isplažena jezika skakutalo za njom. Od časa do časa potresao bi pas glavom kao lav i zalajao, da se sve orilo.

Djevojčica, u licu sva crvena, neprestano je mahala tankom palicom i time ga još većma dražila.

Uto se odnekale javi glas:

— Vjerice!

Rajković protrne.

— Vjerice! — zamnije ponovo onaj glas, pun, zvonak i topao.

Dijete se naglo okrene i ugledavši tuđeg gospodina ostane časkom kao začuđeno. No uto joj izmače obruč, a pseto poletje lajući za njim.

— Evo me, mamice — zaklikta djevojčica kroz smijeh i izgubi se u guštari, iz koje je dolazio glas.

— Kastor! Kastor! — odjeknuo još jednom djetinji, srebrni poklik.

Rajković postoji. Čini se, kao da čeka ne će li se onaj glas javiti još jednom. Ali uzalud, jer se ujedared sve stišalo. Tek su grane čempresa nešto jače zašuštale. U njemu se pak, a da ni sam ne zna zašto, prelilo neko čudno, mutno čuvstvo. Da mu se otme, strese glavom, mahne rukom i pobrza niz terasu u vrt, a odavle na put, kojim je i došao.

II

Djevojčica se objesila o ruku gospođe, visoke i elegantne prikaze, i poskakujući čas na jednu čas na drugu nožicu uzvinutom se glavom smješkala i sva usopljena razbrbljala se o svemu, što joj je u pamet dohodilo: o ludome Kastoru, o starome djedu i njegovim pripovijestima, o stranom gospodinu, što ga je čas prije vidjela na terasi...

— Gledao me nekako mrko, znaš, mama. Ni osmjehnuo mi se nije. Tko bi ono mogao biti?

— Možda kakav djedov poznanik, kapetan koji — odgovarala gospođa ne smećući svojih velikih, tamnih i dubokih očiju s francuskog romana, u kome je bilo izneseno rasulo neke stare, imućne plemićske obitelji.

— Možda je ono bio onaj kapetan Perhat, o kome djed često pripovijeda, da su ga uhvatili ljudožderi? — upita djevojčica uprvši svoj živi, svijetli pogled u bijelo i fino majčino lice, koje je pod obilnom, mekom i mirisnom kosom u svakom potezu sakrivalo svoj posebni čar.

— Kakav Perhat? Što ti na um pada? Dugo je već tomu, što je kapetan Perhat umro — pouči je mati.

— Ali djed veli, da ga ljudožderi nisu pojeli, već da im je utekao i da se poslije dugo, dugo vremena vratio kući.

— Da, ali je onda obolio i umro. Sad znaš — reče mati malko nestrpljivo i okrene stranicu, kao da će dalje čitati.

Mala, kao da se nije još dovoljno izgovorila, nastavi pitati:

— A zašto im ne uteče i naš tata? — Pa i ne čekajući odgovora nastavi:

— Ja bih im utekla. Pustila bih, da zaspe, a onda frrr! Kao ono kapetan Perhat! Nego — zamisli se mala — možda još ne može, možda je onaj brod još daleko...

— Koji brod? — upita je mati rasijano.

— Onaj, o kome priča djed. On veli, da će se jednoga dana u daljini ukazati brod, tata će mu dati znak, brod će doći bliže i odnijeti tatu. Meni je to i danas pripovijedao djed.

Išle su dalje šuteći. Ujedared se djevojčica nanovo javi:

— Mama! Možda je ono tata?

— Tko? — lecne se i nehotice gospođa.

— Onaj stranac, što sam ga vidjela na terasi.

— A što ti to? — pomiluje je mati rukom po kosi.

Vjerica se opet zamisli, pa će nakon šutnje:

— Pravo veliš! Pa ono i ne može biti tata. Tata je imao bradu, a i lice drugačije. — Vidiš li gada! — usklikne nenadano ugledavši psa, gdje joj se s obručem igra. — Izjest će mi obruč! Kastore! Pusti! Ne ćeš? Čekaj! Sad ću ja tebe...

Izvine se ispod majčine ruke i potrča prema psu, koji zavrti glavom, zareža, pa odmagli. Ona za njim.

Gospođa proslijedi laganim korakom. Tužna pripovijest propalog francuskog vlastelina zanimala ju je veoma. Pred očima su joj oni nepoznati, a tako živo prikazani krajevi, pa onaj otac, što u paroksizmu očaja dobacuje svome rasipnom sinu, prvom i posljednjem uzroku svoje propasti: — »Tu ne sais pas, ce que c'est que vieillir...«

I dok je to čitala, ona je u duši sravnjivala ono daleko dobro s ovim stegnutim Murvicama, s ovim »ostatkom ostataka« negdašnje nedogledne gospoštije. A poređivala je i onoga starca sa svojim ocem, njegovu sudbinu sa svojim mladim godinama, kao da već ćute na sebi prijekor: — Vi ne znate, što znači starjeti...

No kao iz duše onog sina pokajnika, tako i iz usana lijepe i godinama tako svježe i mlade gospođe proviruje odgovor:

— Znam, znam...

Već je pri kraju knjige. Bilo da se čitajući umorila ili je odviše zaokupile misli, što ih u njoj razbudi ona jadna pripovijest, gospođa je naglo preletjela posljednje dvije stranice zaključnog poglavlja i zaklopivši knjigu proslijedila laganim korakom i pustila, da joj pogled počine u daljini prodahnutoj neodređenim šarama, što se u sutonu gubile.

Smiruje se dan, i njoj se u ovaj mah pričinja, da tako sve dospijeva, pa i njen život. I kao na ublijedjele šare na predvečernjem obzorju,

tako i na njezinu dušu padaju sjene pune neizvjesnosti i nekog tajanstvenog nemira.

Tek dočitana knjiga ostavila je u njoj dubok dojam, a ganulo ju je i dijete sa svojim tlapnjama i tepanjem o ocu.

Premda su je s pokojnim mužem sjedinili razlozi, kojima nije bio korijen u ljubavi, ipak se na njegov spomen nije mogla oteti nujnom pitanju: Nije li on pošao na more, da im učvrsti uzljuljalu kuću, da im vrati predašnje blagostanje? I nije li to platio svojim životom? Nije li ona sa svojim djetetom bila njegova posljednja, njegova krajna misao?

Otuda onaj osjećaj iskrenog i tužnog saučešća spram pokojnoga muža i nemir, što ga u sjeni te stare, napola rasule kuće budilo čuvstvo osame, beznadne nemoći, budućnosti pune briga i tamnih, neriješenih pitanja. I u toj samoći i gluhoj sjeni ona će ostarjeti, osušit će se i porušiti — upravo kao i ta kuća, koje uz tolike pokušaje nije, regbi, ni ona njena krajna žrtva mogla da spase.

Nego ova joj se posljednja misao učinila griješnom, pa je odmah i požali. Od neko je doba onu svoju davnu žrtvu isticala manje. Pa i prije se često pitala: ne precjenjuje li joj možda vrijednost? Nije li njezin muž dao za tu kuću mnogo više? Dao je život, a ona je, ma kako joj sudbina nemila bila, smatrala život nekim osobito velikim, pače i najvećim dobrom. Zato, ako je već govora o žrtvi, treba to primijeniti na nj, na siromaha Karla, dok je za nju dovoljno reći, da joj život nije bio bez bola i prijegora.

Polako je prebirala malene noge i prolazeći kraj zapuštena cvjetnjaka, mutnog ribnjaka i stare, porušene, bršljanom isprepletene kapelice, sve se nekako čudila, kuda ju je to misao zanijela.

A čudila se i ovom tajnovitom času, mlakom sutonu, osobito onom dalekom osjećaju nastajućeg proljeća, što je još uvijek treperio u zraku. I njoj se ujedared pričini, kao da sada proživljuje onaj davno minuli čas, kad je odbijeni mladić stajao s njome tu, u tom vrtu, s onim plamenima u lijepim očima, sa žeravicom na usnama, mlad, stasit, živ i krasan.

Zatreptjelo lišće na granama, zahladio gornjak, i ona osjeti na sebi studen. Sve se razišlo: u duši ostala praznina, a na tijelu srh večernjeg mraza. Pobrza i dostigne dijete, koje se još uvijek natezalo s umornim, starim psetom.

— Vjerice, hladno je — pođimo!

Mala se ponovo objesila o njenu ruku i poskakujući opet sad na jednu sad na drugu nogu pričala je s blaženim smiješkom na zažarenu licu svoja junaštva nad Kastorom, koji je dahtajući šumno tapkao upo-

redo i nekako potresao glavom, kao da bi htio reći, da nije baš sve onako bilo.

S prozora svoje sobe ugledao ih stari Palmić. Pootvori staklo, provuče glavu.

— Znaš li, tko je bio ovdje? — upita uzrujano i stegne svoje potamnjelo i vidljivo namračeno lice.

Kako ga je ona odozdo pitajući i u čudu gledala, on joj naznači rukom, da k njemu dođe.

U nje se razbudila radoznalost.

Uspe se na terasu, dijete ostavi u hodniku, a sama pobrza u očevu sobu.

On je iznovice pritvorio prozor i nemirno se uskoračao polutamnom sobom.

— A znaš li, što mi je odbrusio? — vikne ispravivši se pred njom.

— Tko?

— Onaj huncut, onaj probisvijet! ... On da će mi kući naći kupca. Tako on meni u brk — znaš ... onaj ... onaj ... Rajković.

Klara se trže.

— On?

— Da! Đavo ga je donio nekuda iz Amerike. Tamo je našao onoga ... nekoga Marunića ... svoju zakrpu. Na, evo ti pismo ... Ja ga nisam ni otvorio. Hulje, hulje! — žestio se starac i opet se ushodao sobom.

U Klare raslo presenećenje. Prihvati pismo, razmota ga i uze da čita. Bilo je kratko. U njemu je Marunić javljao, da je svome budućem zetu Rajkoviću dao ovlaštenje, da utjera ono trideset hiljada fijorina ...

Klari uzdrhta ruka.

— Vi mi niste nikada napomenuli taj dug ... — pogleda ga ona zaprepaštena.

— Čemu? Stvar ionako nije sasvim čista. Nego svi hoće da nalijeću na nas kao gavrani, kao da ovuda već zaudara po strvini. Prevarit će se. Ja se još ne dam! — uzrujavao se Marin Palmić.

Ali ona je još uvijek iščekivala odgovor na svoje pitanje. On joj objasni, kako je tome Maruniću bio dužan oveću svotu, koju nije mogao da namiri. Na to mu je Marunić zaprijetio tužbom, a Palmić, da ga se oslobodi, odstupio mu za dug polovinu »Laste«. Kad se brod desio posljednji put u Americi, predao je Marunić Karlu novac, da mu osigura njegov dio — ali je taj novac trenutačno trebao i zadržao ga, a međuto se brodu zameo trag, te on sada traži čitavu svotu, što bi mu je društvo bilo isplatilo.

Lako rumenilo probi Klarino ublijedjelo lice.

— A što ćete sada? — upita ona s trepetom u glasu.

— Što ću? Ništa. Neka se vadi s Karlom.

— Ne tako, papa ...

— Da kako? A onda bi trebalo ustanoviti, je li brod uistinu propao, a to se još ne može.

— A da se može, pa da tuži?

— Neka! Meni nema što da uzme, a u tvoje ne smije da dira. Kao da sam nanjušio, što će biti, kad sam ono prenio sve na tebe ...

Glas mu zazvuči jetko, oči mu zlorado zazvijerale uokolo. No ujedared mu bude, kao da se postidio, te stane pred stolom i lupi po ploči:

— Zar sam ja kriv, što se na mene digao i Bog i vrag, pa me gone i tjeraju kao razbojnika? A onda, jesam li mogao dopustiti, da vas odavle otjeraju? Za mene je lako: naša je »šterna« dosta duboka ... Neka tuži, neka čini, što hoće ... samo mi više ne govori o tom ...

— Oče, što vi to? — uhvati se ona za glavu.

— Ja sam rekao: živ odavle ne ću ... i ... evo ... molim te, ne govori mi više o tom ...

Klara ne odgovori. Muče izađe i uputi se ravno u svoju sobu.

Sjene se u njoj zgušćivale, već se u njima polako gubilo pokućstvo, od kojega su jedino ogledala odrazivala nešto posljednjeg sutonskog odsjeva. Iz dna sobe izvlačilo se iz mraka nešto bijelo: dvije visoke, odvojene postelje, kao dva sarkofaga. Kako je pak na otvoren prozor ulazio izvana dah čempresa, to je Klaru podišlo čuvstvo, da je u toj sobi, u onim nijemim kriptama, zakopano pola života njena.

Primakne stolicu k prozoru i sjedne.

I vani se već uhvatio mrak i razlio se nebom i morem. U njemu se rasplinuo i onaj predosjećaj proljeća, razišao se nekuda i iščeznuo. A noć pada, s njom i hlad, i što se na nebu javlja više zvijezda, to na prozor navaljuje više mraza. A vele, da su mnoge one zvijezde sunca, puna vatre i topline! I gle: ne griju! Daleko su ...

Tako je bilo i s njim, dok je bio daleko. Vatra i toplina njegova srca nije ju više grijala kao negda, ali je duboko u duši ostao sijevak negdašnjeg plamena i često iskrsavao pred njenim očima kao daleka, svijetla tačka. No sada je ova tačka ujedared utrnula. On se evo vratio — zaručen i hoće da se osveti. Na starca nišani — da nju pogodi.

— Povrijeđeno muško! — lane ona i nešto kao prezir ocrta joj se oko usana.

Pričini joj se, da ga je istom sada upoznala, da mu je sada po prvi put zavirila u dušu. Doslije nije protiv njega imala nikakve žalbe, no

u ovaj je mah upravo gnjevno provalilo iz nje pitanje: Što je krivi? Zašto se nije onda pripravio za život? Zašto se nije potrudio, da svojoj i njezinoj budućnosti udari temelje, dok je tomu bilo vrijeme? Ona je, istina, osuđivala oca, kada ga je ono odbio, jer je držala, da se može živjeti i od same ljubavi. Ali ju je poslije kućna nevolja poučila, da nije tako.

A on, čovjek svijeta, morao je to znati, pa prionuti ozbiljno za posao, skupljati sile, učiti, a ne u besposlici tratiti vrijeme i svake godine mijenjati fakultete! Ovako se otac bojao, da bi mu još i oni pali na trošak, pa zato nije privolio. A je li i mogao uraditi drukčije uz sve one crve, što su mu točili i rastočili kuću? A i ona nije mogla da se odbije od svojih, pa da se s njime probija od nemila do nedraga. Da je onda ustrajao oko nje, da ju je na to kušao nagovoriti, moguće bi ga u svome neiskustvu bila i slijedila. Ali sada vidi, da bi to bila teška pogreška — i milo joj je, da nije do toga došlo. Ona ga danas gleda u pravome svijetlu i onaj njegov nastup i ono pismo, pa ova njegova namještena kukavna osveta... sve joj to pokazuje, da je prava sreća, te je sudbina nije vezala s tim čovjekom tako sićušnim — upravo niskim. On ne zna, koliko nitkovštine i osude ima u tom njegovu surovom činu. On ne zna, da bi u drugim prilikama njezino žensko samoljublje moglo upravo u toj kasnoj i ludoj osveti da nazrijeva sebi zadovoljštinu! Ovako se sve okreće jedino na prezir protiv njega.

Onda ju napalo pitanje:

— Ako pak on doista ispuni onu svoju prijetnju? Što će ona sa starcem i djetetom, budu li morali seliti ispod krova, koji joj danas još pripada, premda je očito, da nije po pravom putu dospio u njene ruke? Jasno je, da je to imanje prešlo u njeno vlasništvo iza učinjena duga... pa joj već i sama pamet kaže, da u tome leži nepravda i da to ne nosi blagoslova.

Tako su je barem u mladosti učili, a ona se poslije uvjerila, da u tome imade nešto istine. Pače nju je ne jedamput mučila misao, nije li ovo postepeno raspadanje njezina doma neka vrsta okajanja za ona neka čudna zastranjivanja u prošlosti?

Tako se još iz prvoga djetinjstva sjeća, kad je neke večeri kao vjetar banula u njihovu kuću neka stara, u crno odjevena žena, koju su svi nazivali: baba Anđe. Bili su upravo za stolom, kad se ono isprječila pred njima i lomatajući suhim rukama zakreštala:

— Gdje su moji novci? Moja muka! Taati! Luupeži! — otezala baba Anđe.

Klara je u ono doba bila ludo, nestašno dijete, pa joj ono otezanje »taati«, »luupeži« zvučilo tako čudno, da se nije mogla uzdržati od smijeha. I što je baba Anđe jače vikala, to se ona glasnije smijala.

Još se sjeća strogih lica oca i majke, kako su je pogledima ušutkivali. Treba znati, da se u njihovoj kući nije već dugo vremena nitko smijao, pa ni sam veseljačina, vrtlar Jure. Ona bi ga pitala, zašto su u kući svi tako mrki, našto bi on zibljući se:

— Jà, signorina, to vam je kao da vam se nagnuo zid. Vi zovete po gdjekojega da vam pomogne pridržati ga, ali se zid jednako sruši, pa poklopi vas i onoga, koji vam je pomogao. Pa i jest tako!

Bolje joj je to objasnila služavka Ane, žena oštra i ujedljiva jezika:

— To ti je tako — rekla joj je ona, kao da se svemu tomu veseli — steci dva, rasteci tri... pa... f a l i m e n t!

I baba Anđe je one večeri tu riječ — f a l i m e n t — ponovila možda desetak puta. A kad se dobro ispsovala i iskreštala, digla je uvis obje ruke i zavapila:

— Proklinjat ću vas, dok vam ne prokunem džigericu, taati, luupeži!

Onda je skočila k vratima i žestoko njima zalupila za sobom. A kad je kunući tako otišla u noć, otac se ujedamput uhvatio za srce i kao mrtav srušio na tle. Bilo ga je strašno pogledati: ruke kao drvo, oči kao staklo, a na ustima pjena. Kasnije mu se, istina, svijest vratila, ali prvašnje zdravlje nikada više.

Tada nije ni njoj, Klari, bilo više do smijeha.

Pokojna bi mati svake večeri molila dugo nad njom i opominjala je, neka se kloni babe Anđe, jer da je u nje zlo oko. Trebalo je dugo, dok je spoznala, što se to na njih svalilo. Brodovi propadali, a otac, da se ojača, dao se u neke zamršene spekulacije. Okrenulo na zlo, pa pozvao druge, da sudjeluju, a među njima i babu Anđu. Naposljetku propalo i to, svijet stao kriviti njega i mnogi omrznuli na nj.

Što nije progutalo more, rastepla braća. A onda onaj njihov tragički svršetak, pa majčina i muževa smrt. Od zla na gore — pusto rasulo.

— Da nije to kletva — pomisli ona, i pred oči joj sine lik babe Anđe. — A sada još i ova nova nepravda i — što je još gore — možda i zločinstvo sa svim ljagama, koje ne sramote i ne tegote samo počinitelje i njihove sukrivce, već prelaze i na mlađe.

Pri toj se pomisli strese: ono njezino ljupko, nevino i ni krivo ni dužno dijete, da već sada primi na sebe posljedice tuđe nepromišlje-

nosti! Pa da i nije toga, zar bi ona, Klara, mogla podnijeti, da drugi na nju pokazuju prstom?

Ne, tu nije bilo više što birati ni razmišljati. Kuća će i bašta jedva namiriti dug — neka! Trebat će služiti kruh: ma kako tvrd bio taj hljeb — trebat će raditi. Znade ona već unaprijed, da to ne će ići bez prijegora i ljute samozataje, osobito sada, u ovo vrijeme, gdje se preko noći ukokotili toliki, koji joj otrag nekoliko godina nisu bili ni do koljena! Tuđinac im je donio novaca, pa im se sada žene kite, razmeću skupocjenostima, muče se, da sa sebe izbrišu svaki trag svog plebejskoga korijena i da se pokažu ravni bogatim došljacima. Zato i udešavaju sebi ugodniji život: kćeri šalju u inozemne zavode, natječu se, kako će što više potrošiti za njihovu naobrazbu, za učenje tuđih jezika, tenisa i tako redom... Često joj dolazilo, da se na tu maniju pokondirenja nasmjehne, no kadšto se ni ona nije mogla oteti osjećajima jala na te ljude, jer hoće da se jednim mahom užive u ono, što se u nje istom kroz godine i generacije ustalilo. Još joj ponekle, barem naoko, pokazuju neko poštovanje. Možda poradi oca. Njemu je u ovoj visini, tišini i zaklonjenosti od svijeta preostao još neki sijevak negdašnje »gloriole«, i ovo, ako i maleno, svijetlo obasjava i nju i dijete. No sad će i to utrnuti. Kako li će odsele ti tašti, isprazni i ništetni skorojevići gledati na nju s visoka, i s kakvim sažaljenjem! A to joj je donio on — njezina prva ljubav... To — i ništa drugo: sve je drugo izgorjelo i sasvim se ugušilo u svojem pepelu. Slično se dogodilo i u nje: otišlo, ohladnjelo...

— Sve osim starog ponosa — progovori ona poluglasno dižući se da zatvori prozor i da se spremi na večeru — a taj ponos — zaključi prezirno — ne će uzmaknuti ni pred četom dolarskih vitezova.

III

Ono čudno, mutno čuvstvo, što je Rajkovića obuzelo na terasi Palmićevoj, nije ga ostavilo ni kasnije, kad se s Murvica spuštao prema Brisnu.

Na suprotnim se gorama gubili posljednji odsjevi predsutonske zažare; more je uz kraj potamnjelo od navale večernjih sjena, a tamo podalje nekako oštrije pomodrilo od srhova vjetarca, po njemu prolivenih. Nekud su oporiji vid poprimale konture otočnih visova; činilo se kao da je dan već pohranio u neku tajnovitu spremu čare, što ih je još pred pola sata izredao. Bližala se večer sa svojim mraznim, gotovo zimnjim vidom.

Postajkujući silazio Rajković lagano k onim ljetnikovcima s raznolikim krovovima i tornjićima. Iza sebe je ostavljao gluhotu i samotu, a išao ususret vrevi i životu — no nije se žurio. On nije naprosto ni vidio onih gospodskih dvoraca dolje, a i promjene, što su se rađale na obličju klonula dana, prolazile su za nj neopažene: on je sada bio sav u mislima i neodoljivim uspomenama.

Poređivao je ovo svoje današnje slaženje sa Murvica s onim negdašnjim, kad mu ono stari Palmić pokazao vrata — i začudo, u duši se je osjećao gotovo isto tako bijedan kao i onda. Onoga dana tjerala ga niz ovaj puteljak bol radi izgubljene djevojke i stid s pretrpljena poniženja. Danas ga pak goni uspomena prve ljubavi i trpak osjećaj promašene zadovoljštine. A ovaj se posljednji osjećaj nije uvelike ni razlikovao od čuvstva stida... Rajković je naime bio već sada na čistu, da se je ponio sasvim djetinjski i da je sve ono njegovo natezanje sa starim, ishlapljenim Palmićem bilo sićušno, a zacijelo i nedostojno čovjeka svijeta i ukusa.

Kad mu je Marunić predavao ono pismo, mogao ga je lijepo otkloniti i pustiti, da mu on izravno piše i da se s njime sam nateže i nagađa. Ali ne: on je onu poruku objeručke prihvatio i namjerice se upustio u taj posao, a zašto? Da uživa u starčevu uvriježenom ponosu i koprcanju? Ili u njezinoj smetnji, a možda i očajnom zaprepaštenju? Kako bilo, on je time pokazao, da je pun samih kukavnih i baštinjenih niskih poriva, što ih nije moglo da s njegove opore duše strese ni očevo kapetanstvo ni njegove visoke škole. Takav mu je bio djed, takav pradjed, a za oca kapetana znade, da se je svojim protivnicima najradije osvećivao bacajući im noću kroz prozore nepotpisane listiće pune grubih uvreda. Svi su ti maleni ljudi bili više manje naprasiti, razdražljivi, osvetljivi; jedino što su oni u toj naprasitosti i osvetoljubivosti uživali i poslije, a on se evo već sada stidi.

Ma kako prosuđivao onaj svoj razgovor s Marinom Palmićem, ne može se oteti dojmu, da ga je starac i danas ispljuskao. A zar je po to ovamo došao? Nije li mu bilo dosta jednog poniženja? Mogao je ostati tamo, u svijetu, i ne dirati u pepeo davno izgorjelih stvari. Trebao je ostati, to više, što se već nekako bio ipak prilagodio, ako i teško, vrlo teško.

•

... Jedva se iskrcao u Americi, a ono je već u gomilama nahrupio na brod narod sav veseo i blažen, što se može vratiti u domovinu.

Gotovo sav se taj svijet vraćao kući razočaran, ali i sretan, što će doskora otpočinuti na svojim rođenim planinama.

— Amerika! Zovu te zemljom sreće — govorio u saloonu na newyorškoj obali nekakav pocrnjeli i bradati Primorac, a ovamo si pakao sa svim svojim verigama i vragovima.

Bio čas, kad je i njega nešto spopalo, da se smjesta vrati, da prione uz knjigu, da svrši nauke, pa da onima na Murvicama pokaže, da je i on čovjek svoj, nezavisan i ugledan.

Ali ta se je misao kao i mnoge druge ubrzo isušila. Uostalom, on je i kod kuće prije polaska pomišljao da se vrati k nauci, da upotpuni svoje znanje, da zagrabi u onu blaženu »tehniku«, koju je najposljednju odabrao, pa da se baci u vrtlog poslova, istraživanja i spekulacija. Tko zna, ne bi li ga baš otuda sunce najprije ugrijalo!

Ali ta ga je nakana ubrzo ostavila: sve bi to trajalo odveć dugo, a i uspjeh je sumnjiv. A u njega nije bilo ni ustrajnosti ni jake volje. On je kao na nekakva čudovišta gledao na one bristanske Nijemce, bivše konobare, što su — zgrćući napojnicu za napojnicom — u nekoliko godina sagradili golema svratišta i došli u položaj, da im se sve klanja. Bilo je časova, kad im je zaviđao, ali bi se brzo utješio mišlju, da su njegove aspiracije ipak šire i više, premda bi bio u velikoj neprilici, kad bi bio morao reći koju više o tim svojim širim i višim aspiracijama. Uza sve to on je zadržao o sebi najbolje mišljenje, a dosta se pouzdavao i u svoj razum i razbor. Osim toga mu se žurilo. Znao je doduše, da se zlato ni u Americi ne trga sa živice, ali je čuo i čitao, da ta čudesna zemlja krije u sebi toliko iznenađenja, da stoji jedino do sreće nabasati na njih.

I on ostade u Americi.

Sad je trebalo napeti mišice i svojim laktovima krčiti put kroz svjetsku gužvu. Ali gdje da započne? Od nižih je mjesta zazirao, a k unosnijim ne dadoše mu spretniji i sposobniji od njega. Mislio je, da će, uz ono malo tehničkoga znanja, skucanog u visokoj školi, naći kakvo znamenito mjesto u kojoj tvornici. No svuda su tražili samo potpune ljude, a njemu je za svaku drugu službu nedostajalo volje i odlučnosti.

Uto je počeo ćutjeti, kako mu se polako trgaju živci, kako ga obuzimlje nemir, nespokojstvo i malodušje. A bilo je trenutaka, kad bi se živci smirili, ali onda bi nastupio neki umor, u kome bi utonuo i posljednji trak njegove volje. Tu bi ga salijetale misli, što ih je negda kao kandidat filozofije kupio pêlemêle u knjigama modernih mislilaca — i kao ljuti oštrac zadirala se u njegov mozak skepsa, sumnja o vrijednosti života i o njegovu smislu. Te su misli vukle sa sobom onu crnju — naime, da naposljetku sve ovisi o njemu... Međutim je osjećao, da ne bi u sebi našao snage da se skonča, pa da uteče takvim

mislima, prošao je gotovo sav američki sjever unakrst. Ali svuda sve sam pusti dim, podzemna tutnjava, glomot i škrgut mašina, dubina rovova, tih crnih žvala američkih plutokrata, kojima ne bi ni on bio drugo van mali i neznatni zalogaj, kao i svi oni poslenici opaljenih lica i ruku.

Na svom krstarenju po onim neznanim i neprijaznim stranama nabasa na neku trgovačku poslovnicu u Omahi. Bilo mu kao Turčinu na propovijedi: sve mu bijaše tuđe počevši od jezika pa do najobičnijeg načina američkog poslovanja. Gospodari i drugovi u pisarni napipali mu odmah tu slabu stranu, pa ga stali omalovažavati i susretati s prezirom i nepovjerenjem. Pače i sam Crnac, koji je u poslovnici posluživao, neprestano je na nj kesio svoje bijele zube. No najviše ga dražilo, što bi mu takvi gorki časovi dovodili pred oči daleki dom s mnogim tužno-milim slikama i sjećanjima i punili mu dušu dojmovima neke mučne, nostalgične nevoljkosti. Ali što ga je život više progonio, to se on većma uza nj privijao. I dok je gutao poruge i omalovažavanja svojih za nevolju drugova i gospodara, dotle je zvjerao očima po karti Amerike tražeći mjesta, gdje se možda i za nj sreća krije.

Uto je nekim slučajem saznao, da poznati bankir u Chicagu, Šulić, traži suradnika za list, što ga kani pokrenuti. Rajković nije premišljao dugo, već se smjesta ponudio, a da ga tko drugi ne preteče, otputova još istoga dana u Chicago — pa ravno u Šulićev stan.

Bankir ga omjeri od pete do glave, saže ramenima i kao da bi htio reći:

— Svejedno, ti ili tko drugi.

I Rajković ostane u Chicagu u svojstvu glavnog suradnika »Narodne snage«.

Započeo je nizom članaka o narodnoj apatiji, indolenciji, o manama i zabludama mladeži.

Ti su se članci slabo čitali, ali to nije smetalo, oni su mu pače pribavili i nemalo štovatelja. To ga donekle osokolilo, i on se požuri, da sklopi poznanstva, prijateljstva, da se baci u vrtlog uživanja, da se dade na ljubavna osvajanja, što mu onako mladu i pristalu nije išlo teško od ruke. Sasvim ga omamilo, tako da više nije ni pomišljao na zgrtanje dolara — sve su prvašnje težnje i osnove za naglim obogaćenjem i gavanskom veličinom u njemu sasvim obamrle. Sav je njegov život bio u trenutku, što ga je proživljavao; prošlost i budućnost nisu imale cijene, one su se gubile u maglama šampanjca i omami ženskoga daha...

Tako je proživio prve godine u Americi — sve kao u nekakvu mamurluku.

Onda je nastupilo lagano trijeźnjenje. Već se od nekog vremena javljali glasovi o nekim tamnim manipulacijama bankira Šulića, a na štetu radnika Hrvata. »Narodna snaga«, razumije se, graknula je oštro na »potvore« — i nato su one glasine za neko vrijeme zanijemile, da malo zatim iznova izmilje, ali ovog puta još i većom žestinom.

»Snaga« nije ostala dužna i tako se zavrglo kreševo, kome je kraj učinio sam Šulić svojim nenadanim, upravo senzacionalnim bijegom.

List je odmah iza toga klonuo i udušio se u blatu svoga uteklog gospodara. Kad je pak nekoga dana nestalo netragom i njega, Rajkovića, mnogi posumnjaše, da ni njegovi prsti ne bijahu daleko od onog nečistog posla.

Međutim, sav je Rajkovićev grijeh bio u tome, što je kadšto navalice, a najčešće i nehotice bio slijep spram svega, što se oko njega zbivalo. Ćutio je to, a kako nije za to nalazio opravdanja, raskrstio se s bučnim gradom i sa svojim nemanje bučnim životom te odmaglio, da se drugdje ogleda za srećom.

Vuklo ga u Aljasku, u lov za zlatom, ali mu puste ravnine leda i snijega, što ih je na granici Kanade istom nazreo, i ono sumorno nebo nad njima, natjeraše u srce grozničavu zebnju. Unaprijed je znao, da joj ne bi mogao odoljeti, te krenu na jug — u toplije krajeve i poslije nekog vremena namjeri se u New-Orleansu na zemljaka Marunića, koji mu otvori vrata svoje pisarne.

Bio to postariji čovjek. Još se kao mornarsko dijete preselio u Ameriku. Taj je priprosti, ali okretni i vanredno lukavi čovjek našao u novom svijetu polje, na kome je razvio obilje svoje energije i prepredenosti. Laćao se ovoga i onoga, dok nije naposljetku otvorio »saloon« i nekakvo konačište, koje se poslije prometnulo u golemo svratište za doseljenike.

A imao čovjek i oštro oko: znao je na dlaku, gdje i kada treba kupiti komad zemljišta, kada ga preprodati, kada pokušati sreću na burzi i t. d. U životu nije ni vidio škole, a ono se s uspjehom bavio čak i bankovnim poslovima i primao novac svojih zemljaka, pohranjivao ga, vukao debele kamate, uračunavao sebi visoke pristojbe za pohranu, pa se često dešavalo, da bi se gotovo sav pohranjeni novac rastopio među njegovim prstima. U riječ: Simo Marunić nije gledao na svaku dlaku, njemu je bilo glavno, da se u golemoj utakmici uzdrži i da sebe ojača, a kada izvrši svoju, neka se — kako je ono govorio — Mississippi razlije i odnese, ako hoće, i čitav svijet.

Činio je, što čine i mnogi drugi, i tako je sebe opravdavao pred savješću, ako bi mu kada, što je bivalo vrlo, vrlo izrijetka, spočitnula kakvu sirotinjsku, krvavu suzu. Marunić je zamršenije i sumnjivije poslove vršio sam, jer nije htio, da mu se svaka vidi i zna, ali iz onoga, što je vidio, Rajković je pogađao mnogo toga i nije mu trebalo dugo čekati, da se uvjeri, kako majstorije toga prepredenog lisca ne zaostaju mnogo za nepodopštinama pobjeglog bankira Šulića.

Rajković se već kao Šulićev suradnik dovoljno namirisao one biljke izrabljivanja, koja na američkom tlu buja i cvate uspješnije negoli možda igdje drugdje na svijetu. Njezin ga je dah omamio, čekao je samo zgodu, da je i on negdje zasadi i odnjeguje. Onaj isti skepticizam, koji ga je onomadne navodio, da sumnja o zlu i dobru, tjerao je sada od njega sve skrupule. Šutio je i marljivo pribirao građu, da uzmogne u pravi čas ili od Marunića preuzeti posao ili njemu uz brk započeti sâm na svoj račun. Već se ćutio dosta sposobnim za to. Uza sve to bilo je časova, kad mu se ipak gadio način, kako je Marunić strigao svoje ovčice. Tako je jednog dana došao u pisarnu neki Ličanin, sav istučen i otrcan, da digne što tu ima u pohrani, pa da krene kući. Majstor ga pogleda i bučno se nasmija:

— Kratka je u tebe pamet, Jerko! Da umiješ čitati, pokazao bih ti crno na bijelom, da u mene nema više ništa tvoga.

— A kuda je otišlo? — u čudu će i strahu Likota sakrivajući zgužvanom i blatnom kapom oširoku poderinu na koljenima.

— Izio, brate! Eto ti raboša! Ali muka je s tobom, kad ne znaš azbuke. No evo, reći ću ja: šest objeda...

— Dva... Isusa mi, nisu no dva.

— Šest, brate, a toliko večera. A evo koliko pića samo! Naravno; ti se ne sjećaš. Pa predujmovi...

— Jedan... i to: dolar...

— Bilo ih je još i po više dolara, ali ti se ne sjećaš. Pisali smo to obično dolje u saloonu, no ti bi se ubrzo uljoskao, pa bi ti piće zastrlo pamet... A onda pristojbe, troškovi moje pisarne — ja moram svoje ljude da plaćam — ne znaš li to? Jest... i tako... sve otišlo do posljednjeg centa.

Likota da se pomami. Ruknuo, kao da ga netko reže:

— Ovamo moju muku, prokleta pijavice, inače ćeš prije večere k vragu na račun.

I digao protiv njega pesti, kao da će ga zagušiti, no Marunić ostade miran i uspravan, kao da je od gvožđa.

Ličanin zarida:

— Smilujte se, ako Boga znate, vratite mi ona moja dva ljuta žuljaI

Glas mu je zvučio kao u ranjene zvijeri. Ujedared se srušio na koljena, pa se grčio, valjao, prometao i pjenio, kao da ga spopala gorska bolest.

Takvi su prizori bili u Marunića česti. Gledajući to Rajković bi isprva ostajao kao uprepašćen ne znajući što da kaže. Ali bi Marunić pristupio k njemu i onom bi ga svojom širokom rukom potreptao svojtljivo po ramenu i zahohotao:

— Lav i medvjed naudit će ti, ako ih dražiš ili ako su gladni, ali čovjek... gdje možeš, ščepaj ga i stresi, drukčije će on tebe.

Rajković ga je presenećeno gledao i slušao, ali on bi mu surovo dobacio, da što čini, čini otvoreno i bez prikrivenih misli, dok tisuće i tisuće drugih rade to isto, ali s puno obzira, rafiniranosti, u rukavicama. Ta istančana čeljad imadè, veli, svoju krinku, a ta jest: osvješćivanje naroda i podizanje njegove snage! Ajde dovraga! Tko ih ne bi poznao! Prije no ćeš zaklati svinju, puniš joj korito svim i svačim, a tako čine otprilike i kanibali, prije no će zaklati i ispeći svoju žrtvu. Kakva ti korist od čovjeka izmuzena i isušena?

Rajkovića bi ta razlaganja ubrzo razoružala i što je dalje i dublje o njima promišljao, činilo mu se, da onaj surovnjak nema možda u svemu ni krivo. Pače, kad je još bolje otvrdnuo, činio je bez trunka ganuća gotovo jednake eksperimente bilo na koži koga drugoga Likote, ili na leđima kojeg od alkohola polupodivljalog ribara s ušća Mississippija.

Ali pritom je još izbijalo dosta »rukavice«, čemu se Marunić iz puna grla smijao:

— Gladi, sinko, gladi, ostat će ti i tako na dlanu po koja dlaka, ne velim, da ne će. Ali škare su sigurnije, tek da ti se ne bi ruke tresle... — govorio Američanin i sve se prezirno smješkao.

Ta bi brutalna familijarnost Rajkoviću naposljetku dodijala, pa bi mu kadšto odgovorio oštro. No ni Marunić mu ne bi ostao dužan, i tako je među njima pucao jaz, koji bi ih bio sasvim odvojio, da se nije uto zbilo, što je Rajkovićeve misli okrenulo na sasvim drugi pravac.

Marunićeva jedinica, miss Kate, bila je zaručena s nekim Mr. Gilbertom Parkerom, pristalim, obrijanim, dosta mladim čovjekom, inače zastupnikom neke engleske trgovačke tvrtke. Stari je Marunić bio sav ushićen. Koliko je god molio svoju zvijezdu, da mu u poslovnim stvarima ne zaustavi i ne skrene bujicu domorodaca — taj njegov zlatni potok — toliko se u drugu ruku bojao, da bi mu kćerino oko moglo jednom zapeti o kogagod od tih njegovih zemljaka, koje je on svečano

prezirao. Ta se odvratnost u njemu ugnijezdila, već od vremena, kad se bio tek malo podigao, a osobito otkada su u njegov saloon stali zalaziti zemljaci — ribari, da prozeble udove ožive viskijem, koji im se uostalom prelio već u krv, u pogled i mozak. On je gledao dan na dan, kako se ta pijana čeljad vuku i natežu, kako se psuju, grde i lupaju, a i za nož mašaju. Često je pred strancima govorio, da mu se bljušti gledati ih, da im ne podnosi zapaha, da su niži od Crnaca, Talijana i Indijanaca. To svoje gnušanje protegnuo je s vremenom na sve svoje domoroce, bili oni višeg ili nižeg sloja, i eto otuda spram njih ona njegova odvratnost i prezir. Zato je pak toga Parkera dočekao upravo raširenih ruku. Engleze je uvijek uvažavao, budući da, kako je sam rad govorio, nalazi u njima neku srodnost sa samim sobom.

S mladim se Gilbertom u svemu slagao. Englez mu je punio glavu nekim pothvatima s vanredno velikom dobiti. Marunić se zanosio tim svojim budućim zetom, njegove su ga osnove oduševljavale, on mu je pače već u nekoliko navrata otvorio i svoju kesu. Englez se, regbi, tim iskazima sklonosti posluživao u prilično znatnoj mjeri i odnio nekoliko tisuća gvineja.

Već su bili zakazani i svatovi, kadli je nekim slučajem izbilo na javu, da Mr. Parker ima u Engleskoj zakonitu ženu i djecu.

Uvrijeđeni Marunić plane, baci engleskog pustolova na ulicu, saspe na nj tuču psovaka i pogrda i reče ojađenoj kćeri, da je utješi:

— Ne plači, doći će već drugi. Gvineje mirišu nadaleko, a nema transatlantika, koji ne bi donio sa sobom kakvog deliju plemenitije krvi i finijeg nosa. Nego, drugi put ćemo biti oprezniji. Najprije dokumente na stol, a onda neka se razgovara.

Miss Kate nije bila ni lijepa ni ružna — u kretnjama vidio si, kako su uglasti ostaci atavističkih oporosti u neprestanoj borbi s odgojem, što ga je zadobila u raznim modernim zavodima, ali sve u svemu, bila je to naoko dosta simpatična pojava, ako i pokadšto — možda i nehotice — malko i naduta.

Rajković bi otrag koji mjesec bio povjerovao, da će se prije ocean isušiti, negoli da bi miss Kate mogla postati njegovom ženom. Za sve vrijeme, što je u kući njena oca, jedva je s njom progovorio dva puta, i to kratko i samo u nekim poslovnim stvarima. Ona je njega smatrala očevim službenikom, a on nju svojom mladom i ponosnom »principalkom«. On je nju susretao s obligatnim poklonima, a ona njega s laganim i hladnim odzdravima. Vidljivih promjena nije u njihovu saobraćaju bilo ni neposredno iza onoga prijeloma s Englezom, osim što je Rajković — a to mu se i samome nekako čudno činilo — odjedared stao da svojoj spolja-

šnjosti posvećuje nešto više pažnje, a tako i kretnjama i držanju. Odijevao se pomnjivije, i kao da čitavog sebe udešava na način, da se što više svikne i učini zanimljivijim. Uz to je odgadao odlazak iz Marunićeva doma, dolazio u poslovnicu ranije, ostajao u njoj dulje, slučajno sve dotle, dok bi se miss Kate vratila s običajne šetnje. Onda bi izišao i — slučajno — se s njom sastao i zapodjeo razgovor, uistinu sasvim obični razgovor. Uto je opazio, da se ona tim razgovorima ne otima, pače se čini, kao da ih i sama traži. Nato je on postajao povjerljiviji: uzeo da pripovijeda o svojim osnovama, o nakani da nastavi nauke... (međutim ta mu je nakana sinula u pamet upravo za jednog od tih razgovora). Što dalje, ti su razgovori bivali sve slobodniji. Tako mu je ona nekom prigodom izjavila, da je rada nastaniti se u domovini svoga oca, ovdje da joj je veoma dodijalo, a Rajković je već sjutradan nabacio, kako je njegova stalna namjera vratiti se u domovinu, u rodeno mjesto, koje se sada sve većma diže, i da hoće započeti tamo nov život.

Sve se to između njih događalo po nekom tajnom nagonu, bez ikakve prikrivene misli. Ona ga je rado slušala i sve se nekuda zamišljavala.

Onda mu štošta postalo jasnije i on je sada u taj saobraćaj ulazio sa svjesnijim namjerama. Njega je počela zaokupljati misao, da tu djevojku doista predobije. Bio bi to najkraći put k udobnom životu, a uz to mu se i djevojka činila nelošom, mogao bi upravo reći, da mu se i svidjela.

Od dana na dan on je toj misli podavao sve više važnosti, dok ga nije naposljetku tako opsjednula, da nije od nje više imao mira.

Nešto se je slično dešavalo i djevojci. Rajković je dobro osjećao, da ona u razgovorima s njime hoće da pokaže svijetu, kako je se onaj prvi ništa ne tiče, a ovamo je ipak ćutjela potrebu, da se iza one grdne i gotovo odurne prijevare netko njome bavi i za nju zanima. Uz to je Rajković znao lijepo i duhovito pričati, a bio je i vrlo skladan i elegantan, pa se miss Kate čudila, što je to istom sada opazila.

Više nije mislila ni na svoj uvrijeđeni ponos, ni na kakvu zadovoljštinu ni olakšicu — ona se je s mladim čovjekom sastajala naprosto zato, jer joj je njegovo društvo godilo. Ti sastanci se nisu više upriličivali na ulici, da svijet vidi, već se udešavali tako, da se otmu svakom i malo indiskretnom oku. Rajković bi donio kitu cvijeća, ona bi zahvaljivala pogledima; on bi se nato odvažio na stisak ruke, ona se ne bi otimala; on bi pošao korak dalje i sve to naposljetku zapečatio cjelovom... Od toga časa oni se »za sebe« smatrahu vjerenima.

Nekoga dana iskazala miss Kate ocu sve.

— Što? — zgrane se on na nju. — I ti bi onoga gladuha, dogona, onu domaću uš...? A ne pitaš, što će biti, ako ja dignem nogu, pa ga gurnem na ulicu?

— Ja ga volim... — primijetila ona istim onim tonom, kojim je kao dijete obijesno tražila igračke i slatkiše.

— To ćemo vidjeti... — rogoborio Marunić, da se čulo čak i u poslovnicu. Pa on je i htio, da se čuje.

Rajković se sjetio Palmića, pa mu šiknula krv u lice, ali se suzdržao, jer je slutio, da će ovaj ipak popustiti.

I doista miss Kate je već sjutradan ponovila juriš, a zatim još jedan, pa još dva, tri puta, dok nije stari napokon popustio. Ali se u njemu žuči nakupilo odviše, da je najednom proguta:

— Reci ti tvomu Rajkoviću — uzvikao se on — ako hoće, da te ima, neka te nosi, ali ako šiba na pare, reci mu, da se ljuto vara. Ja sam se dosta nalomio glave i natrapio tijela, dok sam svoj novac stekao, pa da mogu, u grob bih ga sa sobom ponio. Jest, radije, nego da mi se drugi na njemu sunča. Zato, prije negoli protegnem papke — ni centa! Neka zna!

On je to ponovio mladiću, kad je malo iza toga u njega »službeno« zaprosio djevojku. Govorio je s njime s očitim prezirom i gotovo sa srdžbom, tako da mu je debelo, crveno lice sasvim nabreklo bilo, i Rajković se sjeća, kako je, videći ga gdje su mu oči učas zaplivale u krvi, pomislio, da na to protegnuće papaka ne će možda ni čekati dugo...

Stari Marunić nije ni poslije promijenio svoje držanje spram njega, naprotiv, on ga je odsada susretao s očitom i neprikrivenom mržnjom, jer je u njemu nazrijevao neprijatelja, koji jedva čeka, da njega, Marunića, đavo odnese, samo da bi se mogao što prije i što slobodnije razmetati njegovom mukom.

No Rajković nije ni u djevojke našao osobite topline i srdačnosti. Bit će zato, što te osobite topline i srdačnosti nije bilo puno u njega, dok je nju vidljivo napadala sumnja, da je uzimlje ne toliko zbog nje same, koliko radi njena miraza. Bilo je u nje nešto očeve surove otvorenosti, pa mu je to prigodom nekakve razmirice i dobacila.

Da je u tome bilo dosta istine, on je dobro znao, ali ga je ljutilo, što je ona to naslutila. U njemu je, kao iza onog prizora s Palmićem, iskrsnuo uvrijeđeni ponos, ciknula ranjena samosvijest, pa je tražio zgodu, da tome dade oduška. Prilika mu se domala pruži. Neke ga večeri zaskoči Marunić veleći mu:

— Bio si u školama, valjda si koga vraga i naučio. Ne bi li vrgao u novine, da se ovdje otvara posao i traže radnici?

Rajković ga mrko pogleda:

— Kakav posao? Kakvi radnici? Ja nisam o tome ništa čuo.

— Pa i ne treba ti. Samo ti meni dovuci ljude, drugo će biti moja briga.

— Ja hoću da znam, zašto vi trebate ljude, kad vidim, da ovdje za njih posla nema — smrknuto će Rajković.

— Bit će ga za mene, ako dođu ... ludove — iskesi se na nj Marunić.

Rajković skoči kao uboden:

— Ja vam zabranjujem, da vi sa mnom ovako ...

Kako se pak Marunić još uvijek cerio, a miss Kate ni da bi na očeve uvrede okom trenula, uskipi u njemu krv, te odbrusi starome i vjerenici, da se varaju, ako misle, da je on čeljade, koje se prodaje. On hoće da sačuva svoje vedro čelo, hoće da ostane »potpun« čovjek, pa ne da, da mu se dira u samoljublje. Neka ne misle, da su to same puste riječi, štoviše, on je tvrdo odlučio, da već današnjim danom istupi iz njihove kuće. Time će gopodina Marunića poštedjeti od poniženja, da svoju kćer dade svome sluzi. On će raditi sam na svoju ruku — imade za to u njemu i sposobnosti i spreme i volje.

Marunić se podrugljivo osmjehnu:

— Sve je to lijepo, ali to te ipak ne će smetati, da deset puta na dan ne poželiš moju smrt.

A kako je Rajković s ogorčenjem odbijao od sebe tu, kako je on govorio, podvalu, javila se i miss Kate:

— Znam ja — rekla je ona — znam ja, kako to udešavate vi zaručnici staroga kraja. Novac nas Američanka ne prezirete, ali ni volje naše ne podnosite. Tako je: uzalud vam sva vaša obrana!

On uzvrati žestoko. Te bi večeri bilo jamačno došlo među njima do prijeloma, da nije Rajković na vrijeme uzmakao i ušutio. Zaručnicu je na rastanku uvjeravao o svojim najsvetijim nakanama; a povukao je i svoju prijetnju, da će otići od Marunića, te se sjutradan vratio u poslovnicu i radio u njoj, kao da nije ništa bilo. Sad su ga otac i kći još i s višega gledali, a to ga je vanredno razdraživalo i nanovo mu dovodilo u pamet daleki rođeni kraj sa svim uspomenama, što mu ih je usadio u dušu. Takvim čuvstvima nije se sada otimao više, on im se, ako i nesvijesno, podavao sâm. Dostajalo je, da u Marunićevu saloonu vidi kojeg drapavog, od viskija otupljenog Primorca ili drugog kojeg propalog odrlju s rođenih strana, pa da mu se nešto u srcu makne i da ga još i dublje ubode:

— Zašto, zašto smo mi ovdje?

I što je dalje zurio u ona drvena, ukočena, morem izjedena i suncem izgorena lica, u one mutne, staklene, izgubljene oči, kako kroz maglu alkohola bulje u nešto daleko, u ona nakrivljena, pomodrela usta s pocrnjelim, trulim zubima, što se ne bi rasklopili, da ne propuste kakvu surovost, u ona dronjama omotana, slomljena, izmučena tjelesa, iz kojih nadaleko zaudara memla i nečist — sve što je više gledao taj jadni ljudski izmet, te bijedne utvare negdašnjih kršnih, s rođene grude prognanih pomoraca — sve se većma u njemu budila, kao neka već davno uspavana sućut i opet bi mu se izmaklo pitanje:

— Zašto, zašto smo mi ovdje?

Uto mu stiže vijest, da mu je otac umro. U glavi mu sinula misao, da je možda iza sebe štogod ostavio. To bi mu dobro došlo, osobito sada, da mu ne treba ući praznoruk u kuću staroga lihvara. Potraži u pameti, ne bi li koga našao, da mu to tamo dolje uredi. Dok je tako premišljao, već se u njemu pojavljalo nešto, što ga vuklo u domovinu. To se nešto pretvorilo domalo u pravu želju, pa u vruću čežnju, koja ga sasvim obladala, tako da je već sjutradan iznebuha i s gotovom odlukom izišao pred zaručnicu i budućega tasta.

— Putujem kući. Idem da uredim očevu ostavinu — naglasi on.

Miss Kate dočekala je tu vijest prilično hladno, a stari ni da bi okom trenuo.

Rajković saže ramenima, ali ipak nije htio da za sobom spali sve mostove. Znajući, da će taknuti Marunića u živac reče:

— Vi znate, da iz naših krajeva seli u ove strane dosta naroda. Kušat ću, da ih na vas uputim ...

Nije te riječi bacio u vjetar. Maruniću se misao svidjela; on ga onim svojim ručetinama strese za ramena i ispukne:

— Ne bih bio rekao, da će takvo što izaći iz tvoje glave. Ova ti valja!

Upustio se u dugo i široko razlaganje, dijelio mu upute, nagovarao ga, neka prije povratka u Ameriku nade i »izmuštra« kakvog okretnog agenta, koji će im i kasnije otpremati »materijal«. Uto se nekako sjeti Palmića i njegova duga. Malo je oklijevao, ali se naposljetku riješi i dade mu ono pismo za propalog principala.

— Evo ti pismo i ovlaštenje. Uredi to!

Rajković prihvati. Imat će barem na kome da iskali svu žuč svoje dotle ugušivane samosvijesti. A dobro je, da je iskali upravo na nj, ta on i jest prvi i grdni uzrok svih njegovih jada i poniženja...

I eno ga sada tu, gdje se, izvršivši onaj vajni nalog, vraća s Murvica s čuvstvom negodovanja i mrzovolje.

Iza oca nije našao ništa — tek nešto zemlje, ali i to na drugoj strani, prema Budišinu, gdje još nije dopro stranac, a, regbi, i da ne će. U Murvicama je pak našao stari ponos i prezir, a to ga je vanredno razdražilo i poništilo.

Što bi dao, da nije zagrizao u tu jabuku! Ali se u njemu ubrzo probudio prvašnji, nepopravljivi zlopamtilo. Javio se glas, koji je bez prestanka ječio i kreštao.

— Osvetu moraš provesti do kraja! Zagrozio si se, da ćeš naći kupca! A ti ga nađi! Inače stari će misliti, da te je od toga odvratilo njegovo neodoljivo gospodstvo. Crv, kao što si ti, drukčije ne bi mogao da učini!... A što bi onaj drugi u Americi, da mu se vratiš praznoruk? Rekao bi, a i s pravom: — Ni tome nisi dorastao, kukavče jedan!

To ga još i više podjari i on odluči ići do kraja. Izvršit će svoju prijetnju i time udovoljiti pozivu osvete, i učiniti, kad njemu nebo plače, da se ni drugome ne smije.

U sam mrak uđe u mjesne nasade, gdje se već javljao život. Oko njega vrvio šaren svijet, brujao raznolik, tudi govor, sretala ga lica, sad nasmijana, sad ozbiljna, sumorna, naduvena. A sve se to otiskuje i brza ulicom, da što prije stigne na večeru, iza koje će se u salonima nastaviti život ispremiješan dosadnim razgovorima, duhovitim ili prisiljenim šalama, bučnim raspravama, tajinstvenim pogledima i uzdisajima, flirtom...

On se uputi ravno u »Eldorado«, gdje je bio i odsio.

IV

Odloži gornji kaput, naruči sebi večeru i uđe u veliku dvoranu. Sjedne za prvi sto, povečera, pa zapali cigaretu. Dvorana je slabo rasvijetljena, tek po gdjekoja žarulja sija u velikom lusteru u sredini. U svemu je unutri nekoliko gosti izrijetka posijanih. Sama strana lica. Dva su dana, otkad je stigao i već ih pozna gotovo sve. U tom mu je ciceronom vijećnik Batičić, »kralj bećara«, kako se sam nazivlje. Rajković ga je već otprije poznavao kao neke ruke odvjetnika, zato se, prije negoli će ići k Palmiću, uputio k njemu da potraži

savjeta. A kako se Batičić mimogred bavio i mešetarenjem, u isti je mah nanjušio posao, pa mu natuknuo ono o kupcu.

— Ja ću ti ga već naći, ne boj se — uvjeravao ga jučer bećar upravo za ovim stolom miješajući u razgovor kratke, lagane i vesele anegdote o pojedincima, što su bili u dvorani.

I tako je Rajković saznao, da su se ona dva susjedna suha, zimogrižljiva starčića upravo do smiješnosti zablenula u djevojku, što sjedi kraj blagajne. Obla, plavokosa Njemica, vragoljasta pogleda i osmijeha, zaluduje ih od šale i namiguje sad jednome, sad drugome — te je svaki od njih uvjeren, da je upravo on njezin odabranik. A kako su ti starkelje inače dobri prijatelji — to jedan drugoga od srca žali, što se pred njom i pred svijetom čini smiješnim. Ta komedija traje već nekoliko nedjelja na veliku radost »Eldoradovih« gostiju.

Malo podalje posjedoše tri bućoglavca — tri samozvana »profesora«. To su zasebni učitelji modernih jezika. Onaj s dugom, progrušanom bradom piše i u neke zakutne bečke novine, pa se i nekud jače pauni. Inače je veliki čudak. Često se prepire sa ženom, i dok svada traje, ne bi ni za živu glavu s njom probesjedio, već bi joj svoja negodovanja izjavljivao pismeno, kao na priliku: »Čorba je danas bila suviše soljena«, »meso tvrdo«, »kava tanka — sve bljutavo«.

Onaj dugonja nasuprot njemu, čeljade golema, pokučasta nosa, sudeći po govoru, pravi je enciklopedist. O svemu naklapa — a hvasta se i nekom knjigom, na kojoj da radi već više godina, a teško da će biti tako skoro gotova. Za njega se znade, da privreduje malo, a troši mnogo, pa vele, da bi mogao biti i kakav tajni agent, špijun, što li?

Treći je od njih mlađi. Šuti i ne sluša ih, već sve nekako prezirno gleda uokolo po dvorani. Kad se namjeri na kakvu žensku, koja mu se svikne, onda neprekidno zuri u nju. Imao je već radi toga i neprilika. Nerado mu povjeravaju djevojčice, a jer su na nekoj njegovoj knjizi našli napisano: »Svi za jednoga, jedan za sve!« nagađaju, da bi to mogao biti i kakav anarhist.

Sve je to jučer nadrobio Rajkoviću Batičić. Večeras su se vidjela još i neka nova lica. Tako se u kutu na dnu dvorane do same pozornice stisnuo mladi par. Između jednog i drugog zalogaja jedno bi se drugome nasmjehnulo, prišapnulo nešto, pa bi nanovo nagnuli glavu i zagledali se u tanjir, kao da u njemu nešto traže. Čini se, da su se u polusjeni, koja kao da je za njih udešena, izgubili u sebe i kao da mnogo ne haju za svijet, što je u dvorani.

Rajkoviću je sučelice sio za osamljeni sto dosta mlad čovjek, ali vanredno suh i blijed. U pet je časaka nekoliko puta odložio nož i vilice,

pa izvadio sat, položio ga na sto i stao da broji, koliko mu puta udara bilo. Malo podalje večerala jedna brojnija obitelj, na mahove bi zapodjela kakav razgovor, koji bi se neko vrijeme lijeno vukao, dok bi najedamput zamro. Negdje u sredini našlo se na okupu mlađe društvo — i svojim bučnim govorom i smijehom podavalo dvorani nešto više života. Rajković je ubrzo prestao gledati uokolo.

Za prvom zapali drugu cigaru. Zijeva, gleda na sat i na program koncerta: očito je, da se dosađuje. Ne bi znao reći, što mu je više tude: ovaj kraj, gdje se rodio, ili zemlja, iz koje se tek vratio. A ne budi u njemu taj dojam samo ova dvorana s ovo stranih lica, već i gotovo svaki domaći čovjek, svaki kamen, sve — sve.

Kad se ono juče iskrcao na pristaništu, pohitio je raskriljenih ruku ususret nekim starijim znancima. Oni su prihvatili ruku, stisli je, dobacili dva tri obična, hladna pitanja, pa otišli. Kao da su mu na nosu pročitali, da ne nosi ništa sa sobom: ni u glavi ni u kesi. Za glavu im je, čini se, manje stalo, jer mu je odmah poskočila cijena, čim je kasnije, tobože mimogrede, natuknuo, da ženi kćer milijunaša Marunića.

Videći to nekako mu se misao na Marunićevu kćer pričinila prijatnijom, pa joj je iste večeri napisao pismo puno iskrene srdačnosti. Učinio je to i zato, što nije nikada kao u ovom času osjetio potrebu, da bude nekome bliže.

I doista, da je mogao, bio bi odmah otputovao. Ta ga je misao još jače osvojila sada, iza sastanka sa starim Palmićem. On zna, da ovdje nema više što da traži, da je sve prekinuto i zaboravljeno. S kakvim je samo mirom prestupio danas prag one kuće! Ni uspomene, što su se u njemu dizale, nisu ga osobito uzbudile, pa ni onaj glas...

Poput modrikastih kolutića dima, što mu ih je odbijala cigara, vijale mu se sada i motale misli. U njemu se razbudila i nekakva neobjašnjena, upravo djetinjasta radoznalost, pa se pitao: kakva je sada? A zapravo ne bi znao reći, ni kakva je onda bila. Ona mu je sva kao zasjenjena u nekakvoj magli. Slika mu je njezina u duši sasvim izbljijedjela: jedva se sjeća, da je imala tamnu kosu — istina, sjajnu kao svila i na mekane, bujne valove, a lice fino — da, i osvijetljeno nekim čudnim, toplim pogledom baršunastih očiju. A evo — još se sjeća, da joj je na usnama neprestano počivao smiješak, kroz koji joj je riječ tekla kao tiha i blaga muzika — kako je to onda govorio u svome zanosu.

Na tu ga je muziku sjetio onaj glas, što ga je danas čuo, pa začudo, što dalje misli, to mu i njezina slika postaje sve jasnija. Nestaje magle, odmiču sjene. On je sada gleda nekako bliže, realnije: vidi njezin visoki stas, lijepo sadjelano tijelo, kretnje otmjene, elegantno držanje, sve —

sve to u ovaj čas iskrsava pred njim i budi u njemu još jači osjećaj radoznalosti, te malo da nije požalio, što se nije gdjegod sakrio, da je vidi. Ali se odmah trže i ispravi: čemu? Da ga navede na kakvo novo poniženje, da mu i ona s ocem patricijem dovikne: — Parasit! Nitkov! Huncut!

Te trpke i pune prezira riječi slegle mu se na srce kao olovo, pogled mu se namrači, te je odsada nekako naglije odbijao dimove iz svoje cigare.

U dvoranu stupi visok i jedar čovjek s priličnom plešom na glavi, ali još dosta svježa i rumena lica. Malim je očima strigao nakolo, frkao brk, pa kad ugleda Rajkovića, namignu mu, da će odmah k njemu doći.

To je Batičić, prvi općinski savjetnik.

Rajković se nešto razvedri. Upravo je osjećao, da mu netko treba, tko će ga malko rasijati. Batičić mu je još i zato dolazio u dobar čas, jer je želio, da onu stvar s Palmićem što prije uredi, pa da se nanovo — a ovaj put valjda i zauvijek — raskrsti s krajem, s kojim ga već ništa ne veže.

Kako su mu se sada smiješnim činila ona osjećanja, ona malone sentimentalna čeznuća za domom, što su ga u posljednje doba spopadala u saloonu staroga Marunića! Sad vidi, da je to sve bila varka, obmama, razmekšanje živaca, koji treba da što prije učvrsnu, okrute, da ne zatitraju na svaku malo čuvstvenu djetinjariju.

Odloživši šešir, Batičić pristupi k stolu.

— Vele, da je nekakav koncerat. Do vraga! I opet će se derati — bile su mu prve riječi.

Pruži mu gojnu ruku, puhne i sjedne nasuprot njemu. Iznese mu večeru te stade jesti kao vuk. Pripisivao je to silnom poslu, što ga je danas izvršio.

— Ja ti radim kao pas. Lomim sebi glavu, kinim se, mrcvarim, i sve za druge. Ah, taj jadni život! Kakva li je to pokora!

Prožvače zalogaj, pa nastavi:

— I ta pokora ne će da prestane! Kad su ono izgurali Talijane, mislili su: sad je svemu kraj, sad će biti mir. Ni vraga! Pravo se ne okrenuše, i eto ti Nijemca. Još i tvrđa kost, možeš mi vjerovati. Tu ne pomažu fraze, već jaka hrptenjača. Moraš im paziti na prste, biti s njima, za njima, oko njih, predviđati sve, predusretati događaje, a to ti izdire živce, napinje pamet — ej, moj sokole! Pa ako se u toj teškoj borbi namjeriš poput slijepe kokoši na zrno, ili ako ti srećom pade sjekira u med, prosut će se na tebe graja, graktanje, lajanje zavidnika,

takmaca, nezadovoljnika — ama ti već znaš: onaj naš stari jal! Nego, jesi li bio u Murvicama?

— Jesam.

U nekoliko mu riječi iznese svoj današnji razgovor sa starim Palmićem. Batičić ga je mirno saslušao, od časa do časa prinosio k usnama čašu i sve se nekako sažalno smijuckao.

— E, takvi su ti naši slavni patriciji! Misle da su vječni. Ne vide! Ne vide!

Rajkovića obuzela želja, da se iskali.

— A najviše ga upeklo, kad sam mu spomenuo, da ću potražiti kupca...

— Tome se ja ne čudim. A ti?

Na Rajkovićevu se licu prosu tvrd izražaj:

— Hoću, rekoh, pošto poto, pa tužiti... Ja ne mogu ovuda tratiti vrijeme. Hoćemo li ga doskora naći? — upilji oči u vijećnika.

— Kušat ćemo. Možda i nije daleko. Već mi se nešto po glavi vrze. A nju? Jesi li je vidio?

— Nisam. Pa i ne marim.

— Hm! Mi muškarci to rado kažemo, ali uvijek ne mislimo tako. To se, brate, lako ne istrese i ne odlijepi. Misliš: zakopano je, a ono, kad se tomu najmanje nadaš, probudi se i eto ti čitave pripovijesti.

Rajković se sjeti, da je taj Batičić imao doista svoj maleni roman: ljubav s protimbama i zaprekama, »ona« pošla za drugoga, a kad ju je taj »drugi« — neki doseljeni kirurg Blum — stao da napušta, u nje se i u Batičića probudili ohladnjeli plamovi, te oni posegoše za svojim starijim pravom. Činili su to i sa znanjem dra. Bluma, koga je više zabrinjavala nestalnost njegovih pacijenata negoli vjerolomstvo vlastite žene. Sve je pak to poravnavala savjetnikova obilna kesa i otada je sve troje živjelo u miru i najljepšem skladu.

— A starome mora da je dabome teško — nadoda Batičić. — No posao je posao...

A onda se ujedared prekine i pokaže glavom prema vratima, na koja je ulazio visok, ridast gospodin s ljepušastom djevojkom u finoj, bijeloj toaleti.

— Vidi ti male Deline! Vragoljanka probila led. Uhvatila ga, brate! Uhvatila Leitnera... Hoće ona! Vidi je samo, kako je otmjena! Sve je na njoj po najnovijem kroju. Znaš li je? Delina Mušićeva! U kući ni koliko bi na zub, a ona, gle! — prava dama!

— A tko to plaća? — zapita Rajković.

Vijećnik se široko nasmije:

— Sada valjda on, Leitner. Što ćeš? Nove prilike! Naši bi mornari rekli, da je to kao »Golfstream«, što sve vuče, za sobom i sve ugrije, kuda prostruji. Pa i jest tako nekako. Fabio — naš Jeremija — što nam neprestano proriče sud svijeta, veli: Zaman, djeco, prodana se zemlja osvećuje. Ne nosi blagoslova... Stari sentimentalac... He! He! A ne vidi, da je život jači od »ćakula«... No dä! Nego — lupi se odjedared Batičić po čelu — gle ideje! Vidiš, čini mi se, da se upravo onaj Leitner ozire za zemljom. Da ponudimo njemu?

Galameći u sav glas uđe u dvoranu nekoliko nakindžurenih mladih ljudi. Po govoru i obličju mora da su Nijemci: samosvijesno, gotovo bahato ogledaše se uokolo, pokazaše rukama na jedan od bližnjih stolova i posjedaše za nj.

Rajković ih gledaše neko vrijeme, kako se obijesno razmeću i goropadno smiju.

— Ne trpim ovih ljudi — reče nakon stanke. — Vrijeđa me onolika samosvijest. Ono zapravo i nije samosvijest već prekomjerna oholost, sila, naletna ćud, što li? Pa i onaj vaš Leitner! Nikada ga nisam vidio, a čini se, da je čovjek fin, ugledan, uglađen — sve je na njemu bez prijekora, no ja ne znam ni sam zašto, ali dok gledam u njega i u one ljude oko njega, čini mi se, kao da sam ih već davno otprije negdje vidio a znam dobro da nisam — s njima se borio — a gdje? kada? — ukratko: imadu mi u sebi nešto neprijateljsko, što se ne da izreći... Ludo je to, nije li?

Batičić zavrti glavom, pa se nasmije:

— Arciludo! I to govori čovjek svijeta — Amerikanac! Ajde! Oni su narod kao ni koji drugi, vjeruj ti meni! Jaki su, a mi slabi: otuda naša mržnja. Vidjet ćeš, ako ti Leitner izbroji krajcare. Pričinit će ti se kao anđeo. Jest, a to što ti govoriš, ostatak je stare frazeologije govorljivog patriotizma naših otaca. Danas se ja tome smijem. Meni je najveći i najbolji patriot onaj, koji će u borbi o bogatstvo biti najbolje sreće. *L'argent fait la guerre!* Sve drugo je — fukara. Ja na priliku znam, da me cijene, ali reći ću ti otvoreno, da ne toliko poradi mene, koliko zbog moga toboca. Tobolac je velik bog: njemu se sve klanja. Tako je u nas, a valjda i u Americi. Tvoj Marunić je tamo nekakva olina, a da je ostao kopač, bio bi prezren, ma da bi kopao zlato. Nije li tako? Eto vidiš. A ne velim, da nisu opasni: naprotiv! No glavno je, ne dati se progutati. A sada mir! Eto: zavjesa se diže.

U dvorani se sve stiša. Svi pogledaše prema pozornici, na kojoj se pojavio slabašan, obrijan čovjek, sav stisnut u prsima. Stade časkom,

preleti okom po dvorani, kao da broji rijetke goste, pa sred ponovne buke i razgovora otpjeva redom tri pjesme.

Zavjesa se spusti, rijetko tko zapljeska — i razgovor zabruja dvoranom još jače.

— Nego — preuze Batičić — što dulje mislim, sve mi nekako jasnije biva, da će se s Leitnerom možda ipak zaključiti posao. Ti valjda i ne znaš, da je gotovo sva ona strana do Kamenog vrha u rukama tudinskog društva, u kome smo od domaćih samo ja i načelnik. Onuda će, ako još ne znaš, ići željeznica »na zub«. Sjajan pothvat — vidjet ćeš! Općina je za naš račun nabavila nacrte, koncesiju — i sve će to ustupiti nama. Već bi to bila i učinila, da nema dvojice-trojice mutikaša, kao onaj propali Iviša — ujak tvoje nesuđene — nasmija se vijećnik, pa nastavi: — On bi htio, da općina sama gradi, i to na drugoj strani, gdje ima i on zemlje. Shvaćaš li? — Inače che tipo, taj Iviša! Pun grandezze, a ovamo fukara! Uvalio se u klub, gdje poslužuje gospodu, a slušaj ti njega — svaka mu je druga: Mi od kluba ovako — mi od kluba onako. Da pukneš od smijeha! Nego da se vratim k onom Leitneru. Čovjek želi u naše društvo, i vidiš — zgoda je lijepa! Što veliš?

— Kako izvolite!

— Dobro. Ja ću već sjutra govoriti s njime. A za cijenu bit će lako. Glavno je, da ti dobiješ, što vam duguju. Nego, eto moga doktora. Ne ćeš zamjeriti.

Batičić se digne, pa će pružajući mu ruku:

— Sjutra ćeš dakle znati. Čekaj me iza objeda! A gle, Iviše, ako te ugleda, nema ti spasa! Zaposjest će te kao muha. Ja bježim. Zbogom!

Ode ravno k stolu, za koji je već sjeo doktor Blum sa svojom prilično ocvalom, ali još dosta lijepom gospođom. Rajković se divio Batičiću, kako je gospođi fino i otmjeno poljubio ruku: pravi kavalir.

— Jedini u nas — promrmlja Rajković, pa se zagleda u Ivišu, koji je polako kretao očima uokolo, ne znajući kamo bi sjeo.

Iviša, koga su prije nazivali i »dnevnom poštom«, znao je sve, što se u svijetu događa. On je u svoje doba bio prvi donio vijest, da stara gospoda Anuncijata polazi za baruna Dornberga: on je prvi saznao, da se taj plemeniti gospodin i strastveni igrač ustrijelio, te da se iza toga Anuncijatino ogromno imanje prodalo nekom tuđem društvu, koje je htjelo, da od Brisna učini svjetsko kupalište poput onoga u susjednim Dvorcima.

Uz to bijaše na glasu kao čovjek prilično prosvijetljen. Imao je i svoje nazore o svijetu i ljudima. Ti su se nazori redovito okretali u granicama optimističnog prosuđivanja, što bi mu ih povukla i utvrdila

njegova tankoćutna priroda. Inače nije bio u životu osobite sreće. Postao je kapetanom u času, kad su se jedrenjače na vrat na nos prodavale ili razbijale, i tako nije uopće ni mogao doći do zapovijedi. U mladosti bijaše širokih rukava, pa mu se ono očevine ubrzo rasulo. Otada je živio oskudno, ali je spram svoje nevolje bio prilično ravnodušan, pa je često govorio:

— Za mene je lako. Svijet je širok, a ja imam uvijek spremnu na tavanu moju »kaselicu«.

Međutim »kaselica« je ostajala na svom mjestu, a ni on se nije nikuda micao. Nato je došao stranac. Iviši bljesnula nada, ali za nesreću kupnjom se zemljišta prestalo upravo na granici njegova imanja, baš kao da je na nj palo nečije zlo oko.

To bijaše i uzrokom, da su i razlike iskočile jače. Mnogi se Ivišini drugovi, propali pomorci, dovinuše ponovo prvašnjega blagostanja, a on ostao po strani, neugledan i omalovažen.

Ali uza sve to ostao je veseljak, glagoljiv, kadšto i dosjetljiv, pa je tako i strancima bio u volji. Kad se koji od gostiju htio da izveze na more, potražio bi savjeta u Iviše, a on saspi preda nj i ovo i ono, i što je i što nije u savezu s tim izletom: nagađao o vremenu, drobio o oceanskim olujama, iznosio po koji doživljaj, a ushićen gost to sve guta i guta. A onda: — Gospodine kapetane, biste li se vi s nama izvezli? Hoćete li s nama na večeru? A on — kao da je to nešto sasvim prirodno — jedva zahvaljuje i — prihvaća...

Uzeli ga i u klub, da ih zabavlja, da im kod igre mijenja novac i t. d., a oni bi mu zato pokadšto turnuli u ruku po koji fijorin. Malo bi pocrvenio, nećkao se, a na kraju spremio u špag s gestom neizrecive ravnodušnosti. No to bi ostajalo tajno i on bi pred drugima sveder govorio:

— Mi u klubu ovako, mi u klubu onako...

Poslije se to ponešto izmijenilo. Ti su ljubezni stranci doskora otišli i više se nisu vratili. Za njima su slijedili drugi, koji nisu mnogo marili za njegova pripovijedanja, pa kad bi kod igre prečuo kakav nalog, po gdjekoji bi se od tih novonadošlih naprežica na njega grubo zgranuo.

Ali vani bi još uvijek govorio:

— Mi u klubu ovako, mi u klubu onako... — tek s nešto manje emfaze i jedino pred čeljadi, koja nije smjela znati njegove nevolje.

Rajković je mnogo toga znao otprije, pa je na čovjeka, što se sada ozirao dvoranom, gledao s nekom samilošću, a i s nešto dobrote,

jer mu Iviša nije bio nikada protivan, štoviše, sjetio se, da je pače s nekim dobrim okom pratio onu njegovu ljubav s Klarom, premda je to njemu, Rajkoviću, sada prilično svejedno, i čudi se, kako mu je takva misao uopće i došla u glavu. Uto ga i Iviša spazi i u isti mu se mah ono njegovo dugoljasto, progrušanom bradom obraslo lice razvedri. Žmirne očima, kimne glavom i koliko bi okom trenuo, već mu je bio blizu i pograbio ga za ruku:

— Dobro mi došao! Dobro mi došao! Čuo sam, da si se vratio... a bio bih te i potražio, ali što ćeš: ne dadu mi iz kluba, hoće da me imadu... da... — i usne mu se rastvore na dobar osmijeh, s kojega mu se pravilnim ličnim crtama prelio nekakav miran i nujan izražaj.

Rajkoviću bude časkom nevoljko. Pomisli, da je čovjek možda bio u Murvicama, pa da su mu tamo iskazali... Možda ga poslaše, da posreduje?

No Iviša je govorio o svemu i svačemu, ali o Murvicama ni spomena. Bio je počeo govoriti i o željeznici, kadli se s obližnjeg stola oču:

— Pst!

Zavjesa se ponovo dizala. Pjevačica mlada, tek nešto ispaćena, ljepušna žena, pojavi se na pozornici i dvoranom zaori očajan glas:

»Vissi d'arte, vissi d'amore...

Činilo se, da joj se pjesma kupa u suzama, tako je u njoj drhtala bol i jecala duša.

I bučno se društvo mladih Nijemaca stišalo — sve je kao zaokupljeno nekim toplim osjećajem. U svima zapeo dah, srca se stisla, a kad je dvoranom odjeknula posljednja nota, nota bolnog jecaja, sve je na trenut utihnulo, kao da nemoćno visi o tom zadnjem tonu, a onda — čim se zavjesa stala spuštati i zaklanjati onu mladu, tužnu pojavu bez smiješka — svi se uzvrpoljili, zapljeskali i usklicali. Iviša se prvi izvio dojmu, što ga je ovo pjevanje proizvelo i na njemu, pokupi niti prekinuta razgovora, pa nastavi:

— Načelnik, a s njim i onaj mačak Batičić, misle, da je narod otupio. Prevarit će se. Svijet je kao more: sad burno, sad tiho, sad se diže, sad pada — ali ne miruje nikada. Misliš: usnulo je, a ono se već diže i vraska. Tako se događa i u nas. Bilo je vrijeme, a ti to znaš, kad se baš lijepo brodilo. Onda je udario protivan vjetar, pa se morasmo povući, a sve u slavu tuđinca. Pogledaj ih, pridošlice! Ima li štogod, gdje oni ne bi imali prvenstvo? Sada hoće da im dadu i željeznicu. A mi tamo na donjoj strani da pušemo u dlane! Pa da se ne bi poturčio, reci!

Počeo mu na dugo i široko da razglaba o prednostima, što ih ima ta donja strana, onamo prema Budišinu. Upravo je nepojmljivo, upirao Iviša prstom o čelo, kako se onaj kraj dosada zanemarivao, dok je sâm »arčiduka« Federiko ne jedamput rekao, da nema na svijetu dražeg zatišja od onoga našega kutića, a ti znaš, kako je, gdje koji knez ili drugi koji visoki gospodin stane nogom... Tu mora da nešto procvate. Tako je bilo i kod naših »dragih« susjeda u Dvorcima. Zar bi se njihovo mjesto bilo ikada podiglo, da nije tamo slučajno došla kupati se madama Amoretti s onim svojim »principom«? Reci, bi li? Zaman, *piccole cause, grandi effetti* — nasmija se Iviša — tako je bilo oduvijek na svijetu. A tako će biti i s našim Budišinom, to nam jamče i riječi onoga arčiduke. Neka nam dadu samo komad željeznice, pa da vidiš čuda! Kakva će to biti ljepota? Što Nizza! Što Dvorci! Ni do koljena nama, ni do koljena!

Iviša se govoreći sav razblažio. A onda mu iznenada u glavu munula misao:

— Pa i ti imaš tamo zemlje... Gle ti njega! Amerikanac, pa nije na to došao! Udarimo, vraže, na njih, da nam dadu željeznicu na Budišin! Hej! Što veliš!

Rajković se nasmija i ne odgovori, jer je međuto na pozornicu stupio suhonjavi bariton s onom ispaćenom pjevačicom, pa zajedno otpjevaše posljednju pjesan.

U baritona se lomio glas, iz nje je plakala tuga, ali je dojam bio slabiji od prvašnjega. Usred opće nepažljivosti spustila se zavjesa, i općinstvo u dvorani uzelo da se bavi samo sobom. Leitner se gotovo sav nagnuo nad lice male Deline, a ona se neprestano rumenila i smješkala. Na vijećnikov sto iznijeli šampanjca. Vidio to Leitner, pa naručio i on, naručili i drugi — i u dvorani odjednom postade bučnije i šumnije. Samo se onaj mladi par digao i spuštenih očiju odšuljao kradom.

Rajkovića spopalo zijevanje.

— Ćutim se umornim — reče i digne se, da ode.

— A ja moram u klub — nadoda Iviša ponešto pokunjen, što mu riječ o željeznici nije u Rajkovića pobudila ni najmanjeg dojma ni zanimanja.

Batičić mahne Rajkoviću rukom na pozdrav:

— Kako sam ti ono rekao: sjutra!

Rajković kimnu glavom, pozdravi i ode.

U foyeru prepirao se vlasnik svratišta, čovjek trbušast, crvene okrugle glave, s članovima »opernog društva«, koje se međuto bilo presvuklo u svoje trošno, izblijedjelo, svagdašnje odijelo. Pokorno su

stajala pred njim oba pjevača, dok se pjevačica povukla na stranu i okrenutom glavom gledala zamišljeno u kut. Talijanac je bariton lomio jezik, ne bi li oporog Nijemca sklonio da popusti.

— Dvorana prazna. Nemamo otkuda da platimo. Bitte! Prego!

— Ne marim! Dajte, što ste utjerali.

— A sjutra... mangiare?... što? — ispriječi se bariton i oči mu se namrače.

— Vaši posli!

— Odsjeo sam ovdje — reče Rajković dopративši Ivišu do vrata. — Laku noć.

Stisne mu ruku i pobrza uza stube na prvi kat. Prozor je njegove sobe gledao na ulicu, s koje odmnijevaše glasan govor. Priđe, da ga pritvori, kadli mu se pričini, da čuje Ivišin glas. Pogleda bolje i vidi ga, gdje govori sa ženom, stisnutom uz ćošak svratišta. Rajković je nije mogao odmah da prepozna, ali se dosjeti, da je to Mušićeva Luce, a kako se okrenula prema svijetlu, razabrao joj je i prepoznao blijedo i isušeno lice.

— Čekam malu, — govorila ona nekim tupim, jednoličnim glasom. — Unutri je. Niste li je vidjeli? A da, ona je s gospodom! Kako li je vole, majčice moja, kako li je vole! Osobito onaj Leitner. I vrag bi mu se nasmijao — nasmija se ona. — Ako je jedan dan ne vidi, već joj je pod prozorom i tu nema pomoći: mora s njime. A druge da puknu od zavisti: ne biste vjerovali, što sve izmišljaju protiv nje...

— A nije li vam studeno, Luce? Noć je dosta hladna — primijeti Iviša.

— Lako za mene, ali ono moje blaženo dijete! Nosi se, kao da smo usred ljeta. Rukavi goli, pleća, prsi... ama što ćete?... mlado... što! I tako ja moram uvijek za njom, da je ogrnem... A hladno je večeras, osobito kad stojiš ovako na mjestu. Nego samo da ne odu još kuda.

— A kuda?

— Već kako se desi... možda i k njemu. Tamo pjevaju. Vi znate, kakav je u nje glas...

— Ele, ele — promumlja Iviša, pa se naglo oprosti i odbrza niz ulicu.

Rajković je još neko vrijeme ostao na prozoru. Vidio je, kad su izišli pjevači, šutljivi i potišteni, a malo zatim eno i Leitnera s Delinom ispod ruke. Mati se izvukla iz sjene i šuteći bacila kćeri na ramena ogrtač. Delina je nije ni pogledala, već se je smijući ovjesila uz Leitnera i otišla dalje. Za njima je u diskretnoj udaljenosti klipsala Mušićeva Luce.

Rajković pritvori prozor, svuče se, legne, utrne svijeću i pokuša da zaspi. No istom bi trenuo, uzmotala bi mu se u glavi zbrka današnjih događaja: stari Palmić, njegov zet, brodolom, pa onaj glas, a onda Delina, Leitner, Iviša, željeznica i iznova onaj glas... sve se to u njemu miješalo i držalo ga do kasna budna.

V

Sutradan se kod objeda u »Eldoradu« nađoše Batičić, Rajković i Leitner. Poznanstvo se brzo sklopi. Nijemac je bio čovjek okretna i živa temperamenta, pa je razgovor navraćao sad na jedno sad na drugo, a da se pritom ipak ne bi znatno odvojio od glavne teme: Amerike. Tako se u pola sata pretresla pitanja trustova, transatlantskih društava, brzojava bez žica, mulatkinja, sporta i t. d., a bilo bi se tako i nastavilo, da nije Batičić, koji je još morao k Blumovima na kavu, naveo razgovor na posao.

Rajković opazi, da se i u Batičićevu ako i slobodnijem općenju s Nijemcem pritajivalo nešto pokornosti, a i na sebi je osjećao, da na onoga čovjeka i nehotice gleda s nekim osobitim uvažavanjem, ako i ne bogzna kako ljubazno. On je u Leitneru gledao čovjeka punog sebe i neke snažne samosvijesti, koja mu je izbijala iz pogleda, držanja i svakog kreta, a to ga se upravo i doimalo i držalo ga u nekoj nesvijesnoj podređenosti. Nije se ćutio voljko, a nije mogao ni pogledati smiješka, što ga je neka lagašna i hladna ironija crtala Nijemcu pod riđim brkom, da ne bi od toga negdje u svojoj nutrini osjetio živi ubod.

Batičić je uvelike hvalio položaj Palmićeve zemlje i računao, što otprilike vrijedi taj posjed. Nakon te zbijene procjene uglaviše, da će Leitner još danas u Murvice, da sve sam razgleda, pa da, učini li mu se zgodnim, pogodi i kupi.

Rajković je šuteći slušao ta pogađanja. Ćutio je u sebi neku nelagodnost, neku prazninu, kojoj nije nikako mogao naći uzroka. Tek je osjećao, da mu je onaj razgovor o širini, dužini, cijeni, prodaji i kupnji zemlje ujedared postao nesnosan, pače bijaše čas, kad mu se pričinilo, da ga dira, što ono Palmiće meću u isti koš sa svojim poslovima, željeznicama i spekulacijama. Začudno mu je bilo, kako je odjednom nabasao i taj Nijemac, da se prti u njihove poslove, da se okorišćuje njihovim nevoljama, te se upita, ne bi li bilo podesnije, da tomu strancu odsiječe, da ga ne treba: on će to sve sam urediti. Ali kako se u Rajkovića često dešavalo, da bi jedva iznikle misli i osjećaji brzo i uvenuli,

tako je bilo i ovoga puta: prihvatio je i stisnuo ruku, što mu ju je Leitner pružio na oproštaj, i k tomu obećao, da će ga večeras pričekati u dvorani, da čuje, što je odlučio.

Nato se Nijemac uputi u Murvice.

Morem caruje mir: na njegovoj se mekanoj pučini prosiplje svijetlo. Sve je uokolo puno sunca. I toplo je i prijatno. Čini se, kao da proljeće izbija danas još jače negoli juče, da ogleda kraj, kojim će domalo zavladati. I polja, kojima ide cesta u Murvice i stabla u njima kao da već otvaraju svoje mirise. Sve odaje, da se u potaji život rađa i da već priroda pušta sokove, koji će domalo poput bujice zahvatiti sve mlado i živo.

Lica su prolaznika sva nasmijana: vidi se, kako se i u njima duša širi, a srce razblažuje. Pa i onom težačkom momku i mladoj seljanci, što ide pored njega. Oboje se pognulo: ona pod bremenom drva, privezanim plaštenicom na leđima, on pod vrećom sumpora, prebačenom na lijevo rame. Odijelo je na njima iznošeno: njoj je nešto podignuta suknja otkrivala zgužvane »zočiće«; na njemu su visjele široke, zemljom poštrapane, na više mjesta zakrpane hlače od sivoga platna. Ali i njoj je i njemu lice od mladosti procvalo. Njemu nabrekle žile na vratu: vidi se, proljeće već ruje svom snagom. Ona pak sva razblažena okreće k njemu svoju crnu glavu, pokazuje mu svoje bijele zube, zvonkim smijehom dočekuje njegove vragoljaste dosjetke i sva obasjana suncem stupa odmjerenim i lakim koracima, kao da i nema onog bremena na sebi. Domalo ih je nestalo preko staze, ali njihovo se mlado veselje kao i sav ovaj svijetao dan dokrao i do Leitnerova srca. Ugodno ga je čuvstvo obuzelo.

Kao da je istom sada nakon dvomjesečnog boravka u ovom kraju upoznao sve njegove čari i dražesti. Nešto ga spopada, da se s tim miljem stopi, da se u njemu izgubi, da zaboravi sve, što mu je dosada sputavalo, stezalo ovaj slatki, ovaj divni život.

Dva su mjeseca, što se rastao sa ženom i što je pustio uzde, ali kao da je istom sada osjetio, što znači biti sam svoj, neovisan, slobodan i bez ikakvih spona. Istina, još ima da o tome reče sud svoju, ali ne sumnja, da će se i to svršiti njemu u prilog. Kakav je ono bio život! Vječno zabadanje, prigovaranje, plač, nervi — i sve zbog prokletog ljubomora! Da je on tome davao povoda i da je sa svojim pustolovinama tu buru u njoj nemilice uspirivao — sve je to bilo izvan svake sumnje, ali je u drugu ruku bio uvjeren, da nije ni on mogao prekinuti tako naprečac neke svoje odnošaje, niti uskratiti životu ono, što je u njega taj život tražio.

Istina je međutim bilo i to, da mu ni taj obiteljski prijelom nije donio odmah ono blaženstvo i slast, kojoj se nadao, jer je ipak iza svega toga ostalo na dnu njegove duše neko pritajeno nezadovoljstvo, koje nijesu mogle posve zatomiti ni maglice pjenušastih vina, ni milovanja ženskih mekanih ruku. Ali sada se osjeća kao preporođen, sasvim vedar, osloboden svih okova i spona bez truna ikakve grižnje i nespokojstva. Na pune prsi udiše prvi dah proljeća s nekim miljem punim prijazne sućuti gleda na drvlje, koje čeka svoj prvi cvijet, svoj list, svoj plod — i biva mu kao da i on iščekuje nešto...

S glavne ceste vodi u Murvice zapuštena staza, gotovo sva potopljena pod travom i dračjem. Malo podalje dižu se dva visoka, bršljanom obavita kamena stupa: ona su negda — sudeći po krupnim »kanjolima«, s kojih se niz kamen toči rđa — morala nositi jaku, gvozdenu rešetku. Uz same stupove vide se i podrtine negdašnjeg zida, što se sve više ruši i propada u šikarje, dok je jednoć nesumnjivo opasivao čitavo jedno golemo dobro, vrt ili park, kome se razabiru tragovi u brojnim, sada pod lišćem, a na mjestima već i pod zemljom i kamenjem izgubljenim puteljcima, pa u gdjekojem čempresu i provaljenom, gustom mahovinom obraslom sjedalu.

Gledajući to sjećao se Leitner, što mu je kod objeda pripovijedao Batičić o negdašnjem ugledu i bogatstvu porodice Palmića, pa o njenu isprva laganom, a onda sve naglijem propadanju. Leitner nije ni najmanje sumnjao, da je njima negda pripadao i taj zapušteni park, što se sada pretvorio u šumu, zaraslu svakojakim neurednim grmljem, golim savinutim grabarjem, već pocrnjelim brijestom, svijetlim jasenićima, kržljavim drenom, i on se pitao: je li to slučaj ili tako zapovijeda neki viši, čovjeku nepoznati i nedokučivi, tajanstveni zakon?

Još su samo tri četiri stara osamljena hrasta sa svojim napola usahlim granama gledala prema »Senjskim« i »Velikim« vratima i prkosila buri i jugovini. Ali do kada? — pitao se Leitner gledajući ironički u one napola klonule, napola sakate samotnike, koji su mu u isti mah nekom doista čudnom asocijacijom ideja dozvali u pamet silovite uskoke, što su, kako je čitao u svome »Vodiču«, nekada tim morem gospodovali, a onda svoje mjesto ustupili njemačkim arkebuzirima. Taj ga je isti »Vodič« poučio, da su također i tu — na tlu, što ga sada gazi — zapovijedali jednom njemački velmože, kapetani i kaštelani; a njemački nazivi na limenim putokazima, što se koče uokolo po raskrsnicama, govore mu jasno, u čije je ruke dospjela ta zemlja — i za koga su se gojili svi ti stari hrastovi, cedri, čempresi i ostalo vijugavo stabalje, što se tu

sada nekako pokorno zgrbilo, kao i njegovi prvašnji gospodari... — pomišljaše Nijemac s čuvstvom nepritajena prezira.

Sve je to budilo u njemu još i osjećaj življeg ponosa, gotovo obijesne samosvijesti, i on je sada stupao tim napuštenim, na mjestima izrovanim serpentinama starih i propalih »brodara« kao pobjednik, osvojitelj-gospodar.

A i te Murvice, što ih namjerava kupiti, kao da ih je nečija ruka stvorila i namjestila, da gospoduju, da budu nad drugima. Već je i dosada Leitner na njih često obraćao oko. Doimale ga se osobito u predsutonsko doba, kad bi se u dolu zgušćivale večernje sjene i kad bi na obronku (što se kao golemo krilo odbio od glavice kamene kose, da se onda mirno spusti k moru) stari Palmićev dom ostao neko vrijeme sa svojim vitim čempresima obasjan posljednjim refleksom živog rumenila na zapadu.

Dom osamljen — nijema i nešto sumorna opreka kitnjastim krovovima i fantastičnim pročeljima dolje na žalu.

Nijemcu zape misao.

Ujedared se našao pred prostorom ograđenim zidom i isprepletenom žicom, što ju je na mnogo mjesta već izjela rđa i zub vremena. Postoja čas, kao da oklijeva, a onda potisnu nogom željezna vrata i uđe u vrt.

Puteljci su tu u boljem redu. Vidi se i po koja obrađena lješica, a i drveće: čempresi, cedri i trepetljike dosta su gusto i simetrično zasađeni. Leitner posluti, da je stupio u Palmićevo dobro. Udari puteljkom nasumce, provuče se kroz dva gusta reda zimzelene thuje na zaravanak i stane na mjestu kao udivljen — tako ga je zabljesnulo što je sada ujedared ugledao pred sobom.

Nije to bilo more, ni zaliv, nije bio hiroviti Kvarner sa svojim često silovitim vodama, već je to bila golema školjka napunjena najčišćim safirom, obrubljena obalama, što se o suncu iskre kao sedef i svoje blistave odsjeve duboko u more rone.

Ni tamo gdje se obale, kao na Cresu, gotovo okomito ruše, ne gubi more od svoje tihe povodljivosti. Nigdje, pa ni u najtamnijim dragama ni u najskrovitijim uvalicama nema ništa nepouzdana, podmukla: i najsićušniji čamci i čuni otisli se u jedva vidljive daljine, sasvim se odano povjeravajući pozivu svijetle pučine.

Sav uznesen gledao je Leitner svu tu ljepotu i pomišljao kakav bi to bio divan dekor za idilu, koju mu je već uzigrana mašta sa svojim nevidljivih nitima plela i u vrlo zamamljivim slikama pred oči donosila.

On se prisloni o jako deblo kvrgata klena, ne skidajući oči s one raskošne slike. Taj ga neizrecivi sklad svega zaokupi, a daleko, nejasno

ali ritmičko žamorenje uljuljavalo ga u neku opojnu nesvjesticu, od koje se u njemu polako gubilo čuvstvo zbilje, te nije više ni znao, po što je ovamo došao.

Ni sam ne zna, koliko ga je vremena držalo to snatrenje. Kad je nanovo rasklopio oči, slika je već bila poprimila drugačiji vid. Sunce zašlo za humak, plavet neba i mora ublijedjela i prodahnula se nečim melankoličnim.

Bilo je, kao da se proljeće iza ove svoje kratke prikaze i šetnje iznovice vratilo u svoje dvore.

Iz uvala i draga disalo nešto hladno i oporo, male su bijele lađice kao u nekakvoj žurbi puzale prema obali, da se što prije zaklone iza svojih sivih valometa — baš kao da više ne vjeruju moru.

A i Leitneru bijaše, kao da je tek sada proniknuo u more, do samoga njegova dubokoga dna, kao da je spoznao svu tajnovitu dražest i strahotu toga gibljivog elementa, za koji kao da je priroda pridržala najveće svoje čare i grozote, kao i najveće moći stvaranja i zatiranja.

Nešto zašušti iza njega. Leitner se okrene i ugleda nekakvo kudravo pseto, što se pred njim ispriječilo. Čas je stalo kao da ga mjeri — a onda se dalo u lajanje, režanje i bjesomučno struganje šapama.

Leitner ga mirio, no što se više trudio, da ga ušutka, to se pseto većma razdraživalo i vitlajući glavom uvis sve većma lajalo.

— Kastor! — oču se iz podaljega djetinji, zapovijedajući glas.

Pseto kao da ne čuje, već sveđer reži i nasrće.

— Kastor! — odjeknu isti onaj glasić, ali sada već u samoj blizini.

Gotovo u isti mah dotrča mala Vjerica mašući prutićem:

— Hoćeš li šutjeti! — vikne na psa. — Hoćeš li.. — prekinu se ona ugledavši stranog gospodina. Kao ukopana stane pred njim.

No on je ljubazno pozdravi i nagovori talijanski.

— Rad bih pogledati vrt.. Smijem li? — upita osmjehnuvši se.

Kastor se povuče postrance. Mašući repom pogledao bi čas na stranca čas na svoju malu gospodaricu i neprestano režao.

— Možete — obodri se mala. — Izvolite ovuda. Tamo je mama.. A Kastora se ne bojte! Star je i ne grize. Tek laje... eto, još reži. Kastore... tiho! Izvolite samo!

Djevojčica poleti naprijed, a čas zatim začu Leitner, kako je uskliknula:

— Mama!... Mama!...

Pospješi i provuče se kroz gustu zavjesu, što su je splele niske lisnate krošnje nagnutih lovor-višnja, i ugleda krasnu ženu, koja ga je

svojom mladom i svijetlom pojavom zadivila, te stane kao začaran, da je gleda.

Silazila je niz puteljak s nekakvom radnjom u ruci, dok joj se o drugu objesila djevojčica i uzvinuvši k njoj glavicu govorila o nekom stranom gospodinu, koji hoće da obide i vidi vrt. S nekom radoznalošću promatrala je Klara došljaka i nije se mogla dosjetiti, zašto je ono na mjestu stao i onako se zagledao...

Videći gdje mu se bliža, Leitner se instinktivno prenu, pobrza joj ususret, nakloni se i predstavi.

Ona mu uzvrati laganim poklonom glave. A pritom je lagacko i samo malo rasklopila divne usne i otkrila dva niza vanredno svijetlih zubi. Velike, ponešto vlažne oči pod svilenim su i gustim trepavicama pokazivale neko ljupko, gotovo djetinje začuđenje, što je Leitnera još i većma začaralo, tako da u prvi mah nije znao, što bi joj rekao, premda bi bio najvolio govoriti joj o onim njenim vlažnim očima i svijetlim trepavicama.

Ona se oglasila prva:

— Čujem, da želite razgledati vrt...

Omamljivao ga i njezin glas, onako pun, drag i ljubak, ali se ubrzo razabra, nanovo se pokloni i reče:

— Rekoše mi, da je na prodaju.. I kuća i čitavo dobro...

Klara se trže. Nježno sasvinute obrve ujedared se stegnu, duge se trepavice uzvinu i ona upita zatečena:

— Molim, tko vam to reče?

— Vijećnik Batičić... — odgovori on.

A sjetivši se, kako mu je jutros Batičić mimogred nešto natuknuo o negdašnjim odnosima mlade gospođe s Rajkovićem, nadoda sileći se da glasu dade ton što veće ravnodušnosti:

— ... i neki drugi gospodin, što se nedavno vratio iz Amerike...

— Rajković! — naglo će ona.

— Da, tako se zove.

U nje uzdrhta srce. Da nekako prikrije uzbuđenost, što se u njoj burkala, okrene se kćerci:

— Vjerice, odvedi Kastora! Smeta mi to njegovo režanje.

Mala ode, a Klara gledaše šuteći za njom.

Dotle je bila Leitneru okrenuta u profilu. Njega je uvelike iznenadila promjena, što je u jedan mah gotovo izobličila ono čas prije tako nježno i milo lice. Meke se crte kao odrvenile, ukrutile, pravilni se i skladni potezi rastrgali, zaoštrili, svježe usne osušile i stisle, a pogled, prije tako blag i topao, sad se kao sledio i namrštio.

— Baš kao ono prije dolje na moru — pomisli Leitner. Pronicavo mu je oko razabralo, da taj tvrdi i opori izražaj nije izazvala tuga, a nekmoli ljubav, već mržnja i ogorčenje. To mu je godilo, a da sam nije znao zašto.

Međutim se šutnja nešto i suviše oduljila. Klari postalo odjedared neprilično. Lagano se okrene k njemu:

— On vam je, dakle, rekao, da je naše dobro na prodaju?

Leitner se trsio, da se prikaže što nevještijim.

— Oprostite, gospođo... Regbi, da me je zlo obavijestio. Oprostite mi!

Učinio je kretnju, kao da će se s njom oprostiti, našto ga ona zadrži.

— A je li vam rekao i zašto se prodaje?

— Dà... to jest... — zapinjao on namjerice.

— Nemam što da krijem — prihvati ona s ponosom i nasmjehnuvši se na silu. No ako i je taj usiljeni osmijeh bio u čudnoj opreci sa živim rumenilom, što joj je u isti mah podbilo lice, ipak joj donekle omekšao i razblažio časkom otvrdnule crte i poteze.

— Niti je u tome takvo čudo — nastavi ona ublažujući glas — a valjda ni sramote...

— Ali na to nitko i ne pomišlja, gospođo — klikne Leitner rašivši ruke.

— Zadesila nas nevolja — nastavi ona mirno i dostojanstveno — a to se dešava i drugima. Nešto more, nešto udes; ostao dug, a sada ga treba platiti, eto. A vi, gospodine, izvolite razgledati, ja ću međutim promisliti.

Pošuti časak, pa nadoda:

— Sad je i zgoda za to. Moj je otac u sobi. Ne bih naime rada, da vas vidi, da sazna... Trebat će, da ga pripravim.. Starac, pa... Izvolite samo — tiho će ona i odmakne na stranu, da može proći.

On se pokloni, malo se pokoleba, kao da mu je žao rastati se, te se uputi.

Mlada gospođa počeka, da se stranac izgubi u guštari, a onda se baci kao obnemogla na rasklimanu drvenu klupu. Sve zlo, što ju od neko doba ovamo pritislo, sva muka i nevolja, ne boli je, koliko misao, da je onoga čovjeka jednoć doista ljubila. Sada se pak u sebi guši i napinje, da joj je zgrnuti što više prezira, da ga na nj prelije. Da joj je kako zakvačiti mu gušu i raščiniti je na malene česti i pokazati svijetu svu njenu traljavost, mrskost i podlost! Ovako je pak svu rugobu, sav svoj jal protiv njega iskalila u jednoj samoj misli: da

mu se prohtjelo njena novca, valjda za vjenčani dar svojoj zaručnici. Oh, da mu to može dobaciti u obraz!

Ta ju je mržnja rasplamtjela još jače. Duša joj se osovila i došlo joj, da se opre. Imanje je naposljetku njezino, čemu da ga izlaže na pazar! Pa ni za očeve dugove!

Ali je dolazilo i drugo. Iznutra se javljao glas, kao da je opominje: Rajković će ići do dna. A onda? Sud, okapanja, bruka. A toga je bilo već dosta u kući, i suviše. I prokletstva... A došlo joj je u pamet i dijete, što se sada u blaženom neznanju svega i svačesa veselo klikta-jući naganja sa psetom!

Ona se s tim mislima borila i jutros, padajući iz jedne skrajnosti u drugu. A nigdje nikoga, da je savjetuje, da joj sa srca otpuhne ovu tešku magluštinu. Ujutro je poslala služavku po ujaka Ivišu i sve mu ispričala. On se presenetio, neprestano se česao iza uha i ponavljao: — Zlo! Zlo!

I još je rekao:

— Da sam to znao juče, bio bih ga odvratio. Nego, veli, još je vrijeme...

Ali ga ona prestigla:

— Ne! Radije ću sve dati... Sve prije negoli da ga molim. Pa za koju korist! Ne vidite li, da je u njemu sve iskipjelo: i duša i srce, a toga nije valjda u njega nikada ni bilo. Ne, njemu ni riječi!

— Što ćeš sa starcem? Ubit će ga... Pa i ti...

Ona strese ramenima:

— Seliti, raditi, što drugo?

— Raditi, raditi — gundrao Iviša i gledao u tle, kao da nešto traži.

— Da ja mogu... — nastavi, kao da za sebe govori. — Uostalom u mene vam je sve otvoreno. Nešto dobivam, a mogao bih i više — no ni taj klub nije, što je bio. Hvalim ga zbog časti... E, kad bi ih barem davo ponio na drugu stranu! Da počnu tamo kupovati, našlo bi se i za mene i za vas. Nego, ako ne bude drukčije, ti znaš moju misao: »kaselicu« na rame, pa što Bog da. Premda — teško je to u ovim godinama.

Pokunji se i pošuti.

Tako se nekako i završio taj razgovor.

A eno — već je i kupac tu. Baš kako se ono zaprijetio! Što sada?

Leitner se vraćao. Ona mu ponudi mjesto kraj sebe, a iza toga zavrže se među njima vanredno ugodan razgovor. Kuće, veli, nije razgledao; sudeći po vanjštini mora da je dosta stara i trošna. No to ne smeta, ionako će je porušiti i sagraditi novu.

Iz lovor-višnjine šumice prostrujao jedva osjetljiv dašak i zadahnu joj lice blagim mirisom. Nešto je stegne u srcu i bilo joj, kao da ne će moći pregorjeti doma. Bila bi mu to i rekla, ali se postidjela suze, što joj se već vrtjela u oku.

On joj je tu duševnu borbu čitao na licu, i opet se našao u neprilici, što da joj kaže. Pa i to cjenkanje postalo mu najedared neizrecivo mrsko.

— Možete promisliti — reče on — a ja ću zamoliti gospodina Batićića, da s vama ugovori cijenu.

Na pogledu joj je vidio, da joj to ime nije milo. Posluti, da se valjda dobro ne paze. A tako je uistinu i bilo. Već u davnini bilo je između obje porodice takmenja i pizme. Ostala je rđa, koju nije ni vrijeme moglo da izbriše.

— Ako već mora biti, meni je, gospodine, milije, da s vama izravno ugovorim.

Sad se rasplelo pogađanje; isprva je oboma mučno bilo, ali što dalje, to je sve većma hladnjela ona neprilična smetnja, te nije potrajalo dugo i oni stajahu jedno prema drugome kao dvoje zgoljnih i nepopustljivih trgovaca. On je smanjivao vrijednost zemlje, omalovažavao kuću, podcjenjivao sve. Ona je pak branila i uzvisivala i zemlju i kuću, a na najneznatniju kritiku osjećala se kao uvriježena. On je nudao upravo koliko je iznosio dug, a ona je tražila više. On se nećkao, odbijao, ali i ona držala tvrdo — i tako je to išlo redom. Najposlije je pridodao neku stotinu fijorina i posao bi ugovoren.

Ali sada je dolazilo najteže. Kako će ona s tim pred oca? Trebalo bi mu reći sve, a opet tako naglo ne ide. Ubilo bi ga, kako je ono rekao ujak Iviša.

— Biste li nas pustili koje vrijeme u kući? — upita ona naprečac.

— Toliko, dok se drugdje uredimo.

— Hoće li to trajati dugo? — upita on glasom, koji je već gubio oštrinu i tvrdoću prvašnjeg poslovnog tona.

— Mjesec, možda i dva...

— Dva mjeseca? Neka! Možete... Međutim će se možda i za mene naći kakvo mjestance u kući. Ne bih rad potratiti proljeće, koje regbi, da svuda obećaje vanredno mnogo...

Još u času, kad je počeo da govori, osjeti, kako se u njemu nešto pokreće, a još nije bio pravo ni dorekao i već mu se iz nekuda vratila misao na idilu, o kojoj je malo prije maštao dolje na zaravanjku. Ona nije ništa zamijetila. Na licu joj se odrazivala neka duševna napetost i neodlučnost. Izbjegavajući njegov pogled prihvati:

— Nešto sam vam već natuknula: o prodaji ne smije moj otac još ništa znati. Zemlja je doduše moja, ali on se još uvijek smatra vlasnikom, pa kako je bolešljiv, vi shvaćate — izlane ona, a nešto bolno i gorko joj zatrepeće u srcu.

— Malo je to neprilično... — promrmlja on zamišljeno, kao da ga je nešto hladno podišlo.

— Dok ga pripravim... Ubijati ga ne smijem i ne mogu.

— Mislite li, da bi vas moja prisutnost smetala.

— Mene nikako, ali će otac pitati...

On se i opet nekuda zagleda, kao da razmišlja. Onda se ujedared trgne:

— A zar se ne bi moglo ovako: Ja dolazim k vama tobože kao gost, stanar... Ne čini li vam se...?

Ona se turobno nasmjehnu:

— I to će biti teško utuviti... Ali ako vam je do toga... Uostalom, ja ga i onako ne ću dugo držati u bludnji...

— Odigrat ćemo malo nedužne komedije, pa će opet biti sve dobro — pogleda je on gotovo veselo.

Ona ne odgovori. Još se borila s mišlju, ne bi li bolje bilo, da to razvrgne, dok je na vrijeme i da pričeka događaje. Ali joj bijaše, kao da su ti događaji već blizu, pa se bojala, da ne bi imala snage ogledati se s njima. Uto dotrči Vjerica s Kastorom, koji se režeći zagleda u stranog gospodina.

Leitner se odmah upusti u razgovor s djevojčicom i nadoda:

— I ja imam kod kuće takvu kćerkicu. Baš tako veliku — reče gladeći joj najedrale svježe obraziće.

Vjerica je htjela znati, kako joj je ime, ide li u školu, kakvih imade igrački.

Bila bi još propitkivala, ali se Kastor nije nikako dao umiriti, i da ne smeta, odvede ga nanovo sa sobom.

— Milo dijete! — klikne Leitner iskreno udivljen.

Na te dvije s nekom osobitom toplinom izrečene riječi, uzgibaše se u Klare neka mekša čuvstva, te je držala svojom dužnosti, da ga i ona propita štogod o njegovu djetetu i obitelji, na što joj on s ushitom uzvrati, da mu je malena Lily sve na svijetu, i da jedva čeka, da mu je dovedu.

Obuzela ga neka neodoljiva želja, da joj se povjeri još više. U tome je osjećao pravu olakšicu, to većma, što ga je ona upravo sa zanimanjem slušala.

Odao joj je, da se rastavio od žene — no ne samo što je glavni razlog prešutio, već se gradio, kako je neizmjerno nesretan ovako slomljen i osamljen.

Ona ga je sa saučešćem slušala i nije gotovo ni opazila, kako joj dotle on i milo i drsko zaviruje u oči i kako se onaj njegov pogled neprestano povlači s njenih divnih trepavica do punih i oblih grudi...

Odjednom bude joj tijesno: kao da ju pritisla težina njegova pogleda. Instinktivno odvrati glavu od njega i jedva se dosjeti, da mu je tom nehotičnom kretnjom otvorila pogled u divnu pravilnost i sjajnu bjelinu vrata, s kojega je kao i sa cijeloga joj bajnoga tijela mirisala sama raskoš i milina.

Kao podbodena ustane na noge razvivši pritom sav sklad svoga jedrog uzrasta i gotovo još djevičanskih forma.

Digao se i on, da se s njom oprosti. Uhvatio joj ruku, što mu ju je pružila, poljubio je i dugo je stiskao, uživajući u njenoj nježnoj i mirisavoj mekoći.

— Milo mi je, da smo se složili. A što se tiče vašeg boravka ovdje, neka vas nije briga. Ostat ćete, dok vam bude s voljom.

Nato joj pusti ruku, podsjeti je, da će sjutra u Volosko, da konačno sve urede. Pozdravi i ode.

Ona ostade dugo na onom mjestu. Krošnje su joj nad glavom mirovale, i svojim je mukom sjećale na smrt. I ostala su je stabla naokolo gledala nekako hladno, bešćutno, mrtvo. I sve joj se sada pričinilo kao tuđe: i busenje i kamenje i ovaj šljunak, što joj pod nogama tako muklo škripi.

I sutonska ju je polutama našla na istom mjestu. Bilo joj je kao da je nekamo zašla, zabludila, pa sada očima ubezeknutim traži, kuda bi izašla. Onda se uputi kao bez cilja.

Prenuo ju je pogled na rođenu kuću, koja joj se sada, pod izbliježdjelim, tužnim nebom, između onih nujnih čempresa, činila kao raskopani, napola porušeni sarkofag.

Odnekale dotrča klikćući Vjerica. Majka je dočeka, pridignu u naručje i čvrsto je k sebi privinu. Dovukao se i stari Kastor i vidljivo umoran uz šumni se uzdah spusti na tle.

VI

Još je bilo dugo do ponoći, a dvorana se u »Eldoradu« već polako praznila. Uzalud je mala rumunjska »kapela« po svojim guslama cijukala mameći iz njih najzavodljivije glasove, ne bi li koga gosta zadržala! Sva su ona bježeća lica bila kao smrznuta, a rijetki gosti, što su još u dvorani ostali, ne samo što nisu slušali one plačljive zvukove, već su ih svojim bučnim govorom, smijehom i žagorom udušivali.

Najživlje bijaše za Rajkovićevim stolom. S njime je bio vijećnik Batičić i Leitner. Nijemac se silno razmahao, lice mu se rumenilo, oči iskrile, a zubi se sjali od vesela smijuckanja.

Na glas, da je Palmić prenio Murvice na kćer, Rajković se nije mogao suzdržati, da ne primijeti:

— Vidi ti staroga lukavca! Mislio se tako izvući!

Onda upita Leitnera, da li se dugo opirala, a kad mu je Nijemac odgovorio, da baš nije, bude mu ujedared kao nevoljko.

Na Batičićevo pitanje, kako mu se mlada udova sviđa, zacakle se Leitneru oči:

— Sjajna pojava! — klikne sa zanosom. — Prava ljepota! Vidi se, da je od korijena, a ne kojekakva opapučena seljanka. A lice? A stas? Divota! — oduševljavao se Leitner.

— Krasna žena, doista — potvrdi Batičić, pa nadoda žmirnuvši lukavo očima: — I k tomu mlada udova...

Leitneru se stegle obrve, licem mu preleti nekakav zagonetan osmijeh, no bacivši pogled na Rajkovića ne reče ništa.

Mladoga je Amerikanca taj pogled žacnuo. Isprva, dok je Leitner drobio one hvalospjeve, trsio se, da se pokaže što ravnodušnijim. Usne nakrivi na porugljiv, gotovo zloban smiješak, onda uze da fićukajući oponaša glazbu, ali to se ubrzo rasplinu, te on odjedamput zapade u nekakvo tupo raspoloženje, u nekakvu nijemu mrzovolju.

Mnogo koješta mu bijaše neugodno. A jer se bojao, da mu ne bi to uščitali na licu, kušao je svojim mislima dati drugi pravac. Pustio je Batičića i Leitnera da razgovaraju, a sam je obratio pogled na drugo: na kasiricu, koja je svoje stare »čičizbeje« otpremila k počinku, da može bez dosade i zadirkivanja primati poglede mlađih. Pade mu pogled i na glazbare. Vide, da ih nitko ne sluša, a ipak sviraju skladno, ozbiljno i s čuvstvom. Rajković nije znao, bi li ih žalio ili im zavidio. Čuo je pripovijedati, da bogoduhu umjetniku sa svakom notom odleti u nepovrat po čestica njegove duše. Koliko se tih čestica večeras prosulo

ututanj! Nego, opet vele, da je i u tome rastakanju neko posebno, neko osobito uživanje, pa kako da im ne zavidi!

No i to je umovanje bilo ututanj: on se njime nije mogao nikako prožeti. Svaki bi čas iz dubine, gdje su se krile druge misli, izjurnulo pitanje: Zašto je odmah privoljela? Nije li i to gest neke nepopravljive gospodstvenosti? Takav bi gest u onih ljudi bio sasvim vjerojatan. Sve kao da ih se tiče i ne tiče... Misli, da ih čuje:

— Hoćete li zemlju? Evo vam je: naplatite se!

Htio je, da se tome naruga, ali nije išlo.

Opet se zakopa u čuvstvo gnjeva protiv samoga sebe. I ponovo je skretao glavom sad na jednu, sad na drugu stranu, ne bi li našao štogod, gdje bi mu se pamet sustavila. Ali zaman: kao iz ljetnog oblaka iskre, tako su iz njegova mozga neprestano vrcale jedne iste misli.

Međuto su Batičić i Leitner snizili glas, no ipak bi mu od časa do časa doprla do ušiju kakva riječ, po kojoj je mogao zaključiti, da govore o Klari. Tako je razabrao, da će Nijemac sjutra s njome u Volosko, a onda odseliti u Murvice, zasad kao stanar...

Zatim zaredaše Batičićevi uštipci: — Isprva dakako, kao stanar, a kasnije: što Bog dade — smijao se vijećnik taručí sebi ruke. — Uostalom, ne mora vam biti krivo, naprotiv: čovjek samac, napola udovac. Vi, sretniče! Stanar i gazda! I kakav gazda!

Nijemac gladio bradu i sve se smješkao šapćući:

— Uistinu je divna, predivna...

Rajkovića je i to razdražilo. Što se taj Nijemac toliko zanosi za njom i za njenom ljepotom! Zašto mu se, dok o njoj govori, cakle onako oči? Pa i taj Batičić, što ono misli o njoj? »Mlada udova«... rekao je malo prije, pa kako je ono pritom žmirnuo očima! No da — zaključi u sebi postojavši malo, — zašto ne bi? Sve su jednake: — Jedna kao i druga...

Naglo se trže i nečijoj se dosjetki na bližnjem stolu na silu nasmija, želeći se time otresti onih dosadnih misli. I u razgovor je htio da se umiješa, samo da se ne bi Batičić, kome mora da je poznata njegova negdašnja ljubav, dosjetio i da ne bi od »muhe napravio vola.«

— Jedna kao i druga! — mune mu iznova glavom. — Bit će, da je tako. Pa neka! Uostalom, što se to mene tiče? Zašto da mislim na to?

Strese glavom, uhvati za čašu, kucne se s obojicom i rekne sileći se da bude što mirniji.

— Glavno je, da je posao uglavljen.

— Sve je uređeno — reče Leitner — kao da je istom sada opazio njegovo prisuće.

Uto pristupi k Nijemcu konobar:

— Vani je ona gospođica...

— Koja gospođica? — namršti se Leitner.

— Ona, koja i juče, koja i svake večeri... — smete se konobar.

— Pa što hoće?

— Čeka vas.

— Recite joj, da me nema.

— Vidjela vas...

— Onda neka se nosi. Smjesta! Živo!

Konobar ode.

Batičić je zapalio cigaru i govorio:

— Evo, to je ono pravo muško srce, o kome žene nemaju ni pojma. Pitajte ih, kako ga one zamišljaju, i evo moje glave, ako vam od stotine njih devedeset i devet ne kaže, da je to srce nekakva neizmjerna mješina, u kojoj se čitava pukovnija žena može udobno da šepiri. A ovamo — jedan je pogled lijepe gospođe Klare dostajao, da iz te mješine u jedan mah izmete onu jadnu Delinu, dok će se ona sa svoje strane požuriti, da za drugog kojega sretnika svoje srce što ljepše ispraši. Pijmo, gospodo!

Kucnuše se. Batičić se i Leitner nasmijaše. I Rajkoviću se pomakle usne, ali bilo je to preko srca. Nešto se je čudno u njemu zbivalo. Ćutio je nekakvo zgađenje prema samomu sebi, a da sam nije znao zašto ni otkuda to dolazi. Osim toga mu se činjaše, da ga ona dvojica hoće da draže, zato i govore pred njim onako neslano i drsko. A to ga uistinu uzburkalo. Videći pak, da se oni spremaju i dalje piti, odluči oprostiti se i otići.

Oni ga zadržavahu. Batičić ga pače ščepao za obje ruke i nije ga pustio, veleći:

— Ostani, sunca ti! Kupili smo zemlju, predobili srce — namigivao prema Leitneru. — Što ćeš više! Ovakve su slave rijetke.

Rajković se diže, za izliku reče, da se osjeća umornim. Pozdravi i ode.

U veži je stigao Delinu. Djevojka se još prepirala s konobarom, jer nije mogla vjerovati, da bi je Leitner onako grubo otpravio. Bila je u licu sva zažarena, no ugledavši Rajkovića pogled joj se umekša, a usne rasklope na značajan, vabljiv osmijeh. On je razumije.

— I ona hoće da se sveti — pomisli i izađe.

Uza zid je kao po običaju stajala Luce i s toplim plaštem na rukama čekala kćer.

Rajković upravi k moru. Iza ćoška iznikle i odmah iščeznule dvije stisnute sjene, u zraku je za njima još koji časak treperio šapat i pridušen kikot — pa opet sve zanijemilo. Basajući lijeno ulicom namjeri se iznenada na nekog nepoznatog čovjeka, koji je nekako nemirno skretao glavom i zvjerao očima na sve strane. Obazre se i vidi, kako se u pobočnoj uskoj stazici, gdje se lovorove grane splele u gust i taman svod, iz mraka nešto bijeli. Uduben u misli pošao je dalje, ali se ipak nije mogao oteti porivu neke nesvijesne radoznalosti, te se okrene i spazi, kako je onaj čovjek naglo zamahnuo rukom prema tamnoj stazi, našto su iz nje izišla četiri druga, noseći na ramenima ono bijelo. Sada istom razabra Rajković, da su ono bila mrtvačka nosila plahtom pokrivena. Bit će, da je u kojoj bližnjoj vili umrlo koje strano čeljade, pa ga krišom nose u mrtvačnicu, da svojim stanarima uštede po koju neugodnu crnu misao, a onima, koji će već sjutra doći, da iznova pospreme krevet, na kome je čas prije carevala smrt.

Rajković produži svoje noćno vrljanje. Obala je u ono doba bila pusta i tamna kao noć. Na nebu se jedva razabirale rijetke zvijezde, a i morem bi tek na mjestima i izrijetka zatitralo slabo fosforescentno svjetlucanje, koje bi se gotovo odmah izgubilo i tada bi se i vode i daleke siluete gora i otoka ispremiješale u nekakvu mrku, konfuznu, izobličenu masu.

Vjetar je bio lagan, ali i nestalan: sad bi dunuo izvana, sad sa suha, i ono je mrmorenje talasića na otvorenoj pučini i njihovo grgoljenje uz obalu budilo dojam, kao da more i planine vode svoj vječni domjenak o tajnama života i smrti.

S morske strane dopirala od časa do časa mukla škripa. Rajković pogleda onim pravcem: pričini mu se, kao da je golemo krilo neke orijaške ptičurine izniklo iz tamnih voda. I trup joj je vidjeti sav crn i po jedno zeleno i jedno crveno oko... I kljun imade, pa njime uzbunjuje i rastavlja nebrojene kapi vode, što se časkom ušume, a onda opet sastanu i smire. Poput sablasti prošla je uto mimo nekakva neznana lađa i zakrenula u luku.

Rajković je nehotice pomislio na svoj život, pa na onaj svoj dolazak i na onaj jučerašnji prizor u Murvicama. I on je evo došao i škripajući zubima uzbunio, uskomešao dvoje troje ljudi, a onda će otići i sve će se opet smiriti: on će u luku — pritom se nehotice trpko nasmjehne — stari Palmić pod ledinu, a ona — ona će valjda u zagrljaj onom Nijemcu i... Naglo se ušeta pristanom, kao da se ljuti na sebe, što se evo nanovo bavi njome. Čemu to? Nije li se između njih već davno sve prelomilo? Pa kad bi još bila i ostala kakva tanana nit, zar

je ne bi bio za sva vremena prekinuo njegov jučerašnji susretaj sa starim Palmićem? Svršeno je, preko svega toga treba križem, a ne činiti se smiješnim, kao ono večeras. Dao bi glavu, da se ona dvojica u »Eldoradu« još i sada smiju na njegov račun. A treba li mu to? Zar je zato prebrodio Ocean?

Htio je da misli na zaručnicu, i stao da dozivlje u pamet njezine crte, kretnje, govor, osmijeh, pogled, ali se čudio, kako mu se to čini sve blijedo, maglovito i slabo, premda ima tek nekoliko dana, te se s njome rastao.

A Klara?

Samo što je Leitner spomenuo neke njezine poteze, ona je pred njim ujedared sva oživjela i stala pred njegovim očima sva sjajna, krasna i svijetla — baš kao u one minule dane. I glas njezin mu nekako zazvonio u ušima i negdašnji bezbrižni smijeh i obijesni pljesak ruku, pa nestašno klicanje, dovikivanje. I sada mu se od svega toga uzvrtjelo u glavi pravo vrzino kolo, tako da mu nije ni dohodilo na um, da se toga otrese, već je dugo ostao kao omamljen tim dočaravanim uspomenama, kadli ga napala misao, da su svi oni mili čari namijenjeni drugima: juče Karlu, sjutra onome Nijemcu, Leitneru ... svima — samo ne njemu. A ipak, koliko ju je ljubio! Više no itko!

Uhvatio ga bijes i jarost podjarivana mišlju, da će ona i nadalje ostati u kući — i onaj Nijemac s njome ... Možda će joj odsada biti još bolje. Za Leitnera vele, da je bogat. Nije parasit — reče on poluglasno, a zubi mu se stisnu kao od groznice. Ona će mu se podati, bez sumnje. A i na njemu, na Leitneru, vidi se, da mu je zavrtjela mozgom. Kako je ono govorio, kako su mu plamtjele oči, obrazi, kako je otjerao Delinu ...

Udara ponoć, život se na obali smirio sasvim. I svijetla se utrnula, sve je uronilo još i dublje u noć. Nestalo vila, kioska, živahnih terasa — ostalo je samo staro negdašnje zvono sa svojim muklim kucajima i one njemu do nogu stare, sure hridi, po kojima se djetetom verao, natezao radujući se svijetu i životu.

Neka davna, davna, gotovo djetinja čuvstva izmilješe iz nekih već zaboravljenih strana. Što bi dao, da se sve to može i opet vratiti, da i opet može ovuda gledati kao nekoć sama stara, domaća i poznata lica, a nedjeljom u crkvi nju onako milu i dragu!

Lagano se uputi kući. Vraćao se drugom ulicom, gdje se još svijetlili ogromni prozori velike Sternove kavane. Prolazeći mimo preleti okom po rijetkim gostima i pospanim konobarima; sve sama tuđa čeljad. I malo po malo raspline se slika, što mu ju mašta stvorila dolje

ukraj mora, a s njom nestane i onih mekanih čuvstava, sličnih onima, što mu ih i vani u svijetu, u trenucima puste osamljenosti, rađala nostalgična čežnja.

Svega je nestalo, sve je ohladnjelo u njemu. Još mu je, istina, pred očima lebdjela Klara, ali se tješio, da će je već rastjerati san, a sjutra, prekosjutra nestat će i posljednje uspomene.

A kad dobije novac, krenut će na put — i sve će se zauvijek svršiti. Zauvijek!

Ali ni u krevetu nije našao mira. Nekoliko je puta zapalio svijeću, da će čitati i umoriti oči, no nijednoj rečenici nije mogao do kraja doći. Utrnuo bi svijeću, pa stao misliti na Ameriku, na svoje buduće snove, ali i to ga je malo zanimalo i ubrzo se razišlo.

Stao pretresati današnji dan: što je sve vidio, doživio, čitao. Pred očima mu iznikoše i ona nosila; stao da nagađa, tko je ono unutri: je li muško, je li žensko, staro, ili mlado? Je li smrt sama došla ili je bila zvana? Sva se ta pitanja redala pred njim — i mašta mu već o tom koješta plela, no ni to nije trajalo dugo: bilo je odviše neznatno, da bi moglo trajnije zaokupiti i prisvojiti njegovu misao. Iznenada se nad svim tim stvorila prikaza Leitnerova, pa Klarina, i dok je prva naglo iščezla, druga je ostajala, i ništa je nije moglo da otjera.

Htio ju je prebiti s pomisli, da je već bila nečija, ali nije pomoglo, pače to je u njemu uzbudilo još i jarost protiv mrtvoga suparnika, koji mu ju je oteo, da, silom oteo ... jer ona nije pošla za nj iz ljubavi. A nije ni mogla, jer je ljubila njega, to ona ne bi smjela poricati, a možda i ne poriče, možda ga još ljubi ...

Usnuo je pred zoru teškim snom i samo za trenutak. Ali i taj je kratak san bio pun nje — on ju je gledao baš onakvu, kakva je bila, kad su se voljeli ... Vidio ju je u lakoj bijeloj opravi svu milu i nježnu. I nuđala mu ruku ... no uto je nešto došlo, više se i ne sjeća što, i san se promijenio naglo: pred njim je stao nekakav strašan čovjek, sličan na vlas onome, što je noćas išao pred mrtvacem; nekako mu se grdno cerio i pokazivao mu nosila i odgrtao plahtu, našto se Rajković trgnuo i jednim mahom probudio.

Svitalo je.

Osjećao se izmučen, rastrojen. Tijelo mu kao olovo, glava kao istučena. Neka ga čudna, mučna trzavica prolazila svega. Odjene se i priđe k prozoru.

Nebo nije sasvim vedro, a nad morem i dalekim gorama puze magle, negdje sivkaste negdje modrikaste. Sunce se lijeno diže, baš kao da mu se ne će. Čitav kraj ima na sebi biljeg neke mrzovoljne umorno-

sti i stmurenosti. Možda i nije tako, možda se to Rajkoviću samo prividа... Ma kako bilo, on ćuti, da ga taj novi dan ne će razvedriti ni razgrijati.

Uzduhom odjekne oštar zvižduk. On se lecnu i sjeti, da je to parobrod, s kojim će ona u Volosko. Noćašnje muke, misli, viđenja, sve ga to iznovice i neodoljivo zaokupi. Bude mu, kao da se u njemu bez njegova učestvovanja, a ipak ne protiv njegove volje, stvara neka odluka, snažna i sudbonosna...

Još se nije u njemu sasvim formulirala, ali mu se već prikazala u ovom: Klara ne smije s onim Leitnerom u Volosko!...

Nije se ni pitao, što će reći, što učiniti, da to spriječi; ta jedva je osjećao, da se nešto nerazumljivo s njime zbiva. Naglo se spremi i izađe.

Na ulici srete Ivišu. To ga obodri. Pristupi k njemu, uhvati ga za ruku i grčevito mu je stisne.

Starom su kapetanu bile oči podbule, lice blijedo, očito od neprospavane noći.

— Nisu mi dali iz kluba do zore — reče ponešto iznenađen onim stiskom ruke. — Do vraga i život! — Glas mu je zvučio promukao.

Upute se k moru.

— Pozvala me, da idem s njom k bilježniku — nadoda. — A što što si ono uradio? Ne velim, da si kriv, nego što će oni sada? Na cesti su. Ja sam joj rekao, da ću s tobom govoriti. Velim: možda nađemo načina, kako da se to sve uredi. Ali ona: »Ne, ne treba!« A što ću ja!

Rajkoviću bilo, kao da mu se ujedared prosuo na glavu mlaz ledene vode. Ono njezino »ne — ne treba!« ohladnjelo u njemu sva netom razgrijana čuvstva, sve želje i čežnje.

Neka smrtna gorčina zalila mu srce. I bolo ga nešto u prsima, u mozgu i kao da mu se rugajući ceri:

— Ona te mrzi!

A da bi pak saznala, što se ono od sinoć u njemu pokrenulo, valjda bi ga još i većma prezrela!

Na pristanu se sastanu s Leitnerom.

Učtivo ih pozdravi, s Rajkovićem se porukova, propita ga, kako je spavao, kuda će danas, hoće li se večeras sastati, pa se okrene, valjda da vidi, dolazi li ona...

Parobrod je već pristao, putnici se gurali u nj uz žamor i viku, koju je donekle udušivao glomot stroja. Uto se pojavi i ona. U tamnoj je opravi, nešto starijega kroja, ali joj salivenom tijelu pristaje vanredno.

Leitner joj pode ususret, pokloni se, ona mu ozdravi laganim prigibom glave, i ruku mu pruži.

Rajković joj obuhvati jednim pogledom glavu i čitavu pojavu. I ona ga letimice pogleda, a on joj na licu zamijeti, kako se trudi, da svlada svoje uzbuđenje.

Brzo je zamakla na parobrod. Leitner i Iviša mahnu Rajkoviću rukom, a onda se i sami ukrcaju. Rajković je sa pristana vidio, kako se Klara smjestila na krmi, i kako je do nje sjeo Leitner, dok je Iviša zaostao, da s nekima razgovara.

Iznova je osjetio u duši žalac, opet su u njemu iskrsla i u većoj se mjeri uzbibala čuvstva, što su ga noćas progonila. A javljala se i ona odluka, da ono spriječi, osujeti... No most je bio već na suhu, a parobrod zasoptao, zadimio i krenuo.

VII

Svijet, što je bio na obali, nagrne sada prema glavi valometa, gdje je upravo u taj mah pristala okrupna ribarska lađa. Svi ispružiše vratove, da vide, imade li što ribe, pa kad ugledaše »panar« pun lijepih lovrata, zakliktaše:

— Cire, po što lovrate?

— Tamo vam je hôtel, pa pitajte — podrugnu se plećati, mrki ribar.

— I opet si prodao — prigovori mu nekoliko razočaranih glasova.

— Sâm ih valjda ne ću izjesti — zabrunda ribar, preda »panar« nekakvom bucmastom deranu, otisne se i zavesla prema dnu luke.

— Izjeli te đavoli! — zamahne za njim štapom starac bijel kao ovca, ali uspravan, lica crvena i vanredno energičnih crta i kretnja. — Zar naš novac nije kao tuđi? Prisjelo tebi i njima! Gadovi jedni!

— Bravo, Fabio! — povladi neki mladenac iz obližnje rpe, valjda da starca podraži.

A Fabio zajuriša još jače.

Svijet se neko vrijeme smijao, a onda stao da se razilazi.

Krenuo i Rajković. Išao je lagano, zamišljen, sumoran. Nije znao, kuda bi, kadli ga upravo uto stiže onaj starac, približi mu se, pa još i crveniji u licu, istrese preda nj kao na dušak:

— Dva skrpoča, znaš, ne pitam više. Velju: danas je petak, uranit ću, dodavla! Ne ću se valjda vratiti pustoruk! Kad ovamo — jesi li ga čuo? Smrad jedan! Pa još mi vele: došao tuđin, donio sreću! Dovraga i takva sreća! Što je bolje, to ti iziju drugi, a ti grizi nokte. I tako ti je to od dan na dan; hoćeš da kupiš triljicu — ta je za pension »Klin-

cem«. — A ona dva barbuna? — To je za hôtel »Kloncem«. Kuga ih! Što veliš ti, a?

— E, što ćemo, kapetane — odgovori Rajković sažev ramenima, a u sebi se ljutio, što se taj starkelja morao baš uza nj da prikrpi.

— E, što ćemo, što ćemo? — zaintači. — Onda neka ide po vragu sve! Pa ići će i bez toga — progunda tiho.

Stane, upre se palicom o kamen, pa se okrene k moru, da mu ne treba gledati onog derana, što se s »panarom« na glavi i fićukajući prkosno vukao polagano naprijed.

Parobrod je već bio daleko odmakao. Dok je starac gledao za njim, snažne mu se lične crte zaoštrile u ironički izraz, pa će:

— Odoše i Murvice. Rekao mi Iviša. A i slutio sam, da će nešto biti. Vidio sam Batičića, gdje se nekako odviše savija oko onoga Tudeška. A gdje je gavran, mora da je i strvine... No dà, bit će toga još. Nismo mi za ovu zemlju, brate; prelijepa je ona za nas. Pogledaj malo tamo od Preluka (i Fabio pokaza batinom prema sjeveru), pa dolje prema Berseču... — Znaš, kako meni izgleda taj kraj? Kao nekakvo veliko janje... Tamo oko sv. Jelene, ono mu je glava... — Možda i nije za tvoje oko, ali meni se tako priviđa. I vidiš, to naše lijepo janje — a i jest lijepo, ded ga samo pogledaj! — govorio je Fabio, malone ushićeno, kao da je začas zaboravio na izgubljene skrpoče — to naše janje, čeka dan na dan tuđega ovčara, koji će ga znati drukčije pasti i strići. A mi? Nož u ruke, pa pod grlo i onda sve komad po komad na pazar, i sve tako, dok nam ne ostanu goli papci. A tako je bilo i s morem. Čim nam je malo pokazalo rogove, mi odmah u bablje kukanje, kao da mu se najednom i dno presušilo.

Okrene se, izbeči usta, puhne, zamahne batinom i pokroči naprijed.

— Badava, sinko — pokima glavom prema Rajkoviću, koji je jedva čekao čas, da ga se oslobodi, da može ostati sam sa svojim mislima — sve zaman! Naš čovjek je — naš čovjek. U sitnicama velik, u velikim stvarima — nikakav. A nije tomu krivo ni neznanje. Nije ti on, nebore, bez soli u glavi; bistar je, kad hoće, ali je prokletstvo na njemu. Možda i u njemu, toga ja ne znam. Pogledaj onaj cimer tamo! Izidor Wortner — nije li! A prije si na onom mjestu mogao čitati Franjo Papić. Što se dogodilo? Dok je bio sam, moj je Papić radio bez prigovora. Kada se pak nagomilao posao, uzeo pomoćnika: Izidora. A onda? A onda, brate, gazda se pogospodio, te Izidor lukav i prepreden motao ti ga i motao, dok ga nije tako smotao, da je nekoga dne nad vratima dućana osvanulo njegovo ime. Pa vele: D r a n g je kriv, Vragovi vas i z d r a n g a l i, pamet u glavu, pa će vam drukčije pjevati duša!...

No Rajkovića je u ovaj čas taj Izidor zanimao vanredno malo. Već je pružao ruku, da se sa starcem oprosti, kadli se ovaj nanovo ispriječi:

— Neka je vražja žurba — nastavi — ušla u taj naš svijet. Svako hoće, da se preko noći obogati, a ne pita se, kako? Dvojici, trojici je to i uspjelo, a sada se pomamili i drugi. Eno ti onog gada, Batičića. Prodaje zemlju, mešetari, upušta se u svakojake tamne i nečiste spekulacije, da može svojoj milosnici nakupovati što više zlata i biserja. I ti nakiti kao da ne žegu. To jest, bit će da žegu, tek je koža otvrdnula... ha ha! — nasmija se starac drveno.

Rajković se sjeti Marunića, pa nekih svojih budućih osnova, i bude mu, kao da ga je netko očupao. Oćuti potrebu da nešto kaže, kao od bojazni, da mu ne bi starac progledao u dušu:

— Poslovna su poduzeća kao rat, gdje se puno ne pita za mrtve i ranjene.

— Rat? Zar ga osim gavrana tko blagosivlje? Moj sinko: Volim ti ja gledati onu » m i r i n u«, što je tamo ruše, negoli palaču, koja će na njeno mjesto doći. Govore, da će to biti nekakav »Etablissement Majer«. Misliš, Bog zna, što to znači, a ono ti je p o s t r i b u l. Eto vidiš, i to mi zovu — napredak.

Primakli se radnici, koji su uto upravo porušili prednji zid stare podrtine. Starome Fabiju zape oko o ploču, što je na tlima ležala u komadima.

— Još i to! — klikne srdito. — Što ste to uradili? — pokroči živo prema najbližem radniku, pokazujući štapom na raspukli kamen.

— Nagnuo se zid i popustio — odgovori radnik prešavši rukom preko znojna čela.

— Bilo dohvatiti ploču — oštro će starac.

— Preča je koža, šjor — otpovrne radnik i nastavi posao.

Rajković se nagnu, složi razbacane komade i uščita ime pretura Palmića.

— Vidiš, ovako ti prolazi sve — preuze starac udaljujući se, dok je iza njega onaj radnik nešto promrmljao, što su ostali radnici sa smijehom popratili. — Onaj pretur Palmić vodio je u ime našega mjesta parbu protiv dviju biskupija. Radilo se o nekim za ono vrijeme vrlo znamenitim pitanjima. Uspio je, a i drugačije bijaše mjestu na čast. I gle! Već mu izbrisali spomen. A tako će biti i s nama; ništa našega ne će ostati — izginut ćemo kao čeljad, koja nije nikada imala imena ni plemena. A sve to imamo da zahvalimo onakvim gavranima, kao što je onaj tamo — izduši starac pokazujući nervozno na Batičića, koji se u

taj tren pojavio iza ugla. — Mrzak mi je. Ne ću, da se s njim sastanem. Zbogom! Ne zamjeri!

Okrene se i odbrza niz ulicu. Rajković bi bio rad zamaknuti kuda, ali mu je Batičić s razblaženim smiješkom bio već na dohvatu i s podaljega ga pozdravljao.

Rajković počeka, a onaj ga uhvati ispod ruke pa se uputi s njime.

— Vidio sam, kako je utekao stari Jeremija. Ispreša te, a? Znam otprilike sve, što ti je govorio. Bit će, da mu je jutros izmakao »brodet«, a to je za njega, što za drugoga izgubljen novac, osujećeno djelo, promašena čast, nedostignuta sreća, slava — ama što hoćeš! I to ga, jadnika, baca u ovo raspoloženje... Pa ni mi nismo bolji — nasmija se Batičić oziruć se naokolo nemirnim okom. — Svijet je onakav, kakav ti se prividа kroz tvoje živce, a živci se ravnaju gdješto prema lovrati ili lubinu, gdješto prema novcu, časti, lijepoj ženi... kako već kod koga. U tebe bit će ovo posljednje, a, galijote! — podrma ga za rame. — A tako će biti i u onoga vraškoga Leitnera. Jesi l' ga vidio? Jednim mahom uhvatio čovjek dvije ribe: Murvice i — ženu. Pa kako se pomamio za njom! Sinoć, pošto si otišao, razglagoljao se, brate, kao kakvo ludo đače. Ona, pa ona. A i glatko će mu ići: znaš, gazda...

— A što vam je govorio? — upita Rajković sileći se da ga glas ne oda.

— Ama tko bi se svega sjećao! Ali vidi se: ugrijala ga. Sav je blažen. Ele, našao svoju lovraticu... bit će »brodeta«, ha! ha! A ti? Ostaješ li još dugo ovdje?

— Ne znam ni sam, valjda koji dan... I vi mislite, da bi ona... — otme mu se nakon kratke šutnje.

— Tko? Klara? A da što će? Ili na njegove ili na tuđe ruke! Mučno je to, a možda i nije. Uostalom ni divlji brakovi nisu tako divlji, kako ih rišu, a Leitner je čovjek svjež i krepak... Nego vidi Bluma! Već ide za poslom. — Hola, doktore! — dovikne Batičić.

S Rajkovićem se naglo porukova, pa pođe hitro za doktorom. Nešto mu prišapne, našto se obojica nasmiju i oproste, te Batičić zamače u ulicu, iz koje je malo prije izašao Blum.

Rajkoviću se nakrive usne na ironičan i suh osmijeh, ali dojmovi, što mu se u nekoliko sati nakupili u srcu, tako su snažni i duboki, da mu nije moguće izvan njihova kruga ni misliti ni osjećati. Od svih jedan je ipak najjači: ona teška i jadna potištenost, što istječe sada iz kajanja zbog onoga koraka u Murvicama i iz neke čudne grižnje, čuvstva vlastite smiješnosti, gađenja, ljubomora...

Da — i ljubomora!

Da mu to tko drugi kaže, misli, ubio bi ga — i njemu je ipak jasno, da je to upravo tako. Ljubomor ga je natjerao na onu glupu osvetu, ljubomor ga je izdirao prošle noći, ljubomor ga izdire i danas. A sve je to i dosada moralo da negdje u njemu tinja. On je to nosio u sebi i tamo, u Americi. Taj mu je crv iz potaje točio otrov u dušu i činio, da mu sve bude gorko. Mnogo mu je sada postalo jasno: i zašto je ono u tuđini htio da sam sebi kidiše i zašto nije mogao ni u slastima čikaških noći da potpuno uživa i zašto se nije ni u zagrljaju svoje zaručnice mogao da smiri. Trebalo je da dođe ovamo, da mu se to objavi i objasni.

Nešto ga je gonilo među ljude, da se kako obrani od misli, koje su nalijetale na nj kao ose i neprestano ga ubadale.

Ide, postajkuje, kao da se pita, kuda bi udario. Pogled mu padne na dva visoka kestena, što se na ulazu u park dizahu kao predstraže krošnjate aleje. Uđe. Sva su stabla skinula sa sebe svoje zimnje ruho, a borovi i omorike puštale su već svoj eterični zapah, što se s mirisom cvijeća stapao u pravi balzamički vonj. Spuštajući se niz aleju nije vidio mora, jer mu ga sakrivala gusta zimzelen, a tek se gdjegdje kroz lišće razabirao sunčan odsjev, što se odbijao iz sitnih morskih talasića.

Dolje na zaravanjku promijenilo se sve. Na njegovu se okruglu dnu uz samu obalu pretrgao vijenac uvijek zelenog drveća i otvorio pogled na more. Nevelik otvor — upravo kao u kazalištu, kad se zavjesa digne — ali je ovdje pozadina, daleka, puna sunca, njegove igre s talasićima brzim. A ta se njegova igra svuda odbija i odrazuje. Pune su je oči, pun ju je i zrak, kao i glazbe, što se sada u njemu prelijeva.

Rajković se spusti na klupu i pogleda naokolo. Šaren je taj svijet, što se kružeći oko umjetno uređenog cvjetnjaka divi lijepom danu, suncu i moru. A zanimljivo je, kako ti ljudi davaju oduška tim svojim osjećajima; jedni glasnim čuđenjem, povicima ili šumnim uzdisajima, a drugi nekom svečanom sabranosti i neodoljivom ozbiljnosti. Sve se to Rajkoviću čini nekako udešeno, naučeno, usiljeno. Samo rijetki — a to su redovitio najmladi — izražavaju svoja čuvstva kliktanjem, djetinjim kikotom i pocikivanjem.

Do njega su s jedne i s druge strane posjedala neka postarija, prilično zlovoljna gospoda, kojima još nije zrak dosta topao, a ni mjesto dosta ugodno. Jadaju se, da je prošle sedmice tri dana kišilo — »molim vas, tri dana redom!« Tuže se i na hranu, na skupoću, na glavobolju, na »Lječilišni Vjesnik«, koji da im je donio iskrivljena imena. Postalo mu dosadno. Digao se i potražio drugu klupu. Tu se pak neke gospođe uščavrljale opisujući svoje izlete morem i krajem. Sudeći po njihovim

riječima bile su to prave ekspedicije, pune svakojakih zgoda i zanimljivosti.

— Kad mi na debelo more, eto najedamput *scirocco* ... — pripovijedala jedna.

— *Und noch etwas Bora dazu!* ... — nadoda druga, valjda da čudo bude još i veće.

Drugda bi ga to bilo rasijalo, a možda i pozabavilo, ali danas nije na sav taj svijet, na sav taj život mogao da gleda drugačije, nego ono jutros stari Fabio.

Ni poslije objeda nije mu se vratio mir, samo što je sada više mislio na Leitnera negoli na Klaru. I njemu je samome upravo nepojmljivo, kako mu je taj tuđin postao ujedared tako mrzak. On je u njemu vidio opaka čovjeka, koji hoće da zlorabi nevolju žene same, bez oslona i obrane. Taj se strastveni ženskar ne će žacati ni kojeg sredstva, da udovolji onim svojim ogavnim požudama. Rajković ga već gleda, kako se oko nje lisiči, kako je obasiplje obećanjima, spram kojih ne će zacijelo u ovoj nevolji ni ona biti ravnodušna ...

— Zlo je to i ružno, ali se ipak tebe ne tiče — govori u njemu nekakav glas, kao da mu se ruga, a to ga još većma razbješnjuje i mjesto da ne misli na to, on kao da sam sebi pred oči dozivlje prizor, gdje se ona Nijemcu predaje bez otpora, možda i s voljom. Čovjek svježe, krepak, imućan, a to se, kako ono reče Batičić, ženama mili ...

I opet ga spopada gnjev, ali ovaj put protiv nje. Iznovice provali u njemu povrijeđeno samoljublje odbijenog ljubavnika, opet se u njemu zapali pakao.

Tako je on padao iz jedne torture u drugu: iz žeravice u plamenu vatru. Bilo je međutim časova, kad bi na sve to gledao hladno i s rasuđivanjem, te je to poslijepodne već nekoliko puta dobacio sebi, da je smiješan i glup, pače se latio i pera, da svojoj zaručnici napiše pismo. I započeo ga: silio se, da bude što ljubazniji, tražio najljepše riječi, birao izraze, htio da ono hartije poplavi najsladim ljubavnim izlivima, ali mu začudo izlazilo sve drveno, bez topline, i malo srdačnija riječ pričinjala mu se lažju, licemjerjem — te mu sve to ubrzo dosadi, baci pero, razdere pismo, digne se i izađe.

Ali misli mu se ni vani ne razuzlaše. On se sada po stoti put pitao, što bi to moglo da bude, i po stoti put je sebi odgovarao, da ono, što ga sada muči, i jest i nije ljubomor. No što je u to dublje ronio, sve mu je jasnije bivalo, da on Nijemca zato mrzi, što se Klara njemu onako lako podala, a njega odbila. Potom bi se ispravio, da mu se ona uopće nije

podala, a možda i ne će, pa i opet bogzna po koji put stresao glavom i rekao:

— Pa da i hoće, ni brige me!

Išao je nasumce. Kad je došetao do mora, ugleda pred lukom parobrod, što se upravo vraćao iz Voloskoga. Na pomisao, da je na njemu ona, podiđe ga oštar, studen srh i htjede otići.

Pomisli, da bi to bio u neku ruku uzmak. Činilo bi se, kao da je se boji, ili kao da ona imade za nj jošte kakvo značenje. No on će pokazati, da nema i da je kadar uzvratiti njezinu hladnoću s isto toliko ravnodušnosti.

Ostao je, približio se pristaništu, štoviše, stao i na put, kuda su imali proći putnici s parobroda.

Ali parobrod nije bio pravo ni pristao, a njega obuze prvašnji nemir. Što nije otišao? Što se tu ustrmio kao drven kip? I čemu? Da sebe iskušava, a nju izazivlje? Nju, slabu ženu, koju je sam bacio na cestu, a možda i u blato! Nije li to djetinjski?

— Što ja to radim? — zgadi se on sam sebi, pa se okrene i izgubi među svjetinu, što se bila zgrnula na obali. Vidio je proći Leitnera, Ivišu i — nju. Nju tek ispod oka. Upravo je odzdravljala na nečiji pozdrav, ali već u onom laganom poklonu glave bilo je toliko umornosti, a u lijepom licu toliko gorkosti i tuge, da je od toga počutio, kao da se u njemu nešto prevrnulo. I bude mu je žao, neizrecivo žao.

Pustio je, da daleko odmakne, a onda se uputi i on, pognute glave i potišten kao krivac. Nije digao očiju, da je vidi, a više nije ni pokušao da analizira, da raščinja ono svoje jadno raspoloženje. Išao je i opet nasumce u park, pa se opet vratio k moru, lutajući bez cilja i s onim tjeskobnim čuvstvom.

Dolazilo mu, da klekne preda nju, da sama sebe optuži, da joj izjasni, kako je sve, što je uradio, doista odvratno, ali to neka odbije na život, koji ga je grdno ogorčio, otrovao, ubio — a i ovo, što se sada u njemu zbiva, imade svoj uzrok u nečemu, što još nije ugaslo u njemu. Nije, nije, on to ćuti, o tome je sada potpuno svijestan.

Iza večere dođe k njemu Iviša. Dvorana je bila puna svijeta.

— Podimo u pokrajnu dvoranicu, lijevo, da nas ne smetaju — reče Iviša opipavajući rukom njedra.

Rajković razumije, pridigne se, pođe lagano za njim. Dvoranica bijaše pusta. Iviša pritvori vrata i priđe k stolu.

— Sjedni!

Namjesti se i on te započe brojiti novac. Nekako mu se ruke tresle, a nekoliko se puta i zbunio, pa je morao da započne iznova. Srdio se na sebe:

— Ne znam, koji je to đavo večeras.

I glas mu se tresao, a Rajkoviću je bilo mučno gledati ga.

— A sada pobroji ti, pa potpiši.

Rajković je nijemo gledao ispred sebe.

— Ja bih — reče nakon duge šutnje — da mogu ... ispravio sve to ...,

Iviša se pruži leđima na oslon stolice.

— Znao sam ja, ali ona drži, da je to tvoja osveta ... Kakva osveta, rekoh ja. Što si mu skrivila? Slušala si oca. Kakvo čudo! Nisi ni prva ni posljednja. U nas je sav svijet bez svoje volje. Syi pa i ja. Nitko ne zna, što sve moram da progutam! A tko mi je kriv? Sâm. Koliko godina čeka na tavanu opremljena »kaselica«, a nikada dosta snage, da je digneš na rame, da tuđim gadovima dovikneš: — Sluga pokoran! Ti si se, istina, znao odlučiti, otišao si, našao sreću — bit će, da nisi, kao što mi ...

Rajković se trzne: on da nije kao i oni? A na dlaku isti, ako ne gori. On bi bio kadar to i zavapiti, da ga svi čuju, da barem tako nekako udovolji unutarnjim poticajima samooptuživanja. On da nije kao i drugi! Otišao, našao sreću! ... Utekao, utekao je on! Nije u tome bilo nikakva junaštva, već jadno, rođeno besilje, koje nije ni njemu dalo da se opre sudbini i da se protiv nje ojača i utvrdi. Pa što je uradio tamo, u svijetu? Jedino mu je djelo bila briga, da se uvali u perje, što ga lihvarska ruka iščupala na leđima naroda. A da ga odatle ne izguraju, sklonio se u naručje djevojke, koje ne ljubi ... On je to već davno slutio, ali danas je prinuđen priznati da je ne ljubi ...

I njega obuze stid nad samim sobom, a osjećaj zgadljivosti ispolji se u nagloj kretnji ruke, od koje se one banke na stolu razlete na sve strane. Čelo mu se namršti, a oči ukoče:

— Novac nije moj, ne ću ga! ... — provali iz njega tvrd i opor glas. I oči odvraćaše od onih papira, kao da je na njima napisana sva njegova kukavština.

Iviša, sav iznenađen, izbulji oči i ostade neko vrijeme kao presenećen, a onda slegne ramenima i uze da po podu kupi novac i da ga polako slaže na sto.

Rajković ga je međuto gledao onako zgurena, suha i jadna. Saučešće, što ga je danas poćutio spram Klare, obratilo se sada k Iviši, pa

kad je kapetan pokupio sav novac i pokunjen sjeo opet za sto, dohvati mu ruku i ne puštajući je progovori:

— Kapetane, da je vama, da je njoj pogledati u moju dušu, možda biste u njoj našli štogod bolje negoli je ono, što sam doslije pokazivao. Zašto ne može to dobro da prevlada, da iskoči, da pobijedi?

— Mene pitaš? — s gorkim će osmijehom Iviša. — A moj život? ... I ja mislim, da bih mogao dati više i bolje, no što dajem, ali eto ... Vidiš me i — znaš ... Valjda sudbina, ili tako nešto ...

Obojica ušute, povuku ruke k sebi i obore glave. Iz velike dvorane dopirao žamor glasova, od časa do časa munula bi mimo staklena vrata silueta konobara: pokazala se i naglo iščezla. Prvi se i opet javi Iviša.

— Moja je sva nada bila u Budišinu. Da je onuda prošla željeznica, još bi se čega latio. Možda i ne bih prodao, jer vidim, da to ne nosi osobita blagoslova, možda bih poduzeo štogod. A bilo bi mi lijepo, otresao bih se koječega i providio kakogod i za njih, za one sirote na Murvicama ... Oni su sada svi na mojim rukama. A moje ruke, vidiš i sam, slabe i — prazne.

Postoja časkom, pa se iznovice vrati svojoj omiljeloj misli, željeznici preko Budišina. I opet mu stane oduševljeno govoriti o vanrednim koristima, što bi ih ona strana imala od toga pothvata, i opet ga, kao i onomadne, potapka po ramenu veleći mu:

— Pa uzmi ga ti na sebe! Stručnjak si, do đavola! Već nam odavno svima kucka to po glavi, ali nema koga, da nas uputi. Sada eno tebe! Amerikanac si, čovjek iškolan, sve ti je to u malom prstu. Vidiš, na tvom mjestu, ja ne bih oklijevao. Ajde! Digni nas! I ja se, kao i Fabio, pitam više puta: Koliko sam živio, a čemu? A i drugi, čemu su živjeli? Za koga se mučili? I evo, kucnut će posljednja, i bit će nam kao da se nad nama zatvara nekakva debela knjižurina, a što će u njoj ostati? Možda po koja karikatura, što će prikazivati čovjeka s vječno sagnutom šijom. A da što bi drugo i bilo? Nego ja bih ipak rad, da nešto ostane iza nas ... Čuješ Niko — uhvati sada on njega za ruku — da nas dvojica to uzmemo na sebe, što ti se čini?

Rajković se bio ponešto primirio i s nekim tužnim čuvstvom gledao toga već matora zanešenjaka.

— A što mogu ja? Moja ne važi ...

— Ne misli! — reče Iviša gledajući na sat, pa nadoda ustajući: — Ti brojiš i te kako. Jedno, što te dugo ne bijaše, a drugo, što svijet znade, da ćeš biti bogat. Jedna tvoja i sve će planuti. Ajde, promisli ... A sad, ostaj mi zbogom, kasno je, meni je poći.

Iviša se naglo oprosti i učas ga nestane. Polagano je Rajković spremao novac u lisnicu. Sad je sve gotovo, sutra bi se mogao ukrcati za Ameriku, ali već sada ćuti, da to ne će učiniti, možda za neko vrijeme. A čemu ta odgoda? U koju svrhu? Od toga pitanja bez odgovora zavisio je sada sav njegov život...

VIII

Kad je polazila u Volosko, Klara je bila natuknula ocu, da ide podmiriti nekakav zaostali porez. Starac se zagledao nekuda i naprezao misli, kao da u pameti nešto prevrće.

— Ama nije davno, te si sve uredila... — progovori naposljetku.

— Što ja znam! Sveđ novi nameti, prirezi, nikada kraja — odgovori mu u neprilici. I ode.

Ali kad se vratila, Palmić htjede, da mu potanko objasni, koliko i zašto je što izdala.

Ona nabaci neke iznose, te naravno zamače nekuda za poslom.

— Dokad ću se ja ovako pretvarati, tajiti, izmišljati laži? — upita se ona sa zgražanjem.

Dođe joj, da sve kaže, ali vidje, da bi to ovako unaprečac i bez ikakve priprave moglo imati teških posljedica. Trebat će tražiti druge putove, a zasada će već biti mnogo, bude li se dao nagovoriti, da privoli na Leitnerov boravak u kući. A ona još ne zna ni kako bi na to navela razgovor...

Ima već dugo, što Marin Palmić ne zalazi među ljude, i što su i drugi njega zapustili i zaboravili. Prekinuli se prijateljski i društveni odnosi, prestali posjeti i razgovori — i to je starca gotovo sasvim odijelilo od svijeta. Posljedica toga bijaše, da se uvukao u sebe, u svoje tlapnje, u uski krug svojih misli, koje su često poprimale vid fiksnih ideja.

Tako je on i te večeri za stolom, onako iz neba pa u rebra, navrnuo govor na te proklete namete i »poreze«, koji da su mu već napola »šundrali« kuću.

Klara pomisli, da je možda sada zgoda, pa primijeti:

— Sve će progutati. Ja već ni sama ne znam, otkuda ćemo...

Starac se opet nekuda zagleda.

— Prokleto more! — progunđa pomislivši na zeta i na potopljeni brod. Promljaska nešto, pa se po svom običaju upusti u svakojake kombinacije, kako bi se Karlo ipak mogao spasti. Ona mu nije protuslovila,

niti mu je htjela razbijati obmane, premda je znala, da more ne vraća, što je već jednom progutalo.

— Pa da nam se i vrati! — izlane ona — ali dotle?

— Što dotle?

— Treba živjeti, papa, a kako?

— Ta još ne tonemo, hvala Bogu! A kad bi i sve bilo — stisnuti se treba, stegnuti izdatke...

— Kamo više! — klikne ona nekako nevoljko i uze da mu objašnjuje, kako se na odijelu već davno štedi, a od neko doba i na jelu.

— Još da otpustimo služavku...

— Pa tko će ti...

— Sama. A trebalo bi pomišljati i na kakvu zaslužbu. Već smo na dnu, papa, sasvim na dnu.

On ju je slušao otvorenih usta.

— A ti digni gdjegod! Kuća je vrijedna, svatko će dati.

— A otkuda vraćati? Da nam najposlije i to odnesu! Ne, papa, tako ne ide. Ja sam smislila nešto drugo.

Pogleda je radoznalo, i još jače rasklopi usta.

— Evo — prihvati ona nekim sustezanjem — kuća je za nas odveć prostrana, nekoliko soba pusto, a stranac neki traži stan...

— Štoo? — namrgodi se starac, pa kao uvrijeđen nadoda: — Da iznajmljujemo krevete! Mi?

Glas mu je zvučio prilično oštro, ali se otpor pokazivao manji, no što je ona iščekivala.

— Čine i drugi — lagano će ona. — Pa i najveći bogatuni: Korlići, Palčići, Jardasi...

— A zar ne znaš, da su ti tvoji Korlići, Palčići i Jardasi ispirali nekoć palube mojih brodova? Kako ih možeš sravnjivati s nama? Čeljad, koja je oduvijek bila vična da nekome služi, može mirne duše da strancima iznajmljuje krevete, ali mi... naša kuća...

Ona podigne na nj oči smekšane nekom vlažnom maglom.

— Ja u tome ne vidim nikakve sramote, papa.

Pa kao da će okrenuti u šalu, nastavi:

— I vaši su brodovi bili negda sjajni, pa što su sve prevozili? A kuće su za ljude.

— Brod je brod, ti zaboravljaš...

Onda se malo zamisli pa zapita:

— Koji je to čovjek?

— Nekakav Nijemac. Čini se, čovjek dosta ugledan, a regbi i bogat. Mislim, da nas ne bi ni smetao, jer bih zadržala sluškinju, da ga ona dvori.

— Svejedno — smrsi stari. Lice mu se nakrivi na ironički izražaj, te nadoda:

— Uostalom — gospodarica si. Čini, što hoćeš.

Zašuti. Lice mu se nekako odulji, otegne i prože upravo neizrecivim izražajem patnje. Ražali joj se. I premda ju je ona njegova opaska ubola, pregorje, jer nije htjela, da ga više muči. Međutim se starcu onaj Nijemac neprestano vrtio u glavi. Ponekle mu je godilo, što je kod tolikih palača i vila poželio upravo njegov stari dom. Osjećaj neke tople samodopadnosti prohuja mu starim žilama i s nekim udivljenjem stade prebirati u sebi ljepote i pogodnosti svoga boravišta. Pogled, smještaj, okolica — sve to mora da u čovjeku uzbudi doista vanredne dojmove. Pa i ovo šuštanje vjetra, što vani ćarlija i odbija od sebe stotinu tajnih glasova, čini mu se sada nekako osobito zanimljivo i on mu prisluškuje kao nekoj davno neslušanoj muzici.

— Lijep je, lijep moj stari dom — šaputao starac zanoseći se i kasnije u krevetu predodžbama, što su mu pred očima nicale.

Sad mu nije više bila nepoćudna ni misao, da bi se iz toga mogla izvući i koja korist. Možda, pomišljaše on, nema ni Klara krivo, možda tu doista nema nikakve sramote! Pa zašto da bude! Na svijetu nije ništa vječno. Danas iznosi deblji kraj more, sutra kopno. Tako to ide, a na čovjeku je, da se znade snaći. Jest, tako je, mišljaše starac prevrćući se za one duge besnene noći i čudeći se, što mu to nije prije palo na um.

I gle, već sutradan kod objeda bio je pun svakojakih osnova, što mu ih je minula noć donijela.

— Da vidiš, na koju sam misao došao noćas — započe, jedva što je sjeo za stô. — Hoću dolje na »rotundi« da dignem krasnu »villettu«! Pomisli: onaj divan vidik na more, ona d e l i z i a ! Svijet će se pomamiti za njom. Kako ja to zamišljam, bit će ona za nas prava Kalifornija. Ja ću još promozgati, ali vidjet ćeš, kakva će to biti ljepota.

Bila je već navikla na slične tlapnje, pa im se nije čudila, a nije ni kušala, da ih razbija. Ovoga puta još manje, jer je razabrala, da su se jučerašnje njene riječi ipak dojmile starca i da će ga moći lasnije pripraviti i predobiti.

— A što ću, ako se onaj stranac nanovo vrati? — upita.

— Tko? A da, onaj ... Svejedno. Premišljao sam i o tom. Baš kako si ono rekla: prije brodovi, a sada kuće; prije vreće i balvani, a sada

ovi Tudeški: glavno je, da plate navo — nasmija se starac. — Svijet se preokrenuo, pa što ćemo. No kako ti se čini moja misao, a?

— Dobra — reče ona. Odlanulo joj, što je otac privolio, pa se čak i nasmjehnula na onu njegovu čudnu poredbu.

Dok se Marin zanosio mislima na svoju buduću »villettu« s krasnim pogledom i raskošnim namještajem, Klara je za stranoga gospodina spremala stan sa dvije prostrane, svijetle i zračne sobe u gornjem spratu. Svaka je od tih soba imala svoje ime: ona s prozorima prema jugu zvala se Arturova, a ona do nje Leova. Ta su imena ostala od vremena, kad su još bila u životu njena braća, Artur i Leo. Iza njihove smrti sobe im ostale puste. Dva tri puta na mjesec otvorili bi se prozori, da se prozrače, našto bi se opet zatvorili kapci i obje bi sobe opet utonule u tamu i mir. Sad se iznova pustilo u njih svijetlo, koje je između bijelih zavjesa silom nahrupilo unutar i poplavilo sav prostor uokolo. Samo se u kutovima pritajivale sjene, i nešto od njih i od jeke, što se u tim vječno zatvorenim prostorijama javljala na svaki, pa i najmanji žamor, a nešto od onog nekog posebnog mirisa, što se tu kroz godine nakupio, Klari se stezalo srce i pred oči joj dolazila ona dva krasna mladića, puna snage i mladosti, od koje je negda sjao i odzvanjao cijeli dom ...

Uneke došao i stari Marin noseći ispod pazuha dvije poveće slike sa zlatnim okvirima.

Pozove je na stranu, pa joj tiho prošapće, da ne čuje služavka:

— Stavi mu na kredencu veliku venecijansku uru, na stô one srebrene svijećnjake iz Anverse, a na stijene ovjesi ovo »Atlante« i »Berenice«. Neka zna, da su ti brodovi bili naši i neka ne misli, da je zabasao medu kojekakvu prekonoćnu gospodu. Da — još i »Albume« starih fotografija, neka vidi, da naše gospodstvo nije tek od juče, a ja ću mu već pokazati preturovu biblioteku ...

Položi slike na stô i obazre se po sobi. Pogled mu pane na sinovljev krevet; stane, prijeđe rukom preko čela, kao da hoće da rastjera nekakvu zlu misao, izađe na hodnik, pa nehotice zirne u drugu sobu, gdje mu se zabijeli drugi krevet; odvrati naglo glavu, pospješi korak i začas ga nestane.

Pred suton izađe Klara na terasu. Visinom se povlačili iskidani, ognjeni oblačići i njihovo se nažuto svijetlo sipalo na lišće drveća kao zlatan prašak. Vrapci, čas prije tako živi i brbljavi, već se smiruju, prosnijevaju, bude se, zatrepte krilima, pa opet zaspe. A tako je i s drvećem uokolo: čas je mirno, misliš: zadrijemalo je, a ono odnekud zadune, i stare se krošnje ustresu, da malo zatim opet zamru. Ali se u

daljini nije još stišalo: još traje tamo šuštanje, a čini se, kao da i nešto muklo odjekuje, i rekao bi, da ono neko nogama topoće.

I Klara pomisli, da to on dolazi...

Nešto je zazebe, blijednu, mašinalno odvrnu glavu, kao da se nečega boji. Ona prisluhnu bolje i — ništa — nema više tapkanja, a možda ga uopće nije ni bilo, možda se to njoj samo prividjelo.

Došao je u sami mrak. Sav nasmijan, vedar i srdačan primi joj ruku i stisne joj je kao dobar stari znanac. Ona se smete, jače poblijedi, ne zna, što da mu kaže. No on ubrzo prekine nepriliku. Snizi glas i zamoli je za upute, kako će se držati spram »gospodina oca«, kakva će mu biti uloga i tako redom. Ona je odgovarala isprvice zbunjeno, upravo neprirodno, pa sve slobodnije. Uto je odnekuda dotrčala i mala Vjerica i majci se ovjesila ručicama oko struka. Leitner je časkom gledao, kako joj mati svojom punom i bijelom rukom miluje spuštenu kosu, pa će:

— Piše mi sestra, da će mi dovesti kćerkicu. I tako će mala gospodica imati društvo.

Mala ne odgovori, već pogleda majku. Uto se pojave dva nosača s prtljagom. Klara ih povede u gornji sprat, u novi Leitnerov stan. Za njom pođe i on, oziruć se sa zanimanjem po tom starom domu, mrkim stijenama i drvenim stubama, koje su pod nogama nekako čudno škripile.

Pošto je ostao sam, Leitner priđe k prozoru, nasloni se na nj i pogled mu se neko vrijeme izgubi u dalekim, večernjim sjenama. Zatim se odmakne, razgleda sobu, namjesti prtljagu, priđe k ogledalu, poravna kosu i brk, pa sađe u donji sprat. Klara začu, da silazi i izađe na hodnik.

— Rad bih pozdraviti gospodina oca — reče dajući svome glasu ton učtivog usrđa.

— Izvolite... Već sam mu rekla, da ste došli.

Otvori vrata i pusti ga da uđe. Ugledav stranca stari se Palmić diže i pođe mu s osmijehom ususret. Leitner mu se predstavi, sjedne na ponuđeno mu mjesto i zapodjene s njim razgovor.

Stari je »armatur« govorio s dostojanstvom. Okrenuo i na engleski i na francuski. Govorio o svojim brodovima, o svijetu, o starim vremenima. U pola sata ispripovjedio je sav svoj život, što je i gdje je sve bio, a sve kao da se to njega i ne tiče. Tako na priliku, kad je htio pokazati, da je bio načelnik: — »To se je, vidite, učinilo, dok sam ja još bio načelnik«. Kad se ono razgovor navrnuo na Italiju, stari je odmah iznio zgodu, kako su ono god. 1866. u Palermu navalili na njega, da s broda

skine austrijsku zastavu, a on stao pred rulju sa samokresom u ruci i viknuo: — Na brodu sam ja gospodar i kapetan i »armatur«. — Za taj čin bio je i odlikovan, a kad je pošao caru, da mu zahvali, Njegovo ga je Veličanstvo milostivo pohvalilo.

— Nego to je, gospodine, nama u krvi. Jedan od mojih pređa, poznati pretur Nikola Palmić, bio se uhvatio u koštac s dva biskupa i nije mirovao, dok nije došlo na njegovu. Jeste li mu vidjeli spomen-ploču?

Leitner ne htjede kazati, da je nije vidio, pače natuknu, da je o preturu Palmiću nešto čitao, ali se ne sjeća gdje. Ta hotimična i neduž na laž laskala je starcu, koji se sav topio od gordosti.

— Bit će, bit će, onakvi se ljudi spominju i te kako!

I tako je to išlo redom. Klara je po strani sjedila, slušala i trpjela. Uto je netko vani pokucao, našto je ona izašla ostavivši ih same.

Onda se starac dotakao i današnjih prilika. Ali i to je pripovijedao onako gospodstveno, s visoka. Nikada, veli, nije znao, što je strah. Ni na moru, ni na kraju. Istim mirom, kojim je gledao u smrt, gledao je i poslovima u oči. Podavao se nije nikad, a išao je — ako ustreba — i protiv sudbine. A to je glavno — nasmija se, pa nastavi, da još nije posljednja rečena i pokazujući na kartu uze da mu pripovijeda o zetu, o brodolomu, kanibalima, o nadama, što ih goji, o svojim snovima, o novoj »villi« na »rotundi«. — Opet će, veli, Murvice oživjeti, a brodove će zamijeniti kuće, navle sjajne najamnine, sve, sve će biti opet dobro...

Isprva ga je Leitner slušao s nekim zanimanjem, a onda mu je stao govoriti ljubežljivosti, kimati mu glavom i polako se s njim opraštati.

Tužan se razgovor vodio međuto u Klarinoj sobi. Ona je izišavši iz očeve sobe sastala na hodniku Ivišu. Pohitjela k njemu i pala mu glavom na rame.

Pusti je, da se isplače, a onda je povede u njezinu sobu. Nisu zapalili svijeće, već ostadoše u tmici, nasred sobe. A ni govorili nisu glasno, već samo šaputali.

— Ne dao Bog, da to potraje — zajeca ona.

I njemu je bilo mučno pri srcu, pa nije ni za sebe ni za nju nalazio ni jedne riječi utjehe. Udarao na sudbinu. Nema, veli, na svijetu, ni mjere ni pravednosti. Još se nisi rodio, već ti napišu, kako će ti biti. Tebi sve zlo, drugome sve dobro. Dovraga i život!

Sjeti se, da nije po to amo došao, već da je, ako je moguće utješi, pa okrenu:

— Nego, sve se mijenja, tako ni nevolja nije vječna... Da nema u meni te nade, već bih bio davno digao moju »kaselicu«, pa s njome u

svijet. Uostalom, možda nije ni sudbina svemu kriva, možda je i do volje čovjeku, da štogod popravi? Eto, da se naš Budišin digne, a tko zna, možda i hoće. Ja sam i jučer govorio s njim — ne srdi se! — znaš, s onim Rajkovićem. Čudit ćeš se, što ti ja to govorim, ali mislim, da onaj čovjek nije sretan. Da si ga čula! I vidiš, da si me poslušala ...

— Molim vas, barba ... — tiho izrekne ona.

— Ne ću ti govoriti o tom ... Sad je i onako prekasno, a možda i ne bi bilo, ali da si ga čula! Nego ti se opet ljutiš ... Ajde, manimo! A kako ćete s tim Nijemcem? Sirotica, imat ćeš pokore, dok pripraviš oca i dok ga nagovoriš, da ode. A kamo onda? Teško je to ...

Još je ostao nekoliko trenutaka, a čitavo je to vrijeme stiskao glavu među ramena kao čovjek, koji ne zna, što da kaže ni kako da pomogne.

Pošto je otišao, Klara se počuti još i osamljenijom. Ona je i otprije znala, da je barba Iviša utjelovljena prostodušna dobrota, što je često izazivalo u nje čuvstvo iskrene sućuti, ali ju je sada boljelo i u neku ruku vrijeđalo, što se uopće upušta u razgovore s čovjekom, koji ju je radi onako niskih motiva uvalio u nevolju crnju od noći, što se vani zgušćivala.

Kod večere je otac iznova navrnuo govor na zasnovanu »villu« na »rotundi«. Umiješa se i Vjerica i ushićena djedovim opisima upita, hoće li staru kuću porušiti i preseliti se u novu? Djed je prekori; kako može takvo što reći! — Stara kuća nije kao iznošeno odijelo, što se zabaci: što je starija, to ti je milija, upućivao je djed. Ti još ne shvaćaš, ali počekaj, dok ponarasteš. Kako će ti onda sve to biti milo i drago! Porušiti staru kuću! A to znači što i ubiti je. Vidi ti nje! Znaš li ti, koliko ima godina, da sam i ja bio tolišan, kako i ti sada? Mnogo, sinko, i vidiš, ja bih ti znao pokazati svako mjesto, gdje sam se djetetom igrao, gdje sam najradije boravio, ama svaki kutić znam ja i sve me to sjeća sad na ovo sad na ono, i ja ti ne mogu reći, kako mi je to lijepo i drago. A nisam ja bio sam u ovoj kući: u njoj je živio moj otac, moja mati i toliki drugi, koji su sada mrtvi, ali ja bih ti znao reći, gdje je tko od njih najradije sjedio, gdje spavao, kako se držao, smijao, plakao. A tako će biti i tebi, kad ostariš. Dostajat će, da ti uveče dopuzi u postelju trak mjesečine ili da čuješ, kako kroz dimnjak huji vjetar ili se na prozore odbija kiša, pa da ti dođe u pamet sve, što si mislila, kad si bila malena, kad je mjesečina isto tako padala na tvoje uzglavlje, a kiša isto tako udarala i vjetar isto tako hujio. Tako ti je to, moje dijete. A pomisli, kako je onima, koji moraju da često sele iz jedne kuće u drugu i da se stištu među tude, hladne stijene! Te ih kuće ni na što ne sjećaju, one su za njih mrtve, a i oni sami kao da idu sebi na pogreb, kad se ono

tužno povlače za pokućstvom, što im ga iz kuće nose. Ne znaš ti, dijete, što je to! I ne dao Bog, da to ikada uzaznaš ... Nego ja vidim, da ti se već očice zatvaraju, a ti ajde, dijete, spavati ...

Dok je starac govorio, Klari je slika rođene kuće poprimala pred očima različiti vid. Sad ju je vidjela pod sunčanim cjelovom veselu i živu, sada pod naoblačenim nebom sjetnu i nijemu, pa kao ono juče i kao danas još tužniju i žalosniju, kao da sluti, da će je domalo oboriti, ubiti, kako je ono otac rekao.

Iz gornje sobe dopirao mukli bat koraka. Klara se lecne i bude joj, kao da je djelo razaranja već započelo.

IX

U Murvicama se život vidljivo preobrazio. Marin ne govori više s porugom o »iznajmljivanju kreveta«. Ona mu se njegova — prije brodovi, sada kuće — vanredno sviđa, neprestano je ponavlja smišljajući, kako će što ljepše urediti onu svoju lijepu »villettu« na rotundi. Za novac ga ne boli glava: dokopao ga se u težim prilikama, nego što su ove sadašnje. Kakvo li će to biti iznenađenje, osobito za one, koji su mu već pjevali »De profundis!«

Ni onaj Leitner nije mu nepoćudan. Dnevice se s njime razgovara i gordo se razmeće svojim osnovama, kao da bi htio, da se Nijemac uvjeri, e je bivši »armatur« Palmić još i danas tvrd gazda. Leitner ga strpljivo sluša, sve mu odobrava i sasvim se podaje svojim novim dojmovima. Vjerica ga sreta djetinjom privrženosti, nuđa mu cvijeće, što bi ga ubrala, pripovijeda o svojoj lutki i raspitkuje, kad će doći mala Lily, o kojoj već zna, da umije pjevati i igrati na glasovir, bacati se loptom, tjerati obruč, da je živa i vesela, da su u nje oči modre, a kosa plava s uvojcima. Na svu tu srdačnost jedini Kastor baca malu sjenu. Staro pseto — ne zna se zašto — još ne prestaje štektati na Leitnera, i Vjerica mora više puta posredovati, da nevaljalca nauči pameti. Služavka Mare, postarija žena, rumena u licu, a kose smeđe i opore, veoma je sretna, te su je zadržali u kući. Već je dobila nekoliko šestica za cvijeće, što ga svakoga dana nosi u sobu stranoga gospodina.

To cvijeće prelazi tada u ruke gospođe Klare. Leitner navreba čas, kad je gdjegod zateče samu, pa se požuri, da joj ga pokloni. Ona prima cvijeće, i pritom svaki put porumeni. Ne mogući podnijeti njegova pogleda, obara oči i šuti, kao da se pita:

— Čemu sve te pažljivosti i ljubežljivosti?

Još je većma uznemiruju oni njegovi dugi pogledi i one njihove još dulje šutnje. Pa i to cvijeće: samo što bi mu zahvalila na primljenoj kiti, prihvatio bi joj ruku i dugo je držao na svojim usnama.

U mnogo veću zabunu tjerale su je njegove riječi. Jednoga dana uze joj govoriti o sebi, o svojem promašenom životu.

— Otkad sam počeo misliti — prihvati on šetajući baštom uza nju — prikazivao mi se život s ljubljenom ženom kao vrhunac sreće. I danas vjerujem u to, ali me iskustvo naučilo, da se do te sreće dolazi teško, vrlo teško.

Te su je riječi mučile, a da nije ni znala zašto. No on nastavi:

— A kad nastupi razočaranje, pa prijelom, mislite: sad je sve gotovo. A nije, jer vam je i tada preostao dijelak srca, koji još uvijek nešto traži. A ono što ište, ili ne može naći ili je daleko ili . . .

Tu se prekine i pogleda je dugo, dugo.

— Što hoće taj čovjek od mene? — pitala se ona poslije toga u sebi.

To je pitanje nije puštalo više. Misao joj se neprestano vraćala k onom stranom čovjeku i njegovim čudnim, upravo neobičnim riječima.

Sve ju je smućivalo na njem: njegovo držanje, nastup, njegovi dugi i topli pogledi, pa i ona — vidi se — iskrena želja, da joj se sav povjeri, da joj otkrije svoj život. Jedva su se upoznali, i ona već znade, da je rastavljen, da ima dijete, da je nesretan.

Nije ni pomišljala, da bi se u tome mogla kriti kakva pritajena misao, štoviše: njegov topli glas, ona njegova prijaznost i povjerljivost imala je za nju i neku privlačivost, pače i laskalo joj donekle, što se taj pristali i bogati gospodin upravo s vidljivim zanimanjem bavi oko nje. U ovaj je čas svaka sumnja bila daleko od nje i nekako joj se činilo, kao da mu čita u dušu: u životu nije našao sreće, a valjda znade, da je ni ona nije imala — i tako se od saučešća u njemu razbudila simpatija . . .

Međutim je sa srdačnosti rasla u njemu u istom, ako ne u većem razmjeru i sloboda, a to ju je i opet uznemirilo. Istina, zlo nije u tome vidjela nikakvo, ali sa svim tim nije bila spokojna.

Sijevnulo joj, da je možda u njemu pokrenula kakvo tanje čuvstvo. Ta joj misao nije bila neugodna: možda zato, što je u njoj nazrijevala nekakav, ako i daleki žalac protiv nesuđenog i odbijenog prosca! A da je Leitner zbilja zaprosi? On je, istina, rastavljen, ali ona znade za nekoliko slučajeva, gdje su se i veće zapreke prebrodile. Pa ima još nešto, možda i glavno: iz razgovora s njime razabrala je, da je dosta

bogat, pa eto puta, kojim bi se mogla najlakše dovinuti prijašnjeg ugleda i blagostanja.

Kadšto bi se na te svoje misli nasmjehnula, ali je bilo časova, kad je u njih i dublje zalazila i gotovo se uživljavala u umišljenoj ulozi gospođe Leitnerove. A nije ni pitala srce, što bi ono, da do toga dođe. Čemu srce? Prvi ga je put pitala: ono se bunilo, kidalo, krvarilo, pa je jednako pošla za neljubljenoga. I srce se stišalo, umuklo, a život je protekao svojim tokom.

Tako bi bilo i sada. Znade ona, da je ništa ne vuče k onom Nijemcu, a teško da bi njezin osjećaj spram njega ikada i dotjerao dalje od prijateljstva. Sve, što je na njemu fino i besprijekorno, a toga ima mnogo, ne može da prikrije ono njegove opore, valjda prirođene tvrdoće. Ona ne bi znala kazati, u čemu se sastoji ta tvrdoća; možda u pogledu, u držanju, glasu, što li? A možda i u svemu tomu. Dok s njim govori, osjeća to doduše manje, ali ni tada ne može da se otme tome čuvstvu.

Nego bilo je i u Karla štošta, te ju je odbijalo, pa ipak se i na to privikla. Uostalom, narav je u čovjeka takva, da se svemu lako prilagodi, pogotovo ako je posrijedi bijeda, koju treba ukloniti. Sve ćete lakše podnijeti negoli oskudicu, ona čini čovjeka uvijek nesretnim, dok sjaj i obilje udovoljuju srce i zasjenjuju mnoge i nemalo tamne mrlje. Možda nije u stara vremena bilo tako, možda se prije mnogo lasnije podnosila nevolja, ali u posljednje se doba mnogo toga izmijenilo, i ona se lijepo sjeća ironičke doduše, ali istinite Fabijeve »sentencije«, biva, »da glava broji danas toliko, koliko i kesa«. I jest tako.

Pa onda dijete — mala Vjerica, njezin odgoj, koji bi trebalo udesiti prema tradicijama obitelji, da je ne preteku one, što su se istom juče iz praha digle!

Sve je to pomalo utiralo put Leitnerovim pogledima, i ona je od toga osjećala u sebi neku olakšicu. Već joj se budućnost nije prikazivala onako crna, a i sve se je većma utvrđivala u nje nada, da život nije na nju zaboravio sasvim i da joj možda sprema još kakvo ugodno iznenađenje.

Odsada je i sama sebi posvećivala mnogo više pažnje, a cvijeće je i druge Leitnerove ljubežljivosti primala bez sustezanja i zabune. Na njegov stisak ruke isprva bi je oblila čas rumen, čas bljedilo, a poslije bi se tek milo smješkala . . .

Pred Uskrs stiže malena Lily. Dovela ju Berta, Leitnerova sestra, postarija gospođica, plave, ali već dobrano progrušane kose. Lice joj je nabuhlo, nažuto, nezdravo, a prsa tanka, kao izblanjana. Od brata je

za neko desetak godina starija, pa se trsi, da i nadalje uzdrži upliv, što ga je imala nad njim, dok je još bio djetetom. To joj donekle i uspijeva, a nije ni teško pogoditi zašto. Leitner je već od prve mladosti pustio životu uzde, što mu je progutalo lijep dio očinstva, dok je Bertin imetak ostao gotovo netaknut, a uz to je bilo gotovo sasvim isključeno, da bi se ona mogla kada udati. Imala je doduše i ona svoj roman, nekakvu nesretnu ljubav, zbog koje se bila pokušala i otrovati, ali to je bilo davno i ona je iza te krize svoju ljubav prenijela na brata, a kasnije na njegovo dijete, malenu Lily.

Ali je Berta već po odgoju bila veoma religiozna, a ako je iza onog sloma bila malone posve prekinula sa svijetom, vjersko se čuvstvo u toj samoći u nje još i većma ukorijenilo, i bila je tako daleko dotjerala, da je već i samu ljubav između muškarca i žene smatrala nečim, što ne može Bogu biti milo. Brak je poštovala samo ukoliko je to crkvena i — ako i za nevolju — božja ustanova ili — kako se inače izražavala — ukoliko je »to zlo doista potrebno«. Zato joj i nije bilo nemilo, kad joj se ono brat vjenčao. Mislila je naime, da će i nove dužnosti obuzdati njegovu vatrenu ćud i privesti ga na pravu stazu vrlina.

Ali se u nadi prevarila. Leitneru je ubrzo dodijao kućni život i stare, nemirne i strasne želje izjurnule van da traže oduška. Od toga se među mladim parom radale razmirice, raspre i svađe, koje su svaki čas iziskivale Bertino posredovanje. Ona nije škrtarila ni opomenama ni prijekorima i pouzdano se nadala, da će ih složiti i izmiriti, kadli ono kao iz vedra neba puče preda nju strašna riječ: rastava ...

Ma kako sudila o braku, Berta je znala, da je to jedno otajstvo vjere i dirati u njegovu nerazrješivost smatrala je crnim izdajstvom i atentatom na vjeru i na Boga. S druge je strane bila uvjerena, da bračne rastave utiru ljudskome društvu put do »sukcesivne poligamije«, koja je nesumnjivo imala da uzdrma sve porodične temelje, a čovječanstvo baci tisuće i tisuće godina unazad.

I ta se strahota imala eto da ugnijezdi u njenu najbližem krugu. Čitavo joj se biće uzbunilo protiv te sablazni. Ponajprije navali na njih molbama, zaklinjanjem i suzama, da zaboga odustanu od te svoje griješne namjere. Već radi djeteta, koje nije tražilo, da dođe na svijet, i pred kojim treba da sve iščezne, sve, osim dužnosti.

Kad nije to pomoglo, oborila se na šurjakinju, prekorila ju, što se buni umjesto da nešto hladnije gleda na muževljeve nevaljalštine. Nije branila brata, ali je odsjekla, da su prosječno svi muškarci jednaki, uvijek spremni da se pomame, dok im se nešto ne ispuni, a kada željeno poluče, prva im je briga, da ga se što prije otresu. Na ženi je, da takvog

muža obuzda, a ne da se podaje besmislenom ljubomoru, koji je u svakom slučaju za nju poniženje.

Ali šurjakinja nije o tome htjela ni da čuje. On je njoj prisegao vjeru, a čim je tu vjeru prekinuo, postao je nedostojan nje i djeteta. Žena, koja sebe poštuje, ne može da s takvim čovjekom žive pod istim krovom.

Sada se Berta obratila k bratu, pa mu stala drobiti, kako je njegov postupak bezuman. Pušta pitomo, a lovi divlje; misli, da će mu druga donijeti više ljubavi i sreće, a ne zna bolan, da su takve nade sigurnim znakom nekog unutarnjeg nedostatka, isušenja srca, preživjelosti, što li?

— Jest — govorila mu ona — svoju ženu napuštaš, a za drugima trčiš, kao da će ti one ugrijati ledeno srce. Varaš se, brate! To ti je kao smrzlu čovjeku, kada se napije rakije. Misli: sad mu je toplo, kad ovamo, još mu se uvijek kosti tresu. Urazumij se, vrati se zakonitoj ženi i gledaj da u skladu doživiš s njome doba, koje će vam svima donijeti smirenje i tihu spokojnost.

Videći, da on za sve te njezine nauke malo haje, plane na nj i dobaci mu u lice, da joj više nije brat i neka se od nje ničemu ne nada; što ima, to da će dati crkvi.

I ta krajnja grožnja ostala bez uspjeha, a Berta pomisli, da će biti najbolje, ako pričeka, dok se sva ta bura slegne.

Uto ode Leitner u Bristan. Berta je više puta čula pripovijedati o kupalištima i njihovim napastima, pa se poboja, da bi joj brat mogao lako zapasti u kakvu nečistu mrežu. Kad joj je pak javio svoju namjeru, da će se u Brisnu nastaniti trajno, zabrine se sasvim i odluči otići za njim, da ga može izbliza držati na oku i čuvati od zla.

U te ostarjele gospođice bilo oštro i pronicavo oko. Još nije ni dobar sat provela u Murvicama, već je bila prilično načistu sa svim, što se tu plelo. I tek što je te večeri ostala sama s bratom, upitala ga, što će ovi ljudi u kući.

— Takva je pogodba — odgovori on ponešto zbunjen.

Objasni joj, u čemu ta pogodba stoji. Ona ga je šuteći slušala. Vidjelo joj se na licu, da joj je čitava ta pripovijest nekako nejasna i dosta sumnjiva, a kad se sjetila Klarine ljepote i bratovih pogleda, bilo joj je jasno, da ga je mlada udovica zaludila.

Od toga ju je časa Berta zamrzila. Njezina je prvobitna namjera bila ostati zasada samo nekoliko dana kod brata, ali razabravši položaj odluči zadržati se duže i poduzeti sve moguće, da raskine mreže, u koje ga je — po njenu sudu — ona grešnica htjela da smota.

Poznavala je bratovu ćud i znala, da bi svaka naglost imala protivan učinak. Njezina je osnova ova: isprva će ga nadzirati, uhoditi njega i nju, priječiti im sastajanja nasamu, a međutim pripravljati brata, da se izmiri sa zakonitom ženom i da se k njoj povrati.

Već je sutradan stala da izvodi tu svoju osnovu. Leitneru je to smetalo, ali nije prigovarao, držeći da to ionako ne će trajati dugo. Pa uza sve to on je umio da navreba priliku i izmijeni s Klarom koju riječ i da joj u ruku tisne kiticu cvijeća. I pogledi su mu odsada bili rječitiji, što nije izmaklo Berti, ali se činila nevještom. Ma koliko mrzila Klaru, čuvala se, da joj to ne pokaže, štaviše, s njom se često razgovarala i naoko od dana na dan bivala spram nje prijaznija i povjerljivija.

Malo po malo iskazala joj čitavu pripovijest o bratovoj rastavi i plačljivijim joj glasom dokazivala, kakve će posljedice imati taj prijelom osobito za dijete. Pa i ona jadnica tamo! Istina, kriva je i ona, mogla se strpjeti, pregorjeti ... mogla je! ... No sad je gotovo, a Bog sâm znade, hoće li se to ikada izravnati.

— Moj je brat veoma naprasit, nestalan, u pogledu ženâ upravo prevrtljiv — govorila Berta sve onako jadno i plačljivo. I nastavljala: — A u tome je upravo njegova najveća nesreća — i naša. Ne mislim ga braniti. Kriv je, ali su krive i one nesretnice, što ga zaluđuju.

Klara blijednu, usne joj se stisnuše, glava obori, kao da se hoće obraniti od Bertina pogleda. Ništa nije od toga izbjeglo pronicavom oku Leitnerove sestre, ali se i opet učini nevještom pa nastavi:

— Mogla sam razabrati, da vas moj brat uvažava ... Vi već možda pogađate, što ću vas sada zamoliti ... Ako ne, onda se ne čudite. Napokon žena i diplomacija, to se nekako slaže — nadoda s osmijehom. — Hoću, dakle, da vas pitam, kako bi bilo, da se nas dvije složimo, pa da ih pokušamo združiti? Što držite o ovoj mojoj namisli? Pomislite na zahvalnost našu! Hoćete li?

— Ja? ... — izlane Klara i porumeni.

— Vi, da — živo će Berta prihvativši je za ruku. — Ah! Obećajte mi ...

Zagleda se u nju i trepćući očima sačeka, što će joj odgovoriti.

Klara joj je iz očiju razabrala, da znade sve, pa da hoće da je ovako iskuša. Poćuti, da će u toj usidjelici imati žestoku neprijateljicu, a to je razdraži. No toga ne pokaza, već mirno uzvrati:

— Ne vjerujem, da bi moja riječ mogla doprinijeti čemu, ali, kad bih vidjela, da mogu štogod koristiti, ne bih se skanjivala ...

Klaru je i ljutilo i vrijeđalo, što joj to Njemica naklapa, pa se je od toga časa sve većma kloni. Drugačije je s Leitnerom. Njemu ne može

izmaći. Neprestano joj je za petama, a ona mu već gotovo sa strahom čita u očima, što se iza njih taji ... Sve je to smućuje. A taj metež povećava i Iviša svojim čestim posjetima i vječitim preklapanjem o Rajkoviću, o neprestanom odgađanju njegova povratka u Ameriku, pa i o tome, kako je nujan i kako je željno spominje ...

X

Golemi su oglasi objavljivali pučku svečanost, o kojoj se već više vremena govorilo u mjestu. Pokrenule je neke aristokratske dame u korist siromašnije djece iz okolice. Gospođe su upravo neumorne; jedne sabiraju novac, druge nabavljaju darove, treće su zaokupljene pripremama na širokom prostoru u parku, i tako redom.

Rajković pomisli, da bi mogao otići tamo i »utući« ovo poslijepodne. No svečanost je započinjala jedva u četiri sata, te on zaglavinja nekuda ulicom i upravi k moru.

Nekako slično provodi i druge dane i nedjelje, rastačući se od dosade i neke tajne razdražljivosti. Osjeća i sasvim je svijestan, da je tomu nemiru uzrok u Murvicama, u blizini one, koju je onako grubo uvrijedio. Ćuti, da nema od nje što da traži, da je među njima jaz dublji od oceana, te da bi najbolje uradio, da ode, da se vrati u Ameriku k svojoj zaručnici, koja mu je sada mnogo sklonija, no što je prije bila. Ona mu u svojim čestim pismima otvoreno priznaje, da je istom iza njegova odlaska razabrala, koliko joj je drag i kako ga ljubi. Prije bi mu to bilo godilo i laskalo, no sada su mu ti miss Katini izlivi gotovo nesnosni. On joj je, istina, odgovarao lijepim i biranim riječima, ali sve to nije imalo ni korijena ni sveze s njegovim čuvstvima. Svoje pak odsuće obrazlagao je neodgodivim poslovima, osobito pitanjem iseljivanja, koje da bi rad navrnuti u Marunićevo korito. Takva ga dvoličnost ne bi bila smetala prije, ali sada mu je bilo, kao da joj osjeća ubod. Koje u čemu se promijenio u ovo nekoliko vremena, a postao je i osjetljivijim ne samo u dodiru s ljudima, već i s prirodom. Tako mu se na priliku nebo prikazuje danas vanredno tužno, baš kao da će proplakati. Pa i jest nešto sjetno u zraku i u samom suncu, koje kanda već osjeća oblake, što se tamo sa Velikih Vrata k njemu pomiču. Mrki su ti oblaci i ne slute na dobro kao ni more, što se naoko pričinja da miruje, a ono se na mahove uvlači u škaljice i među raspucane hridi, pa se uz neki čudan šum izlijeva iz njih. I u laganu, sumrtvu vjetru s južne strane ima nešto žalobno, što se bez prestanka bori s mladim lišćem na krošnjama starinskih topola.

Tako je i s onim dalekim maglicama, što su prikrile otoke i nad njima se sve većma zgušćuju.

U luku ulazi parobrod. Na zidiću poviše pristana sjedi desetak ljudi, dokonih lađara. Malo podalje skutrio se starac neobrivena, žuta, mršava lica, krvavih očiju. Do nogu mu je škrinjica, a u njoj nekoliko kutijica žigica, dva češljića, tri četke i još po koja sitnica.

Neki od mladih lađara dražili starca:

— Nema ti ga do trgovca! Kupiš za deset, a prodaš za dvadeset. Kud ćeš ljepše, a, Nadaline?

— E — nadoda drugi, — ali ja sam čuo, da će naš Nadalin dobiti takmaca.

Starac progovori, kao da mljaska:

— Ne bojimo se mi.... Firma stara, gospodar — čovjek uman, a roba prve vrste. Ne bojimo se!

Neki mu prolaznik baci u škrinjicu nešto sitna novca, pa ode i ne obazrev se na nj.

Nadalin se dotakne drhtavom rukom zgužvana šešira, pogleda za prolaznikom, pa na novac, onda se sagne, digne i spremi.

— Dobra firma je onaj Klein, mi to znamo, — prihvati onaj prvi. — Ali bi vas ipak mogao plaćati bolje. Izmetate mu dućan, punite i praznite bačve, nosite drva i štošta drugo, i gotovo sve mukte.

— Ostavi — mahne rukom starac i zagleda se nekamo daleko. A onda nastavi, kao da sam sobom govori:

— Dobar je moj gospodin. Pomaže mi, kako ne bi ni jedan naš čovjek. Ne plaća me, ali me ne pušta ni da prosjačim. Veli on meni: Tu imaš, Nadaline, ovo robe. Od svega što prodaš, čist je dobitak za tebe, a neprodano ćeš mi vratiti. No, tko bi tako uradio?

— Bit će, Nadaline, da je tako, ali bolja je mršava plata od loše trgovine. Znade Klein, što radi!

Uto prođe neka gospođa i dade starcu nekoliko para.

— Ni ta nije kupila ništa... — ujede i opet ono zanovijetalo.

Nadalin otvori krezuba usta, složi ruke na koljenu, pogleda uvis i ne reče ništa.

Rajković se sjećao, da je taj čovjek bio u svoje vrijeme dobar mornar, a imao i nešto gotovine. No kad je ostao na suhu, potrošilo se to ubrzo, a kako je od mladosti bio vičan služiti, nije znao, što da započne, pa je evo pod starost nanovo potražio gospodara...

— Što bi na ovo Fabio? — pomisli, a usta mu se jedva zamjetljivo nakrive na smiješak.

Sa starim se »Jeremijom« sastajao gotovo svaki dan. Isprva mu dotuživale njegove tužbe, ali im je s vremenom privikao, a naposljetku su mu i godile, jer su u mnogome pogadale duševno raspoloženje promašena čovjeka, kakvim je on držao sebe. Bilo je časova, kad je i njegova, Rajkovićeva, riječ bila jetka, osobito kad bi se poveo razgovor o domaćim skorojevićima, njihovoj smiješnoj nadutosti i besplodnom diletantizmu. S nekim nepritajenim, unutarnjim zadovoljstvom zabadao je u slabe strane tih — kako ih je on nazivao — »trgovaca vlastite kože«.

Od toga bi se pak razvijale dugotrajne rasprave, koje bi stari Fabio redovito zaključivao sentenciozno:

— Moj dečko, to ti je, kako sam ti ono rekao. U nas ti je sve kao more: čas se diže, čas pada... Ali nikada s mjerom: jer ili tako nabuja, da sve razdere i odnese, ili se tako daleko povuče, da za sobom ostavi i takvih stvari, od kojih ti se usmrdi i zrak, što ga dišeš.

Kadšto bi se izjasnio bolje:

— Vidiš, sad smo u doba osjeke. More se povuklo, a mi ostali na suhu. Natrag ne možeš, a naprijed ne znaš, pa ti ne preostaje drugo, no da za stranu gospodu kupiš po blatu pužiće i školjke. Zaman: sva je naša pamet bila u moru. A i život nam je bio u njemu.

Rajković mu protuslovi, no najčudnovatije mu je, kad ga ono uz Fabija uhvati i Iviša, pa onda obojica navaljuju na nj, neka im pomogne izvući »barku« iz ovog gliba i potisnuti je u more, daleko od kužnog zadaha gnjilih, morskih naplavina.

— Ali kako da vam ja pomognem? Nema tu polja za mene — brani se on sa smiješkom.

— Ima, kako nema: eno ti Budišina i naše željeznice — navaljuje Iviša.

Gle ti njih! Sada hoće, da se igraju željeznice! I svaki put, kada ih sluša, gdje mu o tome preklapaju, dohodi mu u pamet ona Fabijeva: zaman — sva je naša pamet bila u moru. I samo u moru!

Pogleda na sat: svečanost je već zacijelo započela. Uputi se u park. Sunce se već borilo s oblacima, pa slabo prodiralo između lišća u perivoju.

Učini nekoliko koračaja i nađe se u šarenoj vrevi, što se do pomame razobijestila. Najneumornija je ženskadija; razbrbljala se i rascvrkutala poput vrabaca. S kraja na kraj golemog prostora ori se smijeh i cika, glazba i pjevanje. Između dvije jake ograde ljudi ima slobodan prostor, kojim skakuće nekoliko gologlavih derana u vrećama. Skaču djeca i natječu se, tko će prije k cilju. Prati ih zaglušna galama, smijeh i pljesak, pa opet smijeh.

Rajkoviću je taj smijeh nesnosan. Ne zna zašto, ali osjeća, da ima u njemu nešto suho, tvrdo, neprijatno. Pa ni u povicima ni u pljesku nema one prave, vedre i vesele žice. I sav taj svijet uokolo čini mu se i u držanju i kretnjama nekako ukočen i hladan. Sve mu je neugodno, a nemilo mu je gledati i onu djecu, što se tamo u vrećama muče. A ipak je tu dječju igru gledao možda koju stotinu puta, a i sam joj se smijao. Otkuda najednom taj mutni dojam?

Neko ga zovne po imenu. Okrene se — i malo te ne prasne u smijeh.

— Vi to, Iviša? U fraku!...

— Eto, vidiš — odgovori negdašnji kapetan nešto zbunjen. — U »klubu« im se razbolio »lanceur de boule« ili kako za porugu vele »bouleur«, pa moram ja na njegovo mjesto. Ne čudi se! Fabio i onako veli, da nas je bacilo na »seku«, pa kad već ne mogu zapovijedati: »serra contra!« »imbroja!« i »orca!« — svejedno je, vičem li: »A vos jeux, messieurs! Rien ne va plus! Un, deux, trois!...« — već kako dođe. I u tome ti je sva mudrost. A gle! Sir Ellven! — *Good by, sir!* — pozdravi Iviša suhog, elegantnog starčića, što se kao kakav dječačić naganjao za nekim vragolastim damama u svijetlim toaletama i širokim fantastičnim seširima.

— Ono ti je, znaš, engleski konzuo. Vragometan čovjek! Uvijek za ženskinjama! Vidi, kako se za njima šulja i kako vreba, da ih u zgodan čas najede korijandolâ. Gospodska igra! A ti?

— Evo, tu sam...

— Da, zbilja! Večeras imamo dogovor u Sterna. Treba da odlučimo, što ćemo s tom željeznicom. Dobro bi bilo, da i ti dođeš. Pače — trebalo bi. Hoćeš li?

Rajković se malo nećkao, ali naposljetku privoli.

— Neka je, doći ću.

U razgovoru dogurali se nekako do visoke paome, kamo ih je nanijela silna tiska razigrana svijeta. No gužva je tu bila tako jaka, da nisu u prvi mah ni zamijetili Klare, koja se s malom Vjericom stisla uz stablo i posve nemarno gledala u ono bučno vrpoljenje te nekako besvijesno odgovarala na česte, radoznale upite nasmijane i razblažene kćerkice.

Prvi je spazi Iviša:

— A eno Klare!

Laktima prokrči sebi put do nje. Ugledavši ga mala pljesne rukama:

— Barba Iviša!

— On glavom, a što vi tu? — upita sagnuvši se, da pomiluje malu po obrazu. Klara problijedi, a Rajković zatečen i nepripravan na taj

nenadani susretaj sav je kao odrvenio besvijesno se podavajući snažnom, ljudskom valu, koji ga je tjerao k njoj.

Ona se s naporom svlada i kao da ga nije zamijetila, okrene se k ujaku i nesigurnim mu i od uzbuđenja drhtavim glasom kaza, kako se Vjerica zaželjela te svečanosti, a ona joj nikako nije mogla odoljeti.

— A ja, kako vidiš, u g a l i. Služba! Valja reći: klub je klub, sama finoća i elegancija. Pogledaj tamo onoga gospodina s cilindrom i onim savinutim nosom! Ono ti je jastreb, inače — moj gazda. Do vraga! Opazio me. Moram ići. A vas dvoje, gledajte, da se ne počupate — nadoda veselo obujmiv pogledom Rajkovića i Klaru, ali se odmah ugrize za usne poćutjevši, da je izvalio nemalenu budalaštinu. Međutim, njemu nije ionako moglo ući u glavu, zašto se to dvoje onako divljači. Jednom se ljubili, pa se raskrstili — i nikome ništa. A veće zlo nije ni u toj blaženoj prodaji Murvica: čovjek je postupao, kako su mu drugi naložili, eto.

Tako je sudio Iviša, kome nije ženska ljubav zadala u životu gotovo nikakve glavobolje, pa mu je mnogošta, što zasijeca u to čuvstvo, ostalo nepojmljivo.

— Sie! — odjekne iza njegovih leđa reski glas onoga gospodina, koga je čas prije okrstio jastrebom.

— Komme, komme! — vikne Iviša skinuv pokorno šešir. — Jeste li ga čuli: Jednom su me zvali *capitano!* a sada evo — Sie! Neka! Samo mi ti ne zaboravi doći večeras k Sternu, a ti — obrati se Klari — ajde, ne drži se tako. *All right!*

Okrene se i u čas se izgubi u vrevi, što se još jače užurbala i sa svim onim svojim veselim rogoborenjem, dovikivanjem, žamorom i hihotom savila oko njih kao živo klupko. Tu je priliku prihvatio nekakav nalizani mađarski židov, što je stajao do Klare, pa dignuvši ruku i nakesivši usta na lisičji osmijeh iskusna grabežljivca bacio na nju pregršt korijandola. Klara odvrne glavu, ali on ponovi navalu, ciljajući na njen bjeloputni vrat i tepajući joj nešto u svojem jeziku, što je u bližnjoj grupi gledalaca pobudilo živahan smijeh.

Klari šiknu licem rumen, učini da će se obraniti, našto se Vjerica preplaši i ciknuvši stisne se uz majku.

Rajković se tek sada ponešto razabra od bujice raznolikih dojmova, što ih je u njemu razbudila blizina lijepe, mlade žene. Videći što joj se događa, digne ruku i ne premišljajući pograbi Mađara za lakat, baš u času, kad se spremao, da nanovo zajuriša na nju.

Židov promrmlja nešto, a onda mu se lice od jarosti izobliči i potrese. — Vi ćete mi za to odgovarati! — vikne njemački.

— Ovdje vam je moja adresa — uzvrati Rajković izvadivši kartu i pruživši mu je.

Mađar se udalji, priključi se k bliskoj grupi svojih sunarodnjaka, gdje je još dugo gestikulirao.

Klara nije znala, što bi. Davno neslušani glas zaigrao joj je nekako čudno u srcu. I dušu joj je premetnuo, okrenuo i kao da je u jedan mah udušio sve, što se tu od neko doba nakupilo protiv mladića. Možda joj je u taj čas došlo u pamet, što joj je u posljednje vrijeme Iviša govorio o njemu, o njegovu kajanju, o odgodi njegova povratka te o tome, kako je željno spominje?... Možda se ova nagla promjena dogodila tek za trenutak i pod dojmom neobičnih prilika izazvanih ovim neočekivanim susretajem i sukobom? Što bilo, nju su one kratke riječi, što ih je malo prije Rajković izmijenio s onim Mađarom, uzbudile i vanredno uznemirile. Osim toga osjćaše, da bi ipak morala i ona nešto da reče.

— Hvala vam — izlane, pa nadoda plaho:

— Ali vi se valjda ne ćete više sastati s onim čovjekom?

On joj ne odgovori, već se okrene k Vjerici:

— Kako se prestrašila!

Mala je djevojčica bila sva poblijedjela. Onaj ju je neočekivani prizor tako smutio, da je poželjela otići kući.

Mati je to jedva dočekala, no kako je svuda naokolo bila još uvijek velika stiska, ponudi se Rajković, da će im probiti put do izlaza.

Ne čekajući odgovora postavi se ispred njih, a one za njim. Ali se ni vani ne oprosti, već se uputi s njima dalje.

Oblaci se na nebu širili i već su sasvim prekrili sunce. S juga je duvalo jače. Da se obrani od vjetra, Klara se u neke okrene licem k Rajkoviću. Nato se on nagnu k njoj i tiho joj šanu:

— Klaro, prezirete li me mnogo?

Ona podigne na nj svoje lijepe, velike oči i vidi ga blijeda, baš kao onda, kad se ono među njima razbilo. Polako spusti trepavice i ne reče ništa.

Sad je i mala oživjela i stala da pripovijeda, kako je jedan dečko u vreći htio da sve druge prestigne, pa se zapleo i ljosnuo na tle.

Na taj se spomen Vjerica nasmijala, ali kako je uto dopro do nje miris ljubica, odmakne nešto na stranu, da ih — kako reče — ubere kiticu.

A oni su šutjeli. I nije im smetala ta šutnja, jer su se mogli lasnije podavati uspomenama, kojih im je u taj mah bila prepuna duša.

Staze, kojima su išli, govorile im srcu, da tu drijemaju sni vedrih dana njihove ljubavi. Ali ti su dani već daleko; nad njima se kao i nad

ovim današnjim danom nadvili mračni oblaci. A i mutni su kao i one sjene, što se tamo dolje tako tragično spuštaju duboko u more.

Onda se on oglasi.

Riječ mu je isprva zapinjala, kao da se prekida i lomi:

— Klaro.. — započne s mukom — ja znam... ja vidim... Oh! Kako smo mi danas daleko! Još i dalje negoli onda, kad vas ono vođahu u crkvu, mnogo dalje. Sve je promašeno, sve skršeno. I popravit se više ne da; ode život, Klaro, ode...

Osjećao je neku neizrecivu slast, da joj može reći to i još mnogošta, sve, sve...

— Mislio sam — nastavi još tišim i od uzbuđenosti potresenim glasom — mislio sam, da je sve zaboravljeno, da je prošlost sasvim odsječena od sadašnjosti — i prevario sam se. Sve je u meni živjelo i podržavalo me u nespokoju, kome nisam shvaćao uzroka i naposljetku natjeralo me na čin, na koji ne mogu pomisliti, a da sam sebe ne prezrem. Hoćete li mi ikada oprostiti, Klaro? Ne, ne ćete, ne možete... — prekine se on najednom, kao da je nešto u njemu puklo.

Njegove su riječi unijele u njenu dušu neizrecivu smutnju, a ovamo joj nekako osobito godilo slušati sve to i osjećati se njemu blizu. Ali je more u daljini šumjelo, kao da za nečim plače. Klara se strese i pomisli na mrtvog muža.

— Ja bih to mogao i popraviti — prihvati on malo otežući. — Još je u mene onaj novac, mogao bih vam ga vratiti, a tamo urediti već nekako — govoraše on žurno, kao od straha, da ga ne bi prekinula.

Ali ona njegova riječ »tamo« pala je na njeno srce kao mraz i najednom je pred njom iskrslo sve, što ga je nedavno od nje odbilo, a k tomu ju je napala i sumnja, nije li možda i ovo njegovo današnje držanje nekakva zamka, da je, prije negoli se vrati »tamo«, još jednom ponizi.

— Ne — odvrati ona. — Sad je gotovo. Dug se morao platiti.

— Ali...

— Svakako — reče ona glasnije i gotovo tvrdo.

On se trgne. Tvrdoća njena glasa prenerazila ga sasvim i na mozak mu pala kao kamen tako, da se u prvi čas nije mogao da snađe ni da objasni tu naglu promjenu. Bilo mu je, kao da mu je nanovo ispiti čašu gorkog poniženja. Ali se u njemu uzbunila krv te preuze dignuvši glas:

— Vi mi dakle i to odbijate. Kao da vam još nije dosta. Kao da ne znate, što sam zbog vas sve pretrpio. Presjekli ste mi život, smrvili me kao crva, ti i otac tvoj... Odrinuli ste me, utukli i zabacili s ranom u srcu. Jest — uspaljivao se on sve više i više, dok se ona sva zaplašena

ozirala uokolo — jest, pečal, čeznuće, gnjev, ako hoćeš i ljubomor, sve je to u meni kopalo, i danas me raskapa. Ni mira nemam od tebe: pred očima si mi uvijek, i u časovima, kad mi srce vapi za tobom, i u onim drugima, kad mislim, da te mogu mrziti... Primi ovo — nadoda on ublaživši glas.

Pružao joj je lisnicu, a ona mahne rukom veleći:

— Dug se mora platiti. Za mene neka vas nije briga. Vi imate danas u svijetu drugih dužnosti.

On se trgne kao uboden:

— Oh! znam... ti hoćeš... ti misliš na onu, ali ne pitaš, što mi ju je bacilo u naručje?! Ljubav nije... Otkad me ono ti prezre, ja nisam nikada poćutio, što je ljubav. I ne ću. Nikada! A to me draži — nadoda oštro — to više, što te vidim tako hladnu, tako ledenu. A znam i zašto si takva, i zašto me odbijaš. Čula si, da sam još uvijek onakav siromah, parasit, dok on, Nijemac, bogatun...

Ona se u licu sva preobrazi. Sad bi ublijedjela, sad porumenjela. Htjela je nešto reći, ali mahnu rukom i ne kaza ništa. Onda joj glava klone na rame, po tijelu je prođe drhtaj i tiho zajeca.

Uto joj se približi Vjerica.

— Mama, ti plačeš?

Pogleda je bolje, pa se obrati k Rajkoviću:

— Zašto plače mama?

Klara je digne u naručje i obaspe cjelovima. A onda kao pomamna pobrza uza stazu i malo se zatim izgubi u guštari.

Rajković ostane na mjestu. Srce mu se prevuklo nekom mrtvačkom hladnoćom. Ta je hladnoća poput ploče zatomila sve njegove misli. Ispred sebe je gledao nijemo i izgubljeno, kao da se više ničega ne sjeća.

Oblaci se na nebu zgusnuli. Već se i smrklo. Sjene ispod klisura, što već iz pradavnine zure poput sfinga nepomično u more, izgledale su još i tamnije, sumornije. Svuda naokolo šumio je vjetar svoju žalobnu pjesmu. I prokapalo već.

Pokunjen i satrven vrati se Rajković u mjesto.

XI

Kod večere se nije ni dotakao jela. U misli je produljivao netom prekinuti razgovor s Klarom. Sam je namještao pitanja i odgovore i uvijek je nalazio nešto, što bi joj bio morao reći, da se pred njom opravda i obrani.

Onda mu dotuži onako samu. Pomisli na Ivišu i dođe mu u pamet, da ga potraži u klubu i da mu iskaže, kako se onaj današnji sastanak svršio jadno. A bio se započeo tako lijepo! Kako li ga je milo slušala, dok joj je govorio o minulim danima i još uvijek živoj ljubavi! A onda, na onaj njezin sâmi prigovor, kako se ono grubo iskosio na nju...

— Ne, ne, kod toga ne smije ostati, to se mora izravnati, a to može samo on, dobri Iviša...

U tim mislima stiže do »ville«, u kojoj se okupljao »klub«.

U vestibilu raskošnih prostorija pružiše mu ceduljicu, na koju napisa svoje ime s oznakom mjesta: New-Orleans.

Činovnik, postariji Francuz, uščita, pogleda ga ovlaš i šapne blagajnici, visokoj, plavokosoj gospođici:

— *Tout de même il n'a pas l'air d'un american.*

Već na sjajno rasvijetljenim stubama začuje Ivišin glas:

— *A vos jeux!*

Na ulazu zablješti ga more svijetla i zapahnula mješavina svakojakih parfema, što su strujali osobito s namirisanih toaleta gospođa. Časkom postoji na vratima kao zaslijepljen od svijetla i omamljen toplim mirisom, što ga je na pune grudi upijao u sebe.

Stupivši u dvoranu obiđe stolove pa se ozre po igračima i igračicama otkrivenih ružičastih ramena i bjeloputnih grudi.

Na ove se posljednje jedva i osvrnuo. Veće pažljivosti ne obraćahu im međutim ni drugi muškarci: ženski se goli laktovi i odgaljena ramena upravo doticala njihovih života, ali ni da bi tko na to trenuo; sva su ćutila bila usredena u lopti, koja se u glatkoj izdubini išaranoj brojkama gotovo neprestano vrtjela. Trenutak prije nego što bi se zaustavila, u dvorani bi zavladao malone svečani mir, a kad bi se objavio broj, navalio bi ujedared žamor glasova ispremiješan zveketom kovine razasute po zelenim stolovima. Netko je dobiven novac grabio nervozno, drugi smijući se, treći mirno, gotovo ravnodušno, gdjekoji je žalio, što nije »postavio« više, a bilo je i takvih, koji se ljutili na proklete brojeve, te ne će da »dodu«. I sad je brujalo uokolo:

— Eto, govorio sam ja: došao je...

— Ja velim, da ne ovisi sve o sreći, treba znati kombinirati...

— Pazite, sad će izići devet...

— *Rien ne va plus!* — vikne Iviša.

Sve se stiša. Izašlo je — osam.

I opet smijeh, žamor, glasovi radosti, razočaranja, zveke novaca, komentiranja neigrača, a sve se to zrcali na licima gdje nasmijanim, gdje nategnutim, smrknutim, uozbiljenim, flegmatičnim, blijedim, rumenim, razvučenim, nabreknutim.

Kadšto bi se pojavio i gazda, onaj ćelavi, nalizani gospodin zavinuta nosa, što ga je Iviša nazvao jastrebom. Trom u hodu, ponešto zgrbljenih leđa, stao bi časkom pokraj »bule« i poput grabežljivca okretao onim svojim kljunom nadesno, pa nalijevo, kao da nešto njuši. Zatim bi ustremio pogled čas na jedan, čas na drugi sto, i iza nekoga vremena lupio rukama po bedrima kao po krilima i otišao u pobočnu sobu. Tu se u naslonjače uvalila dva tri očupana orla, negdašnji factotumi i pouzdanici raznih potentata, koji su u prva, zlatna vremena dolazili amo, da se okupaju u moru — i ljubavi. Potom se oni nekuda izgubili, a s njima se rasplinula i zahvalnost za primljene usluge i otada su za orlove nastala teška vremena.

I sada moraju ti očupani grabljivci da sa svojim starim, otrcanim krilima zaklanjaju svake večeri jastreba, dok grčevitim prstima broji plijen i njima kao iz milosti dobaci kakvu košticu.

Goleme žarulje sa stropa i brojni lusteri nad stolovima sipali su u dvoranu slapove svijetla i topline. Kao za sparnih dana sijavice, tako su i ovu toplinu probijali streloviti pogledi puni električne napetosti, kojom je bila zasićena sva atmosfera u dvorani. Ta je napetost prelazila i na neigrače. Bio čas, kad je i Rajkovića napala želja, da se sa srećom ogleda... Da se otrese napasti, stade povlačiti oko uokolo, dok mu se pogled ne sustavi na stasitoj, ponešto napadno odjevenoj ženskinji, što se neprestano držala iza leđa nekog zajapurenog igrača. Od časa do časa bi se nagnula nada nj i nešto mu šaptala, no on se ne bi ni okrenuo, već bi mirno igrao naprijed... i dobivao. Pred sobom je na stolu imao već rpu zgrnuta zlata, no u neke počeo da gubi, i što dalje, to se rpa sve više manjila i tanjila, dok je nije sasvim nestalo.

U taj se mah i ona dama udaljila i potražila drugoga igrača, koga je u ovaj mah pratila bolja sreća... I nada nj bi se kadšto nagnula, da mu kao onom prvašnjem prišapne štogod.

A vani bi od časa do časa zaštropotao automobil, kao da zove...

Rajković razumje i nehotice se sjeti staroga Fabija i one njegove uporedbe s jagnjetom.

— Kakvo jagnje! — zaklima glavom — polip, polip...

Ali želja se je za igrom sve više uvlačila u nj. A podjarila ga i nova misao, koja ga se ujedared kao kliještima ulovila. Da se kojom srećom domogne novaca? Da plati Marunića i da se tako otrese Amerike? Sve, što je čas prije bilo zaokupilo njegovu radoznalost, izgubilo se kao za čudo; ostala je tek misao na Klaru s onom neodoljivom željom, da se ogleda kod igre, o kojoj je sada, po njegovu sudu, bilo ovisno rješenje njegove sudbine.

Lopta se nanovo zavrti u izdubini, a Iviša pozove svijet na igru. Sve se užurbalo, ruke se pružile prema brojkama, položile novac, i opet se povukle.

Rajković baci oko na jednu od brojaka, pokoleba se, pa najednom pruži i on ruku, ali mu novac ne pane na određenu brojku, već se otkotrška na drugu — i dobi.

To ga još jače podjari. Dva je puta zasebice dobio, a onda se ujedared sve okrenulo. Iviša pogleda na nj ispod oka i kao da ga pogledom odvraća. Ili lopta se okreće i Rajković meće sve jedan zlatan novac za drugim. I što više gubi, to se u njemu sve više raspiruje strast. Već ne vidi prijekornih Ivišinih pogleda, ne vidi ništa, osim onih prokletih grabljivaca, što mu nose novac u nepovrat. Iviša pogleda na nj sa sve većom zabrinutosti, a u času, kad mu se pričini, da ga već strast ima u svojoj vlasti, smete se, pa zaboravi izbaciti određenu riječ. To ga još većma zbuni i jezik mu se zaplete, te smrsi nešto, čemu se sva dvorana bučno nasmija. U isti mu mah zagrmi u ušima kriještavi glas staroga jastreba:

— *Sie, Trottel! Sie!...*

Međuto se i Rajković dosjeti starčevoj nevolji pa prestane igrati.

Ali uzburkala se strast nije time utažila, što više, demon igre tražio je od njega novih žrtava. Iznovice obilazaše oko stola gledajući nekako sumorno i sa zavisti na rpe naslagana zlata. Kipio je od želje, da se opet sa srećom ogleda, no iz te ga omaglice prenu glas Ivišin te naposljetku izađe na hodnik u nadi, da će se vani rastrijezniti i smiriti.

Ali tu je onaj u dvorani teško sustezani plamen još jače planuo. Rajković se sjeti, da se na drugom spratu igra »na veliko«... i onaj se demon u njemu uzbijesni, natjera mu u glavu krv — i gotovo ne videći i ne čujući ništa poleti uza široke, debelim sagovima pokrivene stube, što su vodile u odaje baccarata...

. . . . . .

. . . . . .

Oko ponoći sađe sav blijed i zamućenih očiju. Lice mu se nekako oduljilo, brk spustio, raskuštrana se kosa lijepila o čelo, na kome mu

je neprestano probijao znoj. Usne mu se grčevito stiskale, a ruke drhtale; nekako je preplašeno odvraćao pogled od ljudi, što su taman u taj mah bučeći izlazili iz dvorane, i bilo mu, kao da se stidi, ćutio se kao čovjek, koji je čas prije doživio neko vanredno kukavno i nedostojno poniženje.

Povuče se na stranu, da pričeka Ivišu.

Nije čekao dugo. Stari ga prvi ugleda i pohita k njemu.

— Dugo si me čekao. Što ćeš, ne dadu odlanuti. — Uhvati ga ispod ruke i sadu zajedno na dvor.

— Neka ih đavo nosi — ljutio se Iviša. — I opet velim: klub nije više, što je bio. »Abreji«, vidiš! Krasti ne smiju, pa otimlju ovako. Pauci — i kakve ti oni pletu mreže! A mušice upadaju, upadaju... I ti... Ajde, čovječe... Kušaj ti samo zobati s njima trešnje, pa da vidiš... Nego daj, da se požurimo. Bog zna, da li nas još čekaju...

Kiša je jenjavala, ali je vjetar još uvijek tresao. Na ulici bilo malo života, gotovo su sva zabavišta bila u tmici, jedina je Sternova kavana kroz široke prozore i prostranu staklenu verandu bacala na pločnik snopove živa i vesela svijetla.

Za okruglim stolom u najzaklonjenijem kutiću kavane čekala ih petorica »viđenijih«.

Među njima je stari Fabio, Vižio, propali brodovlasnik Zaneto, pa »sudac« Gavde i trgovac Krompić, čovuljak mučaljiv, gotovo da na svaku poklima glavom, ali i da se poslije pojada, što se njegova ne sluša i ne uvažava...

»Principal« Zaneto (puštao je, da ga tako zovu, premda mu od »flote«, kojom se nekoć dičio, nije ostao ni čavao), da se iskopa iz dugova, bio je već davno prodao svu svoju zemlju u bescjenje. Isprva nije mnogo žalio za tom »pustom ledinom«, ali kad je kasnije ta pustota urodila zlatom, uvukao se u njegovu dušu žalac, zaoštravajući se u razmjeru prema cijeni, za koju je negdašnja njegova imovina prelazila u vlast tudih gavrana. Dio njegove zemlje bio je dospio i u ruke vijećnika Batičića, a otkad ju je mešetar za debele novce preprodao strancima i digao nos, Zaneto ga više ne može ni da pogleda, a da se »kao čovjek« ne ućuti uvrijeđenim.

Malo se okrpio dućančićem, u kome je većinom seljacima prodavao brašno, šećer, kavu i druge sitnice. Davao je i na vjeresiju te je i neku Anđulu iz Budišina imao na rabošu za kakvih 50 fijorina. Kako se pak u ovo posljednje vrijeme počelo govoriti o željeznici, koja bi mogla onuda proći, pograbio on sirotu Anđulu za vrat i nije je pustio, dok mu nije »prodala« ono zemlje... Bilo je plača, zaklinjanja, ali sve uzalud.

Dobri Vižio je nadaleko poznat zbog svoje pobožnosti. Kad se radilo, da proda komad zemlje židovima za nekakvu malu »sinagogu«, on se dugo otimao, a otkad je ono, ne mogući odoljeti ponuđenoj cijeni, ipak popustio, vidjeti ga je u crkvi još i češće, i stroži je prema sebi, a dakako i prema drugima. U svojim je principima nepokolebiv, a novotarije podnosi samo utoliko, ukoliko ih trpi i njegova žena, dobroćudna starica, koja se pred njime plačući klela, da je u noći iza one zlosretne prodaje na onom istom zemljištu vidjela glavom samoga nečistoga, kako joj se prijeti... I inače je Vižio čovjek konzervativne naravi. Često ga je čuti, gdje se ljuti na škole veleći: — Pođe li se tako dalje, to će djeca biti pametnija od starijih, a da li će to biti po nas časno?

Najugledniji je u društvu »sudac« Gavde. Taj visoki i suhi starkelja s dvostrukim naočarima, što mu počivaju na tanku, oštrljatu nosu, uživa glas umnoga čovjeka. Njegova kratka i odrešita riječ doimlje se svih. Kada podigne prosjedu glavu, da bolje omjeri okolinu oko sebe, znak je, da će se nešto čuti. Zovu ga »sucem«, jer je više godina vijećnikom na općini. Uvažavaju ga osobito zato, što su mu gotovo svi zakoni kao na dlanu. A i sama ga starija vlast uvelike cijeni, tako da nitko i ne pomišlja, da na njega primijeni mjere u posljednje doba poduzete protiv zakutnih pisara. Pokazalo se, da umije loviti u mutnom, ali se svijet uza sve to jagmi, da u njega traži savjeta. A dogodilo se čak, da bi u isto doba zastupao i po dvije međusobno zavađene stranke — i sve bi to udesio tako, da ne bi nikome bilo krivo. Nitko ne zna kao on rješavati zagonetke, što ih u sebi krije sibilinski birokratski stil. Zato se njegovu auktoritetu podvrgavaju i manji, a i ugledniji u mjestu, pače i sami kapetani, koji bi, da barem donekle prikriju svoje neznanje, tek onako natuknuli:

— Dajte vi nama »sestante« i »codice marittimo«, pa ćemo razgovarati. U ove petljanije neka se pak sam đavo razumije!

Gavde pozna u tančine svu lječilišnu kroniku. Donese li Iviša vijest, da su se na priliku u mjestu pojavile one dvije visoke dame u zelenim opravama, Gavde će s nekom sigurnosti nadodati, da je to znak, da ni princ Karl Fridrik nije daleko.

Gavde je upućen u sve. Iviši je bilo puno do toga, da ga za svoju misao predobije. Znao je, da to ne će biti lako, jer Gavde nema osobitih interesa u Budišinu, ali je znao i to, da je »sudac« čovjek veoma osjetljiv, pa ne podnosi, da se išto pothvaća mimo njega, pače trebalo je sve udesiti tako, kao da je čitava zamisao potekla od njega, i pustiti mu, da on njome upravlja

Iviša je dobro poznavao tu stranu Gavdine duše pa je s njom i računao.

— Dugo smo čekali — primijeti Gavde na Ivišin i Rajkovićev pozdrav.

Opravdavajući se sjedne Iviša do smrknuta suca, a Rajković objema nasuprot. Namještavajući naočare započne Gavde:

— Ovo nije skupština, a ni sjednica, ovo je tek mali dogovor. Vi svi znate, o čemu se radi. Tuđinac je u ovom našem kraju razapeo svu silu zlatnih mreža.

— U koje mi hrlimo kao »kanji« — upane stari Fabio.

— Hrli, tko hrli, ja ne — odbije Gavde nešto oporim tonom. Treba znati, da među njim i Fabijem nisu nikada vladali najbolji odnosi, i to s razloga, što je i Fabio uz Gavdu uživao u mjestu glas čovjeka, koji hoće i umije misliti svojom glavom.

— Te su mreže — produži Gavde — postale već dosta guste. Željeznica preko Murvica na Brda jedan je novi atentat. Gospodo, novi atentat — naglasi Gavde.

— Valjda i posljednji — smrsi Fabio. — More su nam već zatvorili, sada neka nas još pritisnu i u gori, pa smo brzo gotovi ...

— Gospodo, ne duljimo, kasno je. Recite, što ćemo?

— To smo već rekli: neka gradi općina! — javi se Zaneto.

— Evo, to je ono — odobri Gavde. Pa nastavi tumačiti, kako od glave riba smrdi, kako je naime načelnik sasvim nesposoban čovjek, kako mu ono dodijalo more, pa se uvalio na kraj, i to, dakako, u načelničku stolicu. A Batičić, mešetar, radi s njime, što hoće. Pa i od vijeća, i od oblasti... Onomadne je na račun općine ishodio dopuštenje za gradnju željeznice preko Budišina...

— A znaš li, zašto? — okrene se on k mladom Amerikancu. — Jer je u njemu sam đavo. Evo — slušaj! Ima ti tu nekakvo društvo spekulanata iz vražje kuće, pa ga najmili, da im za mrtvu cijenu nakupi zemlje, sve tamo preko Murvica, kuda bi imala proći željeznica. No ljudi držali tvrdo: po to, i ni krajcaru manje. A on, prefriganac, njima: — Čekajte, bit ćete mekši. I nekoliko vremena zatim razglasi, da društvo ne kani graditi željeznice, već da će to poduzeti općina, ali na drugoj strani, uz Budišin.

I doista, svijet se usplahiri i stane da na vrat na nos nudi zemlju, ama baš onako, kako je to Batičić želio. I tako ti je gotovo sva ona lijepa zemlja prešla u ruke onih Tudešaka i Ungareza. Sad je on, dakako, Budišinu okrenuo leđa i više nema spomena ni o općini ni o

budišinskoj željeznici. Ali ja bih ipak rad, da se taj lisac uhvati u stupicu, što ju je sam namjestio. Vi me razumijete!

— Sve je to lijepo — reče Zaneto — tek bi trebalo, da nam netko objasni, kako da se to izvede.

— To će nam izložiti naš mladi Amerikanac — javi se Iviša. — On je o tome učio, bio u svijetu, vidio, kako se to radi — ala Niko! — upre na nj Iviša svoj nemirni pogled.

Rajkoviću je sve dosada bilo, kao da ga je poklopio nekakav golemi val, i on se gotovo ne brani, da se digne na površinu. On je s Ivišom ovamo došao, našao ove ljude, s njima se pozdravio i porukovao, slušao, što govore, ali sve je to činio nekako mehanički, besvijesno, dok su mu sred mješavine prikrivena bijesa, gađenja i kao da bi nekakva užasa, probijali moždane usijani ubodi: — Proigrao si tuđi novac — Murvice ... sebe ... svoju čast ... svoju slobodu ... sada te imadu ... rob si, sužanj!.. — I dolazilo mu, da pred ovim ljudima tresne glavom o sto, o stijenu, kamogod.

Kao da je još pod onim valom i kao da mu voda začepila uši — jedva je čuo, gdje mu spominju ime. Trgne se, pogleda Ivišu i pogodi, što se od njega traži. Općina, željeznica, Budišin — sve se to u njemu uzmota. U prvi mah bilo mu je začudno, što još imade ljudi, koji mogu da s njime opće, i već je u tome osjetio nekakvu polakšicu. Onda se sjeti, da imade i on u Budišinu zemlje, sada doduše mrtve ledine i bez vrijednosti, ali čim bi onuda prošla željeznica, digla bi joj se cijena, a njemu pružila mogućnost, da se iskopa. Sijevnula mu nada, odlanulo mu, i onaj se val nekako rasklopi nad njim i jednim ga mahom baci daleko prema kraju ...

— Ajde, Niko, govori — ponuka ga Iviša.

Rajković se namještao i tražio riječ, da započne. Nego što da kaže? On je imao škole, ali mu je od toga malo što ostalo. U svijetu je, istina, vidio dosta, ali mu se dogodilo kao i mnogim drugima: vidio, prošao i — ništa. Ono pak, što je upamtio, tako je površno ...

Već mu je bilo na jeziku, da se opravda, ali to bi oborilo volju onih ljudi i oni bi mogli sasvim pustiti svoju namisao, a ona se njemu priviđa jedinim spasom ... Nešto mu se već mota u glavi: tu osnova, tamo projekat, pa način, kako da se to riješi ... I on uze da to izlaže: isprva nekako sustezljivo, nesigurno i bojažljivo, a onda sve življe, ne mareći za praznine i nedostatke, kojih uostalom nisu njegovi slušatelji ni zamijetili. Iviši se oči sjale, ostali su s njegovim razlaganjem bili posve zadovoljni, a i sâm je Gavde radi neupućenosti morao da prepusti bez prigovora.

— A tko će to platiti? — upita u neke Fabio.

— Općina — odgovori Gavde.

— Hm! A novac?

— Za novac je lako — mahne »sudac« rukom, pa se okrene k Rajkoviću:

— Koliko će trebati?

— Dugi računi! — reče Rajković. — Ovako naoko mogao bih reći: dva do tri milijuna!

— Strijele! — ispukne Zaneto.

— Fć! — fijukne Krompić jedva čujno.

Vižio puhnu i ne reče ništa.

Gavde se i opet javi:

— Ne koristi — prihvati. — Željeznice se za groš ne grade. Novac će se već naći. Ali ljudi, ljudi, kako ćemo njih predobiti? To je ono....

— Ja mislim ovako — oglasi se Iviša. — Isprva trebat će izjasniti što i kako, a onda taknuti srca, ugrijati krv i reći narodu: evo, tako ćeš očuvati domovinu od tuđinca.

— Stare priče — strese Gavde glavom. — Svijet hoće da vidi korist, sve drugo ne pomaže.

— A pomoći ne će ni to — reče stari Fabio. — Naš čovjek ne mari za korist, koje ne može napipati rukom.

— A mi ih nauckajmo protiv tuđina? — zaintači Iviša navraćajući na svoju.

— Pokušaj samo — prihvati Fabio — a evo moje glave, ako te ne kamenuju. Tuđin! A ne znaš, da je u nas tuđin drugi bog? On je, vele, donio manu, pa je pravo i da vlada... Ne, brate, već ako ti je do uckanja i ako hoćeš da bude na tvoju, a ti nauckaj svoje ljude jedne protiv drugih, posvadi ih, razdraži...

— Ne znam čemu — ispukne Gavde ironički.

— Znadem ja. U nas se sve gradi na svađi — pa i to. Ja bih rekao narodu: — Željeznica preko Murvica u korist je Dvoraca. Po njoj će se ona strana dignuti još više, a sve na štetu našu.

— Pa onda?

— Onda? To će biti kao dinamit. Stara će se mržnja između oba mjesta uspiriti nanovo, a vi znate naše ljude, kakvi su, kad idu jedan na drugoga! Vidjet ćete ih, i ja vam jamčim, da ćete imati željeznicu.

— Po moju dušu, ima pravo! — odobri Vižio.

Odobrili i drugi, našto je Gavde, da bude vuk sit i koza cijela, odmah nadodao, da on ne vidi nikakva protivurječja među njegovim prijedlogom i Fabijevim, pače oni da se međusobno »upotpunjuju«. I on

je uvjeren, da treba uspiriti staru mržnju, a to da ne će biti teško, jer da su još svima žive u pameti nevaljalštine »naših dobrih susjeda«.

Sad se i Zaneto razglagoljao, a za njim i Vižio. Čitavu su optužnicu iznijeli protiv Dvoraca. Još u davna vremena bio je taj njihov susjed na njih kivan, a sve iz puste mržnje i zavisti. Prkos, zloradost i svakojake pakosti i šikane — to je sve što su Bristanci od ljudskog pametara primali od »onih tamo«. Otkad im je pak sjekira u med pala i oni se preko noći pogavanili, nije bilo nezgrapne šale i poruge, što je nisu prosuli na Bristance. Pa onaj njihov ponos, one napuhnute glave, ono njihovo zibanje i previjanje kao u pauna, ono naduto razmetavanje! A to samo spram njih, svojih susjeda, dok su pred tuđincima bili oduvijek kao jaganjci, prigibali šiju, oblizivali se sve u šesnaest... Pa da se u čovjeku ne uzburka krv, kad samo i pomisli na njih?... A onaj njihov jal, kad se Bristan stao da diže! Ono njihovo bjesomučno natezanje, da sav život navrnu k sebi, a Brisnu da oduzmu i ono malo, što je već ima». Iškarioti!

— Tako je — galamio Zaneto — samo neka se ta davna mržnja raspiri, pa da vidite vatre...

— Svi ćemo biti kao jedan — potvrdi Vižio.

Krompić se nekud zamislio. On je u Budišinu imao lijep komad zemlje, ali kako je mogao obaznati, željeznica bi imala proći prilično sa strane. A to ga je smućivalo.

Ni Iviša nije bio sasvim zadovoljan. Njemu bi bilo milije, da se ta bujica mržnje i jala sipala na »jastrebove«. Oni su, veli, opasni, njima treba za vrat — jer naposljetku to i jest konačni cilj ovoga dogovora.

Fabio je šutio, Kadšto bi se samo protegnuo, zijevnuo i kroz one svoje nekako osobito nakrivljene usne progundao nešto nerazumljivo.

Šutio je i Rajković, ali se u duši bavio onim osnovama, što ih je netom ovdje razglabao. Gotovo nije više ni žalio, što je večeras u ludo proigrao jedan cijeli imetak. Možda je tako moralo biti, napane ga u neke misao, možda je ovo posljednja kušnja, koja će me dovesti na pravu stazu? Što bilo, on se sada uživio u one projekte, a gotovo mu se osvijetlilo u duši, kad se ujedared našao pred spoznajom, da i njega čeka neka zadaća. Ta koliko je puta u mladosti kao đak izustio riječ: raditi, raditi treba! A dolazilo je to u ono vrijeme iz puna srca. I kasnije se ponavljalo na puna usta i kraj punih čaša: Raditi, raditi treba! A trebalo je samo zasukati rukave i prihvatiti se posla. Kadli eto: došlo zlato, a s njim i »život«, koji je imao da bude sam sebi svrhom. Ali svijest nije bila još ugasla. Događalo se, da bi s vesele trpeze bahatih pridošlica pala na narodni obraz i ofurila ga kakva uvredljiva, i

u taj bi mah, ako i slabije, još po koji put sred zamaglene krvi simula ona: — Raditi· raditi treba!... Onda se istrošilo sve. Duhovitost se je iscrpla u dosjetkama na toliko razvikani »sitni rad«, koji da već ionako ne može da bude »sitniji«, a energija se iza onoga njegova ljubavnoga prijeloma rasplinula u posljednjem ironičnom pozdravu rođenoj zemlji!

A uradilo se nije ništa.

No sad se evo pruža prilika, da se štošta ispravi. Rajković u tome osjeća neku olakšicu, neku smirenost, malone sreću. Osjeća se nekuda boljim i čini mu se, da može sada s nekim većim pravom misliti na nju, na svoju prvu ljubav, na uboge Murvice...

Bilo je već okasno. Konobari se vrtjeli oko stola, da te svoje jedine goste sjete na odlazak. Jedan se za drugim digoše i izađoše na ulicu.

Vižio uhvati Gavda ispod ruke i zametne s njim govor o milijunu. Otvoreno je priznao, da ne može shvatiti veličine toga vragometnoga broja.

Krompić, koji po običaju nije čitave večeri progovorio ni slova, već je na sve kimao glavom, udalji se sa Zanetom, pa će mu u neke tiho:

— Meni je svejedno, ali bude li se željeznica gradila, kako hoće općina, velim vam, da ću prije dvadeset i četiri sata naći pedeset potpisa proti...

— Ne može željeznica pred svačija vrata — pouči Zaneto.

— Ali ja vam i opet velim: pedeset potpisa — prije dvadeset i četiri sata:

Iviša se putem jadao Rajkoviću:

— Vele: domovina — stare priče. Možda za njih, ali kad bi gledali, što ja gledam, i kad bi na njih padalo, što se dan na dan siplje na ovu moju nevoljnu glavu, vidjeli bi, kakve su to tužne priče. Jesi li ga čuo, onog jastreba? Sie, Trottel, Sie!... Meni!... I moraš da gutaš, da dušiš u sebi i sve zbog toga, što nemaš snage, da mu pljuneš u gubicu i da baciš na ramena ono »kaselice« — pa Bog te vidi! Ali ako nam ovo uspije...

Sâm je na protivnoj strani silazio ulicom stari Fabio. More je još uvijek šumjelo i vjetar je propuhivao na mahove. Starac je gundrao među zubima:

— Ovako ti je, kad se more povuče, a ti ostaneš na »seki«. Prevraćaš oči, koprcaš se, lomataš, tlapiš o koječemu, pa i o željeznicama — pim! pum! Ačidenti!

I stari se Fabio onim svojim suhim smijehom nasmija u noć.

XII

Klara je te večeri stigla kući sva dršćući. Bila je kao u vrućici; živci joj se raskidali — sva je gorjela od srdžbe, kojoj nije mogla ni znala dati oduška. Zašto joj je spočitnuo Nijemca, zašto je onako naglasio njegovo bogatstvo! Da joj se naruga? Da je rani? Uvrijedi? Tko znade, što o njoj sve misli i na što ciljaju one njegove riječi!

Ali se iz zbrke nagađanja i prijekora ujedared digao glas, koji je u čas podušio svu tu navalu čuvstava:

— Pa i ti si — govorio u njoj taj glas — pomišljala nešto slično, kadli je ono Nijemac uljezao u kuću... Jesu li ti možda bile neugodne njegove pažnje, njegove ljubežljivosti i one kite cvijeća, oni pogledi?? Čemu se dakle burkaš?

Čutjela je, da je od toga podbija rumenilo. Da je u mislima ništa ne smeta, otpravi dijete k djedu, a sama se povuče u svoju sobu. Nije zapalila svijeće, već se napola iznemogla bacila na divan i udarila u plač.

Vani je padala kiša, vjetar je muklo tužio, i njoj se činilo, kao da u njemu sluša odjek one njegove objede:

— Odbiste me... jer sam siromah... parasit...

I u tome je vidjela žalac, i resku i uvijenu porugu, da je danas i ona pusta beskućnica, bez ičega svoga.

Još nije poćutjela svu težinu svoje velike nevolje kao u ovom času, gdje se ujedared našla tako ponižena, poništena, uvrijeđena.

A poćutjela se i sama, bez oslona, pa joj je i sada, kao i više puta u ovom posljednje vrijeme dolazilo, da požali za mužem, koji bi sve onako i neljubljen bio ipak i njoj i djetetu uporištem. I u ovaj je mah mislila na nj — i u njoj se kao još nikada razbudila želja za njim. Znala je, da je poginuo, pa ipak ju je spopadala želja, da se poput oca i ona upusti u tlapnje, u one kombinacije, koje su joj se još otrag nekoliko dana činile tako bezumnima! Ali evo, ni otac se više ne bavi tim mislima. Nijemac im je svojim dolaskom u kuću dao drugi pravac...

Vani je još jače zavijao vjetar i u neke tresnuo rebrenicama na prozoru. Mlada se žena trgne i ona joj se mukla i nenadana lupa pričini kao daleka i nijema poruka smrti.

Odjednom joj postane u toj sobi tjeskobno, i srh je podiđe nekog tajanstvenog straha. Ustane, priđe k vratima i izađe.

Stari je kod večere naširoko razglabao o budućoj »villi« na rotundi. Već joj je nabacio nacrt, ali ga još nije izradio posve. Uvijek mu dohodi po koja nova misao ili mu sijevne koja podesna promjena, pa

udri brisati, ispravljati, potpunjavati. Što je prije bio zet Karlo, sada je ta »villa«; namjesto prvašnjih geografskih širina i duljina dolaze dimenzije soba, dvorana, spratova, krova... S tim je mislima ustajao, lijegao, hodao i živio: izgubljeni se brod i nastradali zet Karlo gubili sve više u magli, koja je polako prikrivala i druga njegova sjećanja.

Te ga je večeri mučila misao kamo da smjesti toranj.

— Možda prema jugu, što ti se čini? — upita u neke.

Ona odgovori, da joj se čini, te će tako biti najbolje. Onda je upravio na nju još i neke druge upite, i ona je, ako i rasijano, odgovarala na njih onako, kako je znala, da će mu ugoditi.

U razgovor se umiješala i mala Vjerica i začas se između djeda i unuke rasprela tako živa rasprava, da je Klara mogla nebunjena slijediti tok prvašnjih svojih misli.

— A hoćemo li smjeti na toranj? — upita mala djevojčica.

— Dašto — odgovarao stari. — Bit će u tornju mjesta. A vidik! Čitav Kvarner...

— A hoće li stube biti od mramora?

— Vidiš: dobro si me sjetila. Na ulazu bit će sve sam mramor. I stube i pod i stupovi.

— A gdje će biti moja soba? Hoće li joj stijene biti pozlaćene? A ogledalo, hoće li ono biti visoko? I zavjese i sagovi, djede, hoću li ja sve to imati u svojoj sobi?

— Sve će biti kao u najljepšim »villama«. Kako su negda moji brodovi bili najveći i najljepši, tako neka je i s »villom«. Pogodi, koliko će imati odaja?

I tako je to išlo redom.

Međutim je Klaru zaokupilo pitanje: Zašto joj se ono pridružio? Čemu one njegove riječi? Da mu prosti! Pa i ono drugo... Što je ono sve govorio? Čemu sve to? Čemu? Čemu?

Uto se otvore vrata i u sobu stupi Leitner sa sestrom i s kćerkom. Vjerica poleti k maloj Njemici, uhvati je za ruku i odvede u kut, gdje joj je što riječju, a što kretnjama tumačila, što je danas u Brisnu vidjela i čula.

Leitner priđe ravno k stolu. Klari poljubi ruku, sa starim se porukova, pa sjedne do njega. Približila se i Berta, ali se držala nekako osobito hladno, dostojanstveno. Nešto prezira lebdjelo je u posmijehu, kojim je uzvratila na Klarin pozdrav. Klara je to zamijetila, ali je začudo nije kao druge pute ni ubolo ni uvrijedilo.

Posjedali svi. Berta gledaše ispred sebe vidljivo namrgođena i zlovoljna. Malo je prije između nje i brata došlo do oštrijih. Ona je htjela

da ne sađu — no on se za sebe opro. — Tebi je pak na volju da ostaneš, — reče i uputi se niza stube. Ona se ugrizla za usne, ali ga nije htjela pustiti sama. Sad je evo i ona tu, a svoju mrzovolju iskaljuje na djeci, koju mahom ušutkava, tek što bi se nešto glasnije ušćeretala. Na Klarina obligatna pitanja odgovara kratko i suho, ali ni časkom ne smeće oka ni s nje ni s brata, koga je međutim gotovo sasvim zaokupio stari Palmić sa svojim »tornjićem« i inim tlapnjama o budućoj »villi«. Klara je pak kriomice pogledavala na Nijemca. Čini joj se, kao da ga sada prvi put vidi, tako joj se u ovaj mah priviđa drugačiji. Čudi se, kako je istom sada opazila, da mu je lice nekako ugaslo, čelo stisnuto između preoštrog nosa i tjemena, na kome se već pomolila plješa... I dugi vrat i odveć rđasti, gotovo drsko zafrkani brk, i usta kao da bi nekako lisičji nakešena, a osobito one male, nemirne, praskave oči, iz kojih je neprestano sipalo nešto strasno, divlje, pa one oštre, samosvojne odsječene kretnje, sve joj je sada najedamput postalo tuđe i neugodno, gotovo nesnosno.

— Ja bih, gospodine Palmiću, na vašem mjestu učinio dva tornjića — javi se iznenada, a usta mu se i nehotice nakrive na sarkazam.

Leitner je to dobacio onako samo, da nešto kaže, ali njoj je to sada zvučilo trpko i uvredljivo kao rug i nedolična šala. A to je iza sebe ostavljalo posve drugačiji dojam od onoga, što ga u njoj razbudio večerašnji Rajkovićev prijekor. Ono je bila muka, a ovo je malone gađenje, slično onomu, što ga je danas u nje izazvao onaj Mađar sa svojim korijandolima...

Mora da joj se nešto od toga dojma odrazivalo i na licu, jer ju je Leitner nekako zabrinuto motrio, a onda upitao:

— Vama jest nešto, gospođo!...

— Boli me glava — odgovori ona nehajno.

I Berta se potužila na glavobolju, pa se malo zatim oprostila i otišla.

Digao se i Leitner. Na rastanku pokuša poljubiti Klari ruku, ali mu je ona na vrijeme istrže. Kako mu se nato prelila licem mrzovolja, Klari se pričinili njegovi obrazi još i uglastiji i odvratniji. Pošto je za njim zatvorila vrata, odlanu joj za trenutak, ali joj odmah bude, kao da se sada po prvi put osjetila pravom tuđinkom u rođenoj kući.

Te je noći, za duge besanice, zaronila duboko u sebe. Nije se štedjela ni opravdavala, naprotiv — prevrćući u svojoj duši posizala je i za najneznatnijim sitnicama, za koje je držala, da bi je mogle bilo kako otegotiti. Što je dulje ronila u sebe, tih se sitnica gomilalo više i više. Bilo joj je, kao da je sada prvi put počutjela, da otkad se rodila, nije

bila drugo no listak, kojim i najslabiji vjetrići okreću po volji na sve strane.

A taj listak već vene, jer se i stablo, na kome je iznikao, dobrano isušilo. I tako će to ići, dok se ne otkine i negdje ne propadne zajedno sa stablom, starim rođenim domom.

— Kao listak — šaputale joj usne, dok se vani orila oluja. Kao listak! Bez svoje volje, bez snage i otpora. Šutke se pokoravala, kad bi joj djetetom branili trgati u vrtu cvijeće; a tako bijaše i kasnije, kad je trebalo na zapovijed udušiti glas srca i pogaziti ljubav.

Ali tome ne bijahu krivi drugi. Ona je te zabrane i zapovijedi vršila doduše bez prigovora, ali ne toliko da udovolji drugima, koliko da ne naruši mir svoga jednoličnа življenja. Nije pitala, hoće li ona njezina pasivnost raniti koga, njoj je bilo jedino stalo do sebe i do onog tihog, ničim nebunjenog poluživota. Sad je odjednom nadošlo nešto, što je po njoj kao maljem udarilo, potreslo je do u mozak, te sada gledā, što prije nije vidjeti mogla: svoju pustu mizernost i sve ono besilje, koje je toj njezinoj mizernosti prvim uzrokom.

A spoznala je i svu težinu i istinitost njegove optužbe i dok su rijetke kaplje kiše tjerane zamasima vjetra padale i udarale po prozorima, ona je slušala njegove riječi:

— Odbiste me, jer bijah siromah...

Sad je pak na njoj red, da je odbijaju. Nijemac je, istina, s njome ljubazan, ali dosta mu je pogledati u oči... Ne, na to ne može da misli, a da se ne zgadi nad njim i nad samom sobom.

A kako se sve to moglo jednoć lijepo udesiti! Što zato, ako je Rajković u ono vrijeme došao po nju praznoruk, nepripravan i neoboružan za život! Ta koliko je puta čula i u knjigama čitala, što može žena sve da učini od muža. Pažnjom, poticajem, a navlastito ljubavi može ona njega da digne, istanča, da u njemu razbudi najljepša svojstva, otkrije sposobnosti i probudi ih, da se razviju, da se usavrše, istaknu. Da, žena može biti svome mužu vječitim vrelom nepresušnog zanosa i poticalom energije, a i prodičiti ga može. Pa u što se sve izvrnulo!

Ali zašto joj se ono približio večeras? — upitala se već po nekoji put.

Što ga je natjeralo, da joj onako govori?

I novac joj je vraćao... i što je ono sve govorio!...

Jednu po jednu vraćala joj je pamet sve one njegove riječi, a dotle joj je u ušima neprestano šumio onaj njegov posebni, topli glas, kome nije vrijeme oduzelo ništa od njegove negdašnje miline i srdačnosti.

A onda je u njoj zanijemilo sve: riječi se nekuda razišle, glas se rasplinuo, ostala je samo njegova lijepa, muška pojava, s licem punim ljubavi, a očima natopljenim dobrotom i tajnim čeznućem. Baš kao onda! A kao onda, tako ga i sada gleda u duši, gdje je s onim dragim osmijehom zove i rukama raskriljenim čeka, da je svu obavije. I ona se već zalijeće, glava joj već leži na njegovim ramenima, on je već obasiplje cjelovima po bijelu vratu i rukom joj gladi prosutu kosu...

Pa kao da joj se pod tim omamnim dodirom sklopile vjeđe, ostade časkom kao u besvjestici i polako se uljulja u san.

*

Sjutradan iziđe Leitner već izrana u vrt, da je pričeka.

Oblaci se još motaju nebom i čas zastiru a čas razotkrivaju sunce, te izmjenice bacaju i dižu uokolo nemirne sjene. Zrak je vlažan, puteljci nakvašeni od noćašnje kiše, no zemlja i drveće odišu okrepom i mirisnom svježosti.

Tu svježost upija sada Leitner na puna prsa, no jedva je osjeća. Njime je zavladala nestrpljivost i već je nebrojeno puta digao oči k prozorima, k terasi — i nigdje ništa. Zašto ne dolazi?

Pala mu je u pamet njezina jučerašnja hladnoća. Otkuda to? U glavi mu se motala i plela razna nagađanja. Možda ju je čime uvrijedio? Možda joj Berta smeta? No najposlije prevlada jedna misao: Klara se pretvara, jer hoće da ga još i većma priveže uza sebe i da ga prinuka, da se izjasni. Vječito i najsigurnije oružje žena: ono u muškarca ne podjaruje samo ljubav već i taštinu. I već sama pomisao na te prepredene, zamišljene i izvještačene zaplete, kojima je jedini cilj on i njegova osoba, podraškuju mu živce i natjeruju na usne samodopadni smiješak.

— Samo da ne bi to trajalo dugo — usplahiri se on.

To će uostalom ovisiti o njemu. Što se bude manje branio, to će uspjeh biti bliži. Podleći znači u ovakvim prilikama pobijediti. A on je spreman sve dati, samo da je što prije ima. On je željan nje, njene ljubavi i ljepote. Ta ga je ljepota svega zaokupila, ona ga više ne pušta i tako mu se ugnijezdila u srce, da već ne može o njoj spokojno da misli. I opet provirkuje na prozore i na terasu, ne bi li gdje spazio onu strojnu i zamamnu pojavu, ono bijelo, fino lice najprozirnijeg tena, s očima i obrvama crnim kao ugljen. Čeka, a kako je još ne vidi, spopada ga sve veća uzbuđenost i snalazi volja, da potrči u kuću, da je potraži, pograbi, privine k sebi i svu izljubi...

Napokon začuje, kako se vrata na terasi otvaraju. Uperi pogled onamo, a to se na pragu pojavila sestra mu Berta, a za njoj mala Lily sa slikovnicom, što ju je nedavno kupio. Ovlada ga mrzovolja, koja je već prelazila u srditost, kad vidi, kako je Berta sjela na zidić i uzela do sebe malu djevojčicu, da joj objašnjuje slike u knjizi.

Izišla i Klara, sva sjajna u jutarnjoj opravi, i stala do Berte i upustila se s njom u razgovor. Leitner se polako povuče iza prvog debla i pričeka tu u nadi, da će saći. Čekao je dugo.

Kad mu dodijalo, nadviri se kroz lišće i pogleda prema terasi, no Klare nije više tamo bilo: mora da se vratila u kuću. Strpljivost mu je dosegla granice, ali ga i opet ublaži pomisao, da i to spada zacijelo u broj onih njenih strategičkih sredstava, koja će se ionako ubrzo iscrpsti. A da ta čitava stvar bude još i komičnija, on će kod prvog susretaja s njom zaigrati sličnu igru, držat će se hladno, ravnodušno, gotovo nehajno, pa da vidimo, tko će prvi popustiti... reče u sebi, a lagani mu osmijeh naleti na usta. Da bolje uspije, odluči izaći i ne vratiti se do večera. Iza objeda ne će po običaju saći k njima, pa će se stari čuditi i pitati, a ona će morati da odgovara. I njoj će to biti začudno, što ga ne će vidjeti, pa će dva puta dobro promisliti, je li uputno, da se s njime tako dalje igra. Pomislit će na svoj položaj, a taj nije ružičast, ona to znade, a on ne vidi razloga, da ga potpuno ne izrabi.

— Ona mora biti moja! — zaključi u sebi. Uputi se k sestri i kaza joj, da ne će doći do večere.

Ali pronicava je Njemica pogađala, što se u njemu zbiva. A nije joj izbjeglo ni Klarino držanje. U tome, što nije kao po običaju izašla prije u vrt, nazrela je i ona puko namještanje tankih ali vidljivih mreža.

— Hoće, da se igraju slijepoga miša... — zamljaska.

O tome je po bratovu odlasku razmišljala dugo i odlučila, da na njih još i budnije pazi.

Poslije podne dođe Iviša. Čim ga ugleda, Klara mu već na licu opazi, da se dogodilo nešto neobično. Prva joj je misao pala na onog Mađara.

— Da se nisu pobili! — plaho će ona.

Iviša mahne rukom: — Čuo sam nešto, ali dvoboja ne će biti. Mađar odmaglio...

Ponešto umirena povede ga u svoju sobu i posadi na divan. On se bio malo usopio, pa nije mogao odmah započeti. A zapravo nije ni znao, kako da začne.

Kad se sinoć na povratku iz Sternove kavane opraštao s Rajkovićem, prišapnu mu ovaj glasom, koji je drhtao od uzbuđenja:

— Ja bih imao nešto da vam kažem, kapetane. Ako vam je moguće — već sjutra u mom stanu... o podne...

Iviša se gotovo uprepastio videći ga, kako se čisto preobrazio, ali prije no što je mogao da progovori, Rajković je bio već odmaglio.

Sjutradan na urečeni sat ode Iviša k njemu. Mladi mu Amerikanac ponudi cigaru, pa kad posjedoše jedan spram drugoga, zaokoliša o promašenom životu, sudbini, krivnji, nekrivnji, o slobodnoj i neslobodnoj volji, a onda zagrabi u ono pravo i sav mu se iskali iznesavši preda nj sve svoje prošle i sadašnje jade.

A to je sa svim onim okolišanjem o životu, sudbini, krivnji i nekrivnji ispripovjedio sada Iviša Klari, a nije prešutio ni onaj jučerašnji gubitak na igri, premda mu je Rajković strogo zabranio, da joj o tome išta napomene. Ali Iviša nije htio da propusti toga dokaza, koji je, po njegovu sudu, imao da proizvede na mladoj ženi najveći i najsnažniji učinak.

A tako je i bilo.

Prva Klarina riječ, kad je to dočula, bila je:

— Ah! Bože! Bože!

— Eto vidiš — nastavi Iviša — nikad ne smiješ suditi čovjeka unaprečac. U tom se ja i Fabio ipak razilazimo. Njemu su svi naši ljudi nikakvi, po njemu ne će od njih nikada biti ništa. A ja velim: nije tako! Nitko ne zna, što u kome drijema ili klije. Dođe čas, pa se ono nešto razbudi ili proklija, i eto ploda! Tako je i s tim Rajkovićem. Bitanga, niškoristi i kako ga još nisu sve nazivali, a eto, u dnu duše čestit je to čovjek, kao što mu je bio uglavnom i otac i djed i svi mi. Fabio ima pravo, kada veli: zaman, na suhu smo — ne možemo ni naprijed ni natrag; ali je na krivom, kada tvrdi, da ćemo tu ili sagnjiti ili jedan drugoga izjesti. Pretjerivanja su to, pusta, bestemeljna i bezrazložna pretjerivanja.

— A što će sada? — prekine ga Klara, koja od svih njegovih razglabanja nije čula ni riječi. Iz izražaja na njenu licu, iz pogleda i glasa izvirala je silna zabrinutost i uzrujanost.

— Što će sada? To je ono, što sam ti htio reći. U vatri se pozna čovjek. Vidjet ćeš ti njega! On je danas, znaj, naš vođa. Osvanuo je baš kad smo ga najviše trebali. I tako je željeznica preko Budišina gotova stvar. A zasluga samo njegova. Da si ga čula juče! I danas imademo sastanak, i sutra, i svaki dan. A govori, kao da je već deset željeznica sagradio. Prodičit će nas, velim ti...

— A u Ameriku? — upita Klara spuštajući nehotice glavu.

— Amerika! Kakva Amerika! Košulja je bliža... njegovo je mjesto ovdje. I ostat će, vidjet ćeš. — Iviša se nakašlja i ne gledajući joj u oči, da je valjda ne smete, nastavi:

— On želi, da mu oprostiš. Poslao me, da te zamolim. I ja sam evo došao, a nisam tako glup, da ne bih pogađao, što ima to da znači.

Rumeni se plamen razli Klari po obrazima.

Sa smiješkom na usnama podigne Iviša k njoj oči, pa će videći je onako zažarenu:

— Eto, vidiš, da i ti pogađaš!

— Nemojte, barba Iviša... — okrene se ona glavom na stranu.

On se i unaprijed smješkao:

— Je li to kakvo čudo? Znam ja, kakva je to napast, te stare ljubavi. Uostalom, reći ću ti — nastavi on jako, gotovo gromko. — Ne skreći glave i ne prevrći očima. Pitaj srce, pa ćeš vidjeti, što ti ono kaže. A ono par ludorija, što ih je počinio, otkad se vratio, zaboravi! To sve dokazuje, da si mu odviše smutila glavu i zavrtjela mozak. Ajde, Klaro, ne muči čovjeka!

Sa Klarina lica nestade rumenila, neki lagani trepet zahvati joj tijelo. U ujaka je gledala nekako izbuljeno, kao da joj se čini neizmjerno daleko i nevjerojatno, što sada sluša.

— Ali što traži od mene? — upita odjednom naglo. U oštroj kretnji, kojom je popratila taj upit, bilo je i pečali i prijekora, ali je Iviša umiri:

— On ne traži zasada od tebe ništa, već da mu oprostiš i da nemaš na nj zla srca. To je sve, ali ja znam, da će se iz toga rasplesti drugo. Hoće, ma koliko ti plašila muhe tom svojom rukom. A ja velim: daj Bože! Ti pak zaboravi, što je bilo, i pomisli, kako je moralo biti njemu, kad ste ga onako odbili radi neimaštine.

— Ne ja! — prosvjedova Klara.

— Svejedno, a besmislice, što ih je u svojem ljubomoru počinio, ispravit će već. Za ljubomor vele, da je strašna bolest, koja ipak mora da ženama laska. Pa kako sam ti već rekao: Onaj je mladi čovjek naš Mesija, on će nas dignuti, o njemu će zavisiti budućnost svega našega svijeta ovuda. Ali i najboljem konju treba ostruge, a tako ti je i s čovjekom: bez pobude i poticaja ne ide. Tu pak može žena vrlo mnogo, da, sve može žena. Ili misliš, da bih ja bio ovakav, da sam imao, tko bi me pokadšto osokolio i obodrio? Bio bih gazda... a ne: »*Sie Trottel, Sie!...*«

Iviša se prekine, spusti glavu i ostane časkom kao pokunjen. Klara je medutim u čudu uporedivala svoje noćašnje misli s ovim riječima

barbe Iviše. Bilo joj je to čudnije, što su se njegove i njene misli podudarale gotovo sasvim, premda im je izvor bio u posve razložnom raspoloženju. Bit će dakle, da ima u toj »ženskoj moći« nešto istine. Što dakle? Da se započne iznova? Ili da se nastavi, gdje se prekinulo, bez obzira na sve, što je bilo?

— A ona? — izmače joj riječ.

— Američanka? To ti je nekakva prkos-ljubav... lako za to! — mahne Iviša rukom.

— Možda za njega — primijeti ona tiho.

— Za oboje. Ispričao je on meni sve. Razočaranje na obje strane, potreba, da zaboraviš, ili da se nekome osvetiš, to i ništa dublje. Sve se to namješta bez muke i prekida bez boli. Nego, daj ti meni kaži, što ćeš, da mu rečem?

— Ali, barba...

— Barem to, da mu praštaš!

Velike joj se oči rasklopile i u njima zasine toplo ganuće.

— I sami vidite, da je mnogo pretrpio — lane.

— Svakako. Volio te, to i sama znaš, pa onda onaj bijes u srcu — i što ti ja znam...

— Onda ja nemam što da mu oprostim. Dug je trebalo platiti.

— Jest, ali on mi je rekao, da ti je spočitnuo onog Nijemca, a to ga peče. On da ni sâm ne zna, kako mu je ono naletjelo na jezik. Ali ja znam: to ti je i opet onaj bijes, o kome sam ti već govorio. Nego... ded, zaboravi!

Ona ne odgovori. Glavu je još većma skrenula na stranu, ruke složila na krilu i šutjela.

— Što ću dakle da mu rečem, Klaro?

— Što vam drago — odvrati ona tiho.

— Da je sve dobro, a, Klarice? — Pa nastavi nekako svečano:

— Slušaj čovjeka, kad se kaje, prosti mu grijehe, uspi mu na srce prašak šećera, digni ga, pa da onda i on digne nas. A to hoće — ustvrdi Iviša s pouzdanjem i nadoda: — Ej, kad mu kažem, da je sada sve dobro... da ti ga je vidjeti! Ali ćeš zato već čuti i spoznati, što je sve uradila ta tvoja jedina riječ. Pomisli: željeznica preko Budišina! Kud ćeš, molim te, negoli s glavom uvis! Preko noći ćemo se prometnuti u ljude, koji nešto vrijede, kojima ne će nitko zapovijedati — nitko! A i tebi će to dobro doći. Osobito sada, gdje si jadnica na tuđem. Barba Iviša ima na Budišinu zemlje, na koju će također sunce, pa će vam svima biti lijepo. A bit će i za njega: moći će da plati, što je onako u ludo proigrao i da se oslobodi Amerike i Australije — nasmija se Iviša.

Potom ustane, a ona ga poprati do izlaza.

— A hoće li to brzo biti? Meni je ovdje teško... — izlane tiho.

— A ti pripravi staroga, pa otidi, kad hoćeš. Providjet ćemo već nekako. A sada, da si mi zdrava! Moram u klub. Još malo, a onda da vidimo, tko je Trottel...

Stari kapetan zamahne rukom prema Brisnu, kao da se nekome grozi i ode. A Klara ostane na mjestu nepomična, kao da sniva.

Tad je malo iza toga dotrčala mala Vjerica i po običaju saletjela majku stotinom svakojakih pitanja. Primala je takve čudne odgovore, da se mala djevojčica iz svega grla nasmijala i sva obijesna poletjela za svojim starim Kastorom.

*

Leitner se te večeri vratio kasno kući. Na prolazu kroz hodnik ugleda Klaru i pozdravi je dosta hladno. Njoj je to bilo sada sasvim ravnodušno, pače se trsila, da bude što prijaznija. Iako se pri tom činilo, da je mišlju odsutna, uglavnom se ipak pokazivala dosta ljubežljiva i razgovorna.

Leitnera je ta promjena udobrovoljila, jer je držao, da je to početak predaje. I Berti, koja je odmah iza toga izišla na hodnik, nije izbjegao taj nagli preokret, pa je i ona to odbijala na Klarinu bojazan, da joj plijen ne izmakne.

Klara se uistinu nije dugo osjećala tako spokojnom. Doduše se nije ni usudila pomišljati, da bi moglo biti sve onako, kako joj je ono danas izložio ujak Iviša, ali već samo to, da se Rajković pokajao i da je još ne može zaboraviti, obasjalo joj dušu nekim mirnim svijetlom i živčani se titraji i osjećaji složili u njoj kao u neku blagu, tihu harmoniju. Leitnera se nije bojala, a u sestri mu je gledala štit i zaklon od njegovih zasjeda. Pa i to ne će potrajati dovijeka, tek dok pripravi starca. Pokušat će to već sjutra, samo da joj je što prije seliti odavle.

Kad je sjutradan ujutro ušla u očevu sobu, našla ga je u naslonjaču. Izgledao je kao oboren, pogružen; bijela mu kosa sva raskuštrana, a lice izmoreno, utučeno.

Ona ga sva zabrinuta upita, je li bolestan, našto će on:

— Zlo sam spavao i sve nešto sanjao... Ama da vidiš! Ja sjedim dolje na rotundi pred novom »villom«, a ono se odjednom prodrma tlo poda mnom, uzvalja se kao val i sve se uokolo uznjiha: i stabla i pećine, a onda ti nešto, strašno zatutnji i ja ti vidim, gdje mi se »villa« ruši i nekamo propada... Nato sam se probudio i više nisam mogao usnuti.

Nekakav je čudan strah u meni... Onaj prokleti Marunić, znaš, onaj Amerikanac...

Klara se obveseli u sebi, što je otac sâm navrnuo razgovor onamo, kamo je i ona željela. Ali se ubrzo razočara. Stari je naime prihvatio:

— Nego onaj se gad vara! Kad sam ono otkinuo posljednju česticu moga dobra, zavjerio sam se, da još samo zemlja može dobiti nešto moga: moje kosti. Njih ću pak dati, kada dođe vrijeme. A otići odavle bilo bi za mene, što i umrijeti!... Međutim to je sada sve u tvojoj ruci, a dobro bi bilo, da se u koga propitaš, bi li ti onaj probisvijet mogao koliko zanovijetati...

Nanovo se u njeno srce uvuče osjećaj bespomoćne klonulosti i ne zna, zašto je u taj mah pogledala na oca kao u nekakvu tešku ogradu, iza koje se njena sreća uvijek krila. Onkraj je čeka život, a ona nema snage, da preskoči ograde.

Pod tim se dojmom vrati u svoju sobu. Obuze je i neka razdraživost, koja ju je poticala na uzbunu protiv onoga nemoćnoga, a još tako samovlasnog starca. To se raspoloženje još i pojačalo u nje, kad je s prozora svoje sobe ugledala u vrtu Leitnera, gdje neprestano pozirkuje u njen prozor. Van ne može, a u kući joj je tijesno, kao da je zarobiše. Dokada će to trajati?

Izjadala se Iviši, koji je u to isto poslije podne donio novih vijesti o Rajkoviću:

— Da ti ga je bilo vidjeti, kad sam mu ono isporučio! Ama znaš, kakva su djeca, kad ih usrećiš! Tako i on: ne znam, kako nije pomahnitao. A da mu je duša puna, vidjelo se i na skupštini. Kako je ono govorio i kako je svojim razlaganjem i zanosom oduševio narod! A da si čula, kako mu pljeskahu, i vidjela, kako ga ono mladi digoše i na rukama poniješe! Da si ga vidjela! Svijetlio se kao arkanđeo, jest, imena mi, kao arkanđeo! Rekao sam ti: sve će biti dobro, a i staroga ćemo polako navesti, da se prilagodi novome stanju.

Iza Ivišina odlaska Klari bude iznovice lakše. Mašta ju je opet zanosila u minule lijepe dane, a kadšto bi je prenijela preko one ograde i pustila, da se nebunjeno bavi nježnim mislima o sreći i ljubavi.

Ali to ne bi potrajalo. Njezino izbivanje podjarilo je u Leitnera jarost, koja je provaljivala iz njegova govora, poklika, a osobito iz onog sad teškog sad nervoznog hodanja po sobi.

U posljednje je vrijeme primao više posjeta. K njemu su dohodila neka strana gospoda i dugo s njim raspravljala. Bijahu to većinom uzbuđeni govori, gdje se s ogorčenjem rogoborilo, kao da se nekom prijeti. Jednom je zgodom do Klarinih ušiju doprla riječ: *Die Kerle!* Nije

znala, na koga šibaju, ali je slutila da je to napereno protiv Rajkovića i onih, koji su s njime.

O tome se domalo i sama uvjerila.

Jednog dana srete se Batičić s Leitnerom pred »Eldoradom«, pa ga onako naprečac zapita:

— Kako vaša ljubav gore na Murvicama?

Zatečen Nijemac ne odgovori, već se tek nekako na silu nakesi.

Međutim je Batičić ponovio pitanje, a Leitnerova ga šutnja utvrdila u njegovim sumnjama.

— Budite na oprezu — upozoravaše ga mešetar nekim porugljivosvečanim tonom. — Onaj Amerikanac nekako suviše šuruje s Ivišom, a to mi je vrlo sumnjivo. Mora da je nešto drugo posrijedi, a ne samo željeznica.

— Što to? — namrači se Leitner.

— Ona vaša poslovica: »Stare se ljubavi rđa ne hvata«... — potrepta ga bećar jovijalno po ramenu i smiješeći se ode.

Leitner nije mogao da u to povjeruje. Takav bi odnos bio upravo monstruozan, on mu ne vidi temelja ni sveze. Što? Onaj prostak, negdašnji odbijeni prosac i sada zaručeni Amerikanac, on koji je svoju nesudenicu iz osvete bacio na cestu, da se sada k njoj vrati, a ona da ga iz zahvalnosti primi!

Ne može biti, to je mogla samo da izmisli Batičićeva jezičava narav i cinična ćud.

I Leitner nije htio više da na to misli. Ali kad se uveče vratio u Murvice i vidio izaći Ivišu (koji je u posljednje vrijeme gotovo danomice posjećivao Klaru), dođu mu u pamet Batičićeve riječi i više nije mogao nikako da ih se otrese.

Od nekoliko je vremena rjeđe silazio k Palmićevima, ali večeras je upravo gorio, da se što prije s njom sastane.

Stari ga je dočekao oduševljeno. Nacrt »ville« je sasvim promijenio, pa hoće da čuje i njegovo, Leitnerovo, mišljenje.

Ovaj je dakako sve odobrio, tek je na kraju nekako zabrinuto izjavio svoju bojazan, da bi kuća mogla izgubiti mnogo od svoje vrijednosti, ispune li se zlobne namjere nekih bjesomučnih pustolova. Leitner zirne ispod oka na Klaru, ali kako joj je glava bila nagnuta nad radnju, nije mogao na njoj opaziti nikakve promjene.

— A tko su te delije? — upita starac.

— To je kapetan Iviša...

Marin se prezirno nasmija:

— Onaj smušenjak! Pustite ga, neka laje! Valjda nije sam?

— Ima ih više, a s njima je i nekakav Amerikanac — Rajković.

Palmić se trže i uozbilji.

— Što? Onaj vucibatina? Onaj... — zapinjaše mu od bjesnila riječ.

— On im je voda. Hoće da željeznicu i sav život povuku na Budišin, a na štetu ove strane.

— On... on — pentaše starac. — Pripuz jedan! Ma — ha! Vidim ja, što hoće. Utuvio sebi u glavu moju propast. Čekaj! Budišin! A ona luda, onaj Iviša... Prisjest će im!...

Dok je starac premećući se na svom naslonjaču neprestano lomio jezik i sipao na Rajkovića svakojake grdnje, dotle je Leitner ispod oka pozorno promatrao Klaru.

Ma koliko se mlada žena trsila, da se pokaže mirnom, ipak nije mogla sasvim prikriti svoju uzbuđenost, a ni svladati onaj neki grčeviti trepet prstiju na radnji. Ništa od svega toga nije izbjeglo Leitneru.

Dotle se starac sve više žestio.

— A ja ću vam reći i zašto to čini — plane i stade da iznosi, kako mu se prije više godina smucao oko kćeri, a on ga odbio...

Ali se prekinuo, jer je Klara ne mogući više da se svlada digla glavu i kliknula:

— Papâ, prestanite...

— Što? Da prestanem. Ne ću, neka se zna — rogoborio starac jače.

— Molim vas...

Ali on ni čuti. A ona sva crvena u licu ustane, jedva izlane: laku noć! i izade iz sobe.

Diže se i Marin, rukama se poduprije o oslon sjedala i ostade neko vrijeme bez riječi. Na licu mu polijegao strog izražaj, na mutne oči probio oštar pogled, i htio ju pozvati natrag, ali ga je odvratila Berta braneći Klaru i veleći da gospođi ne može biti ugodno slušati takve stvari. To da su rane, nadoda ona pogledavši na brata, koje ne zacjeljuju nikada.

Taj je dojam odnio sa sobom i Leitner; dugo ga je držao budna uspaljujući u njemu misli na jarosne osnove i namjere.

A dolje, u mračnoj sobi, sva skutrena na mekoslonu i rastrojena od unutarnje muke, Klara se neprestano trzala i gušila u suzama.

XIII

Nekoga dne Marin je Palmić prevrtao ladice starinskog ormara, neke vrste obiteljskog arhiva. Tražio je nekakve engleske novine, koje su ga bile pohvalile radi njegove neustrašivosti i hladnokrvnosti, iskazane prigodom spasavanja nekog britanskog broda. Htio je to pokazati Leitneru — »neka Nijemac vidi«.

Pomagala mu je i Vjerica. Kadšto bi joj premećući stare, požutjele novine zapelo oko o ime staroga djeda. Pobjedonosno bi skočila na noge i vitlajući papirom govorila:

— Našla sam, našla sam...

— Ama šta si našla! — rekao bi on pogledavši na papir. — Nije to engleski.

— Ali evo, tu stoji: Marin Palmić, Hoćeš, da ti čitam, djede?

— Ajde, čitaj!

Stari bi se naslonio na ormar, prekrstio ruke i slušao. Mala je Vjerica sjedeći na podu polako prebirala slova i slogove i sad iz jednih sad iz drugih novina pročitala koju rečenicu.

A djed je objašnjavao: — Vidiš, to je bilo, kad sam ono govorio na velikoj skupštini, a svijet klicao, plakao i pjevao i na rukama me nosio... Ali to je bilo davno... A vidi ovo! Čitaj!

I mala bi pročitala:

»Marin Palmić — otac našega naroda!«

A djed bi nadometnuo:

— Tako su pisali, kad smo protjerali neprijatelja, Talijanca... A bilo je dosta muke! Jednom su i pucali na mene, sakriveni u šumi — i to je negdje napisano — ubiti su me htjeli.

— A da li ih je bilo mnogo? — upitala djevojčica, koja je već gledala svoga djeda na konju, kako sabljom udara po neprijatelju.

— Bilo ih je.

— A je li te kralj pohvalio, što si protjerao neprijatelje?

— Koji kralj?

— Ama kralj... Meni je mama pripovijedala mnogo priča o junacima, što ih je kralj nadario i dao im kćer za ženu.

— A što ti to... Ajde!...

Uto netko pokuca, i prije nego što se Marin mogao da javi, vrata se otvore, a unutra stupi Iviša.

Ugledavši ga zaboravi Vjerica za čas na kralja i neprijatelje, skoči na noge i klikćući poleti k njemu. Iviša je primi za glavu i poljubi. Dijete mu se ovije oko koljena i učini, kao da će ga dignuti u vis. Onda ga upita smiješeći se:

— Barba Iviša, jesu li i na tebe pucali neprijatelji?

— Jesu, dušo, a sada podi k mami. Imam da govorim s djedom.

Mala pride k vratima, prihvati rukom kvaku, okrene se, pa probesjedi s neodoljivim dječjim patosom:

— Marin Palmić, otac naroda našega! Živio!

Otvori vrata i zamače u hodnik.

Stari je Marin stajao prislonjen o ormar i gledao nekako smrknuto u Ivišu, koji se smijući spustio na stolac, pa uzeo da starca pita za zdravlje.

Marin mu Palmić odgovori kratko i suho i odmah ga prekine.

— Čujem, da si se dao u velike poslove. Željeznice, što li?

Iviša se tim riječima poveseli, jer nije trebao da okoliše.

— Reci: dali smo se! Vidim, da si već nešto naćukao. U tom smo ti svi kao jedna duša. Danas ćemo se ogledati s Nijemcima i njihovim pomagačima. Ili mi — ili oni: Budišin ili Murvice — o tom se radi. Budišin ima za sebe većinu, ali bi u zadnji čas moglo biti iznenađenja. Naš je svijet mehak, pa da ga bolje privežemo, kupimo potpise, neka se čuje volja puka. Zato sam i došao k tebi: tomu velikomu narodnomu pothvatu valja da i ti dadeš svoj pristanak.

Nego to ne bijaše ono glavno, što je dovelo Ivišu ovamo. Njegova je namjera bila pripraviti starca na promjenu, o kojoj još i ne sluti, i nagovoriti ga na skori odlazak iz Murvica.

— Ti znaš, Marine, mi smo, kako ono Fabio veli, ostali na »seki«. Mi nismo znali, što bi nam trebalo: natrag nismo mogli, naprijed nismo umjeli, a dotle smo, veli, za tuđinca uokolo kupili školjke. Ja bih pak dodao, da je on iz tih školjaka vadio biserje — naše biserje. Ti me razumiješ, Marine.

— Ja znam samo to — odgovori Palmić oštro — da ste vi svi, počevši od Fabija pa do tebe, smušena i mahnita čeljad, eto — i da bi tuđinci dobro uradili, kad bi one školjke, o kojima govoriš, pobacali u vaše lude glave. A ja bih to rad vidjeti, bih, tako mi imena — tresao starac glavom jedva suspreżući svoj gnjev.

Iviša požali, što se ono pozvao na Fabija i njegove poredbe.

— Međutim sad znamo, kuda treba udariti — htio je da nastavi, ali ga starac prekine:

— Na Budišin? — zaljulja se starac na svem tijelu i ušeta dvoranom.

— Na Budišin, Marine, na Budišin! Narod misli kao i mi. Evo ti imena...

Izvadi iz njedara tabak zamazana papira. Razmota ga pa nadoda:

— Evo, tu smo gotovo svi...

— I ti dolaziš k meni? — zgrane se starac na nj.

Iviša ga stade miriti:

— Radi se o sreći svih nas... — započe on.

— Zar hoćeš, da mi se još i rugaš? — otrese se Palmić.

— Ne, Marine, hoću da ti izjasnim...

— Uzalud ti trud: ja već sve znam. Ti si se uortačio s onom američkom propalicom, pa hoćete da me uništite. Ali će vam prisjesti!

Stari Palmić naceri svoje jadno lice kao na prkos.

— Pusti me govoriti — Iviša će molećim glasom. — Krivo si obaviješten...

Marin Palmić strese glavom i ramenima, ali ga Iviša preteče:

— Da, krivo si obaviješten. Tvoj ti je Nijemac napuhnuo glavu, a ja ti mogu reći, da je on tvoj neprijatelj kao i naš.

— Moj nije, a za vas ne pitam. Tek znam, da ima u njemu više pameti, nego u svima vama.

— Da nije pametan, ne bih ga se ni bojao. Što su te pridošlice umniji, mogućniji i jači, to su nam i opasniji, pa ih se treba otresti, kao i onih prvih, gdje si ti najvećma pomogao... Evo svjedočanstva! — reče pokazujući na novine, što su na tlima ležale i na kojima se razabiralo Palmićevo ime. — Zašto da se ono doba ne vrati?... Zašto da se ne složimo i tuđincu ne doviknemo: dovle i dalje ne! Ta je li moguće, da si već zaboravio, što si nam sve bio? Pa ipak: samo da prstom kreneš, da samo riječ baciš, sve bi se to još jače rasplamsalo i tvoje bi ime opet zazvonilo kao onda, Marine... ti se sjećaš...

Iviša nije bio rođeni govornik, te mu i svagdašnja riječ često zapinjala. No na brojnim sastancima ovih posljednjih dana jezik mu se nekako razvezao i tako mu je sada riječ tekla i topla i jaka.

Marin se nanovo prislonio o ormar, skrstio ruke i šuteći gledao na novine razbacane po podu. Što je Iviša govorio, očito ga je diralo. Iz neke maglovite daljine dizale se isto tako maglovite slike prošlosti, iznicala neka sjećanja, budili se neki davno zatomljeni dojmovi i uzbibavši mu dušu ostavljali za sobom tih i lagan srh.

Iviša je pogađao, što se u njemu zbiva, uhvati taj trenutak i pruži mu hartiju:

— Ajde, Marine, potpiši i ti.

Starac se lecnu. Koliko bi okom trenuo, već se one mutne slike razišle, sjećanja nestala, dojmovi se iznovice zatomili, a pred očima ostao Iviša, Rajković i željeznica na Budišin.

— Zar da sam sebi odsiječem glavu? — uspravi se sav uzrujan. — A ne znaš li ti, da je u toj vašoj željeznici moja propast? Nisu li ti rekli, da će se domala na »rotundi« dići »villa«, kakvoj će biti malo ravnih uokolo? I tu moju jedinu nadu hoćete da razbijete s onim vašim bljutavim Budišinom! Zlotvori jedni!

Opet se ushodao lomatajući rukama. Iviša ga gledao i zamijetio, gdje mu često lijeva ruka kao mrtva pada niz bedra. Dođe mu napamet, kako ga je ono jednom zadesilo, te ga nanovo stane miriti.

Ali ga Marin nije htio čuti, već je digao drugu ruku, i neprestano mu pokazivao vrata. Videći Iviša kako mu se porumenjelo lice sve više trza, izađe gotovo prestrašen i duboko zabrinut.

— Pripazi malo na nj i reci mu... No bolje, da mu ne rečeš ništa, a i ne protuslovi mu — smrsi Iviša Klari na terasi, gdje ga je nestrpljivo čekala. — Ja vidim — nadoda — s njim će biti teško, vrlo teško...

Dojam sumornog beznađa odrazi joj se na očima. Ponikne glavom i zašuti.

— Možda će ipak — nadoda, da je utješi, pa kao da se nečemu dosjetio, nastavi:

— Vidiš, bio bih zaboravio. Rekao mi je Rajković, da bi rad govoriti s tobom. Došao bi pod večer poslije sjednice. Je li ti krivo?

Oči joj se u isti tren razvedre — problijedi, porumenje, ali počuti, da bi joj u ovaj mah bilo neiskazano ugodno, kada bi ga mogla vidjeti i s njim govoriti.

— Može doći — lane ona... — Ali ne u kuću... Bolje gdjegod vani, možda na »Kuku«... Da, najbolje na »Kuku«. Ja ću ga tamo čekati... Recite mu...

Još dugo iza Ivišina odlaska ostala je Klara na mjestu nagađajući u sebi, što bi joj mogao donijeti taj sastanak.

*

Vijećnica je onog veselog lipanjskog popodneva pokazivala lice znamenitih zgoda. Sav široki prostor pod starodrevnim koprivićem zapremila razigrana svjetina.

Osim nekoliko djece poluzačuđenih, polunasmijanih lica i po kojega radoznalog stranca, sve je druge dovela amo očita namjera, da

— kako se ono veli — učine pritisak na vijećnike. Svijet hoće željeznicu na Budišin: nju mu utuviše u glavu, pa hoće da je ima. O događaju raspreda svako prema svom temperamentu: tko mirno, tko strastveno. Najveće ravnodušje hine upravo oni, koji će od željeznice preko Budišina imati neposrednu korist. Oni se zbili u rpe i neodređenim razgovorima jedva pritajuju svoju radost. Neki je ipak nisu mogli prikriti. Tako se zdepasti krčmar Cvitan, negdašnji mornar, gotovo neoprezno hvalisao, kako će njegova »strana« procvasti.

— Ja sam vidio, kako se to u Italiji radi — govoraše on. Tamo ćete gotovo na svakom koraku naći kakvu sliku ili kip ili kakav neobični kamen. Mnogo je toga oteto, doneseno bogzna otkuda, a stranci dolaze, vide u tome i što jest i što nije, dive se, a što je glavno — plaćaju. Baš kao i onaj stari Nijemac Ulrić. Upiljio čovjek sebi u glavu, da se na našem brijegu u staro vrijeme morala biti znamenita bitka. Našao četiri kamena i veli: jest, tu je bio grad (spomenuo mu i ime, nekakvo čudno!...) Ondje da su bili neki Franki i što vam ja znam. A kad je našao nekoliko razbijenih crepova, pa nekakve kosti, čovjek malo da ne pomahnita. I tražio i tražio, a dotle spavao i jeo u mene i plaćao bogme pošteno. A ja ne budi lijen, gdjegod bih našao kakav neobičniji kamen, kakvu staru kost ili što takvo — sve bih to donio preda nj. Neka se čovjek zabavlja. Pa i druge sa sobom dovodi, i tumači im, gdje je bio grad, gdje su se Franki potukli. A ja dotle točim vino, zgotavljam okrepu, pišem račune — ama takav ti je svijet.

— Pa i jest tako — nasmiju se dvojica trojica, a jedan od njih nadoveže:

— Tako će biti i s nama, kada nam kroz šumu zapraši ono voza. Uskrstarit će brijegom svijet, a vi znate, gdje se magarac uzvalja, tu ostane i koja dlaka — a novac govori, djeco, više i ljepše nego najmedenija usta.

Ali je bilo među njima i seljaka, koji ne će od željeznice crpsti osobite blagodati, jer su od nje odviše daleko. Njih jedino zanima, što se ovo računa i njihova volja i što im se ne samo dopušta, već se i pozivlju, da tu svoju volju drugima nametnu.

— Danas tebi željeznica — govorahu oni — a sjutra meni put, cesta, voda...

— Pa tako i treba — odobri neki pocrnjeli radnik — svi za jednoga, jedan za sve. Molbom se postizavaju sama obećanja. Hoćeš li da nešto imaš, ponajprije nastoj, da ne budeš sam.

Iza njega se ispriječio nekakav okosti, ispaćeni starkelja:

— Zovu me: dođi, bit će nas više. Lako vama, ali pogledajte mi ruke: sve ogrebotina do ogrebotine. A mora, kad ti ne dadu puta, već ti krči ispred sebe drač i trnje. Nismo ni mi kamen!

— Ja sam rekao: svi za jednoga, jedan za sve — zaintači onaj radnik, i stao da svijetu tumači, kako bi siromasi mogli bez gospode, ali gospoda bez siromaha — nikako.

— Mi njima punimo kese, a oni nama prazne želuce, eto.

Najživlje bijaše u grupi mještana. Tu se gestikuliralo, mahalo porugljivo glavama, cerekalo, praskalo u goropadan smijeh — a sve na račun susjednih Dvoraca i njihovih žitelja. Tko bi samo došao do riječi, ne bi ušutio, dok ne bi istrijebio čitavu svoju torbicu i sa svoje duše ožeo i posljednju kap dugo zatomljivanog jala. A sve je to bilo začinjeno krupnom, širokom ironijom.

Kako se samo ono podbočio dugi Baleša, poznato, razmetljivo zanovijetalo.

— A sjećate li se, — vrpoljio se on nacerivši ona svoja tri duga i crna zuba, — sjećate li se Pepe Šmutalice, kad je ono k nama dolazila u automobilu sva napirlitana, kao da ide u svatove? Kako je ono hinjeno uzdisala: — Oh! Tko bi rekao, kako onaj đavolji voz čovjeka diže! To goni, treska, leti! Ah! Uistinu, nigdje se čovjek ne poćuti tako velik kao na onom stroju! Pa onda: Bože dragi, kako je to u vas pusto! Ah, naši lijepi Dvorci! *Delizia* od mjesta! Pukla bih, da mi je živjeti u toj vašoj Siberiji!...

Pritom joj je tako oponašao glas i kretnje, da se sve oko njega savijalo od smijeha.

Dok se tako vani preklapalo, u velikoj je vijećnici općinskog doma napetost sve više rasla. Mnogi nisu ni poimali zamašaj odluke, koja je imala pasti. Bilo je takvih ne samo između natiskanog slušateljstva, već i među vijećnicima, ali su svi bili prožeti nekim osobitim čuvstvom čekanja, podjarenog nekom nervoznom nestrpljivošću i razdražljivošću.

Rajković se prislonio o stup drvene estrade, podignute za općinstvo i skrstivši ruke gledao u grupu zastupnika, kojom je od vremena do vremena kružila nečija srebrna burmutica.

Iviša se uspravio do njega i nekako se plaho obazirao uokolo, kao sa strahom, da se ne bi u narodu u zadnji čas promijenilo raspoloženje. Njemu nadesno stoji mladenac, crnomanjaste, čupkaste kose, čisto ženskog obličja, s čim je u vidljivoj suprotnosti snažna misao u živim,

vatrenim očima, u ovaj trenutak nešto zasjenjenim valom duboke uzrujanosti, što brizga iz čitave njegove svježe pojave.

Malo prije svršio je Batičić svoj govor. Mladenac, »mali« Marijan, kako ga nazivaju u mjestu, a već svršeni gimnazijalac, vrti se, kao da je na iglama.

Svaka mu je Batičićeva kao udar po tjemenu. Kakav je ono drznik! Po njemu, domaći je svijet — ništa. Tko jači — tlači; bez tuđinca bile bi nam ruke odsječene. I sve tako. A »mali« se Marijan vrti i vrti, gleda na tuđinca u dvorani i sve mu se čini, kao da im u očima čita rug i prezir. Njemu je, kao da će mu od stida ispasti oči. I bode ga nešto i trga i pali. Ruke mu se grče, pogled muti — neprestano se okreće, da vidi, hoće li se tko zaletjeti na drznika, komu neki još i plješću, odobravaju, čestitaju. I gle, nitko se ne miče: ni Gavde, ni Zaneto, baš nitko.

A uza nj se vrpolji i Iviša, nagiblje se nad Rajkovića, nešto mu šapće, ali je i mladi Amerikanac izgubio glavu, uzrujano i preneraženo gleda na sve strane, ne zna, što bi rekao, ni kako će se to svršiti.

I već se stišalo sve, prestalo pljeskanje i odobravanje: nastala tišina. Nije trajala dugo: tek trenutak, ali se činjaše, kao da joj nikada ne će biti kraja. I već je načelnik, boljihavi čovuljak, stisnut u svom naslonjaču, otvarao usta, da pozove vijeće na glasovanje, kadli se taman uto diže Fabio i zamoli riječ.

Rajkoviću i Iviši odlane, a »mali« Marijan malo da nije kliknuo od zanosa, jer je na svečanom izražaju Fabijeva lica uščitao, da će se sada čuti nešto, što će jednim mahom dignuti sva klonula srca.

I starac progovori.

Ponajprije zadudi onu svoju:

Rekao je, da mi imamo tisuću godina mora u sebi i da se to ne da izbaciti najedamput. Glavinja se i još će glavinjati. Potjerat ćemo, veli, sto puteva, dok dođemo na onaj jedan, na onaj pravi, ali do njega ćemo doći, hoćemo, možda i ne našom pameću — ali zacijelo po onome nečem drugom, što je u nama i što je dosta jako, te životu pomaže, da se drži, da se jača i razvija. A već će doći vrijeme, kad će i pamet progovoriti, jest — nastavi — mi ćemo dalje, pa ako je pisano, da nas i ova željeznica prebaci komad puta, bila blagoslovljena i ona. A ti, obrati se ujedared namrštena lica k Batičiću, ti pak, kao domaći sin, zlo činiš. Uvrijedio si nas, nedostojan si! Ja znam, možda i ne brojimo mnogo, ali živjet nam je i ne puštati, da nam svaka tuđa ptica bude kobac. I zemlju si nam ponizio. Nema u tebe srca za nju. Ali pitaj staroga oca, neka ti kaže, kako nam je ono bilo, kad smo na polasku u

svijet zakretali za Porozinu i s vida gubili ona tri kamena, što su nas rodila! Neka ti kaže, što nam je u tuđini bila jedna naša pjesma, kakva ma i najmanja uspomena naše zemlje! I ti hoćeš, da mi to zaboravimo, da to damo, da damo nju — našu zemlju, ono milo janje, da nam ga drugi striže! Rugaj se, koliko hoćeš mojoj starosti, mojoj nemoći, ali i ti i oni, s kojima držiš, prevarit ćete se u nama. Dete, škakljite nas i dražite, ali ja ti prisižem na ove moje bijele vlasi, da ćete jednoga dana doživjeti, što vam ne će biti milo. Žuč će se preliti i ne bude li drugo pomoglo, mi ćemo ujedati, gristi, jer smo ovdje doma, jer je ovo naša zemlja, naša, i dok budemo vidjeli i jednoga tuđina, koji hoće da nam bude gospodarom, mi ćemo u njemu gledati našega crnoga neprijatelja — i mi ćemo na nj kao na vepra... Jer takav čovjek ne nosi dobra, njega ovamo vode zle misli, on hoće, da za sve vijeke prostre sebi mjesto, gdje su se naši oci odmarali. A to mi ne smijemo dati!

Starac svrši, a u dvorani zavlada muk i potraja, kao da su se ljudi zanijeli nekuda, kao da u sebi nastavljaju starčev govor, a onda, ujedared nahrupi silan pljesak, zaori klicanje. A taj urnebes provali i van i zahvati sav onaj svijet pod koprivićem. Od njega je zadrhtala krošnja staroga drveta, zatreperilo granje, zatitralo lišće; činilo se, kao da je odnekuda prostrujala neka nova, nepoznata snaga. I činilo se, kao da ta burna sila sve više raste, da se širi i da prodire na sve strane u dušu čovjeka, potiskuje pred sobom svaku sebičnu misao i želju. A to je i dobilo bitku. Nije potrajalo dugo i na vratima se općinskoga doma ukaza »mali« Marijan sav crven od oduševljenja.

— Dobili smo! Naša je! Živio Budišin!... — viknu mladić s licem od zanosa sasvim preobraženim.

— Živjeli naši! — odazovu se gromko oni pod koprivićem. Svi okruže mladića, koji im je gotovo od riječi do riječi iznio sve, što je Fabio govorio i kako su na njegovu mušku riječ gotovo svi vijećnici dali svoj glas za Budišin. Upravo se uto starac praćen Rajkovićem i Ivišom pomolio na vratima. Svijet zavitla šeširima i kapama:

— Živio Fabio!

Svi nagrnu prema njemu, hoće da ga dignu, da ga ponesu na rukama, na ramenima, no on im se otme i švigne iza ćoška.

Za njime Iviša i Rajković.

— Dajte, da vam još jednom zahvalimo! Prodičili ste nas! Hvala vam, Fabio — mucao Iviša za njim.

Starac stane, nagne glavu i raskrili ruke:

— Samo da ne bude i ovo jedno od onih naših običnih raketa!

— Što vi to Fabio? Ovakvo oduševljenje! — s prijekorom će Iviša.

— No da — javi se sa smiješkom Rajković — Fabio ne bi bio Fabio, kad ne bi posumnjao o svemu, pa i o sebi. Neka vas Bog žive!

Fabio saže ramenima, oprosti se i ode. Rajković se i Iviša vrate pod koprivić, gdje se još dugo raspredalo o pobjedi.

Međutim je Gavde obilazio rpu za rpom i neprestano ponavljao:

— Eh, da je na mene došao red, bio bih im ja odrapio drugačije!...

XIV

Stazicom, što se s mora penje uz donji obronak Murvica, hiti Rajković. Već je na dva mjesta našao pločicu s natpisom: »Otvoreno do daljnje odredbe«. A on fijučući poskakuje veselo od kamena na kamen, kao da prkosno odgovara:

— Ni brige me za vaše odredbe, ja imam krila!...

Ne smeta mu izrovan put, ni dračje, ni šiblje: srce mu je prepuno, a osjeća se tako laganim, da mu se čini, ima nešto u njemu, što ga nosi na žuđeno ročište, na onaj »Kuk« pun uspomena i slatkih dojmova iz onih prvih sretnih dana. Koliko je već, što nije ovuda išao, a ipak mu se čini, da je sve onako, kako je i onda bilo: i dračje i šiblje, pa čak i ptice: dva slavuja, kao da nisu odonda prestala pjevati.

Ni na »Kuku« nije našao gotovo nikakve promjene. Isti onaj stari, debeli hrast, opleten bršljanom, isti oni niski jasenovi, ona dva kamena iza šikare — kao dva naravna sjedala pred zastorom, koji te krije tuđem oku, ali ti ne brani gledati najdivniju panoramu, što ti je srce poželjeti može.

Dan je dosta sparan, pa neka lagodna umornost počiva na vodama i otocima. Na njima zamire sunčano svijetlo, a kuće na suprotnoj obali, još čas prije veselo obasjane, iščezavaju u sutonu kao ugasle svijeće. More pod »Kukom« i daleko vani drijema i upija sve one raznobojne nebeske praške, što ih lagani i tanki oblačići visoko u uzduhu trijebe na njih kao poljski cvijeci svoj mirisni pelud. A tamo daleko u parku udara glazba, budi u uvalama tajanstvene jeke, pa se rasipava kao i misao, kao život, kao sve...

Nešto zašušnji. Rajković se lecne i naglo okrene.

Ona je već stajala pred njim sva zažarena u licu, zbunjena i nekako zaprepašćena.

Videći je onako plahu i nježnu, srce mu protrne od sreće. Ne smogne ni riječi, već je primi za ruku, da joj pomogne saći do pred šikaru.

— Naše staro mjesto — šapne napokon sav ushićen. — Sjećaš li se, Klaro?

Ona porumenje jače, a na usnama joj zasja blažen osmijeh.

Spuste se jedno do drugoga na kamen. Još joj je držao ruku, i dok je ona okretala uokolo svoj već nešto uspokojeni pogled, on je njezinu ruku pritisnuo k usnama i sveudilj je ljubio.

A ona se nije branila.

Uokolo bijaše sve mirno. Klara je već gotovo sasvim prevladala svoje uzbuđenje i postajala sve slobodnijom. Pitala ga o današnjem danu i radovala se, što je sve tako lijepo izišlo. To bolje, budu li doista od toga imali koristi naši ljudi! Sreća je uvijek draga, ma kada došla!...

— O tom bih ja znao pričati štogod — reče on, a zanos mu natopi oči. Istina, ima još i nešto sjene, ali nju će mi raspršiti tvoje milo oproštenje. Hoće li, Klaro?

— Sve je zaboravljeno, a evo nekako mi se čini, kao i da nije bilo ništa, kao da smo uvijek bili svoji, kao onda... — govorila ona gledajući za galebom, što se uz oštar cik strelimice spustio nad more, kljunuo u nj, smutio mu glatku površinu i odletio natrag u uvalu.

On joj jače stisne ruku i zagleda joj se duboko u tamne oči.

Dugo ju je tako gledao. Ona bi časkom oborila glavu, ali bi je odmah pridigla, rasklopila lijepe oči i nježno, ljupko se nasmjehnula. Gotovo neopazice obavio joj ruku oko tanka struka i malo ju privukao k sebi. Ona je pak u prvi mah instinktivno odmakla glavu, ali ju je ponovo nagnula i spustila na njegovo rame, a on kao pomaman stade joj ljubiti mirisnu kosu, velike oči, goruće lice.

Na »Velikim Vratima« pojavi se rijedak gost: »bark« s razapetim već potamnjelim jedrima. Ne miče se, već stoji tamo kao avet i sjeća na prošla vremena. S uvale prostrujalo dahom maragriža, kuša i ruja, budeći u duši drugačija sjećanja. Iz parka dopirao glas »cella«. Je li zbog daljine ili je takova bila pjesma, zvuci se dubokog glazbala trzali nekim bolnim nemirom i doimali se nekako potresno, tragički.

Oni su sjedili bez riječi. A zanijemilo i »cello«, sjene se još dublje zgušćavale, a slavuji pjevali svoju večernju molitvu. Onda se i opet oglasila iz daljine glazba, izvodeći Griegovu poznatu pjesan... Nešto neodoljivo ih je stisnulo još i bliže i oni su kao s nekim svetim počitanjem slušali pjesmu do posljednjih nota, koje su padale u mrak, na

uspavane vode, kao suze na zvonko srebro... I utihnu sve. Nebesno se kube s prvom zvijezdom nadvilo nekako sumornije nad sav taj mir, i sve je uokolo poprimilo vid neke mistične sabranosti.

Ni riječju nisu htjeli da poremete sveti mir. Ona je prva ustala, pustila, da se njegove usne još jednom slože na njenim usnama, privoljela, da joj izljubi obje ruke, i na njegovo tiho pitanje, hoće li se i sjutra naći tu u ovo doba, lanula još i tiše:

— Da!

I sva plamena u licu odbrza kući.

Te je večeri bila prinudena da puna dva sata podnosi Leitnerove poglede. Vidjelo mu se, da namjerice spominje Rajkovića, samo da dade starcu prilike, da se u njenu prisuću na nj obara. Ispričao je i današnji događaj u općini, a dok je govorio, s toliko je prezira kesio zube, da joj je postao još odvratniji.

— Kako plitka, kako li je smiješna ta čeljad! — kreveljio se on drveno. — Digli nos... a ne znadu, što ih čeka.

— U glavu, signor Leitner, u glavu! Drugo i ne zavrijede — odobravao stari Marin.

To, a i sve drugo, što je te večeri Nijemac istresao, saopćila je ona sjutradan Rajkoviću.

Sastali se u isto doba i na istom mjestu. On ju je htio imati svu uza sebe, prenijeti drhtaje svoje duše u sve žilice njezina bića.

— Vidiš onaj srh na smirenim vodama? Ono se pučina poželjela neba, milovanja njegovih oblačića, cjelova njegovih zvijezda. Sve ljubi, Klaro, i nijeme stvari ljube...

I stiskao ju je k sebi i udisao miris njena mlada tijela.

Ona se nije branila, ali nije se kao jučer onako potpuno podavala čuvstvima, što ih je u nje budila njegova muška blizina i otajstvena ljepota sanljivog predvečerja. Nju je sada zaokupljala težina njena vanredno kritičnog položaja, neprestani strah pred nepoznatim, dojam Leitnerovih grožnja... Zato je tražila utjehe, htjela je da od mladoga čovjeka čuje riječ, koja će je obodriti, umiriti.

Ali ma koliko navraćala razgovor na ono, što ju najvećma tištilo, od njega nije imala drugo no sama milovanja, i njoj se činjaše, da time vidljivo izbjegava odgovor na njena vruća pitanja.

Zapravo nije ni znao, što da joj odgovori. Jer i njegov je položaj labav, a kad god pokuša da ga bolje omjeri, svaki mu se put prikaže gotovo neodrživim. Zato najvoli ne misliti na nj, što uostalom najbolje

odgovara njegovoj prirodi. Osim toga se boji, da bi takve misli pomutile ljubav, koju mu je čudesan slučaj vratio i u kojoj hoće da utopi sve svoje prošle, sadašnje i buduće brige i bojazni.

Ali ona nije popuštala, već je tražila drugi put, kako će ga natjerati, da se izjasni.

Nad suprotnu se obalu navlačile maglice, nebo i more posinjelo, mrak hvatao dublji, a s njim se polako spuštao vjetrić, pun mirisne topline. Dunuo nešto jače i zaigrao Klarinim pramovima, podragao joj lice i izmamio smiješak, koji joj je s usana prelazio u oči, u čitavo obličje, i u taj je čas bila upravo prekrasna.

Rajkoviću je bilo, da je proguta, da je upije u sebe, u svoju krv, pa raširivši obje ruke, obuhvati je za bijeli, mirisni vrat i k sebi privine. Dugo je nije puštao, no ona uzvine polako glavu i susprežući naglo disanje, što ga u nje prouzročilo oštro kucanje srca, izlane:

— A ona? Što će ona?

Rajkoviću nehotice popustile ruke. Uzvine glavu i zagleda joj se u oči:

— Klaro, zašto me mučiš?

Na te riječi očuti, kao da joj je studeni val prešao mozgom, sva problijedi i učini rukom, kao da će se od njega obraniti.

— Čas je tako lijep i svijetao, Klaro, zašto sazivlješ sjene?

Mislio je, da će time od nje odbiti sumnju, ali i sam počuti, da mu glas zvuči nekako nesigurno, zato se požuri, da je uvjeri:

— Ti jesi i ostat ćeš moja jedina i prava ljubav!

Obujmi je oko pasa i opet privine k sebi.

Ona je šutjela, a bilo joj je nevoljko, baš kao da je u nju dahnuo mrazan vjetar. Nije htjela da mu više o tome govori, ali je njena šutnja, a još više izgubljen pogled pokazivao, da joj njegove riječi nisu mogle rastjerati sjene, što su joj popadale na dušu.

Priznavao je, da su njene zabrinutosti i bojazni opravdane. Ni on nije miran, i njega samoga muči neizvjesnost. Istina, ima on već i neke planove za budućnost, ali to je još sve neodredeno i labavo, pa ne zna, hoće li mu pomoći da nade izlazak iz ove zamršene situacije. A vrijeme medutim leti, Marunić može doznati štogod, pa zatražiti svoj novac ili tužiti radi pronevjerenja. Slijedeći svoju narav Rajković se tim mislima bavi što manje može, a da se ogradi protiv doušnika, kojih u ovo doba borbe ima i na pretek, trsi se, da što ljubaznijim pismima ublaži Marunića i svoju američku zaručnicu. Ne mili mu se ta dvolična uloga, ali u času, kad bi je napustio, postavio bi na kocku svu svoju sreću, a to ne može i ne će.

Najviše ga smeta, što su miss-Katina pisma u posljednje doba neobično učestala. Ima u njima i neke osobite srdačnosti, koje prije nije bilo. Uzgred ga još ni sada ne prestaje uvjeravati, da je tek iza njegova odsuća spoznala, koliko ga ljubi i kako joj je teško bez njega ...

A to je, što ga najviše uznemiruje i plaši.

Klara je pak pronicavim okom žene, koja ljubi, pogađala, da joj nešto krije. Sve je to doprinijelo, te je večerašnji njihov sastanak bio manje topao i srdačan od jučerašnjega.

Slično je raspoloženje vladalo među njima i prigodom idućih sastanaka. Rajkoviću bi dostajala sreća sadašnjeg časa, ali ju je mutila njezina mučaljivost, vidljivi nemir, nekakva sjetna zamišljenost i vječni strah, da ima nešto, što se protiv njezine ljubavi diže i što hoće da joj je razbije.

A predvečerja su bila sjajna, sutoni zamamni, večeri zavodljive, baš stvorene za ljubav!

*

Jednoga popodneva bane u njenu sobu Iviša sav blijed i uzbuđen.

— Ne bi vjerovala, što su mi učinili — reče bacivši se umoran na divan.

Ona ga pogleda sva uprepaštena.

— Običnoj služavci daju nekakav rok, a meni: *Sie können gehen!*

— Mais, messieurs! ... — htio sam ja da pitam.

— Allez! — okrenuše mi leđa, i — gotovo! A ti, Iviša, puši sada u dlanove.

Saže ramenima i otre rupcem znoj sa čela i prihvati:

— Svete mi se, jer ih peče Budišin. Misle: ustrašit će me! Ludovi! Kao da će mi biti teško: »kaselicu« na rame, pa u svijet! Vjeruj mi, veselo ću ići, jer znam, zašto idem! Umrijeti bih mogao sada i ne bi mi bilo žao: rogovi su im prilično razbijeni, a tu sam i ja pomogao nešto. Time ću se dičiti dovijeka. Samo da naši ne popuste ... — reče nakon šutnje, zamišljeno.

— Govorite, kao da u to posve ne vjerujete, barba — trgne se Klara.

On postoja časkom, obori malko glavu i odgovori:

— Vjerujem i ne vjerujem. Odluka je pala, a sad je treba izvršiti. Onima pak, što još na općini vedre, kao da se ne žuri. Zatežu, i kao da nešto kuju .. A ni sâm ne znam što ...

Klara spusti obje ruke i zapane u mračnu šutnju.

— Drži se, kao da ih se to ne tiče — preuze Iviša — ili kao da ti se rugaju. Osobito onaj Batičić: malo je prije prošao mimo mene i pogledao me tako resko i izazovno, da bih ga bio najradije ćušnuo. A tako i drugi, pa i onaj vaš Leitner. I sve nekuda putuju: u Trst, Beč. Bojim se, da nešto snuju ... Imadu oni zaštite i mogućih prijatelja. A i Gavda, regbi, da nekuda vuku. Nekako se čudno drži, a i sami Budišinci su nesložni. Svatko bi htio, da mu željeznica stane pred kuću. Krompić traži potpise, sa svih se strana dižu prosvjedi, ispravci, a neki se i groze, da radije ništa, nego onako, kako je odlučeno. A još je zec u šumi. Sve me to uznemiruje.

— I mene, barba. U vječnom sam strahu: nä, sad će banuti i otpraviti nas. A ja ne mogu ni da pomišljam, kako će nam onda biti, — primijeti ona i sva se pokunji.

— Vidim, teško je sve to. Nego — digne Iviša glasom — svijet je još dosta zagrijan, pa i Rajković je tu. Vidim, da ste se izmirili. O tebi mi često govori ... Sve mi se čini, nešto se među vama plete — nasmija se krećući glavom. — Samo da mu se kako riješiti one vražje Amerike. Basta, vidjet ćemo. Ne bude li drugačije, a ja ću, kako sam već rekao: »kaselicu« na rame, pa u svijet.

Kod tih se riječi oprosti i ode.

Klara se iza toga razgovora našla u raspoloženju, koje je prelazilo u očajanje. Život joj se u ovim prilikama prikazivao sve nemogućnijim. S jedne strane Leitner, koji je neprestano uhodi, s druge otac sa svojom upiljenom idejom, a s treće — Iviša na cesti, pa Rajkovićeva neodlučnost. Odasvuda zlo, mizerija, nevolja ...

S tim je mislima otišla na svoj običajni sastanak. Rajkovića je našla kao uvijek bezbrižna i usijana od ljubavne pomame.

Iznijela mu je razgovor s Ivišom, prikazala svu svoju nevolju i naposljetku se stisla uza nj i sa suzama u očima progovorila:

— Oprosti, što ti dotužujem svojim žalbama. Meni je kao čovjeku, što se utaplja: Ima nešto, te ga drži, ali se sve boji, da će i toga nestati i svemu biti kraj. Mene drži tvoja ljubav, Niko, ali ja se, evo, bojim ...

Glava joj klone na njegovo rame.

On je stade miriti. I ton, kojim je govorio, i riječi, što ih je odabirao, zvučile su vanrednom srdačnom iskrenošću, brižljivošću i privrženošću. Međutim raspoloženje mu je bilo takvo, da mu ni misao ni osjećaj nisu presizali granica sadašnjeg trenutka. Osim toga je danas primio iz Amerike pismo, u kome ga zaručnica uvjerava, da se i otac spram njega promijenio. On da nekim osobitim zanimanjem prati njegove pothvate u domovini i da neprestano žali, kako ga je ono poni-

zivao, gotovo omalovažavao. Željeznica ga upravo zanosi, i veli da je ta misao mogla niknuti samo u glavi čovjeka, koga je Amerika nečemu naučila, pa bi bila grehota ostaviti ga sada na cjedilu.

— Nadaj se, dakle, velikom i skorom iznenađenju — pisala mu ona.

Rajković se nije ni potrudio da nagađa, kakvo bi moglo biti to iznenađenje. Munula mu doduše glavom misao, da bi to mogla biti i oveća svota novaca, što ga uostalom ne bi sneveselilo, ali njemu je zasada bilo najviše do toga, da mu Amerika barem za neko vrijeme ne zanovijeta.

Odatle onaj njegov mir, ono bezbrižno, gotovo veselo raspoloženje, pa i iskrenost, od koje se i Klara polako udobrovoljavala tjerajući od sebe one nemile, sumorne misli.

— Sve će, dušo, biti dobro. Glavno je, da dobijem vremena, da nam posao uznapreduje, i svijet će i život biti naši. Samo neka je meni tvoja ljubav, posvemašnja, potpuna tvoja ljubav. Ne krati mi je!

Bila je odjevena u lagano svijetlo odijelo, a kako je sjedila, tako joj se laka tkanina jače priljubila uz tijelo, te se zbog toga još i izrazitije ocrtavale njezine divne forme.

Sve se druge misli sada raspršavale. Rajkoviću se činjaše, da je u ovom divnom času njegov život, i smisao i svrha toga života još jače usređen u njoj, u najdražem njegovu dobru. A kako se krv sve većma u njemu burkala, tako je i rasla želja, da ono divno tijelo jače k sebi pritisne, da upije u sebi sav miris one vlažne kose, svu dubinu onih velikih očiju, svu raskoš toplih i rumenih usana...

— Ja te ne dam... moja si, samo moja — šapnuše joj on, a njegov joj je glas dolazio zajedno s titrajem jasenova lišća, s umornom pjesmom slavuja i s dalekim akordima Schubertove »Ave Marie«...

Ona je naglo disala. Rajković je na sebi ćutio jako nadimanje njenih punih prsiju i sav je bio obmanut njenim toplim dahom.

Sve ga to opajalo, a neobično smalaksala slavujeva pjesan i dan, što se već u zagrljaju punom neviđene i neslućene slatkoće stapao s noću, utvrđivao ga je u misli, da se jedan isti čas nikada više ne ponavlja.

— Taj divni čas ne smiješ da u ludo potratiš — govorilo je nešto u njemu. Taj je glas našao snažna i puna odjeka u svim njegovim žilicama i navaljivao sve više: — Do dna treba da iskapiš pruženu ti čašu sreće!...

Ova mu je opomena šumjela u glavi i kao da je dolazila iz mraka, što je sve dublje padao, iz milina šumskih mirisa, iz osjećaja tišine i samote.

Klara je ćutjela, kako mu obrazi gore, vidjela je čudne blijeske u njegovim očima i nju je obuzimalo čuvstvo nespokoja i neke neodređene bojazni. I daha joj je ponestajalo; zastenje i pokuša da mu se iz zagrljaja istrgne. On je pusti, ali u čas skoči na noge, uhvati je za obje ruke i pridigne.

— Klaro... budi moja!... — dahne joj u plameno lice. Obujmi je oko pasa i okrene prema guštiku, što se sa strane gubio u mraku.

U glavi joj zabruji stotina glasova; poćuti se posve u njegovoj vlasti i eno, upravo u taj mah prikaza joj se pred očima, u duši, dijete, mala Vjerica. Protrne, skupi sve svoje sile, izvine se iz njegovih ruku i prigušeno vrisne:

— Ne... ne...

I kao da je netko tjera, sune prema puteljku, kojim je došla. A on za njom:

— Klaro! Klaro!

Hiti ona i bježi ispred njega. Već je na rotundi, na čistini.

Rajković stane. Bilo mu je kao da mu se muti svijest, i u onoj mu se omaglici pričini, da je ugledao nečiju tamnu siluetu. Sune mu u glavu, da bi to mogao biti Leitner i ni sâm ne zna, zašto ga je na tu pomisao spopao takav bijes i jarost, da su sva ostala čuvstva u njemu u trenutak gotovo posve ohladnjela. Vrati se sav raspaljen i ogorčen kući. Nije ni večerao, već se čitavu noć prevrtao u postelji puštajući uzde mislima, koje su padale iz jedne krajnosti u drugu, dizale se, ronile, krstarile sada u jednom sada u drugom pravcu, a središte je svima bila ona — onako jedra, mlada, puna svježine, dražesti i nježnih oblina... Sad se bunio protiv nje, sad ju opet opravdavao, sad se spremao prekinuti. A onda se iznovice prekoravao, da joj možda preoštro sudi, ali uto bi odnekuda izbila Leitnerova sjena, pa nanovo iščezla, a on se opet rastapaše u toplini njezina pogleda, njenih bijelih ruku, njena gipka, zamamna, mirisna tijela. Pod tim je dojmom i usnuo, radujući se unaprijed u duši, kako će se na sutrašnjem sastanku i ta bura stišati i opet se sve razvedriti.

Ali mu je sutradan negdje oko podne stiglo od Klare pisamce (donijela mu ga njena služavka), u kome ga mlada žena moli, neka za koje vrijeme prestane dolaziti na »Kuk«. Na povratku da je susrela Leitnera, koji je zacijelo za njima uhodio.

— Ti znaš — pisala mu ona — moj bijedni položaj, pa te molim: štedi me! A o mojoj ljubavi ne sumnjaj i ne krati mi svoje, jer je trebam kao života. Ljubi me, Niko, ali me se zasada kloni, da mogu lakše spasavati prividnosti.

— Spasavati prividnosti! Da nije to račun? — reče on ljutito. Zgnječi pismo i baci ga na stô.

XV

I Leitnerova je sestra Berta provodila dane u neobičnom nespokojstvu. Razdraživala su je pisma šurjakinje Luize, koja je vapila za kćerkom i jadala se, da joj je nemoguće živjeti bez nje.

Berta ju je zaklinjala, da se strpi, da pričeka, ali se Luiza nije dala nagovoriti, već je usred svoje osame sve jače i grozničavije čeznula za djetetom, svojom, kako je ona pisala, jedinom utjehom. Berta je ponovo navaljivala, da se umiri i predočivala joj, da je neki važni razlozi drže u Murvicama. Isprva joj je te razloge sakrivala iz obzira na njenu tanku osjetljivost. Poslije joj se malo po malo povjerila. »Hoću da ga izvedem od napasti i sa stramputice..« naglašivaše Berta u svojim pismima. No kako se Luiza na to nije ni osvrtala, mislila je Berta: ako me ne sokoliš, a ono me i ne odvraćaš: sad znam, što mi je činiti.

Ali majke nije mogla da umiri, a ni djeteta da se liši. Mala je Lily morala biti tu, njoj je u izvođenju izvjesnog plana bila pače namijenjena i jedna posebna uloga. Tako je na priliku imala svake večeri da svoju molitvu kaže na glas, da je otac čuje. U toj se molitvi uz oca spominjala i mati i Božji se blagoslov sazivao na njegovu i njezinu glavu. Potom bi mala u noćnoj košuljici priskočila k njemu, poljubila ga najprije u jedno lice, a onda u drugo kliknuvši:

— Ovo za mojega tatu, a ovo za mamu!...

Berta bi pritom skretala glavu, da sakrije svoje ganuće, a Leitner bi šuteći primao i cjelove i blagoslov.

Pa i mimo to spominjala je Lily često svoju majku, podsjećala oca na nedjeljne šetnje, na razne vesele zgode, kod kojih su svi zajedno učestvovali. Sve je to polazilo djetetu od srca, iskreno, neprisiljeno, a Leitner je slušao i ni riječju ni bilo kojom oštrijom kretnjom ne bi odao svoje nestrpljivosti, što je sestru upravo oduševljavalo i ona je već zato u duši hvalila Bogu. Bila je sva sretna, što se ma i ovako

neizravno podržavala sveza s odvojenom ženom i što se misao na nju svakoga dana sve većma oživljavala.

Ali je opasnost utjelovljena u Klari bila još uvijek tu i sa svojim čarima i draškanjem Emerihovih strasti paralizirala njezino nastojanje oko konačnog zbliženja.

A tome je trebalo doskočiti i zavodnicu što prije ukloniti s puta. Samo oprezno, da se Emerih ne dosjeti, i ne odviše oštro, da ne bude plača, ni vriske, jer njezino, Bertino, srce ne bi to moglo da podnese.

Započela je dakle sitnicama, više ili manje pritajenim ubodima, mrzovoljnim opaskama, hladnim pogledima, tvrdim pitanjima i odgovorima, pa osobito onom svijesnom gordošću, kojom je Palmićevu kćer svaki čas podsjećala, da tu sada drugi gospodare, a nju da samo trpe i da bi već vrijeme bilo, da ode...

Tako je onomadne zaposjela još dvije sobe i naumila izvesti u njima neke doista nužne popravke. Leitner se tome protivio i jedne je večeri između njega i sestre došlo do okršaja. Klara je isprva mislila, da se desila kakva nesreća, pa je izišla na hodnik.

Čula je, gdje joj spominju ime, i brzo se povukla. Sjutradan dođoše zidari: neobična se lupa razdala kućom. Prenuo se i stari Palmić, otišao da vidi, što se tu radi, a ono mu se radnici u brk nasmijaše i nastaviše svoje djelo. Potraži kćer; ona se opravdavala, kako je mogla, ali on ni čuti, već joj spočitnu nezahvalnost i bezdušnost, što na svu silu hoće da pokaže ocu, kako on nije više tu gospodar. I to mu je hvala!

— Stidi se! — dobaci joj i zalupi za sobom vrata, da se sva kuća ustresla.

— Što je to? — uzvikala se s gornjega sprata Berta. — Nečuveno! Hoće da poruše kuću...

Sva usplahirena i izmučena poleti Klara gore, i stane je moliti, da se još za koje vrijeme ustrpi, da poštedi starca, koji još ništa i ne sluti. Berti se već smekšalo srce, ali joj se Klara u taj mah prikazala ljepšom i zavodljivijom no ikada, pa od straha, da joj ne bi nasjela, odgovori. da je već kosa došla do kamena, da to dugo potrajati ne može.

— Još samo dva mjeseca, mjesec... — molila Klara.

Berta se nije htjela vezivati.

— Što prije — to bolje — reče i zamače u svoju sobu.

To je bilo ujutro, dan iza njena posljednjeg sastanka na »Kuku«.

Teške se i tmurne misli uzmotale njenom glavom i ona je od toga časa živjela u vječitoj slutnji i strahu, da će se nešto grdno srušiti na

nju. Omrznula je ocu, Leitner će iza onog sinoćnog uhađanja još i većma uzbješnjeti, Iviša bez službe, a bogzna, kako će Rajković primiti njeno pismo. Kako će se to svršiti? — pitala se ona poslije podne toga istoga dana sjedeći kraj prozora u svojoj sobi.

Nebo se već izjutra mrštilo. Gromade krupnih rastrganih oblaka vukle su se lagano prema sjeveru, na mahove zastirale sunce, a onda opet nastavile svoj put. Sparno je: nešto tišti i zemlju i sve živo. Čini se, kao da je ljeto zamrlo i da ga oni oblaci, što se gore onako sumorno i lijeno povlače, sprovađaju u grob.

I more je namrštено, sve ga žive i vesele boje odbjegle, ostala je samo siva, a i ona mutna, slična onim kaljavim oblacima na nebu.

U zraku ima suhe jugovine, što od časa do časa potresa gustim lišćem na stablima u vrtu. Tugaljivo je to ljetno šumorenje napola uvela lišća! Izgleda kao da stenje i moli, da ga još ne otkidaju, jer da je život lijep, a ono da ga je željno...

Oblaci se u svom tromom povlačenju spuštaju niže i sve jače tište uzduh pod sobom. Njihovu težinu osjećaju i ptice, lijeću nisko i kružeći oko stabala omilje, a neke cičeći pužu po zemlji kao da se ne pouzdavaju u zrak.

A i sve naokolo: drveće, kamenje, zemlja, more i daleki kraj — sve se čini kao zabrinuto, kao da se nečega plaši. I napeto je sve — a ta napetost prelazi polako i u dušu mlade žene. Sjedeći uz prozor ukočeno gleda niz brijeg, u more, na lagane valove, što se još uvijek lijeno pomiču, ali svojim muklim šumom odavaju, da se tamo vani nešto sprema.

Pod navalom raznih dojmova trgali se u nje živci, a s njima i čuvstva i misli. Sve, što je gledala, uzbuđivalo ju je nekako čudno. Pogled na mrke stijene, što dolje u dubini zatvaraju uvalu, dozivao joj u pamet rubove nekakva crnog bezdna, u koji će ona da propane. Paukova mreža na bližnjem stablu sjećala ju je one druge mreže, što je za nju namještena i s koje vreba do stotinu ognjenih očiju.

Sve se je doima upravo tjeskobno, pa i isti zareznici, što nekako divlje oblijeću oko prozora, burno zvrndaju, mahnito udaraju u stakla, dok na njima ne utuku ono malo života. A onda joj se nekom logičkom nuždom izgurala iz pameti pitanja, što ih je više puta u knjigama čitala: koji je svemu tome smisao? Zašto se to nije svršilo prije negoli je započelo? Čemu to, čemu? Ali se odmah sjeti, da ni oni, koji su te knjige napisali, nisu tim pitanjima našli odgovora, pa kao što su se oblaci još uvijek spuštali sve niže i niže, tako se popu-

štajući nekom nevidljivom teretu i njena glava tužno i beznadno nagibala nad uzbibanom grudi.

Dolje u vrtu odjeknuli tanki dječji glasići. Udubena u svoja snatrenja Klara ih isprva nije ni čula. Tek kad se ti glasići nešto jače razgrajali i prešli u vrisak, trže se, pogleda niz prozor i vidi, gdje se Vjerica čupa s malom Lily, gura je i ne da joj, da otkine cvijet s malene lješice, što okružuje visoku paomu.

— Vjerice! — vikne Klara oštro.

— Hoće da nam počupa cvijeće — opravdavala se mala.

— Pusti je! Uzmi, Lily, cvijeće, a ti dođi gore, smjesta!

Dijete se u licu smrači, ali je bilo vično slušati, pa se i ne pogledavši male Nijemice pokunjeno udalji.

Malo zatim ude u sobu, zatvori lagano za sobom vrata i s izražajem plahovite mrzovolje na licu uputi se otežući prema prozoru. Obori glavu i malo ju je odvrnula na stranu, kao da se stidi. Kad je stala pred majkom, uze joj se lice trzati, usne grčiti, a oči puniti suzama, te ujedared prinese k očima obje ruke i zajeca.

— Ono je cvijeće bilo za tvoj rođendan — promuca dijete i jače zarida.

Klarina duša zadrhta.

— Moje dobro dijete! — dahne privinuvši je k sebi.

Vjerici se lice u čas razvedri, zasja se blaženim smiješkom, objema ručicama ogrli majku i prožubori živo, malone veselo:

— Ja ću već naći za tebe cvijeća, je li mamice? Dolje na »rotundi« ima lijepih karanfila. Lily ne smije da u njih dirne, nije li?

— Smije, Vjerice... A ti joj ne brani, znaš!

Mala rasklopi oči; u njima se kao u ružinim čaškama zacaklile dvije neosušene suze.

— Što? Ona da mi počupa i ono cvijeće? Zašto mamice?

— Ne pitaj, dušo...

Mala se nanovo namrači.

— Ali drugo cvijeće ne dam. Bude li samo pokušala trgati ono kraj kapelice pod čempresom...

— Treba da je pustiš, Vjerice, i štogod činila, ne smetaj joj i ne brani. Ona to smije...

— Ali zašto, mamice, reci zašto? — savijala se mala oko majčina gipka tijela. — Koliko si mi puta rekla, da se na tuđem ne smije činiti kvara, a Lily to čini. Ja ću sve kazati djedu.

— Ne, zaboga! — krikne Klara i učini, kao da će joj dlanom prekriti usta.

Vjerica se preplaši od izražaja majčina lica.

— Ne ću, mama — plaho će ona — ali zašto drugi smiju u tude, a ja ne?

— Ni Lily ne ide u tude, ovo je sve njezino... — izmače se Klari.

A onda pomisli, da će biti bolje, ako maloj sve iskaže. Iznovice se okrene k Vjerici, koja ju je gledala sva zapanjena:

— Štogod vidiš, ništa nije više naše — reče i glas joj drhtnu.

— Ni kuća?

— Ništa, ništa... Ali ti si dobra i valjana, pa ne ćeš o tome ništa napomenuti djedu.

— Ne ću, mamice!

— A ni s Lily se ne ćeš svađati?

— Ne ću. Ali zar je zbilja sve njezino?

— Sve, sve...

— I vrt i kuća i stabla i cvijeće... I »rotunda«?

— I ona.

— Jadan djed! Jadna njegova »villa«!

— Sve je njihovo. Kad god hoće, mogu nas otjerati. Zato treba da budeš dobra i da nikome ne smetaš, znaš li? Ni Lily!

— Ne ću, ne ću! Ništa nemamo, ništa — govorila mala, kao da za sebe govori. — Nemamo kuće, nemamo vrta, nemamo tate... baš ništa.

Klaru gušilo u grlu, licem se okrenula van i zašutjela. I Vjerica oborila oči i zanijemila. U neke lane tužno i tiho:

— Mamice!

— Dušo! — trže se Klara.

— Zašto djed ne govori više nikada o tati?

Mati se nagne nad nju i šuteći je poljubi.

Onda se djevojčica ujedared lecne:

— Mamice! — klikne ona — ali tebe mi ne će uzeti! Je l' de, da ne će? — pitala ona tiskajući raskuštranu lijepu glavicu na majčine grudi.

— Ne će, dušo... — promuca Klara jedva susprežući suze. — A sada idi, moje dijete, i pamti, što sam ti rekla.

Mala obeća, a onda se odjedamput dosjeti i zapita sva zabrinuta:

— A Kastor? Čiji će biti Kastor?

— Naš.

— Naš! — zaintači veselo, poljubi majku i odbrza iz sobe.

Uzbuđena do najtanjega živca Klara se i opet zagleda u valove mora, što se sve mutilo i burkalo. Gotovo u isti čas dopre joj izvana Vjerin glas:

— Lily! Lily!

Leitnerova kći se ukaza na zavojici sva mračna i srdita.

Vjerica potrči k njoj i stade se oko nje umiljavati, moleći je da joj oprosti.

— Ne ću nikada više — govorila mala svojim nježnim, otvorenim i skrušenim osmijehom... — Nikada više...!

I pružala joj svoje ručice, ali ih druga, još uvijek razdražena, nije htjela da prihvati, već se onako naljućena okrenula i otišla.

Vjerica ostade na svom mjestu i sva pokunjena gledaše za njom. Vjetar joj je vijao kosom, pregačicom i suknjom. Otraga se tromo vukao Kastor, prišao k njoj i laznuo joj ruku. Ona se naglo okrene i klikne:

— Moj ubogi, stari Kastor!

Spusti se na tle, zagrli ga i nasloni mu glavu na hrbat. Sa visine gledala ih paoma, a sa prozora Klara. I kao što je prva zatreperila nad njima tankim lišćem, tako su i majci od tuge zadrhtale duge i kao svila mekane trepavice.

*

Što je Batičić bio tek zlobno nabacio, Leitneru se sada prikazalo istinom: Rajković se i Klara sastaju. O naravi tih sastanaka Njemac ne će ni da premišlja, jer mu sam spomen na njih tjera krv u mozak i podjaruje ga bijesom ljubomora i uvrijeđenog samoljublja.

U Klarinu je držanju vidio vršak hipokrizije i proračunane, upravo brutalne prepredenosti. Kako da nije u njoj već u prvi mah uočio značajku slavenske, duševno još ne evolucionirane rase? Pustio je, da ga nadmudri, njega, Leitnera, gordog, rafiniranog Germana, što je još otrag malo vremena onu, tako razvikanu tajnu slavenske ženske duše nazivao »barbarskim« talogom, osutim posve rijetkim kulturnim praškom!

Tu bi »tajnu« htio da i sada tako riješi i već nakrivljuje usne na dubok, baštinjen prezir, ali zaman: taj je prezir danas prenemoćan da postavi u ravnovjesje, što se u njemu sve prevrnulo, i da stiša buru, što ju je ona žena u njegovim ćutilima razbudila i razmahala.

Ni prije nije mogao predočiti sebi onaj fini i skladni profil njena lica, a da se ta bura u njegovu srcu ne zavrgne i da se u njemu ne uzvalja more vrućih želja i žudnja. Ali ma koliko mu to izdiralo živce,

njezina je mlada i zamamna pojava već od prvog susretaja s njim ulijevala u nj neko počitanje, neku gotovo plahu suzdržljivost, koja ga je u prvo vrijeme njegova boravka u Murvicama odvraćala od svake zloporabe njegova pogodnijeg položaja.

Pa i onda, kad su prestali oni njihovi bezazleni sastanci u vrtu, kad su zbog toga jenjali i oni njegovi srdačni iskazi, a stisci ruke popustili, on se još uvijek pouzdano nadao, da nije daleko dan, kad će ta mlada žena biti sva njegova. On je očekivao, da će je oskudica i neimaština prije ili poslije natjerati u njegovo naručje, a kad ne bi ni tako išlo, on bi — samo da je dobije —.bio spreman i na najodsudnije korake, ako ustreba i na to, da svoju sudbinu zauvijek s njome veže.

Kad ovamo, ta ista žena, što je još otrag dva dana igrala pred njim ulogu plahe košutice, polazi na ljubavne sastanke s čovjekom, koga je već jednom odbila, koji je sam zaručen, koji ju je uvrijedio, bacio na cestu i predao na milost i nemilost prvom, na koga se namjerio. I uza sve to ona je danas njegova. Kakva je to ženska? Je li to do skrajnosti cinično i pokvareno čeljade, ili je — što bi također bila jedna značajna crta njezine rase — tako slaba, besilna i podatna, da je u prvi mah podlegla brutalnoj sili onoga Amerikanca? Na tu je pomisao uzbjesnio protiv sebe: Zašto nije i on zbacio svoje skrupule i upotrebio sva sredstva, što su mu bila na dohvatu, pa bile to i same nitkovštine? Zašto ju je štedio, dok je drugi bio spram nje bezobziran? Zašto je nije slomio prije negoli ju je »drugi« predobio?

Ovakove su ga misli tjerale još u veću jarost, osobito u noći, koja je slijedila iza onoga njegova otkrića na »Kuku«. Što da čini? Da je baci na dvor? Ne bi koristilo, niti bi time slomio moć, što je ona ima nad njime. Ne, to krajnje sredstvo moglo bi mu jedino poslužiti kao strašilo u slučaju njezina opiranja, koje bi se uostalom moralo ubrzo skršiti. S jedne strane suludi otac, s druge Iviša otpušten — kamo će? Na čije li ruke? Preostaje Rajković, ali u Leitnerovim se krugovima govori za nj, da je proigrao sav novac i sâm ostao na suhu. Željeznica? Ali to će poduzeće ostati utopijom ludih, usijanih glava! Sabrav sve u jedno, Leitner vidje, da je sada najzgodniji čas za juriš, i već se sjutradan izrana dao na izvođenje svoje nove osnove.

U prvom redu treba da između njih dođe do izjašnjenja. Bez premišljanja napisa Klari pismo, u kojemu je moli, da iza večere izađe u vrt, jer da joj ima nešto da saopći. Navreba priliku, te joj ga negdje prema večeru krišom uruči.

Ona ga drščući razmota. Tražio je od nje, da se noćas, iza večere, spusti u vrt; on da ima s njome da govori.

Iza onog razgovora s malom Vjericom bila ju je zaokupila takva tuga i žalost, da joj je od umornosti klonulo tijelo i duša. Ovo je pak pismo dotuklo u njoj svako čuvstvo, svaki ma i najslabiji poriv djelovne snage.

Zahvatilo ju je neiskazano malodušje, bilo joj je, kao da je buka vjetra, što se vani goni, pretečom olujine, koja će odnekale nahrupiti, da i nju skrši i smrvi. A nigdje ni jedne prijateljske ni saučesne duše! Ujak Iviša potrt, Rajković ne odgovara na pismo. Što će sada? Ne odazove li se pozivu, Nijemac će pobješnjeti i ne će se žacati da je baci na cestu, možda još i ove noći... Pođe li pak na ročište...

Duša joj se mutila na samu pomisao, što će to da bude.

Pala noć, vjetar se prometnuo u vihor i raznosio rijetke kaplje kiše. Unatoč tomu Leitner je iza večere izišao i ona ga je s prozora svoje tamne sobe vidjela, gdje šeće vrtom. Kad bi se vjetar začas pritajio, čulo se, kako pijesak pod njegovim nogama škriplje.

Od naglog lupanja srca dušilo ju u grudima. Podišao je strah, kao da je svemu došao kraj. Razrogačenim očima bulji van, u noć — u crni mrak, što se poput tamne zagonetke sa zviždukom vjetra ironički podruguje, škrgutom pržine u uvali grohotom smije, a dalekim šumom valova naslućuje na zlo...

Napalo ju je, da pođe k ocu i da mu iskaže sve — ali je ta misao brzo ostavi: kako bi to starac dočekao, što bi se sve izleglo u ovoj strahovitoj noći?

Misli joj se pletu, nigdje im ne vidi izlaza, a on dalje šeta i nestrpljivo pogleduje gore. Ona to vidi za sijavice, što od časa u čas presijeca debeli mrak.

A odlučiti se mora. Svako zatezanje moglo bi biti sudbonosno, moglo bi donijeti neslućenih strahota, katastrofa, što li? Trebat će izaći. A onda? Kako će se obraniti? Kako?

Ledeni je mlazovi podilaze, dok misli, kakva će to biti borba. Da pokuša molbama, zaklinjanjem, skrušenošću, poniženjem? Hoće li to pomoći? Hoće li pomoći plač, koji je već sada guši u grlu?

Onda joj mune u glavi misao, da ju je spomen na dijete istrgla jučer onome drugome. Zašto da je i noćas ne zaštiti? I doista, u tom je trenutku skrajnjeg malodušja u svom djetetu vidjela svoj jedini oslon, svoju jedinu obranu. Još nije bila pravo na čistu, kakva će to biti obrana i već se jednim mahom odmakla s prozora i pohitjela krevetu, u kome je mala Vjerica već spavala.

Trebalo je dugo, dok ju je probudila. U prvi se mah preplašila i već je bila odjenuta, a da nije mogla razabrati, što se od nje traži.

— Otići ćemo časkom u vrt, da se prošećemo — reče Klara, a ruke joj se grčile, dok ju je omatala širokim vunenim šalom.

— Mamice, što ovo huči? Mene je strah...

— Vjetar je to, a ne ćemo biti same...

— Bit će i Kastor? — obraduje se dijete.

— Hoće.

Primi je za ruku, kod vrata pokoleba se još časkom, onda se odluči, otvori ih i izađe. Kad one na terasu, provali vjetar tolikom žestinom, da su morale časkom stati uz vrata, dok sila popusti. Onda se spuste niza stepenice. Dolje na puteljku nešto se crno proteglo spram njih.

Klari zakucalo srce jače; umalo ne cikne.

— Kastor! — veselo će Vjerica.

Nešto zaškripi, i pred njima stane tamna silueta, od koje se Klari duša do dna potresla.

— Zašto niste došli sami? — bile su mu prve riječi.

Glas mu je ujedno s fićukom vjetra dolazio kao da bi iz neke mrke dubine. Ona se jače strese i ne odgovori.

— Razumijem — prihvati on sarkastički — ali ja znam, da svagda ne uzimate sa sobom svjedoke...

Ona nije odgovarala. Stajala je na mjestu nepomična, držeći dijete grčevito za ruku. Vjerica se nije ni osvrtala na Leitnera, već je sve nešto tepala starome psu, koji se dašćući šumno neprestano oko nje vrpoljio.

— Ostavite je sa psom, a vi izvolite sa mnom nekoliko koračaja — govorio je on kao da zapovijeda.

— Ne mogu je ostaviti — lane ona pridušeno i uzmakne za korak, kao da se boji njegova nasrtaja.

— Neka! Čut ćete me i ovako... — ozove se on iz mraka. — Vi ste, gospodo, mogli shvatiti... zacijelo i znate, da vas ja ljubim...

Ona drhtne, a on joj pristupi bliže i nastavi promijenivši ujedared glas:

— Ja vas neizmjerno ljubim... i ne mogu vam reći, koliko trpim. Recite, hoćete li uslišati?...

Nad njima se nagibale, savijale i tresle grane. Vjetar je njegove riječi nosio nekamo daleko, jer ih je Klara jedva čula.

— Hoćete li? — dahne joj on u lice.

— Ne mogu — osili se ona i nanovo uzmakne. Instinktivno pogleda prema kući. Sve je bilo tamno, sve je spavalo. Podiđu je trnci i bespomoćno privine dijete bliže k sebi.

— A ja vam velim, da hoćete... morat ćete — pridušeno će on. Pritom je načinio nekakvu oštru i naglu kretnju i pseto zalaja na nj.

On ga odrinu nogom. Pseto zacvili i uteče. Vjerica vrisnu i udari u plač. Klara je stade miriti, ali mala je htjela za psom. Mati je silom povuče prema kući, našto se on još većma raspali, te joj dobaci:

— Sjutra vas i opet čekam ovdje, u ovaj sat i — samu.

Ona ne odgovori, već odbrza s djetetom, koje se savijalo oko nje i jecalo u vjetar:

— Kastor! Kastor!

Stari joj se pas lajući odazva, ali ga uto ščepa Leitner i na njem iskali svoj jal. Potrese ga za ogrljak i u pomami svojoj odvuče do nakraj vrta, onda ga nogom gurne van i zatvori za njim vrata.

Sred urnebesna vjetra, lomljave valova i šuma kiše, što je nato zapljuštala, čulo se još duboko u noć lajanje i bolno zavijanje staroga Kastora.

Ni mati ni kći nisu mogle dugo da usnu. Ni govorile nisu, dok se u neke nije oglasila Vjerica lanuvši kroz plač:

— Mamice, već nismo dugo molile Boga, da nam vrati tatu...

— Moli, dušo...

— Pomozi i ti... kao onda...

Klara uzdahne i uze da na glas moli. Vjerica ju je slijedila, ali se dešavalo, da ju je često puta morala ispravljati i opominjati, da nastavi...

Sutradan je Leitner zapovijedio, da se pas ne smije puštati ni u kuću ni u vrt. Nevoljno se živinče nije čitave noći maklo i sasvim je prokislo. Vjerica je čučeći kraj vrtnih vrata provela čitavo jutro uz njega, nosila mu hrane i sve mu tumačila, kako su sada u kući drugi gospodari, ali kad se vrati tata, da će opet biti dobro. I opominjala ga je, da bude miran, ona da će se za nj brinuti i nositi mu jesti. Ali je Kastor nestrpljivo grebao šapom u zemlju, dizao se na stražnje noge, nadvirivao nad rešetku, uvlačio kroz malene otvore gubicu, cvilio, zavijao, lajao. A Vjerica nikako da ga umiri.

Klara se nekako ljenivo, kao da bi mamurno, vucarila po kući. Nekakav tupi mir polijegao joj na blijedo lice, oči joj, upale duboko i bez života, nujno buljile u zemlju. Na pitanja služavke, koja je već

po neki put tražila svoju platu, nije ni odgovarala, samo se nešto na malu okosnula, kad ju je zapitala, ne bi li Kastora kakogod krišom doveli u kuću, ali je to odmah i požalila i poljubila dijete veleći, da se to ne može.

Oko podne joj je nešto malo sinulo. Stiglo joj je pismo od Rajkovića. Jada se na nju, napadaju ga sumnje, da ga ne ljubi. Hoće li pak da mu dade dokaza svoje ljubavi, neka dode k njemu u stan — on će već udesiti, da je nitko ne vidi...

Ona mu je odmah otpisala da mu ne može iskazati, kakvu joj je svjetlost donijelo ovo njegovo pismo. Ali će već doći dan, kad će uzaznati, što ona sada sve trpi, i radovati se, što joj je sa svoje strane bio tako prijazan i dobar. Ona se u tu njegovu dobrotu uzda; njegova ljubav neizmjernom joj je utjehom, obranom i snagom.

— Vjeruj mi — pisala mu — da i ja sama jedva čekam, da što prije započnemo svoj novi život. Imaj pouzdanja i strpljivosti.

Ali na sastanak nije otišla. Ni njemu ni Leitneru, već se iduće noći u svojoj sobi dobro zaključala, gotova da se Nijemcu opre, ma što se dogodilo.

Tijekom dana bilo se razvrijemilo, oblaci se razišli, vjetar pao, a i more se sleglo. U bašti je vladala duboka tišina, tako da je Klara zatvorena u svojoj sobi još duboko u noć slušala Leitnerovo nestrpljivo koračanje po vrtu.

A ta je njegova nestrpljivost prešla već u pravo bjesnilo. Klara je to razabrala iz buke i lupe, kojom je popratio svoj ulaz u kuću. Od njegova topota i drmanja vratâ orila se kuća, tresli prozori. Vjerica je od straha sazivala majku, koja ju je sva dršćući mirila. U isti mah zaškrinula su i na hodniku vrata, očuo se glas staroga Marina:

— Koji je to bijes? Hoće li vam đavô dati već jedared mira! Ni da je potres! Tresli vas vrazi!

I on lupi vratima, te se kuća i opet sva ustrese!

Ali se Leitner nije ni sada mogao riješiti, da ih otpravi. Znao je, da bi time prekinuo i posljednji vlas, što ga još s Klarom veže, a čežnja za njom bila je jača i od njegova samoljublja, ona mu je palila krv žestinom, koja je nadilazila sva druga čuvstva.

Ono nekoliko prvašnjih dana čekanja i smjernog udvaranja kao da je iscrplo svu zalihu njegovu strpljivosti. Strast, što je sada njime sasvim ovladala, tjerala ga na same surovosti i prostote. Vladao se tako s potpunim uvjerenjem, da će je silom slomiti i prinuditi, da mu podlegne. Znao je, kako se stari uzvrpoljio radi onih popravaka u

kući. A što će tek biti, kad se stanu rušiti stabla i koješta drugo, što je uostalom za uređenje vrta bilo već u njegovoj osnovi?

I doista, sjutradan je najmio nekoliko težaka i naložio im, da obore staru jabuku, koju je stari mnogo cijenio, ali je svojim podvijenim granama kvarila simetrički raspored suprotnih stabala.

Već na prvi zamahaj sjekire bane Marin na prozor i stade vikati na radnike. No oni se samo podsmijevaju i rade dalje. On se još i većma uzvrpolji, jednim se mahom skinu s prozora, potrča van, potraži kćer i sasu na nju tuču prijekora.

— Tako li ti meni uzvraćaš! I neka mi je: bilo mi držati svoje, ma i otišlo po vragu!... Što te napalo, da sječeš jabuku, govori: što?

Klara je već bila pogodila, kuda to Leitner šiba. Iznenadio je nije ni način, što ga je odabrao. Hoće da je stjera u takvu nepriliku, da ne bude imala drugog izlaza: ili kazati sve ocu ili se podati.

Ali to razbudi u nje još i veće zgađenje i žešći otpor. Blizina Rajkovića ulijeva joj u dušu pouzdanje i što dalje, to se ona bahatog Nijemca sve manje boji. To što je pak započeo u vrtu, moglo bi joj poslužili kao lagana i postepena priprava, da ocu prikaže, što mu je dosada krila.

— On je tako htio — lane tiho.

— Tko — on? — izbulji starac na nju oči.

— Nijemac! Hoće da mu bude ljepše, svjetlije.

— I ti puštaš?!

— Plaća, pâpa. Vi znate, da je tuđinac u kući — pola gospodar.

— Tko to veli? — izbeči on još većma svoje suhe oči. — Da sam to prije znao! Otpravi one ljude!

— Ne mogu!

— Što?! Tuđa čeljad na tvome! I ti da ne možeš ništa! Pokazat ću ja tebi i njima. Ako sam dao brod, ne ću da pustim kormilo. Ja ću mu već očitati! Gdje je onaj pripuz!

Iziđe na dvor. Leitner je šetao niže terase. Klara se sakri za prozor da čuje, što će biti. U nje se srce prenemagalo, da pukne. Već se pokajala, što nije kako drugačije umirila starca. Htjela je za njim, da ga povede u kuću, a to već vani zamnije glas: njegov glas.

Naperi uši. Marin je govorio naoko mirno i vrlo dostojanstveno. Bacao je krivnju na kćer, kao da je tobože od nje, njena neiskustva i lakomišljene nesmotrenosti potekla misao, da se jabuka obori. — Ne znadu mladi, što znači odgojiti stablo i koliko to stoji truda i vremena, dok za njega, starca, svako je drvo jedna uspomena, mogao bi reći živi spomenik kojega od njegovih predа.

U staklu se na prozoru odrazivala starčeva i Nijemčeva slika. Leitner ga je neko vrijeme slušao, onda odgovori suho i resko:

— Žalim, ali što smeta, to će se i oboriti — baš kako je određeno.

Klari zape disanje. Što će to sada biti?

Sva je kao odrvenila uz stijenu, lijevom je rukom pritisla srce, a desnom se uhvatila za čelo. Međutim starac nije ni digao glasa, ali mu se po isprekidanom i nesuvislom govoru razabiralo, da je silno uzbuđen. Klara ga je gledala u staklu, kako je stao pred Nijemcem gologlav, pognut, potišten, što ga je činilo još slabijim i sitnijim. Još i jadniji vid podavaše mu ono njegovo ponošeno odijelo: rukavi pletene košulje (usred ljeta!) sezali mu gotovo do prstiju; mekani se ovratnik gubio pod dugom, već davno neošišanom kosom, a napola raskopčan prsluk, kaput i široke hlače gužvale se na njemu, kao da nisu skrojene za nj.

Na sve je to bilo već davno priviklo njeno oko, ali je u prvašnje doba nije smetalo. Tek sada, pred onim strancem, gospodarom, izgleda joj to neizmjerno nevoljno, tako da joj se u ovaj mah ne bi na čudo dalo, kad bi se odjednom one stare, drhtave ruke s onim dugim pletenim rukavima pružile k njemu s molbom, da štogod udijeli.

Ali negdašnji »armatur« nije molio. Koliko je mogao, ispravio je pred Leitnerom ona svoja pognuta leđa, digao suhu ruku i nešto dobacio, što ona nije mogla čuti. Nato se okrenuo i otišao. Klara je vidjela, kako se Nijemac za njim krevelji. Suh je bio taj njegov smijeh, pun sarkazma i ciničkog ruga, ali joj je bolje godio od onih negdašnjih njegovih razgovora sa starcem.

Kad je oko podne ušla u očevu sobu, našla ga je zaokupljena oko zemljovidne karte. Opet je mjerio i računao daljine i uskrisivao svoje stare tlapnje...

— Da znaš — reče joj muklo — onaj čovjek mora odavde. Već sam mu to i rekao.

Starac je to izrekao tonom i izrazom tolikog gospodstva, da je Klari zaplakala duša, i ne misleći ni na što, priskoči k njemu, zagrli ga i jecajući izljubi.

Ovoga su dana došla k Leitneru ona ista gospoda, što su ga i prije često posjećivala. Dugo su razgovarali, i Klara je iz Bertinih riječi i pozdrava mogla razabrati, da putuju u Beč, a s njima da ide i on.

Odlanulo joj, a odlanulo i ubogom Kastoru, koji je odmah zatim pušten u vrt i sav mamen od radosti letio puteljcima preskakujući ljeđice i ograde.

A mala je Vjerica za njim trčala i sve ga iz tiha opominjala, neka bude miran, to da nije više njihovo, mogli bi se naljutiti pa ga istjerati. Ali Kastor nije za te opomene hajao, već je kao i prije vrtom skakao, valjao se i lajao.

XVI

Rajkoviću prolazili dani u bezutješnoj jednoličnosti. Izjutra bi izišao na šetnju, na more, u brijeg. Kadšto bi se ispeo do »Kuka« i ondje u svježem hladu mlade šumice sred zaglušnog cvrčanja cvrčaka sjedio ure i ure, kao da nešto čeka... Potom bi se vratio u Bristan, mrk, neveseo, sumoran.

Katkada bi ga ostavila mrzovolja, ali samo začas. Bivalo je to u kupalištu, kad bi zaronio u pjenu, među pustopašne plivače i plivačice. Tu bi i njemu na pogled onih raskošno pruženih formi i drsko razotkritih oblina munuo tijelom srh i poput povjetarca razagnao sve crne i zle misli, a u krv i mozak navraćao toplinu neizrecivih želja i čežnja. No čim bi se one bujne golotinje udaljile i zamotale u svoje svakidašnje ruho, nestalo bi čara i razbludne zamamljivosti, a na Rajkovićevu bi dušu pala prvašnja čama i dosada.

Poslije objeda popušio bi cigaru, pročitao novine pa se povukao u sobu i uvalio na otoman, gdje bi domalo usnuo. Onda bi se digao, umio i izišao, te sve onako mrk i sâm vrludao obalom i parkom. Krupne oči, vragometni pogledi, prkosno namještene usne i grudi — sve ga je to ostavljalo hladna. Kad je samo mogao, tražio je očima Murvice i pustio nemirnim željama, da mu dočaravaju one blažene časove, što ih je uz ljubljenu ženu kada proćutio i proživio. Tako bi ostao, dok mu ne bi mrak prikrio mili obronak i natmurio ozlojeđenu dušu.

Nešto svijetla unio bi u tu tmicu jedini Iviša. Našli bi se ili u »Eldoradu« ili u Sterna, obično uvečer, jer je bivši »bouleur« bio danju zaposlen agitacijom oko budišinske željeznice. Prve riječi ticale se — dakako — uspjeha te agitacije, raspoloženja u narodu, glasina o tuđinskim spletkama, ali bi Rajković umio navrnuti govor i na Klaru, našto bi Iviša na brzu ruku nadrobio štogod sa Murvica: sve same sitnice, ali se lijepo potpunjavale s pismima, kojima mu se ona ovo posljednje vrijeme malone danomice javljala.

Kratki listići, tek po nekoliko redaka, a koliko boli i nade u njima! I njegova su pisma bila čuvstvena, gdješto su upravo kipjela od ljubavi, ali se gotovo iz svakoga izvijali vapaji neudovoljenih želja i tužbe na nijeme neodzive...

Međutim ne bi prošao dan, da ne bi ma i za najkraćeg odsuća pitao vratara, nije li ga tko tražio. Bio je naime uvjeren, da će ona ipak najposlije svladati stidljivost, skršiti sustezanja, razbiti obzire, prevaliti sve te ograde i — doći. I to je eto očekivanje podavalo sumornom toku njegovih monotonih dana jedini blaži i svjetliji ton.

Tako se on jednog dana vraćao s kupanja pun strasnih, nemirnih želja, što ih je netom u njemu uspirilo raskošje ženskih oblika i dražesti mlade nabujale puti. Danas je neka nepoznata plivačica zametnula s njime razgovor i pitala ga, da li bi morski pas mogao prevaliti mrežu i nahrupiti u kupalište. Ne sjeća se, što joj je odgovorio, jer su mu sva ćutila bila zaokupljena njenim svježim tijelom, koje je upravo pucalo od snage i zdravlja. Ostali su dugo jedno do drugoga veselo čavrljajući sred pjene, što su je naoko činile njihove nemirne ruke. A kad je ona u neke zaplivala, stala ju odjedamput vriska, kao da se tobože utaplja. On priskoči, primi je oko divno razvijena struka i pomogne joj ispraviti se. Ona mu zahvaljivala, prkosno mu se smješkala, a onda se povukla na suho, neprestano se okrećući očima k njemu.

Odatle onaj srh, što mu još i sada, na putu u »Eldorado«, titra žilicama tjerajući mu tijelom slasnu struju punu neke slađane lagode.

I išao je brže no obično. Ona blažena vatra, od koje su mu i obrazi gorjeli, burkala u njemu more želja, i misao mu neprestano letjela u Murvice k ljubljenoj ženi, koju je i u jučerašnjem pismu zvao tako milo i vruće, da i ne sumnja, te bi mu se mogla oglušiti. Osjećaj, da će je naći tamo, u svome stanu, na otomanu, bio je tako jak, da mu se gotovo suvišnim činilo pitanje, što ga je ulazeći u svratište nabacio po običaju:

— Je li me tko tražio?

Vratar nije još ni otvorio usta, a već mu je Rajković razabrao na licu, da je netko bio tu. A taj »netko« mogla je biti samo Klara. Sav u plamenu i ne čekajući odgovora, učini, da će se zaletjeti uza stube, kadli mu vratar dovikne:

— A što ću im reći?

Rajković stane. Pomisli, da se je možda skanjivala ući u njegovu sobu sama.

— Gdje je gospođa? — upita.

— U dvorani je s gospodinom — odvrati vratar.

— S kojim gospodinom? — začudi se Rajković. Ubrzo se dosjeti pa smrsi namrgodivši se malo:

— Bit će kapetan Iviša...

— Nije, već neki drugi gospodin. Eno im imena — reče vratar i pokaza na ploču, gdje su bila naznačena imena svih stanara.

— Tko bi to mogao biti? — promrmlja Rajković, bližajući se nekako uznemiren k ploči.

Nije dočitao do kraja. Pred očima mu se ujedared stvorila magla i začas mu zastrla vid.

— Simo Marunić! Simo Marunić je tu! On glavom, a s njim valjda ona... jest — ona je: miss Kate, tako i stoji napisano na istoj karti.

Malo proševelji, kao da mu se usklecale noge, pa se tupo zagleda u vratara, koji zaintači:

— Što ću im reći...

Rajković prođe rukom preko čela.

— Recite im — poče, pa se prekine: — Ne kažite ništa... sâm ću ih potražiti.

U nekoliko skokova bio već u sobi. Sav usopljen baci se na otoman, uzdahne šumno i propenta:

— Oni tu! Oni tu!

Ali već začas nije vjerovao u to. Bilo bi odveć strašno. Ne, ono je bila varka, bogzna kakova varka, njihovih imena nema na ploči. Ne može biti!

Bilo mu da sađe, da se bolje uvjeri, ali se ne mače, jer mu se ta kratkotrajna sumnja u jedan mah razbila i on je sada bio sasvim uvjeren, da su ono bila doista imena njegove zaručnice i oca joj.

— Oni tu!

To je kao da bi mu netko rekao: — Jama je tu, da te proguta, gora, da te zaspe, oblak, da te poklopi. To mu je sve u jedan mah ugledala razigrana mašta, a on se sve trza i prevrće, ne znajući čemu da se prije ukloni, da li jami, gori ili oblaku.

Dugo je trebalo, dok se sav taj metež utoliko sredio, da ga je barem mogao duhom pregledati. Ali uzbuđenost, strah, što li, imali su još uvijek pretegu nad njegovim razumom, te je morao napreći svu svoju volju, da ne sune na vrata, u bijeg.

A vrijeme prolazi. Marunić bi mogao potražiti vratara i iznenada banuti ovamo u njegovu sobu i zapitati:

— Gdje je novac?

Po drugo nije ni došao, o tome je Rajković bio na čistu. Sjećao se, kako mu je Iviša nekog dne natuknuo, da je nešto prodrlo o onom gubitku u klubu, pa je valjda i stari Amerikanac doćukao štogod. Takvo se što teško čuva, osobito u doba neprijateljstva. Batičić... Leitner... znali su oni, gdje će ga pogoditi!

Ali što će ona tu, miss Kate? Možda su natuknuli štogod i o Klari? Pa što onda?

Iznovice ga obuze nemir, probi strah, prože misao, da taj čvor bijegom riješi. Ali se uporedo pomaljao i osjećaj stida, a s njim se dizao i glas:

— Pobjegao si iz doma, iz Chicaga, s američkog sjevera na jug, odatle opet doma. Sav ti je život u bijegu, iz jedne skrajnosti u drugu.

I nekako čudno odjekivao u njemu taj glas: sad je tutnjio, sad škrgutao i prosipao se u smijehu, kao da se ruga. Rajkoviću bivalo sve nesnosnije. Onaj osjećaj stida prešao u mrzost protiv njega, pa da se toga otrese i sebe u vlastitim očima pridigne, skoči na noge, zakorača nekoliko puta po sobi i u čas bijaše na čistu sa svime, kako će se braniti, a ustreba li i navaliti.

— Manimo se kukavnih izgovora — govorio u sebi — treba pokazati, da i mi znademo biti — ljudi.

Prvo će Marunićevo pitanje nesumnjivo biti:

— Gdje je novac?

Rajković je već spremio odgovor:

— Prihvatio sam zgodu i od kapetana Iviše nakupio zemlje, koja će, tek što se željeznica dogradi, vrijediti stostruko.

S Ivišom će se sporazumjeti lako, najposlije se radi o Klarinoj sreći.

Upita li ga Marunić:

— A tko te je ovlastio?

— Nije li vam s voljom, možemo preprodati.

Dva odgovora — dva teška kamena, koji mu više nisu toliko tištali srce. Odlanulo mu, što je našao izlaza ovom neugodnom položaju, a da je ipak pritom zadržao vlast nad sobom.

Poravna kosu, kravatu, okrenu se pred ogledalom, prstom ispraši rubove na rukavima tamnoplavog kaputa i sađe niza stube.

U diskretno zasjenjenoj blagovaonici kipio život. Gosti ulazili i izlazili, klanjali se na sve strane i sred zaglušnog zveketa žlica, viljuški i noževa, pitali se za zdravlje, pripovijedali čudesa o današnjem »divnom« kupanju, plaćali, naređivali objede, a to sve u mješavini svakojakih glasova: tankih, pištećih, krupnih, hrapavih, reskavih. Rajković se časkom zadrža kod vrata i preleti okom po dvorani.

Prva mu je u oči udarila vragoljasta znanica sa današnjeg kupanja. Vidio ju je, gdje je zavalila glavu na oslon stolice i vijajući uvis dim svoje tanke cigarete strijeljala uokolo očima i mahala nekome glavom, nekome rukom, a sve uz onaj svoj obijesni smiješak. Podsmjehnula se i njemu, ali on se učini nevješt, a nije imao ni kada da se osvrne na nju, jer je upravo u taj mah ugledao svoje neočekivane i neželjene američke goste. Sjedili su za stolom nasred dvorane, kao da hoće, da ih vide. Marunić mu je okrenut leđima, ali ga je odmah prepoznao po širokim plećima i kao sjekirom istesanoj glavi. Nju je vidio u profilu, i prvo, o što mu zapeo pogled, bila je prekomjerna načičkanost njene toalete i silan nakit, kojim se sva sjala. Mnogi su radoznalo pogledavali na nju i valjda nagađali, otkuda je najednom pala među njih ta egzotična ptica?

Rajković odloži šešir i pokroči k njima. Prva ga spazi miss Kate. Klikne i sva se zasvijetli u licu. Marunić se naglo okrene:

— *All right!* — ispukne. Liznu i obrisa usne, dignu se na noge, razmaknu krila svoga kaputa, da se vidi krupan zlatan lanac, što mu visi na prsluku, počeka, dok će Rajković porumenjeloj zaručnici poljubiti ruku, pa mu onda pruži obje svoje, krupne i žilave:

— *'morning, old boy!* — diže Simo glasom, da ga čuju.

Rajković odzdravi malo smeten od mnogobrojnih pogleda, što se nad njima uskrstali, ali i iznenađen od Marunićeva gotovo srdačnog susretaja.

— Nisi nam se nadao? — upita Simo cvrknuvši ustima, to je u njega bio znak vanredno dobre volje.

— Da pravo kažem, nisam — odgovori Rajković sjedajući.

Miss Kate podiže na nj svoje pepeljave oči neodređenog sjaja, rasklopi tanke usne i pokaza svoje bijele, zlatom provučene zube:

— Slutiti si ipak mogao! ... Pisala sam ti onomadne, da ti spremamo iznenađenje ...

Sjećao se, da je tako nekako bilo u pismu, ali je, zaokupljen Klarom, bio posve zaboravio na to. Da mu se to ne vidi, nadoveza:

— Sa svim tim, ovakva su iznenađenja odviše velika i ugodna, a da bih im se mogao nadati ...

Stari Marunić uze da tumači, što ga je nagnalo, da se zaputi u stari kraj. To je u prvom redu njezino »maslo«.

— Pobojala se valjda, da joj ne utečeš! — našali se lomeći čačkalicu.

Ona pogleda oca pola prijekorno, a pola stidljivo, ali se stari razmaha prikazujući mu, kako ga je doista tjerala, da se prošetaju do negdašnje postojbine, koje da nije nikada vidjela, i tko bi znao što mu nije sve nabrojila. Isprvice nije htio o tome ni da čuje: nije šala, ostaviti na tuđim rukama onaki posao! No kad su pak zaredala njegova,

Rajkovićeva, pisma o velikom onom željezničkom pothvatu, počelo je i u njegovoj glavi nešto da kopa.

— I moj ti se nos, znaš, nekako uzvrpoljio, a mogu ti reći, da me nije nikada prevario, te ti ja nekoga dne uhvatio nju i s njom ravno na parobrod. Velju: za nekoliko dana ne će propasti svijet, ma da mi toliko sijeku putove. I te kako ih sijeku, sjekli ih vragovi! Baš gadna konkurencija: nove banke, a još više one proklete guje — novine — što niču kao gljive i neprestano zabadaju njušku u moje poslove. Kako bilo: tu smo, a ti ćeš meni na tenane protumačiti, što ste zapravo naumili s tom željeznicom i bi li se tu dalo što zaslužiti.

Dok je Marunić govorio, Rajković se osjećao lagljim; bilo mu, kao dao su se ona dva kamena sa srca nekuda još i dublje odronila. Ne samo riječ, već i način, kako je Marunić raspredao s njim, pa njegova neobična ljubežljivost i povjerljivost, sve je to svjedočilo, da stari Amerikanc ne zna ništa. A ni miss Katino nasmijano, gotovo razblaženo lice nije pokazivalo ni truna sumnje, da ima ovuda žena, koju on ljubi. To ga obodrilo, pa se evo razlagoljao i on. Na dušak je sasuo svega i svašta i o željeznici, rentabilitetu, tehničkoj strani, struji, dinamu, konjskim silama, prometu, dionicama, stotinama, hiljadama, milijunima, da ti se glava puši!

A Marunić upada, prekida, traži objašnjenja, popunjuje, prigovara, grije se, briše znoj, smrkava se, vedri, diže ruku, spušta je Rajkoviću na rame, pa se široko smije:

— Vidi ti njega: a tamo se držao kao pokisli vrabac. Meni ti je toga tvoga Budišina puna glava. Stvar nije na odmet i ja gorim od želje, da to vidim. Ne bismo li se malo provezli do tamo?

— Do Budišina?

— Makar do u pô brijega. Utući ćemo vrijeme i razgledati tu tvoju goru. Što veliš, Kate?

Ona prihvati sa zanosom.

Nije potrajalo dugo, a terasa pred »Eldoradom« odjekne od konjskih kopita i elegantan se faeton s Rajkovićem i američkim gostima zaleti među vesele bristanske zaseoke.

Sparina popustila. Sa Cresa piri svjež »maistral«, grudi ga široko upijaju, a lica veselo hvataju i razblažuju se u njemu.

Šetnje oživjele, sve hiti k moru: tko da se okupa, tko da se proveze barkom, tko da nađe zgodno mjesto, otkud će sjedeći uživati u igri valova i pretapanju nebrojenih šara bliskog sutona.

Pod koprivićem okupilo se nekoliko domaćih ljudi mornarske ruke, što nehajno brišu zajaprena lica, čelo, vrat i neprestano pljuju

kraj sebe. Kad je kočija projurila mimo, neki su od njih skinuli šešir, a drugi, među njima i Gavde, jedva ga se kažiprstom dotakli. Cesta bijaše prašna, a u zavjetrinama zrak usijan, zadušljiv, nesnosan. Uza sve to pružio se Marunić u kolima kao sasvim zadovoljan čovjek, ugodno uzbuden i baš raspoložen odbijao dimove svoje krupne havanke.

— Tko nas je ono sve pozdravljao?

Rajković mu nabaci nekoliko imena: Krompić, Zaneto, Gavde...

— Toga se Gavda nešto sjećam, drugih malo ili nikako. Četrdeset godina u svijetu, priško moj! I Fabija se sjećam, on me jedini prepoznao jutros. Mora da je čovjek ćutljiv, zajedljiv, sveđer se na nešto jada...

Rajković se trgne: podiđe ga bojazan, da nije starome Jeremiji izmaklo štogod. No Marunić je tako nasmješljivo i s takovim djetinjim zanimanjem skretao glavom uokolo, da se mladić brzo umiri i poćuti se kao prije: lagan i bezbrižan.

Projure kroz mlade nasade borova i topola i zavrnu na mjestu, gdje se cesta polako uspinje. Marunić se naslađivao nekim davnim uspomenama. On znade sve, kako je tuda nekoć bilo, dokle je dopirala cesta, šuma. Sjeća se imena svakoga sela, znade gotovo za svaku kuću, pa i za one, što se porušile.

— I vi mislite željeznicom ovuda? — upita u neke.

Rajković mu objašnjivao što i koliko je znao. Marunić ga slušaše i sve nekako njihaše glavom, da ne znaš, je li to od ljuljanja kočije ili jer ga ono razlaganje sasvim ne uvjerava.

S lijeve strane ceste nizali se gdje veći, gdje manji dôčići, obrasli voćkama i lozom. Između lišća pomolio bi glavu kakav težak, pa se hvatao sada motike, sada kosijera, a sve nekako nespretno.

— Ovo mora da su bili mornari — javi se Marunić.

— Svi do jednoga.

— Vidi im se. Dok ih gledam, dolazi mi u pamet, što mi ono Fabio jutros reče. Veli: bacilo nas na »seku«, te ne znamo što ni kuda ćemo. Hvatamo se i ovoga i onoga, a na kraju — bojim se — bit će, što bude.

— A znate li, kako ga sada zovu? Jeremija! Sve mu je crno. Ništa ne valja — živo će Rajković.

— Možda nema svugdje ni krivo — smrsi Marunić, pa se nanovo raspita o željeznici, putu, stanicama...

I miss Kate se ozirala uokolo i divila se vanrednom modrilu mora, pitomosti kraja, čaru zapada i neprestano se čudila, što nije ocu dosada palo u pamet, da je povede u svoj rođeni kraj.

— A tako je lijep!

— Svuda je lijepo, gdje u loncima vri — izbaci Marunić sentenciozno.

Sunce je već zašlo za goru, ali sve je još puno svijetla. I mirisom struji naokolo, mirisom isušene trave, loze, dima. Ispeli se na vrh uzbrdice, gdje su se zbile tri četiri potleušice, dok se druge posule diljem ceste ili uz obronak.

— Ovo su Laze — oglasi se Marunić. Ovuda su nekoć bila dobra vina.

— Ima ih i sada — potvrdi kočijaš, koji nije prisluškivao, već je onako na sreću uhvatio po koju riječ. — Osobito u Cvitana, eno tamo — pokaza šiljkom biča prema oniskoj kući, na kojoj je visjela duga grana lovorike. — Hoćete li, da stanemo? — upita.

Marunić pogleda Rajkovića, pa kćer, a onda saže ramenima i reče:

— Svejedno!

Sašavši s kočije Marunić se protegnu, a Rajković mu pokaza suprotni brijeg, koji da će kod gradnje željeznice biti najvećom zaprekom. Uto im se približi Cvitan i povede goste na tratinicu iza kuće, otkud se more činilo, kao da je još i dublje uronilo među gore i otoke. Bijele ladice izgledaju s ove visine kao bijele mušice, što trepere na tananoj plavoj mreži, spletenoj od valića »maistrala« i drugih večernjih povjetaraca. A tamo po strani Velika Vrata sjaje se i žare, kao da je onamo preko sa zapada buknula nekakva silna vatra. I živo je sve. S obale dopire raznolik žamor, a s obližnjih njiva i vinogradića odjekuju svakojaki glasovi: dozivanje, odzivanje, povici, smijeh djece, što se negdje nagone.

Kad bi ta buka začas prestala, odmnijelo bi kratko, dremljivo cvrčanje cvrčka, ali i to bi ubrzo zamrlo.

Cvitan donese vina i učini, kao da će se udaljiti, ali se predomisli, pa će okrenuvši se k Rajkoviću:

— Šior, a hoće li pak biti što od te željeznice?

— Pa hoće — odgovori Rajković malo začuđen od tog nenadanog pitanja.

— Ne pitam za sebe, ali znate, kakav je svijet. Nada se dobroj proći, pa je nestrpljiv.

— Čudno, da im se tako žuri. Mi smo uvijek naglašivali, da zemlju treba čuvati i ne dati, da na njoj drugi grade.

— Ne ide to njima u glavu, šior. Oni vele: volim ja danas jaje nego sjutra kokoš. Lud je, vele, tko može bez glavobolje da živi, a ne će.

Rajković htjede, da ga Marunić čuje, kako on to umije govoriti »narodu«, pa nastavi:

— Misle li, da će im to donijeti blagoslova? Misle li, da u zemlje nema moći? Ima kao i u svakom živome. I više, mnogo više, jer je zemlja snažnija i silnija. Prezreš li je, odbacit će i ona tebe. To se, moj Cvitane, desilo već stotinu puta. Došao tuđinac i već mislite: sreća ga nanijela. Od ganuća cjelivate hiljadarke, što ih daje za zemlju, i plačete i smijete se. A onda: slava životu! i udri niz taj potok, dok se u njemu ne ugušiš. Ne valja, brate, puštati pitomo a loviti tuđe. Novac se omiče, a zemlja ostaje...

— Joh ovako a dva onako — zamudrova Cvitan, slegne ramenima i polako se udalji.

— I ti misliš, da si ga time predobio — nasmija se Marunić, čim se Cvitan izgubio iza ćoška. A onda nastavi, uozbiljivši se: — Zar se u vas poslovi tako namještaju? Ama to je, prosti, za babe. Odvraćate narod, da ne prodaje zemlje! A to je baš ono glavno: pokupovati u bescjenje, a preprodati što bolje možeš.

— Tuđincu!

— Ma i vragu, samo da plati...

— Ali mi želimo, da zemlja ostane naša i...

— Teško ćeš ti nasititi vuka, a da ti koza ostane cijela. Uostalom, kako vam drago!

Iznenada digao se sa ceste žagor glasova; nastalo nekakvo pravdanje, padale psovke i prijetnje. Rajković htio da vidi, što je, kadli u isti mah navali iza ćoška rpa čeljadi, a među njima i Cvitan sav crven u licu.

— Eno vam ih, neka vam oni kažu — rogoborio Cvitan pokazujući rukom na Marunića i njegovo društvo.

— Što je to? — upita Rajković. U rpi bilo nekoliko žena, dvoje troje bjeloglave djece i desetak čupavih seljaka razgoljenih prsiju.

— Evo, šior: ovi me ljudi ovdje tuže, da ih ne puštam k vama. Vi da ste došli pogađati zemlju, a ja da bih htio, da samo od mene kupite. Zato da sam vas i smjestio ovdje otraga. Recite im, molim vas, da lažu.

Rajković htio da umiri ljude, ali se jedan izvrpio iz rpe, pa će:

— Ne treba, da nam gospoda kažu, da lažemo: dosta je, da ih vidimo i da ih molimo za oproštenje. Bože moj, vidjeli smo, kad su prispjeli, čuli smo, da govore o željeznici, a nešto nam je i kočijaš natuknuo pa pomislismo: — Ele, dolaze po zemlju! A tko ne bi rad prodati?

Jedan garavi težak spuštenih brkova okrene se k seljacima, kao da njima govori:

— Da pravo kažem, meni se ne žuri. Zemlja kao što je ona moja, ne može čekati dugo na kupca. Da ne bi, no kako leži! A ravna je, brate, kao da si je nožem odrezao.

— A što ću ja reći o mom vinogradu, gdje se o najžešćoj buri ni listak ne giblje? — ispriječi se drugi do njega.

— A moja ledina? — razmaha se treći. — Pođite, pa da vidite! Nije daleko, kamenom bi dobacio. Pravi raj: ljeti vječni hlad, a zimi toplo kao u peći.

Javili se drugi, zaredale samo hvale, a jedna se raščešljana žena približi k stolu pa brišući pregačom usne reče Rajkoviću potiše:

— Trebate li zemlje, a vi povedite gospodina do moje Sadine. Kakav pogled, ti moja majčice! Kad je vedro, vidi se i...

— Venecija — upade Marunić veselo, pa nadoda ustajući:

— Sve je to lijepo, ali sad je već kasno. Drugi put. Laku noć, ljudi!

I kasnije, pošto se raziđoše, bilo ih je još dugo čuti, kako žagore.

— Zacijelo se prepiru, čija je zemlja ljepša — reče Cvitan spremajući novac, što mu ga je Marunić pružio. — A još i smješniji su oni tamo preko, na Gruhovu. Ovih dana došla k njima nekakva dva strana čovjeka i stala da ogledaju i mjere zemlju. Naši ih Gruhovljani častili, darivali i krišom podmićivali, držeći da su došli kupovati. Kad znamo, za tri dana odmagliše, a malo zatim javiše novine, da su ono bila dva prevejana huncuta i da su sada negdje u zatvoru.

— Ajde, ti sada njima pričaj o blagoslovu i ganuću! — reče Marunić Rajkoviću penjući se malo iza toga u kočiju.

Rajković ne odgovori. Obuzela ga mrzovolja. Nije ga mučilo, što su ljudi onom svojom pohlepnom jagmom pokazali, da ne drže mnogo do onih njegovih teorija (ta i on bi kupca dočekao objeručke), ali ga je ljutilo, te se to desilo pred Marunićem i tako u jedan mah zasjenilo ono nešto dobra mišljenja, što se u zadnje vrijeme bilo pokrenulo u glavi staroga Amerikanca.

Mjesec se iza otoka uspinjao naglo, posrebrio visove brdina, a u moru probio široku, zlatnu prugu. Konji se spuštali odmjerenim kasom, uokolo bilo već sve gluho, samo za stabla bi rekao, da se obasjana dremljivom mjesečevom svjetlosti pomiču i da kao aveti nekuda bježe.

Miss Kate progovori dva tri puta. Izlane nekoliko riječi udivljenja, pa ne dočekavši odgovora zašuti i zagleda se u tanane maglice, u koje se na mjestima pretvarala meka mjesečina.

Rajković sjeđaše njoj nasuprot. Koljena im se doticala, ali on to nije ni osjećao. Njegova je misao kružila sada tamo oko Murvica. I oči su mu se povlačile po suprotnom obronku, tražeći među zasnulim čempresima Klarinu sjenu...

Kad su malo iza toga ulazili u »Eldorado«, poćuti na ramenima nečiju ruku. Okrene se. Bio Iviša.

— Jednu riječ! — šapne mu kapetan sav uzbuđen.

Rajković pomisli, da je Klara štogod obaznala.

— Sve propalo! — dahne Iviša i povuče ga na stranu. Rajković ga pogleda i misleći da je govor o Marunićevima ne reče ništa.

— Danas se vratili — nastavi Iviša — i donijeli vijest. Pogodi, ako možeš!

Rajković ga začuđeno pogleda.

— Zatvorit će nam vodu. Za tri mjeseca ne ćemo imati što piti. Tako da su odredili oni u Beču. Razumiješ li pasju igru? Gosti će se razbježati — gotovo rasulo.

— A mogu li to? — upita Rajković, koji još nije pravo shvaćao.

— Tko? Leitner i družina? Gospodari su, Nijemci su, a oni u Beču pomažu. Vele, da su vodovod gradili za Dvorce, a Brisnu se samo iz milosti davao suvišak vode. Toga pak suviška da više nema i na Brisnu je, da sada traži vodu za sebe. Eto — vidiš! A to je sve zbog željeznice. Hoće da nas ovako utuku ili prisile, da popustimo. Što sada?

Rajković pomisli na Marunića, na njegova izrugivanja. Od bijesa mu se stisnu zubi i uduše psovku, koja mu je bila već na ustima.

Ne znajući što da mu odgovori upita:

— A znate li, tko je tu?

— Čuo sam nešto...

Časkom zašute, onda upita Rajković:

— A ona?

— Bio sam gore i natuknuo nešto. I sam ćeš pojmiti, kako joj je... Naopako, brate, naopako!

Kod tih se riječi rastaviše šuteći.

XVII

Iza Ivišina odlaska Klara je još dugo ostala u bašti. Tražila je najsamotnija mjesta, najgušće sjene, kao da se skriva, kao da pred nečim bježi. A bježala je pred samom sobom, pred svojim mislima, osjećajima. Što je čula od ujaka Iviše, preobrazilo ju je sasvim. Snažna grozničavost trza joj tijelom, svrdla kosti, upija pamet i svijest.

Tako ju zateče noć. Grozničavost nešto popusti, ali je ovlada silan umor. I ona ostade sjedeći na kamenu pod vrbom na kraju bašče kao zakopana u svom očaju. Glava prazna, vjeđe gore, a nema suze, da ih rashladi.

Sama je usred starih stabala, sama joj je i duša; sama u tom širokom, beskrajnom svijetu. A nema nade, da bi to moglo postati kakogod drukčije. Sve njezino uzdanje bio je on i njegova ljubav. Sad je i to otišlo: ona je došla po nj, ne će ga pustiti, on se braniti ne će... Možda i hoće, ali dokada?

Na vrbi vrh glave dremovno trepetalo mjesečevo svijetlo i lagano joj plazilo niza lice. Ona se lecne i bilo joj je, kao da je istom sada opazila, da je noć. A nije čula ni lagano stupanje po pijesku, niti je u prvi mah vidjela dijete, kako joj se bliža od želje, da joj nešto saopći:

— Mama, mamice — govorila mala tiho. — Gospodin se vratio, znaš! Prošao je mimo mene i Kastora. Mene je rukom pogladio po glavi, a na Kastora se nije naljutio. Ali je Kastor pobjegao i nekamo se sakrio.

Sve je to Vjerica pričala kao kakvu tešku tajnu, i svojim lijepim i začuđenim očima gledala, što će joj na to mati.

— I on tu, i on — šane Klara i nekakva je jeza podiđe po svem tijelu.

Ustane s kamena, primi dijete za ruku i bez riječi se uputi prema kući.

Duga, besnena, uzbuđena noć nije joj donijela vedrine, a ni idući dan svijetla. Prvoga je ujutru sastala u hodniku Leitnera. Kliknu i pruži joj ruku, i kao da nije među njima dvoma ništa bilo, ljubezno se raspripovjedio o svome putovanju, o životu u gradu, o dosadnoj vrućini. A kad završi, stisnu joj ruku i s puno ljubežljivosti izreče:

— Mi hoćemo i moramo biti dobri prijatelji.

Milo se osmjehnu, oprosti i ode. Bilo joj je jasno, da i on znade za za dolazak Marunićevih, pa valjda drži, da je sada i za nj kucnuo zgodniji čas.

— Radije u more! — dahne ona.

Nestrpljivo je čekala Ivišu, da vidi, ima li još čemu da se nada. Došao je po običaju podvečer. Sav potrt i bez daha spustio se na otoman i dižući i spuštajući malodušno ruke iskazao u nesuvislu govoru, što je znao o putu tuđinske »klike« u Beč i o uspjehu njihovih spletaka.

— A sada se sve okrenulo protiv nas, osobito protiv njega, Rajkovića, i mene. Mi da smo krivi, da će mjestu biti oduzeta voda, da će kupalište opustjeti, propasti — i što ti ja znam, što sve. Već su navalili na načelnika, da sazove vijeće, da se zaključak o željeznici ukine i pusti Nijemcima, da po volji grade. Oni da će se tako udobrovoljiti i mjesto će iznovice imati vode. Evo, tako ti je to: zeci, zeci, a ne ljudi!

Ona ga je slušala sva blijeda i nije dizala očiju, jer se bojala, da će joj na licu čitati svu njenu muku i brigu. U neke se ipak odvaži, pa ga tihano priupita:

— A on?

— Rajković? Što ćeš, da ti kažem? On ti je kao u stupici. Neprestano je s njima, ne puštaju ga. Zlo!

Malo potom ode Iviša, a ona ostane sama s onim istim osjećajima boli i očaja, što se u njenu srcu već od juče ugnijezdili. A dok se u njoj to kidalo i burkalo, Leitner je našao zgodu, da joj se nanovo približi i da joj istrese nekoliko ljubežljivosti, na koje je ona odgovarala nekakvim tupim polusmijehom.

Iduća ju je noć našla još u težim mukama. Rajković joj se dva dana ne javlja, ne zove je. Možda ga ljuti, što mu se nije odazvala? Možda mu oni smetaju? Ujak je Iviša rekao, da je uvijek s njima, da ga ne puštaju.

Klara nije ni po čemu mogla slutiti, kakvo je obličje u Marunićeve kćeri, ali joj je ipak pred očima živa. Vidi je, kako pogledava na nj, kako mu se podsmjehuje, i kako se šapćući mu riječi ljubavi uza nj privija. A svaki osmijeh, svaki onaj šapat namješten je protiv nje, Klare, s namjerom, da je izbije iz njegova srca. Cijelu je noć u svojoj mašti gledala to naprezanje, tu borbu, učestvovala u njoj, grijala se, uspavljivala. Puna joj je duša riječi, kojima brani sebe, hvata njega, odbija nju, a kad je pred zoru od umora klonula, razabra, da su sve te riječi ostale neizrečene, i poćuti, da bi ih morali čuti — on svakako!

Čuti, a ne čitati! U pismu ne bi mogla iznijeti sve, niti bi znala k a k o. Ima, čega joj je prepuna duša, a nema riječi, da to izrazi. A ona bi htjela, da baš to vidi, da spozna svu njenu ljubav, kao i veličinu sreće i nesreće, koja je — i jedna i druga — sva u njegovoj vla-

sti. Prikazati mu pak ono nešto ne može nitko osim nje — i na njoj je, da to što prije izvede, ako je moguće, odmah. I lako će ići: on je već dugo zove na sastanak, k sebi, a ona se uvijek skanjiva, oglušuje. Zašto? Ili ga se boji! Njega — svoga sunca, svog života! Ne, ne — ona će k njemu već danas, još prije podne i puna pouzdanja će mu pasti oko vrata, ustreba li i na koljena i saviti se oko njega i ne puštati ga, ne puštati...

*

Bilo je blizu podne, kada je ušla u Bristan. Ni sama ne zna, kako se to naglo desilo. U bašti je srela oca, gdje polako šeta u hladu starih drveta. Upita je, kuda se uputila, na što mu ona odgovorila... ne zna više što. Sjeća se samo, da joj se pričinio silno slomljen, još nikada tako kao danas. Htjela je stati i pogledati, što mu je, ali se poboja, da je i opet ne upita.

I krenu. Sad je evo u Brisnu, na cesti, koja je podjedno i glavna kupališna ulica. Tuda teče život, sunce sja, glasovi se križaju, miješaju i rasiplju u usjanom zraku.

Klara pospješi korak. Ne gleda nikamo, već jedino ispred sebe, u zemlju. Kao da se nečega plaši ili stidi.

I daha joj ponestaje. Bit će od onog burnog dizanja i spuštanja grudi, od naglog i žestokog kucanja srca. A kad je uljezavši u zavojitu široku stazu između šume lovorja ugledala pročelje velikog svratišta »Eldorada«, bilo joj, kao da se oko nje okrenuo čitav svijet.

Pred ulazom je časkom stajala. Onaj niski, bijeli i glatki prag prividio joj se ujedared kao golema pećina. Pokoleba, ali se upravo uto pred njom nenadano stvori nekakva crvena, puna, obrijana prikaza s natpisom svratišta na kapi.

— Gospodin Rajković... — dahne ona pokročivši brzo preko praga.

Vratar je omjeri, a onda pokaza rukom na stube:

— Prvi sprat, broj 18.

Kako je nato preletjela stepenice, obišla hodnik, našla broj i pala iznenađenom Rajkoviću u naručje, sve je to i njoj samoj kao u magli.

Morao ju je pridržati, da ne pane. U prvi mu je mah bilo neprilično. Činilo mu se, da je ono zaplakano, preplašeno, drhtavo lice neko drugo, a ne ono, što ga je nedavno ljubio na »Kuku«.

Nije mu trebalo no malo nagnuti glavu, pa da mu usne počinu na usnama, za kojima je toliko uzdisao, no sada mu se ta pomodrela usta s onim svojim neprekidnim trzajem prividala nekako bez života, su-

mrtva, ledena i gotovo nakrivljena. Položi je na divan i sjedne do nje. Ona se još trzala, ali ne kao prije. I mirnije je disala, a već je, ako samo i začas, rastvarala i oči, one svoje velike, baršunaste oči.

I usne je rasklopila i jedva čujno dahnula:

— Niko! Nisam smjela...

— I prije... i prije si mogla... — govorio on još uvijek ponešto smeteno.

Na njegov glas ublijedjelo joj lice oživi i taj lagani odsjev njene kao da bi pritajene ljepote podraška mu srce, a kada je nanovo rasklopila svoje sjajne, vlažne oči, a usta namjestila na lagan osmijeh, poćuti, kako mu je tijelom prostrujalo nešto toplo i drago, od čega mu glava sama od sebe klonula na njeno lice, a usta mu kao pomamna stala tražiti usne — i dugo ostadoše tako.

Kapci su na prozorima bili spušteni i njih je oboje obavila polutama. Klara je već nešto slobodnije otvarala oči, ali još nije imala snage, da se ozre po njegovoj odaji...

A na to nije ni pomišljala. Ona je čekala. Čekala je, da će on prvi započeti. Žudjela je ona tu njegovu riječ kao svoje izbavljenje.

No on nije htio, da se ma o čemu govori. Njemu je smetala i ona misao, što joj je tako nemirno titrala u očima, na čelu, na čitavu sada već raskošnom ljepotom obasjanom obličju. Ta mu je ljepota bila sada sve, njoj je htio da posveti svoje vrijeme, svoje misli, svu svoju dušu.

I nije je puštao, već ju neprestano i lakomo ljubio u usta šapćući pridušeno:

— Moja si, moja!...

Netko je prolazio hodnikom. Ona se trže i poblijedi:

— Niko... smiluj mi se, reci, reci mi štogod, da mi olakša, da... — htjede govoriti dalje, ali se najednom prekine i brizne u plač.

Podiđe ga nešto hladno, bude mu najednom neugodno i neprilično. Pomisli, da će biti najbolje, pusti li je, da se isplače, a kako je pogodio, što je muči, izbaci, samo da je umiri:

— Nanovo ti velim: imaj pouzdanja!

— Ali zašto im sve ne iskažeš? Zašto ne prekineš? — govoraše ona, obodrena njegovim riječima.

— Ne mogu tako unaprečac. Ti znaš: vezan sam, i dok se sve ne riješi, treba da budem oprezan, da — kako si onomadne i ti pisala — čuvam prividnosti...

Ali ona je htjela znati, kako ih se on to kani osloboditi. On joj iznese, što je prekjuče bio pripravio za staroga Marunića. Amerikancu će naime reći, da mu je na raspolaganje sva njegova i Ivišina zemlja

na Budišinu... Sve će on to izložiti Maruniću, čim se riješi pitanje te nesretne željeznice.

— Ako se pak to pitanje po nas zlo riješi?

— Ne boj se! Ljubav će biti jača! I volja! Ja ne dam više, da se rasipljemo, da se trošimo u ništa — reče on i strastveno je i požudno privine k sebi.

Obuzela je neka slatka strepnja. Htjela je pitati dalje, ali je i sama postala nesabrana, a ovamo one njegove dvije riječi dostajale su, da s njene duše rastjeraju svaku sumnju. Ona je sada znala, da je ljubi i da je ne će ostaviti.

A nestalo i zabune i kajanja. Mirno i nesmetano priljubila se ona uza nj, odano i pouzdano ovila mu se oko vrata, puštajući mu da s njenih ustalasanih grudi upija slatke i otajne mirise. Njemu se od tih opojnih mirisa uspaljivao mozak, trzali obrazi, iskrile oči, a njoj je dolazilo u pamet, da je sličan izražaj vidjela već i na Leitnerovu licu, ali u Nijemca joj se to činjaše mrsko, odvratno, a u Rajkovića nije to, vidi se, nego vruća i duboka čežnja za njom. I da nije bilo u nje onog trepeta, s kojega je sva drhtala kao kakva slabašna biljka, bila bi gledajući ga onakva kriknula od sreće. Stiskao ju je, da nije mogla disati, ali je nije boljelo. Nešto je u njoj bujalo, raslo, zamagljivalo joj pogled, svijest, pamet. U grudima joj se razlijevalo nekakvo čudno, vanredno milo čuvstvo, a ćutjela je, da joj i lice probija nešto toplo i neizrecivo zavodljivo i kao da je slutila, da je u tome sva njezina premoć nad njime i nad onom drugom... No u ovom času nije na to pomišljala, tek je u njegovim očima razabrala, da on vidi na njoj nešto, te ga očarava, zarobljuje... Ona je od toga bila sretna, i u toj neizmjernoj sreći gubila se njena snaga, njen otpor, volja — sve...

Mladost, žarka, neodoljiva mladost širila je nad njima omamljivi dah nove i pomlađene ljubavi . . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

XVIII

Oko Marunićevih se u dan njihova dolaska bio stvorio nekakav nimbus egzotičnosti. Ni o čemu drugom nije se onomadne toliko plelo i mljelo, koliko o njima. Sve je na njima budilo zanimanje, ali kupališni je svijet najviše naklapao o Marunićevu naslućivanom bogatstvu i o skupocjenim, ako i ne uvijek osobito ukusnim toaletama njegove kćeri. Na te toalete, a napose na naduveno držanje staroga Amerikanca, padale su i nerijetke dosjetke...

Na te je razgovore bio nabasao i Leitner na svom povratku iz Beča. U isti mu je mah sinulo, da je zgoda divna i da bi je trebalo iskoristiti. U pogledu Rajkovića bio je već na čistu. Mladome je čovjeku Marunić, kao dobar Amerikanac, zacijelo rekao: — Ili ti meni novac, ili ja tebi kćer.

A Rajković, sluteći valjda, da od Budišina ne će imati koristi, kao praktičan čovjek prevagnuo na stranu kćeri. I dobro je učinio.

A što će ona, Klara? Možda ne će u prvi mah ni povjerovati, možda će pustiti, da je sumnje polako grizu i toče? Ali će ubrzo doći dan, kad će se iz tih sumnja izleći zbilja, za ovom razočaranje, pa najposlije srdnja, ogorčenje, bijes i jarost. A onda, onda će se pred njom stvoriti on, Leitner — i njegove će želje biti smirene.

Zanosno, srcem prožetim toplim miljem i ugodnosti, vraćao se Leitner one večeri u Murvice. Nije se namračio na staroga psa, a malu je, kako je to Vjerica majci odmah saopćila, veselo pomilovao. I nju, Klaru, sreo je s neobičnom srdačnosti. Licu, pogledu, govoru — svemu je podavao nekako neobično blag i upravo smjeran izražaj, koji bijaše u vanredno oštroj opreci s onim onomadašnjim, punim drske samosvijesti i gnjevne gospodstvenosti.

Ništa od toga nije izbjeglo Berti. Hladnoća, što je prije bratova odlaska u Beč bila izbila među njim i Klarom, prikazivala joj se čas kao taktika mladih ljudi, da se jače privežu jedno uz drugo, čas kao simptom Emerihove neizlječive, nestalne i prevrtljive ćudi. Bilo je u posljednje vrijeme znakova, gdje je većma naginjala na ovu drugu mogućnost i držala, da je prelom neizbježiv i da je blizu vrijeme, kad će ti neprilični gosti morati da sele. Dobro joj je došao i onaj njegov odlazak u Beč, jer se nadala, da će ga to odsustvo i život u velikom gradu sasvim rastrijezniti i odbiti od mlade udovice. No sve to nije pomoglo. Berta je ćutjela, a i na licu mu čitala, da mu se mlada žena još uvijek vrze po glavi. O tom se bolje uvjerila sjutradan, iza njegova povratka. Da ga iskuša, negdje mu je izjutra predložila, da bi trebalo Palmiće ili otpraviti ili smjestiti gdjegod na tavan:

— Ne podnosim stuba, a da i nije toga, svijet će nam se rugati, što se drugi bane u ljepšim i udobnijim prostorijma, dok se mi pod tavanom jedva nekako stištemo.

On se suprotio veleći da bi to starca razbješnelo i navuklo bogzna kakvih posljedica.

Berta opazi na to, da i najviši obziri imadu svoje granice, a zna se, da se ovakav položaj ne će moći da održi, stoga će biti najbolje s istinom na svijetlo.

— Valjda nisi kupio kuće za to, da ti je drugi uživaju...

Ne znajući što da joj kaže, namrgodi se i zarogobori, da on znade svoje obveze i svoje dužnosti.

Ona se ugrize za usne i ne reče ništa.

Ali kad je malo kasnije pristupila k prozoru i vidjela ga, gdje je na terasi zaustavio Klaru i oko nje se uvijao vanredno nježno i pažljivo, spopade je takova srdnja, da joj se gotovo smučilo. Cijeli je taj dan gutala gnjev, i to sve od bojazni, da joj ne bi izmaklo što nesmotreno, čime bi mogla sebi otuđiti brata.

I tako se pritajivala sve do noći, a mislila nije ni na što drugo, van kako će tomu nesnosnomu stanju učiniti što prije kraj.

U duši je najviše bjesnila protiv Klare. U njoj je vidjela tek običnu, zavodljivu grešnicu, puku licemjerku, koja je izmislila onu bajku o ocu, samo da se može što dulje zadržati u kući. A tko zna, da li je pritom i stari ne pomaže! Nikakvo čudo: propao čovjek, pa hoće da se ovako drži!

Što je o tome više mislila, to se u nje većma gnijezdilo uvjerenje, da će doista tako i biti. Tako i nikako drugačije. A to bi imalo još da i potraje. Tko zna koliko: možda mjesec, dva — možda i više. A sve radi onog starca i tobožnjeg straha, da bi ga ono moglo potresti!

— Ne — zaintačila bi ona — toj sramotnoj igri treba učiniti kraj! Dokazati treba, da stari Palmić može uzaznati za nevolju svoje kuće i pri svemu tomu ostati — živ.

— A tko jamči, da on to već i ne zna? — zaskoči je u neke kao iz busije misao, i ta se sumnja u njoj još i dublje ukorijeni. Kako bilo, sjutra se to mora riješiti... odsiječe i uze da premišlja, kako će potražiti starca i najprije obračunati s njim, a potom i s njima.

S tom je odlukom u duši usnula te večeri, no kad se sjutradan probudi i sjeti toga svoga koraka, nešto je oko srca stisne, i učini joj se, da će biti bolje, pričeka li još koje vrijeme. Međutim će nastojati da se polako uvjeri, je li doista onako, kako Klara tvrdi, ili se stari Palmić samo pretvara.

Ali prebirajući malo zatim bratovu poštu, naiđe na ljubičasti omot, na kome je poznatim joj Luizinim rukopisom bilo napisano njezino ime. Otvori pismo i žurno ga razmota, da vidi, što joj to šurjakinja piše.

Luizina su pisma bila čuvstvena. I onda, kad bi se jadala, probijalo bi iz njenih redaka neko osobito ganuće, koje je Bertu vanredno diralo, no još bi je većma zagrijalo, kad bi joj Luiza, a to je bivalo gotovo u svakom pismu, iznosila utiske okolice i kraja, koji je i njezin, Bertin, i za kojim i ona neprestano uzdiše. A Luiza umije iznositi svoja opažanja i osjećanja! Eno i u današnjem se pismu, nakon dugih, gorkih, upravo očajnih tužakanja za malom Lily, upustila u prikazivanje svoje osamljenosti »u miru neiskazano mile prirode.«

»Mir, što ga samo kadšto naruši zvono naše starinske crkve, kad nam donosi sunce, okrepu, počitak — milo, staro zvono! A kad se ono podvečer baca za posljednjim sunčanim zrakama i natječe sa sjetnom, umornom pjesmom dremljive ptice i s jecajem susjedove citre, ah! da mi je tada imati blizu moje dijete, i tebe, prijateljice, što si sama svoje volje otišla u zatočje, da bdiješ nad srećom drugih...!«

Bertu obliše suze, poljubi malenu Lily, koja je videći rasplakanu tetku i sama zajecala.

— Smiri se, drago moje — govoraše Berta — još malo, pa ćemo se vratiti k mami... hoćemo!

Luizino ju je pismo uzrujalo i razbudilo u njoj želju, da sinoćnju odluku ipak što prije ostvari.

— Pa još i danas, ako se zgoda pruži — odsiječe i ostane kod prozora da vreba...

Cijelo je jutro provela tako. Vidjela je staroga Palmića, kad je izišao u baštu, a nešto iza toga i nju, Klaru, gdje se nekud uputila. Još je čula, kako je maloj Vjerici preporučivala, da pričuva kuću, ona da će se domala vratiti. Pred jedan sat izišao je i Leitner, i Berta posumnja, da su gdjegod ugovorili sastanak, možda u Brisnu, gdje li? Kao ono juče, tako ju je i sada spopala srdnja. Sjeti se šurjakinje i njena pisma, suza, što ih je netom prolila, pa malene Lily, i ućuti, kao da joj je nešto u srcu puklo. Suze grunuše nanovo, ali ovoga puta od prave muke i srdžbe.

— Dosta je — reče, obrisa oči i izađe naglo u bašču.

Stari se Palmić umorio i sio u hlad, pod krošnju velike topole. U pameti mu se vrze Klara. Kuda je ono otišla? Možda je i rekla, ali je valjda prečuo. To mu se uostalom počesto događa, osobito u posljednje vrijeme. Zovu ga, a on se istom na treći četvrti put odazove; kažu li mu što, a to on krivo shvati ili odmah zaboravi. Tako mu se i danas mala Vjerica nasmijala, što je već po treći put pita, da li se vratio Nijemac, a ima već malone tri dana, te je strani gospodin u Murvicama.

A volio bi, da ga nema i da uopće nije ni došao. Neka mukla mržnja kopala je u Palmićevu srcu od dana njegova sukoba s Nijemcem. Ta se mržnja protezala ne samo na Leitnera već i na sve, što mu je blisko. A dolazile mu u pamet i Ivišine riječi:

— On je tvoj neprijatelj kao i naš...

— Kako da to nisam mogao znati prije! Kao da se nije već pred stotinama godinama govorilo u nas i pjevalo:

— N e v i r u j N i m c u !

Danas se osjeća još umorniji i slabiji. Lijevom mu rukom plazi nešto kao da mravi, a on neprestano pogledava na nebo, ne će li možda drugo vrijeme. Ali nebo je vedro, prozirno, a ona dva tri oblačića pomiču se polagano k jugu; nema znaka nevremenu.

Palmić se pruži nasred klupe i sve nekako sklapa vjeđe, kao na san. A što mu tada sve ne dolazi pred oči! Ma taman kao da sniva. Eno tamo, iza »Velikih Vrata« pomalja se brod. Sva su mu jedra razapeta i sav je okrunjen zastavama, što se nekako svečano viju. Gleda i gleda, i sve mu se čini, da je ono njegov brod, njegova »Lasta«!...

I jest — nesumnjivo. Vraća se stari brod i gle, ravno je upravio k njemu — pod Murvice! Nego, eto čuda! Na njemu nije vidjeti nikoga: ni mornara ni Karla... A i brod sve više blijedi, nestaje ga, iščezava: već se sasvim izgubio... Marin se Palmić prenu, ali je domalo i opet zapao u sanjarenje. A Bog bi znao, otkuda i zašto mu se najedamput izvukla iz pameti velika i sjajna »parada«, kojom mu ono oca pratili na groblje. Kakva oprema, koliko svijeta! I kakav svijet! Svećenstvo iz svih okolišnih mjesta, predstavnici kotarske oblasti, stotina armatura, kapetana i svi u cilindru i rukavicama, pa glazba, zastave na pô stijega — divota! A da on sjutra umre — od svega ništa: kapetana pak ni za duplire... Sve otišlo, sve se izgubilo... Uze iznovice da misli na Klaru i da nagađa, kuda je ono otišla. Čemu ta tajanstvenost? Zašto je zapravo dovela u kuću onoga tuđina? Po čijem nalogu je ono rušio kuću, obarao stabla? Tko je tu zapravo gazda?

Negdje zaškripi pijesak. On se trže, podigne glavu i ugleda Bertu, kako ravno k njemu ide.

Usne mu se stisnu, čelo nabra, očit znak, da mu nije po volji. A i ne voli on te ljude i ne može da im oprosti i zaboravi njihove drskosti.

No Berta se već primakla, pozdravila, na silu se osmjehnula i ne pitajući dopuštenje sjela do njega na klupu.

Ne znajući kako da započne i u misli da će starome ugoditi, napomene mu »rotundu«.

— Kanite li skoro graditi? — upita.

On je pogleda onim svojim napola ugaslim očima pa se namršten okrene na stranu i odgovori:

— Ne marim više.

— Grehota! — opazi ona, našto starac nastavi:

— Ne ću da mi pod stare dane zapovijedaju štokakve pridošlice. Slobodan sam živio, a tako hoću da i umrem. Svoj hoću da budem...

Blijed i slomljen stisnu se starac na kraj klupe i nekuda se zagleda.

Ton, kojim je to izgovorio, uvjerio je Bertu, da on o prodaji ništa ne zna, ali ju je ujedno i uvrijedio, i već joj je na usta nalijetala reska riječ. Ipak se svlada i požali, što je uopće i započela. Spremala se da ode, kadli se uto starac nanovo okrene k njoj i zaintači:

— Svoj hoću da budem, to neka upamte pripuzi...

Sad se više nije mogla suzdržati.

— Koga to mislite? — upita žacnuta.

— Vas... vašu krv... vaše...

Glas mu je zvučio mrtvo, isprekidano, drhtavo.

Ona nije to opazila, već se kao ubodena ispriječila pred njim:

— Gospodine! — istisnu sva uzrujana.

— Vi i vaš rod... Vi ste naše zlo i zator. Dà, odvajkada! Zlokobne, crne ptice, gavranovi, to ste vi bili nama oduvijek... A mi lude, koji vas primamo. I ja, što sam vam ono sve govorio! Luda! — udarao se Marin Palmić po čelu.

Njoj se ujedamput obrazi izobliče:

— Vi primate nas? Vi? A da vam ja kažem... da vam ja kažem!...

— Vi nemate meni što da kažete!...

— Imala bih, samo da me ne dražite!

A kako ju je on još uvijek gledao izazovno, gotovo porugljivo, nju je već u grlu golicalo, da mu onako grubo sve dobaci, ali nije htjela, jer je osjećala, da je već u prsima steže od uzrujavanja, a i na njemu se vidjelo, kako mu se oči mute, a tijelo podrhtava.

— Evo... — prihvati ona, da barem nešto natukne — hvalite Bogu, te ste se namjerili na mene... ali da se na mom mjestu kojim slučajem našao moj brat...

— Bio bih mu rekao, što i vama...

To je i opet žacne.

— Mogli biste se pokajati — nastavi, a lice joj poprimi strog izražaj. — Pa ma da i krivnja nije vaša, već onih, koji vam istinu kriju...

Marin Palmić zahohoće nekako čudno, ali najednom zašuti i bude mu kao da mu je nekakva zadušljivost stisla grlo.

— Ukratko — prihvati ona nešto oporije držeći onaj hohot novim, drskim izazivanjem — znajte... da ni kuća ni ova bašta nisu više vaše...

— No čije? — istisne on kriveći usta.

— Moga brata — odgovori ona nešto slobodnije, ne videći na starcu nikakva znaka, da bi ga se to kakogod jače doimalo. U Americi trebalo platiti dug, a gospođa, vaša kći, našla se prinuđena da proda. Zatajila vam je to — kako reče — da vas poštedi, a s mojim je bratom ugovorila, da ćete neko vrijeme ostati ovdje... dok vas pripravi ... Bože! — krikne ujedared Njemica i zgroziv̌ši se uzmakne za nekoliko koračaja.

Palmić raskolači nekako bezumno oči... lijeva mu ruka pala kao mrtva, a usne se krivile i grčile, puštajući od sebe nekakav mukli hropot:

— Lažeš... lažeš... Gdje je ona? Klara!... Klara!...

Berta vrisne i stane kao luda trčati po vrtu i zvati u pomoć. Čuli je ljudi, što su prolazili mimo vrt, nahrupili unutar, nabasali na klupu, s koje se je međuto bio skotrljao Palmić. Pokušaše da ga pridignu, da ga dozovu u život, ali utaman...

*

Kao crno, mrtvo, nepomično klupko skupila se Klara na divanu. Treći je dan, što tako leži i ne miče se, ni s kim ne govori, ni s Vjericom, koja joj čuči do nogu i svaki je čas nešto propitkuje. Pitala ju je mala djevojčica, gdje je sada djed, kako mu je, tko ga je dočekao u raju, kako će ići odjeven, što će jesti... Prevrćući staru ilustrovanu Bibliju, što je uvijek ležala na djedovu stolu, naide na sliku »Sv. Večere«, te će majci:

— Hoće li i djeda zvati za ovakav stô?

Listajući dalje dolazili joj pred oči anđeli i sveci, pa sveđer pitaše:

— A hoće li djed znati, što oni govore?

Sva su njezina pitanja ostajala bez odgovora. Nato se mala povuče u sebe i uze neko vrijeme da sama sobom razgovara, no ne potraja dugo i knjiga joj spuzne iz ruke, a nju polako ovlada san.

Klara je nije čula. Ni vidjela je nije. A nije spavala, ni u besvjestici nije bila — nešto se prevalilo na nju, pa ju je kao poklopilo. A ćuti, da je živa, ali negdje zakopana — sve je steže, osobito u glavi, pod tjemenom, pa u grudima, u srcu — svuda, po svem tijelu. I daha joj ponestaje, pa ne misli, no kako će umrijeti — sva joj je misao u tome.

U tome i ni u čemu drugome.

Ničega se ne sjeća. Ni kako je iza onoga... razigrane duše i izbjegavajući poglede hitjela u Murvice, ni kako je već putem čula vapaj i vidjela trku ljudi, ni kako joj saopćiše, da joj je otac mrtav — ništa, ništa joj nije ostalo u pameti. Tu leži ona već treći dan ukočena, drvena, kao pribijena.

A ne zna ni što se za to vrijeme zbilo u kući, ni kako se Berta iza onog prizora sa starcem prenemogla, stropoštala na tle i jedva nekako povratila k svijesti.

Njemica je ostala dugo kao kamen. Pa i poslije, kad se osvijestila, strašno ju je bilo pogledati. Razbarušene kose, razvaljenih očiju, grčila se Berta i u vrućici neprestano tlapila:

— Ja sam ga ubila!... Ja sam ga ubila!...

Sjutradan se malko primirila, ali se još uvijek tresla i gledajući nekako razrogačeno prihvatila bi pokadšto bratovu ruku i stiskala je kao u kliještima.

— Doma! I ti... Kazna Božja! Strašno! Strašno! Odvedi me! — govorila ona nesuvislo.

Liječnik savjetova Leitneru, da joj udovolji želji.

— U ovakvim slučajevima najbolje pomaže promjena. Ona jedina može da ukloni sve, što bi u pacijenta moglo razbuditi suvišna uzrujavanja.

Leitner učini po uputi i još se iste večeri spremi na put.

Prije odlaska pozva k sebi Batičića i zamoli ga, da mu do povratka prigleda kuću. Vijećnik mu u razgovoru natukne o Klarinu posjetu u »Eldoradu«. Vidješe je ući, veli, a i vratar je nešto izbrbljao.

— Sama je bila s njim u sobi — nadoda zlobno — i dosta dugo. A kad je izišla, pripovijedaše vratar, lice joj je bilo sve kao u plamenu.

Dok je Batičić govorio, Leitner se držao ravnodušno, ali ga u duši peklo. Bio bi najvolio, da je smjesta otjera. Ali mrtvac, pa sestra...

— Uostalom — reče — Palmićeva me smrt rješava svakog obzira. Čim se povratim, ona će iz kuće.

I tako su otišli, a da joj nisu ni zbogom rekli.

A da su i došli, ona ih ne bi bila ni čula ni vidjela, kao što nije ni ono pet šest daljnih rodica, što su je posjetile, da je utješe.

Jedino je po koji put zamijetila nazočnost ujaka Iviše. Otkad je bivši »bouleur« obaznao za nesreću i pohitao amo, nije je više ni časkom ostavio same. Jedamput ju je pače prodrmao za ruku i nekamo zvao, no ona ili nije htjela ili nije mogla, još se većma savila i nije se dala nikud.

Iza toga je otišao i ujak Iviša i kao da se više i ne vraća.

Nego ona ga i ne čeka: ona uopće ne iščekuje nikoga i ništa. Tek ćuti, da je kao zakopana i ne misli, nego kako će umrijeti...

Dan nujno pada. Sutonski svijetli odsjevi podrhtavaju na stijenama i plašljivo izmiču pred navalom predvečernjih sjena. Šušanj lagana vjetrića suče se među spuštene zavjese, a negdje u vrtu ispod jablana skvrči šturak svoju jednoličnu, rastegnutu pjesmu.

Inače je kuća i sve oko nje prazno. Ništa se ne čuje. Tišina. Ne muti je ni tikanje stare ure na hodniku: onaj suhi, od starosti drhtavi zvek podaje dubokom kućnom miru nekakav žalobno-svečani ritam.

I Klari se činjaše, kao da je taj ritam nekuda nosi. Možda se tako ide u smrt? Možda je to onaj talas, što izmorenog, izmrcvarenog, iznemoglog brodolomnika baca na drugu obalu? A ta obala mora da je već blizu. Eno već s nje dopire hladak, pun svakojakih mirisa: lovorja, bršljana, cvijeća, voska i tamjana... Ali kraj se još ne vidi — sve je u magli, u nekakvoj stravičnoj, sablasnoj magli; samo na jednom mjestu se nešto tamni — kao avet nekakva. I glas se diže, glas gorak i pun prijekora.

— Oče! — kliče ona, ali val, što je nosi, ujedared se ispne visoko, visoko, a iz užasnog ponora, koji joj pod nogama pukao, ori se još uvijek onaj gorki i prijekorni glas.

— Oče! Oče! — uzviče se ona, dok ujedared ne poćuti na sebi nešto neizmjerno teško, od čega se sva strese, naglo ispravi i sakrivši dlanima blijedo lice pusti samo očima, da uokoló suludo zvjeraju.

— Klaro! Klaro! — čula je, kako je zovu, no taj glas ne bijaše više kao onaj prvi. Izbulji oči, zagleda se dugo, dugo, kao da u pameti traži i izlane prolomljeno, rastrgano:

— Barba Iviša!

Nekako se užasnuto zagleda u kut, kao da je pred njom još uvijek onaj ponor, iz kojega mišljaše, da će i opet odmnijeti onaj strašni glas.

No mjesto toga dopirao je do nje kao netom u onoj omaglici miris lovorja, bršljana, voska, tamnjana. Skrene glavom i pogleda prema vratima, koja su nakon Ivišina dolaska ostala napola otvorena. Iz hodnika strujao u sobu dašak noseći sa sobom one mirise, što su sa svojim podražajima oblijetali mladu ženu, kao da joj šapuću, da je tu nedaleko prije carovala smrt.

Jedno po jedno vraćala joj se sjećanja.

— Što se to s nama dogodilo, barba? — zalomi ona rukama i obori glavu, a razmršena joj se bujna kosa prosu niza ramena.

On se spusti do nje na stolicu i odgovori:

— Dogodilo se... Starost — nemoć. Bolje za nj, pa i za vas. Svršio je, da ljepše nije mogao. Nema ti ga do onakve smrti! Potrese te, obori i nikome ništa! Hvali Bogu!

Već kod prvih njegovih riječi poćuti u nogama mrtvačku studen. Uznjiše se, glavom klone na jastučić i hukne, kao od nenadane strave:

— Bože! Bože!

Pred očima joj iskrsnu otac u skrajnim mukama — sam, bez ijednoga od srca... a ona, ona, gdje bijaše ona? Gdje? Sjeća se, da ju je ta misao napala već na povratku iz »Eldorada«, kad joj ono dojaviše očevu smrt.

U toj je misli bilo nešto strašno, ledeno, porazno, da su joj i u onaj trenutak kao i čas prije od užasa omrtvile noge i ona se s krikom srušila na koljena i na mjestu se ukočila.

Tko ju je odanle odveo, kako je došla kući, ona to ne zna. Tek se sjeća, da se odonda nije odavle makla.

Kao kroz maglu dolazi joj, da su je zvali, neka ide pogledati oca, ali ju je nato zahvatio po svem tijelu takav trepet, da se nije mogla ni ganuti s mjesta.

A nije se ni usudila. Bojala se oca — sve onako mrtva. Bojala se, da mu nije smrt razotkrila tajnu, što joj sada krv pali. Bojala se očeva mrtvog pogleda.

I sada se taj strah zabio u nju, od njega joj se kidaju živci, steže srce, grče usne.

— Bože! Bože! — uzdiše tiho.

Međutim se probudila i mala Vjerica i kliknuvši od veselja popela se Iviši na koljena.

Sad se među njima razvio razgovor o smrti, drugom svijetu i vječnom životu. Iviša o tome raspredao, koliko je znao iz katekizma i drugih svetih knjiga, no mala je htjela znati, kako će biti tamo djedu, koga će ondje naći, što će jesti...

— Ostavi — odgovarao Iviša. — Bit će mu dobro. Pa i lijepo smo ga opremili! Duplire nisu nosili kapetani, jer ih nema toliko, ali je svijeta bilo dosta. A našao se i tko se s pokojnikom oprostio na grobu: »mali« Marijan. Kad je onim svojim dobrim i toplim glasom izrekao: — »S Tobom, Marine Palmiću, polaze u vječnost naši lijepi dani...« zajecalo je ne jedno srce. Tako se eto svršilo. Sjaja nije bilo, a nije ni moglo — svemu treba danas novaca — ali što nas je bilo, bili smo mu srcem blizu. A dobroga djeda neka Bog pomiluje!

Nastade duga šutnja. Klara se nešto primirila. Već može pomišljati i na Rajkovića, na njegove riječi, na njegova obećanja.

— Imaj pouzdanja! — te su joj riječi ujedamput zazvečile kao nekakva slatka pjesma. I svijetla su joj unijele u dušu, nade i utjehe. Samo da nije bilo onoga...

Sad je i ona htjela čuti, kako su joj oca opremili, tko je bio u kući, tko na sprovodu...

Iviša je nabrajao imena, a kad je u neke stao, lane ona u pô glasa: — A on?

Iviša pogodi:

— Rajković...? Bio je dolje... na trgu...

— Sam? — upita ona istim glasom.

— I oni s njim, Amerikanci...

I opet nastane šutnja. U Klarinim se očima nanovo javljao nemir.

— A je li bio ovdje? — upita otežući.

— Tko — on? Nije!

— Ima li pisama?

— Dvije ili tri posjetnice.

— A od njega ništa?

— Ništa... Ali ti se ne boj — pridoda, a oči mu nekako čudno sijevnu. — Ima barba Iviša osnovu, i te kakvu!... Kad nam ono zaprijetiše vodom, mišljahu: Ha! ulovili smo ih kao mačke... Polako, moji rođeni, i čuvajte se, da se sami u njoj ne udušite.

U mrak ode Iviša u Bristan obećavši da će se domalo vratiti.

Vjetar je vani šuškao nekako uplašeno.

Na staroj je uri na hodniku odbijalo osam sati: u druge dane vrijeme večere. Tada bi kao na nečiju zapovijed zaškrinula vrata starčeve sobe i odjeknuli njegovi teški i tromi koraci. A sada je na starinskoj uri odbio i posljednji kucaj, ali škripe nije čuti. Sve ćuti. Pusta je kuća, gluha i sabrana, kao da i ona osjeća smrt.

Zagrljene pružile se na divanu mati i kći. Mala Vjerica ne govori više i ne pita. Što se većma u odaji zgušćuju sjene, to je sve ledeniji obuzimlje osjećaj straha. U neke izlane: — Mama!

Nježni joj glasić bôlno zadrhta, zatrepti na majčinu srcu — i izgubi se u duboku, muklu, prolomljenu jecaju...

XIX

Sve vrijeme, što je Marin Palmić ležao na odru, Iviša je proveo u njegovoj blizini. Htio je, da mrtvi »armatur« ima i svoju počasnu stražu! Stisnut u kutu, u staromodnom naslonjaču, malo bi podrijemao, a kad bi se prenuo, bilo mu je kao da prvi put gleda ono mrtvačko, voštano lice i prekrštene mramorne ruke.

O smrti nije razmišljao mnogo. Put u vječnost tumačio je sebi na vrlo lahak način. Na svima je nama, veli, da jednom odjedrimo: netko se ukrca prvi, a netko mora da na »paladi« čeka drugi brod. Ima ljudi, koji u tom čekanju nalaze zabave, a ima ih, kojima i dodija. Što se Iviše tiče — i ako nema u tom čekanju osobitih užitaka — on bi ipak najvolio, da mu brod nađe vani u »gulfu« što više protivnih vjetrova. Kada smo već tu — veli — držimo se! Da je život tako malovrijedan, kako neki mudraci uče, ne bi ga više bilo na svijetu, niti bi ovako bujao i cvao! Ni smrt mu ne može nauditi, pače ona ga i rađa. Evo jadnoga Marina, a i druge pred njim; živjeli, mučili se, radili, pa ih nestalo, gotovo sasvim nestalo, (a to je, što zapravo znači posve umrijeti). Ali prije negoli je otišao, došao je već drugi, koji će na onom mjestu živjeti, blistati, zapovijedati. Istina, sve ne će biti, kako je prije bilo: stranac će štošta modelovati prema svome ćefu. Stari će dom porušiti, drevna će se bašta morati da pokori njegovoj volji i ukusu. I mnogi će se davni trag izbrisati, ali život će ostati i unapredak bujati i cvasti...

Iviša je prebirao u pameti kuće, kojima se tako dogodilo. Mlađi ih poznaju jedino po sadašnjim, egzotičnim nazivima. A koliko će drugih zadesiti ista sudbina. Ova je prva na redu — pomišljao Iviša, zirkajući ispod oka na ukočenog, nepomičnog šurjaka. Muka je, kad ćutiš, da ti je život protekao bez pravoga smisla, bez svrhe i da nisi uspio sačuvati spomena ne samo svome imenu, ama ni zemlji, koja te nosila!

— Fabijeva »seka«!... Natrag ne možemo, naprijed ne umijemo, idemo, kuda nas drugi vuku, ma i u blato... A ako pisneš, već će na te graknuti: *Sie, Trottel, Sie!*...

Sjetio se narodne riječi: došli Bućani... I zapovijedaju vragovi. Eno, već krate svijetu i vodu! Žeđom hoće da ga prisile na posluh! A braniti se ne možeš, jer će ti oni reći: — Kupili smo je, naša je!

I pravo je...

— A pravo veli i Fabio: nije ova zemlja za nas... Prelijepa je: »Lipa broda, loša kapitana...« Ne znam, kako nas nosi, a ne odbaci! Stotinu sam puta čuo pripovijedati, da se i »narav« osvećuje. Vidio sam u svijetu gradova i mjesta, gdje danas služe oni, koji su prije bili gospodari. A sve zato, jer im je »narav« odbrusila: — »Ako ne umijete vi, umjet će drugi!« I odbacila ih. A tako će biti i s nama, jer ne umijemo...

Ali Iviša nije ni tu prekinuo nit svoga umovanja. Ljutilo ga, što mora drugome priznavati premoć nad sobom, pa odjednom lupi rukom po koljenu veleći:

— A zašto ne bismo usprkos svemu gradili željeznicu? Tko nas priječi? Volja naša! Da mi odsiječemo: tako hoćemo, tako bi i bilo. Sve je do volje!

Takve se misli motale u njemu i iduće noći.

— Tuđinac zna, što hoće, i hoće, što zna. Vidio je, da je ovdje dobro, pa odsjekao: — To mora biti moje! I gle, malo je godina — a već je u njegovoj vlasti more i žal — da, čak i voda, što je gora daje. A mi? Taman kako ono Fabio veli: na »seki«! Recimo, neka i nije kriv stranac: našao meko, pa zagrabio, gdje je mogao. Ali sad je ipak udario na tvrđe i čuo, gdje svijet veli: — Hoćemo, da željeznica bude naša! Pa zašto ne popusti? Ne će, jer hoće, da bude njegova. — Naša! — velimo mi. — Moja, odgovara on i zatvara vodu: ili se pokoriti ili skapati od žeđe! I pogodio! Još nije pravo ni dorekao i već je sve upokoreno. A zašto? — Zeci! Zeci! Zeci! — dolazilo Iviši, da se ljudima naruga, no u isti ga je mah napalo pitanje: — Kako da se opru? Pred tim je pitanjem stao časkom, kao pred kakvom nenadanom zaprekom, ali se ne smete. Ima, veli, pitanja, na koja ne možeš odgovoriti naprečac, kao sa dva i dva su četiri. Tražiti treba, kopati, mozgati, pa će već nešto doći. Stao da prevraća u glavi, no sva se ta njegova duševna rabota svela na odgovor: — Radije skapati!

Da, ali koliki bi ga slijedili?

Sad je tek uvidio, da to nije tako jednostavno, kako mu se pričinilo u prvi mah. Da je što drugo, ali voda, voda! — Udavili se u njoj! Amen! — pa i oni, koji su im je za platu ustupili! Judina plaća!

Divni, bistri gorski izvori! Iviša ih se sjeća. Ta koliko se puta krijepio u hladu bukove šume i slušao njihov romon!

— Presahli im, da Bog dâ! — smrsi u neke i gotovo se obveseli toj svojoj želji. Tako bi, veli, odnio đavo nas i njih.

Hvatao ga drijem, no još je uvijek mislio, što bi bilo, kad bi oni vrutci doista presahli! A nemoguće nije: sjeća se, kako je još za vrijeme »prvašnjeg« kluba govorio neki profesor, čudak, ali vrlo uman, da cio ovaj kraj nije drugo no golemo rešeto, na sve strane izvrtano, probušeno, pa ne bi čudo bilo, da se i ono vode na brijegu nekuda izgubi. Ali moglo bi se desiti, da se gdjegod drugdje pojavi, pa da dospije u posve druge ruke... možda ne u tuđe...

Zaklopi oči, no ono je golemo rešeto još uvijek pred njim. A i rupe se na njemu sve više šire i udubljuju i postaju jame, »fojbe«, spilje, pećine, a iz svih se širi nekakav mukao, podušen šum, kao što ga čini more, kad je jako uzburkano. Bući iz onih crnih dubina i neprestano se iz njih nešto krupno mota, taman kao nekakva strahovita, golema zmijurina... Iviša hoće da bježi, ali ona ga nemam zgrabi i baci van — na svijetlo. Sada vidje Iviša, da ono ne bijaše zmija, već bistar potok, pun pjenušaste, kristalne vode.

— A tko bi mogao poreći, da nema toga i u zbilji? — bila mu je prva pomisao, kad se malo zatim prenuo.

Poput bujice navrlo mu sada sve, što je kada čuo pripovijedati o gori, njenim spiljama, ponornicama, bezdanim jamama, vruljama. Pričaju, da su negda visoko u gori, u jamu Strmotočinu, bacili čovjeka, a on da je negdje isplivao na more. U veliku spilju Smrčinu možete spustiti kamen, ali ne ćete čuti, da je kamo udario, jer ta jama seže u neviđenu dubinu: ona je prije bila potok, a danas je njegovo mrtvo korito. Mrtvo korito! Zar se ne bi našlo i koje živo? Zašto ne bi — tražiti treba, kopati, grepsti, kao ono u priči o »vodi i zelenoj žunji«:

Gora vode ni davala,
Grozna žeja je nastala...

Iviša je zna naizust: »Sa zemlje istekla voda u tri mora. Svi bi ljudi i životinje bili poginuli, da nije Bog čuo njihov vapaj: »Vidio sam vašu bijedu... Dat će gora vode, a tvrde hridi bistre studence. Kopajte jaruge i vodite ih k moru!« Onda pohitaše svi ljudi i životinje i uzeše kopati. Svi su radili, jedina je zelena žunja stajala po strani i lijeno fićukala. Onima, što su radili, činilo se, kao da im se ruga. No — sada teče voda veselo niz brda i svako može da u njoj gasi žeđu,

jedina zelena žunja ne smije. Bog ju je zakleo: ona ne smije piti iz zemlje; jedino kad kiši, može da si napuni kljun. Kad je pak žeđa najviše mori, plače žunja i moli: »pio! pio!« a Bog vidi njezinu muku i šalje kišu, da se žedna napoji.«

— I nama se desilo tako — govorio u sebi Iviša. Došli Nijemci, iskopali jaruge i navrnuli vodu u svoje kuće. A mi stojimo tu kao zelene žunje i sve pjevuckamo: »pio! pio!« i čekamo, što će da nam s oblaka kane. I sve tako — a zašto se ne maknemo? Zašto ne zagrebemo u tu našu goru, zašto ne udarimo hrasnicom o kamen i ne izbijemo vodi put pod naše krove? — pitao se Iviša čudeći se, što ta misao nije do sada pala na um ni njemu ni ikome drugome. A tako je jasna i jednostavna! Tražiti treba, kopati, grepsti!...

Grijao se Iviša i uspaljivao. I gorio je sav od želje, da mu je tu misao saopćiti Rajkoviću. Ali je čas bio nezgodan: trebalo je opremiti mrtvoga, sahraniti ga...

Pošto je i to izvršio i ponekle umirio one dvije sirotice, poda se iste večeri u Bristan i upravi ravno u »Eldorado«.

S Rajkovićem se sastao u sobici, gdje mu je onomadne izbrojio novac prodanih Murvica. Velika se dvorana već punila; doba je večere bilo blizu.

Posjedaše za stô. Iviša započe svoja duga razglabanja. Prikazao mu čitavu genezu one svoje misli, kako mu se u glavi rodila, razvila, rasplela, proširila. Izostavio nije ništa, pa ni onaj san, ni onu priču.

— A sada, kaži ti meni — nagne se k njemu svojim gornjim tijelom, kao da ga hoće izazvati — kaži ti meni, može li zemlja, koja je za tuđina puna meda i mlijeka, može li ona svojoj rođenoj djeci da uskrati kapljicu vode? A može li se i pomisliti, da je ta kršna zemlja rodila same zelene žunje, da neprestano bulje u oblak i cvile: pio! pio! Da je tako, mislim: ubio bih se. A i ti i svaki, kome je ikoliko stalo do ono čovještva, što ga u sebi imamo! Ajde, momče, što veliš na to?

Ne znajući, što da mu odgovori, primijeti mladić:

— Kako vidim, kapetane, vi još uvijek o željeznici...

— Više no ikada! Sad je imamo, pa ne dâm, da nam ispuzne iz ruke. Nikako! A što se vode tiče — trebat će zagrepsti...

— Da je znati kamo? — nasmjehnu se Rajković.

— Već ćemo napipati... A nešto ćeš nam pomoći i ti. Učio si: savjetuj!

Rajković se trže, jer mu je baš u taj mah pala misao, što bi Marunić, da ih čuje. Videći pak da Iviša o tome sasvim ozbiljno misli, dobaci onako, samo da nešto kaže:

— Moj kapetane, teško je neprijatelju izbiti onakvo oružje iz ruke.

— Daj ti meni vodu, pa da vidiš, kako ćemo im ga izbiti.

— Ali sve da i naiđete na nju, kakva vam korist otuda? Svijet se okrenuo i ne će na željeznicu više ni da misli. Neki se pače i rugaju, a drugi psuju. I mene i vas...

— Ja ti opet velim: daj ti meni vodu, a za svijet se ne brini. Opet ćemo mi njega stjerati u tor, samo ti meni savjetuj, gdje bi trebalo najprije zagrepsti...

Tako se oni dugo natezali: Iviša izvodio uvijek jedno, Rajković pak ne zna, što da mu savjetuje, a u drugu ga je ruku stid priznati to. Međutim mu je nekom srećom došlo u pamet, da je za mladih dana, u doba velikih snova o »ozbiljnom i trijeznom radu«, pripadao nekom mladenačkom društvu »za istraživanje tla« na rođenom Krasu. Sjeća se, da je bio nabavio i nekakvu omašnu knjigu o tom predmetu i da je čak i prolistao nekoliko stranica. Mnogo nije upamtio, ali još je uvijek mogao natuknuti štogod o nekim najbitnijim pojavama krša, o vapnencu i njegovu rastvaranju, o rasjelinama i pukotinama, o prodiranju podzemnih voda kroz jame i spilje, i tako redom.

A Iviša sluša i guta svaku riječ i sve misli, kako će već sjutra u goru. Obići će sve spilje, jame i ponore i tražiti, dok ne nađe, i kucati, dok mu se ne otvori.

Sve je on to s mnogo oduševljenja nadrobio Rajkoviću, pa se srcem punim vjere i pouzdanja i uz neizbježivi poklik: Živio Budišin! oprosti s njim i vrati u Murvice.

Ostavši sâm Rajković ozre se po dvorani i uočivši Maruniće približi im se i sjedne k njima. Lako mu nije pri srcu. I nemiran je i rasijan, pa mu je i razgovor usiljen, nesređen, gotovo neprirodan. Tako mu je sve od časa, kad ga ono Marunić, na glas Palmićeve smrti, zapitao iznebuha, što je s ono duga?

Bili su vani na šetnji i prolazili mimo rpu, što je glasno naklapala o nenadanoj smrti staroga principala. Kao da se tek sada dosjetio, okrene se Marunić k Rajkoviću i upravi na nj ono pitanje. Nemilo zatečen odgovarao je Rajković nekako neodređeno, otežući. Iz neprilike ga izvukla stiska, koja je srećom bila velika, i tako se njegova razlaganja izgubila u njoj. Uto im se približi Fabio, pa će onako po svoju:

— I taj se jarbol srušio. Hja, pucaju »madieri«, pa neka ide i katarka. Svejedno: grehota za Murvice! Spominjete li se: ona negdašnja slava! A sad?

— Nadvojvoda! — zabruji odjedamput uokolo.

Sve nagrne prema parku, da ga vidi.

— Pođimo i mi — ponuka miss Kate.

Rajković privoli rado, i ako je bio uvjeren, da će se i iza njegova odsustva govoriti o Palmiću, a možda i o prodaji Murvica ... No kad se povratiše, Marunić je s Fabijem razgovarao već o drugome. Ali ono je suho pitanje visjelo još i poslije nad Rajkovićevom glavom, a sada, u času, kad je sio uza nj, još ga i tjeskobnije tištalo. Obuze ga predslutnja, da je popoldašnji Palmićev sprovod osvježio u staroga spomen na dug, pa da će iznovice izaći s onim pitanjem.

I nije se prevario. Jedva povečeraše, ponudi mu Marunić kao po običaju havanku, pa kada zapališe, započe bez okolišenja:

— Da te ja malo pitam, zašto si ostavio Murvice onom Nijemcu, umjesto da ih zadržiš za mene? Prilika, nikad ljepša! ...

Rajković poćuti na tjemenu bol. Bilo mu je, kao da ga nešto krupno poklopilo. Pitanje bijaše jasno, ugnuti mu se nije mogao, trebalo je naoštriti nokte i stati na obranu.

— Kakva vam korist od njih, kad je budišinska željeznica imala da utuče čitavu onu stranu? — reče obavivši se u oblaku dima.

— Ah, taj Budišin! — mahne Marunić prezirno rukom. — Kao da niste imali ništa pametnije! ... Nego, da ti pravo kažem, ja još ne vidim, što te natjeralo, da se i ti umiješaš u onu kašu.

— Ta rekao sam vam — odgovori Rajković ponešto žacnut — trebalo je osujetiti tuđinsku namjeru ...

— A ja sam ti već rekao, da u poslovima nema domaćih ni tuđinskih namjera i da se tu ne gleda, tko prodaje ili kupuje, već tko plaća. A onda: željeznica nije mačji kašalj, za takvu rabotu treba ljudi, ljudi! ... A oni tvoji Kompići. Cvitani, Zaneti, bit će, ne velim, čeljad dobra i čestita, ali Nijemac je Nijemac. Ovamo si morao prevagnuti i odmah zakvačiti Murvice.

U Marunićevu glasu titrala je još uvijek žica prezira, što je Rajkovića razdraživalo vanredno.

— Misao budišinske željeznice bila je dobro promozgana — reče svladavajući se silom.

— Vidim po tome, kako su vas oni drugi nadmudrili. A muke nisu ni imali osobite: »robinet« u ruke — pa kvrc! — a novopečeni bristanski željezničari s ustima pod žlijeb, ako hoće da sebi gase žeđu! A

znaš li ti, što bi Amerika na ovo? Od smijeha bi pukla! — Da, tako mi svetoga Šimuna! — zagrohota on, ali tako grubo, da se pola dvorane ozrelo na nj, a Rajković se sav rumen od stida stisnu u sebe.

— Uostalom — zaključi Marunić spustivši šaku na stô — niste ni vi krivi. Koliko se ja sjećam, oduvijek su u nas ljudi govorili i radili najradije ono, u što su se najmanje razumjeli, a to je, brajne, bolest, od koje će te, prije ili kasnije, odnijeti vrag.

Sjutradan kod objeda ponovila se ista pjesma.

Rajković razabra, da se new-orleanski dani, puni čemernog poniženja, vraćaju u gorem izdanju. Još neka stari Amerikanac nabaci pitanje: Što je s novcem? — i mjera će biti puna. Sada još šuti, da li iz nekog tankog, u njega inače vrlo rijetkog obzira, ili iz nakane, da taj udar sačuva za koju bolju zgodu? Moglo bi biti i jedno i drugo, no Rajković zna, da će djelo ubrzo na sunce, pa da bi već sada trebalo spremiti odgovor. Najkraće bit će: igrao sam, da dobijem novaca! Stari će rogoboriti, lupati i groziti se, ali poduzeti ne će ništa, jer bi se u tom slučaju miss Kate zacijelo zauzela za nj. Rajković je naime uvjeren, da ga se ona za takvu sitnicu ne bi odrekla, tek se boji, da bi to mogla biti cijena, uz koju bi ga ona još i jače privezala uza se. I tako bi na new-orleanske dane pala još i crnja sjena: jer osim što bi se na nj dnevice prosipalo Marunićevo ruglo, mogla bi i mlada žena pokazivati na svoga muža kao na kakvu stvarcu ili igračku veleći: Ja sam ga kupila, dala sam za nj toliko i toliko ...

Kakve li bi to bile muke! A kad bi uz to morao još i da pregori Klaru? Već mu je i sada teško! Marunićeva zadirkivanja uzrujavaju ga sasvim. A i nekakve ubode ćuti; kao da ga nešto u duši kori:

— Zašto ne rastrgneš te lance? Zašto ne bježiš k njoj, onamo, gdje te čeka ljubav, prava, živa, medena ljubav, kojoj si ti sve — i život i raj!

Kao da je dirnuo nekakvu tajnu žicu, Klara se u čas pred njim stvorila sva, kakva je bila za posljednjeg sastanka gore u njegovu stanu. Sva mu duša zatreperila, a srce zavapilo za njom i za onim nezaboravnim časovima. A do njega je, da se ti časovi ponove i produlje u mjesece, godine — u vječnost.

Nikad je nije poželio s toliko čeznuća kao u ovom času, gdje osjeća, kako ga još ujedaju Marunićeve poruge, i nikada nije kao sada u njemu bilo manje snage, da se toj neodoljivoj želji opre. Saleti ga misao, da je sada riješena svih spona i da bi onako slobodna mogla slijediti njegov poziv i otići, otići daleko, gdje ih nitko ne će naći i gdje će moći udariti temelj svojoj novoj sreći ...

Dan bijaše nešto natmuren, miss Katu boljela glava, a stari je imao da uredi neke račune. Rajković prihvati zgodu i izide.

Vani u polju našao se okružen tišinom, koja se, kako se činjaše, širila sve do oblaka. A i ti su oblaci bili tihi i nepomični, a i sve uokolo bilo kao obamrlo. Ovakav je mir u ljetno doba doista neobičan. Oblaci spušteni, more bezbojno i kao da bi klonulo, vjetrić jedva što krene i malo zašušti u krošnjama, već pane i nemoćno izdahne. Ptice se negdje sakrile, ne javljaju se, ne pjevaju: sve je pod nekim čudnim dojmom, kao pod osjećajem skorog umiranja.

A taj sumorni i neobični mir tišti i duši, zastire vedrinu misli. Osjeća to Rajković. Tek je stao da se po zaraštenoj i izrovanoj stazi uspinje između onog krvavog stabalja i osamljenih staračkih cedrova, bude mu, kao da mu se najednom osušilo srce: sve je u čas u njemu ohladnjelo — i žar i zanos i želje. A nije mu pravo jasno, ni kamo ni po što ide — pače, dohodilo mu, da se vrati.

Nešto ga ipak tjeralo naprijed. Palo mu u pamet, da se to u njemu često ponavlja: jedno ga drži, drugo goni, a on sam ne zna, što bi, ni kuda bi. Upravo mu je čudno, kako mu je sav dosadašnji život protekao između te dvije skrajnosti. A kako je protekao? Zacijelo ne kao rijeka, što se na izvoru iskri u mirijadi boja, a što dalje, to se sve više širi, jača i buji, pa ako se kadšto i razlije derući i rušeći sve, što na putu nađe, ipak se domalo smiri i vrativši se u svoje korito nastavlja veličanstveno svoj put u beskrajnost i vječnost. Ne, tako nije protekao njegov život, već kao jedna od onih ponornica, o kojima mu je juče spominjao Iviša. Čas se vijuga u svijetlu, čas ponire u noć, pa iznovice probija na dan — i tako redom, dok se nenadano izgubi u kakovu tamnom, ljudskome oku neprodirnom bezdnu.

U takvim mislima stiže do ulaza. Iz bašte dopirahu nekakvi glasovi i nekom su razdražljivom jekom mutili tupu tišinu, što je poput olova pala na sve uokolo. Gotovo mehanički uđe unutra, no glasovi, što se sada jače razdavahu, prenuše ga i probudiše u njemu neko neodređeno čuvstvo radoznalosti. Da ga tko ne zateče, udari pokrajnim puteljkom ravno prema najbližoj guštari, otkle bi neviđen mogao da gleda, što se zbiva na terasi i na čistini pred kućom.

Terasa bijaše pusta, ali je zato niže nje, na čistini, bilo dosta živo. Desetak se ljudi stislo oko Klare, pa se natežu, cjenkaju, natječu, a sve — kako je Rajković odmah i razabrao — oko pokućstva, za koje su čuli, da će biti na prodaju. Ona se branila:

— Dođite za koji dan, prekosjutra, sjutra...

— Vama je, gospodo, svejedno, nama nije: vrijeme, služba, posao... Hoćete li mi dakle dati ono ormara? Ali kako sam već rekao: pet fijorina više ni groša — govoraše seljak s naherenom kapom na debeloj, obrijanoj glavi.

— Toliko dajem za postelju, hoćete li? — navalila neka mala krestava ženica.

— Ona dva stola su vam preplaćena...

— I barka... Sva je rasahnuta, rasklimana — uvjeravao nekakav zdepast i bradat mornar.

Rajković je sa svoga skrovišta razabirao jasno, kako se Klari lice grči, a usne stištu.

— Rekla sam vam: dođite sjutra! — izlane i učini, kako da će se obraniti.

— Bolje danas. Dajte, kako smo rekli! Platit ćemo odmah.

— Evo vam novac — reče krestava žena pružajući joj šaku.

— Premalo je... ne mogu...

— Možete! Evo, tako... A sjutra ćemo po robu.

Više se nije opirala. Nagnula glavu nad rame i šuteći primala novac.

— Šiora, bi li mogao već sada odnijeti jedro? — zaljulja se pred njom onaj mornar.

— Uzmite... — dahne tiho.

Mornar zamače za kuću, u konobu, gdje se čuvalo jedro velike barke pokojnoga kapetana Karla.

— A mi ćemo poslije — u jedan će glas ostali, te se malo po malo žagoreći razidu.

Čas zatim izide iz konobe mornar, noseći na ramenu jarbol, s kojega je visjelo jedro kao polomljeno krilo. Dotakne se prstima kape i ode. Vjerica stupi bliže k majci i zapita:

— Ne će li se ljutiti tata, kad uzazna, da si mu prodala barku?

— Nema više tate — lane Klara i pogladi je po glavi.

— A nema ni djeda, da nam pripovijeda o njemu, o moru i o ljudožderima — tužno će mala.

Rajković nije volio djece, ali ga mekani, bezazleni ton Vjeričina zvučnog glasića počeo već da dira, kadli mu se ujedared kao igle zabodu u mozak nekakve tamne, otrovne misli. Baveći se oko majke bio je sasvim zaboravio, na kćer. Mislio je, da je prošlost mrtva, izbrisana, a kad tamo, ona žive, ne samo u krvi male djevojčice, već i u crtama njena lica. Oči su majčine, ali čelo i onaj profil?... I on bi to

dijete morao uzeti pod svoje, i vječno gledati pred sobom one crte, ono čelo, onaj profil!

Ne bi li to bilo iznad njegovih sila?

Otrovne se misli i unapredak točile i rastavljale u nebrojene niti, zahvatajući u najdublje strane duše i srca. I križale se niti i splitale u mrežu, na kojoj se već u mukama savijala ljubav.

Klara se još nije makla sa čistine. Bilo joj je, kao da ju nešto prikovalo o ono mjesto. Mala je salijetaše pitanjima, što će sve prodati, što zadržati, kada će otići — kuda ... No ona je šutjela i gledajući nekamo daleko grčevito pritiskivala i gužvala novce izbrojene joj čas prije od čeljadi, koja će domalo navaliti u kuću i raznijeti kupljene stvari. I tako će stari dom sve više pustjeti, dok ga najposlije i ona ne ostavi. A u tom bi trenutku imao on da s njome započne nov život! Čime? Gdje? Kako? Oboje goloruko, s tjeralicom za petama — kakav bi to bio život!

Pa da mu i uspije izmaći, bi li imao snage, da prione za kakav teži posao, osobito sada, otkad je privikao na udobnosti, bez kojih, čini mu se, da ne bi nikako mogao biti? Dosta mu je preletjeti okom život, što ga je potucajući se od mjesta do mjesta vodio u Americi, i već ga prolazi svaka želja, da se s njime iznovice ogleda.

Ne bi mogao.

A ne bi se mogao vratiti ni u tužnu atmosferu, kakva se nadvila nad ovu nijemu kuću, nad ova nepomična stabla — svud uokolo. Njemu treba svijetla, života, prostora, a sve bez većih briga i naprezanja, onako kako je u mnogih dolje u Brisnu, kojima ne treba izjutra u posao, ni poslijepodne, a ni da uveče izmoreni i utrudeni lome sebi glavu brojeći, stiskajući i mjereći, kako će proživjeti sjutradan, prekosjutra i tako redom.

Ona se mreža u njegovoj duši sve više širila i na njoj se poput ulovljene muhe grčilo, što je još nedavno bila ljubav ...

A Klara, koja se za čitavo to vrijeme držala, kao da nešto očekuje, ujedamput se prene i položivši ruku na kćerkino rame uputi se s njom prema kući. Dok je zakretala, mogao je Rajković obuhvatiti pogledom cijelo njeno lice. Na neodredenu sutonskom svijetlu nekako se čudno odrazivalo žuteljivo bljedilo ispaćenih i nešto opuzlih jabučica. Neka rascvalost odisala iz čitave njene pojave. A i oči izgubile od svoga sjaja: možda zbog one dvije bore, što joj se urezale među obrve? Ili se pak to njemu samo pričinja? Možda je takvom čini žalost, crnina, odsjev natmurenog predvečerja? Takvim bi trenutačnim promjenama mogla biti uzrokom bol, pa uzbudenje, ali on je u ovaj mah, dok se ona s kćerkom

polagano uspinjala stubama, pitao sebe: nijesu li to predznaci skore uvelosti i pomrknuća!

Ni pravilne, gotovo savršene forme strojnog joj uzrasta nisu mogle u njemu zatomiti taj porazni osjećaj. Kako li je već dalek onaj sastanak u »Eldoradu« s onim svojim časovima punim raskoši i slačine — kako li se sve to ujedamput raspršilo!

Već se ispela na terasu, stala časkom pritišćući rukom prsi, nekuda se zagledala dolje prema Brisnu, duboko uzdahnula i zamakla za zidić, pa kroz vrata u kuću.

A u vrtu i na čistini postalo još i tiše, praznije, pustije. Stabla se u agoniji dana činila još i nepomičnija, crnja, tragičnija.

— Čemu sam došao ovamo? Što radim? Što tražim? — govorio on, dok je posljednji ostanak ljubavi izdisao na onoj otrovnoj mreži ...

Bijaše li pak ono ikada prava i iskrena ljubav? Nije li i to bilo kao sve u njegovu životu: bez dubine, nedostatno, ništavo, na vjetar promašeno? ... Ali nešto je ipak bilo! Evo tu, na toj čistini, njih je dvoje u ono prvo doba išlo jedno uz drugo i gubilo se u puteljcima među gustim lovorjem, gdje su same ptice bile svjedocima njihovu grljenju... Pa i kasnije na »Kuku«, u »Eldoradu«... I od svega da nije ostalo ništa? — Ništa, posve ništa, ta eno — već u njemu blijedi i sama uspomena na to: potiskuje je hladnoća staroga doma i zadah smrti, što se iz njega izvija. Udušuje je i šumorenje tamnih krošnja, koje nekako još i strože na njega gledaju, kao da ga pitaju:

— Čemu si došao? Što radiš, što tražiš ovuda?

Onda mu se pričini, da to ne pitaju stabla, već on, stari Palmić. I bude mu, kao da ga i sada čuje ...

— Parasit! — zazuja mu ujedared u ušima. — Parasit! Parasit! — Otkuda je dolazio taj glas? Da li iz staroga doma, s prozora negdašnje starčeve sobe? Da li sa stabala, što se u polumraku digla na nj, kao da će ga poklopiti?

— Parasit! — Nitkov! Ništarija! Huncut! — zatutnji u njemu, a staro drveće pruži spram njega svoje kvrgave grane, kao ono Palmić svoju drhtavu ruku pokazujući na izlaz:

— Van! Van!

Odnekuda se došuljao Kastor, spazio ga i zalajao na nj.

Rajković se strese i kao od straha pred nečim nevidljivim ispade na vrata i pobježe.

Negdje na podanku srete se s Ivišom.

Negdašnji »bouleur« bio je sav poderan i poštrapan blatom.

— Znaš li, cijeli se dan probijamo po gorama, ja i »mali« Marijan. Vučemo ti se od jame do jame. Sjutra ćemo nastaviti, i prekosjutra, sve dok pred nama ne zašumi... A sve mi nešto veli, da hoće. Mora! A ti? Bio si u nje?

— Nisam — odgovori Rajković vanredno smeteno.

— Bio si joj blizu — nasmjehnu se Iviša — pa i to će je obveseliti. Pričat ću joj... A sada zbogom! Tijelo mi pada... znaš, po onim grebenima...

Te je večeri u »Eldoradu« bila zabava s plesom. Slasna večera, raskošno rasvijetljena dvorana, sav onaj šareni ambijenat, glazba i gospodska atmosfera rastjeraše s Rajkovićeva čela svu zlovolju. Marunić je s nekoliko reskih opazaka htio da iznova zagrabi u svoja zadirkivanja, ali ga kći presiječe. Godi joj, što joj Rajković posvećuje večeras više pažnje negoli obično. Ona to odbija na ljubomor: dva se naime časnika nekako neobično oko nje vrzu, i ona misli, da ga to razdražuje. Cijele je večeri ne pušta iz ruke i savija se oko nje, baš kao bršljan oko stabla...

— Kao bršljan-parasit — pane mu u vrtlogu bečkog valcera nenadano u pamet, pa se još i pomamnije zavrti s njom...

XX

Adotle je Iviša gore na Murvicama pružen na starinskom divanu već po deseti put pripovijedao Klari, kako je sastao Rajkovića i zatekao ga, gdje se vrtlja oko bašte.

— Da vidiš, kako se smeo! Baš kao pravi zaljubljenik...

— Zašto nije uljegao? — pitala ona mijenjajući neprestance boju lica.

— Tko bi znao, kako je to u vas, kad vam ono đavlja poškaklja srca! Čas se grijete, čas ledenite ili se mračite ili vedrite, veselite, plašite..., ama tko da vas razumije.

No već sama pomisao, da je malo prije bio negdje blizu i možda tražio, da se s njom sastane, uli joj u dušu nešto svijetla i za trenut zatomi bôna čuvstva, što je već od nekoliko dana izdiru. Odlanu joj i više je ne tišti ni onaj gorki osjećaj kajanja i stida. Štoviše: gotovo je svu tu noć probdjela u samom dragom snatrenju, misleći na čas novog sastanka, od čega su joj već sada prostrujala dušom neizrecivo mila i slatka čeznuća.

Dolazio joj u pamet i dobri ujak Iviša s onom svojom tvrdom vjerom u uspjeh i pobjedu. Sjetivši se kakav se ono večeras vratio iz gore, rasplače joj se duša, a usne se same od sebe rasklopile na vruću, iskrenu i duboko proćućenu molitvu, »da bi Bog bio dobrom Iviši u pomoći i učinio, da i on, kao negda Mojsija, naide na blagoslovnu hrid, iz koje će provreti živa voda i sinuti sreća i blagostanje svima.«

I s tom je molitvom usnula.

Sjutradan uranio Iviša i s »malim« se Marijanom uputio u goru.

Vrijeme divno. Ni traga jučerašnjoj sumornosti. Nekud se sva raspršila i ni oblačića nije ostavila za sobom. Sve oživjelo pod jarkim suncem i uskipjelo dvostrukim životom: kao da hoće naknaditi, što je za jučerašnjeg namračenog dana izgubilo. I sve je veselo: kao da se istrglo mòri, tjeskobnom predosjećaju skorašnje jeseni. Sve uživa, što će moći da dopjeva svoju pjesan, svoj kratak vijek, svoj život. A tako bijaše i i idućih dana: sam sjaj, divota, raskoš!

Iviša se i »mali« Marijan pod žestokim udarom sunca veru golim kršom, zaviruju u svaku rupu, u svaku šupljinu, prisluškuju svakom šumu, šušnju, mrmoru. Kadšto se spuste do ruba koje dublje provaline, rasjeline ili uz grlo kakva mrtvog ponora i tu postoje čekajući, ne će li otkuda odmnijeti kakav sumnjiv žubor.

Đak bi prvi prekinuo šutnju i uzeo da raspreda, kako bi čovjek gledajući neke pojave u narodu morao da očaja. Kako se to sve okrenulo: onaj Gavde, Krompić, pa i drugi! A strah ga je, da je i sam Rajković nekako klonuo. Čudno je sve to! Sada nečemu pjevaš hozana, a malo zatim: propni ga!

— Doći će na red i haleluja! Vidjet ćeš... — reče Iviša gledajući za kamenom, što ga je spustio u ponor.

Drugi je put Marijan skakućući za Ivišom po izjedenom, izglodanom i razderanom kamenju priznavao, da je možda i neispravno suditi narodu naprečac. Možda su ideje, koje mu se ucjepljuju, odveć slabe, a da bi mogle zahvatiti dublje u dušu i rasplamsati u njemu onu golemu vatru, što je trebaju veliki pokreti? Možda se ono, što se narodu doslije tuvilo, dotiče tek površine njegovih osjećaja, pa se zato tako brzo vraća u svoj prvašnji mir. Eno na priliku: tko je pitao za ruski narod u vjekovima prije Napoleona? Tko ga je tražio u sjeni, u koju se bio uvukao? Nitko — sam se izvukao, ali tek pod dojmom goleme opasnosti, koja ga je bila pritisla. I ta je opasnost stvorila jedan snažan značaj i iznijela pred svijet veliku dušu ruskoga čovjeka. Ali, kako se pisalo u ono doba, u ruskoj je narodnoj duši bilo i prije veledušja i

odlučnosti i rodoljublja, kao što imade vatre u tvari, od koje je sastavljen cjelokupni svijet. No ta bi vatra ostala za sve vijeke zapretana, kad ne bi bilo iskre, koja učini, da se razbukti i da plane u svoj svojoj veličini... Godina 1812. bila je za Rusiju takva iskra.

— Moj sinko — javi se Iviša — sve je to lijepo, što ti zboriš, ali dok ne dođe što veliko, zadovoljimo se malim. Vidio si onomadne, kako se na jednu našu riječ sve ugrijalo. Poslije je, istina, ohladnjelo, no dade li nam sreća, da napipamo željenu vodenu žilu, vidjet ćeš opet oduševljenja! Bit će to malena iskra, ali ni brod ne tjeraju sami veliki vjetrovi, njemu pomažu i manji, pa i oni sa strane, pače i protivni...

Iza dugotrajnih, bezuspješnih istraživanja klonuli bi izmoreni pod kakvo drvo i šuteći gledali naokolo ono golo, mrtvo, kameno more, puno oštrih vrhova, ljevkastih dolaca i okruglih udubina nalik na ugasla, vulkanska ždrijela. Gledali su pred sobom kamenje, što se za velikih kiša naneseno bujicom sudaralo s drugim i od toga se udara mrvilo. A nisu mogli pogledati ni na nisko, kvrgavo, kržljavo drveće, što je gdjegdje između grebenja izniklo, a da ne pomisle, kako i ta slabašna stabalca svojim korijenjem toče lagano kameni krš. Svuda, dokud oko seže, sami znaci umiranja, samouništavanja, izgrizavanja i raspadanja. I tako će to trajati, dok se svi ovi bregovi ne rastoče, ne raspanu i ne pretvore u sam šljunak, pijesak i mulj! Tiho, gotovo neopazice prokrala im se u dušu neodređena misao o ništavilu, prolaznosti i propadanju svega na svijetu.

Ali kad bi se malo iza toga provukli u zjalo kakvegod spilje, sasvim bi drugačija čuvstva obuzela njihove duše. Čim bi unišli, preplašeni bi se šišmiši, golubi i sovujine nekud razbježali, a u spilji bi nastao mir, što ga nekim tajanstvenim ritmom prekidala tek po koja kap, spuštajući se sa divno načičkanog svoda na zemlju. A oni se provlačili naprijed šuteći i obzirno, kao u strahu, da ne bi prevalili koji od alabastrovih stupića, što se u svijetlu lojanice iskre i prelijevaju u tisuću boja. I stijenje, prevučeno blistavom, sigastom draperijom, baca na njih svoj bajni odsjev, kao nebo u ljetnoj bezmjesečnoj noći. A kapi sa svoda padaju i bez prekida nastavljaju svoja vjekovna remek-djela stvaranja i pretvaranja, pred kojima bi oni stali kao zadivljeni i sasvim izliječeni od one svoje prvašnje trenutačne malodušnosti.

»Mali« bi se Marijan probio još i dublje. Plazeći potrbušice kroz tijesne bi se otvore uvukao u druge prostore, gdje se stoljetnim prokapljivanjem stvorile zavjese, a iza njih nekakvi fantastički, gotovo ljudski oblici. Živa bi mu mašta govorila, da su oni zastrti kipovi drevna božanstva, bijele vile, koje se pred novim svijetom sklonile u

ova noćna, podzemna prebivališta i otuda govore njegovoj duši, da srce majke zemlje bije za svakoga, koji znade pokucati na nj...

Utješeni i okrijepljeni, krenuli bi tada prema ulazu, gdje bi im oči, nenavikle onakvoj noći, zabljesnulo zeleno-srebrnasto svijetlo vesela dana.

I puni vjere i pouzdanja dali se u daljnje traženje. Tražili su i — našli. Kako se to desilo, ne bi znali reći. Sjećaju se, da su na Budišinu nabasali na jamu, na ulazu gotovo zatrpanu zemljom. Kopajući rukama i nogama, gotovo rijući, prodrli su u nju i s teškom se mukom protisli kroz tijesne i niske hodnike. Pretražili je na sve strane i već se htjedoše vratiti, kad im u neke doprije do ušiju nekakav čudan žamor. Isprva se činilo kao nekakvo muklo zvrkanje, zujanje, što li, ali na mahove postajao je taj šum jači, jasniji, zvečeći čas kao plač, čas kao smijeh — pa kao ključanje, prašenje, žuborenje, onda kao neka duboka tutnjava, dok se opet ne bi sve sleglo prelijevajući se i grgoljeći mirno... Što je poslije bilo, prikazuje im se tek kao kroz san. Nabasali na usko zjalo, kao pomamni sunuli u nj i najednom se našli na rubu duboke jaruge, u koju je sa više strana probijala voda. I tu se kao skamenili. Koliko su se tu zadržali i kako su izašli napolje, ne bi znali kazati. Ali jaruga s onim brojnim mlazovima neprestano im je pred očima i šum prelijevanja, rušenja i poniranja vode ječi im još uvijek u ušima.

Prvi se snašao Iviša. Na spomen onoga, što je malo prije vidio i čuo. zgrčile mu se usne, zatreperile trepavice. Htio je progutati suze, što su ga dušile u grlu, ali nije išlo: suze su protekle, a on plačući kao maleno dijete grlio je i ljubio »maloga« Marijana, koji se od velike uzbuđenosti gotovo obeznanio. Trebalo je dugo, dok su došli k sebi i razdragani od prevelike sreće uputili se u Bristan. Na suncu su pjevale ptice, a Iviša mišljaše, da su to zelene žunje, pa im je podižući glavu dovikivao:

— »Pio! pio!« Strpite se, bit će i za vas! »Pio! Pio«!

Zaprljani, razbarušene kose, okrvavljenih nogu i ruku brzali su oni k moru, goreći od želje da Rajkoviću objave veseli glas o divnom i velikom otkriću...

*

Rajković je na muci velikoj. Iviša mu je neprestano za nogama i po stoti put mu tumači, kako se ono našla voda i kako je taj sretan događaj živo odjeknuo gore u Murvicama.

— Znaš, Klara ti je sva kao oživjela. Da ti ju je bilo vidjeti, kad sam joj donio onaj radosni glas! Mislio sam: udušit će me! I hvalila meni, tebi i Bogu, koji nas nije napustio...

Već onda, kada mu je nosio onu veselu vijest, očekivao je Iviša, da će se Rajković zanijeti, oduševiti, pomamiti. Kad tamo — ni da bi se ganuo, štoviše: činilo se, kao da mu nije po ćudi. Ali Iviša ne će da vjeruje svojim očima, pa bez prestanka oblijeće oko njega u nadi, da će mu izmamiti kakvu milu, dobru, veselu riječ.

Utaman mu posao. Rajković ne pita ni za vodu, ni za željeznicu. Otkad je prekinuo s Murvicama, nema to za nj više ni smisla ni značenja. Kako je to došlo i zašto, ne zna ni sam. I ne mari znati. Onomadne poredio je svoj život s rijekom ponornicom: čemu da traži druga korita? Hoćeš li potjerati vodu uz brijeg, treba uprijeti živo, a u njega takve snage nema. Niti će je kada biti. Bio je čas, kad je mislio, da ima i on na svijetu nešto da izvrši. Sad znade, da je i to bila varka, nekakva fata morgana — nastala pod dojmom iskrsle ljubavi. A sada: iščezla ljubav — nestalo i varke. Sve je gotovo! Njega se više ne tiče ni voda, ni željeznica, ni Klara. Stoga su mu i dosadni oni ljudi, što ga neprestano traže, da mu nešto kažu o onom otkriću, da ga pitaju, što o tome misli, da se s njim povesele, da mu čestitaju... Jest, oni mu i čestitaju, uvjereni, da je to njegovo djelo. U toj ih misli potkrepljuje Iviša, navodeći neke općenite riječi i naputke, što mu ih je onomadne bio nabacio. No Rajković osjeća, da u tome nema nikakve zasluge, a najvolio bi, da do toga nije uopće ni došlo. Najnepriličnije mu je, kada ga u Marunićevoj nazočnosti pitaju za savjete, podatke i osnove. Vidi on na ciničnom licu staroga prevejanca, kako mu se pritajeno ruga. A to ga drži. Da je na njegovu, stari bi Marunić odmah digao sidra, i smjesta bi krenuo u novi kraj.

Ali Maruniću se ne žuri. Zna on, da se od budućega zeta nema čemu da nada, ali ćuti, da je zbog onog otkrića ipak nešto zamirisalo u zraku. Naslućuje to po komešanju, što je nastalo među tuđincima, čim se pronio glas, da se našla voda.

— Eto, vidiš — reče on nekoga dne Rajkoviću. — U ovakvoj se vatri pozna čovjek od posla! Kako vidim, voda je učinila svoje. Tvoji Budišinci pjevaju, dok oni na drugoj strani psuju, jer im je kupljena zemlja izgubila vrijednost. Nego, de ti meni kaži, kako bi sada čovjek kod toga najlakše omastio bradu!

Govoreći sa svojim budućim zetom, Marunić je svome glasu podavao uvijek neki porugljivi ton. Tako je bilo i ovoga puta, ali Rajković učini, kao da ništa ne čuje.

— Vidim, da ne dosežeš. A tako je jasno, ma kao sunce. Ne gradi li se željeznica preko Murvica, Nijemci će morati da zvižde nad svojom

mrtvom glavnicom. Ali da im tkogod dođe i reče: Što ćete mi dati, ako željeznicu navrnem preko vašega tla? Misliš li, da bi se dugo cjenjkali?

— Jamačno ne bi, ali tko da je navrne i kako?

— Da sam ja na tvom mjestu i da držim u rukama kojekakve Iviše, Krompiće i kako se sve ne zove ona čeljad... tko zna? Možda... — žmirne Marunić očima i nekako se značajno nasmjehne.

Rajković saže ramenima i ne odgovori.

Međutim se ono komešanje među tuđincima izrodilo već u međusobno nepovjerenje, sumnjičenje, opadanje, svadu i razdor. Sred opće bezglavosti mnogi se od njih izjavili pripravnima, da bilo po što preprodaju kupljenu zemlju. Batičić se ponudio, da će im u tom biti na ruku, što su oni rado i prihvatili.

— Ele, rad bih vidjeti, kako će se taj Batičić iskopati i što će započeti — mišljaše u sebi Marunić, koji je još uvijek nešto njuškao. Batičića je poznavao tek izdaleka, ali mu je na nosu vidio, da je lisac i više ga nije puštao s vida. Mešetar se pak nije krio, naprotiv, u zgodi bi za Marunića našao i po koji umiljat pogled, dobar osmijeh, čak i ljubezan pozdrav. Kadšto bi mu se i približio, prozborio s njime riječ, dvije — oh! nedužne i sasvim običajne i svagdašnje bile su te riječi!

Marunić je sve to uzvraćao migoljeći se i lukavo žmireći, ali je ćutio, da ga čovjek nekako osobito privlači.

— Zaman, vidi mu se, da nije građen na obično kopito.

Nekoga dne zbližili se još i većma. Marunić ne bi znao kazati, kako je do toga došlo. Rajković se sa miss Katom odvezao nekuda na more, a on šetao sam u parku. Ujedared stvori se pred njim Batičić s onim svojim dobrim osmijehom, umiljatim pogledom i ljubeznim pozdravom.

Marunić uzvrati snažnim stiskom ruke i time se među njima u jedan mah probi led. Ni u razgovoru se nisu dugo tražili: pravi se lovci prepoznadu već po njuhu. I tako je Batičić ubrzo navrnuo razgovor na događaj dana.

— Sad se opet pomamili za Budišinom. Opojila ih voda. Klikću: »Naša je! Naša je! Pokazat ćemo već mi...« I tako sve redom. A ne vide, gospodine, ne vide prsta pred nosom.

— I ja velim — reče Marunić gledajući na tle.

— Ne koristi. Hoće da utuku tuđinca. Lijepo je to, ali kako da ga utučeš? Željeznicom na Budišin? Sumnjam. Kad bi mene slušali... Ah, kakva zgoda! Nikada takva! Nemaju no da pruže ruke, pa su mu na vratu. Ali da — oni! Budišin — pa Budišin!

Jedno im je priznavao ipak: ono o vodi. Tu su sretno zagrebli. Upravo majstorski! Trebalo je vidjeti, kako su Nijemci izgubili glavu — i na vrat na nos stali da traže kupce.

— Gotovo svi — pa i onaj Leitner, kome su Palmići prodali Murvice za isplatu vašega duga...

— Moj je budući zet ludo učinio, te nije zadržao ono zemlje... — promrmlja Marunić.

— Svakako! Da mu je barem ostao novac... no da, mlad čovjek — a igra je kao more: zaroniš li u nju, možeš se izvući, ali nikada — suh!

Marunić se jedva vidljivo trže. I prije mu je začudo bilo, što mu Rajković ne daje računa o povraćenom dugu, pa se već stale rađati u njemu kojekakve sumnje. Nešto je o tom natuknuo i kćeri, ali miss Kate nije htjela da time sebi lomi glavu. Ona ga je čak i branila veleći: dao se čovjek u poslove, pa potrošio pare. Ima li tu kakvo čudo? I više nije htjela da o tome išta čuje. Sada pak Marunić zna, kuda je dospio novac. Ne će da smućuje kćeri, ali Rajković će ga čuti, hoće!

— Kako rekoh — nastavi Batičić, komu onaj lagani trzaj nije izbjegao — mladost, a napast velika. Pa može se tu još štošta i popraviti. Onaj Leitner, kako već spomenuh, hoće da proda. Imao u obitelji neprilika, ali ih, regbi, izravnao, pa se više ne vraća. Njegovu ponudu imam već u špagu. A imam i drugih — tek je pitanje: tko da kupi? O tom sam dugo promišljao.

Iznese mu više osnova, ističući onu, koja mu se činila najpodesnijom. Trebalo bi dakako novaca, da se iskupi sva zemlja.

— A korist? — okrene se Marunić k njemu punim licem.

— Ogromna!... Tek da je sklonuti vijeće, neka napusti Budišin, a željeznicu da gradi, kako je već to bilo prije odlučeno! Prosudite samo, kakav bi to bio pazar!

— Da, ali ono, kako ste rekli — vijeće?...

— To ovisi eto o Rajkoviću. Umio je predobiti ljude za jednu stranu, zašto ne bi i za drugu? On je duša svega, stup, os, oko koje se sve vrti. Dvojici trojici vijećnika, kao Gavdi i još kojemu, mogao bih »namignuti« i sam, ali ima ih, koji još ne vide na ono oko. S njima treba drugačije: po koja lijepa riječ o narodu, domovini, tako nešto, a Rajković je, kako mi pričaju, u tome upravo majstor.

Marunić se zamisli.

— Koliko je te zemlje? — upita nakon male stanke.

Batičić ga ispod ruke primi i povede kroz dva visoka i gusta reda zimzelene thuje do prvih obalnih hridi, otkud su mogli okom pregledati Murvice i čitavu onu, predvečernjim odsjevom obasjanu stranu. Batičić pokazivaše štapom umjeke, vinogradiće, dôce, što se penju po pitomim obroncima kao stvorenim za dvorce, »ville« i druga gospodska prebivališta. A pritom je tumačio, objašnjavao, nabrajao imena negdašnjih vlasnika, sve same stare pridjevke, kojih se Marunić sjeća kao u snu. O svakom je znao natuknuti štogod. Neki su dobiveni novac pohranili, pa sada besposleni žive. Po gdjekoji je htio da nešto dublje zaviri u život, bolje u čašu — same obične pripovijesti s različitim završetkom. Tako je trabakulanta Šutića negdje nestalo — vele, da se utopio — a mladi Bučanić, jedini od roda, rasuo sve, što je primio za zemlju, i sada, čini se, da u nekakvoj gostionici u Baltimoru ispira posuđe...

Marunića su te pripovijesti slabo zanimale. On je svojim pronicavim okom mjerio zemlju, ispitivao položaj, računao... i, regbi, da ga ta unutarnja rabota zadovoljava, jer je malo poslije toga rastajući se stisnuo Batičiću još jače ruku i rekao:

— Ja sam vas razumio. Od toga bi moglo biti štogod...

— Tek kad bi Rajković...

— Pustite! Moja briga! Pozvat ćemo ljude i prikazati im... Svi ćemo doći, pa i vi.

Kod večere je kazivao Marunić, da je bio s Batičićem, da je s njim dulje razgovarao i da je na nj učinio dojam čovjeka umna i pronicava.

— Pripovijedao mi o Murvicama... kako je ono bilo... — zabode Marunić u Rajkovića oči kao dvije britke oštrice.

Mladić se lecne i problijedi, no stari nastavi lupkajući nožem po stolu:

— I on veli, da si ih mogao zadržati. Mogao si, da... No ovako ili onako — hoću da ih imam... Sad su opet na prodaju... Malo čudna trgovina... a? Nego, neka je! Izravnat ćemo drugačije. Onaj davo od Batičića ima upravo prelijepu osnovu. I ja sam s njim i znam, što mi je činiti. Tebi će, Kate, biti pravo. Više si mi puta rekla, da bi rada ostati ovdje. Neka ti je! Kupit ću Murvice, obnovit ću vam ih i pokloniti.

Miss Kate kliknu:

— Onaj stari dvorac na brijegu?

— Jest! Palmićeva gospoštija.

— A hoćete li pustiti, da je ja uredim?

— Možeš, ja ću i onako imati drugoga posla. Stvorit ćemo društvo, nakupovati zemlje, pa neka se pazari! I ti ćeš nam pomoći — nastavi okrenuvši se k Rajkoviću, koji je bio kao na iglama. — Već sjutra valja da pozoveš one tvoje videnije ljude, pa da ih predobiješ za Murvice.

Govori im, kako si onomadne na Budišinu. Reci im: Budišin je naš, a Murvice tuđe. Njih treba da otkupimo. Pa onda, koju o narodnoj budućnosti, domovini, osobito o domovini, kako vi to već znate. Jesi li razumio?

Posljednje su riječi bile više izaziv negoli pitanje, pa nisu tražile odgovora. A bile su i neoborive, jer ih je pratila vatra, što su je još uvijek sipale Marunićeve plamene oči, u kojima je Rajković mogao da čita: — Proigrao si novac. Sad nije druge, već slušati i jezik za zube!

No Rajkoviću ne bijaše ni na kraj pameti, da prigovara, a ne bi bio imao ni kada, jer se na to uščavrljala miss Kate oduševljavajući se, kako će ona sve to urediti i uraditi, da Murvice postanu pravi gospodski dvori, udobno i ugodno prebivalište.

Te noći nije Rajković mogao dugo da usne. Ma kamo okrenuo misao, ona se uvijek navraćala na sutrašnji sastanak, na kome će imati da zastupa, razvija i brani Marunićeve i Batičićeve namjere. A ta se misao zalijeće i dublje kljujući po karikama, od kojih je sastavljen lanac, što ga eto vezao za ona dva čovjeka. Na tim karikama su kao usijanim željezom urezani nelijepi znakovi: njegov dojakošnji život. Već je bio blizu, da taj svoj život iz temelja pridigne i da pretrgne lanac, što ga tako nemilo steže. Jedan je kraj držala ona, Klara, ali u času, kad se najviše napregla, da ga prekine, on popusti, i to ju je oborilo na tle...

Čini mu se, da je vidi, gdje se pružila, baš kao onomadne uza nj, tu na mekoslonu. I bude mu, kao da joj je odjedared počutio dah, toplinu zagrljaja, svježinu i miris tijela. Sve se to razlilo poput široka talasa na njegovo srce i jednim mahom izbrisalo dojam, što ga je one sumorne večeri bio ponio s Murvica. Opet se budilo u njemu nešto, te ga gonilo!

— K njoj se vrati, bit ćeš sretan i svoj!

Iznikao odnekale i onaj usjani Marunićev pogled, ali glas ne uzmače, već i jače progovara:

— Ne gubi vjere! Još nije sve izgubljeno! Već će se naći, tko će ti pomoći, da se istrgneš iz njegovih pandža. Samo ti sjekni voljom, kresni snagom i životom! Na Budišin! Na Budišin!

Ali već sama ta pomisao, da bi trebao pružiti ruke i napreći sile, ohladi u njemu ono malo zanosa, što je časkom zasinuo kao posljednji odsjev njegove bolesne životne energije.

— Zagrabi u posao! — javljao se još onaj glas, sada već kao iz neke velike daljine. I sve tiše i tiše javljao se taj glas, dok nije negdje sasvim zamro, našto je u njegovu srcu iznovice zavladala pustoš i gluhota.

Ali onaj se lanac još i poslije toga neprestano zvečeći motao i savijao pred njegovim očima. Golema mu se treska razlijegala u sto glasova, a oni se znaci na karikama još i žarče zarumenjeli i dugo su u dubokoj noći kao gorući prsti pokazivali na nj.

Ti žeženi prsti ubadali su ga u oči i sjutradan, kad je sred duboke tišine na sastanku u maloj dvorani »Eldorada« zastupao, razvijao i branio Batičićevu osnovu. A ubadali ga i pogledi staroga Fabija, koji je, čini se, već pogađao, kuda sve to ima da šiba. Ali se Rajković nije dao smesti, poticajem mu je bila misao, da će ga željeznica na Murvice riješiti svih dosadašnjih obveza spram Iviše i svaliti s njega brige, što mu se u ovo posljednje doba, da ni sâm ne zna kako, nagomilale na vratu.

— ... Međutim, onaj naš nedavni pokret — zaključi svoj jadni govor — donio nam je već dosada dva uspjeha: zajamčio nam je željeznicu i iz srca naše majčice zemlje izbio nepresušivi vrutak žive, šećerli-vode. Na nama je, da se ovim dvjema pridruži još i treći uspjeh: iskoristimo zgodu, iskupimo zemlju na Murvicama, suzbijmo odanle dušmanina našeg roda! Toj uzvišenoj svrsi možemo, gospodo, mirne duše da žrtvujemo naš stari, od tuđinske najezde i onako čisti i našoj misli vjerni Budišin.«

Najprvi zapljeska Batičić, onda Marunić, Gavde, Krompić (koji i onako nije žalio za Budišinom, otkad je uvidio, da željeznica ne će proći kroz njegovo imanje) pa ostali, desetak, petnaest vijećnika — svi osim Fabija i Iviše.

Negdašnji se »bouleur« držao, kao da ga je netko isprebijao. Sav je smeten, ne zna što bi: otkuda ova promjena, i ovako iznenada? Zašto mu nije Rajković dosada o tome napomenuo štogod? Tko ga je na ovo naputio? Što čini tu taj Batičić? Tko ga je pozvao? Zašto toliko plješče? Gle, i sjaji se, kao da ga veseli, kao da uživa! Pa i drugi plješču: Gavde, Krompić. Ma što je ono rekao: iskupimo Murvice, suzbijmo neprijatelja — tako nekako... Možda je to dobro, možda je to najbolje, ali Budišin, jadni Budišin... pa ona — Klara...

Glava mu klonu na prsa, oči se zagledale nekuda na tle, a prsti se na rukama grčili i lomili...

Međutim ustade i Gavde. Njega su »predgovornikova« razlaganja uvjerila sasvim, on nema što da pridometne, već samo zamoliti Batičića, da svoju osnovu prikaže potanje.

Diže se Batičić i izjavlja, da se rado odazivlje pozivu časnoga Gavda. Njegovi su nazori poznati: u politici treba da odlučuju razlozi uma, a ne srca. Tako i u pitanju Budišina i Murvica. Priznaje, da će tanke sentimentalne duše biti sklone prvome, dok će jaki, gvozdeni, upravo

neumoljivi razlozi biti ipak na strani Murvica, koju nam, eto, tudinac nuđa. A mi? Pomislite, gospodo, na našu ogromnu odgovornost prema povijesti, prema narodu, domovini ... i ...

— A koliko ih ima, što hoće da prodadu? — prekine ga Fabio suho.

Batičić ih nabroji desetak.

A drugi?

— Svejedno, nekoliko ih može i ostati — prihvati Batičić mrva smeten, ali se brzo razabra i nastavi:

— Ne budi nas, gospodo, strah! Nije Nijemac onako crn, kako ga neki crtaju, niti je kriv, što je pametniji od drugih. Tako je, a vama šjor Fabio, ne koristi potresati glavom. Željezan je ono narod, silan. Gdje zagrebe šapom, tu cvate, raste, buja ... Tako će biti i s našim društvom: ono nekoliko Nijemaca bit će mu kvas. Zaman: bez njih se ne da! Hitra je i bistra u njih pamet. Drugačija nego naša ...

— Što! — skoči Fabio kao uboden oziruć se instinktivno prema stijeni, na kojoj mu je visio klobuk. Što si rekao? Njihova pamet ...? U čije ime govoriš? U naše? I vi puštate, vi — ošine razjarenim okom onu dvojicu, trojicu kapetana pokraj sebe. — A zašto ga ne pitate: tko je nama pokazivao put po svim širokim morima i oceanima? Zar Tudešak? Tko nas je vodio u najdalje zemlje, u najkrajnja mjesta, među tuđe i nepoznate ljude? Tko nas je naučio dizati dilje, graditi brodove, sklapati poslove sa svim narodima svijeta? Tko nas je branio pred tuđim sudijama? Tko nam je digao ovo naše pošteno, mornarsko ime? Tudešak? Ne, već ova naša pusta pamet. Zato, ako već hoćeš da udaraš u čiju pamet, a ti pucaj u svoju i svojih »pajdaša«! Mi smo svoju učinili sami, bez tuđe pomoći. Svoj smo zanat izučili krvavo, pa i onda, kad su nam na moru počele bijeljeti vlasi, još je bilo u nas mlađahne ambicije: tko će biti prvi i bolji. A vi? Još vam nije mašak probio brčišta, a već vam je puna glava brige, kako ćete dospjeti u službe, gdje se najmanje radi i najprije ide u sveti, nezasluženi mir. Naiđete li na tvrdo, onda se hvatate i ovoga i onoga, samo da vam je laglji put do mekšega. A sve bez pravoga znanja i poznanja, te ako slučajno uto iznikne odnekale Nijemac, ele kruljenja nezasitnih želudaca i džepova: »Bez Nijemca ne možemo nikako, nikako!« Tako je i s tim tvojim društvom, jer ti, Batičiću, možeš promijeniti dlaku, ali svoje mešetarske ćudi — nikada. Zato se i dreći: Bez Nijemca ne možemo! No, ne boj se! Imat ćeš ga — svoga Tudeška! Nuđat će on, lukavac, i sipati, dok ona tri četiri naša žalosna kamena i opet ne padnu u njegove šape. Hoće on — ali presjest će i njemu i ...

Riječ mu se u grlu udavila, tresući se pograbi klobuk i ne poglevši nikoga sune kroz vrata, kao da ga neko goni.

Nastade muk pun nekakve hladne smetnje. U neke ga prekine Gavde:

— Čini se, kao da se naš Fabio već nekoliko udaljio od »seke«, pa zaplivao širokim morima i oceanima ...

Nasmjehnu se Batičić, Marunić i još dvojica trojica, našto se raspravljanje nastavi. Da se razbije dojam Fabijeva govora, Rajković je, na Batičićevu pobudu, prihvatio riječ još jednom. Iznovice je došla na red narodna obrana, pa sreća i budućnost domovine. Većina se i opet raspljeskala i ubrzo složila: bit će sve, kako je predložio Batičić.

— Živjelo novo društvo!

— A sad hajdmo, da ga zalijemo — vikne Marunić. — Sa mnom u veliku dvoranu! Ja plaćam!

— I pravo je, da se nekako proslavi — nadoda Gavde i pođe za Marunićem.

Ustanu i drugi i upute se za njima.

Na vratima zadrži Rajkovića Iviša.

— Da ti pravo kažem, meni se sve ovo čini, kao da snivam ... I ne bih ti znao reći, što mislim ... Tek ćutim, da mi je teško, vrlo teško ... Nego — pogleda ga Iviša, kao da moli: — Kako ću s njom? ... Što da joj kažem?

Rajković saže ramenima i pokaza glavom prema zaručnici, koja se zahvaljujući na Batičićeve poklone neprestano ozirala za njim.

— Vidite i sami — reče najposlije — prilike se izmijenile, pa obveze, dužnosti ...

— A ne bi li joj to mogao sam reći ...

Rajković pogleda na stranu i ne odgovori.

— Ili napisati?

Nastane šutnja. Iviša digne na nj oči i duboko ga pogleda. Ne vidi ništa, ali ćuti, da je u tom čovjeku nešto svršilo, dospjelo, iščezlo. Nije htio da prekorava, ni da moli, ni da se ponizi — pače pokuša, da se ispravi i pokaže ravnodušan, jak, no kad je odlazeći promrmljao nešto na pozdrav, bilo je teško pogoditi: je li ono bila riječ ili jecaj.

— Što si se tamo ukopao? — vikne Marunić svojim hrapavim glasom, ne mareći za ostale goste, koji su pobožno slušali neku žalobnu ariju, što ju je upravo u taj mah izvodila rumunjska kapela.

Miss Kate opomene oca, da ne viče, ali stari zarogobori još glasnije:

— Ni briga me! Živo, dečko — mahne prema Rajkoviću, koji se nekako pokunjeno bližao k stolu — evo ti talira, daj im ga, pa neka zagude štogod naški: »Zaspal Pave«, ili »Vozila se...« tako nešto. Ajde, živo!

*

Iviša je te noći ostao u Klarinoj sobi do zore. On se pružio na divanu, a ona na postelji. Sa stola je nažmirena malena lampa ispod svog zelenog zaslona bacala na krevet duboku sjenu i Ivišinu oku zastirala zgrčeno i na smrt blijedo Klarino lice.

Bez prekida i bez obzira i milosti nastavljao je on svoju tužbu. Iznio je sve, što je malo prije u »Eldoradu« vidio, čuo i pogodio. Izim Fabija nije poštedio nikoga. Fabio mu je jedini čovjek, drugi su puki puževi, što će začas pokazati rogove, da ih onda odmah sakriju. Onaj Batičić! Onaj Gavde! Pa on... Rajković! Jedan kao i drugi. Taman kako je rekao Fabio: ne gledaju, no kako će im biti laglji put do mekšega. I pritom se samo sakrivaju iza lijepih riječi: narod, budućnost, domovina! A sve je licemerje, sve laž! Čemu onda mrčite gaće, kad ne ćete da kujete? Kukavci! Pa čemu se kostriješite? Zašto smućujete svijet? Zašto ga pomamljujete? Zar zato, da možete jače vikati: »Bez Nijemca ne možemo nikako, nikako!« Pi! pi! pi! — pljucnuo bi na stranu i prihvatio:

— A on... Banuo, prodao ti dom, te onda šakom u prsa i mile lale oko mene, oko tebe, pa najednom — v i r a i p o j a! — u krilo bogate Amerikanke, jer tako hoće budućnost, narod, domovina... Pitam ja njega: kako ću s tobom? A on meni: vidite i sami, prilike se izmijenile, pa obveze, dužnosti... On meni tako, a na licu mu čitam, kako ću mu ugoditi, pustim li ga, da može što prije k svojoj Amerikanki... Krasne li čeljadi! Nije li?

Ali ona nije odgovarala. Uduben u svoje optužbe nije to ni zamijetio. Tek sada, kad je već na prozor udarao odsjev granule zore, dosjeti se, da je valjda jadnicu shrvala tuga i ona se umorna uljuljala u san. Nato zamukne i on, pridigne se, utrne svijeću i na prstima se polako izgubi iz sobe. Još su vani na hodniku zaškrinula vrata i odjeknuli koraci, a onda se sve umirilo i starim domom zavladala duboka tišina.

Ali Klara nije spavala, ma da su već puna dva sata, te ne zna, što se oko nje zbiva i govori. I ove je večeri kao i svake druge legla u krevet s bojaznima i u nespokojstvu zbog neizvjesnosti, u kojoj se već od neko doba nahodi. Kao juče, prekojuče i u sve ove minule dane, tako je i noćas prije Ivišina dolaska dozivala ljepše uspomene, da rastjeraju

zle misli, što joj kao iz zasjede salijeću dušu. Ne traži ona te crne misli: one dolaze same. Izvor im je negdje duboko, a žalac svakim danom oštriji.

Što čeka? Zašto ne dolazi? Zašto se ne javlja? Prije joj je pisao i zvao ju, sada više ništa. Zašto? zašto? — ubadala pitanja jedno za drugim. U sumnju ju je navodilo i držanje ujaka Iviše. Isprva bijaše vrlo razgovoran: čim bi samo spomenula Rajkovićevo ime, oduševljenje mu ne poznavaše mjere ni granica.

— Vele, da se izjutra vidi, kakvo će vrijeme! A eno njega: jedva se mlad izvukao iz luke, a ono ga već zahvatio »kurenat«, pa ga nosio onamo, vukao ovamo, nagnuo nalijevo, pa nadesno, te ovako i onako — ama svakojako. A sada? Uhvatio, brate, »škotu«, pa neka se jedri! I jedri on, da je milota! Evala mu!

Onda je ujedared postao šutljiv, zamišljen, sjetan. O vodi ne govori, Rajkovića jedva spominje. I to samo u časovima, kad je pita, da li joj se javlja... A kad bi odgovorila, da nema od njega glasa, zapao bi u prvašnju šutnju, zamišljenost i čamu.

To je raspoloženje prelazilo i na nju i tištalo je sve jače i tjeskobnije. Sumnje rasle, a s njima se gnijezdile i crne slutnje, te kao da polako utiru put onome strašnome, što je imalo doći, i što je noćas ujak Iviša onako bezobzirno, gotovo brutalno sasuo preda nju.

Dok je govorio, ćutjela je, kako je u grlu duši vrisak, što nikako ne može da provali. Ni trgnuti se nije mogla: sva se ukočila i kao kamen ukrutjela. I obeznanila se. Staklene joj oči bulje izgubljeno i svemeđer u jedno mjesto: u kut, gdje je svijetla najmanje.

Dugo je ostala tako: čitav idući dan i noć. Pa i sjutradan i prekosjutra, a sve kao u nekakvu polusnu. Kadšto bi joj na trenutak sijevnulo i tada bi joj se na mahove ukazao i Iviša, gdje se oko nje zabrinuto vrze, ili mala Vjerica, gdje je plačući grli i slatkim imenima zove.

Ali ona se ne bi ni makla niti bi od sebe odala glasa.

Istom trećega dne počela se vraćati k svijesti. Tužni i kratkotrajni osviti: jer čim bi se dosjetila, mahom bi pala u prvašnje mrtvilo.

Odlane li joj kada, biva to samo onda, ako može da se one misli ma i zamalo otrese. U takvim časovima napreže sve svoje sile, da umiri ono dvoje jadnika: Ivišu i malu Vjericu, i da im pokaže, kako joj više nije ništa, kako je sve prošlo, otišlo. Kadšto im se i nasmjehne, a tada se Vjerica uzvere do njena uzglavlja i zagrlivši je veselo klikće i nešto joj milo tepa.

Pokušala bi i ona, da se s njom porazgovori, poigra, poveseli, ali bi ujedamput kao oblak iznikla misao na Rajkovića i njegovu nevjeru, našto bi je iznovice zahvatio trepet, cvokot zubi, oganj, a uspaljena bi joj mašta podjarivala misao na najčudnovatije odluke i čine. Tako joj se na mahove činilo, da već leti u Bristan i da pada u »Eldorado«, u njegov stan, u njegovo naručje. Onda bi je najednom spopalo nešto i nagonilo je, da mu sudi. Strašan je imao da bude taj sud: sam plamen, sama krv. A sve joj to pred očima titra, bije, liže, suče, plamti i takvom je grozom ispunja, da se od užasa u krevetu sva savija i čupajući kosu vrišti i jauče.

No vrućica je od dana u dan sve većma popuštala i jenjavala. K tomu se u tim živčanim krizama kao začudo iscrpla gotovo sva ona pomamna jarost, sve ono strasno bjesnilo, što je u trenucima prelazilo već i granice ludila. Preostala je tek neka tupa bol i neko porazno čuvstvo iznemoglosti, malodušnosti i vlastite ništetnosti — čuvstvo, što ga iza sebe ostavljaju vanredni potresi, iz kojih izlazi duša pobijeđena i poražena.

Već je i na nj mogla mirnije da misli — na čovjeka, koji joj je toliko skrivio. Štoviše: ona je nehinjenom, hladnom, upravo mramornom resignacijom primila od Iviše vijest, da se domalo vjenčava. Uzbunio ju je jedino glas, da je Marunić kupio Murvice i da će se u njima nastaniti mladenci.

Sad joj je i pod rođenim krovom postalo mrsko. Istoga se dana pridigla i htjela da seli, pa navalila na Ivišu, da joj smjesta potraži stan, kakvu malenu sobicu, na tavanu, bilo gdje, ali samo odmah.

Iviša je stade miriti i moliti, da ne nagli.

— Trebat će pričekati, dok mi stigne poziv iz Amerike. Još ti nisam rekao, no sada znaj, da će do koji dan »kaselica« — moja »kaselica« — na svijetlo pa u svijet, u Filadelfiju. I ja s njom. Otvorit ću ondje saloon. Ako se vratim, ne ću praznoruk. A onda će Budišin vidjeti komad Ivišine kućice, što velju, Ivišine! — Tvoje, sinko, tvoje! ... A dotle ću vas zakloniti u moju sadašnju sobicu u Brisnu. Malena je i čedna — ali u potrebi ... No da ... A za život neka te ne bude strah. Slat ću vam, koliko budem mogao, hoću ...

Dok je govorio, sinula joj misao, da pođe i ona, zauvijek, daleko, gdje se za nju ne će znati, gdje će i sama biti sebi tuđa, taman kao da je više nema, da je mrtva, zakopana ...

— Smrt! Smrt! — govorila ona poslije u sebi, vrludajući i teturajući mrtvim i praznim domom.

— Smrt! Smrt! — činilo joj se, kao da joj odgovara jeka s golih stijena i polutamnih svodova.

Ali je ta grobna jeka ne plaši. Privikla joj je ona već odavna. I smrti, koja je se već i dotakla. Eno: ima već pola godine, što umire s ovim starim domom ... A i taj odlazak, taj krajnji rastanak s prošlosti, s uspomenama, sa svime, sa svime, ne naliči li više na smrt negoli na život?

— Ah! Kad bi samo barba Iviša privolio! ...

Podvečer ga je stigla u bašti. Sa stabala točile se sjene i strujao neki otajstveni, jedva čujni šumor. Visoko u zraku ružičaste se magle rijedile blijedeći, iščezavajući.

Na »rotundi« su stali i šuteći zagledali se u večernje vode divnoga zaliva. I one, te sinje vode, sijevale su ružičastim odsjevom neba i kao gore one maglice, tako su dolje i one blijedjele i tamnjele s njima ...

Klara se sjetila oca, njegovih tužnih tlapnja o »villi«, tornjićima, gospodstvu ... A da mu je znati, da mu je vidjeti, čije će ovo sve biti!

— Bolje da ne zna, da ne vidi ... — uzdahne i sva se strese, pa ujedared uhvati Ivišu grčevito za ruku i reče mu naglo:

— Barba, i mi ćemo s vama, uzmite nas, pomagat ćemo vam ...

On se trže, pogleda je kao u čudu, a onda dosjetivši se reče:

— Što? A tuđina? Znaš li ti, što je tuđina?

— Slutim, da je kruta, nemila, zla, a vi, barba, sami, sami ... — zajeca ona i ovi mu ruke oko vrata.

On obori glavu i učini, kao da je progutao nešto teško, a onda prihvati razbitim glasom:

— Sâm ne ću biti. Pratit će me misao na vas i želja, da se vratim ovamo, gdje mi je korijen ... Stari korijen, što ide duboko, u one jame, u one spilje, gdje se meni u podzemnoj noći ukazalo svijetlo, gdje mi je iz kamena progovorilo srce matere ... i suza njezina, bistra kao kristal — da, naša je majka progovorila i rekla: — Na, evo vam, djeco, okrijepite se, okrijepite ... A oni, oni ...

Zamukne, a ona se još bliže privine uza nj:

— Bit će nam bolje, barba ... Uzmite nas ...

Iviša promrmlja nešto, saže ramenima, a iza toga se laganim korakom i šuteći upute k staromu domu.

Nad glavama su im krošnje šumorile jače, a nebo je bilo ublijedjelo sasvim.

. . . . . .

Najteže se mala Vjerica odvojila od svoga staroga Kastora. Nekoliko mu je dana prije odlaska plačući tumačila, kako će ona m a l o do

Amerike, a on, Kastor, neka međutim bude dobar i valjan i neka sluša Marijana, koji će ga lijepo paziti i čuvati, dok se ona vrati.

Ali staro pseto nije naviklo uz svoga novoga gospodara. Često bi se večerom otrglo i otišlo na Murvice, gdje bi čitavu noć trčalo i lajalo oko kuće.

Tako bijaše i poslije, kad se ono novi vlasnici vratiše s vjenčanog puta. Pseto je neke noći zavijalo tako čudno, da je Rajković sav razdražen pozvao slugu i zapovjedio mu, da ga smjesta ustrijeli.

Malo potrajalo — i u noći odjeknu hitac, a za njim nešto kao jauk i sve se stiša.

Kastor nije lajao više. Rajković se okrenu na drugu stranu, ali zaspati nije mogao.

NOVELE

STARCI

(1914)

Kočija je već dobro poodmakla, no oni još uvijek mašu rukama i pozdravljaju iza glasa:

— Zbogom! Sretno! Nemajte brige! Bit će sve, kako ste rekli, kako ste zapovjedili!

A i poslije toga, dok se uspinjahu lagano širokim stepenicama, što kroz prekrasno uređenu baštu vode sa ceste ravno u »villu«, ponavljahu starci nekako makinalno:

— Bit će sve, kako ste rekli, kako ste zapovjedili . . .

Sitno je ovo dvoje starčića, u licu slabunjavo, uvelo, blijedo. Ali ni od patnje ni od oskudice: starcima je dobro, kako već to može biti čeljadi njihovih godina, koja imadu svega u izobilju.

Blagostanje im odsijeva od odijela, obuće, pa i od ruku gotovo bez žulja, čistih, glatkih, bijelih. I očice im zirkaju dosta živahno u taj bijeli svijet, ali se iza njih duboko unutri uvukla neka tanka maglica, te im od vremena na vrijeme smućuje pogled, nabira čelo, sneveseljuje misao. Danas je ta maglica nešto gušća, čini se, da je iz nje već prokanulo — no to je za »djecom«, za sinom i nevjestom, što su evo krenuli u grad, kćerci u pohode.

Nego i u dane, kad su svi pod krovom — ona se maglica, ako i nešto utanjena, povlači u njihovim očima.

Starčići nisu sasvim srećni — nisu.

. . . Već se ispeše do terase, što se pružila pred ulazom dvokatne, gospodske kuće s visokim prozorima i krasno izrađena pročelja. Svi zadihani zastadoše časkom na mjestu, pa kao da je jedno pogodilo želju drugoga, uvališe se muče i gotovo u isti čas na pletene, široke naslonjače.

Sa zapadne strane bližala se nepogoda. Ali to se još nije vidjelo. Nebo se je pred očima staraca smiješilo svojim predvečernjim, zaražljivim, narančastim osmijehom, što se spustio na morske valiće, razigrane nekakvim neodredenim vjetrićem — pretečom proljetnih naglih oluja — pa na daleke ljubičaste gore, na vesele, bijele zaseoke, na zelene nasade, nad čitavu prirodu oživjelu u snažnom zagrljaju nabujalog proljeća. Od toga smiješka kao da uokolo treperi uzduh, dršće ptičja pjesma, šumi na drveću lišće.

Ali starci se ne smiješe. Mrtvo bulje u ovaj jedar i razbuđen život, što se kupa u svjetlosti dana, još uvijek bezbrižan i vedar, kao da i ne sluti, što se iza planine sprema, kao da ne zna, da velika tamna sjena nije više daleko... A starci je ćute, tu veliku tamnu sjenu... nju i onu drugu također blisku, najveću, najtamniju...

Oni se smrti ne plaše, naprotiv, osjećaju, kao da su već u neku ruku i umrli. To ne spominju nikada, jer ih je strah, da ne rasrde Boga, koji im se je, hvala mu budi!, pokazao blag kao malo kome.

Tvrd bijaše onaj njihov »prvi« život i dugo je trajao. Sve otkako su ugledali svijetlo dana pa gotovo do same puste starosti. S koliko li su samo muke i kinjbe othranili sebe i odgojili jedinca sina! Zalogaji, obuća, oblaka — sve tanko, slabo, nikakvo, a kućarica jedva da se u njoj stisneš. Zemlje, istina bijaše, baš i pitome, i neka! — ona čovjeka hrani i sahrani. A i sreću im je donijela. Eno, prije dvadeset godina nagrnula ovamo tuda gospoda, kraj im omilio i što je bilo ledine uz more, sve je otišlo kao na jagmu. Među prvima bile su njihove »Škaljice«. Banaka, brate, da bi njima prekrio svu onu lijepu i široku zemlju. Sve same hiljadarke! A došlo je to kao naprečac. I život se iza toga u njih kao preko noći sav izmijenio. Sin Vice uzeo ženu iz pogospođene kuće, a i on se sam pogospodio. Zašto ne bi? Istina, većih škola nije imao, ali je zato vidio svijeta — bio je mornar — i u svemu se lako snalazio. Opći samo s gospodom, a to mu je podiglo ugled. Odijeva se kao prvi u mjestu, pustio je dugu bradu, pomno je goji; vrlo je fin i otmjen bilo u govoru ili u kretnji — tako da je i njima samima kadšto začudno: ama je li to onaj njihov Vice, što je nekoć ovuda pasao jedinu ovcu i glodao luk i griskao mrkvicu žutu? Štoviše: gledajući ga onako gizdava i dostojanstvena starce obuzima neka čudna bojazljivost, tako da se često ustručavaju kazati mu: »ti«...

A tek nevjesta! Kad zašušti i pred vas stupi, vidjet ćete odmah, da to nije obična žena, s kojom se možete porazgovoriti o domaćim jadima i neprilikama. Gospoda je ona od glave do pete, stroga, ozbiljna, a bogme i gorda. Stari vele: a kako da i ne bude uz onakva muža?

Sagradio lijep dom, »villu« — kako ono sada nazivlju svaku malo ljepšu kuću. Podovi su u njoj svijetli, da je grehota po njima gaziti, a namještaj upravo carski: ogledala visoka u pozlaćenim okvirima, stočići puni nekakvih igračaka od porculana — sve to uvečer blista o svijetlu, što se samo nažiže, ali se iskri i sjaji kao na Božić velika »ćoka« u crkvi. Pusto bogatstvo!

A prema kući jeste i odijelo: fino, besprijekorno, gospodsko. I hrana — i sve.

Mlađi su lako i nabrzo navikli na te novotarije. Oni, starci, ne mogu. Njima je, ne budi primijenjeno, kao staru konju, što je u životu vukao samo teška, teretna kola, a sada ga odjednom upregli u lake, gospodske kočije. Tako su evo i oni morali iznajprije da napuste svoju staru kućaricu, pa da se presele u novu vilu, gdje ih je čekala posebna, za njih udešena odaja s onim đavoljim svijetlim podom, na kome se još ni danas ne mogu držati uspravo. A čekalo ih i novo ruho: njega od skupe crne čoje, a nju u zgodama čak i od svile. Lijepo odijelo, ali hvata svaki prašak, pa se u njemu s mukom okrećeš i sa strahom da ga ne naprašiš ili ne namežuriš.

Za stolom dadoše im počasna mjesta, ali im želudac nije mogao naviknuti na one čudne i neobične zalogaje; i neprestano ih muči bojazan, da će se sad na ogriješiti o kakvo njima još nepoznato pravilo pristojnosti.

Najgore im je, što ne smiju u polje, u vinograd. U njima se ondje razbuđuju stare navike, pa ne bi mogli odoljeti, da ne pošuškaju mrvo oko povaljene loze ili oko uvenule grane. A mlađima je to zazorno. Što bi svijet, da to vidi? Pokazivao bi prstom na njih govoreći: Seljaci su vam oci — seljaci ste i vi!

U što bi onda sav onaj trošak, sav onaj sjaj, sav onaj trud, da se sakrije stari korijen?

— U kući imat ćete, što vam srce poželi — govorila im djeca — ne treba vam lomiti glave ni o što. Ako ne možete spavati, počivajte, ako ste gladni — jedite, žedni — pijte, treba li vam štogod — pozvonite i doći će sluškinja, da učini što zapovijedate.

S tom preporukom su se »djeca« i malo prije oprostila s njima, a starci im uzvratili: — Nemajte brige. Bit će sve, kako ste rekli, kako ste zapovjedili...!

Jer takav je njihov život već od više godina. Kad su gladni, jedu, kad ne spavaju — počivaju, i tako redom.

Ali zgriješili bi, da kažu, te im je čitavo to vrijeme prošlo tako pusto i jednoliko. Treba reći, da su i u ovim novim prilikama imali lijepih

trenutaka: imali su malu unučicu Valeriju — ona je bila njihova radost i jedina zabava.

I kakva zabava! U kući trebalo se s njom igrati, u vrtu za njom trčati, igrati se skrivača, lopte...

Pa gle! I toga je nestalo. Malu su dali u škole, u daleki grad. Sad je već »velika«, a kad dođe na kratko vrijeme kući, nije to više ona mala Valerija otprije. Ona je sada već kao kakva mala ženica — ozbiljna, pametna, a često se i zamišljava. Starci bi htjeli, da je još uvijek onakva kao negda, kad su se s njom igrali skrivača.

Ali prošlo i to, kao što će i sve proći, a oni se evo povukli u sebe, uzlijenili se, otromili, a to nije nikakav život. Kakvo čudo, ako im se kadšto čini, bog da prosti, kao da su već umrli i ako se nimalo ne boje one velike krajnje sjene, koja čeljadetu zanavijek potamnjuje i oči i duh...

Iz misli prenu ih glas, što se odjednom prosu iza njih. Trgnuše se, okrenuše glavu: na vratima stajala služavka, žena ne više mlada, ali jedra, snažnih ličnih crta i odrešita pogleda.

— Što je, Mare? — upita starica, plahim, gotovo pokornim glasom.

Ovakvim tonom susretahu starci svaku služavku u kući. Bilo im je neprijatno, upravo nikako im nije išlo u glavu, da bi njih netko drugi morao da dvori, zato im se činjaše, da bi i Maru uvrijedili, kad bi pred njom digli glas, ili joj štogod naložili ili zapovjedili! I bojali se, kao da će iznenada planuti na njih i s pravom se okosnuti:

— Tko ste vi? Otkuda meni dužnost, da vas slušam?

Njih ne bi takav odgovor začudio ni najmanje, dok se u drugu ruku ne mogu dosta da nadive gledajući »djecu«, sina i nevjestu, gdje poradi kakvog neznatnog prepuštanja onako oštro i bez obzira rogobore i grajaju na nesmotrenu služinčad. I sada, premda im se Mare u ovaj mah prikazivala neobično blaga i umiljata, starci su gledali na nju sa smiješkom dobroćudnim i smjernim.

— Rada bih za koji dan k svojima... — poče ona. — Ima već godina, te ih nisam vidjela.

Starica je gledaše s onim istim smiješkom.

— Ele zgode. Da ste se prije sjetili, mogli ste pitati gospođu... — izusti ona gladeći sebi ruke kao iz neprilike.

— Doista... da... — nadometnu starac razmaknuvši svoja bezubna usta,

I na služavkine usne naleti sada smiješak.

— Ne bi me bili pustili — progovori ona. — Već poradi vas...

Starci mahnuše rukama, kao da nešto odbijaju od sebe:

— Poradi nas?... Lijepo vas molimo! A tko nam je pomagao, dok smo bili sami?

— I jedva kraj s krajem vezivali — pokima glavom starac — pa evo nas: tu smo, hvala Bogu! Lako za nas!

— I eto — nastavi starica — mogli ste ih zamoliti. I pustili bi vas. Kako ne bi!

— A da zamolim vas?... — pogleda ih služavka još svjetlije i umiljatije.

Starci se lecnuše i pogledaše se iznenađeni, zbunjeni, kao ukopani. Da je puste? Oni! Otkud im vlast! Ne da se... Bože sačuvaj! Nego ako im je upravo nemoguće privoljeti, a to im je teško i odbiti. I gle, već ovo pusto kolebanje izazivlje u njima nekakvo čudno uzbuđenje, osjećaje, kakvi već dugo nijesu prožimali njihova staračka, na mir navikнuta srca.

Služavka ih još sveđer gledaše svojim nasmijanim licem i nevelikim, ali pronicavim očima.

A starci se vrtjeli na svojim naslonjačima ne znajući što bi.

— Samo za tri dana... — molila Mare.

— Ali mi nismo gospodari... — reče starica sva zaprepašćena od pomisli, da bi ih mogao tkogod čuti.

— Pa i ne treba da oni znadu... — natuknu Mare.

Starac se češao iza uha, a starica stiskala prstima nabrane usne.

— Što veliš, Mate?

— Ja? Ono... ja ne bih znao? A ti?

— Pa evo...

Oboje slegoše ramenima ne znajući od neprilike, što da kažu.

A Mare je to tumačila kao pristajanje.

— Hvala vam od srca. Juh! Kako će se radovati roditelji moji! A saznati ne će nitko. Ne budi vas strah!

Služavke nestane u kuću; starci ostadoše kao skamenjeni od čuda.

Razabraše se tek poslije, kad je Mare stala pred njih sa zamotljajem u ruci i s onim istim umiljatim osmijehom pozdravila i iščezla.

— Otišla!

— Otišla!

I pružiše ruke za njom, kao za odbjeglom pticom, a kad im se otela pogledu, zgledaše se u strahu.

— Ako doznadu? — govorilo im iz nemirnih očiju.

— Što će biti, što?

Ruke im same od sebe klonuše na koljena, glava se nagnu, pri čemu im se lice zateglo, a donja vilica neprestano odskakujući razvukla.

Još su ostali neko vrijeme tako maštajući što li bi se iz toga moglo sve da isplete. Onda se uzbuđenje počelo polako da staložuje, a onaj izraz napete zabrinutosti da razilazi. Lice se vedrilo, a na oči polijegao prvašnji mir.

— Ako ne doznadu, sve će biti dobro — javi se starac i mahne rukom, kao da će otjerati i posljednju sjenu one neugodne misli.

— I ja velim tako — odobri ona. — Da, glavno je, da ne doznadu. Pa onda, kakvo je zlo u tome? Zaželjela se, Bože moj, doma, matere svoje... neka joj! Ili mi ne možemo bez nje! Lako za nas: nismo djeca. Vatru znamo naložiti, a i lonac nastaviti i stô postaviti... Nego, viđi — prene se ona naglo pokazujući na nebo: — otkuda najednom oni oblaci? Mogao bi neverin, a prozori svi otvoreni. Pa i za večeru treba providjeti — ... Izrekla je to nekim zvučnijim, upravo neobičnim glasom.

I digla se nekako življe, žustrije nego li druge pute.

Videći je onakvu, starac se u licu sav razblaži, a i onda, kad je naglim korakom odbrzala u kuću, gledaše dugo za njom kimajući glavom i mumljajući:

— Viđi ti nje, kako se uzvrpoljila!...

Osjećaj neke još neodređene skrbi i brige prelazio je već i na njega sama. Večer se spuštala, nebo se sve više mrštilo — mogao bi, doista, kako ono stara kaza, neverin. Red je, dakle, da se prigleda oko kuće, obiđe vrt, zaključaju vrata.

Diže se i on i — začudo — bude mu, kao da se je i sam poćutio nekako svježiji, laglji. Spusti se prema glavnom ulazu, zatvori tešku rešetku, pogleda oko sebe, pa na natmureno nebo — i sve onako skrbno i brižljivo, kako nije već davno... Dešavalo se doduše i prije, da bi se kadšto i u njemu probudila želja, da se otme dokolici i pregne ma za što, ali bi ga »djeca« jednim mahom pretrgla:

— Ostavite — i uživajte svoj lijepi mir...

I on bi onda otišao u sobu, k svojoj staroj, da dočeka čas večere, pa vrijeme počinka i tako redom.

Ali gle! — u ovaj mah nitko mu ne brani, da i on što uradi. I sve se ozire oko sebe, ne bi li gdje spazio štogod, da se popravi, dotjera. Pogled mu pane na ono lonca s cvijećem. Sveti bože, kako se nagnuo! Malo jači zamah vjetra — i već kao da ga nikad nije bilo. Priđe bliže, pomakne lonac i namjesti. Malo podalje, sred šljunkom osuta puteljka, ležala su dva tri oveća obuljka. Bog bi znao, otkud su ovamo dospjela! Starac se sagnu, diže ih i položi na stranu. Idući ispod »brajde« i između

stabala naišao bi kadšto i na koji komad iverja, na otkinutu grančicu, na suhorje — a on to sve kupi i slaže u naručje. Kada se pak po širokim stepenicama ispe na prostranu lijehu, uputi se sa svežnjem ravno prema kućici prislonjenoj o krajnji zid, kojim se s gornje strane svršavao vrt. Uzduh je odisao bliskom olujom. Da se ono suhovine ne nakvasi, starac odluči pohraniti je u kućici, premda zna, da za to nitko ne mari, jer se danas troše samo kupljene, piljene cjepanice i kameni ugljen.

Kućarica je svježe okrečena, ali se vidi, da je stara i trošna. Nešto joj se krov naherio, pa se starcu čini, kao da mu se malo podruguje:

— Vidi ti, staroga kicoša, još nije zaboravio svoje drevne razvaline!...

Kako da je zaboravi! A rodio se u njoj...

Vrata priprta — starac ih malko potisnu. Pričini mu se, kao da su zacviljela, tako su bono zaškripila na zarđalim baglamama svojim.

Nekako široko, gotovo prijateljski nasmijano zinula je na nj tamna, čađava kuhinja s razvaljenim, niskim ognjištem i na mjestima popucalom »napom«. Iz nje i iz obližnje konobice širio se kiseli vonj zemlje i stareži, prožet zadahom plijesni i vlagom, ispremiješan s onim osebujnim mirisom primorskih kuća, što se od davnine probio duboko u njihove zidove, drvo i temelje. Starac bi ga raspoznao između tisuću mirisa i kad god mu dopre do nozdrva, one mu se raširе, usta rasklope, a oči začuđeno zaigraju, kao da odnekale prilazi k njima nešto davno i lijepo...

S police na zidu viri zemljana lula i duvankesa i kao da mu namiguju. On pokroči preko praga, uđe u kuhinju, baci na ognjište suhovinu i oblizavši kao od požude jezikom usne maši se za lulom, istrese s nje pepeo, napuni je, ukresa šibicu, zapali, a goreći ugarak baci na ognjište.

U novoj kući puši same fine cigare, jer »djeca« ne podnose lule i prosti duhan. No od svih starih navika ova posljednja bila je, regbi, najdubljeg korijena. Kako bilo, starac bi se od vremena na vrijeme krišom svraćao u staru kućaricu i tu — da ne bude nikome krivo — ispušio lulu, dvije.

Prislonjen o stolac s nasladom je duvao dim uvis, tako da nije u prvi mah opazio, kako se plamičak odbačene žigice uhvatio suhorja i rasplamsao u plamen.

U prvi čas htjede da zametnutu vatru utrne, ali je na ognjištu suhovina pucketala tako neobično, a po kuhinjskim zidovima plazili svi-

jetli jezičci tako čudno, da mu je to gotovo godilo, te on pusti, da se vatra jače razmaha.

Međutim vani se smrklo. Negdje, daleko, visoko nad kućaricom hujalo nešto podmuklo. Na širom otvorena vrata nasrtavali zamasi hladna vjetra povlačeći se kao ledene zmijice oko starčevih nogu.

Oluja se očevidno bližala, stara će biti u brizi, gdje se on toliko zadržao. Ali gle, plamen je zahvatio već i krupnije drvo, sad se to razbuktjelo, trebat će pričekati, dok se smiri i zapreta. A ovamo lula danas upravo prelijepo »vuče«.

One ledene zmijice sve se većma savijaju oko njegovih nogu. Već mu se hvataju i koljena, te se on primače k ognju bliže. Štoviše: na ognjištu se još nekako drži rasklimana drvena klupa, i starac se upita, ne bi li se časkom uvalio na nju?

Odgovora ne sačeka, već se u isti mah pripe na ognjište, dohvati rukom za oslon klupe, podrma je, da vidi, hoće li ga moći da nosi, pa kad vidje, da nema opasnosti, lagano se spusti na nju.

Sada mu je baš voljko. Sva mu se brada sja od miline. Promijenio se ne bi ni s carem. Ele, kako to grije! Najvolio bi zadrijemati, pa sanjati, sanjati drugačije, negoli u onoj drugoj, novoj kući, gdje mu je ipak toplo, a mogao bi reći i lagodno. I doista, vatra mu se odjednom pričinila nekako većom, nad njom se zanjihalo nešto kao lopiž: zakleo bi se, da čuje, kako u njemu ključa, i da vidi, kako je Luce pružila ruku, ali ne prema lopižiću, kako se njemu priviđalo, već na njegovo desno rame. On se trže, otvori oči i nasmija se ženi, koja nije od čuda prestajala potresati glavom.

— O, majčice moja. Bog te pomiluj! gdje si mi se to potajao? — zalomi ona rukama.

— Eto, vidiš — veselo će on. — Samo se zapalilo, pa kad gori, rekoh, neka nije ututanj.

I on, smiješeći se, pružaše obje noge prema vatri.

Sad se osmjehnu i ona i nastavi pokazujući prema stocu u kutu:

— Pokupila sam u kokošinjcu jaja, u konobi ona tri krumpira i — za tebe staklenicu onoga ispod »Kuka«, da večeramo, kad smo ionako sami, po staroj navadici. Kad eno — ja da ću zakrenuti, a ono mi se odavle najednom ukaza plamen. Što je? Što nije? — dotrčah — vidi ti njega, kako se razvalio! ...

Ona u riječi, a na vratima sijevne, zagrmi. Čas zatim izli se na zemlju silan pljusak.

— Sada smo lijepi! — zahihota starac namještajući se na klupi sav radostan, što će još da ostane kraj ognja.

Ona priđe k vratima, ali ih brzo pritvori pred zamahom vjetra, što ju je mlazom mrzle vode ošinuo i poprskao po licu i tijelu.

— Hu! zlodej! ... — naljuti se ona stresajući vodu sa sebe. — Nije druge — promrmlja vraćajući se k ognjištu — već pričekati, dok ovo utoli.

Videći je onako pokislu starac namršti obrve:

— Hoćeš da prozebeš! Dođi bliže, evo ima mjesta i za tebe — stisne se on jače k zidu.

— Ali, Mate, kuća nam je sama ... Da doznadu — usplahiri se ona.

— Ne boj se! — sokolio ju on. — Tko nas vidi! Samo ti sjedni, ili, ako možeš, pokupi prije, što ima još u kući suhovine, pa naloži, neka praska!

Ona malko pokima glavom, pa učini, kako joj on kaza i malo zatim navali na ognjište puno naručje drva, potakne, i vatra se u čas iznova raspiri i rasplamsa.

Ali duboko u savjesti još se kovitlao trunak grizodušja.

— Bože, ne daj, da doznadu — prošapta ona penjući se na ognjište i spuštajući na klupu do muža.

Vani lijeva kiša. Teške kapi tuku o kamen pred kućom onom istom jednoličnom jekom kao i negda. Drukčije to zvuči onamo pred novom kućom — osjećaju to dobro njihove uši, ako su i staračke i već oslabjele. I vjetar oko stare kuće šumi inače, negoli oko nove i inače zidovima trese i vratnicama lupa. Ovdje ti se čini, kao da vani nešto plače, a u dimnjaku huji, da te čisto u srcu zebe, pa se i nehotice sklanjaš k drugu ...

Tako se i ona privi uza svoga staroga, koji je stisnuvši bezubnim čeljustima lulu raskrilio nad oganj prste obiju ruku i šuteći uživao, što mu ih oganj grije. Gotovo nesvijesno nadnijela je nad plamen i ona svoje ruke i zanijemila.

Vani vijor fijuče, povija grane, munje se ukrštavaju u raznim likovima i bojama. Nevrijeme bjesni, jednom zatutnji tako žestoko, kao da se je negdje gora provalila. Kuća se sva ustresla, a stara videći da su se uznjihale verige lecnu se i zaustavi ih »da Majka Božja ne plače« ... Onda pogleda na starca, no on sjedaše na svom mjestu miran i spokojan sa svojim zadovoljnim smiješkom oko usana.

— Da mi je malo našeg negdašnjeg kukuruznog kruha ispod »črepnje« — reče pogledajući na banak, u koji se u prvašnje vrijeme spremalo žito. Pomisao na domaći kruh pogolicala ga, te se uneke opet javi:

— Malo sam ogladnio. Ne bismo li ovdje povečerali?

Ona se snebi.

— Ali kako možeš!... Gdje nam je večera, gdje pribor?

— Lako za pribor: ovo ruke, pa gotovo. A kud ćeš bolje večere od krumpira i jaja ispečenih na vreloj opeci, evo ovako... .

Saže se, uze mašice, razgrne vatru i na jednom kraju razmakne žeravicu.

— Ajde, podaj ono »*provište*« — pa da vidiš...

Ona slegnu ramenima i posluhnu. Koliko bi okom trenuo, večera bijaše gotova. Već davno nije starcima nijedno jelo išlo u slast kao ovo. I zalili ga preko običaja, osobito on, a to mu se već vidjelo na zarumenjelom licu i u blistavim očima. A i podjarilo ga ponekle, pa se živo uščavrljao. Gdje bi mu oko palo, tu bi iskrsla jedna uspomena, i on bi na njoj preo i preo, a svaki bi se čas prekidao govoreći:

— Kako mi ovo godi! Ovako bi trebalo barem jedan dan u sedmici.

— Ta molim te, a što bi oni?...

— Što bi oni? — odmahnu on nekako silovito rukom. — A tko je tu bio prije, mi ili oni? Čuj me, stara: Čim se vrate, ja ću njima odbrusiti — vidjet ćeš! Gospodar sam...

Ona ga je mirila, ali se starac prisluhnuvši časkom zvizdi i huju vjetra zanosio sve življe i življe.

— Vidiš — reče uneke pod navalom nekih čudnih i neobičnih dojmova i uspomena — meni je, kao da se nismo nikada ni makli iz ove kuće, kao da za onim vratima prijeko nema nikakve nove kuće — ni naše ni ičije — već da je sve, kao što je negda bilo. Znam, nije bilo obilja, ali ni gladi; manje zlata, a više poštenja — a možda i sreće. Znaš, kako je ono govorio pokojni Ević: — Sreća je, veli, u nama, tko je druguda ište, čini kao slijepac, što tapa uokolo pipajući i tražeći ono što mu je na dohvatu, pod nosom. Ne, ja ti velim: meni je ovdje lijepo. Opet velim: barem jedno veče na sedmicu hoću da sprovedem ovdje. I ti sa mnom...

Ona kimaše glavom smiješeći se zadovoljno, a on sav razblažen maši se za staklenicu i ispi je u kap.

Sretno je ovo dvoje. Iz očiju im je nekuda nestalo one tanke maglice, trepavice im igraju, obrazi gore, a sljepoočice kucaju: njoj od ognja, a njemu od ognja i pića, što ga se večeras naužio preko običaja.

Rika i urlaj vjetra kao da ih još većma zbližiše. Starici zape pogled o nekakve klinaste znakove izrezuckane nožem na klupi. To je djelo njihova jedinca, dok je još bio dijete. Koliko uspomena vezanih za ono daleko doba!...

Nešto je natuknula o tom, ali starac sveđer izvodi onu svoju:

— Vidiš — veli — meni je, kao da nismo nikad drukčije živjeli no ovako, i rad bih da ovako uvijek potraje...

U taj trenutak sva se kuhinja zasja zelenkastim svijetlom munja, što su kao bijesne probijale kroz prozor, našto su gromovi zatriještali jače, a rika vjetra prometnula se u pravu, užasnu lomljavu.

— Što je ovo? — trže se starac i zagleda zabrinuto prema vratima.

Činilo mu se, da gleda, kako oluja hara po bašti i svuda uokolo: kako ovdje krši granu, ondje čupa iz korijena stabalce, tu prevaljuje i osakaćuje lozu, tamo obara kolac, kida ga i lomi...

— Gad od vremena! — istisnu kroza zube.

Pred očima mu se sav taj kvar prikaza kao strašan rasap. Sad se još i više namrači. Onaj osjećaj skrbi i brige što je iza odlaska služavke Mare bio prešao na nj, postao je sada snažniji i kao da ga je najednom ispunio nekom vanredno velikom odgovornosti.

— Trebat će da se smjesta, već sjutra, sve izravna, pridigne, priveže, pročisti — progunđa, kao da za sebe govori.

— Ali kako ćeš bez težaka? — opazi ona plaho.

On je prijekorno pogleda.

— Kako ću? Ili moje ruke nisu već ni za što? Kako ću? Potražit ću staro oruđe, mora da je negdje u podrumu: motiku, strpaču, kosijere, sjekire. Bit će na njima rđe, ali ja ću to već odstraniti, oruđe naoštriti, nasaditi...

Dok je to govorio, starac se na klupi sve nekako nemirno prevrtao, protezao, namještao, baš kao da mu je s riječima rasla i snaga. Gledajući ga starica se zadivi i reče:

— Ama činiš mi se, kao da si se pomladio!

On je pogleda gordo, samosvijesno. U njemu se doista pokrenulo nešto. Ispupčio svoja razgaljena, runjava prsa, rukama se upro o koljena, ispravio se i u ovaj mah se i njemu samomu pričinilo, da je odjednom narastao kao brdo.

Već vidi sebe, kako se mota u vrtu, kako pričvršćuje kôce, kljaštri grane, podvezuje i privezuje rozge i...

— Ti ćeš mi — reče ženi — kuhati »po nekadanju« i donositi jelo na zidić pred ovu našu staru kućicu, neka bude sve, kao što je negda bilo.

Neka djetinja radost i muževni ponos sijevahu mu iz očiju. Bilo mu je, kao da ga ono, što govori, diže u cijeni. A ovamo mu se prividje nekako daleko, gotovo kao neproživjelo ono dugo vrijeme, što ga je sproveo gore u onoj lijepoj sobi s osvjetlanim podom, s bijelim zavje-

sama i visokim prozorima, ne mičući se nikuda i ne misleći ni na što drugo van na zakazane ure objeda, večere i noćnog počinka.

Ali staricu je još ubadala ona nemirna misao.

— A djeca?

On diže glas kao u dane, kad se samo njegova slušala:

— Djeca? Ja ću im reći... Ja znam, što ću im reći. Zemlja me zove, odbrusit ću ja njima. Bili smo dugo prijatelji, a domala bit ćemo još bolji — i za navijek... Evo, što ću ja kazati njima.

A ona postoja trenutak pa nadoveza:

— Što je pak do mene — ti znaš, da kud brod, tud i barka!...

Onda ih je ujedared stala obuzimati neka čudna klonulost: vjeđe na očima podgrizanima dimom uzele se sklapati. Stari je još nešto pripovijedao, mlatio, ali što je više zborio, to se suvislost njegova raskazivanja sve većma gubila, rečenice raskidale, riječi krnjile, dok se nije i posljednji glas rasplinuo u šaptu, koji je čas zatim zamro u odmjerenu disanju. Starac usnu, a do njega je gotovo u isti mah zadrijemala i ona.

A vjetar je na dvoru sve življe zavijao. Hujanje u dimnjaku navijalo nekako čudnovato. Vrata se tresla; kadgod bi izgledalo, kao da je netko u njih nogom lupio. Plamen je na ognjištu dogarao, a nad žeravicom malo po malo pepeo razastro svoj sivi plašt, ispod kojega bi katkada iskrsla iskra, zasjala kao rubin, pa prsnula, zasvijetlila — i utrnula.

Blijedocrvenkasto svijetlo žmirkaše kroz nizak, prljav prozor, kad se starci probudiše. Zgledaše se kao u nedoumici i gotovo se preplašiše kad razabraše, što su učinili. Ni sama luda, neposlušna i nevaljala djeca ne bi ovako zabrazdila! Za pet rana božjih! Gdje im bijaše pamet ostaviti kuću samu i prospavati noć u pustoj kući, uz otvorena vrata, a sred onakve »*fortune*«! Što bi djeca, da ih ovakve zateku?

Zasramljeni, oborene glave ne usuđujući se jedno drugome pogledati u oči iziđu na dvor. Vani bijaše hladno i vlažno, ali je uzduh bio miran, a nebo bez ijednog oblačka, zadahnuto jutarnjim rumenilom i širokim odbljeskom sunca, što već bijaše blizu.

Nova se kuća u jutarnjem uzduhu crtala nekako oštro — i gordo i mrgodno gledala na njih, kao da ih kori:

— Takvu li mi sramotu učiniste, vi nevaljalci!

A oni pogledavahu na nju pogledom, koji bi imao sam da sve opravda, i pogurenih leđa, lomni i kao isprebijani, upraviše šuteći prema gospodskoj »villi«.

BUDAKOVA ŽELJA

(1914)

Šuti krajina sva uokolo. Rano je jutro. Zemlja se još nekako stidljivo otima prvom milovanju sunca na istoku, dok se morem, tihim i beskrajnim, rumeni crveni plamen, ispod kojega će domalo, čim sunce još mrvu odskoči, proteći sjajna rijeka zlata, sedefa i smaragda.

Vijugavom, bijelom cestom, što vodi obalom južno od Savudrije, lagano i bez šuma, ide seljak, Jure Budak. Čovjek sredovječan, ali temeljan i jakostan, premda mu to nije vidjeti na licu, ublijedjelu, ispitu i dugo neobrijanu.

Budak je izmoren i neispavan: izmoren od duga puta, što ga je u ove posljednje dane prevalio obljećući razna mjesta i gradiće po Istri; neispavan — jer ga izvjesna misao već duže vremena drži kao u klještima i ne da mu ni danju ni obnoć zatvoriti oka.

Tako je njemu već od onoga dana, kada je doznao, da će Budakov vrt na dražbu.

Budakov vrt!

Eno ga tamo niže — ukraj samoga mora. Na suncu mu se bijeli ograda, a zeleni loza, maslina i čempres.

Budaku se iz ranoga djetinjstva otimale oči za onim vrtom, i kao da su pomalo upile u sebe svu onu blagu boju uljika, te su valjda od toga i same postale onako maslinaste. Možda je ovu boju primio od oca, jer je i on, njegov otac, pa i djed mu — svi, svi njegovi predi gledali su rado i čeznutljivo u onaj maslinasti, pitomi vrt.

Iz tamne davnine, iz koljena na koljeno, išao je dalek glas, da je onaj vrt bio negda njihov. Bit će, jer ga svijet staroga, domaćega korijena zove i danas: Budakovim vrtom. Kako ga izgubiše, to ne bi

nitko znao reći. Valjda silom: u doba, kad su s one strane mora došli stari gospodari — Benečani, bilo je jačemu prosto činiti sve, što je samo htio. Bit će, da je nekako tako i Budakov vrt dospio u vlast moguće gospode, a onda, iz roda u rod, u ruke današnjeg vlasnika — šjor Marka Porozina.

Ali je i preko gospode prešlo vrijeme noseći sa sobom svoj oštri zub. Još malo, pa će im pregristi i posljednju žilu — a zemlja će ostati. Eno je, kako se na suncu blista, tvrda i vječna!

Marko Porozini posljednji je izdanak starih gospodara. Već je duboko ogrezao u godine, a s njima u nevolju i — kao mnogi njegova soja — u gori jad: nenamirljiv dug. Sada žive ondje, negdje u gradu...

Budak i nehotice okrene glavu prema Trstu, koji se ne vidi, ali mu se položaj naslućuje po dugim pramenovima crnog i bijelog dima. Ondje se, eno, sklonio stari gospodar; ostavio, izdao zemlju — a i ona njega. Prije ga je hranila, ali sada je otvrdnula, omrtvila i ne da ništa. A dugovi do grla — još malo i stari će se gospodin ugušiti u njima. Već mu razniješe dvije »stancije«, sad je red na trećoj s Budakovim vrtom. Stari je gospodin odredio, da se i ta zemlja dade onome, tko bolje plati. Danas će se na mjestu održati dražba...

Kad je Budak saznao da je drevni vrt na prodaju, u prvi čas mu je došlo, da poludi. Jednim ga je mahom poklopila i radost i zebnja: radost, što se zemlja izbavlja iz dosadašnje vlasti, a zebnja od straha, da mu je drugi ne odnese.

To mu se, evo, od nekoliko dana upilo u mozak, ugnijezdilo u krv, u čitavo njegovo biće, i naposljetku zbilo u pitanje, koje mu ne da zaspati:

— Kako će ona draga zemlja iznova u njegove ruke?

Što je imao gotovine, prebrojio je, što i koliko vrijednih stvari, pokupio i preprodao, a onda ukrstario Istrom tražeći pomoći za otkup onog parčeta djedovine svoje.

Što je skucao, to je jutros pohranio u njedra, i evo ga sada na putu slomljena i neispavana, ali u nekom čudnom raspoloženju, koje od trenutačnog, duševnog spokojstva, prelazi u ganuće i ushićenje već prema osjećaju, što ga u njemu budi blizina one obećane zemlje.

Htio bi, da je već na onom mjestu, da je već sve svršeno, a zemlja njegova. Želja, da što prije dođe onamo, biva sve jača, steže mu mišice, živce, pali krv, skuplja snagu, dulji korake.

Već je na mjestu: uz ogradu. Još nema nikoga: i rasklimana drvena vrata još su zatvorena. Do ulaza dovaljao se odnekuda — bog zna u koje doba — krupan kamen. Budak se spusti na nj.

U vrtu su pjevale ptice, nad glavom mu je šumorilo lišće — inače je nadaleko polegla samoća, koja se s onim pjevanjem ptica i šumorenjem lišća pretapala u neka čudna i tajanstvena viđenja...

Budak se nalakti na koljenima i podnimivši se na obje ruke uzdahnu duboko i šumno . . . . . .

. . . . . .

Došla su dvojica od suda: jedan mlađi, u građanskom, besprijekornom odijelu, obrijan, ošišan, s naočarima, trom u pogledu i u riječi; drugi stariji, u isplavljeloj bluzi, nekakav niži činovnik, ali samosvijestan, očiju bodljikavih, nemirnih, brkova štetinastih, neuređenih, progrušanih.

Bio čas, kad se Budak uzradovao pomislivši da će biti sam na megdanu. Ali se prevario, jer se čas zatim pokaza na ulazu nekakav ovisok, mršav gospodin, a u kratkom razmaku za njim još dva tri nepoznata čovjeka. I iza ograde iskrsla bi pokadšto kakva glava, popostala časkom, pa iščezla.

Budak stajaše po strani. Ispod oka gledaše na one ljude, s kojima će se domalo da ogleda.

Međutim u borbu uđe od njih samo jedan: onaj visoki i mršavi. Budak ga bolje promotri: nešto nepopustljivo, srčano, ali mirno počivalo mu na licu.

Taj mir djelovao je razdražljivo na nj, a kad bi protivnik samo malo podigao oči i pogledao ga ovlaš — Budak bi od toga na dnu srca počutio studen.

Uzduh bijaše svjež i lak, pun proljetnih mirisa. Budak ga stade udisati, ali ga u prstima stezalo, i usne mu se grozničavo stiskale. Pogled mu pane na bližnju maslinu: napola se osušila i sagnula k zemlji, kao da plače. Nehotice obori oči i vidjevši sebe kraj one gospode onako jadna, nevoljna, zaprašena, otrcana, očuti se neiskazano nemoćnim, i neznatnim, štoviše, dođe mu, da klekne pred njih, da ih zamoli, neka mu se smiluju...

Ali uto započe nadmetanje i prvi se javi onaj visoki i mršavi. Glas mu je zvučio mrzovoljasto i ravnodušno, ali je u tom — da li istinskom ili hinjenom nemaru — bilo toliko preziranja i izazovnog ponizivanja, da se Budak učas kao preobrazio, stao čvršće na noge, desnu upravo ispružio kao da će se sad na ponijeti s onim neznanim čeljadetom.

Oglasio se i on, ali ne ponizno ni bojažljivo, već oštro, gotovo žestoko.

Drugi nastavi još sveder mirno, a Budak nasrće sve oštrije. Onome se licu ne bi trgla ni jedna bora, dok je Budaku kao pomamna igrala donja vilica.

Stalo ih »nadbijanje«. Budak po fijorin, a onaj po deset i više. Budak strepi, izbečuje oči, drugi miruje, a kad progovori, kao da se to njega i ne tiče.

U Budaka igra svaki živac — sa strahom nadomeće, da ne prevrši, i neprestano broji, koliko mu još preostaje. Još malo — i eno ga na kraju. Uzvrpoljio se, kopa nogama, kao da bi ih htio zatući u zemlju, da ga odanle nitko više ne makne.

Još može da nadbije s jednim fijorinom i onda — kraj! Ali njegove se nutarnje muke još ne vide. Nitko ne zna, kakav led mu u taj mah probija žile. Vidjeti je, istina, kako mu se lice sve većma izobličuje, krivi, nagrđuje, ali onaj dugonja odbija to na bijesnu tvrdoglavost, koja je seljaka obuzela, i na njegovu jarosnu odluku, da zemlja pošto poto ostane njemu.

Jasnije je to izbilo malo zatim, kad je Budak izbacio onaj posljednji fijorin. Kad je progovorio, pod neuređenom mu bradom zaigrala jabučica, kao da će iskočiti iz grla, a noge mu klecnule, kao da ih je netko odsjekao do koljena. Osjeća, da je čas odlučan, stoga još jednom pribere svu svoju snagu, uspravi se kao klisura i svu svoju volju, nepopustljivost i neumoljivu nepokolebivost uli u svoje maslinaste, krvlju zalivene oči, u izraz lica, u cijelo svoje uzbuđeno grozničavo tijelo, koje kanda grmi prema suncu: — Sve ću dati, i krv ću istočiti za nju — sve... sve...

Nasta tišina. Da je pitati Budaka, rekao bi, da je trajala vijek. Sjeća se kao u magli, da je vidio onoga, gdje je omjerio okom zemlju s jedne do na drugu stranu — ostao neko vrijeme spuštene glave kao da razmišlja, pa najednom sažeo ramenima, pozdravio i otišao. Otišli i drugi, a na mjestu ostao sam Budak s onima od suda.

...A domalo otišli i oni.

Kako su s njime uglavili, ne bi znao objasniti. Zna, da im je izbrojio pare, dotakao se pera, a oni onda otišli dobacivši mu:

— Tvoja je!

— Moja! — kliktaše on ushićeno ostavši sam, a ona ga dva sloga golicala u grlu, u srcu, u mozgu.

Odjednom se poćuti lagan kao pero i kao mamen zaleti se do na kraj vrta, pa uokolo, unakrst — na sve strane. Uneke zastade kraj one napola uvele masline, ovije joj rukom najnižu granu govoreći kao da je grli:

— Pričekaj, oživjet ćeš ti...

Onda priskoči k povaljenom čokotu, obujmi ga rukom, pa kao da mu je brat, uze mu milo tepati:

— Podignut ću ja tebe!

Onako bi bio zagrlio čitav svijet. Val neizrecive dobrote zapljuska mu srce i on nastavi misliti, kako će u jeseni prva čaša iz Budakova vrta biti za prijatelje, a prve kapi ulja na podzimak za duše umrlih starijih, da im se davna želja smiri...

Sretan je Budak. Ozgo mu se smiješi nebo, zemlja pliva u valovima sunca, a more se topi u zlato, sedef i smaragd.

JURANOVA PRIJETNJA

(1916)

1.

U dane pune sunca i tanke plavičaste maglice čini se, kao da još nije Učka istresla sa svoje orijaške kose safirni prašak, što ga je pred vjekovima donijela iz svoje negdašnje, bezdane postojbine morske. U takve dane izgleda stara gora još dublje omotana u svojoj jezovitoj mirnoći i stroža, nepristupnija, neodgonetljivija ...

Ali ima noći, prožetih nekom otajstvenom moći, kad mjesečina ublažuje sve, čega se dohvaća. Tada i vrletna gromada gubi svoju sumornost i oštrinu, postaje nježnija i predatnija, a razigrana se mašta prislanja k njoj, kao da je s njome srasla i prisluškuje njenu dahu, šaptu i jeku.

Ima trenutaka, kad se pričinja, da je kamena vrlet u nebrojenim svojim pećinama i ponornicama posahranila sve glasove, što joj ih je odnekada donijelo vrijeme, pa ih sada kadšto povraća.

Tako na priliku: kad se negdje u dugoj uvali promuklo i tupo razlaje pseto, tada gora, kao da se naglo trgla, sva zatreperi te u nekoliko navrata zaječi: va-va-va-! ... A svijet se uokolo preklinje, da je ono glas Nijemoga Jurana. I mnogo oko nehotice, kao potaknuto nekom nesvijesnom silom, klizne niz uvalu i stane na râtu, gdje more u sjenama, izmedu surih litica, muklo romoni, a dvorac s tornjićem u blijedu, stravičnu svijetlu mjesečine poprima fantastični vid kakve strahovinje. Ježnju pobuduje i ono crno, kljasto drvo, što se s isušenim vršKom i s one dvije nejednake grane podiglo ovkraj râta kao sablast. Mnogi su već u onoj dužoj grani vidjeli Juranovu suhu, kvrgavu ruku, gdje se dvorcu batinom prijeti.

Tako eto gora i uvala pune su *nemega* Jurana. *Nem* u govoru onoga kraja znači što i sulud — a njega su sva okolišna čeljad doista držala takvim. U koliko su imali pravo — teško je reći, to više što je Juran bio i gluh i nijem, pa mu se pamet nije mogla mjeriti po riječima. Sudili mu valjda po držanju. A priznati treba: Juran bijaše čudak, velik čudak.

2.

Još u ranu djetinjstvu izgubio je majku. Gotovo u isto vrijeme ščepala ga bolest, nekakva žestoka ognjica, a jer ga nije nitko nadgledao, on se nekoga dne — Bog bi sveti znao kako — dokopa žala i u onoj vatruštini skoči u more. Izvukoše ga jedva duhata. Nekako je ipak prebolio. Duboki je muk pao zanavijek na njega.

Malo iza toga pogibe na moru otac. Nešto poradi svijeta, a najviše u nadi, da će se tim putem dočepati onog pedlja djetinje zemlje dolje na râtu, neka ga je daljna rodica uzela k sebi. O njemu je vodila malo brige puštajući slobodan mah njegovoj i onako promjenljivoj, čas blagoj i tihoj, čas osjetljivoj i naprasitoj ćudi.

Uostalom, on nije ni osjećao te nepažnje. Naročito u prvo vrijeme, dok se još nikako nije mogao da snađe u onoj grdnoj tišini. Sjedeći na kućnomu pragu sve bi nekako ubezeknuto i preplašeno gledao ispred sebe. Vidio bi, kako se na ulici djeca igraju, natežu, čupaju, psi gone, ptice razlijeću, pa kako se drveće savija, a more dolje u uvali bijeli i praši — ali ne bi, kao prije, čuo ni vike ni laveža, cvrkutanja ni šuma ni ikakve buke: sve utihnulo, svi se glasovi nekuda izgubili, nema ih više. I on pruža ručice uvis, uzvija glavu, širi oči, rasklapa usta i svaki put, kad bi mimo protrčalo dijete ili pseto ili u blizini proletjela ptica, on bi stao da domahuje rukama, kao da dozivlje odbjegle glasove, neka se vrate.

Ali se glasovi ne vraćahu. Neko se vrijeme derao, trzao, bunio, a kad je natjeran nuždom uzeo da iz pogleda i pokreta pogađa tuđu misao i volju, htio je, da mu kažu, što se to s njime dogodilo. No nitko ne umje to da mu objasni ...

Međutim ona tišina u njemu biva sve dublja, a doba, kad je oko njega bilo sve puno glasnog nemira i svakojakog žamorenja, odmiče sve dalje i gubi se kao u snu. S vremenom se lomi i u prah krši i ono nekoliko riječi, kojima je u djetinjstvu tepao. On to ne zna, jer još uvijek pomiče usnama, ali osjeća, da drugi nikako ili samo s trudom dokučuju, što hoće i želi. To ga razdražuje pa nesvijesno pokazuje

rukom na ono, što bi htio, drugi da vide ili da mu dadu. Često mu dohodi, da ih pita i za stvari, što mu nisu blizu. Tada stane kriviti usta, lomatati rukama i čuditi se i ljutiti ne samo, što ga ne razumiju, već i što mu se smiju. On ne zna, da mu pritom uza sve naprezanje ne izlazi iz ustiju drugo, nego ono vječno i hrapavo va-va-va, i da je to mnogima veoma smiješno.

Zaman — njega nitko ne razumije. I nitko se ne stara da mu pogodi misao ili želju. Rodica se već nekoliko puta pokajala, što ga je primila u kuću, a čim je malo poodrastao, pokazala mu, da joj je upravo dotužio. Odijevala ga je slabo, hranila kojekako, a on bi sve onako nejak izio vola.

Kadšto bi ga glad natjerala u tuđe: u voćnjak ili vinograd. Odjednom bi iznekalen osvanuo gazda, pa udri batinom, da po njemu sve kosti pucaju. On bi urličući pod udarcima mahao rukama i hripao, kao da bi se rad opravdati, no gazda ne obraćaše na to nikakve pažnje, već lupaj, te lupaj, a dečko se sav previja od muke.

Drugom bi zgodom promijenio baštu. Dva puta prošao dobro, a treći nastradao. I tako se na njemu izredale sve mjesne šake i batine.

Tukla ga je i rodica, jer su joj dodijale tužbe protiv njega, a valjda je i pomišljala, da će ga se time osloboditi. Možda i nije pogađao njezine namjere, ali njemu se jednako zabila u glavu misao, da on nije kao i drugi ljudi, da ima nešto, te ga od njih luči. Vidio je, da mu među njima nema živovanja, ni na njihovoj zemlji, ni u njihovim kućama. I povuče se dolje na rât. Možda je po nagonu ili po kakvom dalekom sjećanju ćutio, da je ono mjesto njegovo? Kako bilo, ondje mu nije nitko smetao, a to mu bijaše glavno. Nije mrzio ljude, ali se je bojao njihovih batina; u njima je vidio i njihovu premoć nad sobom.

Volio je pse, premda su oni na njega lajali, ali ih je volio, jer su i njih batinali.

Na ostalu djecu gledao je mrko. Sve da i nije razumio njihovih šala, osjećaše, da ga preziru. Kad bi se, naročito u prvo vrijeme, koji kočoperni deran približio njegovu rât, mahom bi dohvatio kamen i bacio ga preda nj, našto bi dječarac otprhnuo, kao da ga vile nose. On bi s nekom čudnom nasladom gledao za njim, kako juri, preskače preko ograda, gazi u blato — taman kao i on, kad bi ga zatekli u tuđem.

Otada je rastao kao divlja biljka.

3.

Crn, osmagnut, otrcan, golih nogu, razbarušene kose provodio je on dolje na rât svoj život, koji ne bijaše podoban ni pustoj neprovidnoj noći, ni danu punom svjetlosti i svježine. Život više nalik na sumrak, i to u času, kad se zemlja stišava, kad nebo i more gube svoje boje, a predmeti, iznajprije oni odaljeniji, a onda oni bliži, iščezavaju u sjenama. Život, koji svakim danom uspomene samo briše, malo koju stvara.

Tek za najružnijih vremena ili natjeran neodoljivom gladi prikrao bi se do rodičine male, natrule, bršljanom obraštene kućice, što izviruje izmedu lovorja, malo poviše ceste. No i to je bivalo sve rjede: najvolio je svoj rât s onim golemim kestenom u sredini, stoljetnim krupnim stablom neizmjerno obilate krošnje. To mu je drvo bilo — dom.

Pod njim je i spavao. Nekakva čudna spominjanja izlazila mu na san. Najljepše mu bijaše, kad bi mu se prikazala žena i primila ga za ruku, da ga nekuda vodi. Sve mu nešto šapuće, a on joj odgovara, i ona ga razumije. Čim otvori usta, ona već zna, što hoće. Ali ona nije kao rodica ni kao nijedna druga žena u mjestu. Drukčija je, lice joj je tako milo, dobro i tužno... I lijepo čuje, kako ga zove: Tončić! Tončić!...

Kad bi se iza takva sna probudio, dugo bi se na mjestu protezao kao slomljen i otrgnut od nečega, što mu je — ni sam ne zna zašto — upravo neiskazano godilo. Imao je još i po gdjekoji lijep trenutak. Sve u njemu ne bijaše mir. I najmanje gibanje na zemlji ili u uzduhu odrazivalo se na vršcima njegovih prstiju. I na svaki takav podražaj on bi pridigao glavu, da pogleda pticu, što bi u to preletjela ili na lišće, što bi na stablu drhtnulo. Pritom bi često osjetio, kao da se nešto uvlači u nj, nekakav blagi šum, neko skladno zujanje puno nekog dalekog neodredenog spominjanja. Činilo mu se, da u njemu i oko njega sve igra i pjeva, a onda bi se sve izgubilo u nekoj prostodušnoj djetinjoj veselosti. Kad bi pak uvečer život prestao, ptice usnule, a povjetarac zamro, smirili bi se i kao otupjeli i vršci njegovih prstiju. Ali bi zato iz mora i zemlje, iz drveća i lišća, iz sve prirode uokolo strujali k njemu takvi tanki, fini i raznoliki mirisi, kakvih nije osjećao po danu. Ti su mu krajnje procijedeni mirisi više godili negoli oni unutarnji glasovi, više negoli isto tako tanke i fine i raznolike boje sutonskog neba i mora.

I more ga zanosi. Pruža mu se pod nogama, a on gleda njegovu igru, malenu i veliku, nadmetanje njegovih valova, osobito onih najvećih. Čini mu se kadgod, da i sam sudjeluje u onoj borbi, da tjera talase, baš one najveće, da ih odbija, potiskuje, gura. Sav se uživio u igru: eno ga u pozi čeljadeta, koje hoće da se rve: stao na brini, isprsio se, napeo mišice, raskrilio ruke, kao da će na njima dočekati talas, pa se sav zajapren u licu napreže, da ga suzbije. A kad val unatoč tome udari o pećinu i raspršivši se u pjenu uprska i njega sama, on sav smrknut sopće i hripi, očito razdražen zbog svoje nemoći. Poslije mu je ipak nekako lakše: bude mu, kao da je s njega spao neki pretičak snage, koji mu smetaše u mišicama.

Kada more miruje, kupi uokolo kamenje, i ono najkrupnije, i baca ga u vodu, da je uzbiba, uzmuti, uzburka. Potom umoran liježe pod stablo i zaturivši ruke pod glavu gleda, kako zvijezde ničuj plove i tonu. Ima dana, kad ne razgoni djece. Nekako ih čudno, malone milo pogleda, kao da ih k sebi vabi. Ali djeca ne će da prilaze bliže, već mu nešto dovikuju — on ne zna što, tek vidi, kako pritom nagrđuju lica, očito mu se rugaju. Onda opet stane režati na njih ispodmukla. Grči nokte, kao da ih želi zarinuti u nečije živo meso.

Više ih ne zove, ne traži društva, ali ne može da miruje. Kao da je u njemu nekakav crv, on mora da se kreće, lomi, nateže bilo čime, ma i s granom, što je vjetar savija ili ma s kakvim nevidljivim neprijateljem, samo da mu je nasrtati, daviti — i onda kočiti se svojim uobraženim pobjedama. Ali kao da onome crvu još ni to ne dostaje: neprekidno ga bocka, da se popne na koje stablo ili uzvere na pećinu, isprva uz more, a poslije u gori, gdje ga je često vidjeti, kako se probija kroz neprohodne klance, gudure i urvine. Plosne mu noge pritom krvare, no to mu ne smeta, naprotiv, u toj muci nalazi neko veliko ublaženje.

4.

Dani odmiču, odmiču i godine, on ojačao i sveder onako lomi snagu svoju. Nekima se to uzaludno rasprsavanje sila činilo grešno, pa ga počeše mamiti k sebi, u posao. On se dugo skanjivao i divljačio, ali pošto ga stadoše nuditi: tko boljim zalogajem, tko cigarom, a tko i grošem, on se najposljetku riješi, i otada ga je vidjeti, gdje pomaže čas ribarima na moru čas težacima u polju.

Drugim poslenicima dolazio kao naručen. Zbijali s njime šalu, dražili ga, samo da prevare vrijeme. On se isprva mrgodio, već je i

pomišljao, da se opet vrati u svoju samoću, ali mu je teško pregorjeti duhan i ono groša. Malo po malo te on naviknu na njihove šale, štoviše, kad ga naljoskaju, počinja bezumnosti, kojima se i sam smije.

Često dohode na rabotu i mlade težakinje. Drugi momci s njima vraguju, hvataju ih oko pasa, stišću ih, štiplju. One se sve zajaprene otimlju: ali — vidi se — da se ne ljute, naprotiv, i usta i lice i oči — sve se na njima iskri.

Između moma je i Franka, cura jedra, obla, kao umiješena. Uvijek pokazuje zube, bijele i svijetle kao snijeg, a oči joj kao dvije nemirne zvijerke neprestano pale naokolo i sve nekako škakljivo trepte i namiguju.

Te su oči opalile i njega, Jurana. I gle! već će da suče brk i da pomišlja, kako će je osvojiti i zadobiti za sebe.

Oko nje se i drugi momci najviše vrzu, no dok se ona od njihovih užagrelih očiju i drskosti rumeni, a kadšto i nekako stidljivo zamiče glavu u stranu, dotle na svaki njegov zaljubljen i čeznutljiv pogled i na svaku nezgrapnu kretnju tako gromko zakikoće, da joj se grudi pod tankom tkaninom zatalasaju kao more.

Prijatno osjećanje, kao neko slatko i toplo strujanje, razlije mu se po duši, i ne da mu da u onom smijehu vidi drugo osim njenih sočnih usana sličnih svježem ružinom pupoljku.

Opazili to i drugi pa uzeše navaljivati na curu, da ga jače zamami. Ona posluhnu, jer se je i njoj samoj prohtjelo zabave, te danas ispod oka pogled, sutra pritajen osmijeh, kakva značajna kretnja — i razigrani Juran uvrtio nešto u glavu, od čega mu se burka krv budeći mu u žilama kao nekakvo gamizanje — znak, da se nešto neodoljivo divlje u njemu zameće. Kako je vidio, da drugi čine, tako se sada i on umiljava, nespretno namiguje, donosi joj cvijeće, širi usta na djetinje-požudni osmijeh, dok mu se na mahove malone jasno kida iz grla ono njegovo va-va-va-!... Smiješno ga je vidjeti, kako mu pritom obrazi poigravaju, kako se vrti, poskakuje, okreće na sve strane.

Obijesna mladarija vreba malo iz podaljega, pa kad ne može više da odoli, prosiplje se iz svojih skrovišta i udara u smijeh i ruglo. Juran za to slabo mari. Radi živo, kao da bi se rad pred njom istaći ili pak blesasto zuri u nju, taman kao da će je progutati onim svojim očima punim nekakve čudne, pritajene vatre.

Što dalje, ta vatra biva žešća, a on nametljiviji, drskiji, divlji. Nenadano se stvori ispred nje i bliže joj prilazi, sve bliže — unatoč tome, što ona uzmiče, bježi. Jednom je već pružio i svoje žuljave ruke,

da je ogrli, no ona mu se s krikom istrgla i sva užasnuta umakla — a on za njom.

Sada se ona poboja i pred svojim drugarima izjavi, da joj je ta igra već dotužila.

— Da ste mu pogledali u oči, dok mi je prilazio, ne biste ga više podjarivali...

Nego što mu se ona više uklanja, on kao da manje razumije, već joj je neprestano za petama s onim čudnim plamenom u očima i nekakvim neobičnim soptanjem u grlu. Sva u strahu cura se potuži gazdi, a ovaj, čovjek krupan, snažan i naprasit, zaprijeti mu prvi put batinom, drugi ga put ćušnu, a treći otjera.

Međutim Juran ni sada ne prestaje da je napastuje. Kao pomamljen čeka jutrom i večerom na cesti, pred njenim stanom, svud gdje misli, da će je zateći. No ona ga se doista boji, sakriva se pred njim. Kad iziđe, uvijek je tkogod s njome, obično kakav momak iz susjedstva.

On to gleda i izjeda se i iskida od ljubomora. Bijes i pomama zahvatiše u njemu maha. Dolazi mu, da nasrne na nju i na sve one, koji mu ne dadu, da bude sretan. S tim sumanitim, crnim mislima dohvati se opet samotinje, povuče se hripeći na rât pod svoje staro drvo i tu se zakopa u prvašnju čamu. Srce mu otežalo; ribari, što noću gnuda »svijete«, čuju, kako mučno, kratko i na prekide diše...

5.

Rodica ga ne traži, a i on zalazi k njoj sve rjeđe. Jako je omršavio. I oduljio se. Obrazi mu upali; onako bos, razbarušen, otrcan, poderan izgleda vrlo jadno.

I nemirniji postaje: čas sjedne pa odmah ustane, uputi se, pohita brže, onda najednom stane, obazre se sumorno na sve strane, okrene se i vrne k stablu.

Ali ga nabrzo iznovice obasja svijetlo.

Nekoga dne dojuri u selo kočija i stane na cesti upravo nasuprot rât. Tako je htjela gospođa, što se u njoj vozila. Svidio joj se kraj, naročito uvala, pa će — prije negoli proslijedi — da je obiđe.

Sađe s kočije i s jednom se mlađom gospodom, valjda pratilicom, uputi k moru. Iz podaljega slijedila ih djeca čudeći se usklicima, kojima su strane gospođe davale oduška svome udivljenju. Svrnule su i na rât ne mareći ni za oštro kamenje ni za zaprašeno grmlje, izmedu

kojega je trebalo da se proveru. Uputiše se ravno prema starome drvu i gotovo protrnuše opazivši na drugoj strani pruženu na zemlji nekakvu jadnu ljudsku spodobu. Starija gospođa vidje, da to mora biti nekakav nevoljnik; približi mu se i ne mogne da se načudi, koliko je tupe bijede izviralo iz mutnih njegovih očiju. Nešto mu kaza u svome jeziku, no kako je on sveđer gledao ispred sebe tupo, ona digne glas. Nato se netko između djece oslobodi, stupi korak naprijed, prstom pokaza na uši i usta i strese rukom. Gospođa je tu nagonsku mimiku razumjela, i nesretnik joj se još većma ražali. Uzdahnu i maši se rukom u malu torbu. On se trže, ispruži šaku i pohlepno stisne, što mu je gospođa dobacila. Potom rasklopi ruku i na prljavom dlanu zasine — zlato. Sav zadivljen zagleda se u novac: onda ga dugo okretaše čas na jednu čas na drugu stranu. Kad je iznovice digao oči, nije više pred njim bilo nikoga: ni gospođe ni djece. Bio je sam sa svojim blagom. Nije mu znao vrijednosti, ali osjećaše, da mora biti velika. Začas je zaboravio na svoj čemer: gledajući zlatan novac nekako se voljko smiješio. A i djeca su raznijela mjestom glas, da je Juran dobio nekakav velik dar, te se još istoga dne izreda na rât više dokona svijeta, muškaraca i žena, da vide to čudo. On ih je isprva dočekivao praznim pogledom, onda mu se najednom uskucalo srce. Pomisli: svi dolaze, mogla bi i ona... Nadigne se na ruke i sve zvjera uokolo očima i čeka. Ali dan se već smirivao i sutonska se svjetlost gasila, a nje nema. Ni drugih ne vidi više — sve je uokolo opustjelo. Osama je opet obvladala njime, a s njome i sve ono, što ga od toliko vremena izdira i toči.

Osjeća, da oko njega postaje sve mirnije, a kako se pod staro stablo sve dublje uvlači tama, sprema se, da se iznovice pruži i izgubi u snu. Zlatan novac drži još u šaci i promišljajući kako i gdje da ga pohrani, nehotice povlači oči uokrug, da vidi, ne gleda li ga tkogod. Vrebajući tako osjeti na prstima neko draškanje. Još trenutak i izoštreno mu oko zapazi kroz tamu, kako se u daljini pomiču grane. Po nagonu stisne grčevito šaku s novcem, pa nategne vrat, da pogleda bolje. Što dulje to se grane sve bliže savijaju: iza njih se već nazire nešto crno — sjena nekakva. On se malo više pridigne, začas mu se uskuca srce: bliži se žena. — Kao munja saleti ga misao, da bi mogla biti ona, ali gotovo u isti mah vidi, da se prevario. Nije ona, već neka druga, vremenitija žena. Zna, da je iz mjesta, da ima obitelj i da su joj djeca otrcana, bosa i poderana kao i ona sama. A valjda i gladna, jer ih je više puta zatekao, gdje kupe trnjine i pohlepno ih jedu.

U kući Jele Barićeve, tako se zvala žena, što se u ovaj mah pokazala između grmlja, bilo je doista mnogo bijede. Muž u Americi, otkud

se već tri ili četiri godine ne javlja, zarade nikakve, sama gola nevolja: ona ju je i večeras natjerala ovamo...

On je pogleda ubezeknuto, razočaran, ali kad se ona oziruć se pažljivo oko sebe spustila do njega i osmjehnula mu se kao što to nije dosada učinila nijedna druga žena, osjeti u sebi neku čudnu vrućinu, kao da se u njemu najednom razgorjela nekakva silna neobična vatra. Njezine oči nekako drhtavo svjetlucaju, i njemu se čini, da mu se od toga svjetlucanja vrti glava. Ona mu se još bliže prikuči, rukom ga se dotače i na taj dodir u njemu stane da zamire svijest. On ćuti njezinu toplu blizinu, i već mu je, kao da mu kroz tijelo prelazi ono živo talasanje njenih napetih grudiju.

Sama od sebe rasklopila se šaka i na zvjezdanom traku zasinu zlato...

Ona se još bliže k njemu privine, prihvati mu ruku i uze da je uvlači k sebi. Njega hvata omaglica, bijes. Mrak se nad njima savio, slegao, onda ih sve dublje navlači i jače obavija.

Te je noći onaj zlatni novac prešao u Jeline ruke...

6.

Ovaj ga je događaj preobrazio. Ono što se prije u njemu mutno burkalo, ponekle se utaložilo, ali je iza sebe ostavilo neko ugodno drhtanje, što ga je živo draškalo i podjarivalo u njemu silne, gotovo divlje žudnje. S njime je u savezu dohodila i misao na onaj zlatni novac i neko neizrecivo udivljenje radi moći, što je taj novac ima u sebi. Pomišljajući na onu noć malo je po malo dolazio do uvjerenja, da je u novcu sve, da se za nj može dobiti što srce zaželi: svako dobro i sve lijepo i slatko. A jer još uvijek misli na onu drugu, mladu, oblu curu, drži, da bi i ona došla, kad bi znala, da u njega ima više onakvih žutaka.

I otada najvećma sanja o zlatu. Da mu ga je imati jedan dva komada, punu šaku i više, mnogo više! Da mu ga je puna pregršt ili kapa, ne bi bio ovakav kao što jest — pravi zabačeni pas, već bi ga cijenili i pazili. Kako su samo k njemu prilazili, kad je dobio onaj žutak!... Pa i ona, Jele!... Sada ga je iznovice sve odbjeglo, ni nje, Jele, nema više blizu. Da mu je imati zlata, puno, puno!...

Pritisla glad, i on uze da vreba na stranu gospodu, što su već sada češće prolazila mjestom. Upravo je ropski obilazio oko njih, trčkarao za kolima s kapom u ruci i roptao: va-va-va! Čim bi opazio, da je

nešto doletjelo u kapu, naglo bi stao, zavirio, ali bi se odmah namrštio, jer nije bilo vidjeti zlata. Tek po koji bakreni novac, groš i ništa više.

Pokuša vratiti se k poslu; izim hrane slabo bi što privrijedio, jedva za vino. U posljednje je vrijeme navikao piti; u tome nalazi nekakvu trenutačnu slast.

Ali kad se rastrijezni, opet je zlo: iznovice ga muči želja za zlatom i za svim onim, što ta plemenita kovina sa sobom donosi.

I tako prolaze godine u vječitoj čežnji za nevidljivom i nedosežnom srećom, u neprekidnom izgaranju neispunjenih želja. Već je zagazio u matoru dob, a one mušice nikud iz glave. Sve je to udarilo na njemu dubok pečat, naročito na njegove lične crte; njih se već primala neka čudna, malone idiotska ukočenost.

Međutim su se na obalama podno Učke ulegli prvi, tuđi najezdnici. Isprva gospoda od plemenita koljena, a poslije i čeljad različitoga soja. Bilježnik posreduje kod prodaje tla, a narod klikće od neslućene sreće.

Neko poslijepodne — bila je nedjelja — stiže u mjesto lijepo odjeven gospodin. Po svemu se vidjelo, da je stranac, ali mu selo ne uzmogne dugo da zapamti ime; bilo je njemačko. Zvao se Gottschling.

Svijet se uzvrpoljio. Svak je mislio, da mu se otvara nebo, kad tamo, Gottschlingu zape oko jedino na râtu. Bilježnik se tek sada sjeti, da ga je pred više godina sud imenovao Juranovim skrbnikom, ali budući da nije imao što da upravlja, bio je gotovo zaboravio na to. Sad mu je to dobro dolazilo, ovako će barem posao ići glatko.

Ipak je poslao po Jurana. Tko zna, sulud čovjek, kasnije bi mogao da smeta. Trebalo je muke, dok su ga izvukli ispod staroga stabla. No kad ga izvedoše pred stranoga gospodina, odjedamput ga obuze velika veselost. Počeo se kriviti, previjati. Pokazujući prstom na strančev nos, pa na krst pred crkvom neprestano je drpao čeljad za rukave, za nogavice.

— Koji mu je đavo? — pitali se ljudi zgledajući se od čuda.

Trebalo je dugo, dok su se neki, naročito stariji, dosjetili. Pred mnogo godina, dok je još Juran bio dijete, stigao u mjesto nekakav starežar. Nos mu je bio nakriv, kao i u ovog gospodina. I u mnogočem drugom bio mu je nalik, samo što je onaj po spoljašnosti bio dakako sasvim neugledan.

Došao dakle čovjek u mjesto, kadli sjutradan nastade velika žurba. Pročulo se, da je — Židov, pa udri na njega: On bježi, a čitavo mjesto za njim, dok nije naposljetku zamakao nekamo u goru.

U potjeri bijaše i on, Juran, ma da nije znao, o čemu se radi. Poslije ga je netko od djece odveo do raspela na raskršću i uzeo da mu objašnjuje. Juran nije o Kristu znao gotovo ništa, ali je prema raspetome osjećao veliku samilost. Kad je onaj mali svršio, Juran je bio uvjeren, da je baš onaj čovjek razapeo Isusa.

Sav se pomami, uze sjekiru i sam nasiječe i dovuče najviše granje za krijes, na kome se iste večeri spalilo ono nešto ruha, što ga stranac u onoj žurbi ostavio, pa plahta, jastuk, slamnjača, ma sve, čega se Židov dotakao.

Čim Juran ugleda Gottschlinga, ona mu spomen mahom podraška pamet, ali na svoje veliko čudo vidje, kako su svi ostali puni poštovanja prema strancu, a i on sam se svima uokolo ljubezno smiješi i njemu, Juranu, sve nekako klima glavom. Iznenada mašio se u džep bijela prsluka i među prstima zasinu mu zlatni novac. Juranu sijevnuše oči i učini, da će ga uzeti, ali onaj ustegnu ruku. Svi zakikoću, a Juran ostao izbečenih očiju. Nato mu bilježnik taknu rukom rame i naznači mu, neka ih slijedi. On se malo skanjivaše ne znajući što bi, ali pošto ga i drugi ponukaše, ode za bilježnikom i onim strancem ravno na rât.

U nekoliko časaka uglavilo se sve. Njega nisu ni pitali mnogo. Bilježnik mu pokaza nekoliko žutnika, a on nije ni tražio više. Razabra da rât sa starim stablom ne će više biti njegov, no to ga ne zanimaše, on je sav u pogledima, kojima je sada gutao, upravo proždirao onaj zlatni novac. Kada pak razumje, da ga čeka još mnogo onakovih žutaka, bude mu, kao da će se pomamiti od ushita. Na sve, što mu ona dvojica saopćuju znakovima, on samo klima glavom i otegnuvši vrat i gotovo idiotskim osmijehom na usnama zuri u novac, samo u novac. On ne pita, što ga ide, niti zna, koliko je bilježnik zadržao za sebe ni koliko je u sporazumu s rodicom otegnuo za ono, što ga je dugi niz godina »uzdržavala« ...

To je valjda sadržano u onom parčetu papira, po kome je bilježnik malo zatim nešto šarao, ali tada nije više Jurana bilo blizu. On je sada na trgu pred svijetom potresao rukom, u kojoj se caklili sami žutaci. Bilo je trenutaka, kad se je i njemu samom činilo, da im čuje zveket.

Nekako se posokolio: više se ne divljači i ne tuđi od svijeta. Uspravan, ravan krstari žalom, pun samosvijesti, kao na krilima ide mjestom i sve nekako čudno zviždуče. I ljudi ga paze, otkad znadu, da ima novaca, a on se — što prije nije činio — navraća iz praga na prag, svakome domahuje glavom cereći i smijuljući se na sve strane.

Zaredali razuzdani, orgijski dani. On nije sad čekao, da mu slučaj ili bijeda natjera u naručje kojekakvu Jelu niti je kao negda, u mladosti, uvrtio sebi u srce jednu i samo onu jednu, već je poput ribara bacao udice (njegova bijaše zlatna) i hvatao sve, što bi zagrizlo. I pio i plaćao i razbacivao — i nabrzo dospio do dna.

I opet pao na rât, pod ono staro stablo.

7.

Uto stadoše da ograduju na ratu prostor, na kome će stranac podići kuću. Jurana to uzbuni, i nekoga se dne riješi, da se usprotivi. Dočeka onoga Gottschlinga i navali na nj prijetnjama; on da će porušiti ogradu, jer zemlja je njegova. Stranac, u strahu, dozove bilježnika i zamoli ga, da posreduje. Bilježnik se isprva trudio da gluhaku dokaže, kako rât nije više njegov, a kad vidi, da to ne pomaže, pozove oružnika. Juran se uplaši puške i oružnikove kacige; sav se skupi i povuče.

Međutim su radnici, pa i oni prostiji, zarađivali na rât lijepe novce. To namami i njega, a jer bijaše jak i ustrajan, poduzetnik ga najmi, i on se veselo lati posla.

Isprva je pomagao kod podmetanja laguma i djetinjski uživao u onoj razornoj igri.

Manje je drveće već popadalo. Ostalo još samo veliko staro stablo, onaj stoljetni kesten. Još njega da obore, pa će se izravnati tlo i kući udariti temelj.

Pila se pod nespretnim rukama nekih tuđih radnika prelomila već kod prvog čvora golemoga debla. Juran se podrugnu pa pljunuvši u šake maši se za sjekiru, zamahne i malo iznad korijena zareže svom silom u drvo.

Svi zapljeskaše rukama i svakojakim kretnjama stadoše ga podjarivati, da nastavi. No on se već i mimo njihovo podsticanje zapalio; kao pomaman udara po drvetu, a trijeske nadaleko odskače: gdješto se duboko zabija u zemlju. Pogdjekoji iverak pogodi ga u lice, i već mu na nekoliko mjesta šiknula krv.

Drvo se uzdrmalo, kao da ga podišao strašan srh, grane podrhtavaju, lišće kao užasnuto šumi, treperi: zeleno se opire, a ono suho, smotano, sprženo otkida se i žalosno odlijeće na sve strane.

A on zamahuje, udara, lupa, zarezuje, zabija sve dublje i dublje. Dašće kao konj, oči mu sijevaju, u licu se sav zajapurio, nabrekao, jezik

isplazio, sa čela mu kaplje znoj, iz grla mu iz časa u čas provaljuje hripavac, sikće sapa i oni prekinuti glasovi: va-va-va! I žuri se, kao da će svakim udarcem o drvo on sam da poraste. Prestao bi samo za trenutak, da pokaže svoje djelo drugima i da ih pogleda izazovno, drsko. Uto su donijeli drugu pilu, ali on ne da sjekire iz ruke i ne pripušta k drvu nikoga. On će sam da ga obori... Sunčane se zrake rasiplju po njemu i po drvu, a on upire, zamahuje jače, s jekom od udaranja miješa se i njegovo šumno dahtanje.

U suton dan je znak, da se radnja svršava, ali nitko se od radnika ne mače. Drvo se još slabo drži. Svi osjećaju, da *nemi* Juran ne će odložiti sjekire prije negoli ga obali; oni će da vide... I opet ga rukama i kretnjama potiču, podjaruju — a on učestao udarcima, kao da će u njih preliti svu snagu svoju. Još nekoliko zamaha — još dva... i čuje se prasak, kao da je popucala neka golema kost i nešto se sruši, zakrcka, zašumi, kao ogromna u tjeme udarena zvijer, što je odala svoju posljednju sapu...

On se ispriječi.

Svi ga okupiše, i kao od udivljenja razmahaše se i zagrajaše. A on ravan, ponosit, okreće glavom, pogleda svakome u oči, smiješi se, koči i sve ropće: — va-va-va...

Te večeri povedoše ga u krčmu i napiše ga, a on podudaren živim ognjem sav se razdragao i udario u neke čudne, sulude vragolije... A drugi se cerekali, djeca kikotala — sve bijaše veselo.

Tako je bivalo i druge večeri, kad bi se god radnicima prohtjelo zabave. Često nije ni čekao da ga drugi počaste, već je sam zvao i gutao čašu za čašom. Sasvim se zabitandžio.

Međutim su njegove šale počele dodijavati, i već se nekoliko puta desilo, te su ga bacili napolje. Neko bi vrijeme ostao kao osupnut i gledao dugo u nebo: bilo mu je, kao da odozgo silazi na nj neka čudna sjeta. Onda bi mu se glava sama od sebe spustila, a oči kroz mrak tražile — rât.

Ustao bi mamuran i posrćući krenuo onamo, gdje se sada, na mjestu staroga stabla, diže velika, kamena, još nedogotovljena zgrada. Pružio bi se na kakvu dasku u kutu i usnuo.

Dugo nije potrajalo, te je i otuda morao da seli. Ostao je sa dva tri posljednja težaka da pročisti kuću, dvor i baštu već zasađenu paomama, borićima, čempresima i svakojakim, njemu većinom nepoznatim biljem. Kad se jedne večeri prikaza pred rešetku i učini da će ući i po običaju skloniti se u kakvoj sobici u prizemlju, stvori se pred

njim čovjek oštra pogleda, očito sluga nekakvi, te mu u lice zalupi vrata.

Neko ga je vrijeme mjerio, kao da mu se podmuklo prijeti.

Ali Juran ni makac, već digne batinu, što je uvijek sa sobom nosi i zamahuje njome i sve zavija va-va-va... Onaj drugi digao graju, strkalo se nešto radoznale djece, došetao i žandar, mrk i tvrd kao da je sav od željeza. Juranu pane oko na nj, i on se kao i druge pute pokunji, skupi i kao preplašen mačak nekuda izgubi.

Sklonište nađe na drugoj strani uvale, na nevelikoj lijesi s dva reda vinove loze i nekoliko savinutih, okržljalih maslina. I najgranatija od njih pruža tek slabu obranu od rose i zla vremena, ali njemu je to mjesto drago, jer ga odonud nitko ne tjera, a može i nesmetano gledati na suprotnu stranu, na rât, kuću i tornjić, koji mu se, osobito obliven mjesečinom, prikazuje nekako viši i čudesniji. Velika ga želja obuzima za onom stranom, upravo jaka, neodoljiva, a muči ga i misao: zašto mu ne dadu onamo? Ta otkada pamti, nikad se nije odanle makao; dane i noći provodio je na onom mjestu, pod starim drvom ukraj klisura, do samoga mora! Zašto ga sada tjeraju? Zašto?

I opet mu se za zvjezdanih noći čini, da odozgo silazi na nj nekakva tuga. I ta tuga iz dana u dan biva sve sumornija i dublja.

Međutim uz more jedan za drugim niču sve sami prekrasni zaseoci i dvori. Zarade u izobilju, radnici obijesni, i Juran morade iznovice s njima na posao. Neke stare gospođice, što na platnu iznose okolišne krajeve, otkriše u njemu vrlo zanimljiv tip, pa ga uzele slikati u raznim veličinama. On zaista već na prvi pogled pada svakome u oči. Visok, nerazmjerno dugih ruku i nogu, širok, gola čela, prosjede kose, što mu doseže do ušiju i tu se savija u val. I oči su u njega čudne: sitne a svijetle, kao da je u njima usredotočena sva njegova snaga, sav život. Pa lice, crveno i upalo, s odsjevom neke sumorne prostodušnosti u opreci s onim neodređenim izražajem tupe nepomičnosti i unutarnjeg nemira.

Pred svakom svojom slikom stane kao udivljen i sve nešto gunđajući kima glavom, kao da odobrava, kao da mu se mili. I novaca time zaslužuje, a tako i oni, što s njegovim slikama pazare.

Ali i tome dođe kraj. Za Jurana svijet sve manje pita, postao običan, svagdašnji, nitko više ne traži ni njega ni njegovih slika. Nadošao čas, kad je i sa onog mjesta, na drugoj strani uvale, morao da seli budući da su se i ondje počele graditi nove, gospodske kuće. Ne prođe dugo — i na čitavoj obali nije više bilo mjesta za nj, odasvud ga tjerali novi, tuđi gospodari. I ne osta mu drugo, no da se povuče u brijeg — poviše mjesta.

8.

Ni tu nije našao mira. Nešto ga muči, ni sam ne zna što. Ležeći u sjenici, pod kakvim granatim stablom, čini mu se, kao da su mu već i oči izgubile moć, i on se najednom našao u trostrukoj tami. Misli da to dolazi — smrt. Misao na smrt uvriježila se u njemu kasno. Mnogo je puta vidio, kako ljude sahranjuju u zemlju, neki su pokušali da mu predoče, kako će jednom i njega tako zatrpati, ali on nije htio da vjeruje.

On je došao na svijet s mišlju, da će uvijek živjeti, i tek malo po malo, kad bi stvari, brda i more za dugih, mutnih noći poprimale nekakav drugačiji, izobličeni, neprijateljski vid, u njegovu bi se dušu uvukao čudan srh, kao strah, da će odnekud najednom nešto banuti pa ga poklopiti i udušiti.

Tako bijaše i sada.

Iza toga pao u nekakvu omaglicu. Širok, sanljiv pogled izgubio se negdje daleko, a onaj prvi osjećaj razišao i činilo mu se, da je najednom sve postalo svjetlije, ali ne vani ni oko njega već unutri, u njemu. I sve mu se priviđa, kao da se nešto pokreće, ali onkraj njegovih očiju, negdje duboko u glavi. Isprva bijaše to kao klupko, smotano, stisnuto, onda se to stalo da izvija, razmrsuje, da postaje jasnije, dohvatljivije, dok se naposljetku sve ne složi u sliku, u neku čudnovatu sliku, u sredini koje vidi sebe — ne kakvim su ga slikale one stare gospodice, već kakav bijaše dolje uz more, na râtu, na svom negdašnjem ratu, uz ono svoje staro drvo. Što je kada ondje dolje vidio i doživio, to on sada sve proživljuje. Svega se sjeća i kao da to pripovijeda — onako na svoj način — i ptici, što je sjela na suprotnoj grani, i potočiću, što u blizini protječe kroz travu, i mladu jasenu, što ga vjetar njiše — njima povjerava, što živom čeljadetu ne bi mogao ni htio. I imena se sjetio svoga, imena iz najprvog djetinjstva i nagnuvši se nad lako namrštrenu vodu bilo mu je, kao da je odjednom progovorio i da sada kazuje potočiću: — Tvoji su valići maleni, a oni dolje na moru golemi. Tončić se igrao s morskim talasima. Tončić se borio s onim najvećima evo — ovako... I tu se isprsi, napregnu, kao da i opet nešto ispred sebe gura.

Dok se tako napreže, biva mu kao da se u njemu budi neki nov, čudan i bučan život. Čuti, kako se u njemu razigrava snaga, vidi kako se pod njegovim mišicama talas ruši u pjenu, štoviše, osjeća, kao da mu od toga sloma negdje duboko u duši nastaje neka buka, mukla, otegnuta, a s njom i nekakvo hujanje i urlanje, koje najednom ne pre-

staje, već dugo zamire u njemu, te mu se čini, kao da nije više poput drugih dana oko njega sve tiho, gluho i mirno.

Dugo ostaje tako nad potokom, a neizgovorene riječi i davno, davno slušani zvuci rune mu se iz pameti i padaju u vodu gubeći se u njoj...

Sličan razgovor vodi i s mladim jasenom, i njemu priča svoja uobražena junaštva s granama staroga stabla dolje na râtu. Lišće jasenovo na povjetarcu lagano podrhtava, a njemu se čini, kao da ga ono razumije, da mu odobrava. A sjeća se, da je tako treperilo i lišće staroga stabla i da se je ono treperenje prelazeći iznajprije na vrške njegovih prstiju razlijalo odonud po svim žilicama njegovim budeći u njemu neke glase, neki šum. Čudan mrmor, kojemu prije nije posvećivao nikakve pažnje, budući zaokupljen drugim, jačim, strasnijim osjećajima.

A sad se svi ti tajni zvuci vraćaju i poput nevidljivih valova zapljuskuju mu srce. Dolijeću i raznovrsni nebrojeni, neizmjerno otanjeni mirisi, i oni puni sjećanja na staro oboreno drvo.

To ga zanosi, neprestano se smiješi i sve nešto muca. Ugledao uto ptičcu na grani i kao da je pita:

— Sjećaš li se staroga stabla? Vidio sam te na njemu. Zar nije bilo ljepše?

Želja za morem i starim stablom postaje u njemu sve življa. Osobito za drvom. I neka djetinja privrženost, zahvalnost, što li? javlja se u njemu. Da mu je ono drvo tu, on bi ga svega obujmio i od dragosti zagrlio. Koliko mu godina bijaše jedinim zakloništem! Kolike li je noći pod njime prospavao, a koliko je puta našao u njegovoj sjeni obrane od kiše, vjetra i prejakih zraka sunčane kruglje! Dok nije našao drugo društvo, stari je kesten bio jedini, s kojim je razgovarao, evo kao što i sada razgovara s potočićem, s jasenom i s onom pticom tamo. I razumio ga kao nikoga na svijetu. Kad bi prolistalo ili mu nabrekli pupoljci, Juran je već znao, da će okrenuti topliji dani, a kad bi lišće na njemu počelo da žuti, bilo je kao da mu je drvo šanulo: — Spremi se, jer dolaze duge žalosne noći!... Dobro, staro drvo!

Obasjan ovim sjećanjem pogledom je nesvijesno tražio more.

Kroz lišće i granje prikralo mu se oko do uvale. Rât, na njemu kuća s tornjićem, uokolo bašta puna svakojaka drveća — ali bez staroga granatoga »kostanja«. Nema ga više — on ga je svojom rukom oborio i kruto sasjekao. Zašto je ono učinio? Zašto je pustio drugome, da se ondje nastani? Zašto?

Onda mu se pred očima ustalila slika, kako se ono uzmahao, da drvo posiječe, i kako je pod njegovim udarcima naposljetku klonulo. Nije čuo ništa, ali su mu noge osjetile, kako se pod njime sva zemlja potresla, upravo žestoko... Prvi put ga od te pomisli podiđe strah. Eto i zemlja...

Raskolačenim očima gleda ispred sebe u izrovano, kamenito, strmo tlo i zatvara oči pred ponorima, što mu pod nogama zjaju. Da se otrese muke, diže se i upirući se o batinu traži, kako će izići iz šume, ali staze nije vidjeti i on mora sebi da krči put između gusta drvlja i oštra kamenja.

A šuma biva sve strašnija. Duplja starodrevnih stabala prevaljuju se na nj poput nečijih užasnih očetina. Pećine kao da su još šire rastvorile svoja žvala i kao da će sad na ruknuti na njega. Krupno ga drveće mjeri mrko, sitnije mu ne da naprijed, a kad hoće da silom prodre, ono ga drveće svojim granama šiba po licu, i njemu se čini, da ga to šuma ćuška i bije za ono, što je uradio sa starim drvetom dolje na rât u.

— Va — va — va... — hripa on vjetreći očima na sve strane.

I tako to ide iz dana u dan. Sav poderan, razdrljenih prsiju, izranjen, izboden trnjem u smrtnoj bi stisci pao naposljetku na kakav blatan puteljak i sav zadihan i preplašen tražio mjesto, gdje će otpočinuti.

Sve se više boji šume, njezinih prijetnja i progona. I kad se grane stabala ne miču, njemu je, kao da ga biju, a i zemlja pod njime, ma kako bila mirna, čini mu se, da mu pod nogama drhće, a što je najčudesnije, dohodi mu, da čuje, kako cijela ta šuma za njime huja i urla.

9.

Malo po malo uze se spuštati k uvali. Zastade na podanku brijega, kod prvih kuća rođenoga mjesta.

Dalje nije mogao. Negdašnji gospodari uvale stisli su se u te prve kućice uz podanak, ostalu su zemlju kao i njegov rât zapremili tuđi ljudi...

Strašan talas mržnje digao mu se do grla, i da je mogao, bio bi u njemu potopio sve one ljude, prvoga onoga na rât u... Oduške toj svojoj mržnji davao je pred poznatim licima i kriveći ruke i lice trsio se, da im saopći, što ga muči. Pritom bi neprestano pokazivao šakom prema ratu i upirao prstom o prsi, kao da veli: — *Moje!*...

Dokona mladarija nalazi u tome zabave. Još ga i podjaruje, da mu jače uvrti u glavu, da je rât doista njegov.

— Tvoje, sve tvoje... — razmahuju se oni obješenjaci pokazujući rukom čas na njega, čas na rât.

A on sve to upija, biva razdražljiviji, mrgodniji. Već su nekoliko puta — osobito noću — vidjeli njegovu dugu priliku, kako s uzvisitijeg mjesta diže prema rât u batinu i sve nešto ropće kao da se grozi.

Isprva držao se podalje: razvaljen, smrknut. Zatim je prilazio sve bliže i, naročito u večernje doba, obilazio oko ograde kao lisica oko gvožđa, provirivao kroz rešetku, otezao šiju, što mu se između ramena nekako čudno izdigla, a u licu sve se grčilo, kao da će zaplakati.

Nekoliko puta zatekao ga je sluga, zagrozio mu se, ali on ga se sada više ne boji. Otresa se i breca ili samo izmahuje štapom ili se ispretčuje izazovno, ravan kao svijeća. I žandaru gleda već u oči bez straha, i njemu pokazuju »villu« i udara se po prsima, neka i on zna, da je ono »njegovo«. No oružnik bi slegao ramenima i otišao. A on za njim, presijeca mu put, vrti glavom, rukama, čitavim tijelom, pa se naglo zakrene, čini nekoliko koraka prema suprotnoj strani, opet se vrati, zastane, gleda, diže štap, pokazuje kuću, baštu, upira u prsi, zaropće i tada ono njegovo *va-va-va* zazvuči nekako promuklije.

Svijet se smije, kima glavom, no nitko da mu smeta. Ni onaj sluga. Ni on mu se više ne prijeti. Jedino se onaj krivonosi gospodin malo zabrinu; već je jednom pokušao da ga umiri novcem, ali Juran odbi odmahnuvši rukom oštro; on ima samo jednu želju: svoj negdašnji rât. I svoje staro drvo.

On zna, gdje je raslo. Eno ondje, gdje je sada ona lijepa i duga široka terasa, tik uz kućni ulaz. Ondje se nekoć širilo dobro, staro drvo. Oboreno, ali mu je korijen još pod zemljom. Da mu ga je prekopati! — možda bi opet bacilo klicu, možda bi opet izraslo onako veliko, široko, granato! On bi i opet mogao da pod njime leži, zaštićen od zla vremena, i da gleda, kako lišće na njemu rađa i postaje drugačije, dok se naposljetku ne osuši, savije i otkine. Po cijele sate stajao bi tako upirući očima u terasu, kao da iščekuje, eto, sad će niknuti iz zemlje stablo, rascvjetati i raširiti svoje grane daleko uokolo...

Ta ga je pomisao zanijela i gotovo u isti mu se mah zasjekla u mozak. Nije pitao, što će ni kako će: zasada mu dostaje, da drvo još živi, pa bilo to i pod zemljom. Kad se pod noć vraća k podanku, već mu je lakše i toliko se ne plaši šume.

Noć po noć, a sve jedan isti san: rât, ali bez kuće i tornjića, a na mjestu, gdje je sada bašta — negdje u sredini — staro, krošnjasto,

granato drvo, i on pod njime pružen na zemlji, očima uprtim u široke grane, pune lišća, što neprestano dršće i treperi. A kad se probudi, još dugo iza toga vidi sve ono i sluša, upravo sluša glasove, što se sa drva toče, da li od šumorenja lišća ili pjevanja ptica ili od oboga, on to ne bi znao reći. Ali to mu ne odgoni iz srca tuge. Jednim pogledom na rât rasplinjuje se ona obmana, on postaje još mračniji, razdražljiviji, grozi se njome i kao da će proderati grlo i zagušiti se u svom hrapavom dahtanju, ne bi li kako istisnuo van, što mu se nakupilo na srcu.

10.

Jedne večeri uvuče se neopažen u baštu, sakri se u sjenici, pa kad svi u kući usnuše, polako se došulja do terase i tu sjedne na najvišu stepenicu.

Nebrojene su noći, što ih je od djetinjstva proveo pod vedrim nebom, ali nijedna mu se ne pričini tako čudesna kao ova. I onda su kao i sada zvijezde kružile nebom, a mjesec dizao se golem i svijetao nad Rijekom; i drugda je more bilo nepomično kao sada i puno sjena i mjesečeva zlatnog praška, ali nebo nije još nikada bilo ovako duboko i svečano, ni more sa svojim providnim maglicama i odsjevima nije mu se još nikada prikazalo ovako prijazno i blago. I sva ova divna, topla, široka ljetna noć, sa svim onim milijunima njemu samom pristupnih mirisa, činjaše se, kao da se nagnula nada nj i kao da će mu nešto reći... A on oteže vrat, rasklapa usta, napreže oči, prsi, srce, da čuje, da upije, što će mu to prozboriti noć.

A noć sve dublja, sve šira. I kao da već nešto dopire do njega — on se sve smiješi, razblažen gleda u zvijezde i gotovo neosjetljivo tone u lagani drijem. Sasvim neosjetljivo, jer je predašnja slika i u snu ostala ista: svečano, nedosežno nebo, zvijezde na njemu i mjesec i sav onaj tajanstveni čar mora — sve mu je to i sada pred očima. Jedino je nekuda nestalo terase i skalina »ville« i bašte, a ostao negdašnji mali gaj s onim starim drvom, punim lišća, tek što je sada to lišće osuto onim zlatnim praškom dolje s mora, a i čitavo drvo izgleda, kao da je od zlata.

Viđenje postaje sve jasnije i izrazitije. Sve je tiho, sve stvari šute i taj mrak prelazi i u njega i ispunjuje ga još većim, dubljim mirom.

Uto staro drvo stalo najednom da šušti, kao da uzdiše. I nekakvi drugi unutrašnji glasovi izvijali se iz njega, isprva lagani i jednolični,

onda sve jači i različitiji: tanki, krupni, veseli, tužni — prelijevajući se jedni u druge i gubeći se da se opet dignu, razlijegnu...

Iznenada ih jedan nadglasa. On se sjeća: žena, što ju je u mlađe doba vidao u snu, govorila je onako. Poznat mu je onaj tanki svileni glas. Ona mu i sada govori. I dozivlje ga: — Tončić! Tončić! — On stoji i upija mili glas, osjeća mu slatki opoj, nema više tuge, sve mu je sada blisko, razumljivo i drago. — Tončić! Tončić! — odmnijeva iznovice, ali začudo slabije, kao da već slatki glas izmiče. I gle! — već se doista gubi, zamire, tone... Eno, već je i utonuo naglo, kao da ga je netko pretrgao, a ujedno je iščezlo i sve drugo, i staro se drvo jednim mahom srušilo, baš kao onda, kad je ono po njemu posljednji put udario sjekirom.

Težak je to morao biti udar; osjeća kao da je i njega pogodio. Nešto ga je silno zaboljelo u glavi, na svemu tijelu, omaglilo ga tako, da nije dugo mogao otvoriti očiju. A kad je progledao, razabra, da nije više na terasi, već vani na putu, s onu stranu ograde, iza rešetke ...i vidje slugu i onog krivonosog gospodina, gdje lomataju rukama, groze mu se — očito ga oni baciše ovamo.

Malo se pridigne i to s mukom. Zelen i modar od jeda i želje za osvetom, ostane neko vrijeme na mjestu i gledajući na njihova nakrivljena i namrštena lica osjeća, kako se i njegovi obrazi trzaju, čelo skuplja, usne stežu, a na oči provaljuje nešto, od čega mu se čini, da je sav svijet uokolo jedna vatra.

Digne batinu i strašan, pomračen u svijesti učini, kao da će nasrnuti na njih. Njegov bijes poraste, kad ugleda slugu, kako je, pošto je gospodar otišao, isplazio na njega jezik i sve mu se cerio. Izvan sebe i podudaren nekom mahnitom snagom, nasrne na rešetku, žestoko je prodrma. Kad vidje, da je ne može provaliti, diže još jednom batinu, zamahnu njome prema »villi« i kipeći sav od bijesa okrenu se i ode.

Ali to ga ne mogaše odvratiti, da i dalje ne juriša. Gottschling se prituži kod vlasti — i Juran morade u aps. Ni to ga ne ukroti, štoviše, pojača mu mržnju i malo po malo pretvori u pravu bjesomučnost. Sad već sve teže vlada sobom. Ide mjestom brzim i odlučnim korakom, onda najednom pohita, pojuri, i sve dalje kao vjetar, mrgodeći se oteže obrvama, i opet se vraća k rât u i tu stane kao da nekoga izazivlje na megdan.

Za njim pristaju čitava jata odskora pogospođene djece i viču pokazujući na rât:

— Eno ti kuće! Zašto je ne uzmeš? Tvoja je!

A on se motlja kroz njih, dašće žestoko i naglo, oči mu mijenjaju, ublažuju izražaj, kao da bi se pred njima htio da opravda. I sve se muči i krivi, ali usta mu se stežu, kao da mu ih je ogorčila žuč. Guši se u pljuvači, a nikako ne može da složi, da izgovori, zaurla:

— Porobiše me, porobiše!...

Iz glasa mu ječi prijetnja, ali se nabrzo udavi u grlu kao ropac. Još nešto gunđa, kao da se u sebi pravda, a onda se najednom izgubi. Za njim se rasipa smijeh, ali on ne čuje ni ne vidi ništa.

Gdjekoji ga viđaju, kako nekuda trkom bježi, a potom se sav razbarušen, obijelio od prašine, iznovice vraća. Ni noć mu ne donosi mira. Često ga je čuti, kako mu se u mraku glas razbija, raspršťava. Neki, naročito žene, drže, da je u njega ušao nečastivi.

U tijelu se još više istegao, nakrivio, osušio. Sama kost. Glava mu pada čas na jednu čas na drugu stranu. Oči upale, duga kosa i davno neobrijana dlaka pogrušaše se. U obrazima ostala mu rumen, nekakva čudna, bolesnička rumen.

Ali snaga ne popušta, već naprotiv sveđer raste, kao da se nekakva zvijer u njemu budi. I neka strasna, razorna čuvstva pokreću se u njemu. Strašne ga misli salijeću i dovode mu na oči oganj, kao onomadne dolje pred »villom«, krvav plamen, u kome se motaju neka strahovita sjećanja.

Jedna slika iz djetinjstva: u mjestu sajam, mnogo vina, pred gostionicom probadaju čovjeka, a on gleda, kako iz njega krv šika. Drugi prizor: crna noć, a u jedan mah silna, rumena svjetlost. Vatra! Nečija kuća gori. Već joj propada krov, stijene se ruše, iskre vrcaju visoko u zrak, dim, užas. Sutradan — ruševina.

On to sada iznovice gleda i već mu se u duši mota misao: zapaliti kuću dolje na rât̂u, srušiti je do temelja, a s njom u pepeo pretvoriti i krivonosog gospodina, kao što su onaj put učinili s rûhom onoga drugoga sličnog mu tuđinca. Ili — i tu se sjeti, kako je kod gradnje kuće i on pomogao lagumati kamenje — da je digne u zrak? Sve se to u njemu miješa, burka mu krv, užiže mozak. Noću obilazi oko »ville«, kao da nešto traži, a zapravo on samo smišlja, kako će sve ono uništiti. Već gleda u duši, gdje se gust i težak dim povija, kako plamen liže, puzi, zahvaća i razara. I gle, sve je ono jedno garište; on već dube, rije motikom u tle, prevrće zemlju do korijena staroga drva, a stari panj, divna li čuda! već i opet spušta svoje klice, svoje grane i raste, naglo raste...

Gottschlingu nije izbjeglo, što se to on opet šulja oko kuće. Neke njegove kretnje pobudiše u njemu sumnju i nemir.

— Trebat će da ga maknu — reče on i pođe k poglavaru, da ga oslobodi onog ludova i time preprječi bog zna kakvo golemo zlo.

Poglavar ga umiri; dat će, veli, ispitati stvar.

Jedne olujne noći Gottschling nije nikako mogao da usne. Stane do prozora i kao u nekakvoj zloslutnji povlači pogledom po bašti. Vani je mrak: nebo zastiru teški oblaci, vjetar silovito trese, a more muklo šumi. Ne prođe dugo i stranac se nenadano trže. Pričini mu se, da se je na vrhu ograde u jedan mah stvorila nekakva prikaza, uskolebala se i iščezla u bašti.

Smjesta probudi sluge i nagna ih u vrt. Dugo nisu tražili: pod trnjićem, gdje je bašta najgušća, čučnuo on. I sve se naginje k zemlji, isteže vrat, pruža jednu nogu, pa drugu, oči mu u tmici svjetlucaju kao dvije krijesnice, kosa strši, dah se guši, zapinje. Nešto mu o lijevoj ruci zazveči: zapah petroleja prosu se uokolo.

Sluge ga ščepaju za šiju. Nastade rvanje...

... Kad su ga sutradan izvukli iz apsa, da ga odvedu dalje preko granice, u Videm, u zavod za umobolne, škripio je zubima i grozno prevraćao očima. Bijaše blijed i strašan, ali kada mu oko pade onamo na njegov rât̂, koji je u ovo sjajno predvečernje doba bio sav naranča i zlato, sve se kao za čudo na njemu umekša: i lice, i pogled i oni nabori na čelu — sve. I glasovi, što mu se sada izvijaju iz ustiju, nisu više kao drugda hrapavi, već jedan za drugim tonu u nemoćnu grgutanju grla. On to osjeća i učini, da će pružiti ruke prema sumještanima, što dođoše da ga vide, i iskazati im nešto... ali su na rukama okovi, i on ne može da ih makne... Htio bi da im suzom saopći, što mu je na duši, ali kao da su mu stostruki ledovi okovali srce — ne može da proplače. Uto ga oružnik gurnu, i obojica se upute. A psi za njim laju i dižu prašinu . . . . . .

. . . . . .

Poslije nekoliko mjeseci dopre u mjesto glas, da je Juran utekao. Malo zatim proču se, da su na Učki, ispod snijega, našli truplo čovjeka, koji bi po opisu mogao biti on, Juran. Sve se to duboko dojmilo svijeta u mjestu.

U času, kad bi plavičasti sumrak zasipao more, a u uvalu se s planine dovaljale debele sjene, jedni bi nagovješćivali: Juran mora da je vukodlak. Cijeli njegov život bio je tako neobičan! Pa i taj bijeg iz onolike daljine... Tko mu je pokazao put?

Drugi su sažimali ramenima.

— Ima životinja — umovali oni — pa i ljudi: baci ih, kud te volja, a oni će se vratiti k svome gnijezdu.

Neki sumnjahu, da li je uopće umro.

— Ako nije Juran na Učki otegao papke — govorili oni — lako da jednog dana osvane dolje na râtu i izvrši što je namjerio...

I s nekakvim bi osobitim čuvstvom pogledali na rât, na ono drvo, što je svoju dužu granu ispružilo prema »villi«, kao da joj se prijeti.

Gottschling naredi poslije da se to drvo posiječe. Ali jedno nije mogao da uduši. Kad god bi naime zaječila gora ono nabolno va-va-va ..., cijelu bi uvalu podišao srh, i svijet bi uokolo nehotice pomislio, da se to možda *nemi* Juran vraća.

SLIJEPI PROZOR

(1927)

Kad netko seli iz kuće, u kojoj je proveo svoje djetinjstvo, i kaže, da mu je kod toga pri srcu, kao da gleda svoj pogreb, ne pretjeruje mnogo. Time on nesvijesno potvrđuje misao, da duša, osim čovječjega, ima još jedno drugo tijelo: ona četiri zida, među kojima se također rađaju i ispoljuju njezine fantazije, čežnje, želje i pregnuća.

Ne ispunjuje duša samo unutrašnjost doma, ona izbija i na svaki njegov prozor kao i čovjeku kroz oko. Dovoljno je baciti pogled na kapke, na strehu ili na koji drugi dio pročelja, da se vidi, da li je kuća vesela ili tužna, bôna ili zdrava, vedra ili sumorna, spokojna ili nemirna, blaga ili puna zlobe. Kadšto može i da prevari, jer i kuća umije da se pretvara, pritajuje, da na sebe navlači masku, ali to čini i čovjek, pa je i u tome slična njemu.

A nalikuje mu i borbama, što ih mora da vodi. Ne samo protiv elemenata, već — kao i čovjek — protiv svoga najbližega roda, jer, evo, i kuća je kući ponekad također vučica. U toj borbi može ona da pobijedi, visinom svojom da natkrili sve druge oko sebe. No može i da podlegne, da bude sa svih strana stisnuta, zasjenjena, prignječena, pobijeđena, kao na priliku kuća Kukićevih.

U staro vrijeme bila je to niska, siva zemunica puna sunca, jer su joj plava vrata i isto tako obojeni prozori gledali na jug i zapad, otkuda se dosta puta svijetlo rasiplje kao oganj iz vulkana. Dizala se ta kućica na kraju uvale, na čistini, s koje su se jednim pogledom mogli da obuhvate Cres i Učka i svi oni nizovi bijelih kuća, što se poredali uokolo, uz more, u obliku amfiteatra. I sve je oko kućice mirisalo, jer

su i prozori i one dvije male gredice s jedne i s druge strane vrata bile pune ruža, jasmina, karanfila, šeboja, bosiljka i »kozje krvi«.

I tiha bijaše ta kućica i mjesto do nje, s onom malom crkvicom i niskim, sasvim primitivnim zvonikom, a i čitava uvalica. Muški je svijet bio gotovo sav vani, na moru, u tuđini, pa kad bi se djeca povukla u kuće i utihla, nadvila bi se nad čitavu krajinu ona neka potmula tišina, kao prirođena nekim primorskim, napola opustjelim krajevima i naseljima.

Ali u tome muku nije bilo ni traga kakvoj sjeti; jer je sunce na sve točilo živu radost svoju, a i oko je imalo gdje da se širi: s kućnjeg praga moglo je da upija u sebe igru mora i njegovih blještavih boja.

Tako bijaše onda — u predašnje vrijeme.

Pa se najednom sve okrenulo. Uvala sa svojim dugim, bijelim, uvinutim žalom, s tamnom modrinom svojih voda, s blagom tišinom svojih laganih, sanjivih, čempresima zasjenjenih kućica — nije ostala dugo nezapažena. Mnoge oči zapeše o nju od želje, da otpočinu na njenu moru, miru i suncu.

I tako su jedne za drugima počele da niču nove kuće, novi ljetnikovci i dvorci s visokim prozorima i nekim čudno načičkanim i našaranim pročeljima. Male stare, mornarske kućice nekako su sumorno gledale na tu novu najezdu. Neke su između njih i oborene, da dadu mjesta novoj lijepoj, sasvim modernoj vili sa cvijetnim, prostranim terasama i balkonima. Druge kanda su se nekako još dublje stisle i skutrile, kao od straha, da i njih ne zadesi ista sudbina.

Međutim su nove kuće sa čudnim, pozlaćenim imenima na vrhu počele da osvajaju i čistinu na kraju uvale. Već su se primakle i Kukićevoj kući, da i njoj otmu svijetlo i uzduh.

Juriš se bližio sa zapadne strane. Tu su se na dohvatu već digle dvije zidanice, zastrle Učku i maloj kućici presjekle igru, što je nad njenom glavicom izvodi sunce, kad zapadajući gasne.

Nasrtaji učestali. Vice Kukić, koji je zbog neke slabosti u očima bio primoran da se ranije povuče na suho, vidje jednog dana kako na zemljištu, pred njegovom kućom, neki nepoznati, strani ljudi sve nešto bilježe i mjere. Uporno je pratio svaku njihovu kretnju i ubrzo pogodio njihovu namjeru. Hoće da mu dignu ono šake mora od Malih do Velih Vrata i ono malo južnoga neba, otkuda ga po gdjekoji čas u danu sunce može još da ogrije. Ali čim u njemu onaj tjeskobni osjećaj prvog zaprepašćenja minu, izvi se tvrd i strašan:

— Ne ćete vi mene pregaziti!...

I kao čovjek, koji meće sve na kocku, nekoliko dana zatim posla zidare na krov, da ga skinu, a na stare zidove da dignu nove. I mala kućica stala da raste. Čitavim jednim nizom prozora imala je da nadvisi »villu«, što se pred njom gradila; ne da se ona pregaziti...

Kad eno, kao za inat došli opet drugi ljudi, da na širokom zemljištu, što se malo niže pružilo sve do mora, iskopaju duboke jarke za temelje nekakvom glomaznom hôtelu sa dvjesta ili trista soba. Pravi neboder — taj hôtel. Odnijet će on i nebo i more i sunce i mjesec — sve. I svaka će borba s njime biti nemoguća, luda.

Ipak ima na kući jedan zid, što ga već izjutra rano pozlaćuje sunce. Taj je zid okrenut k istoku, ali nema na njemu prozora. Ne da mu ga kuća, što se nasuprot digla. Glavanova kuća, sva bijela i s natkritim shodom, gdje se naročito u ljetnim danima porodica okuplja kod ručka i večere. I evo, kad su ono Kukićevi gradili svoju zemunicu, htjeli su, da je malo prošire prema istoku. Glavanovi su im to dopustili, ali pod uvjetom, da im kuća s istočne strane ne smije imati nikakva otvora. Tome se ne treba čuditi. Ima trenutaka, kad čovjek ne brani, već štoviše i želi, da ga se gleda: na ulici, u teatru, kod kakve javne svečanosti — no ne voli, da ga ičije oko kontrolira, kad se između svoja četiri zida nalazi sa svojim najbližima ili — što je pak osobito važno — sâm sa sobom. Kod žene može da se o to privjesi još i mrva naslijeđena sujevjerja, po kome bi tuđe oko moglo da donese i nesreću.

Bio razlog ovaj ili onaj, zabrana bijaše jasna, očita i neporečna. Kukić je to dobro znao, ali kad vidje, kako se zidovi novoga hôtela svakim danom sve više bližaju oblacima, on se jednog dana ohrabri i pođe k susjedu pa će mu bez okolišanja:

— Evo me kao u jami... Pritisli me — da nije vrag pritisnuo njih, prije no što su ovamo pali! Hoće da me uguše, do kraja... Kušao sam, da ih nadbijem... Hoćeš, brate: ja jedan hvat u visinu, a oni stotinu u visinu i širinu. I tako je došlo, da bi jedino s vaše strane moglo do mene sunce...

Glavan ne pusti ni da doreče, već diže uvis svoje nakostrušene krupne obrve i jednim ga mahom presiječe:

— Ni govora!

— Ne, ne, ne, zaboga ne! — zapišti žena mu Dora, koja se odmah iza Kukićeva dolaska pritajala do vrata, da sluša, što će muževi razgovarati.

I pošto svrši, osta raskriljenih ruku i žvačući bezubnim ustima, kao da još govori.

Kukić ih gledaše kao udaren, zabezeknut, a onda jedva svladajući se reče:

— Na stotine novih očiju — i još tko zna kakvih — izbečilo se na vas kao i na mene, i nijedne vam ne smetaju. Samo ove moje ćorave...

Obrve se na Glavanovu čelu još jače naježiše.

— Kako je pisano, onako će i ostati — naprći usne kao na izazov.

Sad se i Kukić namršti.

— A imate li vi dušu?

— Ne brinite se...

Kipeći od bijesa pohita Kukić k zidarima i naredi im, da usprkos onoj zabrani naprave prozor. U dva dana bio je prozor uokviren, i kao oko, kad razblaženo širi svoju zjenicu, tako se i taj novi otvor na kući smiješio plamenom istoku.

I Kukić se resko podrugnu:

— Da vidim, što će sada...

Nije trebalo dugo da čeka. Ne prođe ni osam dana i već od suda primi strog nalog, da smjesta zatvori onaj otvor. Najprije pljucnu na sud i na »onoga, tko ga je stvorio«, potom uze da graja, rogobori, da sipa uvrede na onoga susjeda »Jerudinu«, koji mu također nije ostajao dužan, ali se najzad onaj sudbeni nalog ipak izvršio.

I mjesto živoga ostade na zidu slijepi prozor: kameni okvir ispunjen zidom od opeka.

— Ćorava kuća kao i gazda joj — narugnu se Glavan.

Da se u onaj mah Kukiću desio kupac, on bi bio privolio na svaku ponudu, samo da se riješi one zaista ćorave kuće. Ali tko da je onako osuđenu naprti sebi na vrat?

I tako, s onom posljednjom nadom u svijetlo, ode iz duše staroga Kukića i posljednji tračak vedrine. Oko njega bukti život, a njemu je kao da je negdje duboko pod zemljom. A najsumornije mu je u dane, kad vani i nebo i more plamte od nabujale svjetlosti. Tada mu je, kao da mu na onom slijepom prozoru pokuckuje sunce pjevajući:

— Evo me, tu sam ti! Zašto mi ne otvoriš?

Tako se njemu već i sunce ruga.

A kad bi počela kiša da sipi, nije to bilo kao prije ono tiho rominjanje, ono lagano šuškanje trave i lišća, što se slušalo kao nekakav pritajen žubor nemirnih kapljica sitnih. Sada se mjesto trave, lišća i cvijeća pružio svud uokolo asfalt, limena ploča, drvo ili krupno staklo,

pa kada kišne kapi u to lupaju, odjekuje muklo, mrtvo, kao napuklo, pospano i prazno.

Sumorni dani!

I trajali, trajali, i ništa nije moglo da ih razbije kao ni neprijateljstvo i mržnju između dva prva susjeda.

Katkada bi se među njima našla i grančica uljike. Donio bi je Glavanov brat Luka. Čovjek majušan, riđaste kose i brade, blijedomodrih staklenih očiju, koje bi svaki put očajno dizao k nebu, kad bi se god sjetio one besmislene svađe. Pa da bi zašto, no zbog jedne obične rupe, jedne šačice sunca! Blaga dušica! Međutim on je sâm bio bez ikakva ugleda i još k tome zavisan od brata i njegove milosti, tako da su sva njegova posredovanja otišla u vjetar.

Najposlije uvidi i on, da će biti najbolje, da pusti vremenu, neka ono učini svoje. U svojoj prostodušnosti Luka je čak mislio, da bi se čitava stvar mogla sretno riješiti i jednom lijepom ženidbom. Glavan ima sina, a Kukić zdravu i jedru kćerku, Jenicu. On momak, ona djevojka, pristalo jedno, srdačno drugo, pa nije čudo, što djeca nisu htjela da slijede stope svojih čangrizavih roditelja. Štoviše oni se često i sastajali i sve nešto među sobom pleli, ali tako obzirno i tajanstveno, da bi svak, koji ih vidi, mogao pomisliti, e se tu priprema neko drugo izdanje ljubavnika iz Verone.

Tako je nekako nagovješćivao i Luka, ali se prevario. Momak je u mjestu imao svoju dragu, već od djetinjstva najprisniju družicu Kukićeve Jenice. Ta je ljubav bila s raznim zaprekama, i tu je Jenica svome mladome susjedu bila od velike pomoći: nosila je poruke, pisma, upriličivala sastanke — jednom riječi: ona je bila njegova dobra i vjerna pouzdanica. To je mlade ljude držalo više negoli bratski privezane. Neprijateljstvo, što je dijelilo njihove starije, nisu gotovo nikada ni pominjali, ali je Jenica znala — kazala joj je to njezina drugarica — da se mladić zakleo, kako će on već sve učiniti, da onaj slijepi prozor što prije progleda.

Desilo se pak, da je on malo zatim morao u vojsku, otkud se više nije vratio. I tako je i ta nada propala.

Dobričina Luka slegao ramenima i jednog dana natuknu Jenici:

— Dođe li ovo jednom u moje ruke — ti se ne boj: sve će dobro biti.

Opet su u Kukićevoj kući zaredali dani sumorni, vlažni i tamni. Stari je napola obnevidio, oronuo, a kako je sve rjeđe izlazio, zapadao je često u bijesno iskušenje, da maljem probije onaj slijepi prozor, da unese u kuću malo sunca pa da ga, ustreba li, i nožem obrani.

Jenica je ostala u kući i poslije, pošto se udala. Prije udaje, dok je sanjala o svom budućem, dakako ružičastom životu, njoj je duša bila vječito puna svoga, rođenoga sunca, pa nije čeznula za onim, što ujutro grane, da već uveče omrkne. Ali poslije, naročito kad bi joj koje dijete bolest prikovala uz krevet, s mukom je pogledavala na slijepi prozor, i katkada ga je i proklinjala u duši, što ne da suncu, da joj se s djecom proigra.

Ali stari Glavan ostajao neumoljiv. Sinovljeva smrt učini ga još tvrđim i nepristupačnijim. Pred njime nitko ne imađaše mira: gdje je mogao, žučljivo je ujedao, a kad nije imao na kome da se iskali, izjedao se sâm.

I žena mu iz dana u dan otkrivaše sve više neke tamne strane svoje duše. Otkad joj nestade sina, nije više ni krsta Božjega pogledala lijepo. Svakome je zlobila, svakome zavidjela. Osobito susjedima. Na dan Jeničina vjenčanja plakala je u sav glas. Nešto od tuge za sinom, ali i od muke, u kojoj se izgrizala zbog tuđe sreće. Pa i kad je kasnije od veselog kliktanja, smijeha i neprestanog cvrkutanja Kukićeve sitne unučadi odjekivalo sve uokolo, njoj je dolazilo da se pomami od jeda. Ne znajući u takvim zgodama što bi, najradije bi se zgranula na šurjaka Luku i pokazujući prstom na slijepi prozor rogoborila:

— I ti bi htio, da im ono damo... Da nam se tuđi nakot odanle cijeli dan ceri i ruga!

A kad malo kasnije Jeničino mlađe dijete, mala Iva, poprimi onu bolesnu, blijedu boju, što je obično daju mjesta, do kojih ne dopire sunce, stara bi zlorado pokimala glavom i zamumljala:

— Neka je! Zašto bi sve zlo na jednoga?

Najzad je i njoj samoj došao kraj. Izjela se, potpuno usahla i svršila bez ijedne dobre riječi.

Kad je malo iza njene smrti i Glavan legao, Kukićevi su i opet počeli da se nadaju. Te su se njihove nade vrtjele oko dobričine Luke. On će sve naslijediti, a kako je drukčijega, kudikamo mekšega srca, pustit će on njima, da onaj slijepi prozor po volji probiju. I to odmah poslije smrti staroga... To je već i obećao.

Vice Kukić, već sasvim poguren i gotovo posve apatičan, sad se opet malo prenu, pa uze i on da nagađa, kako bi im susjedova smrt mogla ipak da donese sunca.

U svojim nagađanjima bio je bezobziran i tvrd. Govorio je, kako mu je dolazilo na jezik, bez okolišenja, a tako se i propitkivao o toku

bolesti i na povratku kući s nepritajenom bi radosti vrtio glavom i rukom, da pokaže, kako starome Glavanu kraj nije više daleko.

Djeca bijahu još otvorenija i odrešitija. Naročito stariji kudravac, što uvijek kopa prstom u ustima.

Kako su o smrti imali vrlo mršav pojam, djeca su čas majku, čas djeda pitala u sav glas, kad će »zločesti, stari Glavan« umrijeti, hoće li to biti brzo? — i sve tako. Mati ih je mirila i s nekim strahom šutkala:

— Možemo mi svi prije...

— Rog! — zaroptao bi djed iz svoga mračnoga kuta i nadodao:

— Ne bojte se, djeco, ne će dugo!

I djeca bi onda pohitala k slijepom prozoru i kuckajući prstićima po zidu sazivala sunce:

— Pričekaj, sunce, još malo — još malo...

Ali jednoga je dana i mala Iva, Jeničina blijeda kćerkica, morala da legne. Kad bi je u vlažnoj, hladnoj sobi groznica najviše tresla, djevojčica bi neprestano uzdisala i vapila: — Sunca, sunca mi dajte!

Tako bijaše i onog dana, kad je iznenada zabrencalo smrtno zvono, a u sobu dojurio mali kudravi bratac i sav usopljen kliknuo:

— Znaš — stari je Glavan umro...

Mala pljesnu rukama. Lice zažareno od vrućice priplanu joj jače i ona dahnu pokazujući prema slijepome prozoru:

— A sada mi odmah dajte sunca!

— Još malo... još malo... — mirila je mati.

I odmah poslije sprovoda stala je na ćošak svoje kuće i tu dočekala Luku. I kad se starac primakao, ona mu puna pouzdanja pristupi bliže i upita pokazujući na slijepi prozor:

— Možemo li?...

Sav pogrbljen Luka je kao iz neprilike čupkao svoju riđastu bradicu i šutio.

— Sad ste vi gazda... — natuknu ona već ponešto uznemirena.

Od neprilike nije znao, kamo da pogleda te je sveđer čupkajući bradu uzeo da muca:

— Znaš, istina je: ja sam rekao... i obećao... ali vidiš, sad, kad ih više nema... kad su oboje kod Boga... ne bih htio da im učinim krivo, da im pomutim mir. Znaš, kako su se protivili... strah me je, ne da mi duša...

U prvi mah bilo joj je kao da ne vjeruje svojim ušima. Ali kad više nije mogla da sumnja i kad joj pred očima sine bolesno dijete, gdje drščući od zime moli malo sunca, vrisne kao da ju je ranio:

— Što? Zar i vi? I sada, kad su oni, kako rekoste, kod Boga?

On raskrili ruke:

— Strah me je, Jenice... Ne mogu... nikako... A žao mi je. Da znaš, kako mi je žao!

Dublje se pogrbi i ode laganim korakom naprijed.

Ona nije ni pokušala da ga zadrži.

Oborena pogleda i klonulasto spuštenih ruku tražila je u pameti, čime će zavarati svoje i kako će ih barem za neko vrijeme umiriti.

S ocem je išlo lakše: on nije više vidio ni sunca ni prozora. Zavučen u svome mraku nije više mario ni za što.

Djecu je pak ušutkala jezivom pričom. Veli: da se probije prozor, noću bi kroza nj dolazili u sobu Glavan i žena mu, da ih straše... To je u djecu utjeralo takvu stravu, da više nisu tražila sunca.

MALI OD FOGUNA

(1927)

Čudan bijaše Grum, a još čudnija njegova brada: ni prije ni poslije ne vidjeh slične. Žućkastosiva, dugačka, krupna, zbijena kao od nekakvih pletenica, što se uvijale kao guje. A kad bi pomakao laloke, s ona dva crna zuba u njima, i počeo jezikom da siječe i striže, činilo se, da to nije jedan jezik, već da ih ima desetero, koliko i onih zmija na bradi. Ne znači, da je u njega jezik bio — da rečem — zmijski, on bi samo odrezao, što je imao da odreže, a nije pitao, da li će to kome biti pravo ili ne, kao što to ne pita ni val, kad se sa svom svojom snagom i pjenom ruši u lađu, na koju ga udes namjeri.

I pismeni i viđeniji u mjestu s njime bi češće izvukli tanji kraj. Ako bi pokušali da ga pritisnu o stijenu, on bi im prezirno zasvirio: — Što vi znate? — pa pljucnuo i odjedrio naprijed.

Nego, začudo: što mu usta bijahu tvrđa, to mu lice bivaše mekše. Valjda je to dolazilo od očiju, s kojih se niz lične debele brazde neprestano točila neka pitoma svjetlost i vedrina. Može biti, da ga se stoga nisu bojala djeca, iako nije prema svima bio jednako prijazan. Najmanje počudni bjehu mu đaci, ta — kako običavaše govoriti — mlada, razmažena gospoda, što misle, da su pomuzla svu mudrost ovoga svijeta, a ovamo ne bi umjeli ni jednog mornarskog uzla da naprave. Nadute levente!

U nekoj milosti bijasmo u njega samo trojica ili četvorica nas, što smo po cesti kupili ostatke cigara i njemu ih poklanjali. On ih je primao, ali s nekim dostojanstvom, kao da time čini nama nekakvu uslugu, kao da ima u njega duhana u izobilju i najbolje vrste. Mi smo međutim znali, da Gruma nije nikada pitala mladost, što će jednom reći starost i da zato mora sada pod stare dane sebi da duva u prazne

dlanove. Duvao je, istina, ali dodijavao nije nikome, ni da mu što daruje ni pozajmi. Jedini izuzetak: oni otpaci cigara.

S nekim čudnim izrazom na licu, kao preko volje, trpao bi ugarke u svoju zemljanu lulu s kratkim, čadavim kamišem, pripalio, pa nek se dimi. To se obično dešavalo dolje, na moru, pod jelsama. Grum bi se uvalio na drvenu klupu, a mi buljili u njega mirno i bez riječi. Bože sačuvaj, upitati ga, da što priča: odmah bi se okosio, da on nije nikakva dadilja, da nekoga uspavljuje bajkama. Grehota, jer je u njega bila puna torba doživljaja. Jedna zgoda iz njegova djetinjstva morala bi naročito zanimljiva da bude. Stariji bi nas ljudi poticali: — Ajde, recite mu, neka vam priča, kako je bilo, kad ga ono san prevario!... — Pitali mi, molili, sve uzalud: ne čuje on na ono uho.

Nije dakle fajde, nego pričekati, da on sâm navrne razgovor na ono...

Tako bijaše i neki dan. Natlačio lulu duhanskim otpacima, što mu ih mi pokupismo, pripalio i pružio se na klupi. Od nas jedan po zemlji, a ostali na zidiću, i gledamo u njega, kako je prebacio nogu preko noge i u desni dlan prislonio lulu, iz koje neprestano cvrči i pišti, kao da se u njoj nešto davi. Nas kao da i ne vidi, već mu oči sve nekako vrljaju po lađama, usidrenim u mutnoj, napola zamuljenoj luci. Gleda u ljude, kako se motaju oko jarbolâ i spuštenih jedara, pa sve klima glavom, kao da mu nešto nije po ćeifu. Ujedared pljucnu na stranu i promrmlja:

— Ono je, što ja uvijek govorim: nema više mornarâ...

— Kako da nema? — usudih se da upitam ja, što sam mu toga dana donio najviše one pušljive zaire.

— Kad ja velim: nema — nema i ... gotovo! — odbi on kroz kamiš.

Ali baš u taj mah zapjeva mu lula kao vila, i to ga valjda umekša, te poslije neduga mljaskanja i nepitan prihvati:

— Hoćeš da znaš, zašto ih nema? Zato, što danas mornar nema više nikakve prave škole. Jest... A ti tamo, što piljiš u me kao štrk u jaje?

Svi smo ga gledali kao i prije, ali Grum, živa slika i prilika mora, što vječito kuha, nije mogao da svako toliko ne zapljusne malo jače.

— Ne mislim ja, maćurline nijedne, one vaše škole, fine palače, zimi ugrijane, ljeti rashladene, gdje vi, kad ne hvatate muhe, hrčete kao mješine, ili ako pak ne spavate, a ono povlačite prstom po karti pa sve pomalo pjevuckajući: ovo je Indija, ono tamo Amerika, Australija, Kalifornija... a da i ne sanjate, koliko se mornar mora da topi i davi, dok se do njih probije.

— I vi ste, Grume, bili tamo?

— Da li sam bio? Hoćeš li da ti nabrojim koliko puta? I ne samo kao matori mornar, već i kao mali. A znaš li ti, što je to mali — mali od »foguna«? Ne znaš? Pa kako bi i znao? Samo tko je prošao onu sotonsku školu, onu moju, mogao bi da zna što je i tko je mali od »foguna«. Ja sam je prošao od prvoga do zadnjega slova, te znam, kako je tvrda bila. Još ne navršio jedanaestu i već »na kruhu«, na onom krutom, mornarskom, a ne kao vi, sokolići, na medu i majčinu mlijeku. Imao sam i ja mater, ali je bila uboga udovica, uvijek bosa, i po najljućoj zimi — evo, mislim, da je još vidim, kako plače, što nema za mene korice hljeba. Nema majka kruha, a u sinka zubi, da bi goru izgrizli. Nije druge nego na more, da namiriš želudac, a i da pomogneš — kako sinu doliči — sirotu majku.

Sâm sam našao brod. Mati skupila i smotala u vreću nešto prnja i objesila mi oko vrata nekakav skapular i jedan češanj-samac, da me ... a što se ti tamo smiješ? — zažagri on očima na onoga, što se pružio na zemlji. — Rekli su joj, da češanj-samac sreću nosi, pa kad nije mogla drugo, dala mi je njega, da me čuva. A ti se tome smiješ?

— On se, Grume, ne smije. Ono mu je ostalo od bolesti, da katkad usnicama trgne — objasnih ja.

— Šta ti tu meni frfljaš? Poznam ja vas, rđe nijedne!... Jest, i tako se ja ukrcah, iako ne baš sasvim laka srca. Nisam bio razmažen kao vi što ste, ali ni otvrdnuo toliko, koliko more traži. Iako bijasmo sinji siromasi, opet me je mati moja čuvala i od bure i od kiše, i od leda i od snijega, pa i od crna mraka. A kad bih u noći, poslije mršave večere, uzeo da se tužim na glad, ona bi, da me nekako umiri, udarila u priče i iznosila sve neke strahovite stvari s mora i s kraja. I tako se u moje tanke kosti zabio strah, jest, čemu da tajim i krijem? Nisam ja kao vi, što se kočite, kao da vam je ćaća bio nekaki Krištofo Kolumbo...

— Pa mi se ne kočimo, Grume...

— Što se ne kočite! Čuti vas uveče: lavovi, a ujutru — šeprtlje! Jest, a ja se ne stidim reći: bojao sam se mora, pa bih volio bio ostati na suhu i tu raditi ma bilo što. Ostati? Lako reći, ali gdje? u koga? Ne koristi, već vreću na rame i zbogom, majko, zbogom, prijatelji, te sa svim onim strahom na brod.

I još s nečim drugim: sa suzama. Čekaj, nije to bilo kao u vas, kad vas za svaku tricu stade piska i drečanje. Ja sam na brodu bio

sâm, bez ikoga svoga. A mljohav, tanak — kroz iglu bi me navrzao, sama sitna kost i koža, a glava kao lubanja iz prekopana groba: oči unutri, a zubi vani. Strašilo! — rugali mi se mornari i »kamarot«. A obuven nikako. Ni obučen. Na stotinu rupa probadala me studen i ujedala. A nevješt kao što bijah, već bi me kod slabije ljuljavice bacalo kao torbu i ja siromah bubaj nosom sad o jarbol, sad o bukaportu, sad o kavabandu. A kad bi brod grabio, čas »provom«, čas jednim ili drugim bokom, a ti plakaj se po kuverti kao patka i vrši zapovijedi, jednu, pa drugu, a kadgod i tri i četiri u jedan mah, jer meni su na brodu svi zapovijedali: od kapetana pa do najmlađega momka, i ja sam morao sve da slušam i služim. Neprestano su me zvali, tako da se na brodu i pod brodom nije čulo drugo no: — Mali, mali i mali! Zvao me kuhar, zvao me božman, kormilar — svi. Jednome treba konopac, drugome katrana, trećemu ugljena, četvrtome igla — i sve tako. Još nisam to izvršio i već me drugi viču: daj jednu ruku ovamo! isperi ovo, drži ono, nosi, potegni, povuci, kao da ja nemam i svoje druge rabote: ispirati kuvertu, iz barke izbaciti vodu, urediti »fogun«, oljuštiti krumpir, svariti nekome čaj, drugome kavu i ponijeti je na mjesto: na provu, na krmu, čak i gore na »kofu«, pa ako je valjavica i malo je po nesreći prelijem — kuku i pomagaj!

— Zar su vas i tukli? — upitah u nadi, da će možda ovo moje pitanje navrnuti riječ na onu zgodu.

— Da li su me tukli? Pitaj ovu moju siromašnu glavu i ova moja rebra i pleća, koliko je po njima popadalo šaka i konopaca! Kriv ili nedužan, mali je na brodu morao uvijek da plaća, tako da je ova moja koža, koliko je god Bog dao, bila sva išarana modricama kao nijedan barjak na ovome svijetu.

— Pa zašto se niste pritužili?

Lula zagudi kao orkestar, znak, da se u Grumu opet uzvaljalo nešto.

— Pritužiti se! Ili misliš, da je to kao u tvojoj školi? Pogleda li te učitelj samo malo mrko, eno mamice, gdje trčkara od popa do fratra, da protestuje. Na brodu bio je pak drugi red i zakon: ili jezik za zube ili udri, da sve puca i škriplje.

— Ama to je strašno...

— Strašno? No, a što bi ti htio? Da se mornar pred malim saginje i da mu s kapom u ruci govori: — Gospodine mali, izvolite, ako je vaša dobra volja, donijeti »bujol« vode ili: — Molim vas, presvitli mali, oprostite, što sam vas malo prije onako srdačno prdeljusnuo!... Ne, brate, onamo, pod jedrom, govorilo se drugim jezikom. I neka — ovako

su barem stvorili od nas mornare. Prve na svijetu — jest, Boga mi! A da nije tako, dokuda bismo bili dospjeli s onim našim »karavelicama«, gdje su malo snažnija usta mogla s prove na krmu lako da pljucnu? Obići s njim Afriku ili Kap Horn značilo je pregaziti vraga i njegovu mater, a to je mogao samo mornarina duše od kremena i mišica od gvožđa, a ne kojekakva mrlutina i šuška pilećeg srca. Zato pak morao je da prođe školu, najtvrđu, najgrublju, pa nije čudo, što je dijete, kad je prvi put došlo u tu muku, proplakalo za majkom i za svojim dalekim selom... Jest, i ja sam plakao, u one prve i najteže dane. Nije me stid reći: nisam ja hvališa... A što mi tamo namigueš?

— Nijedan od nas ne namiguje, vjerujte Grume...

— Što da vjerujem?!... Jest, plakao sam. Okom bijah na moru i na mome djelu, a srcem doma, kod one moje sirotice i tople posteljice i kod mačka, da, i kod Mučića moga, s kojim sam se rad igrao... I one moje suze gutao sam često i krio sam ih, ali bi došlo, da bi provalile katkad i pred božmanom i kuharom i pred drugim mornarima, pa jedni po meni šakama, a drugi u smijeh. Rugali mi se. I »kamarot«. Njemu je već bila druga godina, što je po moru, i već se junačio. To me najživlje pecnu, i bilo mi je, kao da sam tek sada vidio, u kakvom sam kolu i kakvu pjesmu moram i ja da pjevam. I rekoh: Ovdje meni svi zapovijedaju, e pa ajde, i ja da nekome zapovijedam. A kome? Pa kome drugome ako ne — sebi! Jest, sebi! I najprije odsjekoh: — Sve suze preko strane, neka ih more popije. I zaista — od toga časa nisam više ni jeknuo, kamoli zaplakao.

Zatim je došla na red druga jedna slaboća moja. Kad bi se naime brod malo jače na valovima uzljuljao, uzvaljalo bi se i u meni nešto: najprije u glavi, otud spuzlo do grla, a odovud sve niže, do želuca, pa opet gore i opet dolje, a onda iznovice do grla, gdje bi se sve ono ukrutilo kao uzao — ni naprijed ni natrag. Mene oblijeva leden znoj, oko mene svijet se vrti, pod nogami mi nestaje tla, propadam, gubim se, mislim, da ću izbaciti dušu, a ono izbacih moj siromašni — ručak. No, — a što ti tamo opet šušketaš?

— Ništa, Grume, mi vas svi slušamo.

— Poslušao mene i želudac, kad mu ono zapovjedih, da mi više ne čini tih nepodopština. I odista, mogao je otada brod da se do neba propinje i do dna propada, mogao je da roni, da se baca s jednoga boka na drugi, oni moji siromašni zalogaji u želucu ni makac — kao da su već i oni znali, što je red i zakon.

A tako dođoh na kraj i sa strahom. Rekoh sebi: tvoja je pamet, brate, šuplja, kad vjeruješ u morske zmajeve, u sablasne brodove i

u začarana ostrva. Nema duhova ni žena, nalik na labudove. A ni mrak ni noć nemaju nikakvu moć. Ima, istina, dubina morskih, strahovitih i silnih, ali ja ih se ne plašim, jer sam na brodu s mornarima, koji bez straha pljucaju na đavola i na ćaću njegova. Ima i visina: oni viti jarboli i jarbolići, što, kad se lađa na valovima propne, zadiru čak i u oblake. Oni barjačići na njima pokazujući otkle dolazi vjetar, često se puta zapletu. Tko će da ih razmota, ne će li mali? A nije šala ona visina od kojih četrdeset metara! Kad se čovjek onamo popne, strah ga je pogledati. Tako su se i meni često gaće tresle, kad bih pomišljao, da ću jednoga dana morati i ja onamo gore. Ili gore ili opet k majci na krilo, da mi se cijelo selo smije... Nije, dakle, bilo druge, nego i sa strahom kao i ono sa suzama: preko strane, nek se i on udavi u moru, rđa nijedna! I udavio se! Ej, da si ti vidio mene tada! Što mačka! Što vjeverica? — Kao raketa našao bih ti se ja najednom na vrhu jarbulića. Jest, vesela mi majka!

— A kad se lađa ljuljala?

— Ama što pitaš? Što se jače ljuljala, to meni ljepše. Spleo noge, što sam čvršće mogao, a rukama obujmio jarbolić kao majčicu oko vrata, pa ajde, da se ljuljamo. I eno: kako se brod nagiblje, tako se i ja sve niže spuštam k valovima, što kao pomamni rigaju pjenu i riču i rastvaraju ona svoja strašna žvala, gotovi da me proždru. No ja ih se ne bojim: kao za prkos, za ruglo bližam se k njima, a oni kao još jače uzbješnjeli, samo se komešaju i ježure, ama ni da će me probosti. Ali ja im izmičem, jer se brod već nagiblje na drugu stranu, gdje me čeka ista igra. Štoviše, iz onog uzavrelog vrtloga iskočio najednom nekakav orijaški rukav pjene i sve se proteže, kao da će me ščepati. E, ali ja se opet dižem, a rukav se kao pomaman ruši među talase i meni se sve čini, kao da protiv mene nešto muče, da mi se prijeti. Ono su zabave!... Malo drukčije od onih vaših sa »špiglama« i gumbima.

— A jeste li se kad igrali s onim drugim — što ga prije spomenuste — s »kamarotom«?

— Kušali smo kadgod, ali u potaji, da nas ne zateku, inače teško meni!

— A što ne i njemu?

— Jer je on bio u rodu s vlasnikom broda. S principalom. Dobro preporučen, zato su ga svi štedjeli. Ja sam mu zavidio i nisam ga volio, jer mu je bilo puno lakše negoli meni. On je i počivao više, dok sam ja morao da radim i onda, kad bi me san držao. A to nije bilo pravedno!

Mi se zgledasmo: ili će nam Grum sada da ispriča ono... ili više nikada — govorile nam oči.

Mora da je nešto opazio, jer se u isti mah zgranu na nas:

— A što vi to opet zažimate očima kao da mi ne vjerujete? Htio bih samo znati, kako vi sebi zamišljate ložnicu maloga od »foguna«. U svojim gospodskim glavicama vi zacijelo mislite, da je to jedna čista, bijelo obojena komorica s jednim okruglim, svijetlim prozorom i s mekanom posteljicom, gdje mali po cijele dane i noći slatko spava kao i vi, materine maze. Ne, golubići moji fini! Najvlažniji, najkavniji, najtamniji kutić pod »kuvertom«, kuda se krcaju najteži balvani — to bješe moja spavaća soba, a one dvije-tri prnje na tvrdoj daski — moj krevet. Pa ja bih se, onako izlomljen od muke, bio i na tome ispavao slatko, da su me puštali. Ali meni ne bješe kao drugim mornarima, što su mogli na miru da prospavaju svoja četiri sata. Mene je mogao svatko da budi! U svaki čas, kad bi mu se prohtjelo. I za najsitniju tricu: za žigicu, da zapali lulu. I ja sam morao da skačem s onih mojih krpa, inače: šaka, konopac, sve po meni, s desna i lijeva. A neki zlodej izmislio nekakvu đavolju »barketu«, nekakav kolovrat, kojim se mjerile milje, što ih brod čini. I zato su me budili, i na meni bijaše, da oko onog kolovrata ovijam uže, što su ga oni malo prije spustili u more. Ja sam sve to vršio gotovo u snu, teturajući, kimajući nosom, kao da ću sad nâ njime u kuvertu.

— Eto, Grume, san je ipak bio jači od vas. Njemu niste mogli da zapovijedate... — natuknuh, da navedem vodu na ono naše.

— Što nisam mogao? Kako nisam mogao? Prignječio sam ja i njega, iako isprva nije išlo lako... jest, iako me ono jedamput grdno prevarilo... — promrmlja kao da mu se nešto ne će i ušuti.

— Gotovo je! — malo te ne kliknuh od uzbuđenja. Ako se u posljednji čas ne predomisli, moći ćemo napokon iz njegovih usta da čujemo, što mu se zapravo desilo, kad ga ono san prevario. Međutim trebalo je čekati, dok opet nabije lulu i pripali, a to trajaše dugo, te mi sve na većim mukama, to više, što nam se u jedan mah pričinilo, kao da oklijeva. Izgledalo pak, da je i ovog puta odlučila lula, jer tek što je počelo u njoj opet nekako milo da zuji, on prihvati, i to ne već onim svojim prvašnjim naprasnim glasom, već nekoliko mekše, gotovo bih rekao, povjerljivije:

— Vi, dašto, ne znate, što je brod na jedra, a ja upravo u ovaj mah ne mogu da vam turim nos u onu tamnu jamu pod kuvertom, gdje se čuva kameni ugljen. Ne miriše tu ni po salamuri ni po katranu ni po bakalaru, već po svemu tomu i još pomiješano — neka Bog sâm zna

čime. Ta se rupetina na brodu zove »gavun«. U nju rijetko tko zaviri; meni je pak jednog dana bila ljepša i svjetlija od najsjajnijeg salona na najvećem transatlantiku.

Tijelo mi je padalo od umora: osam nas je dana vrtio uragan, brod sav pod vodom — ni oka stisnuti, ni išta topla založiti. Pa kad je nepogoda prošla, udri na posao, da se šteta popravi. — Mali ovamo, mali onamo, morao ja svukuda da doskočim, a to me tako slomilo, te više nisam mogao da se na nogama držim. I ja vam ne bih umio reći, što me ono najednom napalo, te se povukoh u »gavun«, i to u onaj donji, mračniji. Ne sjećam se, ni kako sam u ugljenu izdubao nekakvu jamu i zakopao se u nju, što sam dublje mogao — tek stoji, da sam odmah zaspao, kao da me netko zaklao. Da vam je bilo vidjeti, što mi je sve dolazilo u san! Majka, razumije se, pa ova uvalica, crkva, Učka, drugovi, mačak — svi nekako drugačiji, ali opet — moji... A ja s puta, sav u »paradi«, pun zlata i zlatnih šterlinga. Bogatun, brate, principal — a mati bosa, sva u dronjama — jadna i nevoljna, no ja je odmah uzimam ispod ruke i s njome ravno u dućan, i što je u njemu najljepše, to mećem na nju, i novaca joj turam, da se u njezinim rukama svijetli, cinka, te ona ne zna, što bi od svega toga, već me samo grli i ljubi — jest — i to bješe tako sve, dok se nisam probudio. E — ali je trebalo dugo, baš dugo, dok sam došao k sebi i razabrao, što sam učinio. A kada vidjeh, što bi — od glave pa do pete potrese me mraz, pa nekakva vrućina — sve od straha, što ću sada? S mukom se iskopah iz one jame i što sam laganije mogao, došuljam se do otvora, otkud se moglo vidjeti pod »provu«. Tu stanem i čujem, da o meni govore.

— Sve se bojim, da je nastradao. Jadno dijete!

Glas je bio kuharev, a odazvao mu se kormilar Zvane:

— Jesu li pak sve pretražili?

— Sve.

— I — ništa?

— Ništa...

— A što veli kapetan?

— Kapetan? Pa eno ga. Zove nas... Što hoće?

I najednom nasta muk. Zavirim pod provu: ni žive duše. Bit će da je doba predvečernje, kad su svi mornari na krovu. Probijem se malo naprijed i čujem, kako se kapetan raspituje o meni. Svi odgovaraju složno i po istini, da su me vidjeli sinoć, kad se mijenjala straža, a poslije — ni glasa. Domalo da će biti dvadeset i četiri sata, što me nestade.

Dvadeset i četiri sata! Ta je li moguće, da sam toliko spavao?

Oni na palubi raspredali i unaprijed. Najjasnije bilo je čuti božmana.

— Sad je sve uzalud: opuzlo mu se pa svršio u moru.

— Bio bi ga tkogod čuo, more bijaše mirno — kapetan će. — Nego — nadoda on, pošto je neko vrijeme šutio, kao da nešto razmišlja — da mu nije što sunulo u glavu, pa se sâm skončao?... Tko ga je od vas posljednji udario?

— Pa — svi smo ga: tko više, tko manje...

Kapetan opet zašuti, onda će naglo:

— Pretražite još jednom sve, a onda mi javite...

— Ja se brže povukoh pod ugljen, još dublje no prije. Što sam drugo i mogao da učinim? Što biste vi na mom mjestu? Ajde, recite!

Nikakve oštrine ni osornosti nije bilo sada u njegovu glasu, štoviše, on nastavi nekako umekšano, gotovo kao da se pred nama opravdava:

— Najpametnije bi bilo ispeti se na palubu i reći: — Oprostite, prevario me san... Jest, ali red je na brodu i zakon, da san ne smije nikada nikoga da prevari, a najmanje maloga od »foguna«. Pa tu nije samo prekršen red, već su tu u neku ruku povučeni za nos i kapetan i svi ostali na brodu — a to se ne prašta, to se kruto plaća i konopcem i šakama i nogama i bogzna kako još. Toga sam se ja bojao, zato nisam ni pokušao da izidem pred njih. Uh, kako sam drhtao u onoj jami! Ama ni da je deset najljućih groznica na meni.

Onako šćućuren slušah, kako po čitavom brodu zovu: — Mali! Mali!... ali ne tvrdo i oporo kao negda, već sve nekako milo i tužno. Spustili se i pod provu i tu su me zvali, a ja od straha sve se dublje stištem i tajim. Čujem kako nešto premeću i pregrću, te meni srce sve više staje od užasa, da bi me mogli napipati:

— Opet velim: gotovo je, a mi ne ćemo nikada znati, kako je, sirota, dokrajčio — oglasi se božman.

— Bio je kao jagnje, pitom i uvijek poslušan. I bistar i razuman, pa meni ne ide nikako u glavu, da bi on — kako ono kapetan kaže — mogao sebe dragovoljno da zakopa u moru. Što ja znam, mučio ga nije nitko, ja najmanje. Možda sam ga kada i lupio, ali lagašno i blago, kao da mi je sin.

— I ja tako — nadometne drugi, a za njim se odmah javi treći:

— Pa i ja...

Govorili su tako srdačno, toplo i tužno, da bih im bio i sam povjerovao, da me nije koža drugačije svjetovala.

— Nema ga? — upita odnekuda kuhar.

— Nema ... Kako sam opet prije rekao: zaplakat će mu majka i ..

— Baš grehota! Još nije bio godinu dana na brodu i već kao pravi mornar.

— Kako je samo bio skladan!

— A čestit! Mogli ste mu pretražiti u svako doba sve džepove, nikada mu ne biste našli ni najsitnije stvarčice tuđe.

— Da je siromah poživio, držim, da bi od njega izišlo nešto veliko.

— Bi, zaista.

I poslije, odlazeći, govorili su samo o meni, žalili me i hvalili. I vidjelo se, da im svaka ide od srca, što me je silno diralo. Bilo mi je, kao da sam sada tek spoznao, što je to mornar i kakva je u njemu duša, i kako ne valja gledati na njegovu tvrdu koru, kojom je opasan, nego na ono dobro i mekano, što je pod njom. I ja bih u onom času bio najvolio poletjeti za njima, obujmiti im koljena i moliti ih, da mi oproste. E, da moja krivnja nije bila onako teška, ali red — zakon ... prekršeni, pogaženi, vapit će za osvetom, i bogzna, što će od mene ostati ispod konopca, šakâ i nogu! Toga sam se ja bojao, a tome strahu nisam mogao da zapovijedam.

Nad glavom mi se povlače mornarske čižmetine ili udaraju o palubu kao maljevi. Drugih glasova nije čuti. Više me ne zovu — očito je, da sam za njih izgubljen, nestao, mrtav. Pa i jesam, iako ne sasvim, a ono napola. Od straha, dakako. — U neki mah došlo mi, da učinim svemu kraj, da viknem upomoć, ali — hoćeš, da! — u grlu me nešto steglo i provalilo iz njega kao slabi hropac.

Zvono! Straža se mijenja. Koje bi doba moglo da bude? Nego — što je to? Zvono sveđ zvoni — ne će da prestane ... Kakvo je pak to čudo! Tako se ne zvoni na stražu! Možda sanjam? Ne snivam, jer evo — zvono je sada najedamput umuklo. Ali samo začas, malo se zatim opet oglasilo. No to nije više ono prvašnje, već ono drugo na krmi. Kako čudno zvoni! Sve nekako tužno, razbijeno, kao da jeca. Kao na kapelici, daleko ondje, na groblju našem.

Don — don — don ...

Što bi to moglo biti? Da ne prijeti kakva nesreća? Da ne ide kakav parobrod na nas? Ta jedina misao na opasnost vratila mi svu snagu, i ja se jednim mahom iskopah iz one jame, probijem sve do otvora pod »provom«, otkud sam mogao sve da vidim.

I evo što sam vidio:

Brod »pod kapom«, ne miče se. Osim zvona na krmi, na njemu se ništa ne čuje. Nasred broda, u dva reda svrstali se mornari. Spuštene glave, pogrbljeni, potišteni. Šute. Kao da nešto čekaju. Ja još ne znam,

što ima to da znači, i ništa ne pogađam, ali osjećam, kako me oko srca steže. Nadvirim se malo bolje, načulim uši, a oni tamo sve nešto ispod glasa mrmore i šapću. Jedva sam nekako razabrao, da govore o meni.

— Nebogo dijete, a što će majka, kad bude pitala ...

U meni se sledila krv, i ja opet omrtvio. Držim se kao prikovan i gledam tupo, suludo, kao čeljade, kome se već pamet topi i gubi. Onda vidim, kako mornari jedan za drugim skidaju kape. Pogledam bolje, a to se sa krme približuje »kamarot« s nekakvim križićem u ruci, a za njime kapetan i poručnik, obojica u crnom, svečanom odijelu. Kapetan ..., mislim, da ga i sad vidim: čovjek vremešan, brkat i vanredno krupnih obrva, što bi u časovima ljutine stršile kao iglice — kapetan, kako rekoh, stane između ona dva reda mornara i uzdignutim, malo hrapavim glasom reče:

— Dogodila se, kako već znate, nesreća: izgubili smo našega dobroga maloga. I ja sam vas pozvao, da se pomolimo za njegovu dušu i da mu kažemo naš posljednji: zbogom ... — Jest, upravo je tako rekao, a što se vi tu smijete?

— Grume, mi se ne smijemo ...

— Pa i ne može tu nikome biti do smijeha! Meni ondje iz knjige »Oče, budi volja Tvoja« pjevaju: — Pokoj vječni daruj njemu, Gospodine, a ja, koji sve to gledam ... Vi ćete reći: — Pa mogao si barem sada skočiti onamo i viknuti: — Evo, tu sam vam, a vi činite od mene, što vam drago! Pa to sam i ja htio da uradim, ali kako ću, kad se sve u meni opet ukrutilo. Baš odrvenilo: ruke, noge, glava — sve sami komadi drva. Samo tu, u prsima, srce kao u maloga tića, kad ga uhvatiš: kucka i tucka kao da se pomamilo.

A oni tamo mole ... U ušima mi strašno šumi, zato i ne čujem svaku njihovu. Uto će netko, valjda božman:

— Da imamo barem kapljicu blagoslovljene vode ...

»Kamarot« pruži božmanu nekakvu bočicu:

— Mati mi ju je dala ... Neka mu je, siromahu ...

»Kamarot« je plakao. Nismo se trpjeli, koliko smo se puta počupali, a on evo, plače — za mnom ... Više nisam mogao: stresem se, što sam jače mogao, da priberem što više snage i stupim na kuvertu u namjeri, da im se prikažem sve onako crn i zamazan, pa kud puklo da puklo! No da li od gladi ili od slabosti ili od one lupe u prsima, meni se najedamput pred očima zamagli, smrači, i ukoliko sam mogao da viknem: Mila majko moja! — već se nađoh s glavom na tlu, a da više ne čuh i ne vidjeh ništa.

Kad opet pogledah, a to gotovo svi mornari oko mene. I kapetan Svi mi se smiješe i šaleći se govore:

— *Uskrsnul je, kako j' rekal...*

Očito su se radovali, što nisam nastradao.

I nitko mi ne kaza nijedne tvrde riječi ni one večeri ni iduće noći. Tek sutradan sam — radi reda i zakona — dobio što me je išlo, ali od toga nisam osjećao nikakva bola. Padali su po meni udarci, ali meni bijaše, kao da mi ih moja rođena majka dijeli. Jest!

A sad neka je dosta! Nosite se, i da mi se više niste pokazali — dva dana.

Međutim mi smo se pokazali već — sutradan.

NA GREBENU

(1927)

I

U velikim tuđim gradovima, u dimu i vašarskoj buci zloglasnih kuća, gdje miris plaćenih, kratkotrajnih ljubavi mornaru često pomuti mozak, može nevidljivi lanac, što ga veže s dalekom, zakonitom ženom da popusti malo, da se onda vani, na otvorenom, opet nategne i pod silnim dahom neizmjerne pučine zaječi glazbom djetinjeg zanosa i mekog čeznuća. U misli na onu, što mu negdje pod Učkom čuva staro, pokoljenjima stečeno ognjište, on se najednom osjeti kao okupan i napola čist od dodira onih prljavih.

Može biti da je sada drukčije, ali prije, u doba jedra, bijaše baš tako. Mornar, u vječitoj opasnosti da se u valovima izgubi, po nekom rođenom nagonu tražio je na suhu srce, o koje bi se privezao. Stoga bi se i ženio mlad, često na brzu ruku, u kratkom razmaku između dolaska i odlaska broda. Pomorci-neženje bijahu vrlo rijetki: u čitavom kraju od Crvene zemlje do Malinice bila su neko vrijeme samo dvojica, jedan kapetan i jedan poručnik. Gotovo u isto vrijeme rekoše obojica moru: zbogom! Kad se povukoše na suho, ne nađoše se tu sami, već svak sa svojom manijom. Tako je škrivan Doro povazdan lunjao uokolo, solio svijetu pamet i slagao nekakve pjesmice, kojima je glavno bila — rima, ma kakva bila. Drugi: kapetan Vice Paća, bavio se kućanstvom, polazio bolesne i prisustvovao pogrebima.

Doro se nije oženio s razloga, što ga ni on sam ne bi umio da kaže. Za Paću se naprotiv znalo, da je u mladosti imao nekakvu ljubav, i da se ta ljubav razbila, ali kako i zašto, to je i sada — tajna.

Paća je i danas u ovo poslijepodne izvršio jednu svoju: sproveo je do groba najstarijeg mornara u mjestu, božmana Hudinu, kome je more ušlo tako duboko u krv i mozak, da je starac potkraj života postao svojima pravo čudo i pokora. Kad ti ga zgrabila ona pomama, stao bi da grmi, nek se zatvore kontra, imbroja maistra — i iša i mola — i svi ukućani morali su u jedan mah k njemu u sobu, pa netko na stolicu, netko na stô, a netko čak i na prozor, samo da pokažu, kako žustro vrše njegove zapovijedi.

Katkad bi ga napalo, i on bi stao da tlapi, kako mu se tobože nasukao brod. Tada bi morali svi do njegova kreveta, pa guraj, tiskaj, dok se »lađa« ne pomakne i ne zabrodi u debelo more.

Umro je lijepo: jučer u zoru viknu, što je jače mogao:

— Svi na kuvertu!

Nađoše ga na postelji pružena, neobično blijeda, očiju strahovito izbečenih. Htio je da digne glas, ali kao da mu se negdje zapleo jezik, jedva propenta:

— Sva jedra vanka!

I dok se oni po običaju sve uzvrpoljili, da izvrše i tu manovru, stari se božman dva puta trgnu, pa se najednom ukruti zauvijek.

Možda su i te pojedinosti pridonijele tome, da se oko njegova lijesa, na sprovodu, okupilo gotovo čitavo mjesto. Pridružio se i kapetan Vice, da — kako reče — još jednoga isprati do vječnog — ništa.

Dan novembarski. Strmenit humak, što se kao stijena digao iznad groblja, zaklonio sunce, ali mraznu sjenu, što je onaj kameni zaslon baca uokolo, oživljuju donekle žuti odsjevi nekakva bljeskasta svijetla, kojima se osuo okrajak neba nad Velim Vratima. Tmurna slika, a bila bi još kudikamo sumornija, da nema žena, koje i s jesenjim bojama svojih nošnja unose svuda notu radosnog šarenila i života.

Među njima našla se i ona, Paćina negdašnja ljubav.

Godine su joj odnijele sve osim osmijeha, što joj se još sada crta oko usana upravo onako milo kao i u danima njezine prve i najnježnije mladosti. A što je tek najčudnovatije, gotovo i malo smiješno, Paća se još ni danas ne može sasvim da otme čaru onog smiješka. Štaviše, onaj ga osmijeh katkad i smućuje, tako da je više puta sam sa sobom na čudu, pa ne zna o svemu tomu što da misli. Ta ona je već davno žena i majka, i evo — već i dobrano isplavljena.

Što bi to dakle moglo da bude?

Da nije nekakav taman osjećaj, kakva kasna slutnja, da bi mu uz nju život bio protekao možda koliko vedriji, s nešto više smisla i sadržine? Bit će i toga nešto, jer je dobro osjećao, kako mu svaki susret s njome ostavlja u duši trag neke gorčine i gotova kajanja.

Tako bijaše i u ovaj mah. Pogledi im se našli, ona se osmjehnu, on odzdravi nekako žurno, nespretno, potom obori glavu i upilji oči u grob, što je sada između njih zinuo.

I tako osta neko vrijeme ne znajući kako da se drži da li kao krivac ili žrtva?

Krivac? Zašto? Po čemu?

Netko ga zovnu. Naglo se trže i okrenuvši se klikne:

— Vi, gospo Karlino?

I ta gospa Karlina, žena kapetana Barbića, odmakla je u dobi, i njezine su se kose dotakle godine i uplele u nju po koju sivu vlas, ali joj je mladost ostavila svu svoju gipkoću i boju i svježinu lica, živost pogleda i kretnja.

— A kakvi ste vi to postali najednom, kapetane! Ako li gdje koga samo glava zaboli, vi ste odmah uz njega i oko njega, a već ima punih pet dana, što se moj muž ne miče iz kuće, i vi ni blizu.

On propenta:

— Pa... valjda ne će biti ništa ozbiljno...

Ali ga ona odmah prekine:

— I neka nije! Nego — kod drugih — vi obično i ne pitate, da li je ozbiljno ili nije, već čim stane bolest kome na prag, vi ste joj već za petama. A za njega — za moga Barbića — kao da vas nije briga...

— Pa — nije to...

— Jest, kako da nije! Zaboravili ste na nj, a tome se on puno čudi i drži, da se naumice tuđite od njega, a da ne zna zašto.

— Ne tuđim se, velim vam... Naprotiv: već sam se jučer spremao... da... nego... evo... otići ću danas, odmah sada, samo da ovo svrši.

— Bit će mu drago. Veli, da ima s vama nekakav razgovor... o nekim stvarima... tamo još iz mlađih dana... Vidiš! — dobro da se sjetih — baš zbog toga bi i želio da dođete...

Upravo u ovaj mah i pop je svršavao svoju.

Oboje se uputiše prema izlazu. Tu se rastaše, jer je gospa Karlina imala da pode do kćeri, nedavno udate, koja se također tužila na neke nelagodnosti.

Silazeći s groblja Paća se u sebi smijao misleći na lakoću, kojom ljudi jedan drugome lažu. S kakvim je ono slatkim tonom uvjeravao malo prije gospu Karlinu, da se još jučer spremao u onaj posjet, dok je još čas prije ta misao bila od njega stotinu milja daleko.

Nije on prema Barbiću raspoložen bogzna kako rđavo, tek se njegov odnos prema njemu nešto ohladio, i to ne od jučer. Ta je hladnoća znatno oštrija jeseni i zimi; kao da je i ona poput njegovih reumatizama u vezi s mijenama vremena. U stvari je pak to, da i on, kao i mnogi drugi neženje, za dugih jesenjih i zimskih noći mučnije osjeća prazninu svog samotnog živovanja i svu nostalgiju za toplim nesavijenim gnijezdom. I on drži, da nije bilo Barbića ...

U toga kapetana Barbića bila je volja vragometno snažna i silna. A takva bijaše i moć, kojom je on tu svoju volju prenosio na druge, pa se desilo i Paći, da se jednom, baš u doba, kad je bio počeo ozbiljno da misli na svoje buduće gnijezdo, gotovo neočekivano našao pod utjecajem one Barbićeve moći, kao pod tupim udarom nekog teškog malja.

Imao, naime, Barbić nekakvu porodičnu historiju, pa je jednog dana povjeri Paći, onako kao što bi brat bratu. Pripovijest svojom sadržinom dosta mršava: sasvim obična kućna gadost, kakvih je dosada bilo, i još će ih biti. Zaruke, vjenčanje, nagli odlazak muža, njegovo dvogodišnje izbivanje, onda povratak, pa neugodno iznenađenje i ženino otvoreno priznanje, da dijete nije njegovo. Zatim jedna žestoka scena, ponovni polazak u svijet, a konačno ono more orgija i bakanalija, u kojima je kao svaki prevareni, a poštovanja vrijedni muž, htio da utopi onu malu epizodu svog života — eto u čemu se sastojala ona Barbićeva historija.

Nevolja htjede, te je u one svoje bučne pijanke povukao i njega, Paću. Bili su oduvijek dobri prijatelji. I služili su na istome brodu. Barbić kapetan, a Paća — poručnik. »Slava« toga njihova broda, lijepog barka »Urana«, bila je nadaleko poznata. Zvali su ga plivajućim »public house-om«, kad bi ulazio u koju luku, pozdravljali ga kao kakvu pobjedom ovjenčanu, admiralsku lađu.

Što li se nije sve dešavalo na toj ladi, naročiito u vrijeme dok bi se nalazila u luci? Kakve gozbe! Nijedan od mornara nije pamtio, da je nešto slično vidio ni na kojem drugom brodu. Najrjeđi zalogaji, najfinija vina, najžešći likeri nosili se na palubu, gdje se oko kapetanova stola kupili njegovi izabrani prijatelji i — prijateljice, tko će znati, odakle dovedene.

Kasnije u noći povuklo bi se društvo u kabine i tu se uz smijeh, pjesmu i urnebesnu buku nastavljala ona — kako je neki stariji mornar okrsti — Sodoma i Gomora ... I sav se taj gadaluk tjerao pred očima mornara i drugih zemljaka, koji su to onda dojavljivali svojim kućama, baš kako je to uostalom i želio sam kapetan Barbić.

Nakon jedne takve pijanke — čini se, da je to bilo u Cardiffu — pošto se ostalo društvo razišlo, a njih dvojica ostali sami u kabini, navrnu Barbić razgovor na ono, što ga je najvećma tištalo. Isprva je okolišao, kao da oklijeva, bi li, ne bi li istresao, što mu je na srcu, dok naposljetku, malo od želje, da se iskali, a nešto i pod utjecajem alkohola, ne ispriča sve — zadobivši prije od Paće riječ, da će o svemu zadržati najstrožu tajnu.

— Toliko samo tebi, da me možeš shvatiti. Za druge nije me briga.

Malo zasta, kao da se nekud daleko zagledao, onda se najednom strese i prihvati:

— A ja bih za nju bio postavio u vatru obje ove moje ruke, jer sam bio sasvim zaboravio, da je žena prevarila i vraga, a još nisam znao, da su sve one priče o nekoj bračnoj vjernosti sušte popovske izmišljotine.

I tada stade da razvija onu svoju moć:

— Ja sam bio lud, a ti si, Vicko, još i sada, te misliš, da znaš, što je žena. Okrećeš je ovako, okrećeš onako, da vidiš, koliko joj je srce, kakva duša, i na kraju izlazi, da si je tek svojim laktom omjerio, a to će reći, da ti račun baš ništa ne vrijedi. Žena nije što smo mi muški, razlikuje se od nas, koliko noć od dana. Što je ljepša, to je žešća, ljutica! I ja ti kažem: koga hoće bog da kazni, uprti mu ženu na vrat, a to je gore negoli da mu je uprtio samoga crnoga vraga.

Iza toga slijedile su sve moguće i nemoguće pikanterije, začinjene i zasoljene onako po mornarsku, i bez prestanka zalijevane čašicama viskija i jamajke. Jeftina i paprena roba bile su one pikanterije — većim dijelom pokupljene po kabaretima i drugim sličnim suterenima, ali iznesene s toliko uvjerljive snage, da je od njih Paći sve malo po malo padala na dušu kap po kap najljućeg otrova. I on je iza takvih razgovora izlazio kao otupljen, isprebijan, s crvom sumnje, što mu se u srcu vijao i uvijao i točio ga i pio, dok mu ga nije sasvim ispio, osušio, našto je i on sam ušao sasvim u Barbićevu putanju, zagrabio u onaj isti njegov život, u njegove misli i nazore, zadugo prekinuo s domom, a zauvijek s onom, koju je bio već i prstenovao.

A sad je on tu sam, na tom putu, na kraju ovog tužnog jesenjeg dana, još sav prožet dahom grobova, među kojima se malo prije provlačio.

Onamo niže, kraj samoga mora, na grebenu, što ga valovi za većih plima bijelim skorupom zalijevaju, čučnula kućica, u kojoj on pomalo troši svoje dosadne, samotne dane. Stijene su joj posivjele kao u kukavice krila, a mogla je da se sjaji kao malo koja u mjestu.

I pred njime se kao nekakvim čudom ocrta onaj smiješak, od koga bi mu — u to je uvjeren — sva kuća pjevala.

Pa da je Barbić ostao barem dosljedan onim svojim nazorima, lakše bi mu bilo, ali stari je lisac jednoga dana na sve ono zazviždio i spokojno se vratio ne samo ženi već i kćeri, za koju zna, da nije njegova.

Paća nije nikada saznao, kako je do toga došlo. Tek se sjeća, da ga je jednog dana, na povratku iz svijeta, na svoje veliko čudo zatekao na ulici, gdje se sav svijetao u licu i nasmijan u očima ovjesio i stisnuo uza ženu, kao da su se jučer uzeli.

A one njegove teorije o ženi, braku i bračnoj vjernosti?

Sad vidi, da je ono bila namještena, krvava šala, možda i naručena — da njega, Paću, odvrne od one, o koju mu zapelo srce i oko. A on, budala, puštao je, da ga Barbić vodi, dok ga nije najzad nasukao na onaj greben tamo dolje i ostavio ga, da ondje čučeći sam razmišlja o prijateljstvu i njegovim darovima...

Ostavljen na cjedilu, izigran, Paća se smatrao duboko pogođenim, zato je izbjegavao svaki dodir sa svojim negdašnjim prijateljem i Mentorom. Sada pak, povodom onog poziva, osjeća se nekako primoran da ga pohodi. Naposljetku — obećao je, a u drugu ruku, ima u riječima gospe Karline nešto, što donekle podražuje njegovu radoznalost. Barbić hoće s njime o nečemu da razgovara!... Da ga nije možda zapekla savjest, pa hoće da se sada pred njime opravda i da ga moli za oproštenje? Ako nije to, o kakvim bi stvarima njih dvojica imala da razgovaraju?

Bilo kako mu drago, kad ga već zove, ne može da se ogluši. Ne nada li mu se sama od sebe zgoda, da pred njime istrese ono, što mu već tolike godine leži na srcu, on će je sam potražiti, da negdašnjem prijatelju pokaže, kako on nije baš laka srca prešao preko one njegove neslane šale.

II

Sobica, u kojoj kapetan Barbić kroz dan puši, čita i počiva, dobila je ime — kabina. Tako je zove sam kapetan, a po njemu i svi u kući. Valjda zato, što su joj stijene gotovo sve prevučene zemljopisnim kartama, slikama brodova, dalekih luka i nakrcane aneroidima, kronometrima i raznim drugim pomorskim spravama. U sredini pod omašnom lampom pružio se stô, a uz prozor otoman, na kome se kapetan najradije odmara.

I sad se protegao po njemu potpuno odjeven, samo što je noge umotao u nekakav gunj. Leži na leđima pogledom uprtim u suprotnu stijenu, u planisfer, na kome je u nekim dokonim časovima crvenom olovkom naznačio sve puteve, što ih je u životu prevalio po moru. Gdje nije sve bio! Što li nije sve preturio na onim silnim, nevjernim vodama! Koliko mu je puta život visio o jednoj samoj, katkada vrlo tankoj niti! Eno: još nije bio navršio ni jedanaestu, a brod, na kome bijaše ukrcan, zapalio se kojih petsto milja daleko od kraja. Svi postradali osim njega i dvojice mornara. Pola godine iza toga...

I on nastavljaše da kopa po pameti, sve dok ga najednom ne prekinu kucanje na vratima. Uđe Paća.

— U dobar čas mi dolaziš! — klikne Barbić izvlačeći ispod gunja ruku. — Sjedni tu do mene, pa pogodi, ako možeš, koji i kakvi su mi se sada logaritmi vrzli po glavi!

— Đavo bi ih znao! — dočeka Paća pomičući stolicu prema Barbićevu uzglavlju. — Nisam ja nikakav sveti Duh!

I sjedne. Nisu nalikovali jedan na drugoga.

Paća bijaše mlađi, lijepo građen, ali mlitav u kretnjama i govoru. Glas mu je zvučio gotovo uvijek jednako, tromo, riječi se otkidale nekako mrzovoljasto, kao da im se ne će.

Inače bijaše pun obzira prema svakome, a manira odviše finih i uglađenih, po sudu mornara, koji na takve »komedije« gledaju uvijek s nešto malo prezira.

Barbić bijaše čovjek drugoga tipa. Njega kanda je skrojilo more, a sunce, vjetrovi i druge nepogode udarile na nj takav pečat, da mu ga više ništa izbrisati ne će. Glava mu je kao od bronce salivena, golo mu je tjeme iste brončane boje kao i lice obraslo sasvim sivom bradom. Na čelu i s jedne i s druge strane ustiju kao da se koža raspukla, da dade mjesta brazdama, što su se nekuda duboko uvukle. Sve je na tom licu tvrdo osim očiju, u kojima neprestano odsijeva neka čudna mješavina blagosti i neke lake ironije.

Ne skidajući pogleda s planisfera započne Barbić:

— Računao sam, koliko mi je puta smrt stajala za vratom od časa, kad sam se prvi put otisnuo na more. Već u prve tri godine, dakle do moje petnaeste, bio sam pet puta u opasnosti, da se udavim. Večeras ili sutra nastavit ću da izvidim, koliko je toga i poslije bilo. Ne čudi se! Ima već dosta vremena, što ja ovako u sebi sastavljam neku vrstu bilance, da vidim, što sam u životu pokrenuo, a što promašio i propustio. I tako premeći u pameti danas, prebiraj sutra, našao sam u jednom kutiću svoje prilično zaboravljive glave, da i tebi dugujem nešto.

— U zlatu? — s blijedim će osmijehom Paća.

— Ni u zlatu ni u kakvoj drugoj robi. Radi se o jednom izjašnjenju, na koje imaš potpuno pravo, i ja se čudim, što ga nisi već dosada zatražio.

— Eno, hoće da se zaista opravda, da me moli za oproštenje — pomisli Paća i ne rekavši ništa zagleda se u kapetana, koji se uto još malo protegne, namjesti, pa nastavi:

— Ja već pravo ne pamtim dana ili noći, kad se ono posljednji put rastasmo, no svakako mora da je već tome dugo. U prvom redu hoću da ti čestitam i zahvalim, što si onu moju tajnu tako čestito čuvao. Ako pak misliš, da ta pohvala ne ide tebe, već one, kojima si je možebiti odao, a oni kavaliri...

— Nisam odao ništa. Ako mi ne vjeruješ...

— Kako da ti ne vjerujem! Ja sam samo onako natuknuo... Uostalom mogao sam ono i za sebe da držim, ali što ćeš? Đavo ne dade, i kao para iz prekipjelog kotla moralo je i ono na dvor... Sad je svejedno, premda ne bih mogao reći, da mi nije baš drago, što o onome nije ništa prodrlo na ulicu. Nema sumnje, da je tvoja šutnja nemalo pridonijela, te su se prilike razvijale i razvile ovako glatko i povoljno za mene. Ti i ne pitaš, kako je sve ono išlo, Kazat ću ti...

U taj se mah Paći jače no ikada prije izvi pred očima onaj greben, na kome ga je prijatelj svojim teorijama nasukao i ostavio na milost i nemilost pustoj i praznoj samoći. Razdražen do srži reče:

— Pričekaj, da te malo prekinem. Veliš, da ćeš ti meni da prikažeš, kako se ono tvoje razvilo... Zar ništa više?

— Ti se samo strpi, dok sve čuješ i saznaš. Došlo, kako i sam znaš, da je onaj sušičavi općinski pisar, s kojim se moja žena bila splela, malo iza toga umro. Zacijelo pamtiš i to, kako sam udesio stvari prigodom svog prvog povratka kući. Razmislio sam: jedna je grešna strana pod zemljom, druga preda mnom na koljenima, pa ako i ne vjerujem svim onim pjesmama o kajanju, držah, da će možda ipak nekako čuvati za sebe, što je skrivila. Mogao sam dakako i drukčije: galamiti, goropaditi se, načičkati sve jarbole svojim blatnim rubljem, pa što bih postigao? To, da bi svi brodovi staroga i novoga svijeta odjeknuli grohotom i ruglom na moj račun. Zato sam ja radije rekao ženi:

— Pred svijetom bit ćeš ti i unaprijed moja žena, i to sve dotle, dok tvoje prošle i buduće gnjusobe ostanu pod pečatom.

I odjedrih, ni muž ni otac, slobodan kao ptić, naprasit kao bik ili — kako ste me ono nazivali — vrag Marko na brodu, a kuga i hudoba na kraju! Sve one nepodopštine, što sam ih priređivao i izvodio, imale

su da mi posluže kao osveta za nanesenu mi uvredu i kao neka ograda za ma kakva druga prljava iznenađenja.

Nego ovo su stvari, što ih ti više manje znaš: sada ćeš ipak čuti, kako se desilo, da sam se vratio u ono — kako bi novine rekle — prvašnje stanje...

— Znam — prekide ga Paća s prostodušnim smiješkom — ti si joj oprostio...

— Evo, tu se ti varaš! Ja nisam oprostio ništa. Ni njoj ni ikome.

— Pa... kako si onda?

— Kazat ću ti, ali ne znam, da li će tvoja pamet ući u to i shvatiti, koliku moć ima sudbina i kako se ona umije da poigra, naročito s nama pomorcima. Pošto si se ti prekrcao s moga na drugi brod, ja sam još dva ili tri puta prokrstario oceanom, dok nisam stigao u Santos, gdje me je čekao teret za Rijeku. Prva misao bila je: iskrcati se i potražiti drugu lađu: englesku, kinesku, tursku, pa neka me nosi, ako hoće, i na dno mora, samo ne kući. Međutim, iz mojih moždana — ili tko će znati odakle — izmiljilo nešto — hajde ti meni reci što? — pa mi ne da, da se prekrcam, već me sve nekako škaklje, da se otisnem onamo, kamo me šalju. I tako ti ja nekog proljetnog dana stigoh na Rijeku, to će reći dva koraka od ove moje grešne kuće. Dva koraka — jedan skok. Da zamažem svijetu oči, to jest, da mu pokažem, kako se moja žena i ja volimo, ja sam učinio onaj skok, i već sutradan poslije dolaska — evo me tu, u mome mjestu. Ti znaš, kako je, kad netko dođe izvana. Kuda ideš, pružaju se prema tebi ruke, padaju dobrodošlice, pitanja, usklici radosti, čuđenja i sve tako. Mene su pak obasipavali sve nekakvim čestitkama:

— Dajte, da vam se naradujemo i da vas pitamo: pod kojom ste se ono zvijezdom jedamput rodili! A što čekate? Što ne poletite kući, gdje vas kao sunce čeka vaša lijepa svetica i onaj mali anđelčić! Sretni čovječe i sto puta sretni!

U prvi mah pomislih, da mi se rugaju, ali ne: govorili su ozbiljno. Vidjelo se po tome, kako nisu nalazili riječi, da nahvale nju i dijete. Time nije rečeno, da se nisam mogao i prevariti. Oni su znali za onaj moj vragometni život vani, u svijetu, pa su mi možda htjeli kazati, kako ja nisam tolike sreće ni dostojan ni vrijedan.

Kad ja malo poslije u kuću, a to, brate, unutra kao u crkvi: sve na svom mjestu i posvuda neka tiha i topla milina. A ona i mala? Baš kako su oni vani rekli: jedna svetica, druga mali anđelčić.

Da nisam znao, što sam znao, imao bih razloga, da budem uistinu sretan. Žena, kao da su je u onaj mah vile umijesile, još mi se nikada

ne učini tako lijepa! A u male ni jedna crta i ni jedna kretnja, da nije od matere, i od toga sam — ne pitaj zašto — osjećao neku čudnu olakšicu. Ona nije dakako ništa znala, pa se sa svom svojom djetinjom povjerljivošću vrzla oko mene, ljubila me, na mahove mi obuhvaćala rukama noge i držala ih čvrsto i govorila, da me ne će pustiti, jer da je more zločesto i crno. Pritom me je onim svojim tamnim, dubokim očima (materinim!) gledala tako milo i široko, te nisam mogao da je ne pitam:

— A tko ti reče?

— Mama... I rekla mi je, da more, kad se razljuti, udara na ljude i da ih jede. Ali mi svake večeri molimo, da se more na tebe ne ljuti, i evo, nije te pojelo. A što si mi donio iz onoga velikoga grada?

A kad sam odlazio, mala kao da će se zagušiti od plača. I ona druga — mati joj — i ona je sva blijeda, usne joj dršću, oči igraju — vidi se, najvoljela bi proplakati, ali se uzdržava, ne usuđuje se... Dugo se borila i otimala, dok se najednom u licu sva ne zgrči, nakrivi — i onda, kao da se u njoj nešto prelomilo, udri u takav jecaj, od koga mi i sada u ušima odzvanja.

— Sad vidim, tebe je to dirnulo i...

— Nije me dirnulo ništa, iako sam osjećao, da ono nisu bile sasvim obične ženske suze, već da se u onom plaču tajilo nešto, što bih ja bio morao da razumijem: neka velika želja za opravdanjem, za optuživanjem sebe same, za kajanjem... Ali u onaj mah ja sam za sve to bio gluh i slijep; naglo sam se digao i — utekao, kao da me svi vjetrovi gone.

Pobjegao, brate, ali uzalud. Uđem u jedan ocean, a ona moja kućica s ona dva lica sveder uz mene. Stojim li na kasaru, kuda se okrenem, ne vidim nego njih. Pogledam put pramca, one mi se i odanle smiješe. I kako milo! Kako srdačno! Zagazim u drugi ocean — ista pjesma. Kad more, za lijepa vremena, iz one svoje blažene modrine diše puno i široko kao iz najslađih njedara, a brod sve jednako udara krmom po lijenim valovima, meni je kao da ona dva daleka bića nosim na koljenima i da se s njima ljuljam... Blizu su mi i u crnoj noći, kad se na kuvertu ruše čitave katarate, kad se pod njihovom silom brod trza i topi, kad na vjetru konoplje zviždi, kao da kroza nj svi đavoli pjevaju svoje paklene litanije. Vidim ih, mater i kćer, kako u tom času pri svijeći kleče i mole svetoga Nikolu, da me crno more ne pojede. Jest, ja ih gledam, kao i tebe sada. Upravo tako... I što je vrlo čudno, meni ne dolazi u pamet, da ih se otresem i da ih prebacim preko ograde, a što je još najčudnovatije, ako mi za trenutak nisu uz bok, ja ih sam dozivljem, kao da mi bez njih nema više života. Naročito bez nje — žene... Ti me gledaš, kao da snivaš...

— Pa meni i jest nekako, kao da snivam.

— Stresi se, pa da vidiš, kako tu nema ništa neobično, već samo ono nešto, što se zove — ljubav.

— Kakva ljubav?

— Pa — ona prava.

— Što? Ti da si se opet zaljubio?

— I još kako strasno!

— U ženu?

— U svoju ženu.

— I to bez obzira...

— Bez ikakvih obzira, brate... To ti je kao na brodu, dok si još sasvim mlad i ne vidiš opasnosti niti misliš na njih, već srljaš naprijed svim jedrima i koliko se jarboli pod njima više uvijaju i pucaju, to u tebi sve jače krv igra i srce raste. Ono je vrijeme, kad je mornar uistinu — mornar. Čim pak počinje u njemu da prevladava oprez, da pogledava na svaki oblačić, na svaku liniju barometra, ili kod svake malo sumnjive brize zatvara kontra papafige, u tom času možeš ti njega slaviti i častiti kao najiskusnijeg brodara, kormilara ili kapetana, ali nikada više kao mornara. Tako i kad se ono razbudilo u meni: nisam ja onda gledao ni što je bilo ni što će biti, nisam grebao ni prekapao ni po srcu ni po mozgu, već sam pustio onome svome unutrašnjem tornadosu, da me nosi onamo, kamo je krv i duša zapovijedala, i tako sam ja ponovo stigao u svoju staru luku. Računa o tome nisam imao da dadem baš nikome. Tebi sam pak ovo iskazao, da me ne bi krivo razumio, i mislio, da me je žena možda primamila ili da sam se ja k njoj vratio potaknut kakvim niskim poticajem. Ne! Ja sam se — kako sam ti već kazao — u nju oštro zaljubio, i u tome je sve moje opravdanje.

Paća se uzvrpolji:

— Tvoje opravdanje! A... a ja sam mislio...

— No, što si mislio?

— Pa... ono... ti kanda si zaboravio, što si meni, kako da rečem, skrivio...

— Skrivio... ja tebi?

— Jest, baš tako! Ja sam u ono vrijeme imao svoju djevojku, ti znaš, i volio sam je i odlučio, da mi bude žena, pa si došao ti onim svojim prodikama protiv žena, protiv ženidbe..., te ja pod tvojim, rekao bih gotovo nagovorom, ostao na onom svom grebenu, sam kao dub posječen.

Barbić se nasmija od svega srca:

— Sada tek vidim, zašto si se dosada toliko divljačio i klonio mene! Ja da sam kriv? ... Ne, brate! Da si ti u onu tvoju djevojku bio uistinu zaljubljen i da je tvoja ljubav, kao ono moja, sukala najmanje trista milja na sat, gdje bi ti već bio danas? Umjesto toga, ti si pazio na svaki oblačić, na svaku liniju barometra, na kojekakve sumnjive brize (a da što su drugo i bile one moje prodike?!) i evo, mjesto u luci sreće, ti si se najednom našao na onom — kako si sam spomenuo — tvom grebenu. I pravo ti budi! Nego, nemojmo više o tom; dolazi o n a, ne bih htio ...

Unutra bane gospa Karlina sva vesela i zažarena u licu.

— Ništa joj nije. Nekakve male slabosti ... One neke — znaš ... Kad sam je uvjerila, da je zdrava kao jaje, odmah je poželjela, da te vidi. Doći će s mužem na večeru. Baš mi je milo ... A ti? Trza li te još? Ne! Znala sam ja — govorila gospa Karlina na dušak namještajući mu pokrivalo i gladeći ga po čelu. Pa kao da je tek sada zamijetila Paću, pruži mu ruku i reče:

— Oh, oprostite ...

I nastavi da priča o kćeri, o večeri prekidajući se na mahove, da pita muža, boli li ga gdje, treba li mu što i tako redom.

Paća se malo zatim oprosti.

Sav pogrbljen i stisnut kao kakva pokisnuta kokoš odgega ulicom prema svome grebenu, koji se već gubio u večernjim, mraznim sjenama.

NAPOMENA

Ovaj izbor iz djelâ Viktora Cara Emina obuhvaća dva sveska. U njih su, iz omašnog književnog i književno-publicističkog opusa ovog pisca, uvrštena ona djela, koja se mogu smatrati najboljima odnosno za njega najkarakterističnijima. Pri tome je urednik nastojao, da u izboru dođe do izražaja — koliko je moguće — i sva raznovrsnost Careva književnog rada, koji se i ovdje javlja kao novelist, romanopisac, dramski autor i t. d. Dajući na taj način presjek Careva književnog stvaranja — uglavnom kronološkim redom — urednik je išao za tim, da u tom djelu naglasi još jedan momenat: golemi vremenski raspon, koji karakterizira Carevo književno djelo u cjelini. To djelo i u ovom izboru obuhvaća razdoblje od pet decenija i više, od osvita našeg stoljeća sve do ovih naših dana, što svjedoči o gotovo izuzetnom vitalitetu književnika Viktora Cara Emina.

Zbog toga je u ovaj izbor ušao dramski igrokaz »Zimsko sunce« (1905), kojim se tada mladi pisac — poznat u to vrijeme po romanu »Pusto ognjište (1900) — naročito afirmirao. »Zimskom suncu« slijedi ovdje roman »Iza plime« (1913), po sudu kritike najbolje djelo iz Careve trilogije društveno-psiholoških romana iz primorsko-pomorskog ambijenta (druga dva: »Pusto ognjište«, 1900. i »Usahlo vrelo«, 1904.), u kojoj je trilogiji prikazano razdoblje propadanja jedrenjaka na našem primorju i borba našeg svijeta u istočnoj Istri protiv tuđinskog nadiranja na našu obalu. — Car novelist predstavljen je izborom novela iz odlične zbirke »Starci« (1917) — »Starci«, »Budakova želja«, »Juranova prijetnja« — od kojih nas druga prenosi iz Careva tipičnog ambijenta liburnijsko-primorskog u drugu sredinu, sjeverozapadnu obalu Istre. Taj izbor upotpunjen je još trima novelama kasnijeg datuma: »Slijepi prozor«, »Mali od foguna« i »Na grebenu«, od kojih je prvu Ljubo Wiesner svojedobno uvrstio u svoju ediciju »1000 najljepših novela«, dok se druge dvije sigurno ubrajaju među najuspjelije Careve novelističke radove iz života naših pomoraca.

Drugi svezak sadrži radove, koji su nastali posljednjih desetak, petnaest godina: na prvom mjestu »Danuncijadu, romansiranu kronisteriju riječke tragikomedije 1919—1921«, koja se svojom aktuelnijom tematikom i cjelovitošću kompozicije posebno izdvaja među većim Carevim tekstovima novijega datuma, među koje ubrajamo i dva historijska romana: »Presječene pute« (1938) i »Suor Auroru Veroniku« (1940). Književnu fizionomiju piščevu nesumnjivo upotpunjuju njegovi brojni književno-memoarski i književno-publicistički prilozi, od kojih su neki karakterističniji, zajedno s autobiografskim zapisima, ovdje objavljeni ne samo radi ilustracije, nego zbog svoje istinske, posebno dokumentarne vrijednosti.

*

Tekstovi pojedinih djela ostali su u pravilu neizmijenjeni, kako su bili štampani u starijim izdanjima, odakle su preuzeti. Pravopis je dakako posvuda izjednačen s današnjim našim zahtjevima, kao uostalom i u svim dosadašnjim izdanjima kolekcije »Djela hrvatskih pisaca«.

»Zimsko sunce« preštampano je iz Matičina izdanja od godine 1903. Zabuna s redoslijedom prizora u prvom činu ovdje je sada uklonjena, a neke manje poznate riječi i izrazi — većinom talijanizmi — objašnjeni su u posebnom dodatku, što u znatno manjoj mjeri vrijedi i za ostale tekstove u ovom izdanju.

U vezi sa »Zimskim suncem« ovdje bismo radi boljeg razumijevanja atmosfere, koja obavija događaje i vrijeme, što se zrcali u tom djelu, dodali još ovo:

Iza mjesta Lovinj (gdje se odigrava radnja »Zimskog sunca«) krije se gradić Lovran na istočnoj obali Istre. — Kada Berto u šestom prizoru drugog čina govori o spomenici, kojom da je Lovinj godine 1848. tražio pripojenje Hrvatskoj — onda je to aluzija na realni zahtjev predstavnika lovranske općine, koji su god. 1848. tražili, da se istočna Istra priključi Hrvatskoj.

Custozza (sedmi prizor prvog čina) — mjesto u sjevernoj Italiji, gdje su se u dva navrata, 1848. (pod maršalom Radetzkim) i 1866. vodile borbe između austrijske i talijanske vojske.

Poreč (jedanaesti prizor drugoga čina) — gradić na zapadnoj obali Istre, nekada sjedište istarskog pokrajinskog sabora i zemaljske uprave. Izbori, o kojima je riječ u »Zimskom suncu« vode se za spomenuti pokrajinski sabor, dakako.

Napjev, što ga Kamilo spominje na kraju šestoga prizora prvoga čina »O mia patria sei bella e perduta!« (O moja domovino, lijepa si, ali porobljena), potječe iz Verdijeve opere »Nabucco«. U Italiji je taj napjev još u prošlom stoljeću bio poprimio karakter iredentističke pjesme.

Napjev »Nella patria di Rossetti non si parla che italian« (U domovini Rossettija govori se samo talijanski) — sedmi prizor drugog čina — i kasnije je veoma dugo, možemo reći sve do Drugoga svjetskog rata, bojovno odjekivao — najviše u samome Trstu, odakle je pjesnik i historičar Domenico Rossetti (1774—1845) bio rodom, i u kojemu je djelovao. Dodajmo da je s vremenom, sa slovenske strane, taj napjev za uzvrat bio dobio refren s ironičkim prizvukom time, što mu je bila izmijenjena samo — posljednja riječ: »Nella patria di Rossetti non si parla che — zakàj!«

Tekst romana »Iza plime« preuzet je nepromijenjen iz Matičina izdanja (1913), osim što je ponegdje izmijenjen po koji danas odveć zastarjeli izraz (na pr. mogbude, krijesna, valka, uljegla, najskoli i sl.)

Novele »Starci«, »Budakova želja« i »Juranova prijetnja« uzete su iz zbirke »Starci«, izdanje DHK (1917). Stanovite sitnije izmjene na nekim mjestima u »Juranovoj prijetnji« izvršene su u dogovoru s autorom i s njegovim odobrenjem.

Rukopis novele »Slijepi prozor« dobio je redaktor za ovo izdanje izravno od autora, uz njegovu napomenu, da je novela bila štampana u Wiesnerovoj ediciji »1000 najljepših novela«.

Pripovijest »Mali od foguna« preštampana je iz izdanja od godine 1949, (NZH, Zagreb), a »Na grebenu« iz zbirke »Oj more duboko« (Rijeka, Izdavačko poduzeće »Pomorstvo«, b. g.)

A. R.

MANJE POZNATE RIJEČI I IZRAZI*

addio — zbogom
allez — idite
all right — dobro, u redu
altroke — još kako, itekako
a proposito — kad je o tome riječ
arčiduka — nadvojvoda
armatur — brodovlasnik
attenzion — pozor
avanti — naprijed
A vos jeux, messieurs! Rien ne va plus! Un, deux, trois... — Na vama je red, gospodo. Gotovo je! Jedan, dva, tri...

bark — jedrenjak s tri jarbola
bella idea — lijepa misao
božman — voda palube
brajda — vinova loza, vinograd
brodet — riblji gulaš
bujol — kablić za vodu
bukaporta — otvor, kroz koji se krca tovar u lađu

capitano — kapetan
che generazion — kojeg li naraštaja
che nuova — što je nova
che tipo — kakav tip
codice marittimo — pomorski kodeks (zakonik)
convenienza — pristojnost, uljudnost, dostojanstvo

čičizbeo — udvarač, ljubavnik, kavalir
ćoka — sviječnjak

delizia — slast, naslada
deputat — narodni zastupnik
Drang (nach Osten) — prodor (na istok); parola pruskog militarizma

esuli (gli esuli alla madre patria) — prognanici, emigranti (prognanici majci domovini)
evviva, viva — živio

factotum — čovjek, koji vrši sve i sva
faeton — kočija
faliment — stečaj
famoso — famozno
fante — dečko, momak, poslužnik
febrica — mala groznica
fijorin — forinta (stari srebrni novac)
fogun — kuhinja na lađi
fortuna — nevrijeme, oluja

gala — parada, svečano odijelo
giusto — pravedno
gloriola — slava, čast, aureola
Golf-stream — Golfska struja
Good by, sir — zbogom, sire
grandezza — veličina
grazie — hvala

imbroja maistra — zapovijed da se skupe jedra srednjeg jarbola
inutile — uzalud

Jerudina — augmentativ od 'Irud

kamarot — dečko, koji u prvom redu poslužuje kapetana
karavela — mali jedrenjak iz Kolumbova doba
kaselica — kovčeg

* U ovom popisu nisu obuhvaćene riječi, kojima se u svojoj specijalnoj hrvatsko-slovensko-talijansko-njemačkoj iskvarenoj mješavini služi gostioničar Šani u »Zimskom suncu«. One i nisu svaka za sebe toliko važne, koliko im je smisao u čitavom rečeničnom sklopu, koji bi bilo ponekad teško i prevesti, no koji se i ovako, u »originalu« može shvatiti. (Op. ur.)

kavabanda — gornji dio bokova lađe
Kerle (die) — derani
kofa — koš na prvom jarbolu broda, gdje se vrši straža
komme, komme — evo me, dolazim
kontra — najviša četverokutna jedra na jarbolima
kurenat — struja
kuverta — paluba

lanceur de boule (bouleur) — kotrljač lopte (u igračnici)
l'argent fait la guerre — novac stvara ratove
leventa — lijenčina, danguba
lopiž, lopižić — vrsta glinenog lonca
lustig — veselo

madieri — vanjski dio korita drvenog broda
maistral — sjeverozapadni vjetar, smorac
mangiare — jesti
mirine — zidine
Miss — gospođica
Mister — gospodin
mola — odveži (zapovijed kod spuštanja jedra)
'morning, old boy — (dobro) jutro, stari prijatelju

napa — nadsvođe iznad ognjišta
neverin — olujni vjetar
nonić — djed (djedić)

olrajt — dobro, sve je u redu
orca — prihvaćati uz vjetar

panar — koš
papá — otac
pêle-mêle — zbrkano, zbrda zdola
perlica (dem. od perla) — vrijedna, zlatna djevojka
piccole cose, grandi effetti — mali uzroci, velike posljedice
postribul — javna kuća
povero mondo! — jadnog li svijeta!
pretur — pretor, sudac
principal — gospodar, brodovlasnik
prova — pramac
provišta — zaliha, hrana
public-house — gostionica

robinet — slavina, pipac

saloon — igračnica, gostionica
scirocco — jugo
sèka (secca) — pličina, greben
»serra contra« — uberi vršku (vršno jedro)
sestante — sekstant, kutomjerni instrument (u navigaciji)
Sie — vi
Sie können gehen — možete otići
signorina — gospođica
stancija — oveći (zaokruženi) posjed, majur

škota — uže za zatezanje i pružanje jedra, zateg
škrivan — poručnik (na brodu)
šterna — cisterna
šundrao se — utopio se, potonuo

tempi passati — minula vremena
Tout de même, il n'a pas l'air d'un americain — ipak ne izgleda kao Amerikanac
tornados — orkan
Trottel — glupan
Tudeško — Nijemac
Tu ne sais pas, ce que c'est que vieillir — ti ne znaš, što znači ostarjeti

Und noch etwas Bora dazu — k tome i nešto bure
Ungarez — Mađar

veramente — zaista
veritas — istina
vira i poja — skreni i jedri niz vjetar
Vissi d'arte, vissi d'amore — živjeh od umjetnosti, živjeh od ljubavi

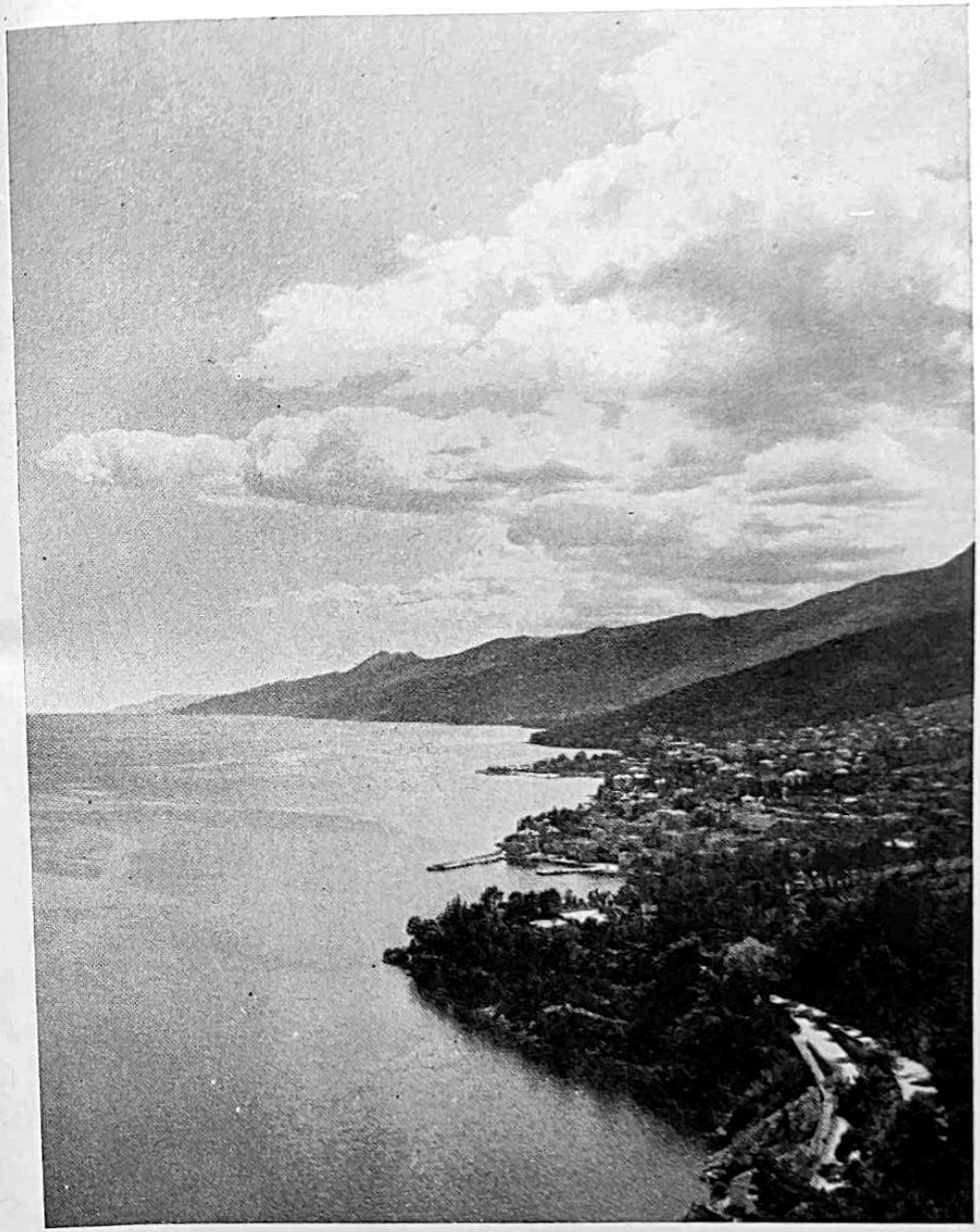

2. Obalni pojas istočne Istre, pozornica većeg dijela Carevih romana i pripovijedaka

6. Viktor Car Emin u vrtu ville, u kojoj stanuje

SADRŽAJ

Viktor Car Emin *(Ante Rojnić)* 5
Bibliografija radova Viktora Cara Emina *(Vice Zaninović)* 45
Bibliografska građa o Viktoru Caru Eminu *(Vice Zaninović)* 110

*

ZIMSKO SUNCE
Slika iz istarskog života u četiri čina 125

IZA PLIME
Roman 211

NOVELE
Starci 407
Budakova želja 419
Juranova prijetnja 424
Slijepi prozor 447
Mali od foguna 455
Na grebenu 467

*

Napomena 479
Manje poznate riječi i izrazi 481

PRILOZI U SLIKAMA

1. Viktor Car Emin u mladim danima . . . . . 4—5
2. Obalni pojas istočne Istre, pozornica većeg dijela Carevih romana i pripovijedaka I
3. Autorova mati Franjica Car, rod. Hamza II
4. Autorov otac Anton Car II
5. Detalj iz Opatije, gdje je pisac proveo najveći dio svoga vijeka i gdje i sada živi III
6. V. Car Emin u vrtu ville, u kojoj stanuje (Foto M. Pavić) IV

Korektor *Tomislav Prpić*

Izdavač ZORA
Zagreb, Prilaz JNA 2/II
Izdavačko poduzeće
Za izdavača *Ivan Dončević*
Tiskanje dovršeno 18. VIII. 1956.
u tiskari Grafičkog zavoda Hrvatske
Zagreb, Frankopanska 26

Din 1.000.—

51538